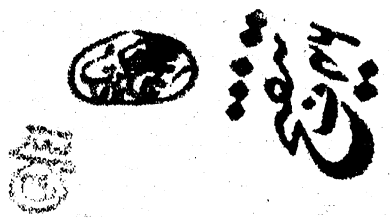
UNIVERSAL
LIBRARY
OU_232114
UNIVERSAL
LIBRARY

٦٢٤٤

٥٤ ف

نواب غریز جنگ بہادر مؤلف و مصنف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده ومرکبهٔ اصطلاحی واستعمال فارسی وامثال ومقولهای عجم ملترجم باسناد
متقدمین ومتاخرین ومعاصرین عجم وبرای هریک لفظ ترجمهٔ بامحاورهٔ
زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان هند

جلد سیزدهم

مؤلفه خان بهادر شمس العلما مولوی احمد عبدالعزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بهادر) وظیفه یاب خدمتگار
سرکار آصفیه

جمیع حقوق این تالیف وقف عام است پانصد
نسخهای این کتاب که طبع می شود آنرا هم وقف کرده ایم هرکس
اختیار دارد که بپابندی قواعد مندرجهٔ اعلان که آخر کتاب چاپ شده است ازین منتفع شود

سنه ۱۳۳۷ هجری مطابق سنه ۱۹۲۸ ف

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

برہان ذکر معنی اوّل ہم کردہ خان آرزو در سراج بحوالۂ محققین بالانقل ہر سہ معنی مقدم الذکر کند **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این بہ تحقیق نہ پیوست و درین شک نیست کہ مرکب است از بہرام و ہای نسبت و تعلقی داشتہ باشد بامعانی بہرام۔ یکی از قلندران معاصر عجم گوید کہ گویند جامۂ سبز بسیار پسند بہرام گور بود۔ باشد کہ بہمین وجہ آن را بہرامہ گفتہ باشند و بخیال ما جادارد کہ این بمعنی اوّل مبدّل بہرامن بمعنی دوّمش باشد یعنی بہ تبدیل نون بہ ہای ہوز۔ (چنانکہ کران و کراہ) مخصوص کردند برای جامۂ سبز و ہمچنین برای معنی دوم ہم از تبدیل کار گرفتہ باشند و ماحقیقت ابریشم بر (ابرشم) بیان کردہ ایم و حقیقت معنی سوم بہ معنی ششم بآن مذکور شد کہ در رومی زبان بہ بہرآج مشہور است و آن معرب ہمین بہرامہ باشد و معنی چہارم را باعتبار صاحب سروری کہ از محققین انگلیزیا است تسلیم کنیم و جادارد کہ از معنی سوم بہرام کہ مریخ است موی سرخ را بہ ترکیب ہای نسبت بہرامہ نام کردہ باشند واللہ اعلم (**اردو**) (۱) ہرا کپڑا مذکر۔ (۲) دیکھو ابریشم (۳) دیکھو بان کے چھٹے معنے (۴) لال بال مذکر۔

بہرامی بقول ہفت و مؤید بفتح اوّل و کسر میم بمعنی دلاوری و خونریزی **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر محققین فارسی زبان سیما سروری و ناصری وجامع و برہان ازین ساکت اند ولیکن بہ یای مصدری موافق قیاس است متعلق بہ معنی سوم و چہارم لفظ بہرام کہ یای مصدری بر و زیادہ کردہ بدین معنی استعمال کردہ اند (**اردو**) دلاوری۔ خون ریزی۔ مؤنث۔ صاحب آصفیہ نے دلاوری پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ شجاعت بہادری۔ جوانمردی۔ جرأت۔ دلیری۔

بہران بقول ملحقات برہان بضم اوّل با دوم را گویند **مؤلف** عرض کند کہ شتاق سند استعمال باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت (**اردو**) سموم

بقول آصفیہ۔ عربی۔ مؤنث۔ زہریلی ہوا۔ لو۔ گرم ہوا۔

بہ رای بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر وسکون ہا لغت فارسی است بمعنی (۱) عاقل ونیک رای صاحب شمس بمعنی (۲) دلاوری وخونریزی نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است از بہ و رای کہ معنی حقیقی این رای بہ دارندہ ہم ناعل ترکیبی است وکنایہ از عاقل بمعنی اول وبمعنی دوم ہمان بہرامی است کہ گذشت صاحب شمس بہ بی تحقیقی تصحیف کردہ ہیم را حذف کردیا کاتبش دست تصرف دراز کرد (**اردو**) (۱) عاقل نیک عقلمند۔ صفت (۲) دیکھو بہرامی۔

بہ ربودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندی کہ پیش کرد متعلق بہ بہرہ باشیدن است **مؤلف** گوید کہ بہر مخفف بہرہ (بہرہ باشیدن) بمعنی حقیقی حصہ ونصیب بودن است (قاسمی گونابادی ے) کسی را نباشد از انصاف بہرہ کہ بر شہد نام بہ نہد نام زہرہ۔ (**اردو**) بہرہ ہونا حصہ ہونا فائدہ ہونا۔ صاحب آصفی نے بہرہ پر فرمایا ہے۔ نصیب۔ حصہ۔ بہاگ قسمت۔ فائدہ۔

بہرہ نگام اصطلاح۔ بہار واند گویند کہ بہرگام وبہر دوگام وبہرہ نگام کنایہ از مسافت قلیل (نظامی ے) بہرہ نگامی دران مرغزار۔ روانہ شدہ چشمہ خوشگوار۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کنایہ باشد از قریب ومتصل (**اردو**) ہر قدم پر۔ دو قدم پر۔ ہر پانچ قدم پر یعنی قریب قریب

بہر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حصہ دادن است بمعنی حقیقی کہ بہر مخفف بہرہ گذشت (جامی ے) گوش کنیزان تر ادادہ بہرہ از زر دریوزہ گدایان شہر۔ (**اردو**) حصہ دینا۔

بہر دو انماندن چیزی مصدر اصطلاحی بقول خان آرزو در چراغ ہدایت کنایہ از کمال نمایندگی (سلیم ے) چوب گل بہر دو اور ہمہ گلزار نماند

؎ بلبلان راچہ بلائی شدہ دیوانہ ما ؎ صاحبان بحر وبہار وانند ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است گویند کہ فلان چیز بہر دو اہم گیر نمی آید یعنی اینقدر کمیاب است وظاہر است کہ از برای دوا بمقدار قلیل درکار می شود و این علامت قلت مطلوب است (**اردو**) دکن مین کہتے ہین ؎ اب وہ ایسی کمیاب ہے کہ دوا کو بھی نہین ملتی ؎ اس کا لفظی ترجمہ کمیاب ہونا۔

بہر دو دست چسپیدن

مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر و وارستہ ذکر این کردہ گویند کہ مرادف (بدست و دندان نگاہ داشتن) است یعنی بجد تمام پاس و محافظت کردن (خان خالص ۵) نمی باید زنہار می بوقت رعشہ ترسیدن ؎ بہر دو دست می باید بجام و بادہ چسپیدن ؎ بہار ذکر این زیادت (بچیزی) در آخرش کردہ (صائب ۵) بچیز تم کہ چرا از لف یار با این قرب ؎ بہر دو دست بسیب ذقن نمی چسپید ؎ صاحب اند نقل نگارش **مؤلف**

عرض کند کہ ما اتفاق نداریم بامعنی بیان کردہ وارستہ و بحر۔ بہار صراحتی خوش کردہ یعنی بارام و سماجت خواستن چیزی و بجد تمام پرداختن کاری (**اردو**) دونون ہاتھہ سے لپٹ جانا دکن مین مستعمل ہے یعنے کسی کام مین زیادہ کوشش کرنا اور کسی چیز کے حاصل کرنے مین اصرار اور ابرام کرنا۔

(الف) بہر دو دست سر خود گرفتن

مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کہ اند نقلش بر داشتہ کنایہ از متحیر بودن و فرو ماندن در کاری **مؤلف** عرض کند کہ عادت است کہ چون کسی بکاری فرو ماند بہر دو دست سر خود را گرفتہ می نشیند و از ہمین عادت مصدر اصطلاحی (۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔

(ب) بہر دو دست سر خود گرفتہ نشستن

مصدر اصطلاحی است کہ کنایہ باشد از فرو ماندن در کاری و ہیچ تعلق بامر تحیر نباشد کہ بحالت تحیر سر بہر دو دست نمی گیرند معاملہ

عجم باہا اتفاق دارند و بمقابلہ (الف) (ب) را پسندی کنند (اردو) (الف وب) دونون ہاتھ سے سر پکڑ کر بیٹھہ جانا یعنے کسی کام مین مایوس ہوجانا۔ اور تھک جانا (یہہ دکن کا محاورہ ہے)

بہر دو دست و دہان نگاہداشتن مصدر اصطلاحی۔ بہار و اند ہر دو ذکر این کردہ از معنی ساکت (یحیی کاشی ؎) کردیش از کمال غمخواری ؎ بدو دست و دہان نگہداری ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند یحیی مصدر (بدو دست و دہان نگہداری کردن) پیداست ہر دو محققین بالا بر موضوع خود غور نکردہ اند و معنی این بسعی بلیغ نگہبانی کردن است (اردو) ہر طرح پر حفاظت کرنا۔

بہر دو گام اصطلاح۔ ہمان کہ سراتش بر بہر پنج گام گذشت (اردو) دیکھو بہر پنج گام

بہرزام اصطلاح۔ صاحب سرنگ بشرح پنجاہ و شش مقرہ (دساتیر آسمانی بہرزا باد و خشور آن است کہ ملائکہ موکل را گویند یعنی رب النوع لعل را بہرزام نام است و رب النوع یاقوت را نہرام **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم است و فرق نازک لعل و یاقوت بجایش می آید (اردو) وہ فرشتہ جو کان لعل کا موکل ہے۔ مذکر۔

بہر زمین کہ رسیدیم آسمان بپیداست مثل صاحب احسن ذکر این کردہ (۱) معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) فارسیان این مثل را بحق بلائی و مصیبتی می زنند کہ انسان را نگذارد و ہر جاکہ رود با او باشد و (۲) ہر زمینی را آسمانی بمعنی حقیقی یعنی ہر جاکہ زمین است آسمانی ہم بالای سر است (اردو) دکن مین کہتے ہین (۱) جہان جاؤ آسمان سر پر ہے یعنی یہہ مصیبت جدہر جاتے ہین وہان اپنے ساتھہ ساتھہ ہے (۲) ہر جگہہ آسمان ہے۔

بهر سه نوع اصطلاح - بقول ملخصات برهان وبحر وهفت یعنی کانی ونباتی وحیوانی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که کنایه باشد **(اردو)** کانی - نباتی اور حیوانی بیای نسبت یعنی منسوب بکان اور منسوب به نبات اور منسوب به حیوان -

بهر فلان را استعمال - بقول بهار و انند بمعنی برای فلان - فرماید که فراهانی علیه الرحمه در شرح این بیت انوری (ع) زبان سوسن آزاد و چشم نرگس مست ؛ خواص نطق ونظر داد بهر انهی را ؛ گوید که درین ترکیب ناچار است از حکم بزیادتی یکی از کلمهٔ بهر وکلمهٔ را مگر آنکه رای کلمهٔ بهر را ساکن خوانیم نه مکسور تا مفاد آن شود که نفس نباتی نطق ونظر سوسن ونرگس (نصیب دادانهی را) یعنی (از برای انهی ومع ذلک) حکم بزیادتی را اولی است چه رای زائد در کلام هیچ یک از قدما نیست که نیست و در عصر ایشان در محاورات جمع میان را وبهر متعارف بوده و در اکثر مواضع از کلام ایشان که توجیهه ممکن نیست ما را بزیادتی را قائل می باید شد و در همین قصیده رای ردیف قافیه (حتی را) از انجمله است واین بیت خسرو دهلوی نیز ازین مقوله (ع) بیچرم اگرچه ریزیم خون بود گناه ؛ تو خون من بریز برای ثواب را **مؤلف** عرض کند که همین مضمون بر (برای فلان را) گذشت وما خیال خود را همدرانجا ظاهر کرده ایم **(اردو)** دیکهو (برای فلان را)

بهرک بقول برهان بروزن نغرک (۱) پوست دست و پا و اعضا که بسبب کار کردن سخت شده و پینه بسته باشد و (۲) بمعنی چرک و ریم هم - صاحب سروری ذکر معنی اول بحوالهٔ فرهنگ کرده نسبت معنی دوم بحوالهٔ تحفة السعاده گوید که چرکیکه بر بدن باشد صاحبان جهانگیری و رشیدی و جامع وهفت ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید که اغلب که معنی اول مجاز است ومعنی دوم حقیقی **مؤلف** عرض کند که این مرکب است از بهر مخفف بهره که می آید وکاف تحقیر وکنایه از معنی اول و دوم بسبیل

مجاز و بدین ہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان باشد صاحب شمس این را بہای مختفی در آخر نوشتہ کہ موافق قیاس نیست **(اردو)** (۱) جسم کا گٹھا جو کسی عضو پر کثرت کار کی وجہ سے پڑ جاتا ہے اور اس مقام کا پوست سخت ہو جاتا ہے۔ مذکر (۲) چرک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ پیپ۔ ریم۔

بہر کاریکہ ہمت بستہ گردد
اگر خاری بود گلدستہ گردد

مقولہ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مال سعدی شیراز است و فارسیان در محل سعی بکاری استعمال این می کنند مقصود آنست کہ در ہر کار ہمت شرط است کہ نتیجۂ خوشی پیدا می شود از ہمت **(اردو)** دکن میں کہتے ہیں "ہمت کرے پار اترے" اور اس فارسی مقولہ کا بھی استعمال ہے۔

(الف) بہر کہ خواہ
(ب) بہر کہ خواہی

استعمال۔ بہار ذکر الف کردہ از معنی ساکت و صاحب انند ذکر ب کردہ ہیچ تعریفش نکردہ و سند ہر دو از ملا وحشی است **(ا)** بہر کہ خواہ نشین گرچہ این نہ شیوۂ تست پ کہ از تو در دل من راہ بدگمانی نیست **مؤلف** عرض کند کہ (بہر کہ) بمعنی حقیقی (با ہر کہ) باشد کہ موحدہ افادۂ معنی معیت می کند ہمین اشارہ بر (با ہر کہ خواہی) کردہ ایم کہ گذشت و لیکن چیزی کہ لائق بیان است ہمین کہ ملا وحشی (بہر کہ خواہ) را بمعنی (بہر کہ خواہی) استعمال کردہ است و این تصرف محاورہ باشد **(اردو)** جس کے ساتھ چاہے۔

بہر کیف

استعمال بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح کاف و سکون تحتانی و فای زدہ معنی بہر حال و بہر صورت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بر زبان دارند **(اردو)** بہر کیف بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تابع فعل۔ بہر حال جس طرح ہو سکے۔ جس طرح بنے۔ بہر طور۔ بہر صورت

بہر کام

اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بہر ہنگام کہ ذکرش گذشت و ما حقیقت این را ہمانجا ذکر کردہ ایم

(اردو) دیکھو بہر بچگام ۔ ہر قدم پر ۔ قریب قریب

بہر گرفتن صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہرہ ور شدن کہ بہر درین مصدر مخفف بہرہ باشد کہ می آید (نظامی) شدند انجمن کاردانان شہر ہمہ زفرہنگ خسرو گرفتند بہرہ (اردو) بہرہ مند ہونا ۔ بہرہ ور ہونا ۔ فائدہ حاصل کرنا ۔

بہرگی بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالفتح و کسر کاف بمعنی (۱) مال و دولت و (۲) دولتمند و مالدار ۔ **مؤلف** عرض کند کہ در ہر دو معنی مارا اختلاف است ۔ ترکیب خلاف معنی جز ایں نیست کہ یای مصدر با بہرہ مرکب کردہ اند و بقاعدۂ فارسی ہای ہوز را بدل کردند با کاف فارسی ہمچون سادگی و خیرگی معنی لفظی این قسمت مندی و جادار دکہ بمعنی مالداری و دولت مندی گیریم و برای ہر دو معنی بالا طالب سند استعمال می باشیم و بدون آن تسلیم نہ کنیم (اردو) (۱) مال ۔ مذکر ۔ دولت ۔ مؤنث (۲) دولتمند مالدار ۔ صفت اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے مالداری ۔ دولتمندی ۔ مؤنث ۔

بہرم بقول ملحقات برہان بروزن ادہم (۱) مخفف بہرام و بقول صاحب انند (۲) گل عصفر است کہ کاجیرہ باشد و حنا صاحب محیط ذکر این کردہ حوالۂ عصفر میدہد و بر عصفر ہر چہ نوشتہ ما ذکرش بر احریض کردہ ایم کہ گذشت (اردو) دیکھو احریض ۔

بہرمان ہمان بہرام کہ ذکرش گذشت صاحبان برہان و سروری و جہانگیر و رشیدی و جامع ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این ہمہ را بجا بیان کردہ ایم لشمس فخری ؎ تا بود خورشید و مہ بر آسمان ؎ تا بود در کان عقیق و بہرمان ؎ پیش تیغ خسرو گیتی بود ؎ کوہ خارا بر مثال بہرمان ؎ (امیر خسرو ؎) اندران خامشی بود بیہوش ؎ بہرمان بخشش کردہ بدوش ؎ (امامی ہروی ؎) آن مگر کز تاب لعل و آب یاقوتش شدی

یہ آب گردون آتش و نیلوفر او بہرمان یہ (اردو) دیکھو بہرامن ۔

بہرمن بقول برہان بروزن اہرمن (۱) بتخانہ را گویند و (۲) بمعنی یاقوت سرخ ہم صاحب جہانگیری سند استعمال این نوشتہ (ے) ناخنک جوشنی در بر بہرام شب یہ از افق بہرمان در شفق بہرمن یہ صاحبان جامع وانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مخفف بہرمن بحذف الف بمعنی دوم و معنی اول مجاز آن کہ در بتخانہ ہم بر بتان استعمال یاقوت می کنند و جا دارد کہ بمعنی اول مرکب باشد از بہرام بہ نون نسبت و حذف الف (اردو) (۱) بتخانہ ۔ ذکر (۲) یاقوت دیکھو بہرامن کے پہلے معنے ۔

بہرمہ بقول برہان بفتح اول و ثالث و رابع افزاریست کہ در رود گران بدان چوب و تخمہ سوراخ کنند و بعربی ثقب خوانند صاحبان سروری و ناصری و جامع وانند و ہفت ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت (برمہ) کہ بہ ہمین معنی آمدہ بر (برماہ) بیان کردہ ایم و در اینجا این قدر اضافہ کنیم کہ اگر برمہ و برماہ را مفرس و ماخوذ از برماہای سنسکرت نگیریم مخفف ہمین باشد بحذف ہای دوم و این را اسم جامد فارسی زبان گوئیم و این بہتر از انست کہ مزید علیہ (برمہ) دانیم بہ زیادت ہای دوم (اردو) دیکھو برما

بہرنامش کہ خوانی سربرآرد مثل ۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ این بمعنی حقیقی صفت خداوند کریم است ولیکن فارسیان این را بحق صاحب کمال می زنند (اردو) دکن مین کہتے ہین یہ جس نام سے پکارو جی یہ یہ اُس شخص کے حق مین مستعمل ہی جو جامع الکمال ہو اور ہر علم اور فن سے واقف ۔

بہروج بقول برہان الف باو او مجہول و جیم بروزن بہروز نوعی از بلور کبود است

(ب) **بهروجه** در نهایت لطافت وصافی وخوش رنگ وکم بها (ه) کندر هندی را نیز گویند

(ج) **بهروز** وب، وج و د را مرادف الف می داند صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری

(د) **بهروزه** وجامع وسراج هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که مرکب است از به بمعنی خوش و روز بمعنی روشن وکنایه از معنی اول پس متحقق شد که (ج) اصل است و (د) مزید علیه آن چنانکه خونخوار و خونخواره و (الف)، و (ب) مبدل (ج) و (د) چنانکه سوز و سوج (مولوی معنوی ؎) چنان مستم چنان مستم من امروز ؎ که پیروزه نمیدانم ز بهروز ؎ (وله ؎) شاهیم نه شهروزه لعلیم نه بهروزه ؎ عشقیم نه سرمستی مستیم نه از سیکی ؎ صاحب محیط بر بهروزه می فرماید که اسم بارزد است وگویند در خواص نزدیک بکندر لیکن در بهروزه قوت تخفیف زیاده بود وچون زن ازان شافه بردارد فرج را از رطوبت وریم پاک سازد وبچه را از سقط محفوظ دارد ولقول بعض بهندی بیرجاست وآنچه بر بارزد نوشته ماحقیقتش را بر برنیزه وبارزد عرض کرده ایم وهم او بر کندر هرچه نوشته ماذکرش بر تسبیح کرده ایم وحقیقت آنست که این متعلق به معنی اول نیست وهرچه بر تسبیح گذشت متعلق است با معنی دوم وآنچه صاحب محیط بر بهروزه نوشت آن چیزی دیگر است ومتعلق نباشد با معنی اول وخیال ما این است که از هرچهار لغت بمعنی اول فیروزه مراد است که مبدل پیروزه می آید واین مبدل بهروزه به تبدیل موحده با های فارسی وبه تبدیل های هوز به تحتانی چنانکه اسب واسپ وشاهگان وشایگان وصاحب محیط بر فیروزه گوید که پیروزه اسم فارسی این است به های فارسی ومعرب این فیروزج وبه یونانی سافروس وبهندی برگ تن وآن سنگی است مائل به زرقت سرد در اول وخشک در سوم و

مفرّح یاقوت تریاقیہ وگویند سرد وخشک ومنافع بسیار دارد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال تعریف فیروزہ
وپیروزہ کہ بجای خودش می آید اطمینان کامل نمی بخشد کہ مرادف این است بمعنی اوّل مخفی مبادکہ (د)
معنی دیگر ہم دارد کہ ذکرش بر (بہروزی) می آید (اردو) (الف) و (ب) و (ج) و (د)
(۱) فیروزہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پیروزہ ایک مشہور جواہر کا نام جو رنگ مین سبز
رنگاری یا نیلگون یا آسمانی ہوتا ہے کہتے ہین کہ اگر آدمی صبح کو اُسے دیکھ لیا کرے تو آنکھون مین
مین فرق نہ آئے (۲) دیکھو بسنج۔

بہروزی اصطلاح۔ مرکب است از بہروز ویای مصدری۔ بہروز بمعنی حقیقی خودش روزیہ از قبیل خوش وقت است وبہروزی کنایہ باشد از خوش اقبالی (انوری ۵) ای رفتہ بہ فرّخی وفیروزی پگاہ بازآمدہ در زمان بہروزی (وله ۵) ایکہ او دست دولت را سبب روزی کرد پگاہ درگہت را دیر پیروزی وبہروزی کرد پگاہ (اردو) خوش اقبالی۔ خوش بختی۔ بلا مندی دولت

بہروز بقول برہان بکسر اوّل بروزن دلفروز نام سکندر ذوالقرنین است۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وجامع ومؤید وسراج ہم ذکر این

کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ خبر این نباشد کہ نظر بر بہرہ مندی وبہرہ وری سکندر را بدین اسم موسوم کردہ باشند یعنی واو ونون نسبت بر بہر زیادہ کردند کہ مخفف بہرہ است وجا دارد کہ بعد واو نسبت نون زائد باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال اختلاف اعراب چیزی نیست کہ نتیجۂ لب ولہجہ مقامی است۔ (اردو) سکندر ذوالقرنین کا نام بہروز بھی ہے۔ مذکر

بہرہ بقول برہان وجہانگیری وسروری ورشیدی وناصری وجامع وفدائی بفتح اوّل بروزن دہرہ را بمعنی حصہ ونصیب وحظ وقسمت صاحب

سفرنگ بشرح چہل وچارمی فقرۂ (دساتیر آسمانی
نصر زاباد وخشوران وخشور) ذکر این کردہ بہا
بذکر این گوید کہ بالفظ برداشتن وبردن وداشتن
بصلۂ از مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ استعمال
این ترکیب فارسی در ملحقات می آید وتحقق است
کہ این اسم جامد فارسی زبان است بدین معنی و
بہر کہ گذشت مخفف این (نظامی ؎) عراق از
ربع مسکون ہست بہری ؛ وزان بہرہ مدائن
ہست شہری ؛ (اردو) دیکھو بہر کے دوسرے معنے
(۲) **بہرہ**۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری
وجامع بضم اوّل نام طائفہ ایست کہ مولد ومسکن
ومقام ایشان در گجرات است۔ **مؤلف** عرض
کند کہ باعتبار سروری وجامع این را لغت فارسی
دانیم وعجبی نیست کہ این طائفہ متعلق باشد از
ولایت بہر کہ ذکرش بر معنی اوّلش گذشت فارسیان
بزیادت ہای نسبت در آخر بہر اسم جامد قرار دادہ
باشند وبرای این طائفہ (اردو) بہرہ۔ ایک
قوم کا نام ہے جس کا مسکن اسوقت گجرات
مین واقع ہے اور یہ عجمیون سے ہین۔ مؤنث
(۳) **بہرہ**۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری
وجامع بالکسر نام قصبہ ایست کہ از لاہور تا آنجا
شصت کروہ است **مؤلف** عرض کند کہ
باعتبار جامع کہ از محققین اہل زبانست این را
اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) بہرہ
ایک قصبہ کا نام ہے جو لاہور سے ساٹ کوس
اُس طرف واقع ہے۔ مذکر۔
(۴) بہرہ۔ بقول ناصری مرادف بہر بمعنی برای
صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود بذکر بہر
وبہرہ این معنی را مخصوص کند بہر **مؤلف**
عرض کند کہ تسامح صاحب ناصری می دانیم کہ
بہرہ بدین معنی نشنیدیم معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند وصاحبان سروری وجامع ہم ازین
ساکت اگر سند استعمال بدست آید یا نظر باعتبار
صاحب ناصری این را اسم جامد فارسی زبان

تسلیم کنیم فرید علیه بهر بمعنی دوش دانیم یا آن را
مخفف این (اردو) دیکھو بہر کے دوسرے معنے
(۵) بهره - بقول سفرنگ در هشتادم فقره (دساتیر
آسمانی لفبرزاباد وخشوران وخشور) بالفتح وفتح
راى مهمله وهاى هوز در آخر بمعنى ثواب چنانكه
چه آنها بار رفته وگذشته خونريز وكشنده بوده اند
وبيگناهان را مى كشتند - نهاد هنده اينها را بهره
باشد " مؤلف عرض كند كه مجاز معنى اول
واسم جامد فارسى قديم مى دانيم (اردو)
ثواب بقول آصفيه عربى - اسم مذكر - فرد - بدله
عذاب كا نقيض - نيكى كا بدله جو عاقبت مين ملیگا

بهره بر اصطلاح - بقول برهان وبحر وناصرى
وجامع وهفت وانند بفتح باى ابجد بروزن
زخمه گر - شريك وانباز **مؤلف** عرض كند
كه موافق قياس باشد اسم فاعل تركيبى است
(اردو) شريك بقول آصفيه عربى حصه دار
پتى دار - ساجهى -

بهره برداشتن مصدر اصطلاحى - صاحب
آصفى ذكر اين كرده از معنى ساكت **مؤلف** عرض
كند كه فيض حاصل كردن مجاز معنى اول بهره باشد
(اردو) بهره ياب هونا فيض حاصل كرنا -

بهره بردن مصدر اصطلاحى - صاحب آصفى
ذكر اين كرده از معنى ساكت **مؤلف** عرض كند كه
مرادف بهره برداشتن است (واله هروى ه)
از فيض وجود بهره مى برد مذبسان سايه از خور
(صائب ه) ز خواب امن كسى بهره مى برد صائب
كه پشت پاى به دنياى بى وفا زده است (اردو)
ديكهو بهره برداشتن -

بهره بود اصطلاح - بقول ناصرى وانند بمعنى
علت وسبب چيزى كه واسطه بودن او باشد
صاحب سفرنگ بشرح بست وهفتمى فقره (دساتير
آسمانى لفبرزاباد وخشوران وخشور) ذكر اين كرده
مؤلف عرض كند كه بهره در اينجا متعلق بمعنى
اول است ومركب اضافى است وبلفظ اضافت

مستعمل (اردو) کسی چیز کے وجود کا سبب۔ مذکر

بہرہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہرہ دریں جا بمعنی اول است کہ معنی حقیقی است یعنی حظ حاصل بودن (جامی ۵) ز جان تا بود بہرہ مادرش را ؛ ز شیر خویش شستی شکرش را ؛ (اردو) حظ ہونا۔

بہرہ جستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تلاش حصہ و فائدہ کردن متعلق بمعنی اول بہرہ۔ (عرفی ۵) زین باغ مجو بہرہ کہ ہر میوہ کہ چیند ؛ بی آبی ایام مکید است و قناعی است ؛ (اردو) فائدہ ڈھونڈنا۔ حصہ چاہنا۔

(الف) **بہرہ دار** استعمال۔ صاحب اند

(ب) **بہرہ داشتن** بحوالۂ فرہنگ فرنگ بذکر (الف) گوید کہ بمعنی حصہ دار است و صاحب آصفی بذکر (ب) از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است از (ب) و (ب) (۱) بمعنی حصہ داشتن و سہیم بودن و (۲) بمجاز بمعنی واقف بودن (صائب ۵) بہر نہالی دارد از دریای رحمت بہرۂ ؛ نیست غیر از اشک خود آبی دگر در پای شمع ؛ (ولہ ۵) صائب از اشک ندامت چون نداری بہرۂ ؛ شست و شوی نامہ را بر ابر احسانش گذار ؛ (اردو) (الف) حصہ دار۔ واقف (ب) (۱) حصہ رکھنا۔ حصہ دار ہونا (۲) واقف ہونا۔

بہرۂ دیدن مصدر (اصطلاحی)۔ بہرہ حاصل کردن و فیضی و حصہ یافتن (انوری ۵) ہر تن کہ از کرامت تو بہرۂ ندید ؛ گل بہرہ نقشہای بلاکرد روزگار ؛ (اردو) بہرہ یاب ہونا۔ فیض حاصل کرنا۔

بہرہ رسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ نصیبی و فیضی حاصل شدن [illegible]

(۳۵۹۹)

قزوینی ؎) مگر بخار و خس از آفتاب بہرہ رسد ؎ وگرنہ بر رخ گل بہرہ کی توان دیدن ؎ **(اردو)** فیض حاصل ہونا۔ فیض پہنچنا۔

بہرہ طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حصہ و نصیبی و فائدہ خواستن (ملا جامی ؎) چون طلبید ندازان گنج پاک ؎ بہرۂ خود خانہ خراباں خاک ؎ **(اردو)** حصہ طلب کرنا چاہنا فیض چاہنا۔

بہرہ کردن مصدر اصطلاحی۔ بہرہ حاصل کردن (ظہوری ؎) ندارد گفت زاہد بہرہ کرد ؎ خوشا رندی کہ علمش بی عمل نیست ؎ **(اردو)** بہرہ یاب ہونا۔

بہرہ کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندی پیش کردہ (ابو المعانی رازی ؎) از کمالش بہ صفت بہرہ بگیرم چو کشد ؎ زر دفامی و خمید قدی و نالہ زار ؎ **مؤلف** عرض کند کہ این بمعنی بہرہ یاب و بہرہ مند شدن است و بر زبان معاصرین عجم مستعمل ولیکن سند پیش کردہ اش (بہرہ گرفتن) راست کہ می آید در معنی شعر سکندری خود کہ کشد را متعلق بہ بہرہ کرد **(اردو)** دیکھو بہرہ گرفتن

بہرہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بہرہ کشیدن است (انوری ؎) ہر کہ را با تو کار در گیرد ؎ بہرہ از روزگار در گیرد ؎ مخفی مباد کہ از سند انوری (بہرہ در گرفتن) پیدا است عیبی ندارد کہ (در گرفتن) مزید علیہ (گرفتن) و ہر دو یکی است **(اردو)** بہرہ یاب ہونا بہرہ مند ہونا

(الف) بہرہ مند اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بہرہ ور **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہرہ یاب است از قبیل دانشمند (ابو طالب کلیم ؎) چون عصا ہر کس کہ باشد بہرہ مند از راستی ؎ زیر دست خلق شد محکوم تا بینا فتاد ؎ (ظہوری ؎) ز کوہ گوشہا باید برد با کرد ؎ زبان در

داستانش بہرہ مند است ؛ واز ہمین است ۔۔۔

(ب) بہرہ مند افتادن مصدر اصطلاحی بمعنی بہرہ مند و بہرہ یاب شدن (ظہوری ؎)

لبم دنبال حرف این و آن بیہودہ چند افتد ؛ نشد روزی کہ روزی از خموشی بہرہ مند افتد ؛ ۔

(اردو) (الف) بہرہ مند۔ صاحب نصیب۔ فائدہ اُٹھانے والا۔ دیکھو برخوردار کا نمبر (۱) (ب) بہرہ یاب ہونا۔ بہرہ حاصل کرنا۔

بہرہ ور اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بہرہ مند کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل دانشور و سخن ور کہ کلمہ ور با لفظ بہرہ مرکب شدہ افادۂ معنی صاحب کند (سعدی ؎) از ان بہرہ ور تر در آفاق کیست ؛ کہ در ملک رانی بانصاف زیست ؛ (ظہوری ؎) از وصال شمع کی پروانہ گردد بہرہ ور ؛ ناز داغ شعلہ خیز ما نخواہد ہمتی ؛ (اردو) دیکھو بہرہ یاب۔

بہرہ ور گشتن استعمال۔ مرادف بہرہ مند افتادن است (ظہوری ؎) بی فنا نتوان ظہوری بہرہ ور گشت از بقا ؛ کو چنان مرگی کہ منت ہا نہد بر جان ما ؛ (اردو) دیکھو بہرہ مند افتادن۔

بہرہ یاب اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی کامیاب و محظوظ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرادف بہرہ مند و بہرہ ور۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (قاسمی گونابادی ؎) زگلگون سپہر سرکشان بہرہ یاب ؛ برو قبۂ چون شفق آفتاب ؛ (اردو) دیکھو بہرہ ور و بہرہ مند۔

بہرہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فیضیاب شدن و فائدہ حاصل کردن مرادف بہرہ ور گشتن کہ گذشت و بہرہ یاب کہ گذشت از ہمین مصدر است (ظہوری ؎) بہرہ یابم از برو دوشت ؛ بشوم آب

اگر در آغوشت ؛ (اردو) دیکھو بہرہ در گشتن

بہر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف و مخفف (بہرہ یافتن) است کہ گذشت و بہر در اینجا مخفف بہرہ باشد کہ بجایش مذکور شد (خسرو دہلوی ؎) چون زچنین فتح جہان یافت بہر ؛ دست بہ می برد سپہدار دہر ؛ (اردو) دیکھو بہرہ یافتن۔

بہر یک گل منت صد خار می باید کشید مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی می زنند کہ برای حصول منعمتی زحمت کشیدن مقصود باشد (اردو) دکن میں کہتے ہیں "شہد لینا ہو تو مکھیوں کا تسکار ہو" یہہ قریب قریب اسی فارسی مثل کا ہم معنے ہے مقصد یہہ ہے کہ مصیبت جھیلو تو فائدہ حاصل ہو۔

بہزاد بقول ناصری بوزن بہرام (۱) نام یکی از پسران جمشید۔ حکیم و فرزانہ خوئی (۲) بمعنی نیک ذات و خوش فطرت و (۳) نام اسپ (حکیم اسدی ؎) برانگیخت شبرنگ بہزاد را ؛ کہ بگذاشتی روز تک باد را ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ نام اسپ سیاوش و (۴) نام نقاشی کہ در عہد شاہ اسمٰعیل صفوی بود در نقاشی ید طولی داشت۔ صاحب غیاث بر معنی چہارم قانع۔ صاحب انند ہم ذکر ہر چہار معنی بالا کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ پیدایش او خوش است و کنایہ از ہر چہار معنی بالا صاحب غیاث این را بالکسر نوشتہ و باعتبار ماخذ ہمین صحیح است آنچہ صاحب ناصری بالفتح گوید تصرف لب و لہجہ باشد (اردو) (۱) جمشید کے بیٹوں سے ایک کا نام جو حکیم اور عقلمند تھا۔ مذکر (۲) خوش فطرت شخص (۳) سیاوش کے گھوڑے کا نام۔ مذکر (۴) ایک مشہور نقاش کا نام۔ مذکر

بہست و بود معاملہ کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و

وصاحب انند گوید که اکتفا بر چیز موجود کردن شفیع اثر ه) آنکس که هست و بود نه بیند زیان چه سود چو ما نابود معامله او بهست و بود. **مؤلف** عرض کند که از سند شفیع اثر مجرد هست و بود پیداست که بمعنی موجودات دنیوی است اگرچه این مصدر موافق قیاس است ولیکن سند بالا متعلق باونیست (**اردو**) موجودات دنیوی کے ساتھہ معاملہ کرنا۔

بهش بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی وشین قرشت (۱) نام میوه درختیست که صمغ آن را مقل گویند وقتیکه تر و تازه باشد وچون خشک شود وقل خوانند و بسیار لذیذ است صاحبان ناصری وهفت واند هم ذکر این کرده اند. صاحب سفرنگ بشرح شصت و پنجمی فقره (د) سانیر آسمانی به فرزاباد وخشوران وخشور) گوید که (۲) بکسر باء ابجد وکسرهای هوز وشین معجمه بمعنی بهی ونیکی. صاحب محیط بنسبت (۱) گوید که اسم شاه بلوط است ومقل تازه را نیز گویند وبر شاه بلوط حمی فرماید که اسم فارسی است وآن را بعربی بلوط الملک ونزد بعضی قصطل و معنی آن ملک الارض وآن بلوط ماده است واین را بیونانی فاسطامانی وبه رومی قصطل و به سریانی بلوطا نامند وآن ثمر درخت غیر بلوط است وگفته اند که آن اگرچه از قسم بلوط است لیکن آن مخالف اوست در شیرینی. گرم در اول وخشک در دوم بقول گیلانی گوید که شیرین آن مائل به گرمی لطیف است وخشک در اوائل اول ودران حلاوت ونضج است اگر برگ تازه آن خورند منع شیب غیر طبیعی گرداند وشرب آن تحسین لون کند ومنافع بسیار دارد **مؤلف** عرض کند که در معنی دوم شین معجمه در آخر لفظ به زیاده کرده اند بقاعدهٔ حاصل بالمصدر بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان باشد وبمعنی دوم موافق قیاس است (**اردو**) (۱) شاہ بلوط ایک پھل کا نام ہے۔ مذکر

صاحب آصفیہ نے شاہ بلوط پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ مذکر۔ سیتا سپیاری۔ ایک قسم کا بلوط جو نہایت شیریں ہوتا ہے۔ (۲) بہتری نیکی۔ مؤنث۔

بہشت بقول ملحقات برہان (۱) دار الجزاء نیکوکاران کہ بعربی جنت خوانند و (۲) ماضی گذاشتن ہم۔ صاحب سروری گوید کہ بکسر تین معروف و بمعنی بگذاشت نیز (سعدی ۵) قیامت کسی باشد اندر بہشت پ کہ معنی طلب کرد و دعوی بہشت پ صاحب غیاثی نسبت معنی اول میفرماید کہ نام باغ پر کاخی است در جہان دیگر کہ جای نکوکاران است و مردم را نوید داده شده کہ آن جای بہ پاداش درست آئینی پس از مردن بایشان داده خواہد شد و آن جای خوشی و آسایش و آزادی است (۵) بہشت آنجاست کازاری نباشد پ کسی را با کسی کاری نباشد پ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان و بمعنی دوم ماضی مطلق مصدر ہشتن با بای زائد (**اردو**) (۱) بہشت۔ فارسی۔ مؤنث۔ باغ۔ جنت فردوس۔ بیکنٹھ (دیکھو ادریس خانہ) (۲) مصدر ہشتن کا ماضی مطلق۔ (چھوڑا دیکھو ہشتن)

بہشت آنجا کہ آزاری نباشد مقولہ صاحب خزینہ الامثال ذکر۔ این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بہ تبدیل خفیف کہ بہشت گذشت استعمال می کنند مثلاً اگر قیام کسی بمقامی واقع شود کہ من حیث المجموع ذرائع آسایش در آنجا حاصل باشد می گویند "آغا مقام تو بہشت است" و این مثل را ہم زنند (**اردو**) دکن میں جب کسی کا مقام ایسی جگہ ہوتا ہے جہاں ہر قسم کا آرام نصیب ہوتا ہے تو کہتے ہیں "آپ کا مقام کیا ہی بہشت ہے" آپ کا گھر کیا ہے بہشت ہے۔

بہشت بریں استعمال۔ صاحب غیاثی

گوید کہ (۱) چون بہشت را ہشت میدانند بہشت
برین آنست کہ از ہمہ برتر است **مؤلف** عرض
کند کہ تعریف خوشی نکرد مرکب توصیفی است و بہ
کہ بمعنی بالائین گذشت صفت بہشت است
(۲) فارسیان چون مقام وخانۂ کسی را بر جائی بلند
و من حیث المجموع آرام بخش بلند گویند "آقا خانۂ
تو بہشت برین است" یعنی بسیار بلند و آرام بخش
(صائب ؎) ز خانۂ پدری کی شوند مانع فرزند
ز مادر یغ ندارد خدا بہشت برین را (اردو)
(۱) بہشت برین اردو میں بھی آٹھویں بہشت کو کہتے
ہیں۔ مؤنث۔ (۲) جس شخص کا مکان بلندی پر واقع
ہو اسکو اہل دکن استعارۃً بہشت برین کہتے ہیں

بہشت خوردن مصدر اصطلاحی بقول
بحر و بہار و انند منتفع شدن از تمتعات بہشت
(سعدی ؎) بہشت تن آسانی انگہ خوری
کہ بر دوزخ نیستی نگذری **مؤلف** عرض کند
کہ ہر شش محققین بالا در تعریف این سکندری خود

شاعر در کلام خود تن آسانی را بہشت گفتہ بترکیب
اضافی و بمقابلۂ آن نیستی را دوزخ قرار داد
و مقصودش درین شعر از (بہشت خوردن)
داخل بہشت شدن است و بس و معنی منتفع
شدن از تمتعات بہشت اصلاً درین نیست
مقصود آنست کہ چون نیست شوی تن آسانی
تو حاصل شود دیگر ہیچ (اردو) بہشت
پانا۔ بہشت میں داخل ہونا۔

بہشت در پای مادر مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند
و از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان باظہار بلند مرتبگی مادر این
مثل را زنند مقصود آنست کہ درجۂ مادر
بلند تر از بہشت است یعنی بہشت برابر
پای اوست۔ صاحب امثال فارسی بعوض
مادر۔ مادران نوشتہ عیبی ندارد و معاصرین عجم
استعمال این با لفظ مادران می کنند یکی از علمای

معاصرین عجم (خدایش بیامرزد) باگفت که این مثل قرار یافت ازینکه جنین در رحم مادر آنچنان است چنانکه انسان بدوزخ و چون متولد شود از حبس دوزخ رحم مادران نجات می یابد گویند که از بند بهشت و طفل وقت میلاد در پای مادران می باشد زنان عجم ازهمین مصدر گشتن می گویند که بهشت در پای مادران است وکنایتہ اظهار علوی مرتبت مادران هم (تم کلامہ بخیالہ) ما ناخدا این مثل همین باشد که قیاس آن را تسلیم کند (اردو) دکن مین کہتے ہین "جنت ماؤن کے قدمون سے لگی ہوئی ہے" **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ وجہ مثل سے ہندیان ناواقف تھے اسلئے انھون نے بہشت کی عوض جنت کا استعمال کیا ورنہ کبھی ایسا نکرتے۔

بہشت دنیا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر کنایہ از سغد سمرقند۔ صاحب مؤید می فرماید که نام ولایتی است قریب سمرقند که آن را سغدینہ گویند (کذا فی القنیہ) **مؤلف** عرض کند که تعریف سغد به سین مہملہ و غین معجمہ بجایش می آید و این کنایہ باشد نظر مرغوبیهای شهر سغد۔ (اردو) سمرقند کے قریب ایک شہر ہے جسکو سغد کہتے ہین۔ نہایت خوش آب وہوا۔ فارسیون نے اسکو (بہشت دنیا) نام رکھا ہے۔ مذکر۔

بہشت رو اصطلاح۔ بقول بہار و انند کنایہ باشد از خوبان سادہ روی (ظہوری ؎)

دل زیاد بہشت رو دارد ۔ کہ نگار بہشت رو دارد ۔

مؤلف عرض کند که این کنایہ از جمال روی یار است که هر که رویش بیند باغ باغ شود (اردو) یار۔ مذکر۔

بہشت زار اصطلاح۔ بہار و انند بدین از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از قبیل گلزار یعنی جائیکه درانجا بسیار بہشت ہا باشد (عرفی ؎) بہشت زار بمقام خداشناسان است ۔ درمشاہ بر روی میوہ چین بکشای لب

(اردو) وہ مقام جہان بہت سے بہشت ہون۔ صرف مبالغہ ہے۔

(۱) بہشت سرشت اصطلاح۔ بقول آنند مرادف بہشت زار

(۲) بہشت سواد (عرفی ؎) بصد مضائقہ نازی قبول می کردم ؎ ز شاہدان بہشتی سرشت حور نژاد ؎ (نظامی ؎) عجب ماندشہ زان بہشتی سواد ؎ کہ چون آورد خندۂ بی مراد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ محقق ہند نژاد سکندری خورد کہ این را مرادف بہشت زار نوشت و اسنادی کہ پیش کرد برای (بہشتی سرشت و بہشتی سواد) است کہ می آید و تعریفش ہمدرنجا کنیم (اردو) دیکھو بہشتی سرشت اور بہشتی سواد

بہشت سیما اصطلاح۔ بہار و آنند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بہشت رو کہ گذشت (میرزا صائب ؎) نظر بزلف و خط آن بہشت سیما کن ؎ شکستہ قلم صنع را تماشا کن ؎ (اردو) بہشت سیما یار کو کہہ سکتے ہین۔ دیکھو بہشت رو۔

بہشت صبوحی اصطلاح۔ بقول بحر شراب بامداد است صاحب شمس ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صبوح در عربی زبان شراب صبح را گویند پس معنی لفظی این بلقب اضافت شراب بامداد بہشت باشد یا بترکیب تشبیہی شراب بامداد کہ مثل بہشت باشد کہ بہشت صبوحی۔ صبوحی است اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) صبوحی۔ دیکھو بادۂ شبگیر۔

بہشت گنگ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح کاف فارسی وسکون نون وکاف دیگر (۱) دار الملک افراسیاب و (۲) نام قلعہ کہ ضحاک در شہر بابل ساختہ بود صاحب سروری ہم ذکر معنی اول کردہ (حکیم سوزنی ؎) ما ز بہشت تست بکار و بکار نیست ؎ سر بر زدن ز خاک بہار و بہشت گنگ ؎ صاحب جہانگیری می فرماید

که معنی گنگ بهشت است (سراج الدین سکزی)
ل گر طالب بهشت خدائی چرا نهی
نگار خانهٔ چین و بهشت گنگ
بحوالهٔ نزهة القلوب گوید که موضعی است در
حدود مشرق که شب و روز در آن یکسان
است و بعضی او را قبة الارض گویند و فرماید
که بحث این در گنگ بهشت می آید صاحب ناصری
بذکر معنی اول بابرهان متفق (فردوسی ل)
از آن جایگه رفت به بهشت گنگ
پر از مردم جای خنگ
بذکر قول برهان می نویسد که همانا منظور او
از گنگ دژ هوخت باشد که بیت المقدس
است صاحب جامع که محقق اهل زبانست بهر دو
معنی بابرهان متفق صاحب بحر هم ذکر هر دو معنی
کرده خان آرزو در سراج می فرماید که حقیقت
این است که در ترکستان شهری گنگ نام ساخته
افراسیاب است که دار الملک او بود و در واقعه

خون سیاوش و رفتن رستم به ترکستان و گریختن
افراسیاب خراب شد و باز وقت مراجعت
افراسیاب آن را معمور ساخت و (گنگ دژ)
قلعهٔ آن شهر است و غالبا مراد ازین جزیره همان
خواهد بود ولیکن در کتب علم هیئت مرقوم است
که بهشت گنگ و دژ هوخت گنگ جائی است
که شب و روز در آنجا برابر است که بعربی قبة الارض
خوانند مؤلف عرض کند که گنگ بهشت هم بقول
برهان نام شهری و قلعه است که بجایش مذکور شود
و گنگ بقولش نام شهری در شرقی خطا که
شب و روز آن یکسان می باشد و هوایش در
نهایت اعتدال و پیوسته بهار و گنگ دژ همان
است و گنگ بمعنی نیکو و خوب و زیبا هم مستعمل
(الخ) پس این مرکب توصیفی است بمعنی بهشتی که
نیکو و خوب است یا قلب اضافت گنگ بهشت
بمعنی شهر بهشت و کنایه از معنی اول و معنی دوم
مجاز آن بالجمله ما این را باعتبار صاحب جامع

بہر دو معنی بالا تسلیم کنیم (اردو) بہشت گنگ (۱) ایک شہر کا نام ہے جو افراسیاب کا پایۂ تخت تھا۔ مذکر۔ (۲) ایک قلعہ کا نام جو ضحاک نے شہر بابل مین بنایا تھا۔ مذکر۔

بہشت نشین اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ از عالم صحرانشین و مسند نشین **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق مرحوم کنند بطور تعظیم چنانکہ بہشت نشین سعدی می فرماید "حالا پدر ما بہشت نشین است" (اردو) بہشت نصیب۔ دکن مین مرحوم کے لئے مستعمل جیسے "بہشت نصیب سعدی کا کلام عجب حکمت آمیز ہے"

بہشت نعیم اصطلاح۔ مرکب اضافی برای ممدوح مستعمل (عرفی ؎) بیا بیا کہ ز اقبالت ای بہشت نعیم ؎ زمانہ برتر از امید کامران آمد ؎ اگر ہوای چمن داشت نوبہار رسید ؎ وگر امید ثمر داشت بوستان آمد ؎ (اردو) ممدوح کو

فارسیون نے بہشت نعیم کہا ہے اردو مین بھی اسی کا استعمال ہو سکتا ہے۔

بہشت وجود اصطلاح۔ کنایہ از معشوق۔ مرکب اضافی است بمعنی بہشتی کہ در عالم وجود است یا رہا شد (صائب ؎) بکن ملاحظہ از آہم ای بہشت وجود ؎ کہ عود مجمر آزادگان ندارد دود ؎ (اردو) بہشت وجود فارسیون نے معشوق کو کہا ہے اردو مین بھی کہہ سکتے ہین

بہشتہ بقول ملحقات برہان ترجمۂ فارسی موضوع است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی اسم مفعول مصدر ہشتن بزیادت موحدہ بمعنی فروگذاشتہ و رہا کردہ شدہ کنایہ از وضع کردہ شدہ (اردو) موضوع بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وضع کیا گیا۔ رکھا گیا علمی اصطلاح مین وہ شی جس کا بیان اس علم مین ہو۔ مدعا۔ مضمون۔

بہشتی بقول برہان (۱) کنایہ از خوش صوت

وخوبروی۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید
کہ (۲) منسوب بہ بہشت و (۳) بمعنی نگذاشتی
و (۴) مردمان مومن خداجوی (حکیم دقیقی ؎)
درافگندای صنم ابر بہشتی پ چمن را خلعت اردی
بہشتی پ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی
است بزیادت یای نسبت بر لفظ بہشت و
معنی اوّل و چہارم مجاز آن و بمعنی سوم صیغۂ
واحد حاضر ماضی مطلق ہشتن بزیادت موحدہ
در اولش صاحب جامع بہ معنی اوّل قانع
(**اردو**) (۱) خوبصورت۔ خوبرو (۲) بہشتی
۔بہشت سے نسبت رکھنے والا جیسے بہشتی حور
۔بہشتی نہر۔ بہشتی مرد۔ صاحب آصفیہ نے انہیں
معنوں میں بہشتی کا ذکر فرمایا ہے۔ (۳) تو نے
چھوڑا۔ چھوڑنا کے ماضی مطلق کا واحد حاضر
(۴) مومن۔ اللہ والا۔

بہشتی چہرہ اصطلاح۔ مرادف بہشتی رو
کہ می آید کنایہ از خوبصورت و مراد از معشوق

(انوری ؎) باحدیث آن بہشتی چہرہ کز دود وجود
پ ہمچو خاتونان درین فیروزہ مرقدمی رود پ۔
(**اردو**) خوبصورت۔ معشوق۔ مذکر۔

بہشتی رو اصطلاح۔ صاحب برہان ذکر
بہشتی روی کردہ گوید کہ کنایہ از خوش صورت
وخوبروی باشد صاحبان جامع وانند ومہفت
ہمزبانش صاحب بحر ذکر بہشتی رو بدون تحتانی
زائدہ آخرہ کردہ گوید کہ سادہ رو بی ریش و
امرد و خوبصورت (صائب ؎) بہر محفل
بہشتی رو ما من منزل کجا گیرد پ کہ از رضوان بہشت
جاودان را رو نما گیرد پ بہار این را مرادف
(بہشت سیما) گوید و ذکر بہشت رو ہم کردہ (شیخ
شیراز ؎) نہ آنچنان تو مشغولم ای بہشتی رو
کہ یاد خویشتنم در ضمیر می آید پ (صاحب جہانگیری
در ملحقات) وصاحبان رشیدی وہفت و (خان
آرزو در سراج) ذکر این بمعنی خبر و کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است

بمعنی روی بهشتی دارنده و کنایه از خوبرو و معشوق هیچ خصوصیت باساده رویی ریش و امرد ندارد (صائب) بهر محفل بهشتی روی من منزل کجا گیرد ؟ که از رضوان بهشت جاودان را رو نمی گیرد ؟ (ولی) ای بهشتی روز عاشق روی پوشیدن چرا ؟ گل نمی گردد بچیدن کم ز بستان بهشت ؟ (اردو) دیکھو بہشت سیما خوبصورت معشوق ۔ مذکر ۔

بهشتی سرشت اصطلاح ۔ بهار گوید معروف صاحب

بهشتی سواد اند بر بهشت سرشت و بهشت سواد کنایه از محبوب نوشته و هر دو اسناد پیش کرده اش که در اینجا مذکور شد تعلق بهمین است و ما اشاره این همه را بجا کرده ایم هر دو اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از یار (اردو) فارسیون نے معشوق کو بہشتی سرشت اور بہشتی سواد کہا ہے ۔ اردو میں بھی استعمال کر سکتے ہیں ۔

(الف) بهفت آب شستن مصدر اصطلاحی ۔ بقول ملحقات برهان و بحر به نهایت احتیاط شستن ۔ بهار صراحت مزید کند که کنایه از شستن بمبالغه و چون مقرر است که اکثر در زیادت لفظ زیادت معنی می باشد استعمال این شد (کمال اسمعیل) دهان بشست بهفت آب خاک و توبه کند ؟ بدست تو که نگوید چنین سخنها باز ؟ و بطریق افاده گوید که فارسیان چون خواهند از حد و قلیلی کنایه کنند یکی از اعداد احاد می آرند و منتهای آن ده است و چون عشرات و مآت و الوف ذکر کنند مراد ازان عدد کثیر بود و گاهی از عدد مرکب بلکه از عدد یکی از احاد نیز عدد کثیر مراد می باشد و فرماید که بهر تقدیر عدد احاد اعم از انکه مفرد بود یا مرکب یعنی هر دو بحر احاد داشته باشد یا زیاده ازان اطلاق آن بر عدد قلیل حقیقت است و بر عدد کثیر مجاز و همچنین اطلاق عشرات و مآت و الوف بر مطلق عدد کثیر نیز مجاز است (الخ) **مؤلف** عرض کند که بیچاره قوت بیان ندارد حق آنست که استعمال احاد مبالغه است چنانکه همین مصدر اصطلاحی (به هفت آب شستن) و غائش تا نهایت باشد نه تا ده چنانکه بهار گفته و استعمال عشرات مبالغه زائد

ازان چنانکہ ----------

(ب) بہفتاد آب شستن و استعمال مآتہ مبالغہ زائد تر ازان چنانکہ (بہفصد آب شستن) و علی ہذا بشتر ازان (بہفت ہزار آب شستن) و قس علی ہذا زائد ترین ازان۔ فارسیان استعمال

(ج) بہفتاد و ہفت ہزار آب شستن ہم کردہ اند (خواجہ نظامی (ب) ے) بشوی یا نیم گر بہفتاد آب پزآبش دہد شعلۂ احتتاب پ (بابا فغانی ب ے) از داغہای لالہ برافروخت صد حلم پ پشمینہ ام کہ عشق بہفتاد آب شست پ (نظامی ج ے) چو ہمخوان خضری دین طرف جوی پ بہفتاد و ہفت آب لب را بشوی پ مخفی مباد کہ در طحقات برہان و بحر (بہفتاد و ہفت آب لب را بشوی) را بطور مقولہ قائم کردہ تعریفش کردہ اند۔ معنی صلاحیت طہارت و پاکی بہرسان و کمال احتیاط بر خود لازم دار۔ **مؤلف** عرض کند کہ ضرورت نداشت کہ این را بطور مقولہ جا دہند حقیقۃً متعلق است بہ مصدر (ج) کہ یالاگذشت (**اردو**) دکن مین کہتے ہین ستر پانیون سے دہونے پر پاک نہین ہوتا۔ یعنے دہونے مین اس قدر مبالغہ کرنے پر بھی کچھ صفائی نہ ہو سکی پس اس سے (ستر پانی سے دہونا) کا مصدر بطریق مبالغہ ظاہر ہے اور مصادر بالا کا ترجمہ (الف) سات پانی سے دہونا (ب) ستر پانی سے دہونا (ج) ستہتر پانی سے دہونا۔

بہفت گنگ اصطلاح۔ بقول شمس مرادف بہشت گنگ کہ گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ غیر از غلط نگاری صاحب شمس نباشد (**اردو**) ناقابل ترجمہ۔

بہک بقول برہان بفتح اول و ثانی بروزن ملک نام مرضی و علتی است کہ پوست بدن آدمی سفید می شود و عرب آن بہق است صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ دو قسم است (۱) بہک سفید و (۲) بہک سیاہ

وچون مطلق مذکور شود مراد ازان اول است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبس (کمال غیاث ص) سد لعنت خدای ببردان و بر نیدید پاکوداشت علت برص و زحمت بہک پ (**اردو**) بہق ایک مرض ہے مثل برص کے جس کے عارض ہونے سے انسان کے جسم پر سفید یا کالے دھبے پڑ جاتے ہیں۔ مذکر۔ صاحب غیاث نے اس کا ہندی نام چھپ کہا ہے

بہکنہ بقول شمس و مؤید بدیل لغات فرس بالفتح زن جوان و تازہ۔ صاحب انند بحوالہ منتہی الارب بر بہکن گوید کہ بفتح اول و ثالث لغت عرب است بمعنی جوان پر گوشت و نازک اندام و بہکنتہ مؤنث و بھاکن جمع آن **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال لغت عرب کردہ اند تسامح محققین اول الذکر است کہ این را لغت فارسی خیال کردند (**اردو**) جوان عورت جو نازک اندام اور تیار ہو

بہکہ بقول مؤید مطبوعہ مطبع نولکشو بدیل لغات فرس بالفتح پوستی باشد کہ باندام پنجۂ دست دوزند و سیر شکاران بر دست کشند و باز و شاہین و چرغ را بدست گیرند **مؤلف** عرض کند کہ در دیگر کتب قلمی ہمین معنی بر بہلہ نوشتہ کہ بجایش می آید و جز ہمین نیست کہ تصرف کاتبان مطبع لام را بزیادت مرکزے کاف کرد (**اردو**) دیکھو بہلہ۔

بہکت باز اصطلاح۔ بقول انند و غیاث بفتح بای عربی مخلوط التلفظ بہا و فتح کاف فارسی و سکون فوقانی و بای موحدہ بالف کشیدہ و زای معجمہ در آخر مرکب است از جزو اول ہندی و جزو ثانی فارسی۔ فرقہ ایست در ہندوستان کہ امردان را می رقصانند **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این لغت فرس در عجم نیست فارسیان ہند این را مرکب فارسی زبان و اسم فاعل ترکیبی دانند و ہندیان بسیاری از الفاظ خود را بہمین قاعدۂ فارسی استعمال کنند چنانکہ شہر باز و امثال آن (**اردو**) بہگت باز

بقول آصفیه ـ مذکر ـ ہندوؤں کا وہ فرقہ جو لڑکوں کو نچاتا اور سوانگ وغیرہ بھر کر تماشا دکھاتا ہے

بھگزیدہ اصطلاح ـ وارستہ گوید کہ موقوف بکاف عجمی (۱) رنگی است سرخ مائل بہ بنفشہ مانا بہ لکہ داری کہ آن را با ناخن زدہ باشند گزیدہ باشند (حاجی سابق ؎) تریاق سیمر چارۂ دردم نمی کند پا آن رنگ بہ گزیدہ دلم را گزیدہ است پا بہار ہم ذکر این کردہ وصاحب بحر ہم آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ بدین معنی بہ فتح کاف فارسی است و (۲) بمعنی حقیقی یعنی منتخب و مرکب از بہ و گزیدہ (**اردو**) (۱) ایک رنگ جو مائل بنفشہ ہو ۔ مذکر (۲) منتخب کیا ہوا

بہ گزین بقول برہان و ناصری و جامع بکسر اوّل و ضم کاف فارسی (۱) انتخاب برانتخاب و گزیدہ شدہ را گویند یعنی چیزہای سرہ و نیکو کہ از چیزہای سرہ بگزینند ۔ صاحب سروری گوید کہ بمعنی مختار و گزیدہ (خلاق المعانی ؎) چون میدہی را تو عطایای بہ گزین پا جز بہ گزین چہ آرمت آخر از اخریان پا صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ ۔ (استاد فرخی ؎) بر طالعی بلند درآمد کہ آسمان پا از چندگاہ باز چنین کردہ بہ گزین پا صاحب بحر گوید کہ بمعنی انتخاب یافتہ باشد ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ بدین معنی مجاز باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است دیگر ہیچ (**اردو**) منتخب برگزیدہ ۔ چنا ہوا منتخب کیا ہوا ۔ دیکھو انتخاب آلودہ

(۲) **بہ گزین** ۔ بقول برہان شخصی را گویند کہ چیزہا را انتخاب کند و سیم را سرہ سازد و او را بعربی نقاد و ناقد خوانند صاحبان سروری و ناصری و جامع ہم ذکر این کردہ اند ۔ بقول صاحب بحر انتخاب کنندہ ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی بمعنی نقاد ہم نوشتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حقیقی یعنی چیز خوشی را انتخاب کنندہ و کنا از نقاد و صراف کہ انتخاب اصل از نقل کند (**اردو**) پرکھنے والا ۔ صراف ۔ مذکر ۔

(۳) **بگزین** - بقول برهان وجامع بمعنی بگزیدن وانتخاب کردن هم آمده - صاحب سروری هم ذکر این کرده (ابن یمین ه) شاها سپهر اگرچه که فرقی نمی نهد پ اندر میان اهل هنر گاه بگزین ز گاه (ولـه ه) نبود گر اختیار بود دین و ملک را پ بگزین بغیر تو مختار ملک و دین پ **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر (بگزیدن) است نه مصدر (**اردو**) انتخاب کرنا حاصل بالمصدر - برگزیدگی -

(۴) **بگزین** - بقول برهان وجامع امر گزیدن وانتخاب کردن **مؤلف** عرض کند که محققین بالا از موضوع خود بی خبر اند - این امر حاضر (بگزیدن) است نه گزیدن وانتخاب کردن لفظ را گذاشته از معنی کار می گیرند و این طریقه تحقیق نیست (**اردو**) منتخب کر - منتخب کرنا کا امر حاضر -

بهل بقول برهان بکسر اول بروزن خجل امر برگذاشتن است یعنی بگذار - صاحبان سروری و جهانگیری و رشیدی و جامع و هفت هم ذکر این کرده اند (سعدی ه) بهل تا بدندان برد پشت دست پ تنوری چنین گرم نانی نبست پ صاحب ناصری گوید که عرب نیز بدین معنی استعمال کرده اند ما بفتحتین بلکه که مقلوب بهل است و فرماید که برین قیاس بهشت و نهشت و نمی هلد و امثال آن خان آرزو در سراج گوید که بکسرتین و با از اصل کلمه نیست و این مشتق است از هلیدن بمعنی گذاشتن پس آوردن این کلمه درین باب خطاست مگر آنکه بسبب کثرت استعمال بیاورده اند **مؤلف** عرض کند که هلیدن بکسرتین بمعنی هشتن مصدر یست سالم التصرف که بجایش می آید و ما بر محل بحث این هم کرده ایم و در اینجا همین قدر کافی است که معنی امر حاضر دلالت کند برین که این مفرس بهل عربی نیست که بقول صاحب منتخب بالفتح بمعنی نفرین کردن و چیزی اندک گذاشتن است بلکه مزید علیه هل است بزیادت موحده در اولش و درین صورت بکسرتین صحیح

باشد چنانکه محققین نوشته اند و آنچه بهشت و نهشت را بر همین قیاس گوید سکندری می خورد که بهشت بامعنی مطلق هشتن بزیادت موحده و نهشت بمعنی آن (اردو) چھوڑ دینا کا امر حاضر۔

بهلستان اصطلاح۔ بقول انند و غیاث نام ملکی که به بهلسه مشهور است **مؤلف عرض** می کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و بهلسه هم نام ملکی نیست اگرچه بهلستان بقاعده گلستان و بوستان مرکب است ولیکن در وجه تسمیه این ملک کرکت بهل را چه تعلق است هیچ بوضوح نه پیوست باری حال ما این بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) بهلستان ایک ملک کا نام ہے جسکو بهلسه بھی کہتے ہین۔ مذکر۔

بهله بقول برهان با لام بروزن قهوه (۱) پوستی باشد که بانداز پنجهٔ دست دوزند و میر شکاران بر دست کشند و چرغ و باز و شاهین را بدست گیرند صاحب سروری هم ذکر این کرده (مولانا کاتبی ۵) زهره ابریشم دهد از چنگ تا دوزد مهیل ۲ بازداران تر ابر بهلهٔ ملغار گل ۲ صاحب جامع این را دست کش پوستی مرد شکاری گوید صاحبان ناصری و هفت و انند هم ذکر این کرده اند بهار گوید که همین را دستکی جانوران شکاری نیز گویند برهان آرزو و سراج گوید که مشهور بکسر است **مؤلف عرض** کند که اسم جامد فارسی زبان باشد و وجه تسمیه این جزین نیست که بر لغت بهل ها می نسبت زیاده کرده اند معنی لغظی این منسوب به ترک یعنی پرندگان شکاری را برای شکار رها کنند ازین بهل که سلسلهٔ کمر پایهای پرنده باین ملحق می باشد باهمین دستکش پوستین و وضع این جزو برای حفاظت دست نباشد از ناخن پرنده شکاری بلکه او را هم بواسطهٔ این آرامی بهتر سد و چه کلفتی چرم۔ ما مشاهده کرده ایم که چون پرنده شکاری را بر دست غیر بهله بنشانند بوجه نرمی گوشت دست بی قرار و دائما منقار بکار دست می زند (صائب ۵) نیست در بست و کشاد خویش مارا اختیار ۲ بهلهٔ دست قضا سپر بخبر

تدبیر ماست ؛ (ولہ ؎) دستم ز کار و کارم من از دست رفتہ است ؛ تا بہلہ دست در کمر یار کردہ است ؛ (ولہ ؎) کوتاہ بود دستم تا داشت اختیاری ؛ قالب چو کرد خالی شد بہلۂ سیانش ؛ مخفی مباد کہ بعض از معاصرین عجم گویند کہ بہلہ (۲) بمعنی حقیقی رشتہ کمر و کمربند جانوران شکاری را نام است و بمجاز برای دستکش چرمین ہم مستعمل شد و تصدیق قولش از کلام صائب ہم می شود و ماخذی کہ ذکرش بالا گذشت تائید این می کند ۔ (بہلہ دار) آنکہ می آید از ان ہم تائید این پیدا است واللہ اعلم (اردو) (۱) بہلہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ وہ پٹرے کا دستانہ جو میر شکاری اپنے ہاتھ میں پہنکر اس پر باز و شاہین وغیرہ کو بٹھاتے ہیں (۲) وہ ڈوری جو شکاری پرند کی کمر میں بندھی رہتی ہے اور شکار کے وقت کھولدیتے ہیں ۔ مؤنث ۔

بہلہ دار اصطلاح ۔ بقول بہار و آنند (۱) در صفات کمر مستعمل (میرزا معز فطرت ؎) دست طمع ببرید نخل حیات خویش ؛ ہر کس کہ دور از ان کمر بہلہ دار ماند ؛ (صائب ؎) مگذر ز حسن ترک کمر گو شمال دل ؛ دستی دگر بود کمر بہلہ دار را ؛ (ولہ ؎) اگرچہ دست بر تاراج دل ہر خوشگمر دارد ؛ میان بہلہ دار و ترک مادستی دگر دارد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان (۲) بہلہ دار پرند شکاری را گویند کہ بہلہ (بمعنی دوش) در کمرش می باشد و ہمین است تعریف (بہلہ دار) کہ ہر دو محققین بالا آن را بر عالم بالا گذاشتند (اردو) (۱) شکاری پرند کی کمر مؤنث (۲) شکاری پرند جسکی کمر میں بہلہ ہو ۔ مذکر ۔

بہم بقول برہان و جامع و ہفت و موارد بکسر اول ہر دو زن بمعنی غم و اندوہ (شمس) بفتحتین بمعنی زیر و زبر و (۳) غم و غصہ و بالضم (۴) سواران و لشکرہا و بضمتین (۵) ستورہای خورد ۔ چون بیرہ و برخالہ صاحب اند صراحت کند کہ بمعنی اول لغت فارسی است

و بمعنی چہارم و پنجم لغت عرب است صاحب (موید مطبوعہ) بذیل لغات فارسی بذکر معنی دوم اینقدر صراحت مزید می فرماید کہ زیر و زبر شدن از غم و غصہ باشد۔ (۶) ہمان باہم و در دیگر نسخ قلمی مؤید بمعنی اول و ششم قناعت شدہ **مؤلف** عرض کند کہ شک نیست کہ بمعنی اول و دوم و سوم و ششم لغت فارسی زبان است و بمعنی ششم مخفف باہم کہ موحدہ بمعنی با آمدہ و حقیقت این ہر باہم مذکور شد حالا فارسیان معاصر استعمال معنی اول نمی کنند و استعمال این بدیگر معانی در ملحقات می آید **(اردو)** (۱) ٹھیک۔ بجا۔ درست۔ (۲) زیر و زبر۔ بقول آصفیہ فارسی۔ تہ و بالا۔ اوپر نیچے۔ درہم برہم۔ اُلٹ پلٹ۔ تتر بتر (۳) غم۔ دیکھو بند کے آٹھوین معنے۔ غصہ دیکھو آرد کے پہلے معنے۔ غم و غصہ بھی ترکیب فارسی کہہ سکتے ہین (۴) سوار ان اور لشکر۔ بذکر (۵) چھوٹے چار پائے جیسے بکرے (۶) بہم بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تابع فعل۔ ساتھ۔ باہمدیگر۔ آپس مین۔ دیکھو باہم۔

بہم آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) فراہم آمدن و بہم پیوستن و پیرایہ ازان صاحب انند نقل نگارش صاحب بحر گوید کہ (۲) ملاقات کردن (شوکت ؎) وصل تو بصد خون جگر دادہ بہم دست بگو یا لب زخم است بہم آمدن ما ؎۔ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) بمعنی بدست آمدن و دستیاب شدن و گیر آمدن ہم بر زبان معاصرین عجم است و (۴) بمعنی باہم آمدن ہم یعنی باہمدیگر آمدن

(اردو) (۱) فراہم آنا۔ باہم مل جانا (۲) ملاقات کرنا (۳) دستیاب ہونا۔ ملنا (۴) باہم آنا۔ ایک دوسرے کے ساتھ ملکر آنا۔

بہم آمدن آب مصدر اصطلاحی۔ از دو جانب آب روان شدن و داخل یکدیگر شدن۔ سند این از صائب بر (بہم آمدن زخم) می آید **(اردو)** دونون جانب سے روان پانی ملجانا۔

بہم آمدن چشم مصدر اصطلاحی خواب آلود

شدن چشم است کہ ہر دو غلاف چشم در خواب بہم
می آید و برای مجرد بند شدن چشم ہم استعمال می تواند
کرد اگر قرینۂ خواب نباشد (صائب ؎) چشم
آئینہ گر از خواب بہم می آید ؛ دیدۂ عاشق بی تاب
بہم می آید ؛ (اردو) آنکھ بند ہونا (نیند سے
یا اور کسی وجہ سے)

بہم آمدن دیدہ مصدر اصطلاحی۔ مرادف
(بہم آمدن چشم) کہ گذشت و سند این از صائب
ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو بہم آمدن چشم۔

بہم آمدن زخم مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
التیام جراحت **مؤلف** عرض کند کہ مقصود معنی
حقیقی این بند شدن لب ہای زخم است بر قیاس
(بہم آمدن چشم) کہ گذشت و کنایہ باشد از التیامش
(صائب ؎) در دل صاف نماند اثر تیغ زبان ؛
زخم این آینہ چون آب بہم می آید ؛ (اردو) زخم
بھرنا۔ بھر جانا۔ بقول آصفیہ زخم کا اندمال پذیر ہونا
برابر ہو جانا۔ (غالب ؎) دوست غمخواری مین

(۳۶۰۷)

سعی فرمائینگے کیا ؛ زخم کے بھرنے تلک ناخن
نہ بڑھ جائینگے کیا ؛ دکن مین زخم ملجانا کہتے ہین
یعنے دونون جانب سے لب ہای زخم بذریعۂ التیام ملجانا

بہم آور (الف) اصطلاح۔ الف

بہم آوردن (ب) بقول بہار و انند
(۱) تالیف کردہ شدہ **مؤلف** عرض کند
کہ اسم مفعول ترکیبی است از (ب) و اسم فاعل
ترکیبی ہم یعنی (۲) بہم آورندۂ دو چیز و (ب)
بقول بہار (۱) بہم آوردن دو چیز یا زیادہ
از ان (مرزا بیدل ؎) حاصل جمعیت اسباب
جز عبرت نبود ؛ صفت مابیدل کہ مژگانی بہم آورد
(ظہوری ؎) بر گل و سنبل شکست طرفہ خواہد افتاد
؛ عارضش خوش لشکری از خط بہم آوردہ است
؛ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی ہمدست کردن
ہم کہ موافق قیاس و ہمین است محاورہ و برای
معنی اول بیان کردۂ بہار من وجہ ہر دو استناد
بالا بکار می خورد و معاصرین عجم معنی دوم را

بر زبان دارند (اردو) (الف) (۱) تالیف مؤنث (۲) دو چیزوں کا جمع کرنے والا (ب) (۱) دو یا دو سے زیادہ چیزوں کا جمع کرنا (۲) حاصل کرنا

بہم آے استعمال۔ بقول سفرنگ بشرح سی ای فقرۂ دساتیر آسمانی بفرزآباد و خشور (بسکون تحتانی ملتیم والقیام پذیرندہ۔

مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (بہم آمدن) کہ بمعنی عام است و قرینہ مخصوص کند برای القیام پذیرفتن زخم ہم و مجرد (بہم آے) بمعنی واصل است (اردو)

چنگا ہونے والا۔ یا ہم ملنے والا۔

بہم افتادن مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند (۱) کنایہ از مردن و (۲) پریشان شدن (انوری ؎) در لمج چو پیری و جوانی بہم افتاد ہ اسباب فراغت بہم افتاد جہان را ؎

مؤلف عرض کند کہ ہر دو محققین سکندری خورده انداز معنی شعر (۳) جمع شدن پیدا نہ مردن و پریشان شدن بدون وجود سند دیگر ہر دو معنی بالا را تسلیم نہ کنیم (اردو) (۱) مرنا (۲) پریشان ہونا (۳) جمع ہونا۔

بہمان بقول برہان بر وزن مہمان مرادف و متابع فلان است کہ چیزی مجہول و غیر معلوم باشد صاحبان جہانگیری و سروری و جامع و ہفت ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید کہ بالفتح آنچہ رشیدی کنایہ از شخصی بہم گیرد چون فلان این خطاست بلکہ بہمان لفظی است مترادف فلان و اعم از شخص و چیز و صاحب رشیدی ہم بالفتح آورده (حکیم سنائی ؎) تو برآورده دست بر بہمان ہا کہ چرا دست می برارد آن ہا (انوری ؎) کہ از عشق مدحت سر آن ندارم ہا کہ گوید فلان کس فلانست و بہمان ہا **مؤلف** عرض کند کہ ذکر این بر (باہمان) گذشت کہ مزید علیہ ہمین است (اردو) فلان دیکھو (باہمان)

(الف) بهمان و فلان
(ب) بهمانی و فلانی

اصطلاح - بهار عجم هر دو گوید که مرادف یکدیگر است و بالعکس کنایه از دو چیز یا دو شخص غیر معین که آن را (پاستار و پیستار) به یای فارسی هم گویند و (ب) ظاهرا اماله اوست نه لغتی علیحده و فرماید که لفظ بهمان را صاحب رشیدی بفتح اول آورده اما مشهور بکسر است و اغلب که همین صحیح باشد (انوری ـه) در نسبت شاهی تو همچون شه شطرنج پاک نام است دگر هیچ به بهمان و فلان را پاک (عرفی ـه) دعای تو برسم مدحت اندیشان نمی گویم پاک که یارب تا فلان باشد تو (بهمان و فلان) بینی پاک (سراج الدین راجی ـه) جائیکه بود چنو سخندان پاک آنجا چه بود فلان و بهمان پاک (سنجر کاشی ـه) به تخلص نتوان همسری من کردن پاک چه اگر نام فلانی شد یا بهمانی پاک و فرماید که بهمان که بزیادت تحتانی بعد های هوز می آید متبع آن صاحب بحر هم ذکر الف و ب کرده و صاحب انند نقل بهار به داشته و (باستار و بیستار) به همین معنی در همین باب گذشت

مؤلف عرض کند که (الف) جامع دو لفظ مرادف یکدیگر است برسبیل عطف بمعنی (فلان و فلان) که استعمال هریکی جدا جدا هم درست باشد چنانکه بهمان و با همان گذشت و (ب) بزیادت یای نسبت و محل استعمال هر دو از اسناد بالا پیداست چنانکه فارسیان گویند (الف) این مال فلان و فلانست "و (ب) این مال فلانی و فلانی است" پس در الف (مال فلان) مرکب اضافی است و در (ب) (مال فلانی) مرکب توصیفی و حق آنست که اصل این (همان و فلان) است و موحده در بهمان زائد و لیکن در استعمال هر دو کلمه می نماید و فی الحقیقت نیست (**اردو**) الف فلان اور فلان (ب) فلان فلان کا یعنی فلان فلان سے منسوب ہے

بهم برآمدن مصدر اصطلاحی - بقول برهان کنایه از در غضب شدن صاحب جهانگیری در ملحقات ذکر این کرده و صاحبان فدائی و بحر و بهار و هفت

وانند وسراج ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی بایکدیگر بیرون آمدن است و (۲) کنایہ از خشمناک شدن صاحبان رشیدی وغیاث وشمس ومؤید ذکر ماضی مطلق این بمعنی دوم کردہ اند و (۳) بمعنی اشتداد و شدت کردن و (۴) بمعنی تنگ آمدن ودق شدن وپریشان شدن ہم و (۵) موافق شدن ویکرنگی یعنی یکی کردن (ظہوری ۵۲) بہم تا کی برایم ہر زمان از طعنۂ مردم پندارم آن گوارائی دریغا شربی تابی ؎ (ولہ ۵۳) بہم برآمدہ درد ای طبیب وقت آنست ؎ کہ صاف دُرد بہ پیمانۂ دوا بکشم ؎ (ولہ ۵۴) از بس بہم برآمدہ ام شاید ار کشد ؎ زلف تو طرح تفرقۂ روزگار من ؎ (ولہ ۵۵) مگر یگانہ در آشفتگی کنی خود را ؎ بہم برآمدن طرۂ دوتا می گوی ؎ (انوری ۵۶) دل گم نشود در آنچنان زلف ؎ کز فتنہ جہان بہم برآمد ؎ (ولہ ۵۷) زان ناز تو بر نیایدم کار ؎ گر کار جہان بہم برآید ؎ (اردو) (۱) باہمدیگر نکلنا۔ باہم باہر آنا (۲) غصے ہونا دیکھو بخشم شدن (۳) ٹہنا۔ شدت اختیار کرنا۔ (۴) تنگ آنا۔ دق ہونا پریشان ہونا (۵) موافق ہونا۔

بہم برآمدن از طفلی (الف) مصدر اصطلاحی (ب) **بہم برآمدہ اند** (الف) کنایہ باشد از باہم پرورش یافتن دو کس از طفلی۔ (مخلص کاشی ۵۸) جدا از ہم چہ تمتع برند چون دندان ؎ جماعتی کہ ز طفلی بہم برآمدہ اند ؎ بہار نسبت (ب) گوید کہ یعنی از خوردی یکجا بزرگ شدہ اند و فرماید کہ این از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ **مؤلف** عرض کند کہ ماضی قریب (الف) باشد بحذف (از طفلی) اگر سند استعمال این بدون (از طفلی) بدست آید گوئیم کہ مخفف آنست معاصرین عجم ازین ساکت ولیکن ذوق زبان این را تسلیم کند حیف است کہ از تحقیق مزید قاصر ماندیم (اردو) (الف) دو شخص کا بچپن سے ایک جگہ پرورش پانا۔

(ب) بچپن سے ایک جگہ پرورش پائے ہین۔

بہم برستہ اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (بہم بستہ) (۱) بمعنی بہتان و افترا صاحب ملحقات برہان ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی اسم مفعول (بہم بربستن) است یعنی دو چیز را باہم بستن (**اردو**) (۱) بہتان۔ دیکھو بہتان (۲) باہم باندہی ہوئی دو چیزین۔ مؤنث۔

بہم برخوردن مصدر اصطلاحی۔ درہم و برہم شدن و این کنایہ باشد (ظہوری ؎) گوشہر بہم برخور و گو روز سیہ باش ؛ آشفتگی کاکل و مندیل ہمانست ؛ (**اردو**) درہم برہم ہونا۔

بہم برزدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) شتاب کردن در کار و (۲) تندمزاج بودن **مؤلف** عرض کند کہ (۳) بمعنی مستحکم بستن و وابستہ چیزی کردن (ظہوری ؎) حال خود را چو سر زلف بہم برزدہ ایم ؛ برگ سبز ز نوک مژہ نشتر زدہ ایم ؛ و (۴) پریشان شدن

وکردن (ولہ ؎) کس بہم برزدۂ تفرقۂ عقل مباد ؛ جمع گردیدہ دلم زلف پریشان نازم کہ (انوری ؎) ہرگز اعشقت بہم برمی زند ؛ عاقبت چون حلقہ بر در می زند ؛ مخفی مباد کہ معنی اول خلاف قیاس است و نسبت معنی دوم خیال ما این است کہ ہر دو محققین بالا تعریف خوشی نکردہ اند و ہمان معنی چہارم است کہ آن را برنگ معنی دوم نوشتہ اند پس معنی سوم حقیقی است و معنی چہارم مجاز آن و اول و دوم ہیچ (**اردو**) (۱) کام مین جلدی کرنا (۲) تندمزاج ہونا (۳) مستحکم اور مضبوط باندہنا۔ وابستہ کرنا۔ (۴) پریشان ہونا۔ پریشان کرنا۔

بہم برکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند زیر و زبر کردن و خراب و پریشان کردن (سعدی ؎) بہم برمکن تا توانی دلی ؛ کہ آہی بجانی بہم برکند ؛ (**اردو**) پریشان کرنا۔ تہ و بالا کرنا۔

(الف) **بہم بستن** مصدر اصطلاحی۔ بہار

(۳۹۰۹)

(ب) بہم بستہ بذکر (الف) گوید کہ (۱) دو چیز یا زیادہ ازان را باہم بستن و ہم او نسبت (ب) گوید کہ بہتان و افترا **مؤلف** عرض کند کہ (الف) بمعنی (۲) افترا کردن ہم و (ب) بمعنی (۲) دو چیز باہم بستہ ہم کہ اسم مفعول الف بمعنی اول اوست صاحب بحر ذکر بمعنی اول (ب) کردہ و (۳) ماضی مطلق الف بزیادت ہای ہوز در آخرش (لا اوری الف ۵) یار زلف دوتا بہم بستہ ؛ صد کمند بلا بہم بستہ ؛ جعد مشکین او بہر حلقہ ؛ صد دام بلا بہم بستہ ؛ (**اردو**) الف (۱) دو چیز وں کو باہم گرہ باندھنا (۲) تہمت کرنا (ب) (۱) بہتان دیکھو بہتان (۲) باہم باندھی ہوئی چیز (۳) الف کا ماضی مطلق۔ باہم باندھا۔

بہم پیچیدن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی (۱) باہم پیچیدن دو چیز و (۲) پریشان شدن و کردن (ظہوری ۵) راہ پنہانیت بہم پیچیدہ ؛ در لبم قصہ ہای تقریری ؛ (صائب ۲ ۵) خط سبزی کہ بگرد رخ او گردیدہ است ؛ دفتر دعوی خورشید بہم پیچیدہ است ؛ (**اردو**) (۱) باہم دو چیز کو ملا دینا۔ باہم دو چیز کا لپٹ جانا (۲) پریشان ہونا۔ پریشان کرنا۔

بہم پیوستن مصدر اصطلاحی (۱) باہم پیوستہ کردن و بستن دو چیز (صائب ۵) زلف گرد عارض او رشتہ گلدستہ است ؛ بگرد رخ و لب غنچہ و گل را بہم پیوستہ است ؛ و (۲) لازم معنی اول (ولہ ۵) تار و پود ہوج این دشت بہم پیوستہ است ؛ میزند بر ہم جہانرا ہر کہ یکدل بشکند ؛ (ولہ ۵) تار و پود عالم امکان بہم پیوستہ است ؛ عالمی را شاد کرد آنکس کہ یکدل شاد کرد ؛ (**اردو**) (۱) دو چیز وں کو باہم باندھنا پیوستہ کرنا (۲) باہم دو چیز وں کا ملنا پیوستہ ہونا۔ وابستہ یکدیگر ہونا۔

بہمتان بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح اول و ثالث سوسن سفید و سرخ و صراحت کند کہ لغت فارسی زبان است صاحب محیط بہ سوسن می فرماید کہ از ریاحین معروف است و گویند آن

نرنبق و این مشهور است بالجمله لغت عربی و گویند نبطی و گویند معرب از شوسیای سریانی و گویند از لغت عجم است و بترکی بیان بستانی و صحرائی و سفید راسوسن آزاد نام است و سرخ آن را خطائی گویند و ازرق را سوسن آسمانجونی نام است و زرد آن را بیونانی ایاروفس نامند. بقول شیخ سوسن سفید بستانی معروف بسوسن آزاد گرم و خشک در دوم و صحرائی آن در گرمی و خشکی شدیدتر از بستانی و در ان حرافت و حدت است خصوصاً تخم آن و تخفیف باعتدال و گاه سیل بگرمی و تری کند و گویند در سرخ قوت جاذبه لطیفه و محللهٔ مجففه است و منافع بی شمار دارد **مؤلف** عرض کند که تحقق نمی شود که این لغت کدام زبان است معاصرین عجم بر زبان ندارند و طبیب عجم بر مستقرا مفقود اند رین صورت تحقیق لفظی این خیلی دشوار پس باعتبار هر دو محققین بالا این را لغت فارسی تسلیم کنیم **(اردو)** سوسن. بقول آصفیه. فارسی. اسم مؤنث. ایک قسم کے آسمانی رنگ کے پھول کا نام جسکی چھ قسمین ہین. اس کی شاخ بلند. پتے پتلے. پھول مین پانچ پنکھڑیان ہوتی ہین جو کھل کر خمیدہ ہوجاتی ہین

بهم خوردن مصدر اصطلاحی. بقول بهار مرادف برهم خوردن که گذشت صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که (بهم خورد) بمعنی برخاست و (بهم خورده) بمعنی بیکدیگر ضرب رسیده و (بهم می خورد) بمعنی بیمار می شد **مؤلف** عرض کند که باعتبار معنی مشتقات که بالا مذکور شد (۱) بمعنی برخاستن و (۲) بمعنی بیکدیگر ضرب رسیدن و (۳) بمعنی بیمار شدن محاورهٔ معاصرین عجم است و هرچه بر (بهم خوردن) گذشت نسبت آن عرض می شود که تا آنکه سند استعمال این بمعنی (برهم خوردن) بدست نیاید مجرد قول بهار را تسلیم نکنیم که او در انجا هم از معنی ساکت و معانی بیان کرده دیگر محققین را که همه را انجا گذشت برای (برهم خوردن) مخصوص می دانیم و استعمال این که در ملحقات می آید کاشف

معانی این است (اردو) (۱) اُٹھنا۔ (۲) ایک دوسرے سے ٹکرانا۔ چوٹ کھانا (۳) بیمار ہونا۔

بہم خوردن دریا مصدر اصطلاحی۔ موج زدن و متواج شدن و تلاطم دریا باشد (صائب ؎) بجلم دوست دلیل است خواب غفلت من ؎ بہم نخوردن دریا زلنگرم پیدا ست ؎ (اردو) دریا کا جوش مارنا۔ موج زن ہونا سمندر کا متلاطم ہونا۔

بہم خوردن دو چیز مصدر اصطلاحی۔ باہم جمع شدن و یکجا شدن و واصل شدن دو چیز است و سند این از شفیع اثر بر (بہم ریختن لشکر) می آید (اردو) باہم ملنا۔

بہم خوردن عالم مصدر اصطلاحی۔ زیر و زبر و برہم شدن انتظام عالم و حشر برپا شدن (صائب ؎) چون زند کف بیکدگر عاشق و ہر دو عالم بہم خورد یکبار ؎ (اردو) عالم کا زیر و زبر ہونا۔ برہم ہونا۔ تہ و بالا ہونا۔ قیامت آنا۔

بہم خوردن مینا مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند کنایہ از حرکت یافتن مینا است تا آنجا در آنست بسبب آن حرکت برہم برخورد (شفیع اثر ؎) بسکہ خونم بامی گلرنگ می آید بجوش ؎ نمیخورد برہم مزاجم گر خورد مینا بہم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد از سرنگون شدن مینا و ریختن می بجام کہ نتیجۂ لازم آنست (اردو) شیشہ کا اُلٹنا اور شراب جام میں گرنا۔

بہم خوردن وضع مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار دگرگون شدن وضع (محسن تاثیر ؎) دارد ہمہ جا خندہ چو ترکیب مفرح ؎ تاثیر بہم خوردہ ز سبب وضع زمانہ ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) وضع بدلنا۔

بہم خوردہ اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامچہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بایکدیگر ضرب رسیدہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول (بہم خوردن) است و ما اشارۂ این ہمہ رنجا کردہ ایم

(۳۶۱۵)

(اردو) ٹکرایا ہوا۔

بہم درشدن باکسی مصدر اصطلاحی۔ باہم چسپیدن (انوری ے) بودیم بہم درشدہ باقامت موزون پ دان قامت موزون ز قیامت نبرآمدۂ (اردو) باہم چسپیدہ ہونا لپٹ جانا۔

بہم درشکستن دو چیز مصدر اصطلاحی۔ بقول انند کنایہ از امتزاج دادن و بہم پیوستن (نظامی ے) آتش و آبی کہ بہم درشکست پ پیۂ در گردۂ یاقوت بست پ صاحب شمس ذکر ماضی مطلق این (بہم درشکست) کردہ گوید کہ یعنی بہم آمیخت۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) باہم ملجانا۔ باہم لپٹ جانا۔

بہم رسانیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدست آوردن و حاصل نمودن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) حاصل کرنا۔

بہم رسیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند مرادف بہم آمدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است از کلام ظہوری معنی بند شدن پیداست (ے) فغان دریدہ دہان است لب چسان بندم پ بہم نمی رسدم چشم گریہ لبریز است پ و از کلام انوری بمعنی باہم جمع شدن و یکجا شدن (ے) دی گل سرخ و بہی سرو رسید بہم پ درمیان آمدشان گفت و شنید بسیار پ و از کلام صائب ہم تائید این معنی می شود (ے) صحبت غنیمت است بہم چون رسیدہ ایم پ تا کے دگر بہم رسد این تختہ پارہ ہا پ (اردو) دیکھو بہم آمدن۔ بند ہونا۔ جمع ہونا یکجا ہونا۔

(الف) بہم ریختن خون مصادر اصطلاحی (ب)

(ب) بہم ریختن لشکر بقول بہار انبوہ و ہجوم آوردن لشکر (تتبع اثر ے) بی سر شکم کے خورد مژگان و چشم تر بہم پ خون بجوش آید چو ریزند از دو صف لشکر بہم پ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ ازین سند مصدر بہم ریختن

خون پیداست تسامح محققین است کہ این شعر را
بہ سند این مصدر آوردند و موافق قیاس ہم نیست
و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ازینجاست کہ
ما (الف) را قائم کردہ ایم کہ بمعنی باہم خونریزی
کردن است (**اردو**) (الف) باہم خونریزی
کرنا۔ (ب) لشکر کا ٹوٹ پڑنا۔ چڑھائی کرنا۔

بہم زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱)
بمعنی برہم زدن۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر ماضی مطلق
این کردہ گوید کہ (۲) بمعنی جنگیدن است۔
(طالب آملی ؎) حل رموز عشق در اوراق محنت
است ۔ بیہودہ چند دفتر راحت بہم زنیم ۔ (میرزا
طاہر وحید ؎) چنان کز سنگ و آہن آتش سوزان
شود پیدا ۔ ز نی گر ہر دو عالم را بہم جانان شود پیدا
۔ (صائب ؎) ز چشم شوخ تو شد ملک بہر زیر و زبر
۔ بیک نگاہ کسی کشوری بہم نزدست ۔ (**اردو**)

(۱) دیکھو برہم زدن (۲) لڑنا۔

بہم زدن دل مصدر اصطلاحی۔ بقول واسطہ
بر سر غشیان و تہوع آمدن طبیعت (نعمت خان
عالی ؎) ہر دخل کہ بیجا است بہم زد دل ما را ۔
ہمچون مگس افتاد در آش سخن ما ۔ بہار گوید کہ ہمان
برہم زدن دل۔ صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ محقق ہند
نژاد معنی متعدی پیدا می شود اگرچہ حاصل آن معنی
لازم ہم (**اردو**) دل پریشان ہونا۔ دل پریشان کرنا

بہم زدن کتاب مصدر اصطلاحی۔ بند کردن
کتاب بزور یا دست بر کتاب زدن (صائب
؎) اگر سخن ز کسادی نشد نجاک برابر ۔ چرا بہم
چو زنی گرد از کتاب برآید ۔ (**اردو**) کتاب
کو زور سے بند کرنا یا ہاتھ کتاب پر مارنا۔

بہم زدن نمش مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند مرادف بہم زدن دل کہ گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن دشتاق

سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو بہمزدن دل

بہمزدہ اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) واژگون و سرنگون شدہ و غلبہ کردہ شدہ و (۲) غمگین و دلتنگ **مؤلف** عرض کند کہ بہمزدن بجایش گذشت و این بہمزہ معانیش اسم مفعول آنست (ورای آن) بدون سند استعمال بر مجرد قول انند و فرہنگ فرنگ تسلیم نکنیم (اردو) دیکھو بہمزدن یہ اُس کا اسم مفعول اور مصدر کے تمام معانی مفعولی پر شامل

بہمزگ اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح اول و ثالث و فتح زا و سکون کاف فارسی خارپشت را گویند صاحب شمس ہم ذکر این کردہ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر خارپشت گوید کہ بفارسی جبروزو بش و شیخول و بعربی قنفذ و قدا و مادہ آن را قنفذہ و جمع آن قنافذ و نیز بعربی خیزوارم و بیونانی قوقمار روس و بسریانی قنفذ و بروی شیر آخندوانا و بشیرازی جولہ و در تنکابن دارموک و بمازندرانی دارمچی و بترکی کرئی و بہندی سیہی و ساہی و سارل و سیڑی نامند و آن حیوانی است معروف و بر بدن و پشت آن مانند خار و چون بخشم آید سر خود را فرو می کشد و مجتمع گردد و مثل دستہ خار خود را حرکت دہد و از میان آنہا خارہا کم از یک شبر مانند تیر بر آید اگر بہ بدن کسی برسد اندک زخم نماید و بہترین آن کہنہ بزرگ آنست گرم و خشک در اولی و گویند در اول دوم - گوشت صحرائی آن مجفف و محلل قوی و مانع انصباب مواد باحشا (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ خبر بین نیست کہ این را اسم جامد گوئیم و لیکن سکوت محققین اہل زبان اجازت این ہم نمی دہد - معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) ساہی بقول آصفیہ - ہندی - مؤنث - سیہ - خارپشت بزرگ - قنفذ - چکاسہ - ژوژر - ایک خاردار جانور کا نام جس کا منہہ سور سے مشابہ ہوتا ہے -

بہم سودن کف استعمال - ہر دو دست باہم مالیدن بمعنی حقیقی است (صائب) گنہگار ترا از ننگ دوزخ ہم نمی سوزد پگر از کف

بہم سودن کندایجاد آتش را ؛ (اردو) دونون ہاتھہ باہم ملنا۔

بہم شکستن (۱۷۱۳ء) مصدر اصطلاحی یعنی (۱) شکست دادن (صائب ؎) سپاہ عقل گر لشکر را بہم شکند ؛ نہد زجام چو پا در رکاب شیشۂ ما ؛ مخفی مبادکہ این معنی پیدا شد باضافت این بسوی سپاہ یعنی (بہم شکستن سپاہ) بمعنی شکست دادن لشکر و (۲) شکستن چیزی چنانکہ ریزہ ریزہ شود چنانکہ بہم شکستن سفال و امثال آن (صائب ؎) تن سفالی خود را بہم شکن صائب ؛ کہ در عوض بتو جام جہان نما بخشند ؛ (اردو) (۱) شکست دینا (۲) ریزہ ریزہ کرنا۔ توڑنا۔

بہم صلح دادن چیزی (۱۷۱۳ء) مصدر اصطلاحی درست کردن آن و دفع انتشار کردن و مصلح چیزی شدن (ظہوری ؎) دلم کہ داد بہم صلح طرۂ کاکل ؛ شدش چو تفرقہ ہا جمع در دخویش گرفت ؛ (اردو) درست کرنا۔ انتشار دفع کرنا۔ مصلح بننا۔ موافقت کرانا۔

بہم گرفتن (۱۷۱۳ء) مصدر اصطلاحی۔ باہم گرفتن و گرفتار کردن دو کس (انوری ؎) عدل تو با حالت عشقبازی ؛ بس تیہو و شاہین بہم گرفتہ ؛ (اردو) باہم ایک ساتھہ گرفتار کرنا۔

بہمن بقول برہان و ناصری و سروری و جامع و ہفت و آنند بروزن مخزن (۱) مخفف برہمن است کہ بمعنی راست گفتار و راست کردار آمدہ صاحب جہانگیری بذکر این فرماید کہ این لفظ بدین معنی مترادف حکیم است و ارستہ گوید کہ باوصف معنی کثیرہ برہمن را گویند (باقر کاشی ؎) شرم شان باد از سر زلفت ؛ گر بہ بندند بہمنان زنار ؛ صاحب سفرنگ در صد و شصت و ہشتمی فقرہ (در ساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران و خشور) ذکر معنی راست گفتار و کردار کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ برہمن بمعنی عالم و دانا لفظی است ہندی کہ فارسیان دران تصرف کردہ اند۔ اندرین صورت

بمعنی راست کردار و راست گفتار مجاز باشد
بہ حقیقت **مؤلف** عرض کند کہ چون در فارسی
قدیم یعنی ژند و پاژند بہمن بمعنی راست گفتار آمدہ
چنانکہ صاحب سفرنگ ذکر این کردہ ہیچ ضرورت
ندارد کہ این را مخفف برہمن گوئیم بلکہ این بنفسہ لغت
فارسی قدیم است و اسم جامد برای این معنی وجادارد
کہ بمعنی پنجم یعنی نام فرشتہ اصل دانیم و این را مجاز
آن بصفت راست گفتاری (**اردو**) راست
گفتار۔ راست کردار۔ وہ شخص جس کا قول و
فعل سچا ہو۔ صاحب آصفیہ نے صرف راست
پر قناعت کی ہے۔

(۲) **بہمن**۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری
و جامع و ہفت و انند بمعنی کوچک بسیار دان صاحب
سروری کوچک سال بسیار دان گفتہ **مؤلف**
عرض کند کہ مجاز معنی پنجم است ازینکہ در فارسی
قدیم ہر نام ستارہ ایست و ستارہ بوجہ بُعد کوچک مینماید
فارسیان کوچک بسیار دان را بر سبیل مجاز بدین

اسم موسوم کردند (**اردو**) وہ پستہ قد
آدمی یا کم عمر آدمی جسکی مہارت بہت بڑی ہو۔ ندکر

(۳) **بہمن**۔ بقول برہان و جہانگیری و
ناصری و سروری و جامع و ہفت و انند بمعنی
دراز دست **مؤلف** عرض کند کہ بدین معنی
ہم مجاز معنی پنجم است و جادارد کہ این را مجاز
معنی ہفتم گیریم کہ پادشاہ بہمن بن اسفندیار
ہم در ملک گیری دراز دست بود فارسیان
ہر دراز دست را بہمن گفتند یا ازینکہ دستہای
بہمن بن اسفندیار دراز بود مجازاً برای ہر
دراز دست اسم جامد قرار یافت (**اردو**)
ہر وہ شخص جس کے ہاتھ لانبے ہوں۔ دراز دست
بھی اردو میں بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

(۴) **بہمن**۔ بقول برہان و ناصری و جامع
و ہفت و انند بمعنی ابر بارندہ۔ خان آرزو
در سراج گوید کہ بدین معنی بی تکلف مجاز است
چرا کہ در ماہ بہمن بارش بسیار می شود **مؤلف**

عرض کند کہ مقصود خان آرزو خبرین نباشد کہ معنی
ہشتم را اصل گیریم و این را مجاز آن و بخیال ما معنی
ہشتم ہم مجاز معنی پنجم است پس این مجاز مجاز باشد
(اردو) برسنے والا ابر۔ مذکر۔

(۵) بہمن ۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری
و سروری و رشیدی و جامع و ہفت و انند نام فرشتہ
ایست کہ تسکین خشم و قہر دہد و آتش غضب را فرو
نشاند و او موکل است بر گاوان و گوسپندان و
اکثر چہارپایان و تدبیر امور و مصالحی کہ در ماہ
بہمن واقع می شود باو تعلق دارد (فردوسی ؎
کہ از فرد بادت برین رزمگاہ ؎ چو بہمن نگہبان
تخت و کلاہ ؎ صاحب سفرنگ در یکصد و شصت
و ہشتمی فقرہ (دساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران
و خشور) ذکر این کردہ خان آرزو در سراج گوید
کہ این معنی ماخوذ است از معنی اول بہمن و لغت
ہندیست **مؤلف** عرض کند کہ بہمن بدین معنی
اسم جامد فارسی قدیم است چنانکہ صاحب سفرنگ
ذکرش کردہ و این را ہیچ تعلق با برہمن نیست
(اردو) بہمن فارسی مین ایک فرشتہ کا نام ہے
جس سے وہ تمام امور و مصالح متعلق ہین ماہ بہمن
مین واقع ہون۔ مذکر۔

(۶) بہمن ۔ بقول برہان عقل اول را نیز را گویند
صاحب جہانگیری گوید کہ قاضی میر حسین میبدی آورد
کہ حکمای فرس این را بہمن گفتہ اند صاحب ناصری
گوید کہ این را صادر اول ہم گویند صاحبان سروری
و رشیدی و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند
خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ است
از برہمن ہندی کہ ذکرش بر معنی اول گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ مجاز معنی پنجم و لغت فارسی قدیم است
و ہیچ تعلق با برہمن ہندی ندارد (اردو) عقل
اول کو فارسیون نے بہمن کہا ہے اور عقل اول
کا بیان ہم نے اتم الکتاب پر کیا ہے۔ مؤنث۔

(۷) بہمن ۔ بقول برہان نام اردشیر پسر اسفندیار
صاحب جہانگیری گوید کہ نام این اردشیر است و

تموتر خان در تسمیهٔ او باین اسم وجوه گفته اند گروهی گویند
که بسبب راست گفتاری و درست کرداری او را
بهمن گفتند و جمعی گفته اند که چون در خوردسالی بغایت
زیرک و عاقل بود باین اسم موسوم گشت و فرقهٔ آورده
که دست او بمثابهٔ دراز بود که چون بایستادی بر زانویش
رسیدی (منوچهری ع) شنیدم من که بر پا ایستاده
بزانو رسیدی تا بزانو دست بهمن ؛ و فرماید که چون بر اکثر
بلاد عالم دست یافت او را باین نام خواندند چه یک
معنی بهمن دراز دست است و بعضی خوانند که از روی
دوستداری بسبب تیمن هم نامی فرشتهٔ او را باین نام
نامیدند صاحب ناصری بذکر این گوید که صد و دوازده
سال باستقلال تمام پادشاهی کرده و ساسان پسرش
تارک الدنیا و خورد بوده ناچار دختر خود همارا که شایستهٔ
شهریاری بود بادشاهی ایران داده گذشت و فرماید
که اردشیر لقب او بود صاحبان سروری و رشیدی
و جامع و هفت و انند ذکر این کرده اند خان آرزو
در سراج گوید که بدین معنی ماخوذ است از بهمن هندی

که بر معنی اول گذشت و فرماید که نام یا لقب شخصی
هم بود که سلاطین بهمنیه از اولاد او بودند و احوال
او و فرزندان او در تواریخ سلاطین دکن مسطور و
مکتوب **مؤلف** عرض کند که هیچ تعلق با بهمن هندی
ندارد مؤلف هندنژاد سکندری خورده است
بهمن بمعنی نخستین اسم جامد فارسی قدیم است و بر سبیل
مجاز تیمناً انسان را هم بدین اسم موسوم کردند
خصوصاً لقب ابن اسفندیار نظر بزرگی و عظمت
او باشد دیگر هیچ (**اردو**) بهمن ایک پادشاہ
کا نام ہے جو اسفندیار کا بیٹا تھا ۔ مذکر ۔

(۸) **بهمن** ـ بقول برهان نام ماه یازدهم از
هر سال شمسی و بودن آفتاب در برج دلو که یکی از
جشن های بزرگ فارسیان هم در روز دهم این ماه است
صاحب ناصری گوید که این ماه دوم است از
فصل زمستان و صاحبان جهانگیری و سروری و
و جامع و هفت و انند هم این را آورده اند و صاحب
سروری مدت ماندن آفتاب در برج دلو را هم

بہمن گفتہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ خان آرزو در سراج این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مجاز معنی پنجم است کہ این ماہ را بنام فرشتۂ موسوم کردند کہ انتظام امور این ماہ متعلق بدوست (**اردو**) بہمن ماہ ہای شمسی کے گیارہوین مہینے کا نام ہے اور دکن مین سال فصلی کے تیسرے مہینے کا نام۔ مذکر (۹) **بہمن**۔ بقول برہان و ناصری و رشیدی و ہفت و انند رستنئی کہ در ماہ بہمن گل کند و بیخ آن را در دوا ہا بکار برند و آن دو گونہ است سرخ و سفید کہ آن را بہمنین گویند صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ (**حکیم خاقانی**) چون زال بستہ قفسم نوحہ زان کنم ہ تا رحمتی بخاطر بہمن در آورم ہ نی نی کہ باغمست مرا انس لاجرم ہ مریم صفت بہار بہ بہمن در آورم ہ نشگفت اگر چو آہوی چین مشک بردمم ہ چون سر بخورد سنبل و بہمن در آورم ہ **مؤلف** عرض کند کہ بقول بعضی نام گل است کہ بیخ آن را دوائی گفتہ اند صاحب محیط بر بہمن گوید کہ اسم عربی است و نزد بعضی فارسی و بہندی اسگند و لاتینی نامند و بعضی گویند کہ زرد گ صحرائی است و آن بحیت خشک با اندگ کجی و خشونت و گرانی و ناہمواری و صلب در شکستن و نبت آن کوہستان ارمن و خراسان سفید و سرخ و سفید آن گرم و خشک در دوم و سرخ آن در گرمی قوی تر از سفید و گرم تا سوم و در ہر دو رطوبت فضلیہ لزجہ و در آنہا قبض با تلطیف و تفتیح است و قوت آن ہر دو قریب بقوت تو دری است و ہر دو مقوی اعصاب و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است باعتماد محققین اہل زبان (**اردو**) اسگند بقول امیر ایک سفید رنگ کی جڑ جو تین چار انگل لمبی مزے مین کسی قدر کڑوی اور اس مین گھوڑے کے پسینہ کی سی بو ہوتی ہے۔ دمے اور فساد بلغم و سودا اور بعض اور امراض کے لئے مفید ہے۔ بعضے ثقاقل مصری سے مشابہ لکھتے ہین اس کا درخت

سوا گز کا اونچا ہوتا ہے۔ عمدہ قسم کی ناگوری ہوتی ہے۔ مؤنث۔

(۱۰) **بہمن**۔ بقول سروری وہفت وانند گلی است کہ در زمستان ہم می باشد صاحب جامع گوید کہ گیاہ درستنی باشد کہ در ماہ بہمن از زمستان گل کند و بیخ آن دوائی است صاحب برہان ہم ذکر این کردہ و معنی گل ہم آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ بر معنی نہم گذشت ہمان درست است و بقول صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است حقیقت این بیان کردہ ایم رستنی است معروف و فارسیان گل آن را ہم باسم رستنی موسوم کردہ باشند نظر باعتبار سروری و جامع کہ ہر دو محققین اہل زبانند این را تسلیم کنیم (**اردو**) فارسیون نے اسکے پھول کو (جس کا بیان نمبر ۹ پر گزرا) بہمن کہا ہے مذکر

(۱۱) **بہمن**۔ بقول برہان و سروری و رشیدی وہفت وانند دارویست کہ بدن را فربہ کند و باہ را دفع سازد و قوت باہ دہد۔ صاحب جامع ہیچ گفتہ بر معنی دہم مذکور شد۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان است کہ بر معنی نہم ذکرش گذشت دیگر ہیچ

(**اردو**) دیکھو بہمن کے نویں معنے جس پر کامل صراحت ہوئی ہے۔

(۱۲) **بہمن**۔ بقول برہان نام روز دوم است از ہر ماہ شمسی و بنا بر قاعدۂ کلیۂ فارسیان کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز عید کنند و جشن سازند و انواع غلہ ہا و گوشت ہا پزند و گل بہمن سرخ و سفید بر طعامہا پاشند و ہر دو بہمن را سیدہ کردہ با نبات و قند بخورند و بہمن سفید را سائیدہ با شیر بخورند و آن را مقوی حافظہ دانند و گویند کہ این روز را خاصیت تمام است در کندن گیاہ ہا و بیخہای دوائی از کوہ ہا و صحراہا و گرفتن روغن ہا و بخورہا و نیک است درین روز جامۂ نو بریدن و پوشیدن و ناخن چیدن و موی سترنا و عمارت کردن و این روز را بہمنجہ خوانند صاحب

جہانگیری ہم ذکر این کردہ (منوچہری ؎) رسم
بہمن گیرو زسر تازہ کن بہمنجنہ ؎ ای درخت
ملک بارت غرو پنداری سنہ ؎ اورمزد و بہمن
و بہمنجنہ فرخ بود ؎ فرخت باد اورمزد و بہمن و
بہمنجنہ ؎ صاحب سروری از مسعود سعد سند
این آوردہ (؎) بہمن روز ای صنم دلستان
؎ بنشین باعاشق در بوستان ؎ صاحبان رشیدی
و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند و خان
آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف**
عرض کند کہ بر معنی ہشتم نام ماہ گذشت و این بقاعدۂ
فارسیان نام روز دوم این ماہ است و بس
(**اردو**) ماہ بہمن کی دوسری تاریخ کو بھی
فارسیون نے بہمن کہا ہے ۔ مؤنث

(۱۳) **بہمن** ۔ بقول برہان و جہانگیری و
ناصری و سروری و رشیدی و جامع و ہفت و
انند نام پردہ ایست از موسیقی (منوچہری ؎)
بہمن روزہ دو چشمت سوی معشوق ؎ ہمہ وقتہ
دو گوشت سوی بہمن ؎ (ولہ ؎) بجوش اندرون
دیگ بہمنجنہ ؎ بگوش اندرون بہمن و قیصران ؎
خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بر سبیل مجاز و
وجہ تسمیۂ این جزین نباشد کہ شاہ بہمن بن اسفندیار
را مرغوب باشد یا ایجادش یا تعلقی داشتہ باشد
یا ماہ بہمن یا متعلق بفرشتہ بہمن یا ایجاد بہمن نام
شخصی حقیقت مزید وجہ تسمیہ متحقق نشد در مجاز این
شبہی نیست (**اردو**) فارسی مین ایک راگنی کا نام
بہمن ہے (مؤنث)

(۱۴) **بہمن** ۔ بقول برہان نام قلعہ ایست در
نواحی اردبیل و در زمان قدیم دران قلعہ ساحران
و جادوگران بسیار بودہ اند و گویند کیخسرو در اول
سلطنت خویش طلسمات آن را شکستہ آن قلعہ را
فتح کرد و فرماید کہ نام قلعہ ہم ہست در ہندوستان
صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ (فردوسی
؎) بمرزی کجا آن دژ بہمن است ؎ ہمہ سال

پرخاش اهرمین است یا صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و جامع و هفت واند هم ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج این را آورده می فرماید که آنچه نام قلعهٔ هند گفته اند بالفعل وجودش در هند نیست شاید در ایام سابقه باشد یا همان قلعهٔ اردبیل را قلعهٔ هندوستان فهمیده اند **مؤلف** عرض کند که شک نیست که مجاز است و منسوب به بانی این قلعه یا منسوب بمقام یا منسوب بماه یا فرشته یا منسوب به کوه که بمعنی پانزدهم می آید صراحت کامل وجه تسمیهٔ این بوضوح نه پیوست و قلعهٔ هند را ازین هیچ تعلق نیست (اردو) بهمن ایک قلعه کا نام ہے جو نواحی اردبیل مین واقع کہا جاتا ہے (مذکر)

(۱۵) **بهمن** - بقول برهان و جهانگیری و سروری و رشیدی و جامع و هفت واند نام کوهی است بسیار بلند (ابو الفرج رونی ؎) در ترازوی همت اعلاش یک دانگ سنگ آمده پر بهمن ؎ خان آرزو در سراج ذکر این کرده گوید که درین تامل است چرا که معنی

پیشتر که مکان قلعهٔ بهمن است می تواند شد. **مؤلف** عرض کند که عجبی نیست که فارسیان کوهی خاص را بدین نام بر سبیل مجاز موسوم کرده باشند مجاز معنی پنجم باشد و بس (اردو) ایک پہاڑ کو فارسیون نے بہمن کہا ہے افسوس ہے کہ اس پہاڑ کی کیفیت اور مقام معلوم نہو سکا۔

(۱۶) **بهمن** - بقول برهان و جهانگیری و ناصری و جامع و هفت واند برگندها و تخته های برف را گویند که از کوه بسبب حرارت آفتاب جدا شود و بعقیدهٔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که مطلق برف را گویند و نام ماهی که دران برف بکثرت می ریزد خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که ما اتفاق داریم با صاحب رهنما که در فارس ماه برف ریزی همان ماه بهمن باشد چنانکه خیال اوست فارسیان مجاز از برف را هم بدین اسم موسوم کرده باشند (اردو) برف - دیکھو

برف ۔ مذکر دیکھو بہمن کے اٹھوین معنے

(۱۷) **بہمن** ۔ بقول برہان وجامع وہفت
واند نام چشمہ ایست در جرجان کہ چون آب از انجا
بردارند و برکرمیکہ در توابع آنجاست پای نہند
تمام آن آبیکہ برداشتہ اند شور و تلخ شود اگرچہ
یک کس پانہادہ و صد کس آب برداشتہ باشند
مؤلف عرض کند کہ چشمہ را بہمن موسوم کردن
مجاز معنی پنجم باشد دیگر ہیچ (**اردو**) بہمن ایک
چشمہ کا نام ہے جو جرجان مین واقع ہے ۔ مذکر ۔

بہمنا بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱)
نام دوائی و (۲) نام دیوی **مؤلف** عرض کند
کہ صاحب محیط ذکر این نکرد و ہرچہ بر بہمن نوشت
ذکرش بر معنی یازدہمش گذشت ہمہ محققین اہل زبان
ازین ساکت و معاصرین عجم ازین بی خبر ۔ ترک این
ہمچو بیان مجمل تفوق داشت (**اردو**) (۱)
ایک دوا کا نام بہمنا (بہمن کے گیارہوین معنے)
(۲) ایک دیو کا نام بہمنا ہے ۔

بہمنان بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نام
گلی است مشابہ بہ زعفران **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است ازین ساکت
و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند بخیال ما جمع
ہمان بہمن باشد کہ ذکرش بر معنی یازدہم بہمن
گذشت یا مفرد علیہ آن بزیادت الف و نون
زائدتان ۔ دیگر ہمہ محققین لغات فارسی ازین نعت
کنارہ کردہ اند (**اردو**) دیکھو بہمن کے گیارہوین معنے

بہمنجہ اصطلاح ۔ بقول برہان با جیم و نون
بروزن در پنجرہ (۱) نام روز دوم است از
ماہ بہمن و عجمان درین روز عید کنند و جشن سازند
بنا بر قاعدہ کلیہ کہ نزد ایشان ثابت است و فرمایند
کہ بفتح جیم فارسی و حذف نون بہمنجہ نیز گویند و فرمایند
کہ در بعضی از بلاد درین روز مہمانی کنند بطعامی
کہ دران جمیع حبوبات باشد و بعضی گویند کہ نام
روز دوم است از ہر ماہ شمسی صاحب سروری
از استاد منوچہری سند آورد (۲) رسم بہمن

گیر و از سر تازه کن بهمنجنه ؛ ای درخت ملک بارت
عزو بیداری سنه ؛ صاحب ناصری فرماید که نام
جشنی که فارسیان در روز دوم بهمن ماه بجا می آورند
و فرماید که اصل این لغت بهمنچنه بجیم فارسی بوده و
چنه مخفف چنیه (عثمان مختاری ع) بهمنجنه است
خیزی می آرای چراغ ری ؛ تا بر چنیم گوهر شادی زجام
می ؛ صاحب جامع هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض
کند که مرکب است از بهمن بمعنی گل که بر معنی دهم بهمن
گذشت و چین که امر حاضر چیدن است و های هوز
نسبت در آخر بمعنی لفظی این چیزی که منسوب است به
چیدن گلهای بهمن و کنایه از روزی که دران عید
کنند و گلهای بهمن چینند و ازین گلها در عید کار گیرند چنانکه صاحب
ناصری صراحت کرده که دران روز (بهمن گل) مرغ و پیه چیدنی
و بر روی طعامها ریختنی و بانبات و شکر خوردنی و در دیگ
آش ریختنی (منوچهری ع) بجوش اندران دیگ بهمنجنه
؛ بگوش اندران بهمن و قیصران ؛ پس از (بهمنچینه)
جیم فارسی بدل شده بجیم عربی چنانکه کاچ و کاج و

تحتانی حذف شده بهمنجنه باقی ماند (**اردو**)
دیکھو بہمن کے بارھویں معنے ۔

(الف) **بهمنچنه** اصطلاح ۔ صاحبان رشیدی
(ب) **بهمنچه** و جہانگیری و سراج ذکر (الف)
کرده اند و صاحب هفت (ب) را آورده ۔
(انوری ع) بعد ما کنه سر عشرت همه روز نگذرند
؛ بسخن رفتن و نا رفتن من در افواه ؛ اندر آمد
ز در حجره من صبحدمی ؛ روز بهمنچنه یعنی دوم از
بهمن ماه ؛ خان آرزو در سراج صراحت مزید
کند که جشن روز دوم است نه نام روز دوم
بهمن و فرماید که صاحب جهانگیری روز دوم
گمان برده اول اصح و فرماید که عجب آنکه قوسی
نیز نام دوم ماه بهمن گفته **مؤلف** عرض کند
که تعجب تو زیاده تر شود که انوری نیز این را دوم
از بهمن گفته غوری فرمائی که چون دران روز عید
است و از برای همین عید روز دوم بهمن مقرر
است چه عیب است که روز دوم بهمن را هم

بہمنچہ گوئیم بر سبیل مجاز و حق آنست کہ مجاز ہم نیست بلکہ حقیقت است و ما صراحت ماخذ این بر لغت گذشتہ کردہ ایم و (ب) مخفف (الف) است و بس (اردو) دیکھو بہمنچہ۔

بہمن زاد اصطلاح۔ بقول سفرنگ شرح ہفدمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران و خشور) کنایہ از عقل ششم **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم۔ یعنی لغت زند و پازند است (اردو) عقل ششم۔ مؤنث۔ جس کا بیان ارسطاس پر گزرا ہے۔

(الف) بہمن سرخ اصطلاح۔ بقول آنند **(ب) بہمن سفید** ہمان رستنی و دارویی کہ سرخ و سفیدی باشد **مؤلف** عرض کند کہ این بر معنی نہم بہمن گذشت (اردو) دیکھو بہمن کے تین معنے۔

بہمنہ بقول انند و ہفت و مؤید ہمان بادافراہ و قیل بای فارسی **مؤلف** عرض کند کہ بر معنی دوم یاد افراہ گذشت و وجہ تسمیۂ این متحقق نشد کہ چرا این را منسوب بہ بہمن کردند و بہتر این نیست کہ فارسیان نسبت این بسوی گل بہمن کردہ باشند یا در روز عید بہمن بچگان بازی این کنند واللہ اعلم (اردو) دیکھو بادافراہ کے دوسرے معنے۔

بہمنیار بقول برہان و جہانگیری و جامع و ہفت بای حطی بر وزن ارزن زار نام یکی از شاگردان شیخ بوعلی سینا۔ خان آرزو در سراج گوید کہ او صاحب کتاب تحصیل است و ملت مجوس داشت ولادتش در آذربایجان شدہ اکثر مباحث شیخ بوعلی از مباحث او بود پژوہش از غوامض مشکلات و موقع مضلات کردی و کتاب در موسیقی نیز از تصنیفات اوست و شیخ او را بالعقل تعبیر کردی و وفات او در شہور ثمان و تسعین و اربع مائۃ بود بعد از وفات بوعلی بہ ہی سال **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و منسوب بہ ملکی کہ بہمن نام دارد و این لقب می نماید منظر بر کمال علم و دہا دارد کہ نام باشد

تیمناً منسوب بملک مذکور (اردو) بہمن یار۔ بوعلی سینا کے ایک شاگرد کا نام تھا۔ مذکر۔

بہمنین ہمان کہ ذکر این بر معنی ششم بہمن کردہ ایم (اردو) دیکھو بہمن کے چھٹے معنے۔

بہمون بقول انند و ناصری بروزن مہمون مرادف فلان است چنانکہ گویند فلان و بہمون۔ **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ہمون است کہ مبدل ہمان باشد و موحدہ در اول این زائد است (اردو) وہی۔ فلان۔

بہمہ بقول مؤید مطبوعہ (۱) بالضم سوار دلیر و شکر و بالفتح (۲) بزہ و گوسپند و بحوالہ سراج گوید کہ ستور ریزہ چون بزہ و بزغالہ و بز مادہ **مؤلف** عرض کند کہ در نسخ قلمی نیست لغت عرب است

تصرف مطبع نولکشور باشد کہ این لغت را بذیل لغات فارسی جاداد (اردو) (۱) تنکر۔ مذکر (۲) دیکھو بز۔

بہمینہ بقول شمس باول مکسور (۱) بمعنی بہترین و (۲) ہفتہ و (۳) حلاج و ندّاف و (۴) نام مادر سہراب **مؤلف** عرض کند کہ ہمۂ محققین فارسی زبان و خصوصاً محققین اہل زبان ازین ساکت و ہیچ ماخذ ہم درست نمی شود بدون سند استعمال مجرد قول صاحب شمس را معتبر ندانیم معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند عجبی نیست کہ در کتابت بہینہ کہ بہمین سہ معانی می آید تصحیف کاتب باشد (اردو) (۱) زیادہ بہتر (۲) ہفتہ۔ مذکر (۳) ندّاف۔ دیکھو البادو (۴) سہراب کی ماں کا نام۔ مؤنث۔

بہن بکسر تین بقول شمس تونگری و یافت و نیکوترین چیزی **مؤلف** عرض کند کہ مجرد قول صاحب شمس اعتبار را نشاید ہمۂ محققین زبانداں و اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت۔ (اردو) تونگری اور بہت زیادہ اچھی چیز۔ مؤنث۔

بہناہم اصطلاح۔ بقول ناصری بکسر اول و ثانی (۱) نام نیک و خوب و (۲) نام عقل اول کہ بہمن

هم گویند و (۳) هر یک از پادشاهان پارس بجز نام لقبی داشته اند چنانکه تهمورس را دیباوند و منوچهر را فیروز و نوذر را آزاده و گشتاسب را هیربد و اسفندیار را روئین از قبیل بهنام و کهنام که بجایش می آید. صاحب انند نقلش برداشته صاحب سفرنگ بشرح یازدهمی فقره (دساتیر آسمانی به فرزاباد و خشوران وخشور) ذکر این بفتح باء ابجد و سکون های هوز و نون با الف وسیم کرده **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل حقیقی است و بدیگر معانی کنایه باشد (**اردو**) (۱) نیک نام. مذکر (۲) عقل اوّل. دیکھو ام الکتاب (۳) پادشاهان فارس کا لقب جیسے تہمورس کا لقب دیباوند اور منوچہر کا لقب فیروز. مذکر.

بهنانه بقول برهان بفتح اوّل بروزن افسانه (۱) بمعنی میمون که بوزینه باشد و (۲) بکسر اوّل بروزن بهدانه کلیچهٔ سفید و نان قرص را گویند صاحب سروری ذکر این کرده و ناصری بذکر این گوید که بمعنی اوّل اصح با بای فارسی است که می آید نظر بر بهنای روی بوزینه و فرماید که همین بهنا ماخذ معنی دوم هم باشد (شمس فخری اوبهی) هست بر خوان سائلان درش بهٔ قلیهٔ خوب و آش بهنانه بهٔ. دشمنش گرچه آدمی شکل است بهٔ هست کمتر ز بهنانه بهٔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که بمعنی دوم مرکب بود یعنی نان بهین **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل مبدل بهنانه است به بای فارسی که بدل شد بموحده چنانکه اسپ و اسب و معنی لغظی آن منسوب به بهنا و کنایه از بوزینه که روی بهن دارد و بمعنی دوم مرکب از به بمعنی خوش و نان بمعنی خودش و های آخره زائد. و معنی لغظی این نان به و کنایه از نانی مخصوص که کلیچه گویندش مخفی مباد که آنچه بنهامه به همین معنی بقول شمس گذشت تصحیف همین باشد یا قلب بعض که صاحب شمس به بی تحقیقی آن را در (موحده بانون) قائم کرد (**اردو**) (۱) دیکھو بوزینه (۲) کلیچه. دیکھو بنهامه.

بہند رفتن حنا مصدر اصطلاحی۔ بقول واسطہ سیاہی زدن حنای بستہ (رضی دانش ؎) راہ دور ہند پابست وطن دارد مرا چون (حنا شب درمیان رفتن بہندستان) خوشست یک بہار نقل نگار واسطہ وصاحبان بحر واندوغیاث ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ حنا کہ بدست و پای مالند رنگ آن در فارس گلابی است و سرخ ترنمی شود و دیر بماند برخلاف ہند کہ از اثر آب وہوای ہند رنگ بسیار سرخ می شود و (شب درمیان) یعنی روز دوم گلگونی آن تیرگی پیدا می کند و رنگ سرخش می پرد شاعر گوید کہ بوجہ دوری راہ ہند ارادۂ ہند نمی کنم و پابند وطن بودہ ام و فرماید کہ سفر یک شبہ خوش است چنانکہ رنگ سرخ حنا در ہند در یک شب می پرد و متغیر می شود مخفی مباد کہ (آمدن حنا بہ ہند) را صاحبان تحقیق مرادف این قرار دادہ اند تسامح شان است صراحت معنی آن بجایش کردہ ایم و آن بمعنی خود است و اصلا مرادف این نباشد حاصل این است کہ از کلام رضی دانش مصدر (شب درمیان رفتن حنا بہندستان) بمعنی متغیر شدن رنگ حنا بہند در یک شب پیدا می شود محققین بالا بر لفظ و معنی غور نکردہ اند و مصدر مرکب غلط قائم کردہ اند فقیر (اردو) ہندستان مین مہندی کا رنگ ایک رات مین متغیر ہو جانا یعنے سیاہ ہو جانا۔

بہنگامہ افتادن مصدر اصطلاحی گرفتار ہنگامہ و فتنہ و فساد شدن (صائب ؎) ہوشمندی کہ بہ ہنگامہ مستان افتد مصلحت نیست کہ ہشیار نماید خود را (اردو) ہنگامہ اور فتنہ و فساد مین مبتلا ہونا۔

بہنہ بقول ملحقات برہان چوبی باشد مخروطی کہ اطفال ریسمان در ان پیچند و بر زمین اندازند بعنوانی کہ بچرخ در آید **مؤلف** عرض کند کہ مخفف ہمان بہنہ بحذف میم کہ گذشت (اردو) دیکھو بادآفراہ۔

بہو بقول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی و واو (۱) صُفّہ وایوان و (۲) کوشک و بالاخانہ و (۳) بروزن سبو نام یکی از رایان ہند است صاحب جہانگیری نسبت معنی سوم بفتح اوّل وضمّ ثانی گوید کہ مرادف بہیم است کہ می آید و بر معنی دوم و سوم قانع و نسبت معنی سوم صراحت مزید کند کہ احوالش در کرشب نامۂ حکیم اسدی بہ تفصیل مذکور (ولہ ۳) بیکبار بر قلب لشکر زدند پہ ربودندشان بر بہو برزدند پہ صاحب ناصری ہمزبانش و صاحب جامع ہمزبان برہان۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی دوم بضمّ اوّل صحیح می نماید و اغلب کہ مخفّف بھوج باشد کہ بضمّ ہای مخلوط التلفظ بہاو واو مجہول است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل و دوم مفترس است از لغت عرب کہ صاحب منتخب بن باہا بفتح ذکر کردہ نسبت معنی سوم عرض می شود کہ ما اعراب برہان وجامع را صحیح دانیم و بر حقیقت بیان کردۂ خان آرزو بالضّم نخوانیم از نیکہ تبدیل اعراب نتیجۂ لب ولہجۂ مقامی است اگرچہ خلاف اصل باشد خصوصاً در اسما و اعلام (**اردو**) (۱) دیکھو ایوان (۲) دیکھو بالاخانہ (۳) بہو۔ رایان ہند سے ایک راے کا نام جس کی تفصیلی کیفیت حکیم اسدی نے کرشب نامہ میں لکھی ہے۔ مذکر۔

بہو انداختن مصدر اصطلاحی۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) برجہاندن (چنانکہ بہو انداختن دستار در عالم طرب) **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد موافق قیاس و (۲) بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامہ مذکور رم کردن (**اردو**) (۱) اوپر اچھالنا۔ جیسے پگڑی اچھالنا (۲) رم کرنا بقول آصفیہ بھاگنا۔ وحشت کرنا۔ فرار کرنا۔

بہو ایرت کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار مرادف (بہو انداختن) **مؤلف** عرض کند کہ (ایرت کردن)

بجای خودش می آید که بمعنی برجهاندن است و این نوع قیاس است (اردو) دیکھو بہوا انداختن۔

بہوا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب رہنما بدیل (از بالای باغ بہوا رفتن) بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار یعنی بالا پریدن **مؤلف** عرض کند کہ ہم او بر (بہوا رفتہ است) ذکر این کردہ موافق قیاس است (اردو) اڑنا

بہوای دست تفنگ انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر واحد متکلم این (بہوای دست تفنگ انداختم) کردہ می فرماید کہ دست رو بندوق سر کردم پس این بمعنی سر کردن تفنگ بہ حرکت دست باشد چنانکہ نشانہ بازان تفنگچہ را بر نشانہ می زنند بحرکت دست یعنی دست از بالا بزیر می آورند و در ہمین حرکت نشانہ نگاہ می دارند و بہدف می زنند (اردو) ہاتھ کی حرکت سے نشانہ پر بندوق یا تمنچہ داغنا پستول مارنا پستول چلانا

بہوای ساز رقاصی کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر ماضی استمراری این کردہ گوید کہ بطرز ساز رقص کردن است و صاحب روزنامہ ذکر مجرد (بہوای ساز) فرمودہ می فرماید کہ بر آواز صندوق ساز باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما از معاصرین عجم بتحقیق رسانیدہ ایم کہ ہیچ خصوصیت صندوق نباشد و معنی این مصدر مرکب رقص کردن بر آواز ساز است و بس اعم از اینکہ ساز صندوقی یعنی ارگن باشد یا ساز دیگر (اردو) باجے کی آواز پر ناچنا۔

بہور بقول برہان بضم اول و ثانی مجہول بر وزن قصور (۱) بمعنی چشم باشد کہ بعربی عین گویند و (۲) بمعنی نگاہ نیز آمدہ کہ بعربی نظر خوانند و فرماید کہ باین معنی بجای حرف اول نون ہم آمدہ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا نیافتم ہمانا نظر بودہ کہ تصحیف خوانی

کرده اند صاحب جامع همزبان برهان وصاحبان اند وهفت هم ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان این را آورده وخیال خود هیچ ظاهر نکرده **مؤلف** عرض کند که نهور به نون اوّل اصل است که بجایش می آید چنانکه معاصرین عجم گویند واین مبدّل آن بهرد ومعنی چنانکه نرسک وبرسک. بخرین نسبت که اسم جامد فارسی زبان باشند وبس وقول صاحب جامع که محقق اهل زبان است معتبر تر از ناصری است (**اردو**) (۱) آنکھ. دیکھو الیومن (۲) نظر. نگاہ. مؤنث.

بهوش آمدن استعمال. از غفلت بیدار شدن (ظهوری ؎) کسی کی کرد در هجران علاج خود به بیهوشی باجل گردید عاجز از علاجش چون بهوش آمد (**اردو**) ہوش مین آنا. دیکھو بخود آمدن.

بهوکل بقول شمس لغت فارسی است وبدون صراحت اعراب گوید که زن تازه وجوان را گویند **مؤلف** عرض کند که همه محققین فارسی زبان ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند بدون سند استعمال اعتبار را نشاید (**اردو**) جوان عورت. مؤنث.

بهی بقول برهان وسروری (۱) بکسر اوّل وثانی به تحتانی رسیده نام میوه ایست مشهور و (۲) بمعنی نیکوئی وخوبی (مولانا نظام ؎) کند ز صنعت استاد صنع شبرین کار بگونهٔ عسلی در بر بهی محل ؛ (خواجه جمال الدین سلمی ؎) شاخ خلافت همیشه بار دهد بار بوی باغ وفاقت همه بهی ثمر آرد ؛ (شاعر ؎) در بلا تا کی توان بودن بامید بهی ؛ گر کسی را صبر ایوب است عمر نوح نیست ؛ صاحبان ناصری وجامع وهفت وبهار ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که ماخذ این به است بمعنی نیکوئی نسبت در آخرش زیاده کرده اند حقیقت این بمعنی دوم برلغت به گذشت (**اردو**) (۱) و (۲) دیکھو به.

بہیچ بند است
بہیچ در بند است
مؤلف عرض کند کہ حالا معاصرین عجم

مقولہ۔ بقول بحرے
بامر سہل موقوف است

بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم
ازین ساکت (**اردو**) ادنی توجہ پر
موقوف ہے۔

بہید بر وزن سفید بقول ملحقات برہان غلہ ایست کہ آن را سنگ اشکن گویند صاحبان ہفت
و مؤید ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب انند بحوالۂ منتہی الارب این را لغت فارسی گوید و صراحت
کند کہ در ہند نامش کلتہی است **مؤلف** عرض کند کہ این ہمانست کہ بخشش بر بکھان گذشت
اشارۂ این در انجا نیست و صاحب محیط ہم ذکر بہید نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند تسامح
صاحب انند است کہ بحوالۂ منتہی الارب ذکر این کردہ فارسی گوید و صاحب منتہی الارب ہم
ازین ساکت جزین نباشد کہ فارسی قدیم است و حالا متروک (**اردو**) کلتہی۔ دیکھو بکھان۔

بہی دانہ استعمال۔ بقول انند دانۂ بہی کہ نام میوۂ ولایتی است۔ صاحب محیط بر بہدانہ گوید کہ
بعربی حب السفرجل نامند و در انگریزی کوئنس گویند سرد تر در دوم با اندک قوت قابضہ و لعاب آن

قابض و مفرق و چون آن را در دہن گیرند
از ائہ خشکی و تسکین حرارت و حرقت زبان و شبور آن
نماید و منافع بسیار دارد (الخ) (**اردو**) بہدانہ بقول
آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر بہی دانہ بہی کا بیج مزاجاً سرد و خشک

بہیم بقول برہان بر وزن فہیم (۱) نام یکی از رایان و بزرگان ہند است و (۲) صفہ بالاخانہ
ہم صاحبان سروری و جہانگیری بر معنی اول قانع و گویند کہ ہمان بہو است کہ گذشت (فرخی
ے) چو نہروالہ کہ اندر دیار ہند بہیم ہ بنہروالہ ہمی کرد بر شہان مفخر ہ صاحبان ناصری و جامع
ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول نکرد و نسبت بمعنی دوم گوید کہ این

غلط فارسیان است بلکه بورن بیم است غاشیه یا اینجا ممزوج التلفظ باها که بلهجهٔ غیر هندی درست نیاید
مؤلف عرض کند که خان آرزو درست گوید که هندیان این را بهیم بسکون ها و یا و میم و بهیمو
بسکون ها و یا و ضم میم خوانند فارسیان به تصرف و تخفیف بعض حروف بهو و بهیم گفتند مخفی مباد
که بمعنی دوم این را مرکب با بهی و میم تخصیص دانیم بمعنی جائیکه مخصوص است به نیکوئی. کنایه از صفه
و بالاخانه (**اردو**) دیکهو بهو.

بهیمان مزید علیه بهمان که گذشت. تحتانی
درین زائد باشد بهار بدیل (بهمان و فلان)
گوید که این متبع آن است (**والهٔ هروی**)
تا به براهین ذوالعقول و بحجت ☆ جای فرود یقین
و هند گمان را ☆ زیر نگین تو باد ملک سراسر ☆
زان بکنم عرض بهمان و فلان را ☆ (**اردو**)
دیکهو بهمان.

بهین بقول برهان و سروری و جهانگیری
و رشیدی و ناصری و جامع بکسر اول بر وزن
نگین (ا) بمعنی بهترین و انتخاب کرده شده و
گزیدهٔ هر چیز (امیر خسرو) بهین راهی ملک
سرفرازی ☆ ره جان بخشی است و دلنوازی

مؤلف عرض کند که با این را مرادف به دانیم
نه بهترین از اینکه یا و نون نسبت بر به زیاده شده
است برخلاف بهترین که حقیقتش همه را بخاطر مذکور
(**اردو**) انتخاب. منتخب. برگزیده.

(۲) **بهین**. بقول برهان و جهانگیری و رشیدی
و ناصری و جامع بمعنی هفته **مؤلف** عرض کند که
اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) هفته
بقول آصفیه. فارسی. اسم مذکر. منسوب به هفت
سات. سے نسبت رکھنے والا. سات دن.

(۳) **بهین**. بقول برهان و جهانگیری و رشیدی
و ناصری و جامع بمعنی حلاج و نداف **مؤلف** عرض
کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) نداف دیکهو

(۴) **بہین** بقول برہان بمعنی تونگری یافتن **مؤلف** عرض کند کہ مصدری نیست کہ بمعنی مصدری گیریم و باعتبار برہان می توانیم کہ بمعنی تونگری خوانیم حیف است کہ دیگر ہمہ محققین نہ بانند و اہل زبان ازین معنی ساکت (**اردو**) تونگری ہونا

بہینہ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و ناصری وجامع وسراج (۱) ہفتہ (شاکر بخاری ۵) صاحب صد بہینہ و مہ و سال ؛ بگذرد کز رہی نیاری یاد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است بزیادت ہای ہوز تا این را اصل دانیم و آن را مخفف این۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ فارسیان روز شنبہ را بہینہ می گفتند و بہین کہ گذشت مجموعۂ ہفت روزہ باشد و این قرین قیاس است (**اردو**) دیکھو بہین کے دوسرے معنے۔ ہفتہ۔ تذکر۔ یوم شنبہ۔

(۲) **بہینہ**۔ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج بمعنی نداف (خواجہ عبداللہ انصاری از احوال ابراہیم ادہم پرہری در طبقات خویش آوردہ) "بزاز را چہ پلاس فروش شدہ بہینہ باز نخوانند و تونگر اگرچہ پیراہن کہنہ دریوشد درویش نشود و درویش اگرچہ صد جامۂ نفیس نیکو عاریتی دربپوشد تونگر نشود" **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است بمعنی سوختن گذشت (**اردو**) دیکھو بہین کے تیسرے معنے۔

(۳) **بہینہ**۔ بقول برہان وجہانگیری و سروری و ناصری و جامع و سراج بمعنی بہترین **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است بمعنی اولش (**اردو**) دیکھو بہین کے پہلے معنے۔

موحدہ باتحتانی

بے بقول اند بجوالۂ غوامض سخن (۱) ہر چیزہای منفی آید چنانچہ نانبون چون ہی آشنا

و بی یار آنکہ آشنا و یار ندارد و نیز بمعنی بی عدیل و بی نظیر و آنکہ از کسی معاونت و مدد نخواہد (کلیم ۱) منم آن بیکس و بی آشنای کنج تنہائی ؎ کہ غیر از پرتو مہر از در من کس در نمی آید ؎ و فرماید کہ این حرف نفی ہمیشہ باظہار تحتانی آمدہ و گاہی باخفای آن نیز (فردوسی ۵) بی ارام سین دختر از در داو ؎ گرستی چو دیدی سخ زرداو ؎ بہار ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ کلمہ ایست مقابل تا و (۲) کلمہ ایست بیای معروف از القاب تعظیم امرای ترکستان و توران چنانکہ (ندرزنی) و فرماید کہ بمعنی دوم ترکی است۔ صاحب بول چال نسبت (۲) گوید کہ مرادف بگ و بیگ است بمعنی سردار۔ خانزادہ۔ سردارزادہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم مخفف بیگ می نماید و ذکر معنی دوم از موضوع ما خارج بود مگر کردیم از ینکہ معاصرین عجم آن را فارسی قدیم دانند نہ ترکی ولیکن محققین اہل زبان ازین ساکت **(اردو)** (۱) بے۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حرف نافیہ بغیر۔ سوای۔ بدون۔ بلا۔ بنا۔ بن (۲) بے ترکی مین ایک عزت کا کلمہ بمعنی سردار۔ سردارزادہ۔ بیگ کا مخفف۔

بی آب اصطلاح۔ بقول برہان با ہمزہ ممدودہ بر وزن بی تاب (۱) کنایہ از بی رونق و (۲) بیطراوت و لطافت و (۳) عدم جاہ و شوکت و (۴) بمعنی خجل و شرمندہ ہم صاحب بحر نقلش برداشتہ صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم و چہارم گوید کہ (۵) بمعنی بی بہا ہم صاحب مؤید بر معنی اول و چہارم قانع (ظہوری ۲) در تاب قدرتست صنعو بر درین چہ بحث ؎ بی آب خارتست گل تر درین چہ بحث ؎ (حافظ ۲) کز ان رقتش خلق بی تاب شد ؎ نماندہ کنون باغ بی آب شد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ موافق قیاس است بہ نفی آب شامل باشد بر ہمہ معانی آب کہ بجایش گذشت

و معانی بالا استعمال و محاورۂ فارسیان است و
نسبت معنی پنجم عرض می شود کہ مراد صاحب ناصری
از بی قدر و کم قیمت باشد و باعتبارش کہ صاحب
زبانست تسلیمش کنیم (اردو) (۱) بے رونق
و (۲) بے طراوت و بے لطافت بقاعدۂ فارسی
کہہ سکتے ہین (۳) بے قدر۔ بے عزت (۴)
خجل۔ شرمندہ (۵) کم قیمت۔

بی آبرو استعمال۔ بقول صاحب فدائی بمعنی
رسوا و بی عزت صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بی عزت و بی حرمت گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) بے عزت بقول
آصفیہ بے آبرو۔ ذلیل۔

بی آبروئی استعمال۔ بقول فدائی بمعنی بے
عزتی و رسوائی (سائب ؎) می کند بی آبروئی
زندگی را ناگوار ؎ خون خود را می خورد تیغی کہ
آبی نیستش ؎ (اردو) بے آبروئی بے عزتی۔ رسوائی

بی آب کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) بمعنی خجل کردن و (۲) بی رونق نمودن
صاحبان ہفت و مؤید ذکر ماضی مطلق این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
(۱) شرمندہ کرنا۔ نادم کرنا خجل کرنا (۲) بے رونق کرنا

بی آب و رنگ اصطلاح۔ بقول ہفت و
انند و مؤید یعنی ہیچ خوبی ندارد **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بی رونق است و آب و رنگ بجائیش
گذشت (اردو) بے رونق۔

بی آبی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بی رونقی و بی طراوتی صاحبان ہفت و
مؤید (بی آبی است عالم را) بطور منقولہ بہمین
معنی قائم کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی
حقیقی حالتی است کہ آب میسر نشود و بمعنی اصطلاحی
ہمان بی رونقی کہ بالا گذشت یای مصدری
بر (بی آب) زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ ضرورت
ندارد کہ ہمچون مؤید و ہفت بطور منقولہ قائم کنند
(اردو) بے رونقی۔ بے آبی بھی کہہ سکتے ہین۔

بی آرامی استعمال۔ حالتی کہ آرام نباشد بزیادت یای مصدری بر بی آرام (صائب ؎) چیہ لازم دور کردن از حریم خود سپندی را کہ بی آرامی دل می برد از بزم پیرونش (اردو) بے آرامی۔ بے چینی۔ بے کلی۔ صاحب آصفیہ نے اس کا ذکر کیا ہے۔ مؤنث۔

بی آرزو استعمال۔ خالی از آرزو (صائب ؎) قناعت کن بنان خشک تا بی آرزو گردی کہ خواہشہای الوانست نعمتہای الوان را (ولہ ؎) در دل بی آرزو راہ غم و تشویش نیست در جہان بی نیازی ہیچکس درویش نیست۔ (اردو) آرزو سے خالی۔ بی آرزو کہہ سکتے ہین

بی آزار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی ضرر و بی گزند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است مراد از کسی و چیزی کہ ضرر رسان نیست (اردو) بے ضرر۔ بے آزار کہہ سکتے ہین۔ یعنے وہ شخص یا وہ چیز جو ضرر رسان نہین ہے

بی آزرم استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای معجمہ بی حیا و بی شرم صاحب فدائی گوید کہ کسی را گویند کہ خیرہ سر و چشم سفید باشد و شرم و حیا ندارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے حیا۔ بے شرم۔

بی آزرمی استعمال۔ بقول فدائی بمعنی بی شرمی و بی حیائی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری زیادہ کردہ اند بر ہمان بی آزرم کہ گذشت (اردو) بے شرمی۔ بے حیائی۔ مؤنث۔

بی آشنا اصطلاح۔ بقول بحر (۱) آنکہ یار و آشنا ندارد و (۲) بی نظیر و بعدیل و (۳) آنکہ از کسی اعانت و مدد نخواہد بہار ہم ذکر ہر سہ معانی بالا کردہ (ابوطالب کلیم ؎) منم آن بیکس و بی آشنای کنج تنہائی کہ غیر از پرتو مہر از درم کس در نمی آید **مؤلف** عرض کند کہ آشنا بمعنی نظیر و عدیل و مدد و اعانت نیامدہ پس بدون سند استعمال معنی دوم و سوم بیان

کردۂ ہر دو محققین ہند نژاد را تسلیم نکنیم و آنچہ بہار نسبت معنی دوم و سوم گوید کہ سند آن بر لفظ یار می آید غلط است و با معانی لفظ یار آشنا را ہیچ تعلق نباشد (اردو) (۱) وہ شخص جس کا یار و آشنا نہو (۲) بے بدل بے نظیر (۳) وہ شخص جو کسی سے مدد نہ چاہے۔

بی آغاز اصطلاح۔ چیزی کہ او را آغاز نباشد یعنی آغازش متحقق نشود فارسیان بی آغاز را بہ صفت عشق استعمال کردہ اند (ظہوری ؎) از لطف خط مشکبو پرمایہ تر از آرزو ہم حسن بی انجام او ہم عشق بی آغاز ما (اردو) وہ چیز جس کی ابتدا متحقق نہ ہو۔

بی آہنگ اصطلاح۔ بقول سند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) ناموافق و ناساز و ناہموار **مؤلف** عرض کند کہ بصفت ساز و نوا استعمال توان کرد و میتوان گفت کہ "این ساز بی آہنگ است" و بمعنی (۲) بی قصد و ارادہ ہم چنانکہ "بی آہنگ این کار از دستم سرزد" (اردو) (۱) بے سُر (۲) بے قصد۔

(۳۶۲۵)

بیا بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج بفتح اوّل بروزن حیا (۱) بمعنی پر باشد کہ نقیض خالی است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) پُر بقول آصفیہ۔ فارسی۔ آگندہ معمور۔ بھرا ہوا۔ لبریز۔

(۲) بیا۔ بقول برہان و ناصری و جامع در خانہ و سرا را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است۔ قیاس می خواہد کہ از امر حاضر بیامدن این را وضع کردہ باشند بمعنی جای دخول خانہ یعنی در خانہ و فتح موحدہ تصرف زبان باشد (اردو) دروازہ۔ دیکھو بر کے انیسویں معنے

(۳) بیا۔ بقول برہان و ناصری و جامع بکسر اوّل امر از آمدن (سعدی ؎) بیا کہ فصل بہار است تا من و تو بہم ؎ بدیگران بگذاریم باغ و صحرا را **مؤلف** عرض کند کہ اصل این آباشد

که در آغاز لغت گذشت فارسیان چون خواستند که موحده در اولش زیاده کنند بقاعدهٔ خود الف را باتحتانی بدل کردند و همین قانون است برای کلماتی که در اولش الف باشد برای سهولت تلفظ (اردو) دیکھو آ۔

بیاب بقول ناصری بروزن شتاب (۱) مرادف خراب است که آباد نباشد (ابوالمعالی رازی ؎) منازلی که بدی جایگاه راحت من ؎ شده ز دوری تو سر بسر بیاب و خراب ؎ و فرماید که بعضی بتقدیم یا بیاب خوانده اند چنانکه توبه را تویه و این خطاست **مؤلف** عرض کند که جادارد که اصل این بی آب باشد و کنایه از خراب و ویران که آب هم در انجا میسر نشود و (۲) امر حاضر یافتن بزیادت موحدهٔ مکسور مخفی مباد که از سند بالا مصدر (بیاب شدن) بمعنی خراب شدن پیداست (اردو) (۱) خراب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ ویران۔ تباہ۔ برباد۔ اجڑا ہوا۔ (۲) پا۔ پانا کا امر حاضر۔

بیابان بقول بہار معروف و فرماید که بالفظ بریدن مستعمل۔ صاحب فدائی که از علمای معاصرین عجم بود می فرماید که پهنهٔ درمیان دو کوه بی کشتکار افتاده است یعنی بادیه صاحبان هفت و مؤیّد و انند هم ذکر این کرده اند (صائب ؎) دران سر که بود خار خار شوق کند ؎ چو گرد باد بیکپای طی بیابان را ؎ صاحب غیاث گوید که صاحب کشف این را بالفتح اوّل آورده ولیکن بعضی محققین نوشته اند که بکسر اوّل اصح باشد زیرا که در اصل (بے آبان) بود یعنی بی آب شونده چون بالف ممدوده آب که در حقیقت دو الف است لفظ دیگر مرکب شود الف اوّل ساقط شود چنانکه سیماب و گلاب و فرماید که الف و نون در آخر برای فاعلیّت است **مؤلف**

عرض کند کہ ہمین ماخذ بریباب گذشت و بخیال ما الف و نون آخر زائدتان باشد یعنی این مزید علیہ بیاب کہ گذشت و تخصیص استعمال با بریدن نباشد بلکہ با مصادر دیگر ہم کہ در ملحقات می آید۔

(اردو) بیابان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ ندگر۔ ریگستان صحرا جنگل۔ دشت۔ ویرانہ۔

بیابان برگرفتن مصدر اصطلاحی بمعنی اختیار کرنا۔ دیکھو بیابان برگرفتن۔

بیابان در بیابان استعمال۔ تکرار بیابان برای مبالغہ است و بس (ظہوری ؎)

نیل و۔ نیل اشک محرومی ز مژگان می کشم ہر گرد غم بر رخ بیابان در بیابان می برم ؎ (اردو) بہت زیادہ۔

بیابان ساختن مصدر اصطلاحی۔ قرار دادن بیابان و قائم کردن بیابان (صائب ؎) از دل سنگین لیلی کعبۂ جان ساختند ؎ وز غبار خاطر مجنون بیابان ساختند ؎ (اردو) جنگل بنانا۔ جنگل قرار دینا۔

بیابانک اصطلاح۔ بقول رشیدی و سراج و شمس نام موضعی است از انجاست شیخ علاء الدولہ سمنانی۔ مؤلف عرض کند کہ

بیابان برگرفتن مصدر اصطلاحی بمعنی اختیار کردن بیابان و کنایہ از دشت نوردی و بیابان گردی (ظہوری ؎) با ظہوری در طلب شانہ کہ ہمپائی کند ؎ ہر کہ در راہش بجای پا بیابان برگرفت ؎ (اردو) صحرا گردی کرنا۔ دشت نوردی کرنا (دکن مین) جنگلے جنگل پھرنا۔ بھٹکنا۔

بیابان بریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صحرا نوردیدن و در دشت و ہامون سفر کردن است (صائب ؎) این بیابان را بہ تنہائی بریدن مشکل است ؎ چون جرس گلبانگ غربت در سفر باشد مرا ؎ (ظہوری ؎) بہ تماشای حرم دیدہ کسی دادہ جلا ؎ کہ بہر گام بریدست بیابانی چند ؎ (اردو) بیابان طے کرنا۔ جنگل مین سفر

متحقق نشد کہ در کدام نواح واقع است در
وجہ تسمیہ این بیابان باکاف تصغیر یا تحقیر داخل
است وبس (اردو) بیابانگ فارسی کے
ایک موضع کا نام ہے جس کا تلفظ عوام نہیں سکتا۔

بیابان گرد اصطلاح۔ کسی کہ صحرانوردی
یعنی در بیابان سفر کند اسم فاعل ترکیبی است
از (بیابان گردیدن وگشتن) (صائب ؒ)
در دتنہائی غبارم را بیابان گرد کرد ہر تکین
دل من اہل دردی برنخاست (اردو)
جنگل میں پھرنے والا صحرانورد۔

بیابان گرفتن مصدر اصطلاحی۔ معنی
آنکہ این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ اختیار کردن صحرانوردی و رفتن
بہ بیابان (سعدی ؒ) پس ہیچ سفر کردم اندر
نقص ہ بیابان گرفتم چو مرغ قفس (اردو)
جنگل میں رہنا کرنا جنگل کا ارادہ کرنا۔ کرنا
جنگل میں جانے کا راستہ لینا۔

بیابان مرگ اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر آنکہ در بیابان بمیرد و احوالش کسی را معلوم
نشود (ملا فوقی یزدی ؒ) در جہان یارب
بیابان مرگ باد ہر کہ مارا جنون کس کند
(صائب ؒ) توسعی کن نشوی در حرم بیابان
مرگ ہ وگرنہ ہر کہ مور شاہ راہ من است۔
(واعظ قزوینی ؒ) نداری جامیان خلق گراز
اہل آزاری ہ بیابان مرگ دائم شیراز در زندگی
باشد ہ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مسامحی
را گویند کہ در بیابان بمیرد و مجازاً بر غیر انسان
ہم (وحید قزوینی ؒ) بہ ہموار ی توان خاموش
کردن ہر زہ گویان را کہ صدا گردد بیابان مرگ
ہمواری صحرا ہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است معنی عام و ہیچ خصوصیت
با انسان ندارد (اردو) بیابان مرگ اس کو
کہتے ہیں جو جنگل میں مرجائے جیسے جوان مرگ
یا جوانہ مرگ۔

بیابان نشین اصطلاح۔ بقول بہار وانند مرادف بیابان نورد و بیابانی **مؤلف** عرض کند کہ بیابان نشین آنکہ مقام خود در بیابان کند و بیابان نورد آنکہ صحرا گردی کند و بیابانی عام است برائے ہر دو بیای نسبت و ہمہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بیابان نشین اُس شخص کو کہ سکنے میں جو جنگل کو اپنا قیام گاہ بنالے اور آبادی سے سروکار نہ رکھے

بیابان نورد اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بیابان نشین **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی صحرا گرد مرادف بیابان گرد کہ گذشت (طغرا) بیابان نوردی کہ از باد سم پریشان کند جادہ را ہمچو دم پ (اردو) دیکھو بیابان گرد۔

بیابانی استعمال۔ بقول بہار وانند مرادف بیابان نورد **مؤلف** عرض کند کہ یای نسبت بر لفظ بیابان زیادہ کردہ اند یعنی آنکہ منسوب باشد بہ بیابان کہ بیابان نورد و بیابان نشین ہر دو داخل تعمیم این است یعنی جنگلی و دائم در بیابان بسر کنندہ

(اردو) جنگلی۔ بقول آصفیہ۔ دشتی۔ وحشی صحرائی جنگل میں رہنے والا۔

بیابانی شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر کنایہ از پریشان شدن **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس می نماید ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و قول محقق ہندنژاد را سند استعمال در کار است و معنی لفظی این از اہل بیابان قرار یافتن (اردو) پریشان ہونا

بیات (الف) (الف) بقول سروری (ا)

بیاتی (ب) نام یکی از بست و چہار شعبہ موسیقی و (۲) نام طائفہ از ترکان و ہم او برب گوید کہ ہمان الف (شاعر ه) مقام کوچک اردانی توانی پ کہ در رکب و بیاتی شعر خوانی پ صاحب انند الف را بمعنی اول لغت فارسی گوید و بمعنی دوم لغت ترکی **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ صاحب لغات ترکی ازین ساکت است ولیکن با صاحب انند اتفاق داریم

حیف است که ما از معترف مزید قاصریم (الف) مع
باشد و (ب) مزید علیه آن بزیادت تحتانی و آخر
(اردو) (الف و ب) (ا) موسیقی کی چھتیس
راگنیوں سے ایک راگ کا نام۔ مذکر۔ (۲) ترکوں
کی ایک قوم کا نام (مؤنث) بیات اوربیاتی ہے

بی احتساب استعمال۔ بقول واندہ بہا
بمعنی تقیید بحد شرعی (حسن بیگ رفیع ؎) از
عشق بی مشقت لذت نمی توان یافت ہی را
نگوندانم بی احتساب خوردن ہی **مؤلف** عفی
گوید که از سند پیش کرده اش مصدر ـــــ

بی احتساب خوردن می بمعنی بی محابا
و بخوف خوردن باده یعنی خوف محتسب نداشتن
در می خواری مقصود شاعر آنست در تکلیف
احتساب مبتلا بوده می خوردن لذت دارد
(اردو) الف بغیر احتساب کے (ب) محتسب
سے بے خوف شراب پینا۔

بی اختیار افتادن مصدر اصطلاحی بمعنی بی اختیار و بی محابا شدن (صائب ؎) در نمود
نقشها بی اختیار افتاده ام ہی مهرهٔ مومم بدست
روزگار افتاده ام ہی (اردو) بے اختیار ہونا

بی اخلاصی اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بمعنی عدم محبت و نامہربانی **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است و معاصرین عجم
بر زبان دارند (اردو) نامہربانی۔ مؤنث

بیاد بقول برہان و جامع بکسر اول بروزن
زیاد بمعنی بیداری و ہشیاری که نقیض خواب
و مستی است (فردوسی ؎) که افراسیابش
بسر بر نهاد ہی نبودی جدا از و بخواب و بیاد ہی۔
(امیر معزی ؎) خلد را بیند بخواب انکو ترا بیند
بیاد ہی بخت را بیند بیاد انکو ترا بیند بخواب ہی
صاحب ناصری بذکر این گوید که مثالی ازین ندیده ام
خان آرزو در سراج می فرماید که قوسی گوید که
(در ابراهیمیه بمعنی بیداری وارد است و نقل
کلام فردوسی (که بالا گذشت) کرده می فرماید

(۲۲۹)

این لغت در هیچ رساله نظر نیامده و اگر از مصرع دوم کلام فردوسی اختراع فرموده - توجیهی نمی تواند نمود) وخیال خان آرزو انیست که اینجا معنی غیر بیداری درست نمی شود غایتش اگر باثبات رسد حقیقت است والا مجاز وعلاقه مجاز است که یا موقوف بر هوشیاری است وبیداری نیز موقوف بر هوشیاری لیکن بمناسبت ومقابله بخواب کلمه یاد از نفس کلمه نبود (الخ) **مؤلف** عرض کند که (بیاد) بمعنی بخیال است چنانکه صاحب سروری گفته محققین بالاغور نکرده اند - فارسیان (بخواب وخیال) را (بخواب ویاد) می گویند وظاهر است که خواب در نوم است وخیال در بیداری (اردو) خیال میں

بیاد آمدن چیزی استعمال - بهار وانند بذکر (بیاد آمدن مثل) گویند که درین کلمه لفظ یاد بمعنی خیال است **مؤلف** عرض کند که مصدر مرکب عام قائم کرده ما بمعنی (بخیال آمدن) است (صائب ے) از قضا چشم سیاه تو بیاد م آمد ؛ قدر انداز نگاه تو بیاد م آمد ؛ (وله ے) سر بهم آورده دیدم برگهای غنچه را ؛ اجتماع دوستان یکدلم آمد بیاد ؛ (اردو) یاد آنا - بقول آصفیه خیال آنا - خیال گزرنا - دل میں گزرنا - ذہن میں آنا -

بیاد آوردن استعمال - بقول بحر وانند یاد کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ے) درست عهد مباد اشکسته دل هرگز ؛ بیاد آر فراموش کرده ما را ؛ (وله ے) برخ کف می کشم از گرد حسرت رفته می بینم ؛ چو در خاطر ظهور جلوهٔ دانش بیاد آرم ؛ (اردو) یاد کرنا - بقول آصفیه خیال میں لانا - دل میں لانا - حفظ کرنا - خیال کرنا -

بی ادب اصطلاح - بقول بهار (ا) آنکه حفظ مراتب نه کند و فرماید که (بی ادبی کردن) مصدر جعلی آنست (صائب ے) نگاه بی ادب در چشم قربانی نمی باشد ؛ بخاک ما چرا بی پرده ای قاتل نمی آئی ؛ (صائب ے) اگرچه ظلمت شب

پردہ پوش بی ادبی است ؎ تو بی ادب ادب
خود نگاہدار و مخسپ ؎ (امیری رشتی ؎)
زبسکہ بی ادبی کرد تیشۂ فرہاد ؎ سر خجالت او
تا بحشر در پیش است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ
این بمعنی حقیقی خود اسم فاعل ترکیبی است و مصدر
مرکب کہ بالا مذکور شد اصلا جعلی نیست چنانکہ خیال
بہار است (اردو) بے ادب۔ بقول
آصفیہ فارسی و عربی۔ حد ادب کو نگاہ نر کہنے والا
گستاخ۔ غیر مہذب۔ ناشایستہ شوخ شریر۔

بی ادبانہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گستاخانہ و شوخانہ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است بقاعدۂ فارسی (اردو)
بے ادبانہ کہہ سکتے ہیں بمعنی مثل بے ادب کے یا
بے ادبی کے ساتھ۔

بی ادبی کردن استعمال۔ ہمان کہ ذکرش
بر (بی ادب) گذشت (اردو) بی ادبی کرنا
گستاخی کرنا۔

بیاد چیزی رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و انند در خیال چیزی رفتن (ملا وحشی ؎)
بطوف کعبہ من خاکسار خواہم رفت ؎ ولی بیاد سر
کوی یار خواہم رفت ؎ اگر بباغ روم بہر دیدن
گلزار ؎ بیاد قامت آن گلعذار خواہم رفت ؎
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
کسی کی یاد میں یا کسی کے خیال میں جانا۔

بیاد دادن مصدر اصطلاحی۔ یاد دہانیدن
بکسی (ظہوری ؎) روز و شب در آرزویت
بیخودم ؎ خویش را گاہی بیاد ما بدہ ؎ (اردو)
یاد دلوانا۔

بیاد داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بخاطر داشتن **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش
غیر از بخیال داشتن نباشد کہ یاد و خیال ہر دو یکی
است (اردو) یاد رکھنا۔ بقول آصفیہ خیال
رکھنا۔ دھیان رکھنا۔ فراموش نہ کرنا۔ بھول نجانا
دل سے نہ بھلانا (قدر ؎) کہا یاد رکھنا تو بولی

بگر کر ؛ چلو جاولائے بڑا یا در کھنا ؛

بیاد در آمدن مصدر اصطلاحی۔ مرادف همان بیاد آمدن چیزی است که گذشت (ظهوری ؛) جان را جانی بتن در آید ؛ یادت چو بیاد من در آید ؛ (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزی۔

بیاد رسیدن استعمال۔ بقول بہار بمعنی آمدن بیاد مؤلف عرض کند کہ مرادف بیاد آمدن چیزی بیاد در آمدن (نویدی طہرانی ؛) آشفتگی بان دلم ہر گہ بیادش میرسد ؛ دست نوازش بر سر زلف پریشان می کشد ؛ (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزے

(الف) **بیاد کسی جام خوردن**

(ب) **بیاد کسی جام کشیدن**

(ج) **بیاد کسی جام نوشیدن**

(د) **بیاد کسی شراب خوردن**

مصادر اصطلاحی بہار بذکر (ب) مدرج (اردو) گوید کہ ہر سہ مرادف یکدیگر بمعنی بادہ خوردن بیاد کسی و فرماید کہ اگر بیاد غائبی می نوشی کنند می گویند کہ بیاد فلان و اگر آن شخص حاضر باشد گویند بروی فلان صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ بدون موحدۂ اول ہم استعمال است یعنی (یاد کسی جام و ساغر و امثال آن خوردن و کشیدن و نوشیدن کہ بجایش می آید الف ہم داخل این است کہ قائم کردہ ایم و ساغر بعوض جام یا شراب یا بادہ و امثال آن و خوردن و کشیدن و نوشیدن و امثال آن کہ داخل محاورہ باشد مستعمل (میر مغزی الف ؛) یکی جام زرین پر از بادہ کرد ؛ بیاد رخ آن پریزاد خورد ؛ مخفی مباد کہ درین روزہا ہم در بلاد ولایت عادتست کہ جام پر از شراب را بدست گیرند و گویند (بیاد فلان) یا (بسلامتی فلان) و می خورند (میر خسرو ؛) جام می آن را کہ بلب باز خورد ؛ بستد و چون جرعہ زمین بوس کرد ؛ کرد سوی تخت بجرعت نگاہ ؛ خورد بیاد رخ میمون شاہ ؛ واضح باد کہ مصرانیان بر ختم ضیافت جام را پر از شراب کنند و یکی از انہا کہ محرک نام دارد بہ تعظیم تمام

وجام بدست گرفتہ نام شاہ یا ممدوح بر زبان آوردہ گوید کہ می خورم بسلامتی فلان و این تحریک ہمہ دعوتیان پامی شوند و نام ممدوح گرفتہ پیروی می کنند و این را جام سلامتی گویند و آنانکہ شراب نمی خورند عوض شراب چیزی دیگر از مشروبات و مائعات از قبیل شراب در جام می اندازند و می خورند (اردو) کسی کی سلامتی یا یاد میں شراب پینا جس کو جام سلامتی نوش کرنا اور پینا کہتے ہیں۔

بیاد گذشتن مصدر (اصطلاح) بقول بہار بمعنی بیاد آمدن چیزی و (باقر کاشی ۵) ہزار دوزخ سوزان تشنہ در جگرم پر گہی کہ شعلہ روی تو ام بیاد گذشتہ ہ مؤلف عرض کند کہ وقت بیاد است (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزی

بیاد جستن (اصطلاح) بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی پیش بیاد مخفی مباد کہ بیاد امر حاضر بیاد بردن است و جلو بمعنی پیش دیگر ہیچ۔ مخفی مباد کہ جیم عربی در اینجا کسور است (اردو) آگے لانا و پیش کرنا۔

بیارش بقول برہان بفتح اول و سرای بی نقطہ بروزن فواحش بمعنی تدبیر و علاج و چارہ صاحب ناصری بحوالہ برہان گوید کہ بمعنی زن پیر و علاج و چارہ صاحبان جامع و سراج ہمچنان برہان و صاحب سفرنگ بشرح (ہجدمی فقرہ نامہ شت ساسان نخست) ہم ذکر معنی تدبیر و علاج کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تسامح ناصری است کہ معنی پیر زن بحوالہ برہان قائم کرد و برہان این را بروزن فواحش گفتہ نہ بمعنی زن پیر و معنی بیان کردہ ہمہ محققین لغت فارسی قدیم است (اردو) تدبیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ کسی کام کی ابتدا و انتہا سوچنا۔ علاج۔ چارہ۔ درمان۔ خیال۔ منصوبہ۔ فکر و اندیشہ۔ غور و تامل۔ سوچ بچار۔ کوشش تجویز

مؤلف عرض کرتا ہے کہ استاد جلیل نے اپنی تالیف (تذکیر و تانیث) مین اسکو مؤنث فرمایا ہے معلوم ایسا ہوتا ہے کہ یا تو صاحب آصفیہ سے تسامح ہوا ہے یا مطبع کی غلطی جو مذکر لکھنا گیا (سالک ۵) دوست کے نامہ مین دشمن کی بدی تحریر کی ہے جان سے بیزار تہا مرنیکی یعنی تدبیر کی

بیارہ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع و سراج و بہار بروزن شارہ ہر درختی را گویند کہ ساق آن افراشتہ نبود ہمچو درخت خربوزہ و ہندوانہ و خیار و کدو و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و فارسیان یارہ طوق را گویند چنانکہ بجایش می آید عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت موحدہ کہ بمعنی معیت باشد این اسم قرار دادہ اند معنی لفظی این باطوق و کنایہ از درخت ساق نہ افراشتہ کہ ہمچو طوق بر تنہ ہای درختان می پیچد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (**اردو**) بیل بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بیارہ۔ وہ درخت جس کی ساقین زمین پر پھیلتی یا کسی سہارے سے اوپر چڑہتی ہین جیسے کدو و انگور وغیرہ کی بیل۔

بیاستو بقول برہان بکسر اول و سکون سین بی نقطہ و فوقانی بواو رسیدہ بمعنی (۱) خمیارہ و (۲) گند دہان کہ بعربی بخر خوانند و (۳) بوی دہان۔ صاحب جہانگیری بر معنی دوم قانع و گوید کہ این را اسکنج نیز گویند (شمس فخری ۵۲) نسبت ترا بکوشش و بخشش بابر و شیر گفتم کنم ولیک نمی آیدم نکو زیرا کہ آن چو دودی باشد سیاہ رخ و وین نیز گربہ ایست بہ پشت بیاستو۔ صاحب سروری ذکر ہر دو معنی اول کردہ (استاد معروف ۵) بیاستو نبود خلق را مگر بدہان ترا بکون بود ای کون بسان دروازہ۔ صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی اول الذکر و نقل ہر دو سند بالا گوید کہ در شعر استاد معروف بمعنی گندہ دہن ہم توان گفت۔ صاحبان ناصری و جامع ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ اند۔

خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم درست گوید که آنچه رشیدی در کلام استاد معروف بیاستور را بمعنی دوم هم قیاس میکنید غلط است که معنی دوم گنده دهان است نه گنده دهانی و معنی گنده دهان در شعر درست نمی شود **مؤلف** عرض کند که مصرع ثانی هم دلالت برین کند که بیاستو در مصرع اول بمعنی غیازه باشد و بهر سه معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) جماہی۔ مؤنث بکھیو افزا کے تیسرے معنے (۲) دیکھو اسکنج کے دوسرے معنے (۳) دیکھو اسکنج کے پہلے معنے۔

بی اشتباہ استعمال۔ بقول انند بجواز فرنگ فرنگ بمعنی بی شک و بی شبہ **مؤلف** عرض کند که از قبیل تفریط استعمال معاصرین عجم بر زبان ما رائج و مشتاق سند استعمال ما تسلیم (اردو) بے شک و شبہ۔

بی اصل استعمال۔ بهار بذکر این هر سه معروف تابع و صاحب انند نقل برداشته (صاحب) بسخن دعوی بی اصل بهرمن نشود به حرف بیاست بزور رگ گردن نشود به **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر اصول نداشتن و خلاف اصول بودن است که یای مصدری بر (بی اصول) زیاده کرده اند (اردو) بے اصولی کہہ سکتے ہیں مؤنث بمعنی بے قاعدگی خلاف اصول ہونا کا حاصل بالمصدر

بی اصولی استعمال بقول بهار بمعنی بی اندامی (نعمت خان عالی) جمله ابنای بوالفضولی او به همه رقاص بی اصولی او به صاحبان انند و بحر همزبانش **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر اصول نداشتن و خلاف اصول بودن است که یای مصدری بر (بی اصول) زیاده کرده اند (اردو) بے اصولی کہہ سکتے ہیں مؤنث بمعنی بے قاعدگی خلاف اصول ہونا کا حاصل بالمصدر

بیاستو بقول بهار بمعنی (۱) بیدی و فرماید که بالفظ زدن مستعمل و (۲) مجازاً بمعنی صاف کردن شده **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است بمعنی اول و بمعنی دوم مفرس باشد و هیچ خصوصیت با مصدر زدن ندارد استعمال فارسیان در لغات می آید مخفی مباد که

معاصرین عجم (۳) کتاب کوچکی راہم بیاض گویند کہ شیرازۂ آن در عرض کتاب باشد و دران اشعار لطیف و منتخب نقل کنند و بکار یادداشت ہم می خورد (اردو) (۱) بیاض۔ عربی۔ مؤنث سپیدی و ہولاپن۔ (۲) مبیضہ۔ صاف کیا ہوا کاغذ (مذکر) (۳) بیاض بقول آصفیہ پاکٹ بک جس مین یادداشت وحساب وغیرہ لکھتے ہین اور کتاب اشعار۔

بیاض تیغ اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از لمعان وجلای تیغ (سلمان ؎) بیاض تیغ تو آئینۂ جمال ظفر ہ زبان کلک تو دندانۂ کلید رجاست ہ صاحبان اند و بحر ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل بیاض است۔ مرکب اضافی (اردو) تلوار کی چمک۔ جلا۔ مؤنث۔

بیاض خور اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی (۱) پرتو آفتاب و (۲) روز صاحب (برہان در ملحقات) وصاحبان اند و مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب ہفت بر معنی اوّل قانع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (انوری ؎) تختۂ کارگاہ صنعت اوست ہ گر سواد مہ از بیاض خور است ہ (اردو) (۱) آفتاب کا پرتو۔ مذکر۔ (۲) دن۔ مذکر۔

بیاض خوش قلم استعمال۔ بمعنی تحریر خوش قلم و مبیضۂ خوش رقم است متعلق بمعنی دوم بیاض (صائب ؎) بر دوستم ز بیاض گردن جانان زکار ہ دست را سازد بیاض خوش قلم بی اختیار ہ (اردو) خوش قلم مبیضہ مذکر

بیاض رو استعمال۔ صاحب مؤید ذکر (بیاض روی مرا) کردہ گوید کہ ای روشنائی روی مرا (منہ ؎) از سواد چین زلفش چون بیاض رو مرا ہ می نماید می نماید مجدہم در تبریز شام ہ **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح قائم کردۂ مؤید برای تأیید مدعاست و استعمالی کہ قابل بیان است ہمان کہ قائم کردہ ایہم مرکب

اضافی است ومتعلق بمعنی اوّل بیاض (اردو)
سرخروئی اور رونق ۔ مؤنث ۔

بیاض زدن مصدر اصطلاحی بسپیدی
ظاہر کردن است بہار ذکر این بدیل بیاض
گردہ از معنی ساکت (مخلص کاشی ؎) بر
سواد عمر چون زدموی کافوری بیاض یک
قلم باید حساب آرزوہا برکشید ۔ (اردو)
سپیدی ظاہر کرنا ۔

بیاض نمدین اصطلاح ۔ بقول بحر
(۱) چیز بی اصل وکار بی حقیقت و (۲) کنایہ
از فرج **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی
است و دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین
ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند ۔ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد مشتاق سندی بہم
گر بدست آید کنایہ دانیم (اردو) (۱) بی اصل
اور بے حقیقت کام ۔ مذکر ۔ بے حقیقت چیز
مؤنث ۔ (۲) فرج ۔ مؤنث ۔ عورت کا اندام
نہانی ۔ بُل ۔ بُر ۔

بیاضی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
کنایہ از اشعار لطیف وآبدار **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است متعلق بمعنی سوم بیاض ۔
معاصرین عجم بر زبان دارندیای نسبت بر لفظ بیاض
زیادہ کردہ اند معنی لفظی این منسوب بہ بیاض وکنایہ
از اشعار لطیف کہ فارسیان انتخابش در بیاضی
کنند واین عادت شان است عموماً (اردو)
اشعار منتخب اور لطیف جن کا انتخاب ایک خاص
بیاض میں ہو ۔ مذکر ۔

(۱) بی اعتبار استعمال ۔ (الف) بقول
(۲) بی اعتباری انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بمعنی خوار وذلیل **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (صائب ؎) از بیاض گردن
او در نظرہا شد عزیز ۔ بود اگر حکم بیاضی پیش ازین
بی اعتبار ۔ و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی
ذلت وخواری (ظہوری ؎) زہی بی اعتباری

در محبت بگرافتد صبر و طاقت اعتباری ہ ۔

(اردو) (۱) بے اعتبار ۔ وہ شخص جس کا اعتبار اور اطمینان نہو ۔ ذلیل اور خوار (۲) بے اعتباری بمعنی ذلت اور خواری ۔ مؤنث ۔

بی اعتدالی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ظلم و نا انصافی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) نا انصافی ۔ مؤنث ظلم ۔ مذکر ۔

بیاغاریدن بقول جہانگیری و برہان بر وزن بیاشامیدن (۱) بمعنی نم کردن و خیسانیدن و (۲) سرشتن و (۳) آمیختن با آب یا بخون صاحب برہان ذکر ماضی مطلق این ہم کردہ گوید کہ ہمان آغاریدن کہ گذشت صاحب بحر باتفاق برہان می فرماید کہ کامل التصریف و مضارع این بیاغارد صاحبان رشیدی و ناصری گویند کہ ہمان آغاریدن کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا زیادت موحدہ در اول آغاریدن می نماید ولیکن بمقابلہ معانی ہر دو فرقی کہ پیداست نتیجہ زیادتی موحدہ باشد و این تصرف محاورہ بیش نیست از اینجاست کہ محققین فارسی زبان این را باوجود ذکر آغاریدن قائم کردہ اند ماخذ و اسم مصدر ہر دو ہمان آغار بمعنی اول اوست کہ گذشت (اردو) (۱) دیکھو آغاردن کے آٹھویں معنے (۲) دیکھو آغاردن کے دوسرے معنے (۳) دیکھو آغاردن کے پہلے معنے

بیاغاشتن بقول بحر مرادف بیاغاریدن ۔ کامل التصریف و مضارع این بیاغارد صاحبان برہان و سروری ذکر ماضی مطلق این کردہ اند (مظفر سروی ہ) شہنشہی کہ چو برداشت روز کین خنجر ہ بخون خصم بیاغاشت خاک را کیسر ہ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل بیاغاریدن است کہ رای ہملہ بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ انگاردن و انگاشتن و آنچہ بدون موحدہ (آغاشتن) گذشت ظاہرا اصل این می نماید و این مزید علیہ آن ولیکن اختلاف معنی متقاضی آنست کہ اثر زیادت

موحده دانیم و آنچه صاحب بحر این را کامل التصریف گفته درست نیست بلکه سالم التصریف است که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و آنچه بیاغارد را مضارع این گفته آنهم درست نیست که مضارع این نیامده و بیاغارد مضارع بیاغاریدن است (اردو) دیکھو بیاغاریدن

بیاغالیدن بقول برهان و جامع بروزن طلا مالیدن بمعنی تحریک نمودن و تحریص کردن صاحب جهانگیری این معنی را مخصوص کند بجنگ (منوچهری ۵) باچنین کم دشمنی خواجه بیاغالد بجنگ ۔ و اژدها را جنگ نیک آید که با حر بکند ۔ صاحب رشیدی این را مرادف آغالیدن گفته که در محمدوده گذشت صاحب بحر معنی متفق با برهان و فرماید که کامل التصریف و مضارع این بیاغالد **مؤلف** عرض کند که این مرادف آغالیدن بهمهٔ معانیش نیست بلکه صرف بمعنی اول آوست و این اختلاف را تخصیص زیادت موحده برین دانیم که تصرف محاوره باشد و اسم مصدر این همان آغال بمعنی اولش که در محمدوده مذکور شد (اردو) دیکھو آغالیدن کے پہلے معنے ۔

بیاغشتن بقول بحر بکسر اول و رابع ۔ سالم التصریف که غیر ماضی و استقبال و اسم مفعول نیاید و معنیٔ مرادف بیاغاریدن صاحب برهان ذکر ماضی مطلق این کرده **مؤلف** عرض کند که بظاهر مزید علیه آغشتن می نماید ولیکن تصرف محاوره باشد که بمعنی اول و سوم و ششمش مستعمل است و مرادف بیاغاریدن ۔ (اردو) دیکھو آغشتن کے پہلے اور تیسرے اور چھٹے معنے

بیالق بقول مؤید مطبوعهٔ نولکشور بضم یکم و چارم چوزهٔ خورد و گرده یعنی فندق **مؤلف** عرض کند که همهٔ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و در دیگر نسخ قلمی یافته نمی شود اضافهٔ مطبع باشد اعتبار را نشاید (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

بیان بقول (برہان در ملحقات) (۱) جانوریست دشمن شیر گویند به ببر شباہتی دارد و (ببر بیان) که جامۂ رستم باشد از پوست او بوده صاحبان ہفت و مؤید بحوالۂ قنیه گویند که بفتح اول و ثنات تحتانی بالف کشیده و نون زده درنده ایست دشمن شیر صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که ما اشارۂ این بر معنی دوم (ببر بیان) کرده ایم و صاحب محیط ازین ساکت جزین نیست که اسم جامد فارسی زبان باشد و (۲) لغت عرب است بقول منتخب اللغوی سخن روشن و واضح و آشکارا. فارسیان استعمال این بترکیب فارسی کنند که در ملحقات می آید (**اردو**) (۱) دیکھو ببر بیان کے دوسرے معنے (۲) بیان بقول آصفیه - عربی - اسم مذکر سخن واضح - تقریر - گفتگو - مذکر -

بیانان بقول ہفت و (برہان در ملحقات) بروزن نمایان طائفه باشد در نہایت بی اعتباری **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم را در فارسی بودن این لغت کلام است حیف است که از تعریف فرید قاصر یم (**اردو**) بے اعتبار گروہ - مذکر - بے اعتبار جماعت - مؤنث -

بی انجام استعمال - بقول بہار دانند آنکه نہایت ندارد **مؤلف** عرض کند که مقابل بی آغاز که گذشت (ظہوری ؎) در آغاز ساوک افتاده راه من بران وادی ؎ که در ہر گام صد صحرای بی انجام می روید ؎ (انوری ؎) ہر چه تقدیر کنی بی مہلت ؎ و انچه آغاز کنی بی انجام ؎ (**اردو**) بے انجام اُس چیز کو کہہ سکتے ہیں جسکی انتہا نہ ہو - مؤنث -

بی اندازه استعمال - بقول انند بحوالۂ غواص سخن - معروف و فرماید که استعمال این با خفای یای تحتانی نیز آمده (فردوسی ؎) چو نزدیک بزم پایان رسید ؎ بگه کرد و مردم بی اندازه دید ؎ (صائب ؎) ز بالیدن ترا ہر دم لباسی تازه می گردد ؎ نگنجد در قبا حسنی که بی اندازه می گردد ؎ (**اردو**) بے اندازه - بقول آصفیه

ازحد ۔ بلاتخمینہ ۔ بلاحساب ۔ بہت زیادہ ۔ حد اعتدال سے متجاوز ۔

(۱) بی اندام
(۲) بی اندامی
اصطلاح ۔ (۱) بمعنی بی ادب و (۲) بقول بحر وانند و غیاث بمعنی بی ادبی **مؤلف** عرض کند کہ اندام خود را بجای خود داشتن و دست درازی و امثال آن نکردن علامت ادب است کسی کہ برخلاف این عمل کند آن را فارسیان بی اندام گویند و بزیادت یای مصدری معنی مصدری پیدا می شود (حافظ ؎) ہرچہ ہست از قامت ناسازی اندام ماست ؛ ورنہ تشریف تو بر بالای کس کوتاہ نیست ؛ **(اردو)** (۱) بے ادب وہ شخص جسکو ادب اور لحاظ نہو دیکھو بے ادب (۲) بے ادبی بے تہذیبی ۔ گستاخی ۔ ناشائستگی ۔ شوخی ۔ شرارت ۔ مؤنث

بی اندیشہ
استعمال ۔ (۱) کسی کہ کار بدون غور و تامل کند صاحب سفرنگ بشرح چارمی فقرہ (نامۂ شست ساسان نخست) گوید کہ (۲) بی ترتیب نظر و بی اندیشہ بنشیند (ظہوری ؎) برسوایان کند تحویل و بی اندیشہ بنشیند کسی کز بیم رسوا گشتن راز نہان دارد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو)** (۱) نڈر بے فکر (۲) بے محابا ۔ بقول آصفیہ بے ترس ۔ بے دہڑک ۔ بے خوف ۔ بلا لحاظ ۔ بلا تامل ۔

بیانک
بقول برہان بکسر اول وسکون کاف بروزن صیانت گیاہی باشد کہ ازان بوریا بافند ۔ صاحبان سروری و ناصری و جامع وانند و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس **(اردو)** وہ گھانس جس سے بوریا بنتے ہیں مؤنث

بیان کردن
استعمال ۔ صراحت و اظہار سخن کردن و مجاز اسخن کردن ہم (ظہوری ؎) بگذشت کار از انکہ کنم راز خود بیان ؛ بیتابی آشکار نہان را فرو گرفت ؛ (ولہ ؎) در وصف زہر او چو ظہوری کنم بیان ؛ مقصود من اینکہ چاشنی از شکر کشم ؛ (ولہ ؎) بر بستر زیان سمن افتد

بخاک مرگ ؛ گر نبض گیری تپ ہجران بیان کنم ؛
(اردو) بیان کرنا۔ بقول آصفیہ ذکر کرنا۔ کہنا
کرنا۔ کہنا۔ حال یا کیفیت یا سرگزشت دُہرانا۔
مؤلف عرض کرتا ہے کہ کسی بات کی صراحت
کرنا کے معنون مین بھی مستعمل ہے۔

بیان نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف
بیان کردن است کہ گذشت (ظاہر کاشانی ؎)
گہی کشودہ زبانِ خلقتہ من طین ؛ گہی نمودہ بیان
خلقتی من نار ؛ (اردو) دیکھو بیان کردن۔

بیانہ بقول برہان و ناصری بفتح اوّل بروزن
زمانہ نام شہریست در ہندوستان کہ نیل از انجا
خیزد و آن چیزی باشد کہ بدان چیزہا رنگ کنند
صاحب جہانگیری در ملحقات گوید کہ شہری کہ در قدیم الایام
آگرہ کہ بالفعل دار الملک ہندوستان است
دیہی بود از دیہات آن (امیر خسرو ؎) امروز
دولت است سواد بیانہ را ؛ کاینجا نزول شد
شہ چرخ آستانہ را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ
حیف است کہ وجہ تسمیہ این معلوم نہ شد
(اردو) بیانہ ایک شہر کا نام کہا گیا ہے جو
ہند مین واقع تھا اور ابتدا مین دار السلطنت آگرہ
اُس کا ایک موضع تھا۔ مذکر۔

بیانی بفتحتین بقول شمس در فارسی زبان
نام پردۂ سرود است **مؤلف** عرض کند کہ
دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت بعض معاصرین
عجم این را تسلیم کنند حیف است کہ از تعریف مزید ایشان
قاصریم ظاہرا مرکب از بیان و یای نسبت معلوم می شود
عجمی نیست کہ سرود واضح و بلند باشد (اردو) بیانی
فارسی مین ایک راگنی کا نام ہے جس کا ترجمہ خالص
زبان اردو مین معلوم نہ ہو سکا۔ مؤنث۔

بیاوار بقول برہان و جامع بفتح اوّل بروزن سزاوار بمعنی شغل و کار و عمل باشد صاحب رشیدی
گوید کہ فیاوار ہم بہمین معنی می آید صاحب سروری ہمزبانش (ناصر خسرو ؎) من نقش ہی نہند

تو جامہ ہمی باف پا این است مرا با تو ہمہ شغل و بیاور پا **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است دیگر ہیچ (**اردو**) شغل۔ کام۔ عمل۔ مذکر۔

بیاور اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی نفع و سود **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا امر حاضر بیاوردن می نماید و کنایہ از معنی بالا و جا دارد کہ این را مزید علیہ یاور گیریم بزیادت موحدہ در اولش کہ نفع و سود ہم یاری می دہد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال معاصرین عجم ازین ساکت۔ فارسی قدیم باشد (**اردو**) نفع۔ مذکر۔ دیکھو بازار کے دوسرے معنے۔

بیاہ بقول برہان بکسر اول بروزن سیاہ نام رودخانہ ایست در نواحی لاہور۔ صاحب جہانگیری گوید کہ رود ایست بس عظیم کہ آب آن بغایت گوارا است و ہم او در ملحقات خود ذکر این کردہ (استاد فرخی ؎) با توانائی و قوت بہر اسپ ہمی پیل از ان شیر کہ کشتی بلب رود بیاہ پ صاحبان ناصری و جامع ہم ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ رودخانہ ایست از جملہ پنج دریائے پنجاب ہندوستان کہ از زیر شہر سلطان پور گذرد و منبعش کوہ سوالک است و فرماید کہ این اگرچہ لغت ہندیست لیکن در اشعار استادان واقع شدہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم مثل پنجاب این را لغت فارسی دانند ولیکن جیف است کہ وجہ تسمیہ معلوم نشد (**اردو**) بیاہ۔ پنجاب سے ایک ندی کا نام ہے۔ مؤنث۔

بیاد درخت نمی جنبد مثل بہار است کہ یعنی ہر چہ بر ما افتاد و صورت تذکار پذیرفت بیاد گذشتہ رہ بجائی می برد **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون خبری را زبان زد عام و خاص می بینند این مثل را زنند مقصود از استعمال این ہمین کہ خبر مشہور چیزی حقیقت داشتہ باشد کہ بر زبان آمد (**اردو**)

دکن مین کہتے ہین "بارہ بغیر تیتی نہین ہاتی" یہہ کہاوت قریب قریب اسی فارسی مثل کا ترجمہ ہے اس کا استعمال اُس مقام پر ہوتا ہے جہان کسی مشہور خبر کی اصلیت کی رای ہو مثلاً جب کسی کی تعریف یا ظلم کی شہرت ہوتی ہے تو اس کہاوت کا استعمال ہوتا ہے یعنے کچھہ تو صحیح ہوگا جب ہی تو مشہور ہے۔

بی باق بقول صاحب جامع اللغات ادا ے کامل **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان دارند و مخفف بی باقی است۔ بعض محققین اردو این را لغت اردو دانستہ اند ولیکن در مرکب فارسی بودن این شک نیست محققین سلف ذکر این نکردہ اند (**اردو**) بے باق۔ صاحب آصفیہ نے بے باق کرنا کو بمعنی ادا کرنا۔ چکانا۔ حساب پاک کرنا۔ بھگتانا لکھا ہے۔

بی باک اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری (۱) بمعنی بی ترس و بیم و (۲) کنایہ از شجاع و دلاور و صاحب تہوّر۔ صاحب جہانگیری در ملحقات خود ذکر این بمعنی دوم کردہ و صاحبان جامع و بحر ہم بمعنی دوم قانع صاحب فدائی بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) گستاخ و جسور باشد بہار بذکر معنی دوم می فرماید کہ اطلاق آن بر شعلہ و خنجر مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ چرا نمی گوید کہ فارسیان استعمال این بصفت شعلہ و خنجر ہم کردہ اند (صائب ے) سر و را ہر چند سرکش تر کند آب روان ۔ نقد جان در پای آن بی باک می باید فشاند ۔ (ظہوری ے) بصد بی باکی اوّل بخون خود کند بازی ۔ چو فرد اکشتۂ آن غمزۂ بی باک برخیزد ۔ (صائب ے) بر شعلۂ بی باک بود سیلی صرصر ۔ دستی کہ مرا بر دل دیوانہ گذارند ۔ (ملا قاسم مشہدی ے) ز دست دلبر ما خنجر بی باک می روید ۔ ز جیب عشقبازان سینہ ہای چاک می روید ۔ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم و سوم مجازی آن و (۴) برای یار ہم استعمال این می کنند

(ظہوری ؎) ہیچت ز ہمزبانی اغیار باک نیست
پ بی باک من ملاحظہ از زبان من پ (اردو)
(۱) بی باک۔ بقول آصفیہ۔ نڈر۔ بیخوف (۲) بی باک
بقولہ دلیر۔ جری۔ بہادر (۳) گستاخ۔ دیکھو
استاخ (۴) یار۔ مذکر۔ ہماری رای مین (میں) بی باک
گستاخ اور یار دونون کے لئے اردو مین کہہ
سکتے ہین اس لئے کہ فارسی مین ان معنونمین مستعمل ہے

بی باکی اصطلاح۔ (۱) بی خوفی (۲) دلاوری
(۳) گستاخی۔ **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری
بر بی باک زیادہ کردہ اند دگیر ہیچ و سند این از
ظہوری بر بی باک گذشت (اردو) بی باکی
بمعنی اول و دوم و سوم کہہ سکتے ہین۔ مؤنث۔

بی بال و پر شدہ مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال
و استعمال فارسی ذکر این کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ چون کسی بی ساز و برگ شود فارسیان
استعمال این بحق آن کنند (اردو) بے بہرا
ہو گیا ہے۔

بی بال و پری اصطلاح۔ کنایہ باشد از
بی ساز و برگی (صائب ؎) ز بی بال و پری دود
از نہاد من برون آمد پ چو بینم شمع را پروانہ بر گرد
سر گردد پ (اردو) بے بال و پری بے سر و
سامانی۔ مفلسی۔ عاجزی۔ صاحب آصفیہ نے
صرف بے بال و پر کا ذکر کیا ہے۔

بی بدل اصطلاح۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی ہمتا و بی مثل (انوری ؎) اے
بی بدل چو جان بدلی نیست بر تو ام پ بر بی بدل
چگونہ نگزیند کسی بدل پ **مؤلف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بدل خود ندارد
(اردو) بے بدل بقول آصفیہ۔ لاثانی۔
بے نظیر۔ یکتا۔

بی برگ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بمعنی
بی سر و سامان (صائب ؎) با تہی دستی نہد انگشت
بر چشم وصول پ ہر دل بی برگ را کز وی تمنای تو
رست پ (ولہ ؎) از برگ ریز مردم بی برگ ایمن

رنگ شکستہ را خطری از شکست نیست ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے سروسامان ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ بے اسباب و بے آلات ۔ مفلس ۔ کنگال ۔

بی برگ و بر اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) عقیم و (۲) بے ثمر و (۳) کنایہ از مفلس مؤلف عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول و سوم کنایہ باشد اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) عقیم بقول آصفیہ ۔ عربی جس کے بچہ نہ ہوتا ہو ۔ جس کا نطفہ قرار نہ پائے یا جس مین نطفہ قبول کرنے کی صلاحیت نہ ہو ۔ بانجھ ۔ (۲) بے ثمر ۔ بے بر وہ درخت جو نہ پھلے (۳) مفلس ۔

بی برگ و نوا اصطلاح ۔ اسم فاعل ترکیبی است مرادف بی برگ کہ گذشت مخفی مباد کہ نوا بمعنی ساز و سامان بجائیش می آید (انوری ؎) ای دو قرن از کرمت بردہ جہان برگ و نوا پر تو چہ دانی کہ جہان ہی توچہ بی برگ و نواست ۔ (صائب ؎) مشو از صحبت بی برگ و نوایان غافل کہ شب قدر نہان در رمضان می باشد ۔ (ولہ ؎) ز مرگ تلخ پروا نیست بی برگ و نوایان را چراغ تنگدستان خامشی را از ہوا گیرد ۔ (اردو) دیکھو بے برگ ۔

بی برگی اصطلاح ۔ بمعنی بی سروسامانی است یای مصدری برہان بی برگ زیادہ کردہ اند کہ گذشت (ظہوری ؎) شوکت در دش فزونست از فغان چون منی ۔ بلبل از بی برگی خود در نوا تقصیر کرد ۔ (ولہ ؎) کدام کار کہ بی برگی است سامانش ۔ چہ شعلہ ہاست کہ از خویش رستگان دارند ۔ (صائب ؎) بی نوائی لازم بی برگی افتادہ است و سرو ۔ باوجود آنکہ بی برگست دائم بانواست ۔ (اردو) بے سروسامانی ۔ مفلسی ۔ مؤنث ۔

بی بصر استعمال ۔ بقول بہار و انند نابینا (خواجہ شیراز ؎) چو مستعد نظر نیستی وصال مجوی ۔ کہ جام جم نکند سود وقت بی بصری ۔

مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے بصر کہہ سکتے ہین یعنے اندہا۔

بی بصیرت استعمال۔ (۱) بمعنی بی بصر و (۲) بمعنی بی عقل اسم فاعل ترکیبی است (سائب) مقام بوسہ لب زان عارض سیراب می جوید ؛ فغان کین بی بصیرت در حرم محراب می جوید ؛ (ولہ ۲) از عصای خود خطر دارند کوران وقت جنگ ؛ بی بصیرت از دلیل خویش ملزم می شود ؛ (اردو) (۱) اندہا۔ بے بصر کہہ سکتے ہین۔ (۲) بے عقل۔ بے وقوف۔

(الف) **بی بغل** اصطلاح (الف)

(ب) **بی بغل بودن** بقول بہار وبجر وانند کنایہ از مفلس و تہیدست مرادف کم بغل خان آرزو در سراج می فرماید کہ مرادف بی برگ باشد مؤلف عرض کند کہ کسی کہ سامانی در بغل ندارد مراد از مفلس است۔ اسم فاعل ترکیبی۔ صاحبان رشیدی و شمس ذکر (ب) کردہ می فرمایند کہ بمعنی بی برگ بودن است (اردو) (الف) دیکھو بے برگ (ب) بے برگ و نوا ہونا مفلس ہونا

بی بقا استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ناپائدار مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ناپائدار اور بے بقا بھی کہہ سکتے ہین

بی بن استعمال۔ درختی کہ بنیاد ندارد اسم فاعل ترکیبی است (انوری ۵) بیخ جور از بہا تو چون بیخ مرجان بی بن است ؛ شاخ دین بعدل تو چون شاخ آہو بی بر است ؛ (اردو) بی بنیاد کہہ سکتے ہین۔

بی بہا اصطلاح۔ بقول وارستہ وبہار (۱) مرادف بے قیمت یعنی کالائی کہ بیش قیمت باشد صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۲) متاع بی قدر نیز (انوری ۵۲) بشہر خویش درون بی خطر بود مرد ؛ بکان خویش درون بی بہا بود گوہر ؛ (تاثیر ۵۲) گرچہ بی قدریم تاثیر ایمنیم از حادثات ؛ چون متاع بی بہا بر جا زیغما ماندہ ایم ؛ (اردو) (۱) بے بہا

بقول آصفیہ بیش قیمت۔ انمول (۲) وہ متاع جس کی قدر نہو۔

(الف) بی بہرگی

(ب) بی بہرہ

اصطلاح۔ صاحب برہان نسبت (ب) گوید کہ (۱) بمعنی بی نصیب و قسمت است چہ بہرہ بمعنی قسمت و نصیب آمدہ و (۲) کنایہ از درویش و گدا و (۳) پریشان و (۴) بی چیز۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی بر معنی دوم و سوم قانع (مولوی معنوی ۵۲) گوہر کنی خر مہرہ را زہرہ بدری زہرہ را ۵ سلطان کنی بی بہرہ را شاباش ای سلطان ما ۵ بہار بر مفلس و تہیدست قانع کہ متعلق بمعنی دوم یا چہارم است صاحب بحر بذکر معنی دوم و سوم بمعنی (۵) بی خبر ہم نوشتہ صاحب جامع ذکر معنی اول و دوم فرمودہ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و چہارم کردہ (ظہوری ۵۵) فتادہ است چہ بی بہرہ گوشم از راحت و زہر کہ بہرچہ شنید ہم نصیحت آمیز است ۵ مولف حرفش کند کہ معنی اول حقیقی است و دیگر معانی مجازی

اسم فاعل ترکیبی است و (الف) بزیادت یای مصدری و تبدیل ہای ہوز بہ کاف فارسی معنی مصدری دارد یعنی (۱) بی نصیبی و (۲) درویشی و گدائی و (۳) پریشانی و (۴) ناچیزی و (۵) بی خبری (ظہوری ۵۵) بی نصیبان بہرہ دارند از بی بہرگی ۵ آرزو را حسرت بوس و کناری می رسد ۵ مخفی مباد کہ فارسیان (ب) را با مصادر فارسی بترکیب ہم استعمال کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) (الف) (۱) بی بہرگی۔ بی نصیبی۔ مؤنث (۲) فقیری۔ مفلسی۔ مؤنث (۳) پریشانی۔ مؤنث (۴) ناچیزی۔ مؤنث (۵) بی خبری۔ مؤنث۔ (ب) (۱) بے بہرہ بقول آصفیہ وہ شخص جو کسی سے فائدہ نہ اٹھائے۔ بدنصیب۔ بدبخت (۲) فقیر۔ مفلس (۳) پریشان۔ پریشان حال (۴) ناچیز (۵) بے خبر۔

بی بہرہ کردن

استعمال۔ بمعنی بی نصیب کردن و جادار کہ بہ ہمہ معانی (بی بہرہ) ہم

(۳۷۶۲)

استعمال این کنیم که معاصرین عجم بر زبان دارند (صائب)
ع) لکن بی بهره یارب از قبول دل بیانم را
بزیر چشم خوبان آب داده تیغ زبانم را (اردو) بے بہرہ کرنا۔

بی بهره گذاشتن مصدر اصطلاحی ترکیبی است به معنی بے بهره کردن که گذشت یعنی بی بهره داشتن است (عرفی) آن روز که ایثار شجاعت نگذارد
بی بهره زتیغت مگر آهوی حرم را
هر عطسه که از مغز گمان تو کشاید
ریزد به گریبان بقا خون عدم را
(اردو) بے بہرہ رکھنا۔

بی بی بقول برهان وجامع بکسر هر دو با و سکون هر دو یا (۱) زن نیکو و (۲) خاتون خانه صاحب سروری و بهار بر معنی اول قانع (هاتفی) بازنش گفت خواجه کی بی بی
دل برین نه که از وطن کیبی
صاحب ناصری بهر دو معنی همزبان برهان (انوری) شیوهٔ اهل زمانه پیشه کن بگزین غلام
در حضر خاتون و بی بی در سفر اسفندیار۔
صاحبان هفت واند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم لغت ترکی است چنانکه صاحب کنز آورده فارسیان استعمال این کرده اند صاحب آنند این را لغت فارسی گفته و بعضی از معاصرین عجم هم وطرز بیان صاحب ناصری هم همان اگر لغت ترکی می بود صراحت می کرد چنانکه عادت اوست ما بر ینیم که صاحب کنز هم که محقق ترکی زبان است صراحت لغات فارسی می کند و برین لغت صراحت نکرد و معاصرین ترک لغت زبان خود می دانند و معنی اول مجاز معنی دوم است (اردو) (۱) نیک عورت۔ مؤنث (۲) بی بی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ دیکھو ایشی۔

بی پا اصطلاح۔ بقول صاحب فدائی (۱) کسی که از راستی و بی پائداری فروغی نداشته باشد دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده۔ **مؤلف** گوید که صاحب فدائی از علمای

معاصرین عجم بود قولش اعتبار را شاید اسم فاعل ترکیبی است و معنی لفظی این (۲) آنکہ پای یا یارای رفتار ندارد پس معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجازش (اردو) (۱) ناراست۔ وہ شخص جو راستی سے نیک نام نہ ہو (۲) وہ معذور جس کے پاؤن نہون یا لنجا جو رفتار سے عاجز ہو۔

بی پایاب اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند دریای عمیق (شیخ شیراز ؒ) وقتی در آبی تا میان دستی و پائی می زدم ؎ اکنون ہمان پندارشتم دریای بی پایاب را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) عمیق دریا۔ مذکر۔

بی پایان اصطلاح۔ بقول بہار و انند آنکہ نہایت ندارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؒ) مرا باجسن روزافزون او عشق است بی پایان ؎ کہ در ہر دیدنی می گیرم از سر عشق بازی را ؎ (ظہوری ؒ) رفتہ در طوفان غم بر باد اسباب نفس ؎ آری آری ظاہر است از آہ بی پایان ما ؎ (انوری ؒ) محنت دشمن تو بی پایان ؎ مدت دولت تو بی انجام ؎ (حافظ ؒ) درین دریای بی پایان درین طوفان موج افزا ؎ دل افگندیم بسم اللہ مجریہا و مرسٹہا ؎ (اردو) بے حد بقول آصفیہ۔ بے انتہا۔ بے شمار (بے پایان بھی کہہ سکتے ہین)۔

بی پدر استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ یتیم **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی معنی کسی کہ پدر او مردہ باشد (اردو) یتیم۔ بقول آصفیہ عربی۔ بے پدر۔ پدر مردہ۔ انا تہہ۔ جس کا باپ مرگیا ہو۔

(۱) بی پردہ استعمال۔ چیزی و کسی کہ پردہ ندارد۔ بی نقاب و بی حجاب۔ و استعمال این بہ مصادر فارسی می شود چنانکہ (بی پردہ آمدن) بمعنی بی نقاب و بی حجاب آمدن (صائب ؒ)

نگاہ بی ادب در چشم قربانی نمی باشد ؛ بچشم ما چرا بی پردہ
ای قاتل نمی آئی ؛ و (بی پردہ شدن) بمعنی بی نقاب
و بی حجاب شدن) و پردہ دور کردن (ولہ ؎) نقاب اگر برخ دلبران حجاب شود ؛ رخ لطیف
تو بی پردہ از نقاب شود ؛ و - - - - - - -

(۲) بی پردہ گفتن مصدر اصطلاحی از ہمین است کنایہ از صریح و آشکارا گفتن۔ صاحبان بحر و بہار ذکر این نکردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این معنی ہم باز از قول است دیگر ہیچ (خواجہ شیراز ؎) سخن بی پردہ میگویم ز خود چون غنچہ بیرون آمدہ ام کہ بیش از پنجروزی نیست حکم میر نوروزی ؛ یعنی مبادا کہ از سند پیش کردہ بہار (بی پردہ سخن گفتن) پیدا ست ولیکن عقیدہ ندارد کہ (بی پردہ گفتن) ہم بر زبان معاصرین نجم است (اردو) (۱) بے پردہ کہہ سکتے ہیں یعنی بے حجاب۔ صاحب آصفیہ نے بے پردہ کا ذکر کیا ہے بمعنی بے حجابی (۲) علانیہ کہنا۔

بی پرکار اصطلاح۔ بقول وارستہ و بحر و بہار بی قاعدہ و بی اسلوب (صائب ؎) می روم چون لغزش مستان بپای بیخودی ؛ تا کجا سر بر کنم زین سیر بی پرکار خویش ؛ صاحب تحقیق الاصطلاح بمعنی بی انتظام گفتہ (ولہ ؎) فریب خال گندم گون او خوردم ندانستم ؛ کہ خواہد ساختن این نقطہ بی پرکار عاشق را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ دائرہ بی پرکار کشیدن بی اسلوب و دور خوشی ازو قائم نمی شود ؛ از ہمین معنی این اصطلاح بہ سبیل مجاز بمعنی بی اسلوب قائم شد و برای غیر دائرہ ہم مستعمل (اردو) بے قاعدہ۔ بقول آصفیہ خلاف دستور۔ بے ضابطہ۔ معمول اور رسم کے خلاف۔ بے ترتیب۔

بی پرمانی اصطلاح۔ بقول برہان و ملحقات بمعنی بی افسردگی و بی اندوہی و بی غمی و بی بیمی۔ **مؤلف** عرض کند کہ پرمانی یا فرمانی لغتی نیست کہ مرکب دانیم با کلمہ (بے) عجبی نیست کہ لغت زندہ و پازند

باشد کہ متروک است و دیگر محققین ہم ازین ساکت
مشتاق سند استعمال می باشیم و تکمیل بحث بر (بی پرانی)
کنیم کہ بہ زای فارسی می آید (اردو) بے غمی
بے خوفی ۔ مؤنث ۔

بی پروا استعمال ۔ بقول بہار و اند بمعنی بی نیاز
و بیفراغ (ظہوری ؎) خامۂ بی مہر و بی پروا
زبان زد شد کنون ؛ بار دیگر بی مروت بیوفا
خواہم نوشت ؛ (ولہ ؎) نصیحت ہای عاشق
گوش کردن از تو بی پروا ؛ چنان خوش می نماید
کز ظہوری پند نشنیدن ؛ (صائب ؎) مرا
سرگشتہ دارد چشم بی پروانگاہ او ؛ نگردد ہیچکس یار
بدوست تیر ہوائی را ؛ (ولہ ؎) می بجرئت در
قدح دریای خم مینا کند ؛ دخل دریا ابر را
در خرج بی پروا کند ؛ (اردو) بے پروا
بقول آصفیہ مستغنی بے غرض ۔ بے فکر ۔ بے حاجت

بی پروانگاہ اصطلاح ۔ بہار بند کہ این از
معنی ساکت و صاحب اند نقل نگارش مؤلف

عرض کند کہ (بی پروا) ہمان است کہ گذشت
و این اسم فاعل ترکیبی است کنایہ از کسی کہ نگاہ
بہ بی پروائی کند و (بی پروانگاہی) بزیادت
یای مصدری بی پروائی باشد ۔ رنگاہ کردن
(صائب ؎) ز بی پروانگاہی آب در چشمش
نمی گردد ؛ سر خورشید اگر آن سنگدل را در کنار
افتد ؛ (اردو) وہ شخص جو نگاہ مین بے پروا
ہو (نگاہ مین بے پروائی) مؤنث ۔

بی پر و بالی اصطلاح ۔ بی سر و سامانی ۔
(صائب ؎) مارا رساند بی پر و بالی بکوی دوست
؛ پروانہ را الشمع اگر بال و پر رساند ؛ (اردو)
بے سر و سامانی ۔ مؤنث ۔

بی پرہیز اصطلاح ۔ بقول انند بجوالۂ فرہنگ
فرنگ (۱) شہوت پرست و زانی **مؤلف**
عرض کند کہ معنی لفظی این (۲) آنکہ پرہیز و احتراز
نکند ۔ اسم فاعل ترکیبی است و معنی بیان کردۂ
انند را اگر سند استعمال پیش شود کنایہ دانیم ۔

معاصرین عجم بمعنی مجازی بر زبان ندارند (اردو) (۱) شہوت پرست۔ عیاش (۲) دیکھو بد پرہیز۔

بی پرمانی اصطلاح۔ بقول بحر بی افسردگی و بیغمی و بی ترسی **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ صاحب برہان در ملحقات بہ رای مہملہ بہ ہمین معنی آوردہ عجبی نیست کہ اصل آن ہمین باشد کہ زای فارسی بہ رای مہملہ بدل شود چنانکہ بزرگم و برگم و پژمان بہ زای فارسی بکسر اول بمعنی افسردہ می آید پس یای مصدری بران زیادہ کردہ مرکب کردہ اند (کلیہ بے) موافق قیاس است (اردو) دیکھو بے پرمانی۔

بی پشت اصطلاح۔ بمعنی بی مدد و از ہمین است (بادۂ بی پشت) کہ بجایش گذشت و سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) بے مدد۔ بے اعانت۔ بے سہارا کہہ سکتے ہین

بی پیر اصطلاح۔ بقول انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر بای فارسی (۱) آنکہ مرشد و ہادی ندارد و (۲) فاجر و بدکار **مؤلف** عرض کند کہ بعض محققین معاصر این را لغت غلط و صحاورۂ ہند دانند خطا می کنند معاصرین عجم بر زبان دارند معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن کہ کسی کہ عقیدت باشیخے ندارد ہمان فاسق و فاجر و بدکار است (اردو) بے پیر بقول آصفیہ فارسی (۱) نگرا۔ بے استاد (۲) بداعتقاد۔ بے ایمان۔ بے درد۔ سنگدل۔ بے رحم

بی تا بقول برہان و ناصری و ہفت و مؤید با اول و ثانی رسیدہ و فوقانی الف کشیدہ بلغت زند و پازند بمعنی خانہ است کہ بعربی بیت خوانند صاحب جہانگیری در ملحقات این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مفرس دانیم از بیت عربی بزیادت الف زائد در آخرش تصرف در اعراب چیزی نیست کہ نتیجۂ لب و لہجۂ مقامی است (اردو) گھر۔ مکان۔

بی تاب اصطلاح۔ بہار و اند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

بمعنی بی سکون و بیقرار اسم فاعل ترکیبی (میرزا بیدل)
دمم بر شوخی مژگان بی تاب تو می لرزد ۔ که روز و شب
بزیر سایۂ تیغند زان ابرو ۔ صاحب فدائی که از علمای
معاصرین عجم بود صراحت فرمودند که کسی که آرام از او
بریده شده باشد و قرار و سکون او از دستش رفته
و بیش ازان شکیب نداشته باشد (ظهوری)
زهی همت که بی تابان بقاصد ۔ جواب نامه و پیغام
بخشند ۔ (ولہ) در بر هر ذرهٔ بی تاب خورشیدی
نگر ۔ در دل هر قطرهٔ بی آب عمّانی ببین ۔ (اردو)
بیتاب بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ بے طاقت ۔ بے چین
مضطرب ۔ بے قرار ۔ وہ شخص جسے برداشت نہو

بیتاب انداختن مصدر اصطلاحی ۔
بمعنی بیتاب کردن است (ظهوری) بہ بیتابی
خوشم کز تاب غم بیتابم انداز د ۔ که ترسم خویش را
آسودگی در خوابم انداز د ۔ (اردو) بیتاب کرنا

بیتاب عشق هر چه کند حق بدست اوست مثل صاحبان
خزینه و محبوب الامثال

ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که فارسیان
این مثل را بجق عاشق استعمال کنند مقصود شان
همین است که عاشق بیتاب مرفوع القلم است
(اردو) دکن مین کہتے ہین "عاشق کی گردن
پر خون نہین چڑہتا" اس کا مطلب یہہ ہے کہ
عاشق کو عقل نہین جس سے خون کا مؤاخذہ ہو سکے

بی تابی استعمال بمعنی بیقراری ۔ یای مصدری
بالفظ (بی تاب) مرکب است (ظهوری)
بیتابی ما اینکه بر خسار تو محویم ۔ گویائی ما اینکه
بحرف تو خموشیم ۔ (صائب) همان چو
موج زنم دست و پا زبی تابی ۔ ز بحر اگرچه امید
کنار نیست مرا ۔ (اردو) بیتابی بقول آصفیه
مؤنث ۔ بے چینی ۔ اضطراب ۔ گھبراہٹ ۔

بی تابی تیغ اصطلاح ۔ بیقراری تیغ و کنایه
از تحریکش که در یکجا قرار نگیرد (ظهوری)
بیتابی تیغ او بماند ۔ تا از تن زار سر نیفتد ۔
(اردو) تلوار کی حرکت ۔ تلوار کا چلنا ۔ تلوار کی چال

بیتابی دویدن برکسی مصدر اصطلاحی بیتاب شدنش و مبتلای بیتابی شدن کسی (ظہوری ؎) بر ظہوری دویدہ بیتابی ؛ بسکون اضطراب پیمایم ؛ (اردو) بے تابی مین مبتلا ہونا بیتاب ہونا

بیت احزان اصطلاح۔ بقول بہار مرادف کلبۂ احزان (۱) کنایہ از خانۂ مہتر یعقوب بمفارقت مہتر یوسف علیہما السلام (انوری ؎) یوسف احسان چو در چاہ جفا محبوس شد ؛ بندہ چون یعقوب سوی بیت احزان آمدہ است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقیش ہر غم خانہ را توان گفت (اردو) بیت الحزن بقول آصفیہ

(۱) اس کمرہ کا نام جس مین حضرت یعقوب علیہ السلام تنہا بیٹھکر حضرت یوسف کی جدائی مین رویا کرتے تھے (۲) مجازاً ہر عاشق مہجور کا گھر۔ غمکدہ۔ رنج کا گھر۔

بیتار باول مکسور و یای مجہول بقول شمس نقطی باشد فلان و بہان و ہمچنین فلان را و بہان را بہم نویسند **مؤلف** عرض کند کہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مجرد قول صاحب شمس بدون استعمال اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو بہان۔

بیچارہ بقول سروری بحوالۂ نسخۂ حسین وفائی بتای قرشت و یای حطی و رای مہملہ بوزن بیچارہ بلا باشد و چیزی کہ مردم آن را دشمن دارند (استاد کسائی ؎) بر گشت چرخ از من بیچارہ چون کنم ؛ و اہنگ جنگ دارد و بیتارہ چون کنم ؛ و فرماید کہ در فرہنگ بہائے فارسی آوردہ۔ صاحب موارد ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) بھوت۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ پریت جنیت شیطان۔ (دیکھو بلا)

بیت اقصی اصطلاح۔ بقول بحر و غیاث بیت المقدس **مؤلف** عرض کند کہ از دو لغت عربی فارسیان بحذف الف و لام ترکیب خود استعمال کردہ اند (**اردو**) بیت المقدس دیکھو ایلیا کا نمبر (۳)

بیتاقہ بقول جہانگیری در ملحقات بای مجہول بیگانہ را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم بر اعتماد صاحب جہانگیری و عجب است از ینکہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان و زبان دان این را ترک کردہ اند۔ اگر سند استعمال بدست آید تو انیم قیاس کرد کہ مبدل (بی طاقہ) باشد کہ طای حطی بدل شد بہ فوقانی چنانکہ (بغطاق) و (بغتاق) و معنی لفظی این کسی کہ طاق ابرو یعنی شناسائی ندارد۔ بیگانہ باشد (**اردو**) بیگانہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی غیر۔ اجنبی۔ یگانہ کا خلاف۔

بیت الاموال اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بیت المال۔ خانہ کہ اموال متوفی بعد از ضبط دران نگاہدارند (میرزا عبد الغنی قبول ؎) اثر از شاعران ماند بعالم بادشاہان را پا نمی باشد فردوسی تر از مدائح بیت اموالی ؎ **مؤلف** عرض کند کہ سند پیش کردہ بہار تقاضای آن می کند کہ بقاعدۂ فارسی این را بیت اموال قائم کنند کہ بمعنی حقیقی است دیگری از محققین ذکر این نکرد و بحث بیت المال بجایش می آید (**اردو**) بیت اموال اوس مکان سرکاری کو کہہ سکتے ہین جس مین مال لاوارث محفوظ کیا جاے۔ مذکر۔

بیت الحرام اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بیت اللہ و کنایہ از (۱) مکۂ معظمہ (سعدی ؎) بدو گفت سالار بیت الحرام ؎ کہ ای حامل وحی بر تر خرام ؎ (قدسی ؎) از بسکہ شیشہ ہا راست از ہر طرف سجودی ؎ میخانہ را ز طاعت بیت الحرام کردند ؎ صاحب بحر گوید کہ (۲) خانۂ کعبہ را نام است **مؤلف** عرض کند کہ صاحب غیاث صراحت کردہ کہ حرام مصدر راست بمعنی منع و در ینجا مصدر بمعنی

اسم مفعول است یعنی خانه که منع کرده شد از قتال در وپس بمعنی دوم درست است و اسنادی که گذشت برای معنی دوم می نماید و می توان بسبیل مجاز بمعنی اوّل استعمالش کنیم که خانهٔ کعبه در مکهٔ معظمه واقع است و همین لغت بزبان عرب مستعمل و بترکیب فارسی بیت حرام توانیم استعمال کرد (**اردو**) بیت الحرام بقول آصفیه۔ مذکر۔ (۱) مکهٔ معظمہ۔ وشہر جس مین خانهٔ کعبہ واقع ہے۔ (۲) وہ گھر جس مین قتل اور بعض مباحات کو منع کیا گیا ہے۔ خانهٔ کعبہ۔

بیت الحزن اصطلاح۔ بقول بہار بضمّ حا وسکون زا و بالتحریک ہمان بیت احزان که گذشت (خواجهٔ شیراز ؎) بدین شکسته بیت الحزن که می آرد ؛ نشان یوسف دل ازچه رنجه دانش ؛ (صائب ؎) با دلیلی همچو وی پیرهن یعقوب ما ؛ معتکف در گوشهٔ بیت الحزن باشد چرا ؛ **مؤلّف** عرض کند که ماحقیقت این همه را انجا عرض کرده ایم۔ این مرکّب بدو لغت عرب است که فارسیان استعمالش کرده اند (**اردو**) دیکهو بیت احزان۔

بیت الحیات اصطلاح۔ بقول بحر برجی که در وقت ولادت طالع مولود بود۔ صاحب شمس برنام برجی قائل۔ صاحب انند این را مرکّب مستعملهٔ عربی زبان (بیت الحیوة) نوشته معنیٔ با صاحب بحر متّفق **مؤلّف** عرض کند که فارسیان بقاعدهٔ خود تصرّفی در املای این کرده اند دیگر هیچ (**اردو**) بیت الحیات اُس برج کا نام ہے جو مولود کی ولادت کے وقت ہو طالع مولود۔ مذکّر۔

بیت الخلا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایه از متوضا و طهارتخانه (میرزا عبد الغنی قبول ؎) بود شعر هر کس که خالی ز لطف ؛ میبر نام او را که بیت الخلاست ؛ **مؤلّف** عرض کند که مرکّب عربی است و اصطلاح فارسیان۔

(اردو) بیت الخلا بقول آصفیہ۔ مذکر۔ پاخانہ جانے ضرور۔

بیت الدعا اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بیت الحرام (سلمان ساوجی ؎) پادشاہا بر دعا تست بنی شعر من ؎ لاجرم چون کعبہ ہر بیتی ازان بیت الدعاست ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب عربی است مستعملہ فارسی زبان۔ (اردو) دیکھو بیت الحرام۔

بیت الدوا اصطلاح۔ بقول بہار دواخانہ یا دار الشفا و فرماید کہ این مجاز است (جمال الدین عبد الرزاق ؎) ترتیب کردہ است ز بیت الدوا فلک ؎ از خوشہ جوز صبح مناوز حمل لسان ؎ صاحبان بحر و اند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ فارسیان است بترکیب لغات عرب (اردو) دار الشفا دیکھو اجزاخانہ۔

بیت الشرف اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اند باصطلاح اہل تنجیم برجی کہ شرف یکی از کواکب ہفتگانہ دران شود چنانچہ شرف آفتاب در حمل۔ صاحب مؤید بذیل لغات فرس این را با برج حمل مخصوص کردہ کہ شرف گاہ آفتاب است **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح فارسیان است بترکیب دو لغت عربی زبان و ما اتفاق داریم بتعمیم اول الذکر (اردو) بیت الشرف بقول آصفیہ۔ مذکر۔ بلندی اور بزرگی کا گھر۔ نجومیون کی اصطلاح مین وہ برج جس مین سات سیارون مین سے کسی کو شرف اور سعادت حاصل ہو جیسے آفتاب کا شرف حمل مین۔ چاند کا ثور مین۔ مشتری کا سرطان مین۔ زہرہ کا حوت مین عطارد کا سنبلہ مین۔ مریخ کا جدی مین۔ زحل کا میزان مین۔

بیت الصنم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اند بتخانہ (صائب ؎) صائب روا مدار کہ بیت الحرام دل ؎ از فکرہای بیہدہ بیت الصنم شود ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس

واصطلاح فارسیان بترکیب لغات عرب۔
(اردو) بت خانہ۔ صنم خانہ۔ مذکر۔

بیت العتیق اصطلاح۔ بقول بہار وبحر مرادف بیت الحرام (سعدی ؒ) فطوبیٰ لباب کبیت العتیق ؛ حوالیہ من کل فج عمیق ؛ صاحب انندمی فرماید کہ معنی لفظی این خانۂ قدیم است چرا کہ کعبہ اوّل برای عبادت آدم علیہ السلام مقرر بود بعد طوفان نوح ابراہیم علیہ السلام تجدید آن کرد و عتیق بمعنی کریم و معظم ہم آمدہ یا آنکہ آزاد کردہ شدہ است از غرق طوفان یا از دست خراب کردن ظالمان **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح مرکب از دو لغت عرب است کہ فارسیان بترکیب خود استعمالش کردہ اند معنی لفظی این خانۂ گرامی و برگزیدہ و کنایہ از کعبۃ اللہ دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بیت الحرام۔

بیت العروس اصطلاح۔ بقول بہار وبحر واند (۱) خانہ کہ برای عروس مہیا سازند و تکلفات دران کنند و (۲) کنایہ از مکہ معظمہ (نظامی ؒ)
زسودای ہندو زصفرای روس ؛ فروشست عالم چو بیت العروس ؛ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن بہ سبب آراستگی (اردو) (۱) عروس کا کمرہ۔ مذکر (۲) مکہ معظمہ۔ مذکر

بیت الغزل اصطلاح۔ بقول بہار وبحر واند کنایہ از بیت منتخب و گزیدہ (حافظ شیراز ؒ) شعر حافظ ہمہ بیت الغزل معرفت ؛ آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش ؛ (محسن تاثیر ؒ) در خانۂ کہ جلوہ کند مصرع قدت ؛ منظور انتخاب چو بیت الغزل شود ؛ (ابوطالب کلیم ؒ) خالش میان ابرو الحق بجا فتادہ ؛ بیت الغزل نشانے از انتخاب دارد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح فارسیان است بترکیب دو لفظ عربی (اردو) بیت الغزل۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ عمدہ اور بہتر شعر۔ اعلیٰ مضمون کی بیت۔

بیت الفراغ اصطلاح۔ بقول انند و مؤید

وشمس مرادف بیت الخلا **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح فارسیان بترکیب دو لغت عرب است **(اردو)** دیکھو بیت الخلا۔

بیت اللطف اصطلاح۔ بقول دارستہ وبحر وانند وغیاث لولی خانہ بہار این را بہ نون عوض لام (بیت النطف) نوشتہ ونطف جمع نطفہ آمدہ (شفائی ۵) آنانکہ زن خویش نمایند مبدل بہ جمعند بہ بیت اللطف انجمن تو بہ (اقا رہی شاپور ۵) دیروز آنکہ مرید شیخ دین بود بہ امروز کلشمار بیت اللطف است بہ صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید کہ لطف بالضم وبفتحتین بیک معنی آمدہ چنانچہ از قاموس مستفاد می شود **مؤلف** عرض کند کہ ما (بیت النطف) را کہ بنون عوض لام می آید اصل دانیم واین را تحریف وتصحیف **(اردو)** چکلا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مذکر۔ کسبی خانہ۔ اربابِ نشاط کے رہنے کا مقام۔ رنڈیوں کا محلہ۔

بیت الماء اصطلاح۔ بقول بول جال مرادف بیت الخلا **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح معاصرین عجم است بترکیب دو لغت عربی برسبیل کنایہ غیر لطیف **(اردو)** دیکھو بیت الخلا۔

بیت المال اصطلاح۔ بقول بہار وآنند بیت الاموال کہ گذشت صاحب بحر بحوالہ کشف می فرماید کہ (۱) آن مال کہ ہمہ مسلمانان را دران حقی بود وبحوالہ غیاث گوید کہ (۲) جائیکہ اموال متوفی بعد ضبط نگاہدارند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این مقامی کہ درانجا اموال محفوظ کنند ودر اصطلاح مقامی را نام کردند کہ اموال لاوارث را دران مقام محفوظ کنند ومعنی اول برسبیل مجاز یعنی مال لاوارث را ہم بیت المال گفتند۔ **(اردو)** بیت المال بقول آصفیہ اسم مذکر (۱) لاوارث اسباب۔ وہ مال جس میں تمام مسلمانوں کا حق ہو (۲) خزانۂ شاہی خزانہ عامرہ (مال کا مقام)

بیت المالی بقول بحر وآنند وغیاث

کسی کہ از طرف سلطان بر بیت المال متصرف باشد **مؤلف** عرض کند کہ محققین تعریف خوشی نکردہ اند فارسیان (بیت المالچی) منتظم بیت المال را گفتہ اند کہ آن را نگاہدارد و بحکم سلطان بجایش صرف کند (**اردو**) بیت المال کا منتظم یا مہتمم۔ مذکر۔

بیت المعمور اصطلاح۔ بقول بحر خانہ ایست در آسمان برابر کعبہ و آن مسجد ملائکہ است و فارسیان بدون الف و لام استعمال کنند (صائب ؎) خراب ایں کہ خوشتر زبیت معمور است ؎ تنی کہ از تپش دل خراب می سازند ؎ (مسیح کاشی ؎) ہمین مائیم و یکدل اندران دل ز خم ناسوری ؎ نباشد چون دل ویرانۂ ما بیت معموری ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ما نظر بموضوع خود این را بجایش قائم کردہ ایم (**اردو**) دیکھو بیت معمور۔ مذکر۔

بیت المقدس اصطلاح۔ بقول برہان در ملحقات (۱) بلدہ ایست مشہور از شہرہای فلسطین صاحب بحر گوید کہ بہ تشدید دال و (۲) قبلۂ یہود و نصاری و بفتح میم و تخفیف غیر آن ہم بہار بہ نقل عبارت بالا از عرفی سند آوردہ (ے) سینہ ریشی از عدم آوردہ و آسودہ رفت ؎ عصمتم آمد بہ بیت المقدس و آلودہ رفت ؎ (خاقانی ؎) بگردانم ز بیت اللہ قبلہ ؎ بیت المقدس و محراب اقصی ؎ صاحب غیاث گوید کہ مسجدیست در ملک شام کہ حضرت داؤد علیہ السلام آن را باتمام رسانید و قبلۂ اکثر انبیا ہمان بود **مؤلف** عرض کند کہ ما باشارۂ این بر ایلیا کردہ ایم معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن فارسیان بمعنی دوم بہ تخفیف قاف و بمعنی اول بہ تشدید خوانند (**اردو**) (۱) بیت المقدس ایک شہر کا نام جو ملک شام مین واقع ہے جس مین مسجد اقصی واقع ہے (۲) مسجد اقصی۔ مؤنث جس کا اشارہ ایلیا کے تیسرے معنون کے ترجمہ مین گزرا

(۱) بیت النطاف
(۲) بیت النطف اصطلاح۔ بقول بہار (۱) بکسر نون و (۲) بضم نون و فتح طا مرادف (بیت اللطف) کہ گذشت و فرماید کہ از بعضی بمعنی نجاست خانہ مسموع است و اگر این باثبات رسد مجاز خواہد بود (حکیم شرف الدین شفائی ؎) بابای تو جارو کش بیت نطف شد ؛ اجداد تو گشتند بتدریج بزرگان ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارہ این بر (بیت اللطف) کردہ ایم مخفی مباد کہ نطاف و نطف ہر دو جمع نطفہ باشد در عربی و این مرکب اضافی است بقاعدۂ عربی فارسیان بدون الف و لام بقاعدۂ خود استعمال این کنند (اردو) دیکھو بیت اللطف۔

بی تامل استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی اندیشہ و بی فکر (صائب ؎) بسکہ در لقمۂ من سنگ نہفت است فلک ؛ بی تامل نگذارم بگیرد دندان را ؛ (ولہ ؎) ہیچکاری بی تامل گرچہ صائب خوب نیست ؛ بی تامل آستین افشاندن از دنیا خوش است ؛ (اردو) بلا تردد۔ بلا توقف۔ بقول آصفیہ بے تامل دیکھو بلا تاخیر۔

بیتانہ بقول برہان با فوقانی بروزن و معنی بیگانہ کہ نقیض آشنا باشد و صراحت کند کہ لغت زند و پازند است صاحبان ہفت و مؤید و موارد و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی تعطی این منسوب بہ بیتان یعنی محض پود دادہ یعنی پارچۂ بی تار است و کنایہ از ناقص و بیگانہ کہ تان بمعنی تار نقیض پود آمدہ (اردو) بیگانہ دیکھو بے تاقہ۔

بی تب و تاب اصطلاح۔ کسی کہ تب و تاب یعنی بیقراری ندارد (صائب ؎) بی تب و تاب بمجمور شراب نرسد ؛ تا با آتش نرود کوزہ با آبی نرسد (اردو) وہ شخص جسکو بیتابی نہ ہو۔

(۱۰ ماہ دسمبر)

بی تجربگی استعمال۔ بمعنی ناتجربہ کاری۔ معاصرین عجم بر زبان دارند وصاحب یوسف سراج ہم استعمال این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بقاعدۂ خودیای مصدری بر (بی تجربہ) زیادہ کردہ اند بہ تبدیل ہای ہوز باکاف فارسی (**اردو**) ناتجربہ کاری مؤنث

بی تحاشی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی بیکسوئی و (۲) بی باک۔ صاحب ملحقات برہان بذکر معنی اول معنی دوم را بی باکی گفتہ۔ صاحبان موید اند و ہفت تتفق بالحقات برہان **مؤلف** عرض کند کہ ماہم اتفاق داریم با او (انوری ؎) چون برانگیخت مرا رفت و چراغی افروخت ؎ بی تحاشی چو رفیقی کہ بود از اشباہ ؎ (ولہ ؎) پیروزی و شاہی ترا مسلم ؎ بر جملہ آفاق بی تحاشی ؎ (**اردو**) (۱) بیکسوئی۔ مؤنث (۲) بی باکی۔ بے خوفی۔ مؤنث۔

بیت حرام اصطلاح۔ ہمان بیت الحرام کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بدون الف ولام بترکیب خود استعمال کردہ اند (انوری ؎) سخنش را مزاج سحر حلال ؎ درگہش را خواص بیت حرام ؎ (**اردو**) دیکھو بیت الحرام

بی تدبیر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی اندیشہ و بی پروا **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ بی فکر و اندیشہ کار کند (**اردو**) بے تدبیر اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بدون فکر و اندیشہ کام کرے۔

بی ترازو دادن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی بی دریغ دادن (نظامی ؎) چو زہرہ درم در ترازو نہم ؎ ولی چون دہم بے ترازو دہم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے دریغ دینا۔ کثرت سے دینا۔

بی ترتیب استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی قاعدہ و بی انتظام **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے قاعدہ

(الف مع الواو)

دیکھو بے پرکار ۔

بیت غزل پرکن اصطلاح ۔ بقول بحر بیتی از فکر و تلاش عاری بود ۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید کہ یک یا دو بیت ضعیف المضمون کہ شاعر در چند اشعار برجستہ و پر مضمون خود داخل نمودہ باتمام رساند **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس و ہیچ محاورہ را بدون سند استعمال بر مجرد قول محققین ہند نژاد تسلیم نکنیم معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین کنارہ کردہ اند (**اردو**) وہ بیت جو معمولی اور آسان مضمون پر شامل ہو ۔

بیت فراغ اصطلاح ۔ بقول برہان کنایہ از متوضاست کہ او بخانہ باشد ۔ بہار گوید کہ ہمان بیت الخلا کہ گذشت (کمال اسمعیل ؎) من چو مرہم نشستہ بر سر ریش ۔ او چو محدث فراز بیت فراغ ۔ صاحبان جہانگیری و ناصری در ملحقات ذکر این کردہ و صاحبان جامع و بحر و رشیدی و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است فارسیان بترکیب خود از دو لغت عربی مرکب کردہ اند (**اردو**) دیکھو بیت الخلا

بیت فرد اصطلاح ۔ بقول بہار اضافت عام الی الخاص (میرزا بیدل ؎) فلک پیوستہ دور از دوستان میدارد م بیدل ۔ بروی صفحۂ آفاق بیت فرد را مانم ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی شعر منتخب ولاثانی (**اردو**) منتخب شعر ۔ لاثانی شعر جو اپنی خوبیون مین فرد ہو اور عدیم المثال ۔ مذکر

بی تقریب اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی موجب و بی سبب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) خوش بساط ناز دربار ارغجرم چیدہ بود ۔ باز خواہد چید بی تقریب برچیدن نداشت ۔ (ولہ ؎) خوشا چشمی کہ بی تقریب ہر ساعت فرو گوید ۔ کنم با دیدۂ نمناک ماتہا بیاد آرم ۔

(اردو) بے وجہ ۔ بے سبب ۔

بیتل بقول بہار بوزن خیطل مخفف بیت المال ومقیس علیہ آن زینل کہ مخفف زین العابدین است چنانچہ از بعضی کتب تواریخ معلوم میشود (باقر کاشی در تعریف اشعار معاصرین ؎)

تبذل معنی پوشیدۂ وامانۂ دہر
بمال خود ساختہ بایکدو سہ بیت بیتل

مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ازین بیخبر و محققین زباندان و اہل زبان ازین ساکت از معنی شعر پیداست کہ بیتل درینجا بمعنی لاوارث است و عجبی نیست کہ مخفف بیت المال قرار داده باشند چنانکہ بہار گوید (اردو) لاوارث ۔ بقول آصفیہ جس کا کوئی وارث نہو ۔ وہ چیز جس کا کوئی حقدار نہو ۔

بیت معمور اصطلاح ۔ ہمان بیت المعمور کہ بیجایش گذشت بترکیب دو لغت عربی بقاعدۂ فارسی (الوری ؎) یارب این بارگاہ دستور است ؛ یا نمودار بیت معمور است ؛ (وله ؎) کعبۂ دل بیت معمور فلک را طعنہ زد ؛ تا خیالت اندران ویرانہ مہمان آمد است ؛ (اردو) دیکھو بیت المعمور ۔

بیت نطف اصطلاح ۔ ہمان بیت النطف کہ گذشت بدون الف ولام بترکیب فارسی (اردو) دیکھو بیت النطف ۔

بی توشہ اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) فاسق و (۲) بی ذخیرہ ۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ مفلس و محتاج و بی برگ و نوا **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن کہ فاسقان را توشۂ آخرت از اعمال صالح نباشد مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) (۱) فاسق (دیکھو بلاده) (۲) مفلس محتاج بے برگ و نوا ۔

بی تہہ (الف) اصطلاح ۔ بقول خان آرزو

در چراغ ہدایت بیای مجہول و فتح فوقانی و ہای ملفوظ (۱) بی حوصلہ (شفائی ؎) کرشمہ می زند انگشت بر لب کلہ ام ؛ چگونہ رنجش بی تہ زبان نگہدارد ؛ و فرماید کہ برین قیاس است ----------

(ب) **بی تہی** بمعنی بی حوصلگی (سلیم ؎) پابدامن کشش چو کوہ و رسم تمکین پیش گیر ؛ ہمچو دریا چند توان جوش زد از بی تہی ؛ صاحب بحر ذکر ہر دو کردہ بہا بذکر معنی اوّل (الف) گوید کہ (۲) بمعنی بی اصل۔ (بلا فوقی یزدی ؎) فوقی از گردون بریشت خندہ زد از رہ مرو ؛ عشرت او ہمچو قول کون دہان بی تہہ بود ؛ و ہم او (بی تہہ است) را قائم کردہ گوید کہ بمعنی (۳) شئی نامربوط و ہرزہ چانہ است و فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ (علی خراسانی ؎) بر دو چشم من نشین و لنگر خوبی فگن ؛ دیدۂ خون گشتہ ام چون آب دریای بی تہہ است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ (الف) (۴) بمعنی حقیقی است یعنی چیزی کہ تہ ندارد چنانکہ آب بی تہہ و دریای بی تہہ و کلام علی خراسانی سنداوست و دیگر معانیش مجاز آن یعنی بی بنیاد و بی اصل و غلط و ہمین معنی را کلام شفائی و ملا فوقی نیز دی سند است محققین بالا معنی (۱) و (۳) بہ بعیوری قائم کردہ اند کہ ہیچ است و برای ہر دو لغت الف و ب دو معنی حقیقی و مجازی است کہ ذکرش کردہ ایم و (ب) بزیادت یای مصدری (۱) بمعنی حقیقی و (۲) مجازاً بمعنی بی بنیادی و بی اصلیت و غلطی دیگر ہیچ (**اردو**) الف (۱) وہ چیز جسکی تہاہ نہو جیسے بے تہاہ دریا (۲) بے اصل بے بنیاد اور غلط (ب) (۱) بے تہاہی جیسے دریا کی بے تہاہی (۲) بے اصلیت غلطی۔ مؤنث۔

بی جا استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی محل و بی موقع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بیجا التفات تو باغیر و بدنماست ؛ بر خیرگی مشہور و زطعن بجا بترس ؛ (**اردو**) بیجا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بے موقع۔ بے محل۔

بیجاد اصطلاح۔ بقول برہان با ثانی مجہول بروزن ایجاد مخفف بی جادہ کہ (۱) کاہ ربایا باشد و (۲) بقول بعض سنگریزہ ایست سرخ مانند یاقوت اما بسیار کم بہا و گویند کہ او نیز کاہ می رباید و (۳) بعضی گویند کہ چیزی است کہ پر مرغ را جذب کند صاحب سروری بر معنی دوم قانع بدین صراحت مزید کہ نوعی از یاقوت است کہ کاہ را باید (شمس فخری ؎) شمول معدلت او بغایتی برسید کہ از تعرض کاہ است پر حذر بیجاد ؎ (استاد لامعی جرجانی ؎) خرعست و دران لولو و بی جادہ دو چشمم ؎ خبر عیکہ شنیدست دران لولو و بیجاد ؎ صاحبان جہانگیری و ناصری بر اصل مذکور ہر سہ معنی کردہ صاحب رشیدی گوید سنگریزہ ایست سرخ کہ کاہ رباید و پر مرغ ہم جذب کند **مؤلف** عرض کند کہ حق آنست کہ بیجاد و مخفف بیجاد اسم جامد فارسی زبان است بمعنی سنگریزہ از قسم یاقوت کہ کہربا و کاہ ربا باشد کہ کہربائی کند و جاذب پر مرغ ہم (اردو) یاقوت کہرنگ کی ایک قسم ہے جو گھانس اور پر مرغ کو جذب کرتا ہے یعنی اپنی طرف کھینچتا ہے جیسے کہربا۔ مذکر۔

بیجادہ بقول برہان وسروری و رشیدی و جامع و جہانگیری و سراج اصل ہمان بیجاد کہ گذشت (عرفی ؎) تا از کشش خواہش و آویزش مقصود ؎ طبع کہ و بیجادہ بود آز و کرم را ؎ (خاقانی ؎) درین فیروزہ طشت از خون چشمم ؎ ز بہر آفاق شد بیجادہ معدن ؎ (حکیم فرخی ؎) چنانکہ تیغش بر داشت زان لعینان سر ؎ ز روے ناخن بیجادہ بر نگیرد کاہ ؎ (انوری ؎) در روے عدل تو از جذب خاصیت ؎ بے جادہ از تعرض کاہست پر حذر ؎ (شیخ آذری ؎) می کند موی سنگ سادہ ؎ ہمچو پرہای مرغ بیجادہ ؎۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بیجاد۔

بیجاده آب اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برهان (۱) هر چیز که زرد رنگ و سرخ باشد و (۲) شراب صاحب اند بر شراب گلرنگ قانع - صاحبان هفت و مؤید گویند که شراب سرخ و کهربا رنگ و بمعنی سرخ فام **مؤلف** عرض کند که جاده لغت عرب است به تشدید دال مهمله بمعنی راه و در فارسی به تخفیف مستعمل پس معنی لفظی این (قلب اضافت) آب بی راه و مراد از آب رنگین و کنایه از شراب سرخ و زرد و تعمیم معنی اول مجاز است مخفی مباد که بیجاده که بمعنی حقیقیش گذشت تعلقی دارد در ماخذ این در معنی سرخ و زرد (اردو) (۱) هر چیز جو سرخ و زرد رنگ ہو (۲) شراب سرخ رنگ و زرد رنگ - مؤنث -

بیجاده شدن مصدر اصطلاحی - بقول ملحقات برهان و بحر (۱) کنایه از زرد شدن و (۲) بیراه شدن صاحبان هفت به تأیید ذکر ماضی مطلق این کرده بر معنی دوم **قانع** صاحب انند ذکر هر دو معنی کرده **مؤلف** عرض کند که معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن مخفی مباد که (بر بیجاده آب) معنی زرد و سرخ که مذکور شد بلحاظ ماخذ آن در معنی اول این هم قیاس تقاضی آن بود که سرخ را داخل کنند - باقی حال برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان و معاصرین عجم از این ساکت اند (**اردو**) (۱) زرد ہونا (۲) بے راہ ہونا -

بیجاده گون تیغ اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ شمشیر خون آلود خونریز صاحبان هفت و مؤید بشمس بر تیغ خون آلوده قانع **مؤلف** عرض کند که ماخذ (بیجاده آب) من وجه تعلق دارد با این برای معنی سرخی و تیغ سرخ کنایه باشد از تیغ خون آلود مخفی مباد که (بیجاده گون) بمعنی رنگ بی راه است و چون اضافت آن بسوی تیغ کنند مغیش تیغی که رنگ بی را

وغیر معمولی دارد مخفی نیست کہ رنگ معمولی تیغ سپیدیست و رنگ غیر معمولیش ہمان سرخ کہ بحالت خونریزی می باشد و ہمین دو رنگ است برای تیغ وجا دارد کہ از بیجادہ کہ گذشت این را متعلق گیریم و بیجادہ را در اینجا بر سبیل مجاز بمعنی سرخ پس معنی این تیغ سرخ رنگ و این بہتر از ماخذ اول است (اردو) خون میں بہری ہوئی تلوار تیغ خون آلود کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔

بیجادہ لب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ کشف اللغات آنکہ لب او سرخ و زرد بود **مؤلف** عرض کند کہ بر (بیجادہ آب) ماخذی کہ مذکور شد من وجہٍ متعلق باین رنگ عقیقی لب عنابی است و بحالت غیر معمولی زرد و سرخ می شود پس این کنایہ است برای معشوق۔ طالب سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اسم فاعل ترکیبی است (اردو) سرخ اور زرد رنگ کے لب رکھنے والا۔

بیجادہ نداب اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر و انند و مؤید و شمس (۱) کنایہ از خون و (۲) می سرخ رنگ و شراب زعفرانی **مؤلف** عرض کند کہ نداب بمعنی گداختہ شدہ و ماخذ (بیجادہ آب) بجایش مذکور و این کنایہ درست است برای شراب و معنی دوم اصل و معنی اول مجازان (اردو) (۱) خون۔ مذکر (۲) لال اور زعفرانی شراب۔ مؤنث

بیجا شدن ناف مصدر اصطلاحی بقول اکسیر اعظم (جلد سوم) بذیل مرض (تحرک سرہ) مرضی است کہ بقول بعض اساتذہ حرکت عضلۂ شکم قریب ناف از جای خود است و علاجش مالش شکم و رگی کہ قریب شتالنگ است بروغن گل و دیگر روغن ہای ملینہ و محللہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و ذکر این برافتادن ناف گذشت (اردو) ناف ٹلنا۔ دیکھو افتادن ناف

بی جرأت استعمال۔ بقول بہار و انند آنکہ در کردن کار جرأت نہ دارد (صائب) دل

بی جرأت ما گوشه نشین ادب است ؎ ورنه لعل لب او بوسه ربا افتاده است ؎ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) بے ہمت یعنی بقول آصفیہ کم حوصلہ ۔ پست ارادہ ۔ سست ۔ کاہل ۔ مجہول

بی جرم استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیگناہ و معصوم **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) بے جرم ۔ بے گناہ ۔ معصوم کو کہہ سکتے ہیں ۔

(۱) بیگبر اصطلاح ۔ (۱) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی نبرد دل و بدیل آن گوید **(۲) بیگبری** که (۲) بمعنی بیمنا کی نقیض بہادری صاحب بحر ذکر (۲) کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و و در (۲) یای مصدری مرکب با (۱) (انوری ؎ ازان سپس که به تعریض یکدو بارم رفت ؎ که مردمی کن و بخشیده بی جگر یفرست ؎ (ظہوری ؎ تیغ کشتن زمن و تیغ کشیدن از تو ؎ از جگر بیگبران را سپری می باشد ؎ (**اردو**) (۱) بزدل دیکھو اشتردل (۲) دیکھو بزدلی ۔ مؤنث ۔

بیجمالی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی رونقی (فقرۂ گلستان سعدی) بکر عروس فکر من از غایت بی جمالی سر بر نمی دارد **مؤلف** گوید که موافق قیاس است (**اردو**) بے رونقی ۔ مؤنث ۔

بیجن بقول برہان بروزن و معنی بیژن است که می آید صاحبان سروری و رشیدی و ناصری و سراج و جامع ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که مبدل آن چنانکه کرک و کجک (**اردو**) دیکھو بیژن ۔

بی جواب اصطلاح ۔ بقول بہار و انند آنکه قابل جواب نباشد صاحب بحر ہم ذکر این کرده اسم فاعل ترکیبی است (صائب ؎) خجالت می کشم از نامه های بی جواب خود ؎ که بار خاطر

آن رخنهٔ دیوار می گردد ؛ (ظهوری ؒ) از
مشق نمی فتد زبانم ؛ هرچند سوال بیجواب است
؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) ناقابل جواب ۔

بی جوہر اصطلاح ۔ بقول برہان کنایه از
مردم بی هنر و بی عقل و بیچاره صاحبان بحر و
جامع (و جهانگیری در ملحقات) ذکر این کرده اند
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است ۔
(اردو) بے هنر بقول آصفیه وه شخص جس کے
ہاتھ مین کوئی کام نه ہو ۔ نکمّا ۔

(الف) **بیچارگی** استعمال ۔ الف بقول فدائی
(ب) **بیچارہ** که از علمای معاصر عجم بود
بمعنی عجز و درماندگی (ظهوری ؒ) باین بیچارگی
کز قطره دعوی تتمه ؛ بزور ش تا کشم
از بحر بازوی شناگیرم ؛ صاحب انند نسبت (ب)
بحوالهٔ فرهنگ فرنگ گوید که بمعنی بیکس و بی بهره
و بی مدد و صاحب فدائی گوید که بمعنی عاجز و درماند

(ظهوری ؒ) باعشق خطاست پنجه گیری ؛ بیچاره
خرد شکسته بازو است ؛ **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) الف بیچارگی
بمعنی عاجزی ۔ درماندگی ۔ مؤنث (ب) بیچاره
بقول آصفیه ۔ لاعلاج ۔ عاجز ۔ درمانده بے بس
ناچار مجبور ۔

بی چراغ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بالکسر کنایه از خراب و ویران
و نا آباد **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است که در مقام ویران و نا آباد ۔ شمع روشن
نمی شود (اردو) بے چراغ ۔ اردو مین اوس
مقام کو کهه سکتے مین ۔ جو ویران هو ۔

بی چشم و رو اصطلاح ۔ خان آرزو در
چراغ هدایت می فرماید که مرادف (بی رو) (ا)
بمعنی بی حیا (تاثیر ؒ) بی چشم و روتری زتو
ای باغبان کجاست ؛ گل چیدهٔ و شرم زبلبل
نکرده ؛ بهار و صاحب انند هم ذکر این کرده

مؤلف عرض کند کہ صاحب بحر بذکر معنی اول (۲) بمعنی بیمروت ہم گفتہ ہر دو موافق قیاس است و در سند تاثیر معنی دوم چسپان تر است (**اردو**) (۱) بے حیا جسکو حیا اور شرم نہ ہو (۲) بے مروت جس کو مروت اور اخلاق نہ ہو۔

بیچن بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن و معنی بیژن کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ مبدل بیچن کہ بہ بجیم عربی بجایش گذشت چنانکہ چوچہ و چوچہ (**اردو**) دیکھیں بیچن و بیژن۔

بیچند اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بروزن ریوند۔ درخت را گویند۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان میدانیم و مشتاق سند استعمال کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (**اردو**) درخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ پیڑ شجر۔ بروا۔

بی چوبہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعی از خیمہ کہ بی چوب باشد **مؤلف** عرض کند کہ ستون در میانی ندارد (**اردو**) بیچوبہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا خیمہ جس مین چوب نہین لگائی جاتی۔ **مؤلف** عرض کرتا ہی کہ جس مین ستون درمیانی نہین ہوتا۔

بی چون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر (۱) بی نظیر و بی مانند و (۲) نامی از نامہای حق سبحانہ تعالی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) (۱) بے نظیر (۲) خالق بے چون۔ مذکر۔

بیچہ اصطلاح۔ بقول غیاث و انند (۱) بمعنی معشوقہ و فرماید کہ مصغر و مخفف بی بی است۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۲) زن یہود را نامند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد معاصرین عجم است نسبت معنی اول خیال ما این است کہ صاحبان انند و غیاث از قیاس کار گرفتہ اند و وجہ دارد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد

که معاصرین عجم آن را بتخصیص استعمال کردند محققین اہل زبان از ہر دو معنی ساکت (اردو) (۱) معشوقہ مؤنث (۲) یہودن یہودی عورت مؤنث

بیحاصل اصطلاح۔ بمعنی بی نتیجہ وعجب وناممکن (صائب ؎) اینکہ ہر طائفہ قبلۂ خاصی دارند پ نیست بی حاصل اگر جلوۂ ہر جائی تست پ (اردو) عجب وناممکن۔

(الف) **بی حجاب** استعمال بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر (۱) بمعنی بی حیا وبی شرم وشوخ و (۲) بی پردہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (صائب ؎) چون گلوی شیشہ موج بادہ گلرنگ او پ می توان دید از بیاض گردن او بیحجاب پ و۔۔۔۔۔

(ب) **بی حجابی** بمعنی مصدری بزیادت یاء مصدریت (صائب ؎) عرق نکردن ز رشک زبی حجابی نیست پ ستارہ محو درین آفتاب می گردد پ (اردو) بے حجاب (۱) بقول آصفیہ۔ بے شرم۔ بے حیا۔ بے لحاظ (۲) بے پردہ (ب) بے حجابی بمعنی بے پردگی کہہ سکتے ہیں۔

(۱) **بیحد** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی بی نہایت وبے پایان و۔۔۔۔۔۔

(۲) **بیحد شدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی بدر رفتن از حد شرع (صائب ؎) ہر کہ بیحد شود۔ از حد نکند پروائی پ چہ غم از محتسب شہر بود مستان را پ مؤلف عرض کند کہ ہر دو موافق قیاس است (اردو) (۱) بے حد دیکھو بے پایان (۲) حد شرعی سے تجاوز کرنا۔ خلاف شرع کام کرنا۔

(الف) **بی حساب** اصطلاح بقول بہار وانند (۱) معروف و (۲) کنایہ از ظلم وبیداد (صائب ؎) تا چند بی حساب باہل نظر کنی پ اینک رسید نوبت روز حساب خط پ (مخلص کاشی ؎) شاہی کہ بر رعیت خود بی حساب کرد پ سیلاب گشت وخانۂ خود را خراب کرد پ

صاحب تحقیق الاصطلاحات نسبت معنی دوم گوید
که معنی کار بیجا باشد (اشرف مازندرانی ؎) یارب
بجز انام عذابم نبری ؎ هرجا که بری به پیچ و تابم نبری
؎ با این همه بحساب کز من سرزد ؎ مشکل به بهشت
بی حسابم نبری ؎ **مؤلف** عرض کند که مراد از
معنی اول معنی حقیقی است یعنی بدون حساب
وکتاب و دریافت وتحقیقات ـ واز مصرع دوم
کلام مازندرانی سندش پیداست وصائب هم گفته (؎)
خواهی که بحساب بخجلت ترا برند ؎ صائب نفس شمرده زن و
خود حساب باش ؎ ونسبت معنی دوم عرض می شود که کنایه کار بیجا
وظلم وبیداد حاصل میشود از معنی اول یعنی کاری بغیر دریافت
وتحقیق کردن بیجا باشد وبیداد بحق کسی که کار متعلق بدوست واز
مصرع اول سند مخلص کاشی استعمال این معنی
پیداست واز کلام اول صائب ومخلص کاشی مصدر

(ب) **بی حساب کردن** بمعنی کار بیجا و
ظلم وبیداد کردن بدست می آید (**اردو**)
الف (۱) بے حساب وکتاب ـ بے دریافت
(۲) ظلم ـ بیداد ـ بیجا کام (ب) بیجا کام کرنا ظلم کرنا

اصطلاح	
(الف)	**بی حضور**
(ب)	**بی حضور داشتن**
(ج)	**بی حضور شدن**
(د)	**بی حضور گردیدن**
(ه)	**بی حضوری**

الف بقول بحر وآنند (۱) یعنی بیمار ـ
مؤلف عرض کند که معنی حقیقی این (۲) پریشان
است که حضور قلب نباشد ومعنی اول مجاز آن
و (ب) پریشان وبیمار داشتن کسی را (شانی
تتلوی ؎) تراکه در لب نوشین هزار گونه شفاست
؎ چرا همیشه مرا بی حضور باید داشت ؎ و (ج)
بقول خان آرزو در چراغ هدایت بمعنی بیمار
شدن و بتحقیق ما پریشان شدن هم (شفائی
؎) یار عاشق شده است درمان چیست ؎
یعنی آنجا که بی حضور شود ؎ (ملا آگهی ؎)
در جهان ده چیز دشوار است نزد آگهی ؎ کز تصور
کردن آن می شوم پس بیحضور ؎ ناز عاشق زهد

فاسق شرم مسک بذل ریحان ہ عشوہ محبوب
بدشکل و نظربازی کور ہ لحن صوت بی اصولان
بحث علم جاہلان ہ میہمانی بہ تقلید و گدائی
نزدیک ہ صاحبان بجز و اندہم ذکر این کردہ اند
واد، مرادف (ج) (مخلص کاشی ۵)
از لبس دہم زحافہ کثرت رسیدہ شد ہ گردید
بی حضور ز جمعیت حواس ہ دد (۵) بقول آنند
جمعیت حاظر و فراغ دل نداشتن چہ حضور۔
شکفتگی و نزہی است و حضورستان مقام آن
وامان **مؤلف** گوید کہ حاصل بالمصدر است
یعنی پریشانی و بیماری (عارف ایجی ۵) چون
خامہ سبک عزازل بی حضوری دل ہ شد پیش ریخت
در ہر سجود ہا ہ صاحبان بجز و اند و بہار ہم ذکر
این کردہ اند (اردو) (الف) (۱) بیمار (۲)
پریشان (ب) پریشان اور بیمار رکھنا کرنا (ج)
(د) پریشان اور بیمار ہونا (۱) پریشانی و بیماری

بی حقیقت استعمال۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ناراست و ناخالص و بی اصل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو بے اصل

بی حمیت استعمال۔ بقول آنند و بہار مرادف بی حیا (سعدی ۵) بہ بین آن بی حمیت را کہ ہرگز ہ نخواہد دید روی نیک بختی ہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے حمیت۔ بقول آصفیہ بے شرم بے غیرت۔ بے حیا۔

بی حواس استعمال۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بیخود و بی ہوش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے حواس۔ بقول آصفیہ بے اوسان۔ پریشان بے خود۔ آپے سے بیخبر۔

بی حیا استعمال۔ بقول بہار مرادف بی حمیت کہ گذشت و صاحب آنند ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ آنکہ حیا و شرم ندارد موافق قیاس است

(اسم فاعل ترکیبی) واز همین است بیحیائی بزیادت یای مصدری بقاعدهٔ فارسی (صائب) ؎ از خجالت مشرق پروین شود رخساره اش چهر گرباو شود از بی حیائی آفتاب (اردو) بے حیا۔ بقول آصفیہ بے شرم بے ادب۔

بیخ بقول بهار بیخه مرادف این است بمعنی اصل و بالفظ برکندن بمعنی استیصال و بالفظ زدن و کردن بمعنی ریشه دواندن و بالفظ نشاندن از عالم نهال نشاندن مستعمل (سعدی) ؎ رعیت چو بیخ است و سلطان درخت ؎ درخت ای پسر ماند از بیخ سخت ؎ صاحبان انند و مهنت و رشیدی هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که بیخه که می آید مزید علیه این است و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) بیخ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث جڑ اصل

بیخار اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی بی خوف و خطر **مؤلف** عرض کند که کنایه باشد (اردو) بے خطر بقول آصفیہ۔ بے خوف

(الف) بی خانمان اصطلاح بقول انند بحوالهٔ فرهنگ

(ب) بی خان و مان فرنگ (الف) (۱) بی خانه و بی مسکن و (۲) مسافر **مؤلف** عرض کند که اصل این (ب) باشد که فارسیان بحذف واو عطف هم استعمال این کرده اند (ظهوری) ؎ زسیل حادثه بی خان و مان چه غم دارد ؎ برای خواجه در اندیشه ام چه انسبیت ؎ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) الف (۱) بے خانمان کھ سکتے ہیں یعنی وہ شخص جو گھر سے جدا ہو۔ بے مسکن (۲) مسافر (ب) الف

بی خایه اصطلاح بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ خواجه سرا و خایه شیشه و خصی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) خواجه سرا۔ دیکھو تلسی کا نمبر (۲) نامکر

بیخبر استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ

غافل۔ ناآگاہ و بی وقوف **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (انوری
ے) در جہان آیتی شد است زخش ؛ لیک از
حال خویش بیخبر است ؛ (**اردو**) بے خبر۔
بقول آصفیہ۔ ناواقف۔ غافل۔ بے شعور (بیوقوف)
دیکھو بد ذہن کے دوسرے معنے۔

بیخ برآوردن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ استیصال کردن است (ابو الفرج
رونی ے) برآرد بیخ طمع از خاک آدم ؛ کزو
مسئول گردد طبع سائل ؛ (**اردو**) جڑ اکھیڑنا
بقول آصفیہ۔ بیخ کنی کرنا۔ استیصال کرنا۔ مٹانا

بیخ برانداختن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مرادف (بیخ برآوردن)
است (سعدی ے) برانداختم بیخ شان از
بہشت ؛ کنونم بکین می نگارند زشت ؛ (**اردو**

دیکھو بیخ برآوردن۔

بیخ بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ قائم کردن بنیاد است (نظامی ے) جناح
از ہوا در زمین بیخ برد ؛ پس آہنگ شد در زمین
چار میخ ؛ (**اردو**) بنیاد قائم کرنا۔

بیخ برکندن مصدر اصطلاحی۔ مرادف
(بیخ برآوردن) است (انوری ے) برکند بدست
عشق از بیخم ؛ تا بیخ صلاح و توبہ برکندم ؛ (**اردو**
دیکھو بیخ برآوردن۔

بیخ پشم اصطلاح۔ بقول برہان بکسر خای
نقطہ دار کنایہ از گوشت است کہ بتازی لحم
گویند صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ
(حکیم نزاری ے) از عالم معاش سہ نعمت
گزیدہ اند ؛ روی نکو و شیرۂ انگور و بیخ پشم
؛ صاحب سروری ہم در ملحقات آوردہ صاحبان
جامع و سراج و رشیدی و بحر و بہار ذکر این کردہ اند

(صفحہ ۳۰۷)

و صاحب ناصری این را مخصوص کند باگوشت گوسپند **مؤلف** عرض کند که تخصیص ناصری موافق قیاس است و تعمیم دیگر محققین مجاز آن (**اردو**) گوشت - دیکھو بسریا - اور بلحاظ تخصیص بکری کا گوشت -

بیختن بقول موارد از پرویزن گذراندن و مضارع این بیزد - صاحب نوادر بذکر معنی بالا صراحت کند که در مضارع و امر این باب بلکه سائر ابواب مصادر ذات الخا - خای آن به زای تازی بدل شود صاحب فدائی گوید که جدا کردن نرمه هر چیز سائیده و کوفته از ریزه آن از رهگذر پرویزن - صاحب انند بحواله فرهنگ فرنگ گوید که غربال کردن - صاحب بحر همین مصدر را به همین معنی با بای فارسی آورده **مؤلف** عرض کند که ماخذ این بثیرهٔ فارسی زبان که بمعنی خالص با زای فارسی می آید های هوز حذف و زای فارسی بدل شد به زای عربی چنانکه تزندوند و بیز باقی ماند که ماخذ و اسم مصدر بیزانیدن است که می آید و از همین بیز زای هوز را بدل کردند به خای معجمه چنانکه فراز و فراخ - بیخ شد و پس ازان علامت مصدر تن بقاعدهٔ فارسی بر و زیاده کرده مصدری ساختند معنی غربال کردن که مراد از خالص کردن است و آنچه به بای فارسی به همین معنی می آید مبدل این چنین بنگیب و تپ و تپ پس آنچه صاحب نوادر بتبدیل خا با زای هوز در مضارع و امر این بیان می کند غلط است بلکه (بیزیدن) مصدری بود که حالا متروک است و ترک آن بی غوری صاحبان تحقیق بیش نباشد تصدیق وجودش از امر حاضر و مضارعش می شود کامل التصریف بود بر خلاف این که سالم التصریف است یعنی از مشتقات این بدون ماضی و اسم مفعول و مستقبل نیاید ازینجاست که فارسیان امر حاضر و مضارع از مصدر مرحوم (بیزیدن) استعمال

کردند و محققین مصادر آن را متعلق باین کردند اگر وجود (بیزیدن) نمی بود مصدر (بیزانیدن) که می آید از کجا پیدا شد این است حقیقت این مصدر (اردو) چھاننا۔ بقول آصفیہ۔ متعدی۔ چھنی سے آٹا نکالنا بیختن کا ترجمہ صاف کرنا

بی خرد بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی عقل و بی وقوف **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی است (اردو) بے وقوف۔ دیکھو بد ذہن کا نمبر (۲)

بی خروخاوند اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ یعنی نہ مالک چیزی و نہ مملوک کسی۔ **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) نہ مالک اور نہ مملوک۔

بیخ زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (بیخ کردن) است کہ می آید بمعنی ریشہ دواندن (النوری ۵) گرچہ در ہر جگہ ی در دو غمت بیخی زدہ کہ شبا روزی چون ذکر تو در نشو نماست **مؤلف** عرض کند کہ مراد از قائم شدن است و بس (اردو) قائم ہونا۔

بیخست بقول جامع بروزن زردشت۔ درخت وغیرہ کہ از بیخ آن را کندہ باشند و فرماید کہ باشین معجمہ عوض سین مہملہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بہ سین مہملہ اصل است و بہ شین معجمہ مبدل آن۔ (چنانکہ کستی و کشتی) چہ خستن بالضم عبارت از کندن است مجازاً از کوفتن و اگر بہ فتح خا بود مجاز از مجروح کردن و اصل آن (بیخ خست) یعنی بیخ کندہ و ضابطہ فارسیان است کہ ہرگاہ دو حرف از یک جنس جمع شوند حذف یکی از انہا جائز **مؤلف** عرض کند کہ مخفف بیختہ بہ تخفیف ہای ہوز و بیختہ کہ می آید اسم مفعول (بیختن) مصدر است

که بعد این مذکور شود (اردو) وہ درخت جو جڑ سے اکھیڑا ہوا ہو۔

(الف) **بیختن** بقول برہان بکسر اول بروزن دل بستن بمعنی (۱) درماندن و عاجز شدن۔ صاحبان انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند و صاحب جامع بذکر معنی بالا (۲) محبوس گردیدن ہم گفتہ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ از ہمین است ----------

(ب) **بیخته** بمعنی درماندہ و عاجز اما قوسی بفتح و ضم خا نوشتہ و ظاہرا الف بای پارسی باشد کہ (پای خوست) نیز آمدہ و بای تازی خطاست۔ صاحب بحر الف را سالم التصریف گوید کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و صاحب برہان نسبت (ب) گوید کہ بروزن بیتہ بمعنی (۱) درماندہ و عاجز و (۲) محبوس و بندی ہمنا سروری می فرماید کہ گرفتار و درماندہ و عاجز (استاد خسروی ؎) دل خستہ و مجروح ہمچو بیختہ و گمراہ ؎ گریان بسپیدہ دم نالان بسجگاہ ؎ و فرماید کہ بیای فارسی ہم بنظر رسیدہ و غالبا این اصح باشد۔

مؤلف عرض کند کہ الف مصدریست مرکب از پی بمعنی حقیقیش و خستن کہ بمعنی برکندن و خستہ کردن و آزردہ ساختن می آید و معنی لفظی (پی خستن) برکندہ شدن از بیخ و کنایہ از درماندن و عاجز شدن و بمجاز محبوس گردیدن۔ بای فارسی بدل شد بہ عربی چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب و (ب) ماضی مطلق بزیادت ہای ہوز در آخر کہ افادۂ معنی مفعولی کند (اردو) الف (۱) درماندہ اور عاجز ہونا (۲) قید ہونا (ب) (۱) درماندہ۔ عاجز (۲) محبوس مقید۔ قیدی۔

بیخ سوسن اصطلاح۔ بقول ہفت و مؤید اصل السوس را گویند کہ در ہندی ملہٹی نام است صاحب محیط ذکر این کردہ حوالہ سوسن نوشت و بر اصل السوس گوید کہ بکسر ہمزہ ہم

یونانی است و بفتح همزه اسم عربی و بیونانی غلوفی
و غلوفریا و به لاطینی ابرتس و در زبان افغانی
خوگادلی و در کشمیری شنگیر و بفارسی شیرازی
بیخ مهک و به اصفهانی مثرو و به ترکی شیرین بان
و به فرنگی کلیسر بزه و در انگریزی لینکریس و
بهندی ملهٹی گویند. بیخ بنات سوسن است
دو قسم می باشد تلخ و شیرین و مستعمل شیرین آنست
مرکب القوی مائل تر بحرارت و معتدل در رطوبت
و یبوست و گویند گرم و تر در اول منضج اخلاط
غلیظه و مرکبه و مسکن تشنگی بسبب رطوبت
و عذوبت خود لهذا نافع التهاب معده خصوص
آب زلال نقوع آن و مقوی اعصاب و نافع
درد عصب و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو)
ملهٹی. بقول آصفیه. ہندی. مؤنث. اصل السوس
چرمٹی کی جڑ. گھومچی کے درخت کی جڑ بیخ مهک

بیخ شاخ دست اصطلاح. بقول شمس
بمعنی انگشت دست **مؤلف** عرض کند که دیگر
کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و آنچه
قیاس می خواهد مقام وصل انگشت یا کف دست
را توان گفت و پنج شاخ دست من وجه انگشتهای
دست را توانیم گفت باقی حال بدون سند استعمال
مجرد قول شمس اعتبار را نشاید (اردو)
ہاتھ کی انگلیاں. مؤنث.

بیخشت بقول برہان بفتح اول و ضم ثالث
بروزن زردشت ہر چیز که آن را از بیخ کنده
باشند مانند درخت و امثال آن و فرماید که بجای
شین نقطه دار سین مهمله هم آمده چه در فارسی
هر دو تبدیل می یابند صاحب سروری هم ذکر
این کرده (شمس فخری ه) چنان بنیاد ظلم
از کشور خویش ۲ بفرمان آلهی کرد بیخشت ۲ (یکی از
قدما ه) او ز معانی حقیر و بی هنر و عقل ۲ جان ز
تن آن خسیس باد ابیخشت ۲ صاحبان جامع و
هفت وانند هم ذکر این کرده اند **مؤلف**
عرض کند که اشاره این بر (بیخشت) گذشت

و این مبدل آنست چنانکہ کستی و کشتی (اردو) دیکھو بخشت۔

بیخشت کردن مصدر اصطلاحی یعنی از بیخ برکندن و استیصال کردن سند این بیخشت از شمس فخری گذشت و ماخذ این ہمہ را بجا مذکور (اردو) استیصال کرنا۔

بیخش در آبست مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجا کسی زنند کہ سرسبز و شاداب و خوشحال باشد مانند درختی کہ بیخ او در آب باشد و حاصل آن سرسبزی است۔ (اردو) پہلا پھولا ہے۔ صاحب آصفیہ نے پہلا پھولا پر فرمایا ہے صفت صاحب نصیب و دولت مند۔ امیر جیسے "پہلا پھولا گھر سب دیکھتے ہین" (عو) دکن مین کہتے ہین "ہرا بھرا ہے" یعنے سرسبز ہے شاداب ہے۔

(۱) **بی خطر** استعمال۔ بقول انند بجواں فرہنگ فرنگ بفتح ثالث بخوف و بیم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و از ہمین است مصدر

(۲) **بی خطر آمدن** یعنی بی خوف و خطر و بی مضرت واقع شدن (انوری ۵) عدل تو ہمائیست کہ چون سایہ بگسترد بہ خاصیت خورشید دران بی خطر آمد بہ (اردو) (۱) بے خوف۔ نڈر۔ (۲) بے خوف و خطر ہونا۔ بے مضرت واقع ہونا۔

بیخ کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف بیخ زدن است کہ گذشت و صاحب بجر (بیخ کردن درخت را قائم کردہ گوید کہ مستحکم شدن آن در زمین **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (سعدی ۵) درخت کرم ہر کجا بیخ کرد بہ گذشت از فلک شاخ و بالای او بہ (اردو) دیکھو بیخ زدن

بیخ کن (ف) **بیخ کندن** (ف) استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت

(ج) **بیخ کنی** مؤلف عرض کند کہ استیصال چیزی کردن و از بیخ و بنیاد برآوردن و نیست و نابود کردن (کمال اصفہانی ۵) آنکہ بیخ فراق او کند ہ رستم زال زر تواند بود ہ (الف) امر حاضر (ب) و اسم فاعل ترکیبی (انوری ۵) نوبت ملک بیخ کن کہ شد است ہ دشمن تو چو مہرہ در ششدر ہ و (ج) حاصل بالمصدر (ب) صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ذکرش کردہ (اردو) الف۔ بیخ کنی کرنے والا (ب) بیخ کنی کرنا بقول آصفیہ جڑ اکھاڑنا نیست و نابود کرنا (ج) بیخ کنی حاصل بالمصدر (ب)

بیخ گوی اصطلاح۔ بقول برہان بکاف بر واو رسیدہ و ہای بہ تحتانی رسیدہ بیخ تفتی است کہ شوکران باشد و آن را بیونانی (تودریون) گویند و بہترین آن از تفت آورند و تفت از اعمال یزد است صاحبان جامع و ناصری و انند ہم ذکر این کردہ اند صاحب محیط ذکر این

و برشوکران ہرچہ می فرماید ما نقلش بر (باریقون) کردہ ایم (اردو) دیکھو باریقون۔

بیخ گوشش زرد است مثل بیقول بہار یعنی قرمساق و شریر و فتنہ انگیز است صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ خیال عجمان است کہ شریر و فتنہ انگیز را بن گوش زرد رنگ می باشد (اردو) بڑا شریر و بدذات ہے۔ دکن میں اس موقع پر کہتے ہیں "بیخ کانگوشیاں کھایا ہوا ہے"۔

بیخلوش بقول ہفت ریم آہن را گویند و دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد معاصرین عجم بر زبان ندارند مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد کہ مرکب باشد از بیخ بمعنیش و لوش کہ بمعنی گل سیاہ و تیرہ کہ در بن حوضہا و تہ جوی ہا بہم می رسد و این ہمان است کہ حقیقتش بر اسقورون بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو اسقورون۔

بیخ مہک اصطلاح۔ این ہمانست کہ بدیل بیخ سوسن اشارۂ این کردہ ایم و مہک اسم جامد فارسی زبان است برای سوسن پس این مرکب اضافی است مرادف بیخ سوسن (**اردو**) دیکھو بیخ سوسن۔

بیخ نرگس اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت یعنی پیاز نرگس (کابتی ؎) چو بیخ نرگس اگر دورم افگند در خاک ؎ نہان در دون کفن باشدم ہزار قدح ؎ بہار بذکر یعنی ہالا گوید کہ در نسخۂ تندرام این شعر مال یحیی شیرازیست صاحب اتند نقل نگار بہار **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (**اردو**) درخت نرگس کی جڑ۔

بیخ نشاندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ از عالم نہال نشاندن است۔ بہار بدیل بیخ اشارۂ این کردہ (حافظ ؎) شکر ایزد کہ دگر بار رسیدی ز بہار ؎ بیخ نیکی بنشان و گل توفیق ببوی ؎ (النوری ؎) بیخ کسان را نشاندہ قضا ؎ شاخ آن جز کرم نیارد بر ؎ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بیخ بمعنی درخت و نہال ہم استعمال می کنند چنانکہ گویند یک بیخ درخت نشاندہ ایم یعنی یک درخت در زمین قائم کردہ ایم و این چنان است کہ نفر برای آدم و راس برای گاو اسپ و زنجیر برای فیل (**اردو**) درخت بونا۔

بیخ نوش اصطلاح۔ بقول مؤید در نسخ قلمی ریم آہن (کذا فی الطب) و در نسخۂ مطبوعہ نولکشور این را بہ حای حطی عوض خای معجمہ آوردہ گوید کہ شرابیکہ در و بیخ تریاک انداختہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ آن (بیخ نوش) است کہ بجایش می آید و این لغتی است کہ محققین اہل زبان ترکش کردہ اند نمی دانیم کہ صاحب مؤید این را از کجا پیدا کرد و بدیل لغات فارسی نوشت۔ صاحب محیط بر (خبث الحدید) گوید کہ بفارسی نوش و چرک آہن

وریم آہن وبشیرازی رمہ وبہندی لوہیکا میل
وکثیت نامند وآن همانست که بر (استورون)
ذکرش کرده ایم وجه تسمیهٔ این هیچ معلوم نشد
که ترکیب بیخ با نوش چراست و در لغات فارسی
نوش هم بدین معنی نیامده چنانکه صاحب محیط
ذکرش کرده (اردو) دیکھو استورون۔

بی خوابی کشیدن مصدر اصطلاحی
مبتلای بیخوابی شدن (صائب ؎) دولت بیدار
اگر یکچند بی خوابی کشید ؎ کرد در ایام بخت ما قضای
خوابها ؎ (اردو) بے خوابی کے مرض میں مبتلا ہونا

بی خواست اصطلاح۔ بقول بحر وانند
وغیاث بمعنی بی تلاش وفکر وناطلبیده مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎)
آه از درد گران بی خواست می خیزد ز دل
؎ در کمان سخت حفظ تیر کردن مشکل است
(اردو) بغیر طلب کے۔ بے خواست بھی
کہہ سکتے ہیں۔ بے خواہش۔

بی خوانی اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ بمعنی بیمزگی و بی ذائقگی **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است که از خوان در اینجا
خوان نعمت مراد است (اردو) بیمزگی
بقول آصفیه۔ مؤنث۔ بے لطفی۔

بی خواهش استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بمعنی بی طوع و رغبت **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس و مرادف بی خواست
است که گذشت (اردو) دیکھو بے خواست

بیخ و بار اصطلاح۔ بمعنی بیخ و بن است
سند این از استاد فرخی بر معنی بیخ و بار گذشت
(اردو) بیخ و بن کھد سکتے ہیں جیسے اُس نے
اِس باغ کو بیخ و بن سے برباد کیا"

بیخود اصطلاح۔ بقول بهار عراد ف
(بی خویش) و (بیخود شدن) کنایه از بیهوش
و متحیر۔ صاحبان بحر و فرهنگ فدائی و هفت
وانند هم ذکر این کرده اند (ظهور بی سه)

بیخودم پاس رازمی رسدم ہ پاکم ازغش گداز می رسدم ہ (اردو) بیخود بقول آصفیہ آپ سے بیخبر۔ ازخود رفتہ۔ بے ہوش۔ مدہوش۔ بدحواس۔ مخمور جسکو اپنی خبر نہو۔

(۱) **بیخود فتادن** استعمال۔ ہر دو مرادف یکدیگر است بمعنی ازخود بیخبر شدن و مدہوش گردیدن و بی ہوش و حواس شدن (ظہوری ۱۵) درخارزار خرقہ ظہوری شگفتہ دل ہ بیخود بنکہت گل ساغر فتادہ ایم ہ (ولہ ۵) روی بنمای کہ بیخود گردم ہ چند در دیدن خود روسازم ہ (اردو) بے خود ہونا۔

(۲) **بیخود گردیدن**

(۱) **بی خودی** اصطلاح (۱) بیخودی و مدہوشی (ولہ ۵) بیخودی سرکرد اگر حرف سفر برمانگیرد ہ نیست از احوال خود مارا خبر برمانگیرد ہ (اردو) (۱) بے خودی بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بیہوشی۔ بدحواسی۔ وجد۔ عالم بیخبری۔ (۲) بے خودی واقع ہونا۔

(۲) **بی خودی سرکردن** بمعنی مدہوشی واز خود رفتگی و بی ہوشی باشد (ظہوری ۵۰) بیخودی وام می توانم کرد ہ شہرت خود ادائی دارم کو (ب) مرادف آن و مصدر ۔۔۔۔۔۔

بیخور و خواب استعمال۔ بقول اند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی معروف **مولف** عرض کند کہ بمعنی کسی کہ نہ چیزی خورد و نہ خوابش ببرد کنایہ از بے آرام و بے سکون۔ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) بے خور و خواب بقول آصفیہ وہ شخص جو کھائے نہ سوئے۔ بے چین اور بے آرام۔

(الف) **بی خویش** اصطلاح۔ الف

(ب) **بی خویشتن** بقول برہان باواو معدولہ بروزن بی ریش بمعنی بی خود و بیہوش

(ج) **بی خویش شدن** بمعنی بیخود شدن

هم آمده که سندش از ظهوری بر (بنویش آمان) گذشت صاحبان جهانگیری و بحر و رشیدی و بهار و جامع و فدائی هم ذکر الف و ب کرده اند و جهانگیری در ملحقات هم ذکر ب کرده و صاحب ناصری بر الف قانع و بدیل آن ذکر ب هم فرموده و بهار معنی متحیر را برین اضافه کرده - خان آرزو در سراج بذکر این گوید که این معنی بنا است و صاحب رشیدی که آن را بحقیقت شمرده خطا **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرادف بیخود است که گذشت (مولوی معنوی ب ۵) آنخواجه را از نیم شب بیماری پیدا شده بتا روز بر دیوار با بیخویشتن سری زند (**اردو**) الف اور ب - دیکھو بے خود (ج) بیخود ہونا -

بیخه بقول بهار و اند مرادف بیخ (ظهوری ۵) چنان بیخه و ریشهای متین که رگ رانده در مغز گاو زمین **مؤلف** عرض کند که حقیقت این بر بیخ گذشت (**اردو**) دیکھو بیخ -

بیخ یک گرفته باد اصطلاح - بقول شمس بابای اول و کاف دوم فارسی یعنی جهان خراب شد و شش جهت از میان برخاست و بمعنی قیامت و رستخیز **مؤلف** عرض کند که همه محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ساکت و خلاف قیاس است و نمی توان اعتبار را نشاید (**اردو**) قیامت - مؤنث

بی حیله اصطلاح - بقول برهان با خای نقطه دار بروزن بی حیله - خرفه را گویند و بعربی بقلة الحمقا صاحبان جامع و هفت هم ذکر این کرده اند صاحب رشیدی صراحت مزید کند که مرادف (بوخله) صاحب جهانگیری گوید که آن را بخله و پرپهن هم خوانند - خان آرزو در سراج می فرماید که ظاهرا او به یا برعکس آن تبدیل یافته و یای دوم از بوخله حذف کرده اند **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر (بخله) گذشت (**اردو**) دیکھو بخله -

بید بقول برهان بکسر اول و سکون ثانی و دال (ا) نام درختی است مشهور و آن را

بعربی صفصاف خوانند۔ صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج
ذکر این کردہ اند (ناصری ؎) حقیرم ای چمن پیرا مبین گربی ثمر بیدم ؎ کہ از جان سایہ ام
جوئی چو بر سر تافت خورشیدم ؎ صاحب غیاث گوید کہ گویند این درخت بار ندارد و ما بار
این را دیدہ ایم کہ قابل خوردن نباشد مگر بید سادہ بیخر شگوفہ ثمر دارد و محققین نوشتہ اند کہ
ہفدہ نوع است صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار این را بید مجنون ہم گفتہ۔ بہار
گوید کہ بدین معنی تیغ و خنجر و شمشیر و طرہ از تشبیہات اوست (خواجہ جمال الدین سلمان ؎)
بہ تیغ بید و اسپر غم غم از دل کن کنون بیرون ؎ کہ تیغ بید۔ اسپر غم چو دید انداخت غم و رغم ؎
(انوری ؎) تا کشیدہ است قضا خنجر بید ؎ ہمہ گلزار پر از پیکان است ؎ (ولہ ؎) در مصاف
قضا بخون عدو ؎ تا بشمشیر بید گلگون باد ؎ (محمد قلی سلیم ؎) پریشان مادرم چون طرۂ بید ؎
چو مرغ بیضہ ضائع کردہ نومید ؎ صاحب محیط گوید کہ اسم فارسی است معروف بہ بید سادہ و
بعربی خلاف و صفصاف و بترکی بال و سکور و بلغت افغانی اولہ و در ملک مالوہ نگیر۔ مزاج
آن حار باعتدال و بقول صاحب کامل بارد و یابس و گویند ثمر آن معتدل میان رطوبت و یبوست
و در ان قبض خفیف و برگ آن سرد و خشک و در ان اندک حرارت و قبض و تلخی است و گل
آن سرد و خشک و منافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است۔
(**اردو**) بید۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ ایک قسم کے درخت کا نام جسے ہندی میں
بیت کہتے ہیں اس کے شاخون میں از حد خمیدگی اور لچک پائی جاتی ہے۔
(۲) **بید**۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج نام

دیوی بودہ در مازندران کہ رستم او را کشت (حکیم فردوسی ؎) بدر بید پہلوی دیو سپید
جگر گاہ او لاد و غندی وبید ؛ (ولہ ؎) نمائی مراجای دیو سپید ؛ ہمان خان پولاد و غندی
وبید ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان می نماید (**اردو**) بید۔ فارسی مین
ایک مازندرانی دیو کا نام ہے جسکو رستم نے قتل کیا تھا۔ مذکر۔

(۳) **بید** ۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و جامع بمعنی باشید و بوید
(حکیم فردوسی ؎) میان بستہ دارید و بید ار بید ؛ ہمہ در پناہ جہاندار بید ؛ صاحب
ناصری گوید کہ مخفف بوید و بوید مخفف باشید **مؤلف** عرض کند کہ ناصری سکندری خورد
کہ بوید را مخفف باشید نوشتہ باشید از باشیدن است و بوید از بودن و ہر دو جمع حاضر
امر و بید مخفف بوید بخلاف واو (**اردو**) رہو تم۔

(۴) **بید** ۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و ناصری و جامع کرمکی را گویند کہ کاغذ و
جامہ ہای پشمین را ضائع کند صاحب سروری گوید کہ بدین معنی مرادف بیو (منظفر سروی
؎) ہوا چنان زبرودت کہ آدمی خواہد ؛ کہ ہمچو بید بموئینہ در شود پنہان ؛ صاحب
رشیدی گوید کہ کرمی است کہ در بیدمی باشد و خوراکش بید است۔ خان آرزو در سراج
بر رشیدی اعتراض کند و با دیگر محققین متفق چنانکہ (نمد بید زدہ) و (قالین بید زدہ)
مؤلف عرض کند کہ ما ہم باتفاق ہمہ محققین زبانداں و اہل زبان داں قول رشیدی
را بدون سند معتبر نداریم (**اردو**) وہ کیڑا جو کاغذ اور پشم کو ضائع کرتا ہے۔ مذکر۔

(۵) **بید** ۔ بقول برہان و سروری و جامع و سراج بمعنی بیہودہ و بی فائدہ و نامسود مند

باشد وقتی که مرادف باد شود چنانکه گویند (باد و بید) یعنی بفائده و نا سودمند (حکیم فردوسی ؎)
که بهرام و ادش بایران نوید ۔ سخن گفتن او شود باد و بید ۔ **مؤلف** عرض کند که استعمال
این مفرد نیامده و بخیال ما بدل مهمل باد است که بر معنی پیچش بمعنی هیچ گذشت الف بدل شد به
تحتانی چنانکه ارمغان و یرمغان (**اردو**) بیهوده ۔ بے فائده ۔

(۶) **بید** ۔ بقول برهان و سروری و جهانگیری و ناصری و جامع بزبان هندی نام کتابی
است مشتمل بر احکام دین هندوان و باعتقاد ایشان کتاب آسمانی است (امیر خسرو ؎)
زهی هندو زبانت مانند رید ۔ که در محراب داری روی امید ۔ صاحب رشیدی گوید
که نام چهار کتاب هندوستان که باعتقاد شان هر چهار کتاب آسمانیست صاحب غیاث
گوید که در حقیقت آن یکی است و مشتمل است بر چهار دفتر ۔ خان آرزو در سراج ذکر این
کرده گوید که هندی صرف است **مؤلف** عرض کند که در سنسکرت نام این کتاب وید
است ۔ واو و بعض از هنود بید هم خوانند به بی تحقیقی فارسیان آن را منقرس کرده اند به
تبدیل واو به موحده چنانکه آو و آب (**اردو**) وید ۔ بقول آصفیه سنسکرت ۔ اسم مذکر
ماخوذ از وِد کتاب آسمانی ۔

(۷) **بید** ۔ بقول برهان و جامع بمعنی هوش و شعور ۔ صاحب غیاث بذکر این گوید که چنانکه
بیدار بمعنی مقابل خفته خان آرزو در سراج گوید که (قالین بید زده) را صاحب مؤید الفضلا
(موش زده) دانسته باشد که بمعنی موش هم آورده ۔ صاحب برهان موش را هوش خوانده این
معنی قائم کرده باشد چنانکه بعد تفتیش و تنقیح معلوم می شود **مؤلف** عرض کند که بوجود (بیدار)

که اسم فاعل ترکیبی است تفتیش و تنقیح شما هیچ است (اردو) هوش بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ فہم۔ بدہ۔ سمجھ۔ عقل۔ فراست۔ دانش۔ شعور۔

(۸) **بید** ۔ بقول برہان بحوالۂ مؤید بمعنی موش کہ عربان فارہ خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در ہیچ کتاب لغت و کلام شعرا بنظر نیامدہ و فرماید کہ بخیال می رسد کہ صاحب مؤید در شعر [illegible] دی (فالی بید زدہ) یا مثل آن دیدہ بقیاس بمعنی آن موش فہمید **مؤلف** عرض کند کہ راست می نماید و این باریک بینی صاحب مؤید برای تائید فضلا است کہ ہوش را موش دانست و غیر از صاحب برہان کہ بحوالۂ او ذکر این کرد دیگر کسی از محققین اہل زبان ذکر این معنی نکرد و دلیل صحت ہوش از لفظ (بیدار) بدست آمد و قیاس تقاضای آن نمی کند کہ اہل لغت موش را ہوش خواندہ باشند باقی حال این معنی را بدون سند استعمال تسلیم نمی کنیم (اردو) چوہا۔ دیکھو ببر کے پانچوین معنے۔

(۹) **بید** ۔ بقول بہار نام گیاہی کہ بعربی خیزران گویند و از برگ آن پلنگ و امثال آن بافند و فرماید کہ بدین معنی بیت بقوقانی ہم متعارف (محمد سعید اشرف ۵) پی خواب بہاری فرش کردند ۔ پلنگ بید باف از سایۂ بید ۔ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط بر خیزران گوید کہ لغت فارسی است و بہندی بیت و چوب بیت و بعربی جنۃ کہ برگ آن شبیہ ببرگ نخل و کوتاہ تر از آن و از برگ آن سطح کرسی و پالکی و چارپائی می بافند و در ہند بسیار۔ گرم و خشک در دوم و [illegible] سیدن سائیدۂ آن جہت قطع نزف الدم و طلای آن را دع و محلل اورام و مورچہ گزیدہ و [illegible] خواص آنست کہ چون در جامہ گذارند رخصہ بدان ضرر نمی رساند (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ چیزی کہ بہار را در غلط انداخت ہمین فرش کرسی و چارپائی ہاست کہ درین روزہا اندپوست

(بید بمعنی اول) درست می کنند و دیگر ترجمهٔ هندی بیت و حقیقهٔ خیزران و رای بید فارسی است فارسیان آن را بید نمی گویند صاحب برهان هم بر خیزران ذکر بید نکرد و نوعی از چوب دانی گفته صاحب مخزن الادویه خیزران را لغت عرب گفته می فرماید که در فارسی خیزران بدون تحتانی است و به هندی بیت صاحب محیط بر بهیت هندی که به نون بعد تحتانی آمده ذکر خیزران کرده پس متحقق شد که ترجمهٔ هندی بید بیت است و ترجمهٔ هندی خیزران بینت به نون عجب است که صاحب محیط بر بنیت اسم عربی خیزران گفته و اسم فارسی خیزران و این بالعکس (مخزن الادویه) باشد (اردو) بنیت - بقول محیط هندی بین بیتم اور سنسکرت مین پرتیموده - پیترودچا گهوج - اگرچاوه - دیرگهه پترکا - لیک -

بیداد اصطلاح - بقول برهان (۱) ظلم و ستم باشد و (۲) نام شهری از ترکستان یا دنیا آنشهر کافور نام جادوئی بوده آدم خوار که ستم اورا کشت صاحب سروری ذکر هر دو معنی کرده (حکیم سنائی ؎) قرار انصاف و زیب شیدیکیست ؎ هیچ بیداد و شاخ بیدیکیست ؎ (فردوسی ؎) دزی بود در مرو نام آباد بود ؎ کجا نام آن شهر بیداد بود ؎ صاحب فعالی هر معنی اول قانع و صاحبان رشیدی و جامع و ناصری و سراج ذکر این کرده اند - بهار گوید که این مرکب است از بید و آن که کلمهٔ نسبت است و چون درخت بید بار ندارد این مرکب را بمعنی (۳) ظالم و ستمگار استعمال کرده اند - (حکیم ناصرخسرو ؎) رهاکن ظلم و بیداد و داد بگزین ؎ که باشد بیگمان بیداد بیدین ؎ و فرماید که بمعنی اول مرکب است از کلمهٔ (بی) و (داد) و بدین معنی بلفظ شدن و کردن و کشیدن می آید **مؤلف** عرض کند که ماخذ این

بمعنی اوّل همان است که بهار ذکرش کرد و عجبی نیست که نام شهر بیداد هم بوجه مردم خواری پادشاه آن قرار یافت و ماخذ معنی سوم بیان کردهٔ بهار هیچ و این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ظالم یعنی کسی که داد و انصاف ندارد۔ واستعمال این با مصادر فرس در ملحقات می آید (اردو) (۱) بیداد بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث ظلم وستم۔ جور وجفا۔ جبر وتعدی (۲) بیداد ترکستان کے ایک شہر کا نام ہے جس کا بادشاہ مردم خوار تھا۔ مذکر (۳) ظالم۔ بیدادگر۔ دیکھو استنبہ کے چھٹے معنے۔

بیداد آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی از معنی این ساکت **مؤلف** می گوید که بوقوع آمدن ظلم (فغانی شیرازی ؎) فراموشم شود چندانکه زو بیداد می آید ؛ ولی فریاد ازان ساعت که یکیک یاد می آید ؛ (اردو) بیداد کا ظاہر ہونا۔ ظلم واقع ہونا۔

بیداد پسندیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که روا داشتن ظلم وجور است و بیداد پیشگی را پسندکردن (صائب ؎) باز صائب عندلیبان را بشور آورده ؛ برهم آوزان خود پسند این بیداد را ؛ (اردو) جور وجفا کو پسند کرنا۔

بیداد پیشه اصطلاح۔ بقول بهار و انند ظالم وستمگار باشد (نظامی ؎) دو بیداد پیشه به پیش اندرون ؛ به بیداد خود شاه را رهنمون ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بیداد پیشہ۔ کہہ سکتے ہیں۔ جفا پیشہ بھی بترکیب فارسی ظالم کو کہہ سکتے ہیں۔

بیداد جستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی این را آورده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که طلب وخواهش جور وجفا کردن و بیداد جوکه می آید از همین مصدر است (اردو)

ظلم دوست ۔ظلم کو چاہنا ۔ظالمی کو پسند کرنا ظلم کی فکر مین رہنا ۔

بیداد جلوہ اصطلاح ۔بقول بہار وانند از اسماء محبوب است **مؤلف** گوید کہ مشتاق سند استعمال این می باشیم اگرچہ اسم فاعل ترکیبی وموافق قیاس است ولیکن استعمال این از نظر مانگذشت (**اردو**) بیداد گر معشوق کو کہہ سکتے ہین

بیداد جو اصطلاح ۔ہمان کہ ذکرش بر بیداد جستن گذشت (قاسمی گونادی ؎) ز بیدادی چرخ بیداد جوی ۔ز شاہ جہان بخت بر تافت روی ۔(**اردو**) بیداد گر ۔بیداد جو کہہ سکتے ہین ۔بمعنی ظالم ۔

بیداد داشتن استعمال ۔صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مبتلای بیداد شدن (عالی شیرازی ؎) دل ما این ہمہ بیداد ز چشم تو نداشت ۔نیست از پیش خود البتہ بایمای کسی است ۔(**اردو**) بیداد کیا جانا ۔مبتلای جور وجفا ہونا ۔

بیداد دیدن استعمال ۔صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف (بیداد داشتن) کہ گذشت (ناظم ہروی ؎) دلم بردی وکردی پشت برمن ۔ندیدی از برق این بیداد خرمن ۔(**اردو**) دیکھو بیداد داشتن ۔

بیداد رسیدن استعمال ۔صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عائد شدن ظلم بر کسی (ملا جامی ؎) از تیغ خسان اگرچہ بیداد رسد ۔صد زخم ستم بر دل ناشاد رسد ۔(ظہوری ؎) بیگانگان بداد ظہوری مگر رسند ۔بیداد اینقدر ز کدام آشنا رسید ۔(**اردو**) ظلم عائد ہونا ۔ظلم واقع ہونا ۔

بیداد رفتن استعمال ۔صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که مرادف (بیداد رسیدن) است که گذشت (ظهوری ؒ) بران صید مسکین چه بیداد رفت ؛ که در دام از یاد صیاد رفت ؛ (اردو) دیکھو بیداد رسیدن۔

بیداد کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که جور و جفا کردن (صائب ؒ) فریاد ازین بیدادها کند ؛ بر خاطر یکه سایهٔ گل کوه غم شود ؛ (اردو) ظلم کرنا۔ بیداد کرنا جور و جفا کرنا۔

بیداد کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تحمل جور و جفا کردن و مورد ظلم شدن (ظهیر فاریابی ؒ) کمینه پایهٔ من شاعریست خود بنگر ؛ که چند گونه کشیدم ز دست او بیداد ؛ (اردو) ظلم سہنا۔ بہت سا ظلم ہونا۔

بیداد کنندراندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که برداشت جور کردن (صائب ؒ) بیداد فلک را به تغافل گذرانیم ؛ پوشیدن چشم است ز دشمن سپر ما ؛ (اردو) جور و جفا کی برداشت کرنا۔ ظلم سہنا۔

بیدادگر اصطلاح۔ بقول بهار۔ مرادف بیدادمند و بیدادوند بمعنی ظالم و ستمگار۔ و فرماید آنه موافق قاعده نادادگر باید چه (دادگر) گویا صیغهٔ فاعل است و سلب آن بلفظ نامی شود چنانچه سلب وصف جاهل بناجاهل کنند نه بی جاهل مگر آنکه گفته شود که بیداد مرکب بمعنی ستم است یا مخفف بیدادی۔ اگرچه پسین احتمال ضعیف است پس بیدادگر بمعنی ستمگر باشد (خواجه نظامی ؒ) تو با دادی او هست بیدادگر ؛ تو میزان زور او ترازوی زر ؛ (فردوسی ؒ) بغزنی مرا گرچه خون شد جگر ؛ ز بیداد آن شاه بیدادگر ؛ صاحب انند نقل بهار و صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که گر بقول برهان

بمعنی کنندہ و سازندہ ہمچون کوزہ گر و امثال آن و مرادف گار ہم ہمچو آموزگار و آموزگر کہ از ہر دو معنی فاعلیت مفہوم می گردد وقتیکہ با کلمۂ دیگر ترکیب شود پس این مرکب موافق قیاس است مخفی مبادکہ (بیداد) بمعنی ظلم گذشت پس درین مرکب بہ ہمین معنی است (اردو) بیداد گر۔ ظالم کو کہہ سکتے ہین (ترکیب فارسی) ظلم کرنے والا۔

(۱) بیدادمند اصطلاح۔ بقول بہار ہر دو مرادف بیداد گر ہوشنگ عرض کند کہ مند و مبدلش وند بمعنی صاحب آمدہ چنانکہ دولت مند و دولت وند۔ صاحب دولت را گویند (خاقانی ؎) در سینہ حلقہ ہا شود از دم آہ آتشین ۔ از خامکاری دل بیدادمند او ۔ (میر خسرو ؎) جفا بین زگردون بیدادمند ۔ چو من خسروی درچنین تخته بند ۔ رہ این شد

(۲) بیدادوند از زر بیدادوند ۔ خراسندہ شد راہ رو بی نیاز ۔ (اردو) دیکھو بیدادگر۔

بیدادی استعمال۔ بقول انند [illegible] فرہنگ فرنگ بمعنی ظلم و جفا و ستم ہوشنگ عرض کند کہ با لفظ بیداد کہ بہ معنی جور و جفا گذشت یای مصدری مرکب کردند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بذیل بیداد ذکر این کردہ (قلیچ خان الفتی در نفائس المآثر ؎) شب از بیدادی آن طفل کتب یادی کردم ۔ چو طفلان دست بسری زدم فریادی کردم ۔ (اردو) بیدادی۔ بمعنی ظلم کہہ سکتے ہین۔

بیدادیافتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ ابتدای جور و جفا شدن (اثیر اومانی ؎) در فلک تیر بیدادی شوی شعر یابد از سوزش دل ہر دو ہی سد بیداد ۔ (اردو) مبتدای جور و جفا ہونا۔

بیدارم اصطلاح۔ بقول سروری (۱) معروف و (۲) روشن و افروختہ۔ بہار نسبت

معنی اول گوید کہ مقابل خفتہ مرکب از بید بمعنی شعور و آر کہ کلمۂ نسبت است و فرماید کہ در صفحات
آئینہ[1] و بخت[2] و جان[3] و خاطر[4] و دل[5] و دولت[6] و شرم[7] و شبنم[8] و عرق[9] و عقل[10] و غنچہ[11] و فتنہ[12]
و معز[13] و ہمت[14] مستعمل (میر خسرو ۵۳) جہان زندہ از جان بیدار او ہ زمین روشن از
روز بازار او ہ (بدر چاچی ۵۴) زان سوار یہا کہ باشد صادقان را نیم شب ہ صبح را
در خواب ماندہ خاطر بیدار من ہ (صائب ۵۵) یکدل بیدار و رنہ پردۂ افلاک نیست ہ پردۂ خواب
است گویا پردۂ این سازہا ہ (ولہ ۵۶) دیدۂ امید ما بر دولت بیدار نیست ہ فتح باب
ما ز چشم نیمخواب دیگر است ہ (ولہ ۵۷) این چہ چشم ہمیشہ در خواب است ہ وین چہ
شرم ہمیشہ بیدار است ہ (ولہ ۵۸) از گل روی تو غافل کہ تواند گل چید ہ کہ ز شبنم عرق
شرم تو بیدار تر است ہ (بیدل ۵۹) یک غنچہ بیدار ندارد چمن دہر ہ شاخ گل این باغ
بچشم رگ خواب است ہ (صائب ۶۰) ببوی سوختگان مغز ما شود بیدار ہ اگرچہ ہمچو شرر
خوابگاہ ما سنگ است (میر خسرو ۶۱) ولی چون ہمت بیدار داری ہ بہ آن باشد کہ
با این کار داری ہ بلی چون برکشد تقدیر خنجر ہ نخست از عقل بیدار افگند سر ہ و ہم او فرماید
کہ (۳) بیدار بمعنی بیداری ہم آمدہ (زرتشت بہرام ۶۲) نہ در بیدار گشتم نے بہوشاسپ
ہ گنگویم خبر پیش تخت گشتاسپ ہ صاحب انند نقل نگار بہار صاحب غیاث نسبت ماخذ گوید
کہ مرکب است از لفظ بید و دار یک دال را حذف کردند **مؤلف** عرض کند کہ ما ہمین ماخذ
را بہتر دانیم کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ہوش دارندہ (انوری ۶۳) در تمنای یکدمی
بیغم ہ ہمہ شب تا بروز بیدارم ہ دیگر استعمالات این در ملحقات می آید و تحقیق ما (۴)

بمعنی آگاہ و باخبر ہم آمدہ کہ مجاز معنی اوّل است چنانکہ فارسیان معاصر گویند "شاہ ما خیلی بیدار است" و بیدار دل ہم کہ در ملحقات آید تعلق دارد ازہمین معنی (اردو) (۱) بیدار بقول آصفیہ۔ خوابیدگی کے خلاف۔ جاگنا۔ ہوشیار (۲) روشن (۳) بیداری بقول آصفیہ بمعنی جاگ۔ جگن۔ ہوشیاری (۴) بیدار کہہ سکتے ہین جیسے بیدار دل۔

بیدار بخت معروف **مؤلف** اصطلاح۔ بقول بہار و آنند عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ بخت او بلند باشد یعنی طالعمند و بخت روشن و خوش دارندہ متعلق بمعنی دوم بیدار کہ گذشت (ظہوری ۵) پر تلخ نیست رشک شکر خواب دیگران ؎ بیدار بخت شورش افسانہ خوردہ ایم ؎ (ولہ ۵) می نہد از ہمّت بیدار بختان حرص و آز ؎ سر بخواب افسانۂ صبر و توکّل می شنو ؎ و ازہمین است بیدار بختی بزیادت یای مصدری بمعنی خوش طالعی (ولہ ۵) رسید نوبت بیدار بختیم وقت است ؎ کہ طفل خواب ز شیر فسانہ واگیرم ؎ (اردو) بیدار بخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اقبالمند۔ خوش نصیب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بیدار بختی بمعنی اقبالمندی خوش نصیبی کہہ سکتے ہین۔

بیدار بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی در عالم بی خوابی و ہوشیار بودن و (۲) از غفلت بیدار بودن است (شرف قزوینی ۵) شب کہ می گفتم بجرم حال خود در صحبتش ؎ چشم بر ہم داشت آن بدخو ولی بیدار بود ؎ (فقرۂ معاصرین عجم (۲)) شاہ ما بیدار بود ولی دستورش غافل ؎ (اردو) بیدار ہونا (۱) یعنی سوتا نہونا۔ (۲) خبردار ہونا۔

بیدار خاطر اصطلاح۔ بقول بہار و

اند مرادف بیدار دل۔ کنایہ از عاقل و ہوشیار (میر خسرو ؎) بیدار خاطران کہ جہان آزمودہ اند ؎ ایمن بخوابگاہ جہان کم غنودہ اند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و متعلق بہ معنی چہارم بیدار (**اردو**) بیدار دل بقول آصفیہ۔ حاضر طبع ہوشیار (غافل کا مقابل)

بیدار خوابی اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات۔ بیدار مزور وقت غلبۂ خواب **مؤلف** عرض کند کہ تعریف خوشی نکرد و این بمعنی ہوشیاری از خواب است (صائب ؎) تا کی چو پاسبان و چو افسانہ گو شود ؎ بیدار خوابیم سبب خواب دیگران ؎۔ (**اردو**) بیداری۔ مؤنث غیر خواب کی حالت

بیدار داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (اکسی را از خواب باز داشتن۔ (حالتی طہرانی ؎) تا سحر دوشم خیال چشم او بیدار داشت ؎ بود چشمم تا سحر بیدار چون بیمار داشت ؎ مخفی نہ باد کہ استعمال این مصدر (۲) بمعنی چہارم بیدار ہم توان کرد چنانکہ معاصرین عجم گویند "من خود را بیدار داشتم تا بجیدہ او سکندری نخورم" (انوری ؎) بوستان ملک را چہ از شبخون خزان ؎ تا چو چشم بخت تو بیدار دارد عبہری ؎ (**اردو**) (۱) بیدار رکھنا۔ یعنی سونے نہ دینا۔ (۲) بیدار رکھنا بمعنی غافل نہ ہونے دینا۔

بیدار دل اصطلاح۔ بقول بہار و اند مرادف بیدار خاطر **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت این ہمانجا عرض کردہ ایم (صائب ؎) نشمرد نفس سرزنداز جگر صبح ؎ ہر روز بہ بیدار دلان روز حساب است ؎ (**اردو**) بیدار دل دیکھو بیدار خاطر۔

بیدار دولت اصطلاح۔ بقول بہار و اند (۱) دولت بیدار و (۲) بمعنی بیدار بخت

مؤلف عرض کند که (۱) قلب اضافت دولت بیدار است و (۲) اسم فاعل ترکیبی بمعنی شاهی که دولت او بیدار است یعنی به بیدار مغزی جهانبانی کند (کمال اسمعیل ؎) دوران عهد خواجه بیدار دولت است ؎ خفته است غمزهٔ تو که بیدار می کند ؎ (اردو) (۱) وہ دولت جو بیدار ہو (۲) بیدار دولت۔ اس پادشاہ کو کہہ سکتے ہیں جسکی دولت بیدار ہے یعنے جو بیدار مغزی کے ساتھ حکمرانی کرتا ہے۔

بیدار دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که کسی را بالعالم بیداری یافتن است (علی خراسانی ؎) مرا هر شب چو وزدان خواب گردد چشم تر گردد ؎ دلم را با غمت بیدار بیند یا زر برگردد ؎ (اردو) بیدار پانا۔

بیدار ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از خواب بیدار کردن و از غفلت هم (طالب آملی ؎) بتن بویا کند تصویر گلهای نهالی را ؎ بپا بیدار ساز دخفتگان نقش قالی را ؎۔ (اردو) بیدار کرنا۔ جگانا۔

بیدار شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که هشیار شدن از خواب و از غفلت (کلیم همدانی ؎) بعد عمریکه بخواب من بیدل آمد ؎ گریه آبی بر جسم ریخت که بیدار شدم ؎ (صائب ؎) بیدار از نسیم قیامت نمی شود ؎ در هر که نیست نالهٔ ما را سرائی ؎ (اردو) بیدار ہونا نیند سے یا غفلت سے جاگنا۔

بیدارک اصطلاح۔ بقول شمس دست برنجن را گویند **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد این همانست که ما ذکرش بر معنی اول (ابرنجن) کرده ایم اگر سند استعمال پیش شود توانیم قیاس

کرد که اسم جامد فارسی زبان است. ظاهرا
کاف تصغیر بر لفظ بیدار زیاده شده است
ازینکه زنان چون خواهند که بیدار باشند
وخواب نگیرد دست خود را که دران این
زیور باشد زیر رخسار گیرند و ساخت آن
که بشکل دندان موش می باشد رخسار را تکلیف
می دهد و منع خواب کند و این عادت ہند
است عجبی نیست که در عجم ہم ہمین رسم باشد
بای حال وجه تسمیه موافق قیاس است (اردو)
دیکھو ابر بنجن کے پہلے معنے۔

بیدار کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که مرادف بیدار ساختن است که گذشت
(سعید قمی ؒ) دوش خود را سر بدامان تو
سپیدم بخواب ہ کاش می مردم چرا بیدار کردم
خویش را ہ (صائب ؒ) ساده لوحی کرد وا
انگیز شهوت می کند ہ می کند بیدار دشمن را
بقصد جان خویش ہ (اردو) دیکھو بیدار ساختن

بیدار کردن سبزهٔ خوابیده مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر تقویت آن به آبیاری کردن
مؤلف عرض کند که موافق است که بیداری
سبزه نشو و نمای اوست و نشو و نما می شود از
آبیاری (اردو) سبزه کو پانی دینا آبرسانی کرنا

بیدار گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که مرادف بیدار ساختن و بیدار کردن
است (فغانی شیرازی ؒ) ساقیا بیدار گردان
چشم خواب آلوده را ہ باده نوش و نقل کن
دلهای خون پالوده را ہ (اردو) دیکھو
بیدار ساختن۔

بیدار گردیدن استعمال۔ صاحب
بیدار گشتن آصفی ذکر ہر دو کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف
بیدار شدن است که گذشت (صائب ؒ)

اگرچه نقش دیوارم بظاهر دلگران خوابی ؛ اگر
رنگ از رخ گل می پرد بیداری گردم (فردوسی
ع) ازین باره گفتار بسیار گشت ؛ دل مردم
خفته بیدار گشت ؛ (اردو) دیکھو بیدار شدن
بیدار ماندن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی خواب نکردن یا غافل نبودن است
(انوری ع) خواب امن تو چنان عام شد
اکنون که نماند ؛ در جهان جز خرد و بخت تو یک
تن بیدار ؛ (اردو) بیدار رہنا - نہ سونا
- غافل نہ رہنا دونون معنون مین مستعمل ہے -
بیدار مغز اصطلاح - بقول برہان کنایه
از مردم عاقل و هوشیار و خبردار - صاحبان
بحر و بهار و سراج و (جهانگیری در ملحقات)
ذکر این کرده اند (نظامی ع) برانگونه کز
چند بیدار مغز ؛ شنیدم درین شیوه گفتار
نغز ؛ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) بیدار مغز - بقول
آصفیه - فارسی - عالی دماغ - هوشیار - عاقل
فہیم - روشن دماغ - زود فہم -
بیدار هوش اصطلاح - بقول بهار و
انند مرادف بیدار مغز که گذشت (فردوسی
ع) چه گفت آن خردمند بیدار هوش ؛
که با اختر بد بمردی مکوش ؛ **مؤلف** گوید که
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بیدار مغز
بیداری بهار از معنی ساکت و صاحب
انند نقل نگارش صاحبان هفت و انند هم
ذکر این کرده اند که بمعنی هوشیاری است اعم
ازینکه از خواب باشد یا از غفلت - یای مصدری
بر بیدار زیاده کرده اند بهار می فرماید که بلفظ
کشیدن مستعمل و بخیال ما تخصیص کشیدن نیست
استعمال این در ملحقات می آید (میر خسرو ع)
ببین تا چند بیداری کشیدم ؛ کزین سان خوابی
اندر خواب دیدم ؛ (جمال الدین سلمان ع)

شب دراز بہ تحصیل علم و حکمت عین ہ بسا کہ نرگس مسکین کشید بیداری ہ (صائب ؎) اہل دل را خواب تلخ مرگ بیداری بود ہ شب زشکر خواب ما را احظ بیزاری بود ہ (اردو) بیداری بقول آصفیہ جاگ۔ جگن۔ ہوشیاری۔

بیداری بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عطا کردن بیداری باشد (ظہیر تفرشی۔ نثر) گلاب افشانی شبنم ملاطفتش شوخ چشمان نرگس زار را از گران خواب غنچگی بیداری شگفتگی بخشیدہ۔ (اردو) بیداری عطا کرنا۔

بیداری پذیرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بیداری قبول و حاصل کردن است (اسدی طوسی ؎) یکی نور بینای تابندگی ہ پذیرای بیداری و زندگی ہ (اردو) بیداری حاصل کرنا۔

بیداری دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** نیز عرض کند کہ مرادف بیداری بخشیدن است کہ گذشت (افضل کاشی ؎) یارب ہمہ خفتہ ایم بیداری دہ ہ درستی و شہوتیم ہشیاری دہ ہ (اردو) دیکھو بیداری بخشیدن۔

بیداری داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیدار بودن است (جناب اصفہانی ؎) دو چشم روشن من در ہوای روی تو داشت ہ چو بخت و دولت شاہ زمانہ بیداری ہ (اردو) بیداری رکھنا۔ بیدار ہونا۔

بیداری کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیدار بودن است (سلمان ساوجی ؎) شب دراز بہ تحصیل علم و حکمت عین ہ بسا کہ نرگس مسکین کشید بیداری ہ (اردو) جاگتے رہنا۔ بیدار رہنا۔ سونے نہ پانا۔

بیداری مفرط اصطلاح. بضم میم بقول اکسیر اعظم مرضی است کہ آن را در عربی زبان سہر نام است کہ از یبوست سادج و مادی و سوداوی و حرارت وغیرہ عارض می شود کہ ازان در دہان و بینی خشکی یا تری و در سر سبکی وغیرہ ظاہر می گردد پس اگر مرض یابس باشد استعمال مرطوبات و اگر مرض مرطوبی است بعد منزج استعمال یخ بادیان و اصل السوس وغیرہ حسب رای طبیب مفید و مرض را دفع می کند **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کامل در جلد اول اکسیر اعظم است و این لفظ مرکب توصیفی است (اردو) بیداری مفرط۔ ایک مرض کا نام ہے جو بے خوابی کا مرض ہے۔ ندکر

بیداشت استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر بی پروا و غافل و بیداشتی بمعنی غفلت و تساہل است **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است و لیکن استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) بے پروا غافل اور بیداشتی کا ترجمہ بے پروائی غفلت مؤنث

بیداغ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی بی عیب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے داغ بقول آصفیہ۔ صاف۔ بے عیب۔ بے کلنک

بیدانجیر اصطلاح۔ بقول بہار درختی است معروف کہ در ہندوستان انڈ خوانند صاحبان ہفت و انند و غیاث و موید ہم ذکر این کردہ اند صاحب محیط نسبت این ہر چہ نوشت ما نقلش بر بادانجیر کردہ ایم۔ ضرورت اعادہ اش نیست (اردو) دیکھو بادانجیر۔

بیدانش استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی عقل صاحب فدائی گوید کہ نادان را گویند و آن کسی است کہ از خرد دانش بی بہرہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین عجم بر زبان دارند

(اردو) بے عقل۔ بقول آصفیہ احمق۔ اگوناں

بیدانہ اصطلاح۔ بقول انند بالکسر میوہ کہ تخم نداشتہ باشد چون انگور و انار و امثال آن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بے دانہ۔ بطور صفت اس میوے کے لئے استعمال کر سکتے ہین جس مین تخم نہ ہو۔ بے تخم کا مرادف۔ اور تخم دار میوے کے لئے بے تخمی صفت ہے جو فلاحتی تدبیرون سے پیدا کی جاتی ہے۔

بیدبا اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث باللفتح نام حکیم زاہد کہ واعظ و ندیم رای دابشلیم راجۂ ہند بود **مؤلف** عرض کند کہ مفرس است و ظاہرا مبدل (ویدوا) معلوم می شود کہ ماہر وید باشد ذکر وید بر لفظ بید گذشت و وا در سنسکرت بمعنی او و پس معنی این واقف وید و کنایہ از واعظی معروف و تکمیل بحث این بر (بید پای) کنیم کہ می آید (اردو) بیدبا ایک حکیم کا نام جو رای دابشلیم راجۂ ہند کا واعظ اور ناصح تھا۔ مذکر۔

بیدبرگ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن دیگ بیدان نوعی از پیکان تیر باشد کہ شبیہہ بہ برگ بید است صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و ناصری و جامع و بحر و سراج ہم ذکر این کردہ اند (خواجو ؎) ز ترکش کرد بیرون شاہزادہ ۔ چو آتش بید برگی آب دادہ ۔ (فردوسی ؎) یکی بید برگی نشاندہ بہ تیر ۔ کہ از سہم او تیر چرخ پیر ۔ (حکیم اسدی ؎) بہ تیری کہ پیکانش بد بید برگ ۔ فرو دوخت بر تارک ترک ترک ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہمانست کہ بر معنی اول برگ بید گذشت (اردو) دیکھو برگ بید کے پہلے معنے۔

بیدپای اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ہمان بید باست کہ بالا گذشت۔ صاحب ملحقات برہان ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا وجہ تسمیۂ این جزرین باشد کہ پای او

مثل بید بود یعنی در رفتار لغزنده عجبی نیست که در رفتار او لغزشی باشد که بدین لقب ملقبش کردند و آنچه (بیدبا) به موحده گذشت اندرین صورت مبدل و مخفف این باشد که بای فارسی بدل شد به موحده چنانکه تپ و تب و تحتانی آخر در بیخ زائد (اردو) دیکھو بیدبا۔

بید تبری اصطلاح۔ بقول ناصری بید معروف است منسوب به تبرستان و گفته اند که برهفده گانه است و این یکی ازان و فرماید که بعضی این را بید مولّه و بید مشک گفته اند (ظهیر فاریابی ؎) همچو مستان صبوحی همه افتان خیزان ۔ شاخهای سمن تازه و بید تبری ۔ صاحبان رشیدی و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و مرکب اضافی (اردو) بید تبری ایک قسم ہے بید کی جو تبرستان مین پیدا ہوتی ہے جسکو فارسیون نے بید مولّہ اور بید مشک بھی کہا ہے۔ مؤنث۔

بیدخ بقول برهان بفتح اوّل بروزن برزخ اسپ جلد و تند و تیزخیز و فرماید که بکسر اوّل هم آمده صاحب سروری هم ذکر این کرده صاحب ناصری به نقل قول برهان گوید که این لغت بای عربی غلط است و تصحیف خوانی کرده اند و بیدخ به ها عوض موحده در حرف ها می آید صاحب جامع که محقق زباندان و فارسی الاصل است با صاحب برهان متفق صاحب اند نقل نگار ناصری و صاحب هفت متفق با برهان و خان آرزو در سراج همزبان ناصریست **مؤلف** عرض کند که ما باعتبار صاحب جامع قول برهان را صحیح دانیم و جادارد که در نواحی سکونت صاحب ناصری محاوره نباشد بای حال هر دو درست است و به های هوز اوّل هم بجایش می آید۔ اسم جامد فارسی قدیم است و آنچه به ها می آید مبدل این چنانکه بوش و هوش

اگرچه حالا بر زبان معاصرین عجم آسب مستعمل است ولیکن استعمال این تا بحال برای اسب شطرنج بر زبان معاصرین عجم است (اردو) دیکھو اسب۔

بید خام اصطلاح۔ بقول برہان عود خام را گویند صاحبان ناصری وجامع وبحر وانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب محیط ذکر این نکردہ و بر عود گوید کہ اسم جنس چوب و شاخ درخت ہاست کہ بہندی لکڑی و ڈالی نامند و از مطلق آن مراد نزد اطبا عود ہندی و بہندی اگر نامند **مؤلف** گوید کہ ما بر اگر اشارۂ این کردہ ایم فارسیان (عود خام) ہمان اجزای خام عود را گویند کہ بمرور ایام بپوسد و بشکل چوب باقی نماند و خوشبو ہم نمی نماید و بدون سوختن بویش ظاہر نمی شود۔ صاحب محیط بر عود اشارۂ اجزای خام آن کردہ ولیکن تصفیہ واضح نکرد۔ فارسیان ذکر مستقل عود خام نکردہ اند و مجرد عود بقول برہان چوبی است معروف سیاہ رنگ کہ جہت بخور سوزانند گویند کہ بیخ درختی است حاصل انیست کہ چوب عود و قسم بافتہ را اگر نام است و خام آن را بید خام نام باشد و ظاہرا در اینجا بید استعارۂ چوب است و مراد و مخصوص از چوب عود و خام صفت آن (اردو) عود کی کچی لکڑی۔ مؤنث۔

بید خت بقول برہان بروزن کیمخت ستارۂ زہرہ را گویند کہ صاحب فلک سوم و اقلیم پنجم است صاحب سروری و جہانگیری و رشیدی وجامع و ہفت وانند ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید کہ در رسالۂ مصححۂ قوسیہ کہ بخط مصنف است بفتح اول معرب نمودہ واللہ اعلم صاحب ناصری می فرماید کہ ظن مؤلف آنست کہ این نیز بہای ہوز بید خت است۔ مرکب از تے کہ بمعنی خوب و دخت بمعنی دختر پس معنی این دختر خوب و کنایہ از زہرہ

وهم او گوید که ناهید یعنی دختر ناریستان نیز مؤید
این قول است پس اصل این لغت (هیدخت)
بوده یک دال حذف شده (هیدخت) شد **مؤلف**
عرض کند که تحوّت بیان ندارد مقصودش خبر بنا شد
که اصل این (ناهیدخت) بحذف نون با الف
و یک دال (هیدخت) شد و ما این را بهتر از
ماخذ اول ندانیم اندرین صورت باید که (هیدخت)
را اصل دانیم و بیدخت را مبدلش که تبدیل ها
با موحده آمده چنانکه کوهه و کوبه بمعنی موجهٔ آب
ولیکن صاحبان تحقیق هیدخت را قائم نکرده اند
و ما بجایش قائم کرده ایم اگرچه مجرّد خیال صاحب
ناصری است ولیکن موافق قیاس است عجبی نیست
که لفظ اصل متروک شد و مبدلش بر زبان ماند
(اردو) زہرہ ۔ مؤنث ۔ دیکھو ناہید ۔

بیدر بقول غیاث (۱) نام شهری در ملک
دکن ۔ صاحب شمس گوید که (۲) بالفتح در فارسی
زبان خربزه گاه را گویند و صاحب سواد السبیل
گوید که بمعنی دوم لغت سریانی است و معرب
صاحب انند این را بمعنی اوّل لغت فارسی
گوید و بمعنی دوم لغت عربی صاحب ناصری نسبت
معنی اوّل می فرماید که در هند نام ولایتی که
دار الملک دکن گفته می شد و احمد شاه بهمنی
بنام خود احمد آباد ساخته دار الملک قرار داد
مؤلف عرض کند که اینقدر متحقق شد که این
اسم فارسی زبان است و وجه تسمیهٔ این متحقق
نشد عجبی نیست که شهر پناه این در نداشت
و بیدرش نام کردند یکی از معاصرین عجم می گوید
که شهر بیدر در عجم شهری را مانند که مامون
باشد که شب در فصیل شهر پناه را بندی نکنند
بلکه مبالغه درین است که در آن را از جا
دور کنند شب و روز یکسان باش و امان
می گزرد و عجبی نیست که در وجه تسمیهٔ این
این را هم دخلی باشد ۔ واللہ اعلم بحقیقة الحال
(اردو) (۱) بیدر ۔ دکن میں ایک شہر کا

نام ہے جو فی زمانناد ارالسلطنت حیدرآباد دکن کا ایک ضلع ہے۔ مذکر (۲) حزمن کا مقام۔ مذکر

(۱) بیدرد اصطلاح۔ (۱) بقول انند

(۲) بیدردی بالکسر و فتح ثالث در فارسی زبان از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی بیرحم و معنی مجازی بیان کردہ انند موافق قیاس و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی ظالمی و بیرحمی (صائب لہ) ز بیدردان علاج درد خود جستن بدان ماند کہ خار از پا برون آرد کسی از نیش عقربہا ؎ (ولہ لہ) گریہ کردن پیش بی دردان مدار حاصلی ؎ تخم قابل در زمین پاک می باید فشاند ؎ (ولہ لہ) محض بی دردیست منع ما کہن سالان ز عشق ؎ عشق در ہنگام پیری چون بسر ما آتش است ؎ (ظہوری لہ) اعتقاد بیدردی و راحت پرستی خوب نیست ؎ حق دہد فرصت ظہوری را پشیمان می کنم ؎ (اردو) (۱) بے درد۔ بقول آصفیہ۔ بے رحم۔ سنگدل۔ کٹھور **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ قرینہ کے ساتھ معشوق کے لئے کہا جاسکتا ہے جیسے ہائے اُس بے درد نے مجھکو بے خانمان کر دیا (۲) بیدردی بقولہ۔ مؤنث۔ بے رحمی۔ سنگدلی۔

(۱) بیدرمان اصطلاح۔ (۱) بقول

(۲) بیدرمانی انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بی علاج ولادوا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی لاعلاجی باشد (ظہوری لہ) نسخہ می گیرد دوا از درد بی درمان ما ؎ سود را سرمایہ بخشد زیان عاشقان ؎ (الوزی لہ) ای دل طبعم زان ہمہ سرگردانی ؎ نومیدی و درد بود و بی درمانی ؎ (اردو) (۱) لادوا۔ بقول آصفیہ لاعلاج جسکی دوا نہ ہوسکے۔ جو علاج پذیر نہ ہو (۲) لاعلاجی۔ بیدرمانی۔ مؤنث۔ بہ معنی مصدری۔

بیدریغ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)

بی تاسف و پریشانی و به تحقیق **مولف** از معاصرین عجم بمعنی (۲) بی حساب چنانکه گویند "حاتم وقت بخشش بیدریغ می کند" (**اردو**) بے دریغ بقول آصفیه - فارسی (۱) بے افسوس (۲) بے تامل کثرت سے افراط سے جیسے "بیدریغ روپیہ اٹھایا"

بیدساده اصطلاح - بقول بهار عرق این مستعمل است و این خودرو بود بر کنار دریاچه ها و در جهان آباد هم بسیار است صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که مقصد از بید است که ذکرش گذشت و از ینکه بید انجیر و بید مشک و غیره مرکبات این هم است بید را بید ساده هم گفتند بترکیب توصیفی (**اردو**) دیکھو بید -

بیدستان استعمال - بقول بهار و انند از عالم سروستان و نخلستان **مولف** غلط کند که که جائی که درانجا درخت بید بکثرت باشد (محمد قلی سلیم ؒ) چولاله باغبان دارد بدل داغ ؒ که بیدستان شد از بی حاصلی باغ ؒ (**اردو**) بیدستان

اس مقام کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین جس مین بید کے درخت کثرت سے ہون جیسے گلستان بوستان

بیدستر اصطلاح - بقول برهان با ثانی مجهول و تای قرشت بروزن بی سطر نام حیوانی است بحری که هم در آب و هم در خشکی زندگانی تواند نمود و خصیۂ او را آتش بچگان گویند و بترکی این جانور را قندز نام است صاحب سوا السبیل معرب این با دستر به ضم دال مهمله نوشته صاحب جهانگیری بذکر این گوید که این را سگابی نیز خوانند و خصیۂ آن را (کند بیدستر) نام است و کند بفارسی زبان خصیه را گویند و آن را معرب کرده (جند بیرستر) نیز گفته اند (حکیم خاقانی ؒ) بنیام هم کنونش چو بیدستر ک خصتی ؒ آن بدگهر نزلک تو سن رگ استرک ؒ صاحب رشیدی می فرماید که این را سگ آبی هم گویند صاحب ناصری گوید که این حیوانیست شبیهه به سگ که خایه های آویخته دارد و بیشتر در آبها متکون شود و گاهی

بخشکی هم آید و در آفتاب بخسپد شکاریان که کمین میباشند
چوبی بر و زنند بیفتد و خصیتین او را بریده ببرند
صاحب جامع هم ذکر این کرده و خان آرزو
هم در سراج آورده - صاحب محیط ذکر این نکرده
و برسگ آبی گوید که بعربی کلب مائی و قضاعه
گویند و آن حیوانیست آبی بحری و نهری - آنرا
صید می کنند و پوست آن را کنده دران نفط
پر کرده بیلاد می برند گرم و خشک در سوم و
زهرهٔ آن سم قاتل و اکتحال آن دافع بیاض
چشم و ریهه تازهٔ آن جهت نقرس بعد یل و
نهری و بعض نهرهای ملک هند نیز دیده شد
و پشم آن نرم و دراز و آن را قندس و بعضی
خرمیان نامند و گویند که خرمیان حیوانی است
که ازان (جند بیدستر) حاصل می شود (الخ
و هم او بر (جند بیدستر) می فرماید که بالضم و کسر
با معرب (گندبادستر) بکاف فارسی است و
گند بمعنی خصیه و باد بمعنی ریهه و با ماله بید شد
و استر بمعنی حلق پس معنی آن خصیه حلق کنندهٔ ریح
یعنی مزیل ریاح و بدین اسم از بهر آن نامیده اند
که آن بغایت نافع در تحلیل ریاح است و گویند
که (بیدستر) اسم حیوانی است و آن را بیداستر ک
نیز خوانند و بیونانی (اکسیانوس) و بفارسی قدیم
(خرنیان) **مؤلف** عرض کند که از قول آخره
وجه تسمیهٔ این ظاهر شد **(اردو)** سگ آبی
- پانی کا کتا - مذکر -

بیدستگاه شدن مصدر اصطلاحی -
بمعنی بی سرمایه و بی سامان - و بی اعانت شدن -
(انوری ے) خون کاهنها کینهٔ دستت بریخت
؎ من چگویم کونشد بی دستگاه ؎ **(اردو)** بے
سہارا اور بے سرمایہ ہوجانا -

بیدست گردیدن مصدر اصطلاحی
مرادف (بیدستگاه شدن) (ظهوری ے)
ظهوری سخت ترگردیده بی دست ؎ مگو بیهوده
در دامش طپیدم ؎ **(اردو)** دیکھو بیدستگاہ شدن

(۳۵۴ ر ۱۵)

(۳۵۴ ر ۱۵)

(الف) **بیدست و پا** اصطلاح الف بقول بحر سراسیمه و ازکار رفته صاحبان بهار عجم و انند و هفت و مؤید ذکر این کرده اند (صائب ۵) گرچه نے زرد و ضعیف و لاغر بی دست و پاست ؛ چون عصای موسوی در خوردن غم اژدها ست ؛ (ظهوری ۵) خرد در خم کاکلش مبتلا ؛ دل از ساعد و ساق بی دست و پا ؛ و (ب) بقول بحر و جامع و برهان و هفت و سراج و (جهانگیری و ملحقات) سراسیمه شدن (مخلص کاشی ۵) پابست او شدن نه همین لازم حیاست ؛ آن دست و پا که دید که بی دست و پا نشد ؛ **مؤلف** گوید که (ج) متعدی (ب) گرچه کسی از اهل لغت ذکر این نکرد و لیکن در کلام فارسیان استعمال این یافته می شود (صائب ۵) مصور را کند بی دست و پا حسنی که شوخ افتد ؛ نقشی درست از روی او آئینه بردارد ؛ (ظهوری ۵) گر فتنه را زگردش چشم تو خبره ساخت دل را چنین بعربده بیدست و پا کند ؛ و (د) بزیادت یای مصدری بمعنی سراسیمگی و معذوری است و در کلام فارسیان استعمال این هم یافته می شود (صائب ۵) می کند بی دست و پا نظارگی را جلوه ات ؛ چون بابن بی دست و پائی هم سفر کردم ترا ؛ (اردو) (الف) بے دست و پا بقول آصفیه۔ فارسی بے اختیار۔ بے مددگار۔ عاجز۔ مجبور (ب) بے دست و پا ہونا (ج) بیدست و پا کرنا۔ (د) بے دست و پائی بھی کہہ سکتے ہیں بمعنی معذوری بے اختیاری۔ پریشانی۔ مجبوری۔

(ب) **بیدست و پا شدن** ↑

(ج) **بیدست و پا کردن** ↑

(د) **بیدست و پائی** ↑

بیدسنگ اصطلاح۔ بقول شمس در فارسی زبان نام گلی است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و غیر از شمس دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر

این نکرد و خیال ما این است که (بید مشک) را که
می آید صاحب شمس بید سنگ نوشت و عجب
آنست که ذکر بید مشک هم کرده صورت
حال تقاضای آن می کند که غیر از بید مشک
نباشد (اردو) دیکھو بید مشک۔

بیدش در نسخهٔ مؤید مطبوعهٔ مطبع نولکشور
بایای فارسی و دال موقوف یکی از هفده بید
یعنی بیدی که او را گربه بید هم گویند و در
دیگر نسخ قلمی همین معنی بر (بید موش) نوشته

مؤلف عرض کند که غیر از تصحیف مطبع
نیست (اردو) دیکھو بید موش۔

بید طبری اصطلاح۔ بقول برهان نوعی
از بید باشد و بعضی بید مشک را گویند و بعضی
بید مویه را که بید مجنون باشد صاحب مقری
گوید که نام یکی از اقسام هفده گانهٔ بید که آنرا
گربه بید و بید مشک گویند (کذا فی الشرفنامه)
اما میرزا ابراهیم بعنی بید مویه آورده (ظهیر

ه) همچو مستان صبوحی شده افتان خیزان پای جنبان
سمن تازه و بید طبری بار و فرماید که این بیت
بیشتر مناسبت دارد با معنی بید مویه اما ظاهرا
بید یکه سرخ باشد که آن را طبرخون نیز گویند صاحبان
جامع و هفت هم ذکر این کرده اند صاحب مؤید بر
گربه بید قانع که پنجهٔ آن چون پنجهٔ گربه است و
خوشبوی دارد۔ صاحب محیط ذکر مستقل این
نکرد و بر بید مشک گوید که این را مشک بید
و گربه بید نیز گویند و بعربی خلاف بلخی و ریف
و در شام شاه بید و در روم بهرامج نامند
و شیخ در بهرامج گفته که آن از جنس ریاحین
است و گیلانی نوشته که اطلاق اسم بهرامج بر
خلاف بلخی می کنند و آن را بلخیه نامند و ایضا گوید
که آن ضومران است و گاه اطلاق آن بر گل
این شجر کنند و گاهی زعم می کنند که گل آن گلی
است که بفارسی مشک بید و گربه بید نامند
و شاید که مراد شیخ از بهرامج این نباشد و الا

منافع بید مشک جلیل است بالجمله درخت بید مشک
شبیهه به درخت بید ساده و از ان کوچک تر
و برگ آن از ان نازک تر۔ جالینوس سرد تر
گفته و گلاوہی در اول گرم و مائل بخشکی دانسته
و معنی معتدل گفته و قول جالینوس اصح و آن
ملطف۔ مفتح سدہ خفیف دماغی و مقوی دل و
دماغ و منافع بیشمار دارد **مؤلف** عرض
کند که مرکب توصیفی است منسوب باطبرستان
اشارہ این بمعنی ششم بان گذشت (**اردو**) مشک بید
مذکر۔ بید کی ایک قسم۔ دیکھو بان کے چھٹے معنے۔

بی دف ونی می رقصد مثل صاحبان خزینة الامثال
و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند که فارسیان باظهار بی اصولی کسی این مثل
را زنند که کار بی اصول کند چنانکه رقص بی دف و نی۔
(**اردو**) دکن مین بے اصول کام کرنے والے کی
نسبت کہتے ہین "اس کو نہ سُر ہے نہ تال"

بیدق بقول برہان بروزن احمق۔ پیادہ
شطرنج را گویند و آن مهره باشد از جمله مهرهای
شطرنج و معرب پیاده صاحبان جامع و مفتاح
هم ذکر این کرده اند۔ صاحب سوار السبیل که
محقق معربات است (بیدق و بیذق) بدال
مهمله و معجمه هر دو را معرب گفته۔ خیال ما این
است که بیدق بدال مهمله مفرس پیدل هندی
است و همین یک مثال اول این تبدیل است
و بای فارسی بدل شد به موحده چنانکه اسپ
و اسب و آنچه بیدخ به خای معجمه بمعنی اسپ
گذشت مبدل این چنانکه برق و برخ مخفی
مباد که از مهرهای شطرنج بیدق نام مهرهٔ
پیادهٔ شطرنج بود و فارسیان به تبدیل نام
مهرهٔ دیگر یعنی اسپ شطرنج نهادند و پس ازان
در فارسی زبان بمجاز مطلق اسپ را هم همین
اسم مستعمل شد و ما اشارهٔ این بر بدق کرده ایم
که مخفف این گذشت (**اردو**) پیدل۔
مذکر۔ دیکھو بدق۔

بیدق سیم اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ از کوکب و ستارہ باشد صاحبان بحر دانند و جامع و ہفت و ناصری (در ملحقات) ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب اضافی است نظر بہ پیدق و تابندگی کوکب بر سبیل مجاز این را بدین اسم موسوم کردند (**اردو**) کوکب بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ روشن ستارہ۔ بڑا ستارہ (اسیر ؎) ہوگا داخل اور قارون کے خزانے مین درہم و پست ایسا ہے اگر کوکب مری تقدیر کا

بیدکش اصطلاح۔ بقول ہفت بکسر اول و فتح کاف نام سلاحی است (کذا فی زفانگویا) و بقول شمس بی تحقیق نام حلاجی **مؤلف** عرض کند کہ بتحقیق آخر الذکر سلاح را احلاج نوشت یا کاتب مطبع تحریف کردہ یائی حالِ اسم فاعل ترکیبی است و عجبی نیست کہ این سلاح خاص باشد کہ بوسیلۂ آن بید را از درخت می کشند یا شکل او مشابہ بید باشد در باریکی و نزاکت۔ مخفی مباد کہ کش در فارسی زبان رفتار با ناز و تکبر و بمعنی خوب و خوش آمدہ پس (رفتار بید وار) معنی حقیقی این سلاح خاص باشد نظر بہ جنبش و لرزش و خم و چم این سلاح نازک چنانکہ تیغۂ نازک واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (**اردو**) فارسی مین ایک خاص ہتیار کا نام (بیدکش) ہے جو باریک اور دراز تلوار کی شکل مین ہوتا ہے۔ مثل بید کے لچکدار۔ مذکر۔

بیدگربہ اصطلاح۔ بقول رشیدی ہمان بید مشک بواسطۂ شباہت پنجۂ گربہ بدین اسم موسوم شد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اطلاق این در اصل من حیث التشبیہ بود و مرادف (بیدموش) کہ بید مشک است **مؤلف** عرض کند کہ ہمان بید طبری کہ ذکرش گذشت (**اردو**) دیکھو بید طبری

(الف) **بیدگیا**
(ب) **بیدگیاہ** اصطلاح۔ صاحب برہان بر الف گوید کہ بکسر کاف فارسی

(ج) **بیدگیها** نوعی از حرشف است که کنگر باشد **مؤلف** گوید که ذکرش بر اغرسطس و نجمه گذشت (خان آرزو در سراج) و صاحب غنت ذکر این کرده و صاحبان ناصری و انند بر (ب) گویند که همان بیدگیا و در مؤید مطبوعه بر (ج) هم حوالهٔ همان سرشف و کنگر می دهد و در دیگر نسخ قلمی مؤید یافته نمی شود **مؤلف** عرض کند که (ج) را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و کرهت مطبع نولکشور دانیم که (ب) را بدین شکل بتصحیف نوشت و اگر سند استعمال بدست آید قلب بعض دانیم که های هوز آخر را قبل الف جا داده اند چنانکه اسطرخ و استخر و حقیقت این بر اغرسطس و نجمه بیان کرده ایم گیاهیست دوائی که شاخهای آن بید را ماند و (ب) اصل است و الف مخفف آن و (ج) قلب بعض (**اردو**) دیکهو اغرسطس

بیدل اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (۱) بمعنی بزدل و نامرد و (۲) دل خسته و محبون و (۳) عاشق **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد لیکن بمعنی سوم در استعمال فارسیان بنظر آمده ازینکه معشوق را فارسیان دلبر و دلربا نام کرده اند عاشق را بیدل گفتند و برای معنی اول و دوم مشتاق سند می باشیم و (۴) تخلص شاعری است که در سخن سنجی فارسی زبان معروف است (ظهوری ؎) بیدل و بیپروای جان عیب است عیب ؎ مایه و فکر زیان عیب است عیب ؎ (صائب ؎) ای که روی عالمی را جانب خود کرده ؎ رو نمی آری بسوی صائب بیدل چرا ؎ (انوری ؎) این سخن گر دید و یاقوت روان آورد ام ؎ بیدلان را از سخن قوت روان آورد ام ؎ (**اردو**) (۱) بزدل - نامرد (۲) خسته دل - پریشان - مجنون - دیوانه (۳) بیدل بقول آصفیه رنجیده دلگیر - عاشق کی تعریف میں یہ

لفظ آتا ہے تو وہان بمعنی افسردہ یعنمہ م **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بیدل بمعنی عاشق اردو مین استعمال کر سکتے ہین۔ مذکر (۴) ایک شاعر ہندکا تخلص ہے جو فارسی شاعری مین مشاہیر سے تھا مذکر

(الف) **بیدلا** بقول برہان و جامع بکسر اول و ثالث و سکون ثانی مجہول و لام بالف کشیدہ سخنان بی ربط و ہذیان را گویند (حکیم نزاری قہستانی ؎) سخن جای دگر بردم ازان سروی بیفتادم بشنا بیدلا گفتن بیا نگذرم زینہا ؎ صاحبان رشیدی و جہانگیری و ہفت وانند و مؤید و شمس ذکر این کردہ اند صاحب ناصری می فرماید کہ این از بیدانا است یعنی دل ازان خبردار نباشد و فرماید کہ درین زمان اینگونہ سخنان را (احمدا) نام کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این مرکب است از بید بمعنی بیہودہ و بیمزہ و دلا بمعنی گویندہ پس درین صورت بمعنی ہرزہ خواہد بود اما بمعنی مصدری آمدہ و کسر دال غلط محض است **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مخفف (بیدلانہ) دانیم چنانکہ صاحب ناصری اشارہ آن کردہ و این ماخذ بہتر از خیال خان آرزو ست مخفی مباد کہ از سند حکیم نزاری

(ب) **بیدلا گفتن** بمعنی سخنان بی ربط گفتن پیداست (**اردو**) (الف) بیہودہ باتین مؤنث۔ ہذیان۔ مذکر (ب) بیہودہ باتین کرنا۔ ہذیان بکنا۔

بیدل نیم ہنوز بہ بینم چہ می شود مقولہ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ بجائی زنند کہ مقصود شان از اظہار عقل سلیم خود باشد یعنی چون کسی خلاف کسی کار کند یا حکم تعدی دہد مظلوم این مقولہ را بر زبان آرد مقصودش ہمین قدر کہ مجنون نیم کہ طرز عملش را نشناسم و چارۂ کار خود نہ کنم می بینم کہ چہ می شود (**اردو**) دکن مین ایسے موقع پر

کہتے ہین " مین مجنون نہین ہون جو سمجھہ نہ سکون
دیکھو تو بہلا کیا ہوتا ہے "

بید ماغ اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ - زود خشم - زود رنج - بدمزاج - (ظہوری
ع) این پند گوشنیدن کرد است پشت بر تو
روی سخن بگردان از بید ماغ مردم (صائب
ع) دلہای بیغمان چمن می شود کباب این
بید ماغ را بہ گلستان چہ میبری مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) بید ماغ
بقول آصفیہ - نازک مزاج - زود رنج تنک مزاج
چڑانوا -

بید ماغ کردن مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی پریشان خاطر نمودن مؤلف عرض کند کہ
معنی صاحب بحر موافق قیاس نیست واگر این معنی را
تسلیم کنیم مصرع ثانی شعر صائب لطفی نمی بخشد بخیال
ما بمعنی زود خشم و نازک مزاج کردن است بمقصود
شاعر آنست کہ من از شراب خوردن بدست نشدم
بلکہ نازک مزاج شدم (صائب ع) می خورد
مدام مرا بید ماغ کرد عادت بہر دوا کہ کنی
بی اثر شود (اردو) پریشان خاطر کرنا بد
مزاج بنانا - نازک مزاج بنانا -

بید ماغی اصطلاح - بقول بحر وغیاث
وانند بمعنی بی التفاتی طبیعت کہ بعد از ضبط
خشم بہم می رسد مؤلف عرض کند کہ نازک
دماغی و بدمزاجی و زود رنجی است از معنی
بید ماغ متعلق و بزیادت یای مصدری
این معنی پیدا شد دیگر ہیچ (اردو) بید ماغی
بمعنی زود رنجی - نازک مزاجی کہہ سکتے ہین -

بید مال اصطلاح - بقول برہان با میم
بالف کشیدہ بروزن نیک فال پاک کردن
رنگ باشد از روی آئینہ و شمشیر و سائر اسلحہ
بچوب بید یا چوب دیگر کہ این کار را شاید
صاحب جہانگیری گوید کہ پاکی زنگ است
از اسلحہ بواسطہ بید یا چوب (امیر خسرو ع)

بین مدح عادلی کہ بعہدش زامینی ؎ آزاد بود
تیغ چو سوسن زبید مال ؎ صاحبان سروری
وناصری و رشیدی و بحر و بہار ذکر این کردہ اند
صاحب رشیدی این قدر صراحت فرمید کند
کہ این لغت در ہند متعارف و در کلام قدما
یافتہ نشد و صاحب ناصری ہم ہمین نوشتہ
خان آرزو در سراج می فرماید کہ اغلب کہ این
لغت فارسی الاصل باشد چہ درخت بید
در ہندوستان نیست و اگر ہست از ولایت
بعضی جاہا آوردہ اند پس استعمال آن چوب
معلوم خصوصاً درین کار و آنچہ در ہندوستان
آن را بید گویند درختی دیگر است و چوب آن
بکار نمیاید وغیرہ نیاید (الخ) **مؤلف** عرض
کند کہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند کہ بید ما
تیغ دستور عجم است شاید بر مقام صاحب
ناصری این رسم و آئین نباشد و آنچہ برای
چوب دیگر ہم ہمین محاورہ بکار می خورد بید مجازاست (اردو) ہتیار کی صفائی۔ مؤنث۔

بید متعارفی استعمال۔ بقول روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار نام قسمی
از بید است صاحب بولچال ہم بحوالۂ معاصرین
عجم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) بید کی ایک قسم ہے
جس کو معاصرین عجم نے بید متعارفی کہا ہے اور
معمولی بید کا بھی یہی نام ہے۔ ذکر۔

بید مجنون اصطلاح۔ بقول بحر و اندو غیاث
نوعی از بید کہ برگہای باریک و شاخہای نازک
دارد (صائب ؎) بخت ما چون بید مجنون
سرنگون افتادہ است ؎ ہمچو داغ لالہ نان ما
نجون افتادہ است ؎ **مؤلف** عرض کند
کہ نظر بر نزاکت این قسم این را بدین اسم موسوم
کردہ باشند (اردو) بید مجنون۔ ایک قسم
ہے بید کی جو بہت نازک اور باریک ہوتی ہے۔ ذکر

بید مشک اصطلاح۔ بقول برہان نوعی از

بیداست که بهار آن یعنی شگوفه آن بغایت خوشبوی
می باشد وعرق آن بجهته تفریح دل وتبرید
بکار می برند صاحبان بحر ورشیدی وبهار وجامع
وجهانگیری هم ذکر این کرده اند وبیدموش که
می آید مرادف همین است وصاحب رشیدی
صراحت کرده که بید مونه وبید طبری هم همین بید
را نامست **مؤلف** عرض کند که ما بر بید طبری
ذکر این کرده ایم صاحب رهنما در روزنامه
هم بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر
این کرده اند (اردو) دیکهو بید طبری ـ ندکر

بید مردان اصطلاح ـ بقول انند بحوالهٔ
مؤید بمعنی بید دعای اولیاء الله صاحب هفت
هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی است ودم در اینجا کنایه از دعا واز
مردان مردان خدا مراد باشد موافق قیاس
است (اردو) بفتح اولیاء الله کی دعا کے

بیدموش اصطلاح ـ بقول برهان همان
بید مشک که گذشت وفرماید که همین را گر بید
هم گویند صاحبان سروری وبحر ورشیدی
وجامع وناصری هم ذکر این کرده اند (خواجو
از سروری ؎) چو بیرون دمد گربه بیدموش
؎ همین لشکفد لاله از چار سوش ؎ صاحب رشیدی
صراحت مزید کند که بواسطهٔ شباهت پنجهٔ او
به پنجهٔ گربه وموش این را بیدموش وبید گربه
نام کردند **مؤلف** عرض کند که بحث خواص
وافعال این بر بید طبری گذشت (اردو)
دیکهو بید طبری ـ

بید مونه اصطلاح ـ بقول بحر مرادف بید
مجنون ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر
این کرده گوید که همان بید مجنون را نام است
(صائب ؎) قامتت بید مونه شد وچون
سرو کشد ؎ سر بعیوق تمنای جوانی که تراست
؎ **مؤلف** عرض کند که مونه در کلام صاحب
به ضم اول وفتح دوم ولام مشدد مستعمل واین

لغت عرب است بمعنی شیفته و عاشق و دیوانه
صاحبان غیاث و انند بر مؤلف بصراحت معنی
بالا گویند که مجازاً نوعی از بید را هم گویند که
بید مجنون نام دارد (الخ) پس مرکب توصیفی
است و وجه تسمیهٔ این همچون بید مجنون است
(اردو) دیکھو بید مجنون۔

بیدواز اصطلاح۔ بقول برهان باشانی
مجهول بروزن پیشواز نام کوهی است از ولایت
ماوراء النهر صاحبان رشیدی و سراج و جهانگیری
و ناصری و جامع ذکر این کرده اند (رومی سمرقندی
ه) همچون کلاه گوشهٔ نوشین روان مغ بر برد
هلال سر زپس کوه بیدواز ۔ صاحب جهانگیری
همین سند را مال فرخی نوشته **مؤلف** عرض
کند که وجه تسمیهٔ این چنین نباشد که واژ بمعنی
باج است و واز به زای معجمه مبدل آن چنانکه
ژند و زند پس معنی لفظی این باج گیرنده بید
و این اشاره به رفعت و شان کوهی که از بید

که بمثابه رعایای اوست باج می گیرد و این اشارهٔ
آنست که بید بران کوه بسیار است (اردو)
بیدواز ایک پہاڑ کا نام ہے جو ولایت ماوراء النہر
مین ہے جس پر بید کے درخت کثرت سے مین ہوتے

بیدولت اصطلاح۔ بقول بهار و بحر
و انند و چراغ (۱) معروف و (۲) کنایه از
ناقابل و بد وضع (واعظ قزوینی ۵۲) نیست
دل را با هوسهای جهان در سینه جا شد چو
بیدولت پس از خانه بیرون کردنیست **مؤلف**
عرض کند که کنایه ایست و مراد از بیدولت
علم سند دیگر این از خزینة الامثال بدست آمد
که این را امثلی قرار داده (ه) بیدولت اگر
مسجد آدینه بسازد یا طاق فرو افتد و یا قبله
کج آید ۔ صاحب امثال فارسی هم این را مثل
گفته فارسیان این را بجائی می زنند که شخص
بی علم و ناقابل۔ کاری کند مقصود شان از
استعمال این همین که کارش درست نیاید۔

(اردو) (۱) بے علم۔ اہل دکن بے علموں کے کام کی نسبت کہتے ہیں "جاہلوں کا کام باقی ترکھے نام" (۲) ناقابل۔ بدروش۔

بید و ند اصطلاح۔ بقول برہان بروزن ریشخند نام داروئی است کہ آن را شادنہ گویند و بجہت دوای چشم بکار برند صاحبان شیدی وجہانگیری وجامع وناصری وسراج ذکر این کردہ اند صاحب محیط ذکر مستقل این نکردہ و صاحب برہان ذکر شادنہ بہ دال مہملہ کردہ می فرماید کہ این را بعربی حجر الدم وحجر الطور وحجر الہندی ہم گویند کہ در دوای چشم بکار آید وصاحب محیط بر حجر الدم گوید کہ شادنج است و بر حجر الطور حوالہ حجر الدم و بر حجر الہندی گوید کہ سنگی است مائل بسیاہی وسرخی وسائیدہ آن مائل بسبزی وزردی کہ نوعی از شادنج است وآن را شادنج ہندی ہم نامند واز سواحل دریای ہند خیزد وجہت قطع خون بواسیر وجراحات بعد یل وآشامیدن یک دانگ وکمتر از آن جہت قطع خون اعضای باطن وبواسیر وسم عقرب نافع وبر شادنج می فرماید کہ معرب است از شادنہ فارسی وبفارسی شیدنہ نیز گویند وبسریانی رطب وبرومی قرسطیلیوس وبیونانی ماطیطوس وقرسطولیوس وبعربی حجر الدم و ایضاً حجر الطور وحجر الہندی ہم۔ سنگی است نرم بشکل دانۂ عدس وانواع آن بسیار مزاج آن سرد در دوم یا در آخر اول وخشک در سوم ویا در دوم آخر۔ قابض شدید۔ را دع تقوی عصب وعضل۔ در امراض چشم مستعمل ومنافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ بید و ند متحقق نشد چارۂ نیست بجز این کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم۔

(اردو) ایک دوائی پتھر کا نام جس کو عربی میں حجر الدم کہتے ہیں۔ مذکر۔

بی دہل رقص اصطلاح۔ بقول بہار

وانند (۱) آنکه بموقع صرف زند و فرماید که از اهل
زبان به تحقیق پیوسته (حکیم شفائی) (مومن
کون پیرزنی) با (بیدهل رقصی چومن) بگرد
آمی (نقض عهد) آهنگ کردی بی سبب
صاحب بحر گوید که (۲) سخت شوخ و طرار و پهلوان
خان آرزو در چراغ هدایت بر ذکر معنی دوم
تابع مؤلف عرض کند که هر دو معنی بالاجماع از
محققین با نام و نشان است ازین یک شعر شفائی
و حق آنست که هر دو غلط و (۱) بمعنی حقیقی است یعنی
رقصی که بی دهل باشد و (۲) کنایه از بی اصولی و
لفظاً قلب اضافت رقص بی دهل است و (۳)
اسم فاعل تذکیری است بمعنی شخص بی دهل رقص کننده
و بی اصول. شاعر گوید که ای مومن (کون پیرزنی)
با همچو منی که (بیدهل رقص کننده و بی اصول ام) با
گردنامی (نقض عهد) بی سبب آهنگ کردی مرا
همین قدر که با من نقض عهد کردی مخفی مباد که
(کون پیرزنی) در محاوره عجم که معاصرین با عجم هم

بر زبان دارند بمعنی کسی که مادرزاد فراخ کون است
یعنی (کون دریده) پیدا شده که مرض فالج بر کون
او عارض و تنگی کون ندارد و برازش به بی اختیاری
خطا شود و شاعر این را بصفت مومن مخاطب آورده
و (گردنامی) بانکسار آنچه بین که طفلان بوسیله آن
عادت رفتار کنند (کذا فی البرهان) پس (گردنامی
نقض عهد) بترکیب اضافی همان نقض عهد باشد
و (بی سبب) بمعنی بی وجه و (آهنگ کردن) بمعنی نواختن
و سرودن. و آله رفتار طفلان را نواختن هم کار
طفلان است. محققین بلند خیال در پی تحقیق لفظی
نرفتند و از حقیقت معنی خبر نیافتند و لهذا عجم
بترکستان رفتند دیگر هیچ. این است مایه تحقیق با
نام و نشان و از زحمت تلاش کناره گیران. فتامل

(اردو) (۱) وہ ناچ جو بغیر طبلہ کے ہو۔ مذکر
(۲) بے اصولی۔ مؤنث (۳) وہ شخص جو بی اصول ہو

سد من اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند.

(۱) کنایہ از کسی کہ بر سخن گفتن قدرت نداشتہ باشد

(صائب ۱) عاشقان بیدہن را زہرہ گفتار نیست ؛ ورنہ جای بوسہ پر خالی است در گنج قفس ؛ صاحب تحقیق الاصطلاحات گفتہ کہ (۲) کنایہ از کم سخن و بے تحقیق **مؤلف** (۳) شخص خاموش (صائب ۲) شد لب واکردنی گنجینہ گوہر صدف ؛ در تلاش رزق آدم بیدہن باشد چرا ؟ و (۴) کسی کہ دہن ندارد و کنایہ از یار و معشوق ہم کہ تنگ دہن باشد کہ صفت حسن است و شعرا بمبالغہ آن را بیدہن گویند (شرف) ؛ نازندہ (۳) باعاشق خویش ہر یکی در سخن است ؛ این شرم و حجاب خاصہ یار من است ؛ آری آری چونیست پیداد ہنش ؛ دلدار من از بہر ہمین بی دہن است ؛ (اردو) (۱) وہ شخص جو بات کرنے پر قادر نہ ہو (۲) کم سخن و (۳) شخص خاموش (۴) وہ شخص جسکو منہ نہ ہو اور کنایہ معشوق کو بیدہن کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **بی دیدگی** اصطلاح ۔ (ب) بقول

(ب) **بی دیدہ** بحر و بہار و (انجمن) وہفت واند (۱) نابینا و (۲) شوخ و بی شرم و ناحق شناس و بے تحقیق (۳) بمعنی بی بصیرت و بی بہرہ (نظامی ۱) بی دیدہ نتوان نمودن ہنر ؛ کہ بہتر ز بینا بود کور دل ؛ بخواہد بباغ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و استعمال (الف) بمعنی مصدری ہم بنظر آمدہ یعنی کوری و بی بہرگی و بی شرمی (صائب ۲) وحشت از فہمیدگان برہان نافہمیدگی است ؛ دوستی با کور فہمان حجت بی دیدگی است ؛ (اردو) الف ۔ اندہاپن ۔ مذکر ۔ کوری ۔ بے بہرگی ۔ بے شرمی ۔ مؤنث (ب) (۱) اندہا (۲) شوخ ۔ بے شرم ۔ ناحق شناس (۳) بے بصیرت ۔ بے بہرہ ۔

[illegible] اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر بمعنی بی حیا **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد (شوکت ۵) خویش را باچشم و رخسار نظر

برابر می کند ؎ لالہ و نرگس عجب بی دیدہ و رو
بودہ اند ؎ (اردو) دیکھو بے حیا۔

بیدین استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی کافر و بی مذہب و بی راہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ لفظ دین مرکب است با کلمۂ بی (اردو) بیدین بمعنی لامذہب کہہ سکتے ہیں اور بہ سبیل مجاز کافر پر بھی اس کا اطلاق ہو سکتا ہے۔

بیذق بقول بہار و غیاث بمعنی پیادۂ شطرنج **مؤلف** عرض کند کہ باحقیقت این بر بیدق۔ بدال مہملہ) بیان کردہ ایم (خواجہ شیراز ؎) تا چہ بازی رخ نماید بیدقی خواہیم راند ؎ عرصۂ شطرنج رندان را مجال شاہ نیست (اردو) دیکھو بیدق۔

بیذق سیم اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات کنایہ از ستارہ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج ہم آوردہ و سیم درین مرکب بہ کسر سین و سکون یا بمعنی نقرہ باشد و این کنایہ ایست لطیف کہ ستارہ را پیادۂ نقرئی نام کردند (اردو) ستارہ۔ مذکر۔

بیر بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی و رای قرشت (۱) جامۂ خواب را گویند مانند نہالی و توشک و آنچہ گستردنی باشد بجہت خوابیدن خصوصاً و صراحت زائد از موضوع می کند کہ بعربی چاہ نام است و بہندی برادر و پہلوان و شجاع و بترکی یک را گویند کہ عدد اولست صاحب سروری از شمس فخری سعد آوردہ (ح) تو آن شہی کہ ہمیشہ دعات می گویند ؎ مسافران ہمہ در راہ و خفتگان در بیر ؎ (حکیم قطران ح) گر کسی در بیز لفان ترا بیند بخواب ؎ بر حبیر و عنبرش باشد گہ تعبیر بیر ؎ صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ بیری بمعنی گستردنی

است خان آرزو سراج گوید کہ آنچہ قوسی بمعنی جائہ خواب بی اصل گفتہ۔ غلط است چہ استادان بدین معنی بستہ اند چنانکہ قطران (کہ کلامش بالا گذشت) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی خوابگاہ و بیری بمعنی گستردنی یعنی نہالی و توشک۔ ہمہ محققین بالا در تعریف این اسکندری خوردہ اند و از غور کار نگرفتہ اند معاصرین عجم با اتفاق دارند و اسناد بالا ہم تائید خیال ما می کند و بیری بجایش می آید فتامل مخفی مباد کہ آنچہ بہ الف اول آبیر بجای خود گذشت آن را با این ہیچ تعلق نمی نماید (**اردو**) نہالی۔ دیکھو بالین اور ہماری تصحیح کے لحاظ سے خوابگاہ۔ مؤنث۔ سونے کی جگہہ۔ سونے کا کمرہ۔

(۲) **بیر**۔ بقول برہان و سروری بمعنی صاعقہ (دقیقی ۵) نباری بر سر دلخواہ جز زر ہ چنان چون بر سر بد خواہ جز بیر ہ صاحب سروری بحوالہ صاحب تحفہ گوید کہ بدین معنی بنای قرشت آمدہ صاحبان جہانگیری و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی بہ نای قرشت است نہ بای موحدہ و صاحب ناصری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بدین معنی بہ بای موحدہ است نہ بہ نای قرشت بلکہ ثانی تصحیف است و قوسی ہم بای موحدہ آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ خطای خان آرزو است کہ بی دلیل تیر را کہ بدین معنی می آید تصحیف گفتہ حق آنست کہ این اصل است و اسم جامد فارسی زبان و آنچہ بہ نای فوقانی۔ می آید مبدل این چنانکہ تکوب و تکوت کہ بجایش گذشت۔ زحمت تحقیق نہ برداشتن و تصحیف گفتن آسان است و لیکن از شان تحقیق بعید و صاحب رشیدی ہم غلط کردہ عکس خان آرزو و حکم تغلیط این دادہ (**اردو**) صاعقہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ برق۔ بجلی۔

(۳) **بیر**۔ بقول برہان و جامع طوفان **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی دوم است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است استعمال این بدین معنی درست باشد (**اردو**) طوفان۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ باد تند۔ آندھی۔ شدت کی ہوا شدت کی بارش۔

(۴) **بیر**۔ بقول برہان و جامع حفظ و از برکردن صاحب سروری گوید کہ بدین معنی ویر ہم گویند (فرخی ۵) از پئی رسم در آموختن نامہ کنند ۔ نامۂ خواجہ بزرگان و دبیران از بیر ۔ (قطران ۵) نیک خواہان را رسانی ہمچو یوسف سوی تخت ۔ بدسگالان را فرستی ہمچو قارون سوی بیر ۔ یا۔ اندہ نامہ آنکو یافت نزدیک تو بار ۔ بیر غم نشناسد انکو کرد مدح تو زبیر ۔ (استاد لا معی جرجانی ۵) مرا گوئی کہ رزم و بزم او را ۔ بکن تفسیر و شرح اردا ری از بیر ۔ صاحب رشیدی بذکر این معنی گوید کہ بمعنی یاد از بیر است نہ بیر تنہا اما حق آنست کہ بیر و بر بمعنی حافظہ می آید صاحب ناصری بدین معنی (از بر) را صحیح داند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی صحیح است و ویر بدین معنی مبدل آن و در جمیع کتب لغت مسطور **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این بر معنی یازدہم بر ہم کردہ ایم و خیال ما این است کہ (ازبر) اصل است و مزید علیہ آن (از بیر) بزیادت تحتانی بعد موحدہ و (بر) مخفف (ازبر) و (بیر) مخفف (از بیر) و از ہمۂ اسناد بالا (از بیر) ثابت می شود۔ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست (بیر) را مخفف (از بیر) صحیح دانیم تصفیہ صاحب رشیدی معنی ندارد کہ بحقیقت رسیدہ باز گمراہ شد و صاحب ناصری مؤید خیال ماست و خیالش بقاعدۂ تخفیف نزدیک و جا دارد کہ بر مقامش استعمال (بیر) نباشد (**اردو**) دیکھو از بر اور بر کے کنارہ پر بمعنی

بیراد اصطلاح. بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالکسر بمعنی مرد پیر و کهن سال **مؤلف** عرض کند که رآد بمعنی جوانمرد می آید فارسیان کلمهٔ بی در اوشت زیاده کرده بسبیل مجاز بمعنی پیر کهن سال استعمال کرده اند طالب سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم و محققین مناصب زبان ازین ساکت اند (**اردو**) بڈھا۔

بیراز بقول برهان و ناصری و جامع و سراج بروزن شیراز با ثانی مجهول شاخ حیوانات را گویند صاحب جهانگیری بر مطلق شاخ قانع. صاحب رشیدی در تقسیم با جهانگیری متفق **مؤلف** عرض کند که نظر باعتبار صاحب ناصری و جامع که از اهل زبانند تخصیص را درست دانیم و اطلاق این بر شاخ درخت هانی شود (**اردو**) سینگ. بقول آصفیه. ہندی۔ اسم مذکر۔ شاخ حیوان۔

بیرام بقول انند مرادف بیرا بروزن و معنی ویرانه که نقیض آباد است **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین اهل زبان ذکر این نکرده عجب آنست که صاحب انند حوالهٔ ناصری داده و در ناصری یافته نمی شود اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مبدل بیران باشد که نون بمیم بدل شود چنانکه کمین و کمیں و حقیقت بیرانه و بیران بجایش عرض کنیم (**اردو**) دیکھو بیران و بیرانہ۔

(الف) بیران
(ب) بیرانه صاحب برهان ذکر هر دو کرده گوید که هر دو بمعنی ویران که نقیض آبادی است. صاحب سروری بر الف قانع. صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج و غیاث و هفت و مؤید ذکر هر دو کرده اند **مؤلف** عرض کند که همین اصل است و ویرانه که مستعمل است مبدل این چنانکه آب و آو و اکثر اهل لغت ذکر ویران و ویرانه نکرده اند و بر همین قناعت کرده اند مخفی مباد که درین هر دو (الف) اصل است و (ب) مزید علیه آن بزیادت های نسبت در آخرش. واضح باد که (**الف**) صفت است برای مقام که آبادی آن باقی نمانده باشد

و (ب) بمعنی منسوب به ویران مراد از دشت و بیابان
(امیر خسرو ؒ) در عهد او چه خوبی دلهای خسته
از غم ؛ در ملک میر ظالم بیرانه چند خواهی ؛ (اردو)
(الف) ویران. بقول آصفیه. فارسی. اُجڑا ہوا غیر
آباد. تباہ و خراب. بیچراغ. کھنڈر (ب) ویرانہ
بقولہ. فارسی. مذکّر. جنگل.

بیراہ اصطلاح. بقول برہان و جامع (۱)
دو طرف راہ را گویند که دران جاده نباشد و
(۲) کنایه از مردم نامشخص و (۳) کارهای
ناشایسته صاحب بحر بمعنی دوم و سوم قانع صاحب
ناصری بذکر معنی دوم می فرماید که کنایه از مردم
کج و بترک معنی اوّل و سوم گوید که (۴) خوانندگان
موسیقی بی علم. **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل
حقیقی است که اطراف راه را گفته اند که دران راه
نیست و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی
که راه ندارد یعنی بی اصول و بمجاز قوالی را نام است
که بی اصول آهنگ زند صاحب ناصری غلط کرد
که در معنی چهارم جمع را استعمال کرده و به معنی
سوم قول صاحب جامع معتبر است ولیکن طرز بیان
محققین ناصاف است ازینجاست که ترکیب فارسی
متقاضی آن شد که معنی سوم قائم کنیم. فی الحقیقت شخص
را نام است که کارهای ناشایسته کند متعلق به معنی
دوم و اگر این را بصفت کار گیریم یعنی (کار بیراه)
البته معنی ناشایسته و بی اصول پیدا می شود (انوری
ؒ) گفت ساکن شو و هشدار و به تعجیل بر اند ؛
آنچنان کز ره و بیراه نبودم آگاه ؛ (اردو)
(۱) وہ میدان جس مین راستہ نہو اور راستہ کے
دونون جانب. مذکّر (۲) بیراہ بقول آصفیہ
فارسی. بدچلن. بداطوار (۳) بے اصول.
ناشایستہ (صفت) (۴) وہ شخص جو بے اصول گائے

بیراہہ بقول صاحب روزنامہ بجوائے سفرنامہ
ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی خلاف راہ **مؤلف**
گوید چنانکہ فارسیان معاصر گویند کہ "او بیراہہ
می رود" و شخص بیراہ را هم توان گفت که اسم

فاعل ترکیبی باشد جزین نیست کہ درین ہای دوم آخر زائد است برہمان (بیراہ) کہ گذشت **(اردو)** دیکھو بیراہ کے پہلے اور دوسرے معنے۔

بیراہی استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی گمراہی **مؤلف** عرض کند کہ مجازاً بمعنی بی اصولی ہم توان استعمال کرد یای مصدری بر بیراہ زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (ظہوری ؎)

بحسن خط مرو از رہ نہ وقت بیراہی است بہ براہ دوش نیاز از تو بی نیاز گذشت ؎ **(اردو)** بیراہی کہہ سکتے ہیں بمعنی بے اصولی۔ گمراہی۔

بیراہی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول ملحقات برہان کنایہ از بی ادبی کردن و زیادتی نمودن **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بہ معنی سوم بیراہ و مرکب از بیراہی با مصدر کردن **(اردو)** بے ادبی کرنا۔

بیرای بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی احمق و نادان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند **(اردو)** بے وقوف۔ احمق۔ نادان۔

بی ربط اصطلاح۔ بقول بہار و انند غیر منتظم (ابوطالب کلیم (ع)) حرف بے ربط از دیوانہ شنیدن دارد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان بہار برنگ اسم فاعل ترکیبی است و محاورہ چنین نیست بلکہ بمعنی حقیقی بصفت مستعمل چنانکہ حرف بی ربط و عبارت بی ربط **(اردو)** بے ربط۔ بقول آصفیہ۔ بے محل۔ بے موقع۔

بیربوشا بقول برہان بایای ابجد بواو رسیدہ و شین قرشت بالف کشیدہ بلغت زند و پاژند خیار باورنگ را گویند صاحبان مؤید و ہفت وانند و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند جزین نیست کہ اسم جامد فارسی قدیم است و ہمان کہ (بربادرنگ) ذکر این گذشت۔

(اردو) دیکھو بادرنگ۔

بیرحم استعمال۔ کسی کہ رحم ندارد بسنگدل

اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری ؎) داد
از ہجر تو ای بیرحم رحمت گونۂ رحم بر ما می کند
دشمن مروت گونۂ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است و ازہمین است بیرحمی
بمعنی سنگدلی بزیادت یای مصدری در آخر

این (انوری ؎) از عشق تو دل نماند و بیم
است کز بی رحمیت جان نماند (**اردو**)
بے رحم۔ بقول آصفیہ۔ سنگدل۔ سخت۔
(صفت) اور بہ معنی سنگدلی۔ بے رحمی کا
استعمال بھی ہو سکتا ہے۔

بیزرد بقول برہان وجامع بفتح زای منقوطہ (۱) صمغی باشد مانند مصطکی۔ سبک وخشک
و بوی تیز دارد وطبیعت آن گرم وخشک معرب آن بازرد و در عرق النسا و نقرس و راندن
حیض و انداختن بچہ مرده مفید است صاحب جہانگیری بذکر این معنی گوید کہ مرادف این بیزرہ
و بیرزی می آید صاحب سروری ہم بحوالۂ فرہنگ ذکر این کرده صاحب رشیدی ہم این را آورده
صاحبان ہفت وانند و مؤید ہم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند کہ مابحث طبیعت وخواص
این بر بازرد کرده ایم کہ بجایش گذشت وحقیقت ماندہ بر بیزرہ مذکور و این مبدل بیزرہ است
بہ تبدیل ہای ہوز بدال مہملہ چنانکہ شنبہ وشنبد (**اردو**) دیکھو بازرد۔

(۲) **بیزرد** بقول برہان وجامع برادۂ را نیز گویند کہ روی گران از سوہان جمع
کنند و برادۂ فلزات را گفتہ اند مطلقاً صاحب سروری بذکر این معنی گوید کہ ہمین برادہ را بہ
ورم ہا ہم مانند **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است یعنی ہمان صمغ کہ برادۂ آن بدارو
مستعمل شود و مجازاً ہر قسم برادہ را بدین اسم موسوم کردند و خصوصاً برادۂ فلزات را (**اردو**)
ہر قسم کا برادہ خصوصاً فلزات کا برادہ۔ مذکر۔

(۳) **بیرزد** ۔ بقول برہان وجامع داروئی باشد کہ بر دمیدگیہا مالند تا گس بران ننشیند و بہ کند ۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین این را بمعنی جداگانہ قائم کرد و این برادۂ ہمان صمغ است کہ ذکرش بر معنی اول گذشت (**اردو**) دیکھو بارزد اسی کے سفوف کو فارسیون نے بیرزد کہا ہے ۔ مذکر ۔

(۴) **بیرزد** ۔ بقول برہان وجامع چیزی راگویند کہ رویگران بجہۃ لحم کردن و وصل نمودن چیزہا بکار برند ۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اول است و بر بنیۂ کہ بہ ہمین معنی گذشت تخصیص وصل بر سنج و مس کردہ اند و طرز بیان محققین ناآشنا از حقیقت این را بشکل معنی تازہ قائم کرد ہمان معنی اول است دیگر ہیچ (**اردو**) دیکھو معنی اول یہ اسی کا سفوف ہے ۔

بیرزہ بقول برہان بای ہوز بروزن و معنی اول بیرزد کہ گذشت صاحبان جہانگیری و ناصری وجامع و رشیدی و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ این اصل است و بیرزد کہ گذشت مبدل این و حقیقت ماخذ این ہر (زبرہ) بیان کردہ ایم ہای ہوز این بدل شد بدال مہملہ چنانکہ شنبہ و شنبد (معدسمان) ہمچو مازو رفتان بفتح وسیہ چون بیرزہ و چون ہلیلہ زردستان ردی و ترش چون انبلہ و (**اردو**) دیکھو بارزد ۔

بیرزی بقول برہان ہمان بیرزہ کہ گذشت صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ہفت و مؤید و (ناصری بذیل بیرزہ) ذکر این کردہ اند اصل این بیرزہ و این مبدل آن کہ ہای ہوز بدل شد بہ تحتانی چنانکہ بدرہ و بدری (سیف اسفرنگی ۵) شاکر ندارباب

معنی زینکه باری زینهار ؛ می شناسی بیرزی از گوهر و سوسن زسیر ؛ (اردو) دیکھو بارزد

بیرزد صاحب محیط ذکر این بدیل بیرزد به زای فارسی کرده گوید که لغت فارسی است و معرب این بارزد که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ بر بیرزد کرده ایم و این مبدل آنست به تبدیل زای هوز به زای فارسی چنانکه زند و ژند و بعضی برانند که اصل همین است و بیرزد که بازای هوز گذشت مبدل این (اردو) دیکھو بارزد ۔

بیرژه بقول سروری بضم با و سکون یای حطی و رای مهمله و فتح زای فارسی چیزیست مانند صمغ بغایت مُنتن و بدبو که آن را به عربی قنه گویند (کذا فی الاسامی) و در فرهنگ صمغی است مانند مصطکی سبک و خشک و صافی و بیرزد و بیرزی نیز گویند **مؤلف** عرض کند که مبدل همان بیرژه که بزای هوز گذشت و بعضی برانند که این اصل لغت فارسی است و آن مبدل این چنانکه ژند و زند (اردو) دیکھو بیرژه ۔

بیرضا استعمال بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی بی اجازت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے رضا ۔ بے اجازت ۔ کہہ سکتے ہیں ۔

بیرق بقول برهان و جامع بفتح اوّل و ثالث بروزن سنجق (۱) علم را گویند و (۲) بمعنی شقهٔ حریر رنگین هم که بر سر علم و نیزه و کلاه و خود بندند ۔ صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (خاقانی ۱) تف غضب تو در کف صبح ؛ بر بیرق شام سوخت پرچم ؛ (خواجوی کرمانی ۱) بر آفاق بیرق برآورده سر ؛ عقابان ترکش برآورده پر ؛ (مولانا هاتفی ۲) ز بیرق بیان را بسر خورد زر ؛ بهی بود و برگ نرانش بسر ؛ بهار بمعنی دوم قانع یعنی مطلق پارچه که بر سر علم بندند (انوری ۲) بحکمتی که خلل اندرو نیابد راه ؛ ز مهر و ماه کشادند آنمیان بیرق ؛ خان آرزو

در سراج بذکر هر دو معنی بالا گوید که چون حرف قاف در فارسی نیامده شاید که ترکی باشد یا معرب بود یا عربی الاصل لیکن در کتب عربی دیده نشد واللہ اعلم صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی نشان گفته وصاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور به همین معنی آورده صاحب لغات ترکی این را بمعنی علم خورد لغت ترکی گفته **مؤلف** عرض کند که در ترکی بودن این شبهتی نیست فارسیان استعمال این کرده اند و بمعنی دوم مفرس باشد. صاحب سوا السبیل بیره را بهمین معنی لغت فارسی گفته و بیرق را معرب و بیارق جمع این آورده بخیال ما تسامح اوست بیره به معنی بیرق در فارسی زبان نیامده و نه عربی است بلکه عربان هم مثل فارسیان استعمال این برسبیل تعریب کرده اند و بقاعدهٔ خود جمع این بیارق آورده (**اردو**) (۱) بیرق بقول آصفیه۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ فوج کا جھنڈا۔ نشان۔ علم (۲) پھریرا بقول آصفیه جھنڈے کا کپڑا

بیرق۔ مذکر۔

بیرق انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قائم کردن علم باشد و مراد از لشکر انداختن و تاخت کردن (ثانی مشهدی ۵) دگر خیل خصومت را مجال آرمیدن نیست ؎ چو در میدان دل شاه محبت بیرق انداز د ؎ (**اردو**) چڑھائی کرنا

بیرق بودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قائم کردن بیرق بر سر علم باشد متعلق بمعنی دوم بیرق که گذشت (خواجوی کرمانی ۵) بر قلهٔ کهسار زنی بیرق خورشید ؎ بر پیکر زنگار کشی پیکر خود را ؎ (**اردو**) پھریرا علم پر قائم کرنا۔

بیرق شیر و خورشید بقول صاحب بولچال

بحوالۂ معاصرین عجم علم افواج دولت برطانیہ
کہ بران تصویر شیر و خورشیدی باشد **مؤلف**
عرض کند کہ گویند دولت عالیہ برطانیہ تصویر شیر
را باشارۂ شجاعت پسند کردہ و تصویر خورشید
را از اینکہ در مقبوضاتش خورشید غروب نمیشود
صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
گوید کہ شیر و خورشید نشان سلطنت ایران است
واللہ اعلم بالصواب (**اردو**) علم لشکر برطانیہ ہند کا

بیرق کشادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی قائم کردن بیرق است کہ برای آرایش
مکان بعمل می آرند (انوری ۵) بگفتی کہ خلل
اندرو نیابد راہ ہ ز مہر و ماہ کشایند بر ان
مکان بیرق ہ (**اردو**) جھنڈیاں لگانا۔
قائم کرنا۔ مکان کی آرایش کے لئے معمول ہے

بیرق نور اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و مجمع و مؤید کنایہ از روشنائی صبح کاذب **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس کہ
خطوط شعاع بیرقی را ماند (**اردو**) صبح کاذب
کی روشنی کو فارسیون نے بیرق نور کہا ہے اردو
مین بھی اس کا استعمال ہو سکتا ہے۔

بی رگ اصطلاح۔ بقول برہان بکسر اوّل و سکون
ثانی و فتح ثالث و کاف فارسی بمعنی بیدل و بی غیرت
صاحب ناصری گوید کہ عصب را در فارسی زبان
رگ و پی گویند کہ قوت حرکت بدانست پس بی رگ
بمعنی بی عصبیت کنایہ از مرد بی غیرت و بی حمیت
است صاحب بحر ہمزبان برہان۔ بہار گوید کہ
کنایہ از کسی کہ چندان غیرت و ناموس نداشتہ باشد
(ظہوری ۵) از بی رگی سمند سعیم ہ رگ در
تن تازیانہ برخاست ہ خان آرزو در سراج
ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ در تعریف
بہار لفظ چندان فضول است کہ ضرورت ندارد
(ولہ ۵) گریہ ات رنگی ندارد لعل خندانی بہ بین
ہ بی رگت خوانند ترسم نیش مژگانی بہ بین ہ۔

(اردو) دیکھو بے حمیت۔

بیرگند اصطلاح۔ بقول برہان بفتح کاف فارسی بروزن زیربند نام شہریست کہ معرب آن بیرجند است صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سروری و سراج ذکر این کردہ اند (پدہا جامی ۵) قلعۂ دیگر ازان بندہ بردہ

در نشاپور آن بلید بدسیر ۔ خواند بر تر شیرنان و بکنبی ۔ زعفران بیرگندی کرد دیر

مؤلف عرض کند کہ ظاہراً مرکب می نماید ولیکن حقیقت ترکیب معلوم نشد کہ وجہ تسمیہ را ظاہر کند (اردو) بیرگند ایک شہر کا نام ہے جو خراسان مین واقع ہے۔ مذکر

بیرم بقول برہان بفتح اوّل و ثالث بروزن ضیغم نوعی از پارچۂ ریسمانی باشد شبیہ بمقالی عراقی لیکن از ان باریک تر و نازک است صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج صراحت مزید کند کہ بیرام در ترکی بمعنی جشن و عید است (این بترکی مخفف آن) صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ در عربی بمعنی برمہ و بترکی بمعنی عید است۔ صاحب سوا السبیل گوید کہ بیرم معرب پیرم فارسی است بمعنی برمہ و منقب **مؤلف** عرض کند کہ لغت فارسی زبان است و اسم جامد بمعنی پارچۂ خاص (فردوسی ۵) بہ تیر با سپر گرگ و جوشن فولاد ۔ ہمان کند کہ بسوزن کنند با بیرم ۔ (شاعر ۵) آسمان خیمہ زد از بیرم دیبای کبود ۔ میخ آن خیمہ ستاک سمن و نسترنا ۔ (ناصر خسرو ۵) یکی چون آبزنی کہ بقول خوش فریبندہ ۔ چو شاخی بار آن نشتر ولیکن برگ آن بیرم ۔ (اردو) بیرم فارسی مین ایک سوتی کپڑے کا نام ہے جو باریک اور نازک ہوتا ہے۔ مذکر۔

بیرون بقول برہان بکسر اوّل و ضمّ ثالث مخفف بیرون است کہ نقیض اندرون باشد صاحبان

سروری و ناصری و جامع ذکر این کرده اند و خان آرزو در سراج می فرماید که اغلبکه این فارسی توران باشد **مؤلف** عرض کند که تخفیف موافق قیاس است همچون برون که آنهم مخفف بیرون است بحذف تحتانی و این بحذف واو (**اردو**) باهر۔ اندر کا مقابل۔

بیرنجاسب اصطلاح۔ بقول برهان وجامع وهفت واند بکسر اول وثالث وسکون ثانی ورابع وجیم بالف کشیده وبسین بی نقطه و بای ابجد زده گیاهی است که آن را بوی مادران گویند **مؤلف** عرض کند که مابحث این بر اوطیا کرده ایم وصراحت ماخذ بر بیرنجاسب وبرنجاسب مذکور وجزین نیست که درین بای دوم زائد است (**اردو**) دیکهو برنجاسب وبرنجاسپ۔

بیرنگ بقول برهان باثانی مجهول بروزن نیرنگ۔ (۱) نشان وهیولائی باشد که نقاشان ومصوران مرتبهٔ اول بر کاغذ و دیوار بکشند وبعد ازان قلم گیری کنند و رنگ آمیزی نمایند و (۲) همچنین بنایان طرح عمارتی را که رنگ برنیزند ونزد محققان (۳) ظهور احدیت و اشاره بعالم وحدت که عبارت از مرتبهٔ بی مرتبه که آن اسقاط اضافات ذات معرا از لباس اسمأ وصفاتست متعالی وتقدس۔ صاحب جهانگیری صراحت کرده که با اول مکسور است وبر ذکر معنی اول ودوم قانع صاحب سروری معنی اول را بتعمیم بیان کرده که معنی دوم هم داخل آن می شود یعنی هیولائی که نقاشان پیش از کشیدن صورت کشند صاحب رشیدی هم بر همین تعمیم قانع صاحب ناصری بذکر هر سه معنی بالا گوید که نزد محققان عالم بیرنگی معنی بی تعینی و بی صورتی است صاحب جامع ذکر هر سه معنی کرده۔ صاحب بحر بذکر هر سه معنی گوید که بی رنگی بمعنی بی چونی است بهار بر ذکر معنی اول ودوم قانع وخان آرزو در سراج هم همچنین **مؤلف** عرض کند که معنی حقیقی این چیزی

کہ رنگ ندارد۔ اسم فاعل ترکیبی است و فارسیان
خاکۂ تصویر و خاکۂ عمارت را گویند کہ نوبت برنگ
نرسیدہ باشد یعنی برای تصویر از خامۂ سرنہی و برای
طرح عمارت بامیہا نشان کنند و بعد ازان در تصویر
از رنگ کار گیرند و برای عمارت از خاکستر و معنی
سوم موافق قیاس است (شمس جنیدی ۱۲) ؎
تا وجود تو شود موجود نقاش ازل ؎ نقش بی رنگ
وجود آدم و حوا زده ؎ (انوری ۱۲) محنت از
محن خلد دارد عمار ؎ سقف از سقف چرخ
دارد ننگ ؎ داده رنگ ترا قضا ترتیب ؎ کردہ
نقش ترا قدر بیرنگ ؎ (شرف شفروہ ۱۲)
در پردۂ غیب نقشہا در ماند است ؎ تو باش کہ این
ہنوز بیرنگ است ؎ (آخسیکتی ۱۲) زہی ستادہ
جاہ تو سجدہ گاہ فلک ؎ ہنوز نقش سرای زمانہ
بیرنگی ؎ (حکیم در حدیقہ ۱۲) آنکہ بیرنگ زد ترا
بیرنگ ؎ ہم تواند کہ وارد بیرنگ ؎ (مولوی
معنوی ۱۲) چونکہ بیرنگی اسیر رنگ شد ؎
موسئ با موسئ در جنگ شد ؎ چون بہ بیرنگی
رسی کان داشتی ؎ موسی فرعون دارد آشتی
؎ (اردو) (۱) تصویر کا خاکہ۔ مذکر (۲)
عمارت کا ابتدائی نشان جو صرف کھوٹیون
سے قائم کیا جاتا ہے اور بعدہ (راکھہ سے جسکو
مکان کا رنگ کہتے ہین) (۳) ظہور احدیت
اور عالم وحدت کی جانب اشارہ۔ مذکر۔

بیرنگ زدن مصدر اصطلاحی۔
بہار بذیل بیرنگ کہ گذشت می فرماید کہ استعمال
بیرنگ بالنقط زدن یعنی ساختن این کار می آید
مؤلف عرض کند کہ درست است و موافق
قیاس (منجیب الدین جرباذقانی ۱۲) زبسکہ
باد بہ گلزار می زند بیرنگ ؎ نگارخانۂ چین است
و نقش خانۂ گنگ ؎ (سیدی محمد عرفی ۱۲)
نگاشتند برای نمونہ صورت دہر ؎ جہان جادہ
ترا می زند چو بیرنگ ؎ (انوری ۱۲)
داده رنگ ترا قضا ترکیب ؎ زده نقش ترا

قدر بیرنگ ؛ (اردو) خاکا قائم کرنا (خاکا اتارنا۔ بقول آصفیہ کچا نقشہ کھینچنا)

بیرنگی بقول انند (۱) بیچونی حق تعالی و تقدس محققان ظہور احدیت و اشارۂ وحدت کہ عبارت از مرتبہ بمرتبہ بود کہ اسقاط اضافات ذات بمعرا از لباس اسمای صفات تعالی و تقدس است

مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر معنی سوم بیرنگ کردہ ایم و سند مولوی معنوی ہم ہمدرنجا مذکور و بہ تحقیق ما بلحاظ معنی حقیقی بیرنگ (۲) سادگی است (صائب ؎) میدہد سادگی دل خبر از آزادی ؛ صافی شست ز بیرنگی پیکان پیداست

(اردو) (۱) بیچونی حق تعالی۔ وحدت مؤنث (۲) سادگی۔ بے رنگی۔ مؤنث۔

بیرو بقول برہان و ناصری و جامع و ہفت و انند و بحر بروزن گیسو (۱) بمعنی گیسو و خریطۂ زر و پول وغیر آن۔ صاحب سروری بحوالۂ تحفہ ذکر این کردہ

مؤلف عرض کند کہ گیسو و خریطۂ را چون از زر و پول پر کنند رویش می دوزند و ہمین را فارسیان بی رو گفتہ اند یعنی چیزی کہ او را روی نیست اسم فاعل ترکیبی است (اردو) کیسہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی تھیلی۔ خریطہ۔ مذکر۔

(۲) **بیرو**۔ بقول برہان و ناصری و جامع و ہفت و انند و بحر کنایہ از کسی کہ سخنان ناخوش بر روی کسی بگوید بہار گوید کہ بمعنی شوخ و بیمروت و بقول بعض شخصی کہ سخن درست بر روی کسی تواند گفت (والہ ہروی ؎) از بیم کہ یار آہنین دل ؛ خوشتر وست ولی چو تیغ بی روست

مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بمعنی بی مروت باشد کہ لحاظ روی کسی و چار چشمی نمی کند (اردو) بے مروت۔ شوخ (منہہ پھٹ) دیکھو برہنہ رو

(۳) **بیرو**۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت بمعنی بی حیا مرادف بی چشم و رو ہو بدون سند استعمال می فرماید کہ شہرت دارد۔ صاحبان برہان و ناصری و جامع گویند کہ کنایہ از مردم

بی منفعله و بی آزرم **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بزبان دارند و موافق قیاس است (**اردو**) بے حیا۔ بے شرم۔

بیروان استعمال۔ بمعنی بی جان و تن مرده باشد موافق قیاس (انوری ؎) هم عقل پیش لطف تو شخصی است بیروان هم نطق پیش کلک تو نقشی است کم عیار ؎ (**اردو**) بے جان۔ مُردہ۔

بیروت بقول ملحقات برهان از توابع دمشق است واقع بر کنار دریا و در انجا دو برج و باغها و نهرها است و بقول صاحب غزنوی گوید که مابین آن و بعلبک سی و شش میل راه است و درمیان آنها مرتبه ایست عرجموس نام که بست و چهار میل از بیروت مسافت دارد۔ صاحب انند بحواله منتهی الارب این را با لفتح و ضم ثالث لغت عرب گفته گوید که شهریست بشام **مؤلف** گوید که نمی دانیم چرا صاحب ملحقات برهان خلاف موضوع خود این را جاداد و لغت فارسی دانست (**اردو**) بیروت ایک شہر کا نام ہے جو شام مین واقع ہے۔ ندکر۔

بیروج بقول شمس باول مکسور و یای مجهول و رای غیر منقوطه مضموم نام مرغی است ماکول اللحم که آن را پیل مرغ نیز نامند و صراحت کند که لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین ازین لغت ساکت و همین لغت به بای فارسی اول به همین معنی می آید عجبی نیست که معرب باشد و لیکن صاحب سوار السبیل که محقق معربات است ازین ساکت (**اردو**) دیکهو پیروج۔

بیروز بقول برهان و جهانگیری و ناصری و رشیدی و جامع و سراج بروزن فیروز سنگی باشد سبز رنگ شبیهه به زمرد لیکن بسیار کم بها و کم قیمت (مولوی معنوی ؎) چنان مستم چنان مستم من امروز ؎ که بیروزه ندانم من ز بیروز ؎ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که بعضی گفته اند که شیشه کبود رنگ شبیهه به بیروزه باشد **مؤلف** عرض کند که محققین نازک خیال

همین سند مولوی معنوی را بر بهروز هم جا داده اند
به تصحیف در املاکه در انجا در آخر مصرع ثانی
بهروز نوشتند و در اینجا بیروز نقل کردند و این
برین طرز تحقیق و خیال ما این است که این
مبدل آنست که های هوز بدل شد به تحتانی
چنانکه بدره و بدری و شاهنگان و شایگان
(اردو) دیکھو بہروز۔

بیروزگار اصطلاح۔ بقول دارستہ شخصی
که شغلی و کسبی نداشته باشد (سالک یزدی)
ه) دل آواره ام بس بی قرار است ؎
به هندزلف او بی روزگار است ؎ صاحبان
بحر و اند و غیاث و بهار عجم ذکر این کرده اند
مؤلف گوید که موافق قیاس است (اردو)
بے شغل۔ اس شخص کو کہتے ہین جو کوئی شغل
نہ رکھتا ہو اور دکن مین بی روزگار اسی کو کہتے ہین

بی روزگشتن استعمال۔ بمعنی حقیقی
صبح نشدن و کنایه از تاریک بودن (ظهوری)
ه) بیروزگشت صحن شبستان آرزو ؎ امشب
سرفسانه بدامان خواب باد ؎ (اردو) تاریک ہونا

بی روزن اصطلاح۔ بقول شمس
لغت فارسی است به معنی تا به گلی که بران
نان پزند **مؤلف** عرض کند که دیگر تحقیقتن
ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
مخفی مباد که برزن به همین معنی گذشت
و بریزن هم عجبے نیست که صاحب شمس
به تصحیف و به بے تحقیقی این را قائم کرده
اگر سند استعمال این بدست آید توانیم
گفت که کنایه باشد که تا به همچون دیگر بعض
ظروف پخت و پز۔ روزن ندارد۔
(اردو) دیکھو برزن کے تیسرے معنے۔

بیروزی بقول انند بجوالۂ فرهنگ نرگ۔
بمعنی مفلس و محتاج و بی قوت **مؤلف**
عرض کند که آنکه روزی ندارد اسم فاعل
ترکیبی و موافق قیاس (اردو) بے روزی

مفلس کو کھہ سکتے ہین وہ شخص جس کو روزی نصیب نہ ہو۔

بیرون بقول بہار واند مقابل درون و بُرن بدون واو مخفف آن و فرماید کہ بالفظ آمدن و آوردن و افتادن و بردن و جستن و راندن و زدن و شدن و کردن و کشیدن می آید **مؤلف** عرض کند کہ انحصار برین مصادر درست نباشد و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید مخفی مباد کہ فارسیان درون داخل را گویند و برخارج را و از ہمین است کہ بر بمعنی بیرون بر معنی سیر دہمش گذشت پس بر یادت واو و نون در آخرش درون و برون وضع شد اندرین صورت بیرون را مزید علیہ برون گوئیم و برون مخفف این نباشد یا اشارۂ این بر برون ہم کردہ ایم (**اردو**) باہر۔

(الف) بیرون آمدن استعمال بقول برہان (۱) معروف است کہ نقیض درون رفتن باشد و (۲) کنایہ از ترک انقیاد و اطاعت ہم صاحبان جامع و بحر و ہفت ہم ذکر معنی دوم کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ تنہا دیدہ نشد بلکہ با حکم یا امر دیدہ شد (صائب ؎) از تہ دیوار آسان است بیرون آمدن ۔ دامن از دست گران جانان کشیدن مشکل است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم خصوصیت با اطاعت و امر ندارد بلکہ (بیرون آمدن از چیزی) ترک آن کردن است تعریف محققین بالا خوش نمی نماید خان آرزو اشارۂ ہمین غلطی شان کردہ است کہ صراحت آن در ملحقات این موجود است الحاصل

(ب) بیرون آمدن از اطاعت و انقیاد متعلق بمعنی دوم است و از مجرد بیرون آمدن این معنی پیدا نمی شود

(**اردو**) (الف) (۱) باہر آنا (۲) کسی حد سے باہر ہونا۔ جیسے حد اطاعت سے باہر ہونا

(ب) اطاعت سے باہر ہونا۔

بیرون آمدن از خود مصدر اصطلاحی ہمان (از خود بیرون آمدن) است کہ بجای خودش گذشت (اردو) دیکھو (از خود بیرون آمدن) جو الف مقصورہ میں گزرا۔

بیرون آمدن از عہدہ مصدر اصطلاحی بقول انند بحوالۂ غوامض سخن فارغ شدن از ذمہ آن (ظہیر فاریابی ؎) فلک زد دست تو بر کائنات مشرف بود ؎ بشرط آنکہ برافتد قواعد فتنش ؎ برون نیامد ازین عہدہ لاجرم تا حشر ؎ نہاد قہر تو بر سینہ آتشین لگنش ؎ مؤلف عرض کند کہ متعلق بہ معنی دوم (بیرون آمدن است) بروں مخفف بیرون است و مندرجہ بالا متعلق بہ (بیرون آمدن از عہدہ) کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو (از عہدۂ کاری برون آمدن)

بیرون آمدن مبرز مصدر اصطلاحی صاحب اکسیر اعظم در جلد سوم گوید کہ این را در عربی (برو ز مقعد و نتوی مقعد) گویند مرضی است معروف و سببش شدت استرخای عضلۂ ماسکۂ مقعد علاجش آنکہ اوّل باعانت دست مقعد را بالا رد کنند و اگر مشکل باشد اوّلاً از موم روغن یا زردۂ بیضہ یا شیر گاو چرب کنند تا زود باز گردد و بعد ازان پوست انار جفت بلوط گلنار مازو برگ مورد در آب جوشانیدہ صاف نمودہ در نیگرم آن بیمار را بنشانند و بدان استنجا کنند (الخ) مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) کانچ نکلنا۔ بقول آصفیہ مقعد کے گوشت کا ضعف و نحافت کے سبب باہر نکل آنا۔ مقعد نکل آنے کا مرض ہو جانا۔

بیرون آمدن و بزرگ شدن چشم مصدر اصطلاحی بقول اکسیر اعظم در جلد اوّل مرضی است کہ بسبب شدت انتفاخ مقلہ و ثقل آن از اقتضای مادۂ ریحی یا خلطی رطب یا مائیت حادث عارض شود اگر سبب خفیف باشد بستن عضلۂ

قوی وخوابانیدن برپشت وتلطیف غذا وقلت حرکت دفع شود واگر قوی باشد در امتلائی حسب مادہ تنقیۂ بدن ودماغ بفصد وحجامت نقرہ ومسہلات وجوب مناسبہ وحقنۂ حادہ زائل شود **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) آنکھ کا باہر نکل پڑنا اور بڑی ہوجانا ایک مرض ہے۔

(الف) بیرون آوردن استعمال۔ ہمان (برون آوردن) کہ بجایش گذشت وہمین است متعدی بیرون آمدن ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) بیرون آوردن خود را از چیزے بمعنی رہانیدن خود را از ان چیز۔ الف بمعنی حقیقی است وب اکنایہ باشد از رہانیدن خود از ان چیز (صائب الف ؎) محال است از سر بی مغز سودا را بر آوردن ؎ کہ نتواں از خمیر آوردہ بیرون موی چینی را ؎ (ظہوری ب ؎) معاذ اللہ کہ باشد دست شحنۂ حیرت ؎ خوشا حال کسی کادر وخوا

از ہوس بیرون ؎ (اردو) الف باہر لانا۔ دیکھو (برون آوردن) (ب) کسی چیز سے اپنے آپ کو چھڑانا۔

بیرون از جنبش اصطلاح۔ بقول مؤید اے برتر از فلک **مؤلف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (برون از جنبش) گذشت۔ (اردو) دیکھو برون از جنبش۔

بیرون افتادن استعمال۔ بقول بہا کنایہ از آشکارا شدن **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون افتادن) است کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو برون افتادن کے پہلے معنے۔

بیرون بردن استعمال۔ صاحب آصفی گفتہ این کردہ از معنی ساکت واز سندش (بیرون برون چین را از ابری) پیداست کہ دور کردن چین ابرو باشد (غنی اصفہانی ؎) گو با خط پیشانیت امی نہ بہرہ جبین است ؎ بیرون تواں

ز ابروی تو چین را ۔ **مؤلف** عرض کند که این همان (برون بردن) است که بجایش گذشت بهر دو معنیش (**اردو**) دیکھو (برون بردن)

بیرون جستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندش (بیرون جستن دانه از تابه) راست **مؤلف** گوید که بمعنی خارج از مکان شدن است بحسب اضافت (صائب ؎) دانه زود از تابه تفتیده بیرون می جهد ۔ گر شود دریای آتش دست امکان مفت ماست ۔ و (بیرون جستن تیر از شست) بمعنی خارج شدن تیر از شست باشد (انوری ؎) تا چو تیر از شست بیرون جسته وے از بزم او ۔ قامت از درد جدائی چون کمان آورده ام ۔ و از همین سند (بیرون جستن کسی از بزم) بمعنی از بزم رفتن) است (**اردو**) باہر جانا ۔

بیرون چکیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** گوید که از سندش (بیرون چکیدن آبرو از دیده) پیداست که بمعنی بے آبرو شدن است (اسیری جرد باد قالی ؎) اشک حسرت نیست کز مژگان پرخون می چکد ۔ آبروی گریه ام از دیده بیرون می چکد ۔ (**اردو**) باہر ٹپکنا ۔ باہر ہونا ۔

بیرون دادن استعمال ۔ بقول بہار کنایه از آشکارا کردن است چنانکه (بیرون دادن آبله) بمعنی آشکارا کردن آبله (صائب ؎) دل پرخونم اگر آبله بیرون می داد ۔ از گهر بادیه را دامن دریا می کرد ۔ **مؤلف** عرض کند که همان (برون دادن) است که بجایش گذشت بمعنی (۱) بیرون کردن از جائی و (۲) آشکارا کردن ۔ که مجاز آن است پس (بیرون کردن آسودگان خاک) کنایه از خارج کردن مردگان از قبر که علامت قیامت است متعلق به معنی اوّل باشد (صائب ؎) از بلندی مانع

گردش شود افلاک را ؛ گر زمین بیرون دهد
آسودگان خاک را ؛ و متعلق بمعنی دوم است۔
(بیرون دادن داغ) بمعنی آشکارا کردن داغ باشد
(ظهوری ؎) زند پهلو برین خاکستری دُر تودهٔ
اخگر ؛ اگر بیرون دهم داغی که اندر دل دفین باشد
(اردو) (۱) باہر کرنا (۲) ظاہر کرنا۔

بیرون دادن راز مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار بمعنی فاش کردن آن و این قدر
صراحت مزید کند که مخصوص به راز نیست و برای
مانند آن هم مستعمل (حکیم زلالی ؎) اگر بیرون
دهم راز دل خویش ؛ کند پروانه شکر سوزش
خویش ؛ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
راز کا افشا کرنا۔

بیرون دمیدن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی بیرون آمدن است

(مجیر بیلقانی ؎) گر اشک دشمن تو به لولو
صفت کنم ؛ بیرون دمد زلولوی ناسفته
نوک خار ؛ (اردو) باہر آنا۔ باہر نکلنا۔

بیرون دواندن استعمال۔ بمعنی
خارج کردن است (ظهوری ؎) پئے
مقاطره از گلشن دوانم صد چمن بیرون ؛ چو
آئین بندم از خاشاک کوی گلخن خود را ؛
(اردو) باہر کر دینا۔ خارج کر دینا۔

بیرون رفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که همان
برون رفتن که بجایش گذشت (فغانی شیرازی
ع) سزد گر سر نهم در دشت و زعالم روم
بیرون ؛ (ظهوری ؎) از یاد تو بیرون
نرود خاطر عاشق ؛ اندیشهٔ اغیار ز غیرت
بحرام ؛ (اردو) دیکھو برون رفتن۔

بیرون ریختن مصدر اصطلاحی بمناسب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

(۳۸۵)

عرض کند که همان (برون ریختن) است که بجایش گذشت (صائب اصفهانی ه) آرزوئی در گره بستم دریکتا شدم ؛ حسرتی از دیده بیرون ریختم دریا شدم ؛ (اردو) دیکھو برون ریختن۔

بیرون زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خارج کردن است (صائب ه) سرکه ابروی زاهد گرچنین تندی کند شیشه می همچو رنگ از شیشه بیرون می زند۔ (اردو) باہر کرنا۔ خارج کرنا۔

بیرون سرا اصطلاح۔ بقول برهان بکون نون زری را گویند که در غیر خزانجات مکه شده باشد صاحبان بحر و جهانگیری و جامع [illegible] اند و صفت و سراج ذکر این کرده اند [illegible] باول سینه با من همچو [illegible] بیرون سرا بودی ؛ **مؤلف** عرض کند که بحث کامل این بر (برون سرا) گذشت (اردو) دیکھو برون سرا۔

بیرون شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که همان (برون شدن) که بجایش گذشت (حسن غزنوی ه) ای قدر تو افزون شده از دائره چرخ ؛ وی جاه تو بیرون شده از حد توهم ؛ (اردو) دیکھو برون شدن۔

بیرون شو اصطلاح۔ صاحب سروری در ملحقات می فرماید که معنی لفظی این بدر رو و کنایه باشد از گریزگاه و مخلص (سراج الدین راجی ه) در خم گردون که دلها خسته است ؛ راه بیرون شو زهر سو بسته است ؛ **مؤلف** عرض کند که درین شعر (بیرون شو) اسم مفعول ترکیبی و صفت راه آمده بمعنی مطلق گریزنده گریزگاه۔ فتامل (اردو) فراری۔ گریز۔ مؤنث۔

بیرون فتادن استعمال یعنی ظاہر شدن (ظہوری ؎) فتاد گرمی مضمون بخندہ ام بیرون ؎ کبوتر از تف غمنامہ ام کتاب شدہ ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون فتادن از چیزی) کہ بجایش گذشت (**اردو**) ظاہر ہونا۔ دیکھو (برون فتادن از چیزے)۔

بیرون فشاندن استعمال۔ خارج کردن است (ظہوری ؎) دلم دہ نا امید از گریہ کردن ؎ مگر بیرون فشانم حسرتی چند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون فشاندن) کہ بجایش گذشت (**اردو**) دیکھو برون فشاندن

بیرون فگندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیرون کردن است (خسرو ؎) خمیہ ازین دائرہ بیرون فگن ؎ غلغلہ در عالم بیچون فگن ؎ (ظہوری ؎) سینۂ دیگر ندارم زود تر بیرون فگن ؎ اخگر رشک از گریبان داغدار خویش را ؎ ہمان (برون فگندن) است کہ بجایش گذشت (**اردو**) دیکھو برون فگندن۔

(الف) بی رونقی استعمال۔ بمعنی حالت سلب رونق (النوری ؎) بی رونقی کار من اندر غم عشقت ؎ کاریست کہ جز ہجر تو بر بار ندارد ؎ (ظہوری ؎) بیعانۂ جنس وفا نقد دو عالم داده اند ؎ بیرونقی ریزم برون بازار دکان برکنم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند ظہوری ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) بیرونقی برون ریختن بمعنی ظاہر شدن بی رونقی پیداست (**اردو**) (الف) بے رونقی کہہ سکتے ہیں بمعنی سلب رونق (ب) بے رونقی ظاہر ہونا۔ رونق باقی نہ رہنا۔

بیرون کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کندکه همان (برون کردن) است که بجایش گذشت (ظهوری ع) زدلها کرد بیرون سینه ها را ؛ (انوری ه) دست عدلت خاک را بیرون کند از دست باد ؛ پای قهرت بسپرد مرباد را در زیر آب ؛ (ظهوری ه) کدام صبح سراز جیب ناز بیرون کرد ؛ که داغ سینه گردون گشت خورشیدش ؛ (اردو) خارج کرنا۔ دیکھو (برون کردن)

بیرون کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کندکه همان (برون کشیدن) است که بجایش گذشت (ظهوری ه) حسرتی در دل ظهوری داده جا ؛ آرزو بارخت بیرون می کشند ؛ (صائب ه) ذوق رسوائی مرا از خانه بیرون می کشد ؛ سنگ طفلان کهربای مردم دیوانه است ؛ (اردو) دیکھو برون کشیدن۔

بیرون گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کندکه همان (برون گذاشتن) است که بجایش گذشت (وحید قزوینی ه) برق آهن خویشتن رامی زند بر خرمنش ؛ چون گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون هلال ؛ (اردو) دیکھو (برون گذاشتن)

بیرون نشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کندکه همان بیرون کردن است که گذشت (انسی خباندی ه) مانند مهره برزده ام دست روزگار ؛ از عرصهٔ وصال تو بیرون نشانده است ؛ (اردو) دیکھو بیرون کردن

بیرون نوشتن مصدر اصطلاحی کنایه از ظاهر شدن است (صائب ه) نمیدانم چه بیرون می نویسد از دل پرخون ؛ که چشم من ز تاراشک مسطر کرد دریارا ؛ (اردو) ظاہر ہونا۔

(۳۶۵۹)

بیرون نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون نہادن) کہ بجایش گذشت (قاسم مشہدی ؎) چسان زکوچۂ معشوق پانہم بیرون کہ بستہ اند بر نجیر پیچتاب مرا (**اردو**) دیکھو (برون نہادن)۔

بیرونہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر پیراہنی کہ بالاتر از ہمہ پوشند مانند چوغہ وامثال آن **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان نمانند و دیگر محققین اہل زبان و زباندان ازین ساکت ولیکن موافق قیاس است کہ ہای ہوز بہ بیرون زیادہ کردہ اند بمعنی لفظی منسوب بہ بیرون و کنایہ از لباسی کہ بالای ہمہ لباسہا می پوشند (**اردو**) سب سے اوپر کا لباس جیسے چوغہ وغیرہ۔ نذکر۔

(الف) بیرونی استعمال۔ (الف) بقول **(ب) بیرونین** انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) خارجی و (۲) پیراہن و (ب) بمعنی اول فقط **مؤلف** عرض کند کہ (الف) بای نسبت ہے یا و نون نسبت موافق قواعد زبان است و معنی اول حقیقی و معنی دوم الف مجاز آن معاصرین عجم معنی دوم الف را بر زبان ندارند و محققین اہل زبان و زباندان ہم ذکرش نکردہ موافق قیاس است

(اردو) الف (۱) خارجی۔ باہر کا (۲) پیرہن نذکر (ب) دیکھو الف کے پہلے معنے۔

(الف) بیرونی استعمال۔ الف بقول **(ب) بیرونی** جہانگیری در ملحقات کنایہ از شخصی است کہ در روی کسی سخنان ناخوش تواند گفت (ظہوری ؎) چون بنرہ کہ از کنار جو تبر اشند ۔ ۔ ۔ ایام ازو دیدہ زلیس بی روئی ۔ ۔ ۔ صاحبان انند و غیاث نسبت ب گویند کہ (۱) بی توجہی و بی مروتی و (۲) بی رونقی

مؤلف عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است بزیادت یای زائد بر (بیرو) و سند ظہوری پیش کردہ جہانگیری تعلق باو نیست بلکہ متعلق

بمعنی اول (ب) باشد و در (ب) یای مصدری زیادہ شدہ است بر الف (اردو) الف دیکھ بے رو (ب) (۱) بے توجہی۔ مؤنث (۲) بے رونقی۔ مؤنث۔

بیروئی کردن باکسی مصدر اصطلاحی۔ بہار بند کرایں معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بی مروتی کردن باکسی باشد (صائب ۵) بایک دیدار ازان رخسار صائب قانعیم پختہ می تسلیم بی رونی کند با آن نقاب صاحب اند ہم ذکر ایں کردہ (اردو) کسی کے ساتھہ بے مروتی کرنا۔

بیرہ بقول ملحقات۔ ہان (۱) قلعہ ایست مستحکم و مرتفع و مشتمل بر بازارہا بر لب فرات و در انجا وادیئی است مشہور بوادی زیتون کہ دران وادی درختہا و چشمہ ہا بسیار است **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بیرۂ پان کہ بجایش می آید (خسرو ۵) بیرہ دادی و سرخرو کردی بچون نسازیم جان شیدا بہا بیرہ معنی اسم جامد فارسی زبان می نماید بکسر اول و فتح سوم ظاہرا انچہ بمعنی دوم است مفترس می نماید از بیرے ہندی کہ فارسیان رای ہندی را بعربی بدل کردہ اند و (الف) آخر را بای ہوز و سند دیگر ایں از مغرفطرت بر (بیرۂ پان) می آید (اردو) (۱) ایک قلعہ کا نام بیرہ ہے جو لب فرات واقع ہے۔ مذکر۔ (۲) بیڑا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گلوری (کتھا چونہ چھالیہ پڑا ہوا پان)

بیرہ برداشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و اند و غیاث ارادہ بالجزم کردن برای کاری و فرمایند کہ در زمانہ سابق در سلاطین ہند رسمی بود کہ پیش امرا برای انصرام نمودن مہم بیرۂ پان می انداختند۔ ہر کس کہ آن را بر داشتی انصرام آن مہم بر ذمہ او واجب شدی **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین سالخوردہ عجم با ما گفت کہ این رسم ہند نبود بلکہ رسم عجم است کہ سرداران لشکر را در دربار شاہی بیرۂ پان روزی پیش می کردند کہ برای مہمی مشورت می کردند و این

طریقۂ عزت افزائی شان بود و طلب رای و بجز
این روز۔ روز دیگر این عمل نمی شد۔ از سرداران
لشکر کسی کہ بیرہ بر می داشت آن را برہم می فرستادند
و از ہمین عادت مستمرہ این اصطلاح قائم شد (اردو)
بیڑا اٹھانا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ عزم بالجزم کرنا
کسی کام کے کرنے کا ذمہ لینا۔ ہامی بھرنا (ذوق
ے) گلوری پان کی غیرون کو تم کہلاتے ہو پہ ہمارے
قتل کا بیڑا مگر اٹھاتے ہو پہ

بیڑہ پان اصطلاح۔ بہار گوید و اند نقل
نگارش کہ چند برگ تنبول کہ ہمراہ کات و فوفل
و چونہ اکثر از برگ کیلہ و پلہ بہند و مخصوص اہل
ہند است در وقت رخصت بکسی نیز می دہند
و خوردن آن دہان را خوشبو و رنگین می کند (میر
مغز فطرت ے) بہند و زادۂ دادم دل خود را
کہ از طفلی پہ خیال بیڑہ پان می کند دلہای پرخون
را پہ **مؤلف** عرض کند کہ بیرہ بجای خودش گذشت
کہ بہ تحقیق با مفرس است و حقیقت پان بجایش
می آید مرکب اضافی است (اردو) گلوری
بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مؤنث۔ پان کی بیڑی
۔ بیڑا۔ بنا ہوا پان جو ایک خاص وضع پر لپیٹا جاتا ہے
۔ آپ ہی نے بیڑا۔ مذکر۔ پر گلوری کا ذکر کیا ہے
۔ دیکھو بیرہ۔

بیرہ زن اصطلاح۔ بقول برہان بکسر اول
و سکون ثانی مجہول و فتح ثالث و خفای ہاوز
نقطہ دار مفتوح بنون زدہ چیزیست مانند تابہ
کہ از گل سازند و بران نان پزند صاحبان جامع
و جہانگیری و اند و رشیدی ذکر این کردہ اند۔
(شیخ نظامی ے) نشستہ جوانمرد اطلس فروش پہ
ز خاکستر بیرہ زن در ع پوش پہ خان آرزو
در سراج مذکر معنی بالا گوید کہ تحقیق آنست (بیرزن)
اصل است و (برزن) کہ بہمین معنی گذشت
مخفف آن و (بیرزان) قلب آن صاحب رشیدی
صراحت فرمودہ کہ (بیروزن) ہم بہمین معنی
آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ (برزن) بہمین

معنی برمعنی سومش گذشت وصراحت ماخذہم
ہمدر انجا مذکور و بہ تحقیق ماچنانکہ ہمدر انجا گذشت
(بریزن) اصل است و برزن مخففش و (بیرہ زن)
مبدل و مزید علیہش کہ تحتانی دوم زائد است
برای اظہار کسرہ و تحتانی سوم (برزن) بدل
شدہ بہای ہوز چنانکہ رویندہ و روہندہ
و در بیرہ زن۔ ہای ہوز (بیرہ زن) بدل شد
بہ واو چنانکہ آوسہ و آوسو (بیرزن) قلب
بعض (برزن) چنانکہ استرخ و استلخ (اردو)
دیکھو برزن کے تیسرے معنے۔

بیری بقول برہان با اول مکسور بنانی رسیدہ
و ثالث بہ تحتانی کشیدہ فروش و فروش گستردنی
را گویند۔ صاحب ناصری می فرماید کہ با اول و بنانی
رسیدہ چنانکہ مذکور شد فرش و گستردنی خواب۔ صاحب
جامع بر فرش و بساط قانع صاحب رشیدی بدیل
بیرد کہ این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما ہمدر انجا
عرض کردہ ایم کہ بیر خوابگاہ است و بیری بزیادت
تحتانی نسبت بمعنی منسوب بہ خوابگاہ کنایہ باشد از
فرش خوابگاہ۔ فارسیان بر سبیل مجاز برای مطلق
فرش ہم استعمال این کردہ اند و ہمین است حقیقت
این کہ اشارہ اش ہمدر انجا کردہ ایم (**اردو**)
فرش دیکھو انبوب۔

بی ریا استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بالکسر بمعنی مخلص و راست باز و صادق
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(**اردو**) بے ریا۔ بقول آصفیہ۔ بے کپٹ۔
صاف باطن۔ صاف دل۔ سادہ دل۔ وہ شخص
جو مکار نہو۔

بیریش اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ سادہ عذار و سادہ رو **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے ریش
یا بے ریشا بقول آصفیہ۔ سادہ رو۔ وہ جوان
جسکے منہہ پر داڑہی نہ آئی ہو (**نسیم**) بے ریش
وہ طفل نوجوان تھا پہ حلوا بے دود کا گمان تھا

بی ریشہ اصطلاح۔ بقول انند و بہار بکسر اول و ثالث آنچہ ریش نداشتہ باشد چون کاغذ بی ریشہ و انبۂ بے ریشہ و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے ریشہ۔ بقول آصفیہ وہ چیز جس مین تس نہون جیسے بے ریشہ ادرک یا آم وغیرہ۔

بیز بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی و زای ہوز (۱) بمعنی زدہ باشد کہ از زدن است و بتر کی در فش را گویند۔ صاحب سروری گوید کہ (۲) امر است از بیختن و (۳) فاعل آن (امیر خسرو ۵۲) بیزش این سلک دُر از فکر تیز ؛ خوش تو قران نامۂ سعدین بیز ؛ (شیخ علی تقی ۵۳) شب کہ شد از تف ہجران تو می پنداری ؛ ہفت غربال فلک سیریم آتش بیز است ؛ صاحب جہانگیری بذکر معنی اول از حکیم سوزنی سند دہد (۵۴) بازہ بود چوب دست و من بدرشتی ؛ بازۂ ہمچو دو دستہ بر سر تو بیز ؛ صاحب رشیدی ذکر ہر سہ معنی کردہ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی زدہ و بختہ و بیزندہ چنانکہ مشک بیز و خاک بیز (سعدی ع) پیوند روح می کند این خاک مشک بیز ؛ صاحب جامع و سراج ہمزبان برہان۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مصدر (بیزانیدن) است بمعنی خالص و آنچہ صاحب برہان بمعنی اول نوشتہ مراد ازان ہمین خالص است و اصل بیز۔ بیژہ بود کہ بیانش بر (بیختن) گذشت و صراحت کامل ماخذ این ہم ہمدرانجا مذکور و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ بیز امر حاضر بیزیدن است نہ بیختن و ما صراحت این ہم بر بیختن کردہ ایم و بمعنی سوم ہیچ است کہ بدون ترکیب با امر حاضر افادۂ فاعلیت نمی کند۔ ناواقفی محققین از قواعد فارسی است کہ این معنی را قائم کردند و ضرورت بیان معنی دوم ہم نبود کہ از مشتقات بیزیدن است (**اردو**) خالص جیسا ہوا

بیزار بقول سروری سر باز زننده و متنفر و جدائی جوینده (خاقانی ۵) سلسبیل جلال

خورزین جام ۔ از شراب جمیم شو بیزار ۔ بهار این را بمعنی ملول و ناخوش گفته می فرماید که این اکثر بصله زاوگاهی باضافت که کار صله می کند هم می آید۔ (ملا طغرا ؎) دل آزاری بود کردار ناصح ۔ نباشم از چه رو بیزار ناصح ۔ (یکی از قدما ؎) زهی زخوی بدت گرم فتنه را بازار ۔ خدا از خلق تو بیزار و خلق در آزار ۔ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که بیای مجهول نفرت کننده و فرماید که این اکثر با حرف آ مستعمل شود وگاهی باضافت که کار حرف آ می کند و همان سند طغرا را پیش می کند که بالا گذشت **مؤلف** عرض کند که مرکب است از (بے) که گذشت و زار که بمعنی مکان روئیدن پس معنی لفظی این نباتی که مقام روئیدن ندارد و کنایه از کسی که بی خانمان است و مراد از نفرت دارنده و جدائی جوینده (انوری ؎) جاودان بیزارم از ذاتی که بیزاری او ۔ هست در بازار جان صراف جان را بی زری ۔ (صائب ؎) آسمان را دل نسوزد بر شکایت پیشگان ۔ دایه بیزار است از طفلی که پستان می گزد ۔ (اردو) بیزار بقول آصفیه۔ فارسی۔ ناخوش۔ ناراض ملول متنفر۔ کراہت کرنے والا۔

(الف) **بیزار شدن**	استعمال۔ ہر سہ
(ب) **بیزار کردن**	ملحقات همان بیزار
(ج) **بیزاری**	است که گذشت

یعنی الف بمعنی تنفر داشتن و نفرت پیدا کردن و تنفر شدن باشد (انوری ؎) نرفته هیچ خطائی بجز ملول شدی ۔ نکرده هیچ جفائی چرا شدی بیزار ۔ و ب نفرت پیدا کردن و طبع کسی و تنفر کردن کسی را (صائب ؎) مرا بیزار کرد از اهل دولت دیدن درمان ۔ بیک دیدن ز صد نادیدنی آزاد گردیدم ۔ و ج بزیادت یای مصدری بمعنی تنفر است (ظهوری ؎) خوشنودی و نگاه نهانی برای غیر ۔ بیزاری ای

تغافل و رسوا برای کیست ؛ (اردو) الف بیزار ہونا (ب) بیزار کرنا (ج) بیزاری بمعنی نفرت کھہ سکتے ہین جیسے "اُنکی بیزاری ہم سے حق بجانب ہے" مؤنث۔

بیزاری کردن استعمال بمعنی بیزار شدن است (انوری ۵) ای خداوندی که پیش لطف خاک پای تو ؛ آب حیوان از وجود خویش بیزاری کند ؛ (اردو) دیکھو بیزار شدن

بیزانیدن بقول موارد المصادر بمعنی زیر و زبر کردن گزرانیدن فرمودن۔ کامل التصریف و مضارع آنیاں بیزاند **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این برنجیختن کردہ ایم و این مصدر متعدی بدو مفعول بیزیدن است و بہ بای فارسی بیزانیدن ہم می آید (اردو) چھنوانا۔ صاحب آصفیہ نے اس کا ذکر کیا ہے جو چھاننا کا متعدی بدو مفعول ہے

بیزبان اصطلاح بقول انند بجوالہ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی بی لسان و گنگ و (۲) خاموش

مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن کہ کم گو و اکثر خاموش را ہم فارسیان بی زبان گفتہ اند۔ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (انوری ۵) بخدا را درین مقام رسد ؛ کہ شود بی زبان ترا زسوفار ؛ (اردو) بیزبان بقول آصفیہ (۱) گونگا (۲) چپ۔ کم گو۔

بی زبان گفتن مصدر اصطلاحی۔ کار عجیب کردن یعنی کسی کہ بیزبان است سخن گفتن او کار عجیب و غریب است و چرا نباشد فارسیان استعمال این کردہ اند (انوری ۵) بیند بی نظر نرگس بگوید بی زبان سوسن ؛ اگر طبعش بیاموزد جہان را عالم آرائی ؛۔ (اردو) ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ (دیکھو آب بر ہوا نبشتن یا بوداد)۔

بیزبانی اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بمعنی خموشی و سکوت کنایہ از خاموشی **مؤلف** عرض کند

کہ موافق قیاس است کہ یای مصدری بر بیزبان زیادہ کردہ اند (ظہوری ؎) دوش آن بی صبر خود رنجید و رنجیدن نداشت ؎ بی زبانی عذرہا می گفت و نشنیدن نداشت ؎ (صائب ؎) تا شدم خاموش چون ماہی محیط پرخطر ؎ مہد آسایش ز فیض بی زبانی شد مرا ؎ (اردو) بے زبانی۔ یعنی خاموشی کہہ سکتے ہیں۔ بے زبان پر یای مصدری زیادہ ہے۔

(الف) بی زر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای عجمہ و سکون رای مہملہ یعنی مفلس و از ہمین است مثل ----

(ب) بی زر بی پر کہ صاحبان نزہۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند **مؤلف** عرض می کند کہ معنی این کسی کہ زر ندارد پرواز خیال ندارد یعنی پریشان و پست خیال می باشد از بی زری فارسیان این مثل را بحق مفلس می زنند (اردو) **الف** بے زر۔ بقول آصفیہ مفلس۔ کنگال۔ محتاج بیدولت (ب) دکن مین اسی (بے زر بے پر) کا استعمال مفلس کے لئے ہوتا ہے اور صاحب محبوب الامثال نے کہا ہے "بے زر مرد ننگ"

بی زر مردم کار نیاید زری باید زر زر۔ زر۔ زر۔ زر۔ زر۔

مثل۔ این مثلی است کہ حصۂ ثانیش را معاصرین عجم بر زبان ندارند و صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان قدیم این را بحق مفلس می زدند و از معاصرین عجم بعضی از سوقیان حصۂ ثانی را ہم استعمال کنند کہ دران زر را چہار بار استعمال کنند و بعضی از عجمیان معاصر گویند (بی زر۔ زر۔ زر۔) یعنی مفلس بی قابو است و (زر زر) آواز افتادن چیزی از بلندی (اردو) دکن مین یہی فارسی مثل زبان زد عام و خاص ہے۔ مفلس کے حق مین اس کا استعمال ہوتا ہے اور بعض کہتے ہین

(بے زر زر زر) جس سے یہ مطلب ہے کہ مفلس ہمیشہ لغزش مین رہتا ہے اور (زر زر) کسی چیز کے پھسلنے کی آواز ہے۔

بی زر نتوانی کہ کنی بر کس زور (مقولہ) این مصرع سعدی شیراز است کہ برنگ مقولہ زبان زد خاص و عام عجم است۔ صاحب گلدستہ ہم ذکر این کردہ فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ مقصود از بیان قوت زر باشد کہ زور تابع زر است (اردو) دکن مین کہتے ہین بے زر بے زور۔

بی زری کرد مرا ہر چہ بہ قارون زر کرد مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بتسکین مفلس می زنند مقصود آنست کہ قارون ہم با خزینۂ خود دفن شد و ما را ہم مفلسی تہ خاک کرد (اردو) دکن مین کہتے ہین "ہم مفلسی سے خاک مین ملے اور قارون تو نگری سے" یہہ در حقیقت ترجمہ ہے اس فارسی مثل کا بعض کہتے ہین "مفلس کی آرزو قارون کے خزانہ کے ساتھہ" اس کا مطلب یہی ہے کہ دونون دفن ہوے۔

بیژن المقول غیاث نام پہلوانی پسر گیو کہ خواہر زادۂ رستم بود و فرماید کہ در برہان بہ زای فارسی است و در جہانگیری بہ زای ہوز **مؤلف** عرض کند کہ ما این را در جہانگیری ہم بہ زای فارسی یافتیم غیر از بہار دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این بہ زای عربی نکرد اگر سند استعمال بنظر آید توانیم این را مبدل بیژن خیال کنیم چنانکہ ژند و زند (اردو) دیکھو بژن۔

بی زنگ شدن آئینہ استعمال۔ دور شدن زنگ از آئینہ (صائب ؎) داشت چون طوطی نہان در زنگ خود بینی مرا

تا نظر بستم ز خود بی رنگ شد آئینہ ام ہ۔
(اردو) آئینہ کا زنگ سے صاف و پاک ہونا۔

بی زن و فرزند استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بی اہل و عیال **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے اہل و عیال اور بے زن و فرزند رکھ سکتے ہین۔

بی زنہار اصطلاح۔ بقول بہار آنکہ امان ندہد۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پناہ ندہندہ (صائب ؎) زیر پای چرخ کج رفتار چون خوابد کسی ہ در رہ این سیل بی زنہار چون خوابد کسی ہ پرتو خون است تیغ آبدار کہکشان ہ زیر این شمشیر بی زنہار چون خوابد کسی ہ (اردو) وہ شخص جو کسی کو پناہ نہ دے۔ بے امن کر سکتے ہین

بی زور اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی کمزور و ضعیف۔ صاحب جامع فرماید کہ (۲) بر وزن بے نور نام شہر یست

مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول موافق قیاس است و بمعنی دوم حیف است کہ صراحت مزید نشد ترک این بر ہمچنین اجمال بیان تفوق داشت (اردو) (۱) بے زور رکھ سکتے ہین۔ کمزور ضعیف (۲) ایک شہر کا نام بے زور ہے۔ ندکر۔

بی زہرہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح زای ہوز و سکون ہا بمعنی بی حمیت و بی شرم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے شرم۔

بیزیدن مصدریست متروک کہ محققین مصادر این را ترک کردہ اند مرادف بیختن کہ گذشت و صراحت ماخذ این بمعنی اول بیز کردہ ایم کہ امر حاضر ہمین مصدر باشد و بیزانیدن کہ گذشت متعدی بدو مفعول از ہمین است (اردو) دیکھو بیختن۔

بی زینہار اصطلاح۔ بقول بحر مرادف ہمان بی زنہار کہ گذشت مخفی مباد کہ زنہار

و مزید علیه آن زینهار هر دو یکی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو بے زنہار ..

بیژن بقول برهان و رشیدی و جامع و ناصری و انند و هفت با ثانی مجهول و زای عجمی بر وزن و معنی بیجن است که گذشت نام پسر گیو و خواهرزاده رستم و فرماید که به دختر زاده شهرت دارد گویند بر منیژه دختر افراسیاب عاشق بود شبی افراسیاب خبردار شده او را در خانهٔ منیژه گرفت و در چاهی محبوس کرد بعد ازان رستم خبر یافت و او را نجات داده صاحب ناصری صراحت فرمد کند که بجیادت و شجاعت مشهور گردیده وقتی اهل ارمن از کثرت کرا بر حضرت بادشاه ایران شکوه بردند و پهلوانی خواستند که بنیاد آنها را براندازد بیژن مامور شد و چون ازان راه استحضاری نداشت گرگین میلاد نیز باوی همراه شد بعد از وصول به مقصد و حصول مقصود دران حوالی که قریب بخاک توران بود به شکار رفته برحسب اقتضای قضا منیژه دختر افراسیاب دران چمن بتفرج بهار آمده بود منیژه او را دیده و بدو عاشق گردیده ملاقات و مقالات درمیان آمده هنگام بازگشتن بخانهٔ پدر بیژن را مست افگنده در صندوقی حمل و بخانهٔ خود نقل کرد و بوصال او شادمان بود بعد از طلوع افراسیاب و قصد قتل بیژن بشفاعت پیران ویسه او را در چاهی محبوس داشتند که قتل وی مشهور نگردد و منیژه را نیز از خانهٔ خود بیرون کرده بگدائی می ساخت و از رخنهٔ سر چاه قوت لایموتی به بیژن می رسانید چون گرگین از پیدا شدن بیژن نومید گردید مراجعت کرد و کودرزیان سخت آشفته شدند و قصد قتل وی کردند شاه نگذاشت تا بعد از مدتی از حال او با خبر شدند و رستم در صورت تجار به ترکستان رفته او را از چاه برآورد و به ایران رسانید تفصیل این قصه در شاهنامه مسطور است منوچهری دامغانی گفته

(ے) شبی چون چاہ بیژن تنگ و تاریک ؛ چو بیژن من میان چاہ آون ؛ ثریا چون منیژہ بر سر چاہ ؛ دو چشم من بر او چون چشم بیژن ؛ (خواجہ حافظ شیرازی ے) شاہ ترکان چو پسندید بحیا ہم انداخت ؛ دستگیر ار نشود لطف تہمتن چہ کنم ؛ (حکیم خاقانی ے) چو بیژن داری اندر چہ مخسپ افراسیاب آسا ؛ کہ رستم در کمین است و کمندی زیر خفتانش ؛ (اردو) بیژن رستم کا بھانجا اور گیو کا بیٹا جو ایک مشہور پہلوان تھا۔ مذکر۔

بیژہ بقول برہان و جامع و ناصری بازای فارسی بروزن ریزہ (۱) بمعنی خالص و بی آمیزش و بیغش و (۲) بمعنی خاص و خاصہ ہم صاحب سروری بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ بہمین معنی وژہ بہ واو ہم می آید **مؤلف** عرض کند کہ قیاس می خواہد کہ ژہ در فارسی قدیم بمعنی غش و آمیزش باشد کہ با کلمۂ بے مرکب شدہ معنی خالص پیدا کرد و معنی دوم مجازش ولیکن صاحبان تحقیق ژہ را ترک کردہ اند و دستوران معاصر کہ عالم زبان ژند و پاژند اند ژہ را بر زبان ندارند اکنون چارۂ نیست جز ین کہ این را بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان دانیم و معنی دوم را مجاز آن و آنچہ بہ واو اول می آید مبدل این ہمچون آب و آو مخفی مباد کہ (آویزہ) بہ زای ہوز بہ ہمین معنی گذشتہ و (اویژہ) بہ زای فارسی ہم و ما اشارۂ ویژہ در انجا ہم کردہ ایم (اردو) (۱) خالص (۲) خاص

بی ساختہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ سادہ و بی تکلف و بی تصنع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بے ساختہ۔ بقول آصفیہ۔ بن بنائے۔ بے بناوٹ۔ بے ارادہ۔ بلا تکلف۔ بلا تامل۔ سادہ۔

بئیس المصیر اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی دوزخ۔ صاحب انند این را بمعنی بد بازگشت و

کنایه از دوزخ گفته صراحت کند که لغت عرب است و صاحب غیاث هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان به همزهٔ دوم آمده و فارسیان بدون همزه به تحتانی دوم استعمال این کرده اند ونظر به تفریس. صاحب بحر این را در موضوع خود داخل کرده باشد (**اردو**) دوزخ مؤنث

بی سامان اصطلاح. بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (۱) شریر و بد و (۲) بی برگ و بی توشه **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی دوم حقیقی است و بمعنی اول مجاز آن (**اردو**) (۱) دکن مین شریر اور بدکو بے سامان کہتے ہین جیسے (فرعون بے سامان) لیکن صاحب آصفیه نے اس کا ذکر نہین کیا (۲) بے سر و سامان دیکھو بے برگ.

بی سپاس اصطلاح. بهار گوید که بمعنی ناسپاس است و فرماید که خیر المدققین (که عبارت از خان آرزوست) بشرح این بیت سکندر نامهٔ نظامی (ه) بجای شما به یکی بی قیاس ؎ نوازش گری ها بیارم عبث (**اردو**) بغیر شکر گزاری

رود بی سپاس ؎ فرموده که بهتر آنست که ناسپاس بنون باشد تا تکرار کلمه بے مرتفع شود چه لفظ نا بر مشتقات و صفات داخل می گردد چنانکه گوئی نا بالغ و نا مسموع و لفظ بے بر اسمای غیر صفت می آید چنانکه بی زر و بی هنر اما در بعض مواضع عکس این نیز آمده چنانچه توان که اسم غیر مشتق است بر و لفظ نا داخل ساخته نا توان گفت و بی را مستعمل نیست. صاحب انند نقل نگار بهار **مؤلف** عرض کند که استعمال نظامی درخور اعتبار است و اصلاح خیر المدققین لاشی محض بالجمله این بمعنی ناشکر گزاری است و بس شاعر گوید که نوازشگریها محتاج شکر گزاری نیست یعنی بلاحظ سپاس. نوازشگری ها بیارم عبث (**اردو**) بغیر شکر گزاری

بیست بقول برهان بروزن چیست (۱) عددی است معروف و یا نافی مجهول (۲) محفف بایست که امر بایستادنست یعنی توقف کن. صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (مولوی

معنوی ۱۵) صد ہزاران گرگ را این مکر نیست ؎ عاقبت رسوا شود این گرگ بیست ؎
(سعدی ۱۵) دگر مرکب عقل را پویہ نیست ؎ عنانش نگیرد تحیر کہ بیست ؎ صاحب ناصری ہم
ذکر ہر دو معنی کردہ۔ خان آرزو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ مشہور بالیست است۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان ویست بہ ہمین معنی مخفف این و بعضی برعکس
این گویند کہ تصغیہ آن بمعنی شانزدہم (بست) کردہ ایم و بمعنی دوم مخفف امر حاضر (بالیستادن)
و موحدہ زائد است یعنی مزید علیہ است کہ بمعنی ہفتمش گذشت (**اردو**) (۱) دیکھو بست کے
سولہویں معنے (۲) دیکھو است کے ساتویں معنے۔

بیستا بقول خان آرزو در سراج بیای مجہول و سین مہملہ و تای قرشت و رای مہملہ بمعنی فلان
و ہمان و فرماید کہ بعضی گویند کہ بستار و باستار بیک معنی است و تحقیق آنکہ اول امالہ ثانی است
مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل بر بیستار کنیم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف بیستار
می نماید بحذف رای مہملہ و بدون سند استعمال۔ این را تسلیم نہ کنیم کہ مجرد قول محقق ہندنژاد بدون
سند استعمال کافی نیست و معاصرین عجم بر زبان ندارند (**اردو**) دیکھو بیستار۔

بیستاخ بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی و ثالث و فوقانی بالف کشیدہ و بخای نقطہ دار
زدہ بمعنی گستاخ باشد کہ بی ادب است۔ صاحبان رشیدی و ناصری و سروری و جامع و ہفت
و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این مزید علیہ ہمان بستاخ است کہ گذشت۔
یای تحتانی برای اظہار کسرۂ اول زیادہ کردہ اند و صراحت کامل ماخذ بستاخ مذکور شد (امیر
خسرو ۵) بسیار شد این سخن فراخی ؎ زاندازہ گذشت بیستاخی ؎ (**اردو**) دیکھو بستاخ۔

(الف) بیستار

(ب) بیستار و باستار

(الف) بقول برہان وجامع باثانی مجہول بروزن ریشدار لفظی است مانند فلان وبہمان وہمچنانکہ فلان وبہمان راگاہی باہم وگاہی جدا ہم گویند۔ بیستار راگاہی باباستار وگاہی جدا گویند وگاہی بافلان ہم گویند ہمچون (فلان وبیستار) صاحبان اندوہفت وسفرنگ ہم ذکر این کردہ وصاحبان رشیدی وناصری ذکر (ب) کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما بر (باستار وبیستار) حقیقت این بیان کردہ ایم

(اردو) الف فلان (ب) دیکھو باستار وبیستار۔

پی ستارہ اصطلاح۔ بقول اندبجوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بداختر وبدطالع۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس نیست وبدون سند استعمال بر مجرد قول اند وفرہنگ فرنگ این را تسلیم نمی کنیم کہ معاصرین عجم ہم برزبان ندارند **(اردو)** بدقسمت

بیستگانی اصطلاح۔ بقول برہان باکاف فارسی بہ الف کشیدہ ونون بہ تحتانی رسیدہ مواجب لشکریان وجیرہ وماہیانۂ نوکران وہرچیزی کہ بجہۃ ایشان مقرر کردہ باشند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ماہیانہ کہ بہ نوکر دہند۔ صاحب ناصری ہمزبان برہان (منوچہری ؎ توشاد بزرگی

وما ہمچو لشکر پذ ولیکن یکی شاہ بیکار دانی پذ یکی را
ازین بیستگانی بہ بختی پذ یکی را دوبارہ دہی بیستگانی
پذ خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی وصاحب جامع ہمزبان برہان۔ یکی از معاصرین عجم خوش صراحتی کردہ واز ماخذ خبر داد گویند کہ در عجم لشکریان را ہر بیست نفر مشاہرۂ مقرر می باشد مقدار معین مثلاً در فرقۂ خاص بست نفر را پنجہ ویہ وبست را پنج ونیم وبست راشش وبست راشش ونیم و بہمین سلسلہ بیشی ودرشاہرہ می شود واین مدار مشاہرۂ لشکر را (بیستگانی) نام است وبمجاز برای مشاہرۂ نوکران وچاکران ہم استعمال این شد

مؤلف عرض کند که جادارد که تعلق این از بیستی باشد که سگ خاص عجم را نام است که بجایش می آید (**اردو**) لشکر یون او رنوکران کی تنخواه ـ مؤنث ـ

بی ستون بقول برهان (ا) نام کوهی است مشهور که فرهاد بفرموده شیرین آن را می کند وکنایه از آسمان هم صاحب سروری بر معنی اول قانع (نظامی ع) بکوهی گشت خسرو ره نمونش هاکه می خواند مردم بی ستونش را وصاحب رشیدی هم ـ صاحب ناصری می فرماید که نام کوهی است مشهور در پهاد فرسخی شهر کرمان واز آثار آنچه باقی مانده چنان معلوم می شود که سابقاً شهری بوده وخراب شده همان کوه موسوم به بی ستون برجاست در انجا چند صورت تراشیده اند که حقیقت آن بر اغلب خلائق مبهم بوده وسطوری چند بخط قدیم کبری بران منقوش است که خواندن آن برای غالب نامکمن مانده بود وبروزگار دولت خاقان مغفور محمد شاه طاب ثراه السنن صاحب انگلیس که در خواندن خطوط قدیمهٔ غریبه بکمال مهارت داشته آن سطرها را خوانده بانگلیسی ترجمه کرده بپارسی آوردند مجمل آن این است که یکی از اعاظم پادشاهان قدیم کلدانیان که داریوش نام داشت واز جانب لهراسب سلطنت بابل می کرد بعد از غلبه بر چند تن از پادشاهان زمان صورت خود را گفته بران کوه تراشیده نقش کرده اند وصورت آنان را نیز نگاریده از حال هریک وغلبهٔ خود بر آنها سطری چند نگاشته است ـ گویند فرهاد در زمان خسرو دران کوه حجاری کرده است که پس از صاف کردن سنگ تمثال شیرین در انجا نقش نماید وتوفیق اتمام نیافته وفرهاد که بعضی گویند بسبب قدمت زمان آن را کوه باستان یعنی قدیم می خوانده اند واین قول خطاست زیرا که طاق باستان تخمیناً پنج

فرسخ باطاق بی ستون فاصله دارد و آن از
آثار قدیم است و در انجا چشمهٔ آبی از کوه بیرون
می آمده و در زمان باستان آن کوه را کنده اند
دو فرسخ پیش رفته اند. سه طاق بالای
چشمه ساخته اند و در انجا صورت زردشت
و گشتاسب و اسفندیار را بر کوه نقاری کرده اند
در قدری فاصله طاق بلندی بر کوه کنده صورت
اسفندیار و بشوتن که برادرش بود ساخته اند.
قریب باین صورتها کیخسرو و فرنگیس و ولی عهد
کیخسرو که لهراسب شاه باشد و رستم را ساخته اند
بعد ازینها خسرو پرویز حکم کرده که شکارگاهی
ساخته اند و بعد در اواخر دولت شاه مغفور
فرمان داده صورت او را بر سنگ کوه کنده اند
(شاه اسمعیل صفوی ۹) بی ستون نالهٔ زارم
چو شنید از جا شد بکرد فریاد که فرهاد دگر پیدا
شد بک (انتهی کلامه) و بهار و بحر بر نام کوه قائل
و صاحبان جامع و سراج ذکر هر دو معنی کرده اند

مؤلف عرض کند که مرکب فارسی زبان
است بمعنی بامی که ستون ندارد کنایه از آسمان
فارسیان مجازاً این کوه را که ذکرش بالا گذشت
نظر بر فرقتش بی ستون گفتند که آنهم مثل آسمان
بلند است دیگر هیچ (اردو) (۱) بیستون
ایک خاص پہاڑ جسکا ذکر شیرین و فرہاد کے قصہ
مین ہے (۲) دیکھو آسمان۔ مذکر

(الف) بیست و یک پیکر اصطلاح
(ب) بیست و یک وشاق الف

بقول برہان صور شمالی فلک البروج است
و هم او بر (ب) گوید که بمعنی بست و یک پیکر
است از جملهٔ چهل و هشت صورت فلک البروج
در جانب شمال۔ صاحب بحر در هر دو همزبان
برهان۔ صاحب شمس همین را (بیست و یک علاق)
نوشته و در نسخهٔ مطبوعهٔ مؤید همین را (بیست و
یک گریبان) آورده اما در دیگر نسخ قلمی ذکر
این لغت و غیر از تحریف مطبع نمی نماید صاحب

جامع ذکر (الف) کرده (ب) را (بیست و یک ساق) نوشته **مؤلف** عرض کند که باصراحت کامل بر (بست و یک پیکر نور در ایوان شمال) گذشته ایم و اشاره (ب) هم بصراحت ماخذ۔ (اردو) یکجا بست و یک پیکر نور در ایوان شمال)

بیست بقول ملحقات برهان نوعی از پول که در ایران رائج است صاحب انند بحوالهٔ فرهنگ فرهنگ گوید که بالکسر سکه که بمقدار بیست درهم است و صاحب شمس گوید که بمعنی بهنت باشد **مؤلف** عرض کند که محقق آخر الذکر بی تحقیق است و هرچه صاحب انند گفته معاصرین عجم بتصدیق آن می کنند و می فرمایند که در قدیم الایام تعظیم مشاهره چاکران خصوصاً از همین سکه می شد۔ (اردو) بیستی عجم میں ایک سکه کا نام ہے جو بیس درهم کے مساوی ہوتا ہے۔ مذکر۔

بی سخن اصطلاح۔ بقول برهان (۱) کنایه از بی شک و بی شبهه باشد۔ صاحب جهانگیری در ملحقات این را آورده صاحبان رشیدی و بحر و بهار و بهنت و سراج ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و بتحقیق ما (۲) خاموش و (۳) کسی که طاقت سخن ندارد۔ (صائب ۲) بی سخن در کوزهٔ لب بسته دارد خامشی / گر شراب بی خماری هست این میخانه را / (ولہ ۳) بی زبان احوال ما را می تواند عرض کرد / بی سخن چشم تر ما آنکس که گویا کرده است / (اردو) (۱) بے شک و شبهه (۲) خاموش (۳) گونگا۔ دیکھو بسته زبان۔

بیسر بقول برهان بکسر اول و سکون ثانی مجهول و فتح سین بی نقطه ساکن پرنده ایست شکاری شبیه به پیغو که آن نیز جانوریست شکاری صاحب رشیدی گوید که به همین معنی بسیره هم می آید و این جانوریست که در شکاریتر از شکره و پیغو است صاحب ناصری هم ذکر بیسر و بسیره بحوالهٔ برهان کرده۔ **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرد بخیال ما اسم جامد فارسی زبان است۔ یکی از

معاصرین عجم گوید کہ این جانور شکاری بیشتر شکار گنجشک و فاختہ می کند و از جملہ شکار خود اول سر سید جدا می کند از اینجاست کہ فارسیان آن را (بے سرہ) نام کردند کہ معنی لفظی این منسوب بہ شکار بے سر و این بحذف ہای ہوز مخفف آنست وقسمی است از شکرہ کہ کلان را شکرہ نامند و اوسط را (بے سرہ) و خرد را چرغ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) ایک شکاری پرند جو شکرے سے چھوٹا ہوتا ہے جو چڑیوں کا شکار کرتا ہے اور پہلے اوّل حملہ میں چڑیا کا سر جدا کر کے خون پیتا ہے۔ مذکر۔

بی سرا بقول سروری بسین و رای مہملتین بوزن بینوا شتر بچہ یک سالہ و دو سالہ در کمال قوت اصاحب رشیدی این را مرادف بسیراک گفتہ کہ می آید و فرماید کہ شتر جوان و پر قوت و بقول بعض شتری کہ مادرش عربی و پدرش دوکوہان باشد صاحب شمس ہمزبان رشیدی مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد دیگر ہیچ (اردو) جوان اونٹ جو زوردار ہو۔ مذکر۔

بی سر افسار اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت شخص بد وضع و نا اہل و ناقید بہار بذکر معنی بالا از شفیع اثر سند دہد (ع) الٰہی در نیابد ابلق گردون کز امدادش بہ ہرام ترکتازی می کند بی سر افساری بہ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ از قبیل شتری ہا واسپی کہ افسار ندارد فارسیان آنرا بے سر افسار گویند یعنی قلب اضافت افسار بہ پس ترکیب (سر افسار) بالفظ بے این لفظ مرکب بمعنی اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بے لجام و ناقید است مخفی مباد کہ در بعض نسخ مصرع ثانی سند تقدیم و تاخیر الفاظ است یعنی (ع) ہرام ترکتازی می کند بی سر افساری بہ ہمین صحیح است چنانکہ در چراغ ہدایت بتقدیم این بر در نیاید از نیسان است (اردو) بے قید بقول آصفیہ۔ ناکارہ غیر مقید۔

بسیراک بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی

مجهول وضم ثالث ورای بالف کشیده وبکاف زده
(۱) شتر جوان وپرقوت و (۲) شتر بچه یک ساله
و دو ساله و (۳) شتری که مادرش ناقهٔ عربی
وپدرش دوکوهان باشد و (۴) کرهٔ خرالاغ
را هم می گویند وبفتح ثالث نیز آمده و (۵) استر
را هم گویند وآن جیوانیست که از خرالاغ و
مادیان بهم رسد گویند از جملهٔ تصرفات فرعون
است صاحب سروری ذکر معنی دوم وسوم و
چهارم کرده فرماید که بمعنی دوم (بسراک)
بدون تحتانی هم آمده (استاد معزی ؎) پیوسته
از چشم و دلم در آب و آتش منزلم ؎ بر بسیراکی
محلم در کوه وصحرا گام زن ؎ صاحب ناصری
بر معنی اول وسوم قانع (منوچهری ؎) چو دیدم
رفتن آن بسیراکان ؎ بدان کشتی روان زیر حمائل
؎ صاحب رشیدی این را مرادف بسیراگوید بمعنی اول
وسوم صاحب جامع همزبان برهان در هر پنج معانی
؎ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول ودوم و
سوم می فرماید که بمعنی چهارم وپنجم صحیح بسیراک
است بدون سین چنانکه قوسی صراحتش کرده
مؤلف عرض کند که بسراک بدون تحتانی بمعنی اول
بجایش گذشت که مخفف این است وبسیراکه بدون
کاف گذشت هم مخفف همین واین اسم جامد فارسی
زبان است ؛ هر پنج معانی بالا وبقول خان آرزو
اگر سند استعمال این بدون سین مهمله بدست آید
توانیم گفت که آنهم مخفف این باشد (**اردو**)
(۱) جوان اونٹ مذکر (۲) ایک دو سالہ اونٹ
کا بچہ۔ مذکر (۳) وہ اونٹ جس کی ماں عربی ہو
اور باپ دوکوہان (۴) سواری یا بوجھ کا گدھا۔
مذکر (۵) دیکھو استر۔

بسیران بقول بحر کسانی که بی تربیت مادر و
پدر بزرگ شده باشند۔ صاحب طحقات برهان
و انند و مؤید و هفت هم ذکر این کرده اند **مؤلف**
عرض کند که معنی مجازی بی سر کسی که بر سر آن سایه پدر و
یعنی والدین نباشد و الف و نون جمع بران زیاده

زیادہ کردہ اند بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ لڑکے جن کی تربیت والدین نے نہ کی ہو۔ اور جن کے سر پر والدین کا سایہ نہو یعنے جن کے ماں باپ کم عمری مین مر گئے ہون مذکر

بی سرانجامی اصطلاح۔ بمعنی بی سروسامانی است چنانکہ صائب استعمال این کردہ (ے) بی سرانجامی عبارتشکر جمعیت است پ روزگار ما بسامان گر نباشد گو مباش پ (اردو) بے سروسامانی۔ مؤنث۔

بی سروپا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان (۱) معروف و (۲) سراسیمہ و (۳) مہرۂ مدور صاحب بحر بمعنی دوم و سوم قانع۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ صراحت بمعنی اول کند کہ بمعنی بی اسلوب و بی نظام و بی ربط است و فرماید کہ (۴) بمعنی مفلس و محتاج ہم۔ صاحب ہفت بر معنی دوم قانع (ظہوری ے) شہان را نیست جادر بزم من اعجاز عشقست این پ کہ جادر خاطرش واکردہ چون من بی سروپائے پ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) بے ربط۔ بقول آصفیہ بے میل۔ بموقع غیر منتظم (۲) بے سروپا بقول آصفیہ حیران و پریشان (۳) گول مہرہ۔ جس کو نہ سر ہے نہ پاؤن۔ مذکر (۴) مفلس۔ محتاج۔

بی سرودل اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث بمعنی بی پروا **مؤلف** عرض کند کہ بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بے پروا دیکھو بے پروا۔

بی سرودلانہ اصطلاح۔ بقول غیاث و انند بطور بی پروایان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و قواعد فارسی زبان است (اردو) مثل بے پرواؤن کے۔

بی سروسامان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ محتاج و مفلس و بی برگ و بی توشہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (صائب)

ے) کیستند اہل جہان بے سروسامانی چند ؛ در رہ سیل حوادث دہ ویرانی چند ؛ (اردو) بے سروسامان۔ دیکھو بے برگ۔

بیسیرہ بقول برہان باثانی مجہول و رای قرشت بروزن شیفتہ (۱) بمعنی بسیار است کہ گذشت و (۲) بمعنی سرہم۔ صاحب رشیدی بمعنی اول قانع و صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر معنی اول کردہ گوید کہ برہان ندارد و صاحب جامع ہمزبان برہان و صاحبان ہفت و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول ہای ہوز زائد است کہ بالفظ بسیر مرکب کردہ اند و بسیر بجایش گذشت و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) دیکھو بے سر (۲) دیکھو استر۔

بی سعادت اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدبخت و ناشاد و نامراد (صائب)

ے) ہوی اول بہ تماشای تو از کار شدم ؛ بی سکون دیدمت از دور گرفتار شدم ؛ (وحید)

ے) ما گذشتیم از ہما و سایۂ اقبال او ؛ تا کدامین بی سعادت بر سر خود جا دہد ؛ (اردو) بدبخت۔ نامراد کہہ سکتے ہیں۔

بی سکون اصطلاح۔ بقول وارستہ بہ سین مہملہ کسیکہ از شوخی در ہیچ جا قرار نگیرد (بیدل)

ے) چو شرر مضطرب و بی سکون ؛ باز شدی از رہ روزن برون ؛ صاحب بحر ہمزبانش بہار و صاحبان انند و غیاث ہم این را آوردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این کسی کہ سکون ندارد و در یکجا قرار نگیرد۔ اسم فاعل ترکیبی است

وکنایہ باشد از شوخ طبع (اردو) بے سکون شوخ طبع کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

بی سکہ بقول برہان (۱) معروف کہ زر و سیم بی نقش باشد و (۲) کنایہ از مردم بی قدر و بی اعتبار و بی شان و شوکت و وقار و (۳) ہر چیز را گویند کہ طراوتی و نمودی نداشتہ باشد صاحبان جہانگیری و سروری در ملحقات و صاحب رشیدی بر معنی دوم قانع (نظامی ۵) کہ بی سکہ مارا چہ یارا بود کہ ہم سکہ نام او را بود و صاحب ناصری ذکر معنی اوّل و دوم کردہ و صاحب جامع معنی اوّل را ترک و ذکر معنی دوم و سوم نمودہ وارستہ بر معنی سوم قناعت کردہ (طالب آملی ۵۲) محو شد نقش روح از جسدش ہا ماند بی سکہ نقش کالبدش ہا بہار بر بیقدر محقر قانع۔ صاحب بحر ہمزبان جامع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم گوید کہ آنچہ برہان ذکر معنی سوم کردہ این وہم است از و **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معانی دوم و سوم مجاز آن بہ سبیل کنایہ۔ موافق قیاس (اردو) (۱) بے سکہ وہ چاندی سونا۔ تانبا جس پہ سکہ نہو (۲) بے اعتبار شخص جو شان و شوکت نہ رکھتا ہو (۳) ہر چیز جو نمود نہ رکھتی ہو۔

بی سلیقہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بیقاعدہ و بی ترتیب **مؤلف** عرض کند کہ مراد از بی اصول است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے سلیقہ بقول آصفیہ بے ہنر بیہودہ

بیں بقول انند بیای معروف و فتح تحتین مہملہ و سکون نون بمعنی زہر قاتل۔ صاحب مؤید ہمزبانش بلکہ صاحب انند نقل بنگا مؤید۔ صاحب ہفت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب ملحقات برہان ہمین لفظ را بہمین معنی با میم عوض ہمین ہا نوشتہ و آن مرکب است از لفظ بیم و نون نسبت یعنی چیزی کہ منسوب بہ بیم و بیمناک است زہر قاتل باشد۔ جزئی نیست

که محققین ہند نژاد غور بر ماخذ نکرده به تصحیف
این را به سین نوشتند و ماخذ اینها همان ملحقات
برہان است که طرز تحریش میم را سین ظاہر میکند
محققین اہل زبان این را ترک کرده اند و معاصرین
عجم بر زبان ندارند ولیکن با خیال ما اتفاق
می کنند و گویند که بمین لغت زند و پاژند است
(اردو) زہر قاتل - مذکر -

بی سنگ اصطلاح - بقول جہانگیری در
ملحقات کنایه از بی وقر صاحب رشیدی گوید
که بی تمکین و بی وقار را گویند - بہار و صاحبان
بحر و اند و ملحقات برہان ہم این را آورده اند
که کنایه از بی اعتبار باشد **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (انوری)
ع بے سنگ شدم ز فرقت آری ہا وقت است
اگر نه سنگ اویم ہا (اردو) بے عزت (دیکھو
بے آبرو) بے اعتبار بھی کہہ سکتے ہین -

بی سوال اصطلاح - بقول بحر و اند آنکه
از کسی سوال نکند **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) بے سوال
اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو سوال نکرے -

بی سور اصطلاح - بقول برہان با ثانی مجہول
بر وزن بی نور نام شہری و مدینۂ ایست غیر معلوم
صاحب سروری ہم ذکر اجمالی این کرده (حکیم
زجاجی ع) بجائیکه بی سور بد نام آن ہا فرود
آمدند آن دو خیل گران ہا صاحب رشیدی ہم
صراحت مزید کرد و صاحبان جامع و ہفت و اند
و سراج ہم **مؤلف** عرض کند که ترک این ہر ہمچو
بیان ہیچ تفوق داشت (اردو) بیسور ایک
شہر فارس کا نام تھا جس کی حقیقت مزید معلوم نہو سکی

بی سون اصطلاح - بقول سروری بکسر باو
ضم سین مہملہ یعنی بی راہ و خلاف جہت (مولوی
معنوی ع) در عشق رسید بحر خون دید ہا نشست
خرد سیاہ خون ہا بر فرق گرفت موج خونش ہا
می برد ز ہر سوی بہ بی سون ہا **مؤلف** عرض کند

سون بقول برہان بمعنی طرف و جانب و سوی می آید پس معنی لفظی این بی طرف و کنایہ از بی راہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے راہ (دیکھو بے راہ)

بی سیرتی اصطلاح بقول بہار و اند بمعنی بی ناموسی (رفیع) ۵) از پردہ چو صورت ہمہ ہستند نمایان ۵ فریاد ز بی سیرتی

پردہ نشین ہا ۵ (اردو) بے پردگی بقول آصفیہ مونث شرمی

بی سیمی اصطلاح بمعنی بی زری و مفلسی - (انوری ۵) نوحہ زاری کردم و می گفتم وای ۵ اینست بی سیمی و با سیم ہمی آید یار ۵ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مفلسی - مونث

بیش بقول برہان بکسر اوّل و سکون ثانی مجہول و شین قرشت (۱) بمعنی زیادتی و افزونی باشد و با ثانی مجہول (۲) نام بیخی است مہلک و کشندہ شبیہ بماہ پروین گویند ہر دو از یکجا رویند - صاحب رشیدی ہم ذکر این ہر دو معنی کردہ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل از کلام خود سند معنی دوم پیش کردہ (۵) لب شیرین تو و پاسخ تلخت نہ خطاست ۵ بیشک از منبت جدوار فرود روید بیش ۵ صاحب جامع نسبت معنی اوّل گوید کہ زیادہ و افزون باشد و ذکر معنی دوم ہم کردہ صاحب خدائی نسبت معنی اوّل فرماید کہ مقابل کم است خان آرزو در سراج نسبت معنی اوّل بر معروف قانع و نسبت معنی دوم گوید کہ این لفظ در اصل ہندی است و پیش بمای فارسی معروف و بس بکسر اوّل و سین مہملہ معرب آنست و فارسیان نیز استعمال نمایند پس یای مجہول خطاست - صاحب محیط گوید کہ این را یونانی برنیس و بہندی بس و بچہناک گویند **مؤلف** عرض کند کہ ماحقیقت این بر اجل گیا بیان کردہ ایم و این لغت فارسی است و نسبت معنی اوّل قول جامع موافق قیاس است دیگر محققین بہ کم غوری معنی بیشی را بر بیش بیان کردہ اند (اردو) (۱) بیش بقول آصفیہ - فارسی - زیادہ - افزون (۲) دیکھو اجل گیا -

بیشاخ چادر افگندن مصدر اصطلاحی بمعنی بی آمیزش چیزی و بی آلودگی و بی شبہ مؤلف بقول انند -- بشاخ چادر افگندن) مرادف عرض کند کہ شائبہ لغت عرب است بمعنی آمیزش آن است **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت آن چیز بد در چیز بہتر و آلودگی فارسیان استعمال این ہمدرا نجا عرض کردہ ایم تسامح و بی غوری صاحب مرکب بمعنی بی شبہ کردہ اند موافق قیاس است انند است کہ این را بالکلیہ بے دریغا قائم کردہ (انوری ؎) ہرچہ آن تو کنی در امور دولت سندی کہ ہمدرا نجا از کلام میر صیدی مذکور شد ؛ بی شائبہ اضطرار باشد ؛ (اردو) بے شبہ ہیچ تعلق ازین ندارد (اردو) دیکھو بشاخ چادر افگندن

بیشبہہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب (۱) **بیش ازین چہ کشاید** مقولہ۔ بقول بکسر شین معجمہ مرادف بی نمون۔ از صفات حق سبحانہ انند بحر زیادہ ازین (۲) **بیش ازین چہ کند** متعالی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است امکان ندارد کہ بوقوع آید بہار و اندیش نقل (اردو) بے مثل۔

بیش بہار اصطلاح۔ بقول برہان بفتح باہی نگار ہمزبان بحر (سعدی ؎) ہر زخم بروی دل ابجد و ہای بالف کشیدہ برای قرشت زدہ رستنی عاشق در فتح است ؛ زین بیش ز تیغ تو ستمگر چہ باشد کہ آن را در گیلان (ہمیشہ جوان) خوانند برگ کشاید ؛ (سلیم شیرازی ؎) چون نبی را نمود با تو آن از برگ زیتون بزرگتر است و پیوستہ سبز می باشد یکی ؛ چکند بیش ازین دگر اخلاص ؛ **مؤلف** عرض و ہرگز خشک نمی شود و برگ نمی ریزد و رنگ زان کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) و (۲) برگ آن را بجہت رنگ سبز بکار برند و آن را اس سے بڑھکر کیا ہوگا۔ اس سے بڑھکر کیا کریگا۔ بعربی حی العالم خوانند و بعضی گویند گیاہی است

بیشائہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر

درطب تشبیہ باشتنان آن را حی العالم می گویند۔ صاحبان بحر و سراج و جامع و ہفت و انند ہم ذکر این کردہ اند صاحب محیط بر (بیش بہار) حوالہ حی العالم دادہ و بر (حی العالم) گوید کہ اسم عربی ست و زلائف الملوک و ایلیو نیز گویند و بیونانی ابروان و بقول شیخ سقوطون بمعنی دائم الحیات و بفارسی (ہمیشہ بہار) و سرخ مرد و زلف عروسان و بہندی رتی سروالی و سدا بہار گویند و اوّل کسی کہ آن را شناختہ بادشاہی بود کہ بورم اعضا از مادۂ گرم مبتلا شدہ بود و اطبا از علاج او عاجز شدہ بودند پس شاہ بنفسہ معالجہ بجاش نمودہ۔ حتی کہ این نبات را یافت۔ نوعی از ریاحین است کہ دائم سبز می ماند۔ سرد در سوم و خشک در دوم مفتح و رادع و مسکن التہاب و مقوی بدن و معدہ و حابس اسہال و مانع نزف الدم است و منافع بیشمار دارد (اردو) سدا بہار۔ بقول آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے

بیشتر بقول ہفت و مؤید ندکتر مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (ظہوری ؎) حیرتی دارم ازین طاقت کہ صرف وعدہ شد کمتر از کم بود صبر و بیشتر از بیش رفت (اردو) بیشتر۔ بقول آصفیہ فارسی۔ زیادہ تر۔ بہت زیادہ

بیشداد اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح پنجابی فقرۂ (نامۂ وخشور گلشاہ) بکسر ہای ابجد بمعنی دادگری کہ از دیگر دادگران در داد گستری و نصفت پروری بیشیدہ و افزون باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) زیادہ انصاف کرنیوالا۔

بیشرم اصطلاح۔ بہار بر معروف قانع۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی بی حیا و بی حجاب است (النوری ؎) دل بتو زنالہ ات کجا گردد نرم ہر آن را کہ ہزار دیدہ باشد بے شرم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق

جیسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین۔ ندکر۔

قیاس است (اردو) بیشرم کہہ سکتے ہین۔
دیکھو بے حیا۔

بیشرو اصطلاح۔ بقول ہفت بمعنی بسیار
رونده **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است (اردو) زیادہ چلنے والا۔

بی شعور اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی نادان واحمق **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) بے شعور۔
بقول آصفیہ۔ نادان۔ بے عقل۔ بے تمیز۔

بیش فروش اصطلاح۔ بقول وارستہ
مرادف (پاک فروش) (سالک یزدی ؎)
دہقان تنک مایہ ما بیش فروش است ؎ در
باغ کلی نیست کہ نفروختہ باشد ؎ صاحب بحر
گوید کہ کسیکہ ہرچہ داشتہ باشد برباد دہد۔
بہار ہمزبان وارستہ **مؤلف** عرض کند کہ
پاک فروشی ہمین قدر است کہ از دکان خود
چیزی را از فروش باقی ندارد نہ برباد دادن

(اردو) پاک فروش کہہ سکتے ہین یعنی وہ
دکاندار جو اپنی دکان مین کوئی چیز باقی نہ رکھے
بلکہ کل بیچ ڈالے۔

بی شکوہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند
(۱) آنکہ گلہ نکند **مؤلف** عرض کند بکسر شین
معجمہ و فتح واو است و (۲) بضم شین و کاف
و سکون ما بعد بمعنی بی دبدبہ و بزرگی و حشمت
و مہابت و شان و شوکت (ابو طالب کلیم ؎)
نیست بگیتی دو چیز خستہ و کم یافتہ ؎ عاشق بی شکوہ
و آتش بی دود را ؎ (اردو) (۱) وہ شخص جو
شکوہ و شکایت نہ کرے (۲) بے حشمت و بی
شان و شوکت۔

بی شکیب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی صبر و بی قرار **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) بے صبرا۔ بے صبر
سنتوک نر کہنے والا۔

بیشکین اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان

نام ممدوح خواجہ نظامی مظہیر فاریابی۔ صاحب ہفت بحوالہ قنیہ ہمین قدر نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ حیف است کہ تعریف مزید نکردند (اردو)۔

بیشکین ایک بادشاہ کا نام ہے جو نظامی اور مظہیر فاریابی کا ممدوح تھا افسوس ہے کہ اس سے زیادہ صراحت نہ ہوسکی۔

بیشمار اصطلاح۔ بقول بہار معروف یعنی آنکہ شمردہ نشود صاحب اند نقل نگارش۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی بے حساب است و صاحب ہفت ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ مبالغہ است در اظہار کثرت یعنی چیزی کہ بکثرت است و بسیار (حسائب ۵) زین درد بیشمار کہ دل را نصیب شد ؛ خواہد ز راہ تجربہ آخر طبیب شد ؛ (اردو) بے حساب۔ بقول آصفیہ۔ بے حد۔ بے شمار۔ غیر متعدد۔ بے پایان۔ بے شمار۔

بیشہم اصطلاح۔ بقول ہفت بکسر اول و ضم شین منقوطہ و فتح میم یعنی بے شمار کہ بحساب باشد و فرماید کہ این قاعدہ را مجنون نامند صاحب مؤید گوید کہ مختصر بیشمار و این استعمال خواجہ منصور است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) بے شمار بقول آصفیہ۔ آن گنت۔ بے حساب۔ بہت۔

بیش موش اصطلاح۔ با میم بر وزن فیل گوش۔ جانوری است مانند موش و در زیر بوتہ بیش میباشد گویند گوشت او تریاق بیش است یعنی دفع ضرر بیش می کند و آن را بعربی فارۃ البیش خوانند صاحبان سروری و رشیدی و بحر و جامع و ناصری و سراج ہم ذکر این کردہ اند صاحب محیط بر (بیش موش بشیا) گوید کہ این را (بیش موش بوکا) و (بیش موش بوحا) نیز نوشتہ اند و بعربی فارۃ البیش و آن حیوانیست شبیہ بہ موش کہ مسکن آن نزدیک نبت و بیخ بیش می باشد و بدان اعتدای نماید و گوشت آن تریاق بیش

وسائر سموم حیوانی ونباتی است وجهته بهق وبرص وجذام نافع ومعضی گویند که بوکا نباتیست که حوالی آن بیش می روید وآن را خواص بیش است در برص وجذام وآن تریاق بیش وغیره از سموم قاله وگویند چون آن قریب بیش روید خشک گردد وآن را بوجا نیز نامند وگیانی گوید که آن نبات جدوار است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است وحقیقت بیش بر (اجل گیا) مذکور (اردو) ایک چوہے کی شکل کا جانور ہے جو (اجل گیا) کے نیچے پیدا ہوتا ہے جس کو عربی مین فارۃ البیش کہتے ہین

بیش وکم اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معروف وفرماید که تبقدیم کم هم آمده **مؤلف** عرض کند که فارسیان (۱) بمعنی حقیقی استعمال این کرده اند وبمعنی کمی وبیشی هم (گلشن راز ص) بگفتا هرچه دیدند از کم وبیش ۲ نشانی داده اند از دیدهٔ خویش ۲ (نظامی ص) سپردم بتو مایهٔ خویش را ۲ تو دانی حساب کم وبیش را ۲ - (ظهوری ص) به میزانم چه خروار وچه مثقال ۲ چرا از فکر بیش وکم بمیرم ۲ (ولہ ص) عشق وجنونی سجدی صبر وشکیبی اندکی ۲ در ته سنجیدگی بیش وکمی خوش کرده ایم ۲ وفارسیان معاصر این را (۲) بمعنی تقریبا هم استعمال می کنند چنانکه گویند "این کم وبیش مساوی آنست" "وبیش وکم هر دو یکی است" "ولیکن بدین معنی اکثر استعمال به تقدیم - کم بر بیش است وکما بیش هم مستعمل که بجای بیش می آید (اردو) (۱) کمی اور زیادتی - مؤنث (۲) کم وبیش بمعنی قریب قریب -

بیشه بقول برهان بروزن ریشه (۱) جنگل ونیستان را گویند وبعربی اجم خوانند و(۲) ساری هم هست از نے که شبانان نوازند وبعضے گویند سازی است شبیه بچنگ وبعضے دیگر گویند شبیه است به رباب - صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (نظامی ل) در آمد تند شیر بیشه پرور

؎ کہ از دنبال می زد بر ہوا گرد ؎ (خاقانی ۲) باشعر من حدیث معنّری فروگذار ؎ کین رہ سوی کمال رود
وان بسوی نقص ؎ چون بنیشہ ضمیر من آوا برآورد ؎ روح معنّری آنجا معنری کند برقص ؎ صاحب
رشیدی بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی دوم نیشہ بنون اول است عوض موحدہ۔ صاحب ناصری بذکر
معنی اول فرماید کہ بمعنی دوم اصل این بیچہ است کہ بہ نیشہ شہرت دارد صاحب جامع ہمزبان برہان
بہر دو معنی۔ خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی نسبت نیشہ گوید کہ این بر تقدیری صحیح
باشد کہ ساز مذکور نے باشد و می تواند کہ نے کہ شبانان نوازند و بہندی بانسری گویند بنون بود
و بمعنی ساز شبیہ بچنگ وغیرہ بہای موحدہ بود لیکن قوسی بہای فارسی و یای معروف بمعنی ساز
مذکور گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ این ہمہ طبع آزمائی ہا مبنی بر قیاس است آنچہ صاحب برہان نوشتہ
تصدیق آن از قول صاحب جامع شد کہ محقق اہل زبان است کہ معتبر تر است از زباندانان و بمعنی
اول اسم جامد فارسی زبان۔ صاحب برہان این را بمعنی دوم بای فارسی ہم آوردہ و گفتہ کہ
آن را توتک ہم نام است بخیال ما آن مبدل این است چنانکہ اسب و اسپ و آنچہ بنون
عوض موحدہ می آید جا دارد کہ آن را مبدل نیچہ دانیم کہ بمعنی نے خورد و کنایہ از معنی دوم و این
را بمعنی دوم مبدل آن دانیم کہ نون بموحدہ بدل می شود چنانکہ نرسک و برسک و جا دارد
کہ ہمین را بمعنی دوم اصل دانیم و نیشہ را کہ بنون اول می آید مبدلش و فارسیان ساز شبانان را
کہ مخصوص باجنگل است بر سبیل مجاز بیشہ نام کردہ باشند و لیکن ما خذ اول بہتر از آخری نماید بوجہ
نے و ترجمہ بانسری ہم تائیدش می کند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (۱۲ منہ) (۱) جنگل۔ مذکر (۲)
بانسری بقول آصفیہ بمثال الغوزے کے ایک ہاتھ بانسلی۔ بنسی جیسا مندسے بجاتے ہیں **مؤلف**

عرض کرتا ہے اس کو چرواہے اور جوگی اکثر جنگل ہی مین بجاتے ہین۔ مؤنث۔

بیشۂ ارزن استعمال۔ بقول بہار دشت ارزن باشد (سنجر کاشی ۵) تولد تو بر است از حدوث و قدم ؎ گواست قصۂ سلمان و بیشۂ ارزن ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ارزن در عربی زبان نام موضعی است سہ فرسنگ از شیراز۔ مرکب اضافی است (اردو) موضع ارزن کا جنگل۔ مذکر۔

بیشۂ بے توشہ اصطلاح۔ بقول بحر ملحقات برہان گوشۂ فقر **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و کنایہ و موافق قیاس (اردو) گوشۂ فقر۔ گوشۂ فقیری کہہ سکتے ہین جس سے گوشۂ قناعت مراد ہی۔ مذکر

بیشی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بالکسر نوعی از شیرینی است و (۲) بمعنی فزونی و زیادتی است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم ہمان بیش بزیادت یای مصدری است و حقیقت معنی اول از معاصرین عجم معلوم شد شیرینی را بیشی گفتہ اند کہ از آرد گندم و شکر و روغن زرد شکل تارہای باریک می سازند و موی شیرین ہم نام دارد و بعد از تیاری از مقدار آرد و شکر وغیرہ در نظر دہ چند می نماید ہمین است وجہ تسمیۂ این صاحب فرہنگ فدای کہ یکی از علمای معاصر بود می گوید کہ (۳) بمعنی فضیلت است (اردو) (۱) ایک عجمی مٹھائی کا نام فارسی مین بیشی ہے جو سفید تارون کی شکل مین ہوتی ہے مؤنث (۲) بیشی۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث۔ زیادتی۔ بڑہوتری۔ افزونی (۳) فضیلت۔ مؤنث۔

بیشی دادن مصدر اصطلاحی۔ زیادہ کردن در مدارج است متعلق بمعنی دوم بیشی کہ گذشت (انوری ۵) بدخواہ تو بر تختۂ این سکنۂ خاکی ؎ صفر است کہ بیشی ندہد ہیچ رقم را

(ولہ ؒ) بخشت گاہ نیستی بیش است ہ صفر بیشی دہد بلی بر قوم ہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بڑہانا مراتب مین زیادتی کرنا

(۱) **بے صبر** استعمال۔ (۱) بمعنی ناشکیبا۔

(۲) **بے صبری** اسم فاعل ترکیبی است۔ (ظہوری ؒ) سپند راست بر آتش ہزار صبر و قرار ہ قرار یافت کہ بے صبر و بے قرار منم ہ و (۲) ناشکیبائی (ظہوری ؒ) مراد ہیچ عاشق برنیاید خجر بے صبری ہ اگر رم کردہ صبرم طاقت آرام میدانم ہ (انوری ؒ) ز عشقت رازہا دارم ولیکن ہ ز بے صبری یکی پنہان ندارم ہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔

(اردو) (۱) بے صبر (۲) بے صبری مؤنث

بے صرفہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بے سود و بے نفع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؒ) در نازو عشوہ چشم تو بے صرفہ خود نبود ہ خرج نگہ چرا بہ تغافل حوالہ است ہ (اردو) بے صرفہ۔ بے فائدہ (غالب ؒ) بے صرفہ ہی گزرتی ہے ہو گرچہ عمر خضر ہ حضرت بھی کیا کہین گے کہ ہم کیا کیا کیے

(۱) **بے صفا شدن** استعمال ہر دو

(۲) **بے صفا گردیدن** بمعنی ناصاف شدن است (صائب ؒ) شد بے صفا ز خاک سیہ کاسہ آب ما ہ آخر ز رنگ ظرف برآمد شراب ما ہ (ولہ ؒ) ملال در دل بے مدعا نمی گردد ہ ز گرد آب گہر بے صفا نمی گردد ہ

(اردو) ناصاف ہونا۔

بے صفتی اصطلاح۔ بمعنی غیر محتاجی از صفت (انوری ؒ) در بے صفتی علوے نعمت ہ بر تر ز بیان آفرینش ہ **مؤلف** عرض کند کہ در اینجا بے صفتی بمعنی صفت نداشتن نباشد بلکہ بمعنی مستغنی از صفت بودن است۔ حاصل بالمصدر

(اردو) صفت سے غیر محتاجی۔ خارج از صفت ہونا کا حاصل بالمصدر۔

بیضه بقول بهار تخم مرغ و جز آن و فرماید که بالفظ افگندن و انداختن و برسنگ زدن و داون و کشیدن و نهادن مستعمل. **مؤلف** عرض کند که تخصیص همین مصادر نیست که در ملحقات می آید و این لغت عرب است بالفتح که بالغات فارسی مرکب می شود و بقول محیط که بر بیض می فرماید تخم مرغ خانگی است که بفارسی تخم مرغ و خایهٔ ماکیان و بعربی بیض الدجاج و در انگریزی اگ و بهندی مرغی کا انڈا گویند بهترین آن بزرگ مقدار و سنگین آنست و تازه که حرارت هوا مفسد آن و چون بیضه از حیوانی بود که در مزاج خود شبیه بمزاج انسان باشد پس لامحاله مشابه تر بمنی و خون انسان باشد و شبیه ترین حیوانات بانسان آنست که با انسان الفت زیاده داشته باشد مثل ماکیان فلهذا بیضهٔ ماکیان افضل بیضه هاست در اغتذای آن بالجمله بقول شیخ افضل اجزای آن زردهٔ آنست که آن را بعربی مخ البیض و عقیل نامند و آن مائل باعتدال است یعنی غذائی معتدل در حرارت و برودت و سفیدهٔ آن مائل به برودت و زردهٔ آن مائل به حرارت و آن هر دو رطب اند لاسیما سفیده و گویند زردهٔ آن مرکب القوی مائل بگرمی تا آخر درجهٔ اول و سفیدی آن سرد تر در دوم و پوست آن در اول و دوم سرد و خشک و پوست باریک اندرون آن که غرقی نامند سرد و خشک در اول و گویند معتدل و زردهٔ نیم برشت آن غذای بسیار و محمود دهد و خون صالح بسیار و معتدل پیدا کند و فضول آن اندک بود و آن سریع النفوذ و غذای نیک برای تجفیف و تقوی دل و دماغ و بدن و مبهی وجهت منع نزلات حاره از سینه و اصلاح حال سینه و خشونت آن و حلق و حنجره و خصوصاً آنچه از آواز سخت و یا از التهاب خلط حار یبوسی آن عارض شده باشد که در این مواضع بچسپد و

ازالۂ خشونت کند و نافع سرفہ و شوصہ و سل و اعراض سلیہ و بحۃ الصوت از حرارت و ضیق النفس و نفث الدم و نزلہ است خصوصاً چون زردۂ آن نیمگرم مثل حریرہ بنوشند و منافع بیشمار دارد (اردو) انڈا۔ مذکر۔

بیضۂ آتش اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات کنایہ از آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و مرادف بیضۂ آتشین کہ مرکب توصیفی است اگرچہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن موافق قیاس است (اردو) آفتاب۔ مذکر۔ دیکھو آفتاب۔

بیضۂ آتشین اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و جامع و (ناصری در ملحقات) و بحر و بہار و سراج کنایہ از آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ بہ ترکیب توصیفی است (حکیم خاقانی ع)

گرگس شب غراب وار از حلق پ بیضۂ آتشین برانداز د پ (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

بیضۂ آتشین پر اصطلاح۔ بقول شمس مرادف (بیضۂ آتشین) **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و کنایہ ایست لطیف کہ از خطوط شعاعی پر مراد باشد و در بعض کتب در مصرع دوم ہمان سند خاقانی کہ بر (بیضۂ آتشین) گذشت بر راپر نقل کردہ (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

بیضۂ آتشین سپہر اصطلاح۔ بقول مؤید و ہفت کنایہ از آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اضافت این سوی سپہر نادرست نباشد (اردو) دیکھو بیضۂ آتش

بیضۂ آفتاب اصطلاح۔ بقول (جہانگیری در ملحقات) و ملحقات برہان و بحر آفتاب باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است کہ بیضۂ آفتاب آفتاب باشد یعنی آفتاب کہ مثل بیضہ است (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

بیضۂ آہنین اصطلاح۔ مرادف (بیضۂ پولاد) کہ بجایش می آید (جامی ؎) بر رغم بدخواہان دین شد پیش تیر و تیغ کین ؛ چون بیضہ ہای آہنین بیض حمامش پاسبان ؛ (اردو) دیکھو بیضۂ پولاد

بیضہ از بیم افگندن مصدر اصطلاحی بقول خان آرزو در چراغ ہدایت کنایہ از غایت تردد و بیم **مؤلف** عرض کند کہ بغایت پریشان شدن است طرز بیان محقق ہندزاد درست نیست (تاثیر ؎) تا کرده زدست پنجه اش یاد ؛ افگند ز بیم بیضه فولاد ؛ صاحب بحر گوید کہ (بیضہ افگندن) ہم بہمین معنی می آید کہ کنایہ از بسیار ترسیدن و زہرہ باختن است ما می گوئیم کہ عادت است کہ چون زن حاملہ بسیار بترسد بی وقت وضع حمل شود و ہمچنین پرندہ مادہ خوفناک ہم از غایت خوف بے وقت بیضہ می اندازد از ہمین اصطلاح این محاورہ قائم شد و بخیال ما (از بیم) را درین مصدر داخل کردن درست نیست (اردو) بے حد خوفناک ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (گابہہ ڈالنا) پر فرمایا ہے۔ خوف یا رعب کے باعث حمل نکل پڑنا۔ نہایت رعب ماننا جیسے "وہ اس حوصلہ کی بیوی تھی کہ اس کے سامنے گابھنی گابہہ ڈالتی تھی"

بیضۂ اسلام اصطلاح بقول وارستہ دائرہ اسلام (محمد اسمعیل ایما ؎) نیست دستی بر دل روشن غم ایام را ؛ کے تواند کس شکستن بیضۂ اسلام را ؛ صاحبان بحر و انند و بہار ہم ذکر این کردہ اند (شفیع اثر ؎) شاہ دریا دل علی مرتضی کز تیغ او ؛ باشد ایمن بیضۂ اسلام چون گوہر در آب ؛ (صائب ؎) چشم شوخش بیضۂ اسلام را بر سنگ زد ؛ زلف کافر کیش او نگذاشت ایمانی درست ؛ صاحب تحقیق الاصطلاحات می گوید کہ بمعنی ساحت اسلام است و خیال می کند کہ در شعر صائب کہ بالا گذشت صائب این را بمعنی تخم مرغ فہمیدہ **مؤلف** عرض کند کہ خیال صاحب تحقیق درست

نیست مادر شعر صائب ہم (بیضۂ اسلام) را کنایہ
دانیم از دائرۂ اسلام و (بر سنگ زدن) در اینجا
کنایہ باشد از شکستن و ضائع کردن قاتل (اردو)
دائرۂ اسلام (مذکر)

بیضہ افگندن مصدر اصطلاحی۔ بقول
دارستہ ترسیدن و زہرہ باختن صاحب بحر ہمزبانش
بہار این را بمعنی مذکور مرادف بیضہ انداختن گفتہ
و سند ہمہ محققین از کلام محسن تاثیر است کہ نقلش
بر (بیضہ از بیم افگندن) گذشت **مؤلف** عرض
کند کہ بیم را داخل این مصدر اصطلاحی کردن درست
نیست۔ و ما ہمدر انجا اشارۂ این کردہ ایم و صراحت
باخذ ہمدر انجا گذشت (اردو) دیکھو بیضہ از
بیم افگندن۔

بیضۂ افلاک اصطلاح۔ بہار و انند بر
اضافت تشبیہی قانع **مؤلف** عرض کند کہ سعید
اشرف در کلام خود استعمال این کردہ و محقق ہند
نژاد از ہمین استعمال این اصطلاح را قائم کرد

(ے) چون دلم در تنگنای این قفس افتد کہ من
با بیضۂ افلاک را در زیر پر دارم بیاد کہ اصل
این (بیضۂ فلک) باشد کہ فلک است کہ ہمچون
بیضہ است محقق نام آور از تامل کار نگرفت
و (بیضۂ افلاک) را اصطلاح قرار داد ضرورت
ندارد کہ درین اصطلاح از جمع فلک کار
گیریم و از ہمین سند مصدر اصطلاحی (بیضہ
در زیر پر داشتن) پیداست کہ بجایش
می آید (اردو) دیکھو آسمان۔ مذکر۔

بیضۂ اکسیر اصطلاح۔ بقول بہار و انند
کنایہ از حقہ اکسیر است (مولانا مظہر ے)
پر سیمرغ و بیضۂ اکسیر ہا بتوان یافت یار
نتوان یافت ہا **مؤلف** عرض کند کہ مرکب
اضافی است کہ بیضۂ را استعارۃ بمعنی حقہ
استعمال کردہ اند (اردو) کیمیا کی ڈبیا
یعنے وہ ڈبیا جس مین اکسیر ہو۔ مؤنث۔

بیضۂ الوان اصطلاح۔ بقول خان آرزو

در چراغ ہدایت بیضہ ہائی کہ در جشن نوروز رنگین و منقش ساختہ بدان بازی کنند (اشرف ؎) برای عیدی اطفال گلشن پ عیان شد بیضۂ الوان غنچہ پ صاحبان بحر و بہار و اند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) رنگ برنگ گولے مذکر جن سے اہل عجم جشن نوروز کے دن بازی کرتے ہین۔

بیضہ انداختن مصدر اصطلاحی بقول بہار و اند و آصفی مرادف بیضہ افگندن کہ گذشت (عرفی شیرازی ؎) ہمچو سیمرغ آسمان ہر روز پ بر زمین بیضۂ زر اندازد پ **مؤلف** عرض کند کہ ازین سند عرفی معنی (بیضہ افگندن) ظاہر نیست بلکہ بمعنی حقیقی بیضہ دادن است۔ بدون سند دیگر معنی بیان کردۂ ہر سہ محققین بالا را تسلیم نہ کنیم (**اردو**) دیکھو بیضہ افگندن اور ہماری تصحیح کے لحاظ سے انڈا دینا۔

بیضہ ہای آتشین اصطلاح۔ بقول سراج ستارگان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) ستارے۔ مذکر۔

(۱) **بیضہ ہای زری** اصطلاح۔ الف (۲) **بیضہ ہای زرّین** بقول صاحب جامع مرادف (ب) و ہم او بر (ب) گوید کہ کنایہ از ستارگان خان آرزو در سراج و صاحبان بحر و رشیدی و (ملحقات ناصری و جہانگیری) ہمزبانش صاحب ملحقات برہان این را بمعنی آفتاب گفتہ **مؤلف** گوید کہ سکندری خوردہ و بر لفظ و معنی غور نکردہ معنی بیان کردۂ دیگر محققین موافق قیاس است (**اردو**) (۱) و (۲) ستارے۔ مذکر۔

بیضہ بازی اصطلاح۔ بقول بہار و اند بازئے کہ اطفال در اعیاد بہ بیضہ ہا کنند و آن را تخم بازی نیز گویند (مظہر ؎) بہار آمد و عید ہمراہ او پ خوشی ہای نوروز ہمگاہ او پ بہر قصر گل کودک خرمی پ گرفتہ تکب بیضۂ شبنمی پ

که در باغ هنگامه سازی کنند ؛ زروی طرب تخم بازی کنند ؛ چوبازی شود دیر تا سرخ بید ؛ چکد رنگ بر بیضه های سپید ؛ ولیکن نباید زبس جست وجوش ؛ ازین بیضه بازی صدائی بگوش ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) ایک کھیل کا نام عجم میں بیضہ بازی ہے جو لڑکے عید نوروز میں انڈوں سے کھیلتے ہیں ۔ مذکر ۔

بیضه بته بال برآوردن مصدر اصطلاحی

بقول بهار و انند بمعنی بیضه در زیر پر گرفتن (میرزا صائب ؎) زان شهپر همت بتو کردند کرامت ؛ تا بیضهٔ گردون بته بال برآری ؛ **مؤلف** عرض کند که بچه برآوردن از بیضه باشد محققین بانام و نشان غور بر نزاکت معنی شعر کنند (اردو) انڈوں سے بچے نکالنا ۔

بیضه برآوردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از کلام صائب پیش کرد همان که بر مصدر گذشته گذشت **مؤلف** عرض کند که بچه برآوردن پرنداز بیضه باشد که بدون ته بال هم همین معنی دارد (اردو) دیکھو بیضہ بتہ بال برآوردن ۔

بیضه برانداختن مصدر اصطلاحی ۔

صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی بیضه در آشیان خود گذاشتن و بیضه دادن طیور است و سند این از کلام خاقانی بر (بیضهٔ آتشین) گذشت مراد بیضه دادن که می آید (اردو) انڈے دینا ۔

(الف) **بیضه بر کسی شکستن** مصدر اصطلاحی

(ب) **بیضه بر فرق کسی شکستن** مصدر اصطلاحی

وارسته بذکر الف گوید که کنایه از عاجز و رسوا کردن کسے را بهار هم ذکر این کرده و صاحب بحرب را مرادف این گفته (جامی الف ؎) جامی بیضهٔ گیتی زفتن ؛ بر سر فتنه گران بیضه شکن ؛ (صائب ؎) دست شوخی چون برآرد زآستین ؛ آن شاخ گل ؛ بیضه های غنچه را بر فرق بلبل بشکند ؛

وارسته می فرماید که ماخذ این آنکه بازیگران بیضه
در کلاه یکی بگذارند و دیگرے را گویند بشکن او
بهر دو دست زور کند و بیضه غائب شود و آنگه
خجل گردد و مردم بیگانه درخنده آیند **مؤلف**
عرض کند که ما مشاهده کرده ایم که شعبده بازان
بیضه را بدست گیرند و بر سر دستار یکی از حاضران
مجلس بزور می زنند ما دیدیم که بیضه نشکست و آواز
شکستن هم بزور برآمد و بیضه غائب شد و بعد از
چند دقیقه در دستارش تلاش کردند و بیضه سلم
برآمد و معمول خجل شد و حاضرین مجلس خنده زدند
بالجمله این مصادر اصطلاحی قائم شد از همین معنی
که کنایه عاجز کردن زائد از ضرورت است۔
(اردو) کسی کو رسوا کرنا۔

بیضه پروردن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که گرم داشتن بیضه زیر بال و پر است (محتشم
کاشی ؒ) زان دو زلف و عارضم بیوسته در حیرت
که چون پرورد بیضه خورشید را زاغ و زغن می پرورد
مخفی مباد که (بیضه خورشید) خورشید باشد و استعارة
از عارض یار و مراد از زاغ و زغن زلف یار
قاتل (اردو) انڈے سینا بقول آصفیه پرند
کا اپنے انڈون پر بیٹھنا۔ انڈون کو گرمائی پہنچانا۔

بیضه پولاد اصطلاح بقول خان آرزو در
چراغ هدایت (۱) پولاد لیست که بصورت بیضه ما
ساخته از معدن آرند و (۲) نوعی از اسلحه که برای
محافظت سر دارند صاحب بحر نقل نگارش **مؤلف**
عرض کند که هر دو محققین نازک خیال تعریف
خوشی نکرده اند۔ مراد از معنی اول بیضه که از پولاد
سازند و در خوابگاه نگهدارند و بعض وقت آن
را زیر کمر گیرند تا ریاح دفع شود۔ بعضی از برای
همین مقصد بیضه مرمر یا سنگ معمولی هم می گذارند
و از معنی دوم خود مراد است که کلاه آهنین را مانند
برای حفظ سر و همین در عربی زبان مغفر و حق آنست
که این حباب فولاد است که فارسیان بیضه اش گفتند

(اردو) (۱) آہنی بیضہ۔ لوہے کا انڈا جو بعض ضعفا اپنے بچھونے پر رکھتے ہین اور دفع ریاح کے لئے کمر یا پہلو کے نیچے لیتے ہین۔ مذکر (۲) خود بقول آصفیہ لوہے کی ٹوپی جو لڑائی کے وقت پہن لیتے ہین

بیضۂ چرخ اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و انند و ہفت کنایہ از آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ آفتاب ہم مثل بیضہ مدوّر است (اردو) دیکھو آفتاب۔ مذکر

بیضۂ خاکی اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان (۱) کنایہ از کرۂ زمین و (۲) بیضۂ کہ مرغ از خاک می گیرد۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بیضۂ کہ ماکیان بے جفتی نرمی اندازد صاحب مؤید معنی اوّل را بحوالہ قنیہ و معنی دوم را بحوالۂ شرفنامہ نوشتہ صاحبان ہفت و انند ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند مخفی مباد کہ صاحب محیط نسبت معنی دوم بذیل بیض التریج می فرماید کہ بیضۂ را گویند کہ مادہ بدون مقاربت نر می دہد و آن را در عربی بیض التراب نیز گویند و بفارسی بیضۂ خاکی و بہندی خاکی انڈا **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل بیضۂ کہ منسوب بخاک است یعنی خاکی کہ مثل بیضہ مدوّر است باضافت تشبیہی کنایہ از کرۂ زمین و بمعنی دوم مرکب توصیفی است و بقول قدما مادۂ مرغ آب منی نر را کہ بر خاک افتد می خورد و بیضۂ ناقص میدہد کہ پوست سخت ندارد و رنگ خاکی دارد از ینجاست کہ بہ بیضۂ خاکی موسوم شد و بعضے از حکما گویند کہ چون در مقاربت با نر منی نگیرد و بعوض آن ہوا گیرد این قسم بیضۂ ناقص می دہد کہ عربان آن را بیض التریج گفتند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) کرۂ عرض یا زمین بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ زمین کا گولہ۔ تمام زمین جو گنبد کی شکل پر ہے (۲) خاکی انڈا بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ انڈا جو مرغی جفتی کے بغیر خاک مین لوٹ کر دے۔ اس انڈے کا بچہ نہین نکل سکتا۔

بیضۂ خاکی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنایہ از زمین **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ کنایہ [illegible] استعمال این در فارسی زبان از نظر ما نگذشت (**اردو**) کرۂ زمین۔ دیکھو بیضۂ خاکی کے پہلے معنے۔

بیضہ دادن استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ گوید کہ مرادف بیضہ نہادن است (طغرا ۵) بسکہ آب و دانہ تعیادش بخت سعید ہد ہی تواند بلبل ما بیضۂ فولاد داد پس صاحبان بحر و بہار دانند ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ بیضہ برآوردن مادہ پرندیا مار باشد (**اردو**) انڈے رکھنا۔

بیضہ در آب اصطلاح۔ بقول برہان [illegible] بیضہ کہ ہنوز بچہ دران متکون نشدہ باشد صاحبان بحر و رشیدی و بہار و سروری و جہانگیری (در ملحقات) و جامع و ہفت و سراج ذکر این کردہ اند صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۲) نیز بمعنی کاری یا چیزی کہ ہنوز صورت نگرفتہ باشد بہار ہم ذکر معنی دوم کردہ و خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی کنایہ و معنی دوم مجاز مجاز۔ بیضہ چون در آب انداز ند و تہ نشین نشود علامت آنست کہ بچہ دران متکون نشد و چون تہ نشین شود میدانند کہ رقمی از خون در و پیدا شد و بچہ متکون شد کہ استعمالش در اغذیہ حرام است و ازہمین طریقہ دریافت این اصطلاح بمعنی اول قائم شد (**اردو**) (۱) تازہ انڈا۔ جو گندا نہ ہو۔ بذکر (۲) وہ کام جو ادھورا ہو جس میں کامیابی کی امید نہ پیدا ہوئی ہو۔ ادھورا کام۔ بذکر

بیضہ در افسر کسی شکستن مصدر اصطلاحی بقول واسطہ عاجز و رسوا نمودنش (قاسم بیگ حالتی ۵) زردی بیضا زچیست گر نہ تمسخر کنان [illegible] تو بچرخ را بیضہ در افسر شکست ہ صاحب

بحر هم ذکر این کرده و بهار هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که رسم عجم است که در محفلی چون خواهند کسی را رسوا کنند بیضه بر سرش می گزارند که بر زمین افتد و می شکند و مجلسیان خنده می زنند این مراد ف (بیضه بر فرق کسی شکستن) است که بجایش گذشت و آنچه در انجا آئین بازیگران مذکور شد متعلق باین نیست و عاجز نمودن را از معنی این هیچ تعلق نباشد **(اردو)** کسی کو رسوا اور شرمندہ کرنا۔ عاجز کرنا۔

بیضه در زیر پر داشتن مصدر اصطلاحی

(۱) معنی لفظی این گرم داشتن پرند بیضه را زیر پر و بال بود برای بچه بر آوردن و (۲) کنایه از غالب بودن بر کسی و سند این از سعید اشرف بر بیضهٔ افلاک گذشت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است **(اردو)** (۱) انڈے سینا (۲) غالب ہونا

بیضه در زیر پر گرفتن مصدر اصطلاحی

بقول انند مشهور **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی نشستن پرند بر بیضه های خود تا بچه بر آرد اگرچه سند این پیش نشد ولیکن عیبی نیست که معاصرین عجم بر زبان دارند **(اردو)** انڈے سینا۔ پرندکا انڈون پر بیٹھنا۔

بیضه در سر کسی شکستن مصدر اصطلاحی

بقول بحر مراد ف (بیضه در افسر کسی شکستن) که گذشت۔ صاحب غیاث هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که ما استعمال این در کلام شعرای فرس ندیدیم و دیگر محققین و معاصرین عجم ساکت مشتاق سند استعمال می باشیم **(اردو)** دیکھو بیضه در افسر کسی شکستن۔

بیضه در کدو اصطلاح بقول شمس بیضهٔ که بازیگران بکار برند **مؤلف** عرض کند که مقصودش جز این نباشد که بازیگران کدوی مسلم را می شکنند و از داخل آن بیضه می برآرند و تماشائیان را متعجب می کنند ولیکن ما این شعبده را مشاهده نکرده ایم و دیگر محققین فارسی زبان هم ذکر این نکرده اند اگر در عجم این را بمعنی شعبده

استعمال کردہ باشند سند استعمال باید معاصرین عجم بر زبان ندارند مجرد قول شمس در خور اعتبار نیست (اردو) شعبدہ۔ مذکر۔

بیضہ در کلاہ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) بیضۂ کہ بازیگران در کلاہ خود پنہان سازند و (۲) کنایہ از سر آدمی صاحب شمس کہ محقق بے تحقیق است این را مرادف (بیضہ در کدو) گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول اشارہ از ہمان بیضۂ بازیگران کہ در کلاہ یا دستار کسے داخل کردہ غائب می کنند و باز پیدا می سازند و بمعنی دوم کنایہ ایست لطیف کہ بیضۂ کہ در کلاہ است سر انسان است و بس (اردو) (۱) شعبدہ بازون کا وہ انڈا جسکو وہ ٹوپی یا دستار مین رکھکر غائب کرتے ہین اور پھر اسی مقام سے نکالتے ہین (۲) انسان کا سر۔ مذکر۔

بیضہ در کلاہ کسی شکستن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بہار و بحر و غیاث و انند مرادف (بیضہ در افسر کسے شکستن) کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تصفیۂ آن ہمدرانجا کردہ ایم (وحید ے) شکستند ازان بیضہ را در کلاہش پ کہ نخوت بہ سر داشت از زر شگوفہ پ (اردو) دیکھو بیضہ در افسر کسے شکستن۔

بیضۂ دین اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی دائرۂ دین **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس (میر خسرو ے) زاد تو نیست بیضۂ دین اے شکم پرست پ تو بیضۂ طلب کہ بط و ماکیان کشد پ (اردو) حلقۂ اسلام۔ مذکر۔ دائرۂ دین بھی کہہ سکتے ہین۔

بیضہ زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش (بیضہ بر سنگ زدن) بمعنی شکستن آن پیداست کہ بمعنی حقیقی است و مجرد بیضہ زدن چیزی نیست (صائب ے) چشم شوخش بیضۂ اسلام را بر سنگ زد پ زلف کافر کیش

اونگذاشت ایمانی درست ؛ (اردو) ناقابل ترجمہ

(الف) بیضۂ زر اصطلاح ۔ بقول برہان مرادف بیضۂ زرّین کہ بجای خود می آید (۱) کنایہ از خورشید عالم آراست صاحبان بحر و مؤید و بہار و انند و جامع و ہفت ہم ذکر این کردہ اند و بہار صراحت مزید کند کہ (۲) کنایہ از شعاع آفتاب ہم (عرفی ے) ہمچو سیمرغ آسمان ہر روز ؛ بر زمین بیضۂ زر اندازد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ طبع آزمائی بہار است کہ معنی دوم پیدا کردہ و کنایۂ اصلی معنی اول است و .....

(ب) بیضۂ زر را بر زمین انداختن آسمان

مصدر لیست اصطلاحی ۔ یعنی طلوع شدن آفتاب و این ہم کنایہ باشد یعنی دوم پیدا کردۂ بہار ہیچ است و ہیچ (اردو) الف ۔ دیکھو آفتاب ۔ یعنی خورشید مذکر (ب) آفتاب کا طلوع ہونا ۔

بیضۂ زرّین اصطلاح ۔ بقول بحر و رشیدی و بہار و انند و جامع و ہفت و سراج و (جہانگیری در ملحقات) (۱) مرادف بیضۂ زر است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ ایست لطیف و مرکب توصیفی (خاقانی ے) پیش کہ طاؤس صبح بیضۂ زرّین نہد ؛ از می بیضا بسازم بیضۂ مجلس ارم ؛ (اردو) آفتاب یعنی خورشید مذکر

(۲) **بیضۂ زرّین** بقول بہار کنایہ از کواکب **مؤلف** عرض کند کہ سکندری خوردہ است اصلا این معنی جمع ازین واحد پیدا نیست بدون سند استعمال تسلیمش نہ کنیم معلوم می شود کہ از بیضہای زرّین کہ گذشت در غلط افتادہ (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

(الف) بیضۂ زرّین نہاد اصطلاح

(ب) بیضۂ زرین نہادن صاحب

(ج) بیضۂ زرین نہند ہفت مذکر

(د) بیضۂ زرین نہند الف گوید

کہ بمعنی آفتاب را پیدا آورد ۔ صاحب بحر مذکر ب می فرماید کہ آفتاب را پیدا کردن است صاحب

مؤید نسبت (ج) ہی طراز دکہ اے آفتاب را پیدا آرد و محقق بے تحقیق اعنی صاحب شمس نسبت (د) گوید کہ یعنی آفتاب پندارند **مؤلف** عرض کند کہ این ہر چہار محققین از کلام خاقانی کہ بر (بیضۂ زرین) گذشت طبع آزمائی ہا کردہ اند و جوہر تحقیق خود را ظاہر فرمودہ خاقانی در کلام خود (بیضۂ زرین نہادن طاؤس صبح) کنایہ از طلوع شدن آفتاب آوردہ پس ازین مصدر اصطلاحی الفاظ ناقص قائم کردہ تعریف آن کردن از شان تحقیق شان بعید است و ترک فاعل از مصادر مذکور یعنی (الف و ب و ج و د) را باطل کند صاحب شمس کہ در تعریف (د) (آفتاب پندارند) نوشتہ بے تحقیقی اوست عجبی نیست کہ (آفتاب پیدا آرند) نوشتہ باشد و کاتب مطبع آنرا بہ تصحیف نقل کرد (اردو) آفتاب نکلنا۔ آفتاب طلوع ہونا۔

بیضہ زیر پر گرفتن استعمال۔ بہار ذکر این کردہ صراحت معنی نکرد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف (بیضہ در زیر پر گرفتن) است کہ گذشت بمعنی حقیقی و این اصل است و آن فرید علیہ این بزیادت کلمۂ در (اردو) انڈے سینا

بیضۂ سیمین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) ماہتاب و (۲) ستارگان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و کنایہ باشد برای ماہتاب یا بمعنی عام کوکب۔ صاحب بحر درست نکرد کہ معنی (بیضہ ہائے سیمین) را در اینجا نقل کرد۔ فتاتل (اردو) (۱) چاند۔ مذکر (۲) ستارہ۔ مذکر۔

بیضہ شکستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ پرندگان چون بیضہ را ناقابل بچہ برآوردن دانند آن را می شکنند (ناظم ہروی ؎) بلبل آن روز کہ شد بیضہ شکن دانستم کہ مکافات ز آہن قفسی می سازد ؎ (اردو) انڈے توڑنا۔

بیضۂ صبح اصطلاح۔ بقول بحر و رشیدی و ملحقات برہان و بہار و ہفت و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از آفتاب باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دیکھو آفتاب بمعنی خورشید۔ مذکر۔

بیضہ ضائع کردن استعمال۔ بقول بہار و انند آنست کہ بیضۂ مرغی گندہ شود و بچہ از ان بر آید **مؤلف** عرض کند کہ معنی خلاف لفظ است معنی این گندہ شدن بیضہ پرند و نہ برآمدن بچہ اگرچہ معنی لفظی این گندہ کردن پرند بیضۂ خود راست ولیکن بمجاز معنی لازم گیرند (اردو) انڈا گندہ ہونا۔

بیضہ طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (خسرو ؎) زادِ تو نیست بیضۂ دین اے شکم پرست ؛ تو بیضۂ طلب کہ لبط و ماکیان کند ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی خواستن و حاصل کردن بیضہ (اردو) انڈا چاہنا۔ حاصل کرنا۔

بیضۂ عنبر اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند شمامۂ عنبر **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان عنبر را بشکل بیضہ ساختہ در جیب سینہ می گذارند تا بوی آن دماغ را معطر دارد و آن را بیضۂ عنبر گویند (مسعود سعد سلمان ؎) آنکہ چون خلق او مدار دبوی ؛ نافۂ مشک و بیضۂ عنبر ؛ (استاد عنصری ؎) زرنگ و بوی ہمہ خیرہ گشتہ دیدہ و قعر ؛ زبس طویلہ یاقوت و بیضۂ عنبر ؛ (اردو) عنبر کا حب۔ مذکر۔ عنبر کی گولی۔ مؤنث۔

بیضۂ فلک اصطلاح۔ ہمان کہ بر بیضۂ افلاک گذشت (اردو) دیکھو بیضۂ افلاک۔

بیضۂ فولاد اصطلاح۔ بقول بہار و انند رسم ولایت است کہ فولاد را گرد ساختہ می پزند و آن بشکل بیضہ می باشد (صائب ؎) سخن جا می کند در بیضۂ فولاد چون جوہر ؛ کہ طوطی در دل

آئینه از گفتار محروم شد ؛ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که آهنی که قریب بشکل بیضه برای فروختن سازند و به بلاد برند (صائب ؎) چرخ سنگین دل کند آهن دلان را تربیت ؛ بیضهٔ فولاد تیغ بدگهر می پرورد ؛ و فرماید که در هندوستان خصوصاً در دکن شکل بیضهٔ شترمرغ از فولاد ساخته بر قبور اکابر از سقف عمارت آویزند معلوم نیست که در ولایت این رسم هست یا نیست (آزاد بلگرامی ؎) نمیدانم چسان شد مهربان بر روح غمناکم ؛ که دل آویخت جای بیضهٔ فولاد بر خاکم ؛ مؤلف عرض کند که بر (بیضهٔ آهنین) اشارهٔ این کرده ایم مرکب اضافی است. یکی از معاصرین عجم گوید که بالای مغفر بیضه نما گلولهٔ از فولاد هم قائم کنند تا شمشیر کارنکند آن را هم فارسیان بیضهٔ فولاد گویند واللہ اعلم (اردو) دیکھو بیضهٔ آہنین۔

بیضهٔ قوی اصطلاح. بقول بهار بقاف مضموم تخم قوی که جانوریست معروف و بعربی نعامه خوانند ولیکن از کتب لغت عربیه نعامه بنون بمعنی شترمرغ معلوم می شود (محسن تاثیر ؎) چه پستان بیضهٔ قوی اتهامه ؛ عیان از عنبر اشهب شمامه ؛ مؤلف عرض کند که در خور بیان نبود اضافت بیضه بهر یک پرندی توان کرد ولیکن یکی از علمای معاصرین عجم گوید که (بیضهٔ قوی) بفتح قاف و کسر واو مغفر را گویند واللہ اعلم (اردو) دیکھو بیضهٔ آہنین

بیضهٔ کافور اصطلاح. بقول بهار (ا) یعنی برف است (ملا قاسم مشهدی ؎) بچشم گوهر مقصود دل شد بیضهٔ کافور ؛ مباد اصبح آگاهی بروز واپسین افتد ؛ (انوری ؎) خالی مدار خرمن آتش زدود عود ؛ تا در جهان ز بیضهٔ کافور خرمن است ؛ (ولهٔ ؎) گه بیضهٔ کافور زیان کرد و گهر سود ؛ معنی که چه سود است مرا این مایه زیان را ؛ بهار گوید که دینجا مراد از گهر ژاله است و می تواند که قطرات باران یا شبنم ریاحین باشد صاحب ملحقات برهان مذکر معنی اول گوید که (۲) کنایه از آفتاب و (۳) ماه هم

صاحب بحر ذکر ہر سہ معنی کردہ **مؤلف** عرض کند
کہ بہار تعریف معنی اول خوب نکردہ مراد از ژالہ باشد
کہ بیضۂ را ماند نہ برف کہ شکل بیضہ ندارد و از
ہر دو اشعار انوری کہ گذشت سندش پیدا است
و سند ملا قاسم مشہدی متعلق بمعنی اول نباشد بلکہ
معنی دوم راست و معنی سوم ہم موافق قیاس و بہر سہ
معنی کنایہ باشد (**اردو**) (۱) اولا۔ دیکھو بشک
(۲) دیکھو آفتاب بمعنی خورشید (۳) چاند۔ مذکر۔

بیضہ کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بیضہ دادن و بیضہ نہادن است۔
(کمال اصفہانی ؎) مرغی کہ کرد بیضۂ زرین
آفتاب ۔ بر گوشۂ سرای تواش آشیانہ باد ۔
(**اردو**) انڈے دینا۔

بیضہ کردن مشت مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و انند بمعنی کرد کردن مشت۔
(میر نجات ؎) جانمن اول فتح است مترس
از تک و تاز ۔ بیضہ کن مشت و بران گردن
سختش بنواز ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (**اردو**) مٹھی باندھنا بقول
آصفیہ۔ انگلیاں بند کرنا۔

بیضہ کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
و بہار مرادف بیضہ نہادن بمعنی بیضہ دادن
(میر خسرو ؎) زاد تو نیست بیضۂ دین اے
شکم پرست ۔ تو بیضۂ طلب کہ بط و ماکیان کشد
مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس
(**اردو**) انڈے دینا۔ دیکھو بیضہ نہادن۔

بیضۂ کلاہ اصطلاح۔ بقول ہفت بیضۂ
را گویند کہ بازیگران در کلاہ نگاہ میدارند۔
مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است
(**اردو**) وہ انڈا جو شعبدہ باز اپنی ٹوپی میں
محفوظ رکھتے ہیں۔ مذکر۔

بیضہ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ سندی کہ او از محتشم کاشی پیش کردہ است مصدر مرکب (بیضہ زیر پر گرفتن) راست کہ گذشت و مجرد بیضہ گرفتن چیزی نیست بجز این کہ بمعنی حقیقی است (اردو) انڈا لینا۔

بیضۂ مجلس اصطلاح۔ بقول واستہ بمعنی دائرۂ مجلس۔ صاحبان بحر و اند و بہار عجم ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مراد از حلقۂ مجلس است و سند استعمال این از خاقانی ہ۔ (بیضۂ زرّین) گذشت (اردو) حلقۂ مجلس۔ دائرۂ مجلس۔ جس سے مجلس مراد ہے۔ ذکر

بیضہ نہادن استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ معروف۔ بہار نقل نگارش صاحب بحر گوید کہ صرف بیضہ کشیدن بہ معنی [illegible] دادن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس قریب بمعنی حقیقی است و صاحب اند ہم ذکر این کردہ (ظہیر فاریابی ؎) خروس [illegible] دل تو ما پر زدست در عالم ہ بجای بیضہ نہادہ

ماکیان گوہر ہ (محمد قلی سلیم ؎) جواب نامۂ ما را زبس تغافل کرد ہ ہزار بیضہ کبوتر نہاد بر باش ہ (اردو) انڈے دینا۔

بیضہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (مظہری ؎) پر سیمرغ و بیضۂ اکسیر ہ می توان یافت یا نمی توان یافت ہ۔ (اردو) انڈا پانا۔ حاصل کرنا۔

بی طاقت استعمال۔ بہار بر معروف قانع و صاحب اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی ضعیف و ناتوان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بر آسایید فلک از بی قراری ہ اگر بے طاقتان آرام بخشند (اردو) بے طاقت اور ناتوان بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

بی طاقتی استعمال۔ بمعنی ضعف و ناتوانی است (ظہوری ؎) ناصح میا لعربدہ بر من

(الف ۱۷۶)

سخن مساز ؛ بے طاقتی بصبر و تحمل حوالہ است ؛ (ولہ ص) عشقم معلم ساختہ در قلزم بے طاقتی ؛ با آن ہمہ بے لنگری کشتی بطوفان برکنم ؛ (اردو) ناتوانی ۔ مؤنث ۔

(الف) بی طراوت استعمال

(ب) بی طراوت شدن بہار بند کر

(ج) بی طراوتی الف گوید

کہ بمعنی پژمردہ و خشک است (ظہوری ص) نالہائے بی طراوت رخت بست ؛ گریۂ بردیدۂ پرنم زدست ؛ و (ب) بمعنی پژمردہ و خشک شدن (صائب ص) بے طراوت گرچہ از خط شد نہال فاتنش ؛ خانہ پرداز است چون سیلاب رفتارش ہنوز ؛ و (ج) بزیادت یای مصدری بمعنی پژمردگی و خشکی (ظہوری ص) تا نالہ را سبک بکند بے طراوتی ؛ در سینہ دردہای گران آب می کنم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ہر سہ موافق قیاس است (اردو) الف پژمردہ ۔ خشک (ب) پژمردہ ہونا ۔ خشک ہونا ۔ (ج) پژمردگی ۔ افسردگی ۔ خشکی ۔ مونث ۔

بی طلب استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بے اذن و بے اجازت (صائب ص) بر زبان حرف طلب ہرگز نمی آریم ما ؛ بے طلب را دوست میداریم ما ؛ (ولہ ص) بستی بی طلب نوش از دہان یار می ریزد ؛ ثمر چون پختہ گردد خود بخود از بار می ریزد ؛ (اردو) بے طلب کرینگے ۔ بے طلب ۔ بے خواہش ۔

بی طمع استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بے آز و حرص (شیخ شیراز ص) از بگذار و پادشاہی کن ؛ گردن بی طمع بلند شود ؛ (انوری ص) یکی ہزار کمر بے طمع چیکک ؛ یکی ہزار زبان بے نصیب چون سوسن ؛ **مؤلف** گوید کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے طمع ۔ بے حرص ۔ آس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس کو حرص اور طمع نہو ۔

بیع بہار گوید کہ بالفتح بمعنی خرید و فروخت است اما اکثر استعمال آن در فروختن است

وبقول منتخب بالفتح بمعنی مذکور یکبر اول و فتح ثانی عبادت خانه های ترسایان **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است فارسیان استعمال این ترکیب فارسی مخصوص دارند بافروش که در ملحقات می آید (**اردو**) بیع ۔ بقول آصفیه عربی ۔ مؤنث ۔ فروخت ۔ بکری ۔

بیعانه اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالفتح پیش مزد را گویند که بعربی سلم خوانند خان آرزو در سراج می فرماید که مرکب است از بیع که عربی ست و آنه که برای نسبت است بمعنی زریکه پیش از قیمت به بائع دهند **مؤلف** عرض کند که این داخل قیمت می باشد و علامت تکمیل معامله ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که اندکی از قیمت را نام است که خریدار به فروشنده دهد برای انعقاد بیع (میرزا عبدالرضای متین اصفهانی ؎) مرسودای خال گوشهٔ چشم بتی دارم بپای بیعانه با خود می برم خال سویدا را (ظهوری ؎) بیعانه بازار اثر ارباب عزت را دعا بیعانه دشنام دارند ؎ (**اردو**) بیعانه مذکر دیکھو ارمون ۔

بیعانه دادن استعمال ۔ بمعنی ادا کردن بیعانه باشد به بائع (ظهوری ؎) نقد دین و دل ظهوری می توان بیعانه داد ؎ جنس ناز و عشوه گر ارزان نباشد گو مباش ؎ (**اردو**) بیعانه دینا

بیعانه گرفتن استعمال ۔ بمعنی حاصل کردن بائع بیعانه از مشتری (ظهوری ؎) نکهت سوی تو بیعانه گرفتست از مغز ؎ ای خوشا سودا گر در سر سودا بروم ؎ (**اردو**) بیعانه لینا ۔

بیعت بقول بهار بالکسر مرادف بیع **مؤلف** عرض کند که لغت عربست و بقول منتخب (۱) بالفتح عهد بستن و (۲) بالکسر صومعهٔ ترسایان ۔ فارسیان تای مدوره را بقاعدهٔ خود به تای دراز بدل و به ترکیب فارسی استعمال این کنند بمعنی اول الذکر که در ملحقات می آید (**اردو**) بیعت

بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ عہد باندھنا۔ اطاعت میں ہونا مرید ہونا۔ چیلا بننا۔ معتقد ہونا۔

بیعت بستن باکسی (مصدر اصطلاحی)۔ بقول بہار و بحر و انند (۱) باصطلاح صوفیہ صافیہ مرید کسی شدن و این مجاز است زیرا کہ مرید خویشتن را گویا بدست مرشدی فروشد و فارسیان (۲) بمعنی عہد و پیمان و سازش و موافقت کردن نیز استعمال کنند (انوری ۵) بستہ باکلک او قضا بیعت پ گفتہ بارای او قدر اسرار پ (صائب ۵) پاک بالا دست من بیعت بلطوبی بستہ است پ خوشہ من عقد اخوت باثریا بستہ است پ صاحب بحر از معنی دوم سازش را خارج کردہ صاحب تحقیق الاصطلاحات این را بمعنی بیعت کردن آوردہ و مقصودش غیر از معنی اول نیست **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و این مرکب متعلق بہ بیعت عربی است کہ ذکرش بالا گذشت (**اردو**) (۱) بیعت کرنا مرید ہونا (۲) عہد و پیمان کرنا۔

بیعت خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی طلب بیعت کردن از کسی (قاسمی گنابادی ۵) ہمہ دعوی پرست و فرصت جوی پ ہمہ معنی گذار و بیعت خواہ پ (**اردو**) بیعت چاہنا۔

بیعت رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن بیعت است۔ مُعزی نیشاپوری ۵) نسبتی دارد ہمارا ز او با چشم من پ بیعتی رفتست گویا ہر دو را بایکدگر پ صاحبان بہار عجم و بحر ہمین را بزیادت (باکسی) در آخرش بمعنی مرید شدن قائم کردہ و مرادف بیعت بستن و بیعت کردن گفتہ اند بخیال ماکار از تراکت معنی نگرفتہ اند آن متعدی است و این لازم (**اردو**) بیعت واقع ہونا بیعت ہونا۔

بیعت ستاندن استعمال۔ بقول انند

بمعنی بیعت گرفتن است (زلالی ع) بیعت
به ذوالفقارستاند رقیب ما ؛ **مؤلف** عرض کند
که مؤلفہ در اول ذوالفقار بمعنی از باشد و بس
(اردو) بیعت لینا یعنے کسی شخص کو اپنا مرید بنانا

بیعت شکستن مصدر اصطلاحی۔ صناحب
آصفی و دگر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند خارج از مریدی شدن و کردن یا
ترک مریدی کردن کسی و باغی شدن کسی (اشر
شیرازی ع) بیعت جسم و جان شکست اشر
بخط او دست تا بهم داد است ؛ (انوری
ع) از ملکان عهد تو هر که نجست از نخست ؛
مذهب باطل گرفت بیعت داور شکست ؛
(اردو) بیعت باقی نہ رہنا بیعت ترک کرنا
باغی ہونا۔

بیعت کردن باکسی استعمال۔ بہار
این را مرادف بیعت بستن گفتہ کہ بجایش گذشت
و صاحب بحر ہنر بانش و صاحب آصفی (ذکر
بیعت کردن) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بیعت کسی کردن و مرید وے شدن
(طالب آملی ع) ترک ما کردی و مہر و لطف بیعت
با تو کرد ؛ ناز و استغنا ولی ہم عہد و ہم پیمان ماست
؛ (اردو) کسی کی بیعت کرنا۔ مرید ہونا۔

بیع دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و
انند بہا یا بیعانہ دادن (وحید ع) روبسوی
عالم بالا نہاد ؛ مشتریش نقد روان بیع داد ؛
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و بیع
در اینجا مخفف بیعانہ باشد یا عوض بیع (اردو)
بیعانہ دینا یا قیمت ادا کرنا۔

بی عدیل استعمال۔ بقول بہار معروف
و صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ گوید کہ
بمعنی بے نظیر و بے مانند باشد **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے مثل
بے نظیر۔

بیع زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار

وبخرو انند بمعنی خریداری کردن (ظہوری ؎)
رہ مایہ داران ایمان زنند پ بخرو ار ببیع دل وجان
زنند پ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) خریدنا۔

بی عقل استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ
بمعنی بیدانش **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است (اردو) بے عقل۔ بے وقوف۔

(۱) **بیگاہ** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ عوامض
(۲) **بیگہ** سخن بالفتح وکاف فارسی بمعنی جائے
بیع وشرا **مؤلف** گوید کہ (۲) مخفف (۱) است
بحذف الف از (۱) (نظیری ؎) آن را کہ قبول
تو خریدار نباشد پ در بیگہ جان و دلش یار نباشد
(ظہوری ؎) در ہم کش کالای شکیب این ہمہ
کردیم پ در بیگہ عشوہ گران پاک فروشیم پ (اردو)

مقام بیع یعنے بازار۔

بیع نامہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بمعنی دستاویز وسند بیع **مؤلف** عرض
کند کہ قلب اضافت نامۂ بیع۔ موافق قیاس
است (اردو) بیعنامہ۔ بقول آنندراج۔
اسم مذکر۔ بکری پتر۔ قبالہ۔ دستاویز فروخت

بی غایت استعمال۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بمعنی نامہربان **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) نامہربان

بیع وشرا کردن استعمال۔ بمعنی حقیقی
خرید وفروخت کردن است (ظہوری
؎) متاع رنج بسیار است نقد راحتے
داری پ زیان خود مکن بیع وشرائی می توان
کردن پ (اردو) خرید وفروخت کرنا۔

(۱۴۷۴)

بیعہ خان آرزو در سراج بحوالہ (امام سیوطی در مہذب) گوید کہ بیای معروف وعین مہملہ
مفتوح فارسی معرب وفرماید کہ اصل فارسی معلوم نیست چرا کہ عین مہملہ در فارسی نباشد بہر تقدیر
بمعنی معبد ترسایان است۔ صاحب سواد التبیل می فرماید کہ بکسر اول وفتح عین مہملہ معرب باشد

وصاحب منتخب این را بالکسر بمعنی صومعهٔ ترسایان لغت عرب گفته صاحب انند ذکر این نکرده نمیدانیم که صاحب سراج چرا این را خلاف موضوع خود در فارسی جا داد و ما این را لغت عربی زبان دانیم نه فارسی و نه معرب (اردو) گرجا۔ آتشخانه۔ مذکر۔

بی عیب بقول انند بجوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح عین مهمله بیداغ و عیب و بی نقص **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے عیب۔ بقول آصفیه بے داغ۔ بن کلنک۔ بے نقص۔ پاک

بیغا بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی وغین نقطه دار بالف کشیده نام مرغی است که از هندوستان آورند و بطوطی اشتهار دارد و آن را طوطک نیز گویند صاحبان ناصری وهفت وجامع هم ذکر این کرده اند وخان آرزو در سراج گوید که بقول برهان نام مرغی و این بچند وجه غلط اول آنکه عربی است دوم حرف دوم نیز بای است وسوم آنکه مشدد است وعجب آنکه در فصل با نیز آورده **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت تبدیل این بر (بیغا۔ به بای فارسی دوم) عرض کرده ایم۔ صاحب محیط بر (بیغا بهر دو موحده) ذکر این هم کرده گوید که اسم طوطی است و بر طوطی گوید که معرب توتهٔ هندی است و بیغا بدو بای موحده وگیلانی در حرف بای موحده بایای تحتانی نوشته یعنی بیغا و آن طائریست مشهور اکثر سبز رنگ مقوس منقار وافضل طیور بتعلیم کلام وسریع التکلم وضحک می کند رنگارنگ می باشد مزاج آن گرم در دوم وخشک در اول وردی الکیفیت بسیار دیر هضم وگویند خوردن آن مفرح قلب وجهت القیام قروح کهنه نافع وخوردن زبان ودل آن مورث فصاحت وسرعت تکلم اطفال که بدیر تکلم کنند ورافع لکنت زبان وضماد گوشت آن جهت رفع تألیل دمیر گین آن جهت دفع کلف وآثار وتحسین رنگ رخسار وخوردن آن جهت ازالهٔ بیاض چشم نافع است

وافعال وخواص آن بقول اہل ہند در رتوتہ گذشت (اردو) صاحب آصفیہ نے توتا پر کہا ہے
۔فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک پرند کا نام جس کے پر سبز۔ چونچ سرخ اور گلے میں طوق ہوتا ہے طوطا شکر

(الف) بیغارہ بقول برہان بفتح اول بروزن نی زار وگہوارہ ہر دو بمعنی سرزنش وطعنہ

(ب) بیغارہ صاحب سروری بر (ب) قانع صاحبان رشیدی وجامع وانند ذکر ہر دو
کردہ اند صاحب ناصری بذکر **الف** بدیل آن ذکر ب ہم کردہ خان آرزو در سراج نسبت
ہر دو گوید کہ بای فارسی ہم آمدہ ظاہرا مبدل معلوم می شود **مؤلف** عرض کند کہ بیغارہ بہ بای
فارسی وہای ہوز در آخر اسم جامد فارسی زبان است و (ب) مبدل آن چنانکہ اسپ واسب
و الف مخفف ب بحذف ہای ہوز (انوری ب ۵) چو عزم خدمت آن بارگاہ دیدم را
بکہ صحن وسقفش بیغارۂ زمین وسماست بکہ بدست حادثہ بندی نہاد بر پایم بکہ ہیچ حادثہ
گاہی نہان وگہ پیداست بکہ (حکیم اسدی ۵) ز فرمان شہ تنک وبیغارہ نیست بکہ بہر وجہ
کہ راز مہ چارہ نیست بکہ (اردو) **الف و ب** طعن۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر عیب جوئی
۔طعنہ۔ مہنہ۔ سرزنش۔

بیغال بقول برہان بکسر اول بروزن قیفال بمعنی نیزہ کہ بعربی رمح خوانند صاحب سروری
بجوائز نسخہ حسین وفائی ذکر این کردہ وصاحبان رشیدی وناصری وجامع وانند وہبت ہم ذکر
این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ ہمان بیغار است کہ رای مہملہ را بلام
بدل کردند و در میان طعنہ بمعنی سرزنش وبمعنی نیزہ زدن اشتباہ افتادہ فتامل۔ **مؤلف** عرض
کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است وچہ خوش تبدیل۔ شک نیست کہ رای مہملہ بہ لام وبالعکس آن

تبدیل می یابد ولیکن نه دریجاکه بدون ضرورت عمل کنند اگر بیغار بمعنی نیزه می بود البته قیاس تبدیل درست می شد وچون چنین نیست چه ضرورت است که کار به تبدیل گیرند که خالی از فضولی نباشد بیغال بمعنی نیزه اسم جامد فارسی زبان است وبس (اردو) نیزه۔ مذکر۔ دیکھو ارتوج۔

بیغان المقبول شمس بمعنی عهد وپیمان هرزه۔ **مؤلف** عرض میکند که بدون سند استعمال مجرد قولش در خور اعتماد نباشد که معاصرین عجم بر زبان ندارند البته به بای فارسی بمعنی عهد وپیمان وبمعنی هرزه هم بجایش می آید ولیکن این را مبدل هم نتوان گفت که سند استعمال فارسیان از نظر ما نگذشت (اردو) دیکھو پیغان۔

بی غایت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی پایان وبی نهایت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے حد۔ دیکھو بے پایان۔

بی غرض استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی طامع وبی پروا **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے غرض بقول آصفیہ۔ بے پروا۔ بے مطلب۔ بلا واسطہ۔

بی غش وغل استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح غین اول وکسر غین ثانی بمعنی خالص وصاف **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) خالص۔ ہماری رای مین بے غل وغش بھی اردو مین کہہ سکتے ہین مگر حیرت ہے کہ صاحب آصفیہ نے (بے غل وغش) پر بے دریغ۔ انداد دہند۔ اناپ شناپ۔ بے فکری سے۔ افراط سے۔ بکثرت لکھا ہے اور **مؤلف** کا خیال ہے کہ آپ کا تسامح ہے

بی غم استعمال۔ بقول بہار آنکه غم نداشته باشد صاحب انند باتفاق معنی بالا گوید که (بی غمی) بمعنی بی غم بودن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے غم۔ وہ شخص جس کو رنج وغم نہ ہو۔

بی غمانہ استعمال۔ بقول بہار در تعریف نفس و وضع مستعمل (صائب ؒ) چون غنچہ داشتم دل جمعی در سینہ چمن پر باد داد یک نفس بیغمانہ ام (ولہ ؒ) اگرچہ ہر نفسم گردکارروان غم است بجان رسیدہ ام از وضع بیغمانۂ خویش و فرماید کہ نیز کنایہ ازان کہ وضع بیغمان داشتہ باشد صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این مثل بیغم است ضرورت نداشت کہ اصطلاح یا استعمال خاص ذکر این کنند تخصیص بنفس و وضع ندارد (اردو) مثل بیغم کہ

بی غمی استعمال۔ بقول ہفت بمعنی بیغم بودن صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر (بیغم) زائد است و بس بی رنج و غمی (اردو) بے غمی۔ مونث۔

بغین بقول شمس بفتح اول و ثالث صدای آب **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ازین ساکت و دیگر محققین ذکر این کردہ اند مجرد قول محقق بی تحقیق اعتبار را نشاید و بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اردو) پانی کی آواز۔

بغی بقول لغات برہان بفتح اول و کسر اول ترجمہ دفع است و فرماید کہ بجای حرف ثانی بای ابجد ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ نظر بہ اعتبار محقق این را فارسی قدیم دانیم۔ حالا بر زبان معاصرین عجم متروک است (اردو) دفع۔ بقول آصفیہ دور۔

بی غیرت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی حمیت و بی حیا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے غیرت بقول آصفیہ بے شرم۔ بے حیا۔

بیفا بقول شمس بفتحتین در فارسی زبان نام نوائی است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ازین خبری ندارند بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اردو) بیفا فارسی مین ایک راگنی کا

نام ہے جس کی صراحت مزید افسوس ہے کہ نہ ہو سکی۔ مؤنث۔

بی فرجام (۳۶۷) استعمال۔ بمعنی بی انجام است و موافق قیاس کہ فرجام بمعنی انجام و انتہا می آید (انوری ؎) محنت خصم تو چون دور فلک بی پایان ٭ مدت عمر تو چون عمر ابد بی فرجام ٭ (ولہ ؎) محنت دشمن تو بی پایان ٭ مدت دولت تو بی فرجام ٭ (اردو) بے انتہا۔ بے انجام۔

بی فرزانہ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بی دانش و فرماید کہ قیاس آنست کہ نافرزانہ باشد۔ (شیخ شیراز ؎) خلق می گویند جاہ و منصب از فرزانگی است ٭ گو مباش اینہا کہ ارزان و بی فرزانہ ایم ٭ صاحبان اند و بحر ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قواعد و قیاس است (اردو) بے عقل۔

(الف) بیفرمان اصطلاح۔ الف بقول بہار آنکہ محکوم کسی نشود صاحبان اند و بحر ہمزبانش (سیر عمری ؎) نہ بفرمان من است این دل معشوقہ پرست ٭ ہمہ فریاد مرا زین دل بی فرمان است ٭ (جمال الدین عبد الرزاق ؎) چو آفتاب جہان سوز ہمچو اختر شوخ ٭ چو روزگار لجوج و چو چرخ بی فرمان ٭ (انوری ؎) با دل گفتم چو یار بی فرمانست ٭ این صبر ہوس پختن بی پایان است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (ب) بر یادت یای مصدری بمعنی نافرمانی است (ولہ ؎) بر وانی نفاذ امرت ٭ کان نرفتہ است ز بیفرمانی ٭ (اردو) **الف** نافرمان بقول آصفیہ حکم نہ ماننے والا (ب) نافرمانی۔ بقول آصفیہ حکم عدولی۔ سرکشی۔ عدول حکمی۔ انحراف۔

بی فروغ استعمال۔ بقول اند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی رونق **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و مرکب اضافی (اردو) بے روپ۔ بقول آصفیہ بے آب۔ بدنما **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بے رونق اور بے فروغ بھی کہہ سکتے ہیں

بیفہ بقول شمس بیای معروف و فتح فا چوبیست بوسیدہ کہ در خارستان بکار سوختن برند
مؤلف عرض کند کہ مجرد بیان شمس در خور اعتبار نیست معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (**اردو**) جلانے کی لکڑی۔ مؤنث۔

بی فہمی استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی دانشی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و بی فہم بمعنی بی دانش ہم آمدہ (**اردو**) بے عقلی۔ بے وقوفی۔ مؤنث۔

بی قاعدہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی نظم و بی ترتیب **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست (**اردو**) بے قاعدہ دیکھو بے پہ کار۔

بی قال استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی خاموش و گنگ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) دیکھو بے زبان

بی قدر استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی رتبہ و بی عزت **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست (ظہوری ؎) نتوانم کم از ظہوری بود ؎ گرچہ ببقدرم اینقدر گویم ؎ (**اردو**) بے عزت۔ دیکھو بے آبرو۔

(الف) **بی قدر کردن** استعمال۔ الف

(ب) **بی قدر ماندن** بمعنی بی آبرو

(ج) **بی قدری** کردن است (سائب ؎) فقر بی قدر کند سلطنت عالم را ؎ ہوس ملک نباشد پسر ادہم را ؎ و (ب) لازم الف یعنی بی عزت و آبرو ماندن (ظہوری ؎) شہد بی قدر زلب ہای شکر خای تو ماند ؎ سرو در کوتہی اقامت رعنای تو ماند ؎ و (ج) بزیادت یای مصدری بر (بی قدر) بمعنی بی آبروئی است (ظہوری ؎) تا بہ کی گریند بر بیقدری من دوستان ؎ دشمنان خندند گر گویم کہ ہامن دشمنست ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ موافق قیاس

(۷۴۵۳)

(اردو) الف بے قدر کرنا۔ بے عزت کرنا۔ بے آبرو کرنا (ب) بے عزت رہنا۔ بے آبرو رہنا (ج) بے قدری۔ بے عزتی بے آبروئی مؤنث

بی قدم استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر کنایہ از بی اصل و بی بنیاد مؤلف عرض کند کہ بہ کسر قاف و فتح دال مہملہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو بے اصل بے بنیاد بھی کہہ سکتے ہیں۔

بی قرار استعمال۔ بقول بہار معروف و صاحب انند گوید کہ بمعنی بی سکون و بی صبر و مضطرب و سراسیمہ (ظہوری ؎) پیند راست برآتش ہزار صبر و قرار یافت کہ بی صبر و بی قرار منم ؎ (اردو) بے قرار بقول آصفیہ بے تاب۔ بے صبر۔ ناشکیبا۔

(الف) **بی قرار گردیدن** استعمال۔ (الف)

(ب) **بی قرار ماندن** بمعنی بی صبر

(ج) **بی قراری** و بی سکون و سراسیمہ شدن است (صائب ؎) فلک زانگہ من باوقارمی گردد پ زمین زسایۂ من بیقرار می گردد پ و (ب) مرادف الف (انوری ؎) از غم تو در دلم قرار نمانده است پ با غم تو در دلم بیقرار نمانده است پ و (ج) بزیادت یای مصدری بمعنی بی تابی و سراسیمگی باشد (صائب ؎) شمع چندانی کہ سوزد بال و پر پروانہ را پ بی قراری می دہد بال دگر پروانہ را پ (اردو) الف بے قرار ہونا (ب) بے قرار رہنا (ج) بیقراری۔ مؤنث بمعنی بے تابی۔ پریشانی۔

بی قرین اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بی مثل و بی نظیر۔ صاحبان انند و غیاث ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این بی صاحب و ہم نشین است و موافق قیاس (اردو) بے مثل بے بدل۔

(الف) **بی قرینگی** اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث۔ نیامیختن چیزی بہ چیزی و مراد از

یکتائی در امری و ثانی نداشتن در کاری **مؤلف** عرض کند که ----------

(ب) بی قرینہ بقول بہار بمعنی بی عدیل ایضاً

ے) مژگان زردخانہ بر انداز سینہ است ۔ الماس در خراش جگر بی قرینہ است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ قرینہ بقول انند لغت عرب است بمعنی نقش و پیوستہ شدن چیزی بچیزی و مناسبت معنوی میان دو امر و مناسبت ظاہری میان دو چیز و آنچہ معاذ یکدیگر باشند در بنیاد عمارت و فرماید کہ فارسیان بمعنی مثل و مانند ہم استعمال کنند و این مجاز است چنانکہ باقر کاشی گفتہ (ے) ما تیر و شبیم و در جہان نیست ۔ امروز کسی قرینۂ ما ۔ پس قول محققین بالا موافق قیاس می نماید ما برای (الف) مشتاق سند می باشیم و برای (ب) سند باقر کاشی من وجہ بکار می خورد **(اردو) الف** یکتائی ۔ بے مثالی ۔ (ب) یکتا ۔ بے مثل ۔ بے بدل ۔

بی قصد استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

(۱) بلا ارادہ و اضطرار آمد (۲) باکراہ و (۳) بمعنی ناگہان و ہم او (بی اختیار) را مرادف این گوید **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و معنی حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن مشتاق سند استعمال می باشیم برای معنی دوم و سوم **(اردو)** (۱) بے اختیار (۲) کراہت سے (۳) یکایک ۔

بی قصور استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی جرم و بی گناہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو)** بے قصور ۔ بقول آصفیہ ۔ بے گناہ ۔ بے خطا ۔ وہ شخص جو خطا وار نہ ہو ۔ غیر ملزم ۔

بی قیاس استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی حساب و بی شمار **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو) بے قیاس** بقول آصفیہ خیال سے باہر ۔ بے حد ۔ بے انتہا ۔

بی قید استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

بمعنی مطلق العنان و آزاد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے قید۔ دیکھو بے افساد۔

بی قیمت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی کالای بیش قیمت (میر صیدی ؎) در زمان ما بجایست لیکہ بی قیمت بود ؎ عین وارد قطرہ نیسان اگر گوہر شود ؎ **مولف** عرض کند کہ مرادف بی بہاست کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو بے بہا

بیکار استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی شغل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) نیست یک چشم زدن آن خم ابرو بی کار ؎ قبلہ شوخ ستر از قبلہ نما را دریاب ؎ (اردو) بے کار بقول آصفیہ نکما۔ ناکارہ۔ ہیچکارہ۔

بی کار شدن استعمال۔ بمعنی بی شغل شدن یا معطل و بی مصرف گردیدن (صائب ؎) گرچہ خط از حلقہ ہای زلف او بی کار شد ؎ ہست پا بر جا چو مرکز حال طرارش ہنوز ؎ **مؤلف** گوید کہ موافق قیاس است (اردو) بے کار ہونا بے مصرف ہونا۔ کام کا نہ رہنا۔

بی کار گذاشتن استعمال بمعنی بی کار کردن است (انوری ؎) مرا صورت نمی بندد کہ دل یار دگر گیرد ؎ مرا بیکار بگذارد بی کار دگر گیرد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بے کار چھوڑنا۔ بے کار کرنا

بی کاری فروختن مصدر اصطلاحی بمعنی بیکار بودن است (ظہوری ؎) بر گرفتاران بہ آزادی گذشتن عیب دان ؎ چند بیکاری فروشی بی ہنر کاری بجز ؎ (اردو) بے کار رہنا۔

بیک انگشت او بستہ اصطلاح بہار گوید کہ ظاہر اینست کہ در مقام مدح شخصی نظر بعظمت شان و کمال اقتدار او گفتہ می شود۔ یعنی بکمتر توجہ او سر انجام می یابد (محسن تاثیر ؎)

بقدرت خامۂ صاحب سخن دستی چنان دارد
کہ چندین رستم دستان بیک انگشت او بستہ
اند نقل نگارِ بہار **مؤلف** عرض کند کہ اظہار و
کسی است یعنی رستم دستان باوجود قوت و زور
خود و ابستۂ یک انگشت ممدوح است یعنی پیش
ممدوح قوتی ندارد (اردو) اس کا محتاج ہے
۔ اس کے ایک اشارے کا تابع ہے۔ اس کا محکوم ہے

بیکبار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح اوّل و ثانی و سکون کاف موحدہ بالف کشیدہ
و رای مہملہ زدہ یعنی ناگاہ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) یکبارگی۔ دیکھو
بارے کے گیارہویں معنے۔

بیک بستر خفتن استعمال۔ بقول بہار کنایہ
از کمال بی تکلفی و بی حجابی است صاحب انند نقل
نگارش (صائب ؎) از پاک دامنان نکند حسن
احتراز ؎ با آفتاب خفتہ بیک بستر آینہ ؎ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) کمال
بی تکلفی۔ بے حجابی۔ مونث۔

بیک پاسا اصطلاح۔ بقول شمس بکسر با
بمعنی کلیم **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس
و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معلوم
عجم بر زبان ندارند۔ بدون سند استعمال۔
مجرد بیان صاحب شمس کہ محقق بی تحقیق است
اعتبار را نشاید (اردو) کمبل۔ کملی۔ دیکھو
(دیکھو برتکان)

بیک پاستادن مصدر اصطلاحی۔ بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند
نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ استادن
بانتظار یعنی یک پا را بر زمین داشتن و پای
دیگر بر داشتہ منتظر حکم و آمادۂ رفتار بودن
و این کنایہ ایست لطیف۔ (ملا غنیمت ؎)
پرستاران ہندی شوخ و زیبا ؎ ستادہ بر سر
خدمت بہ یکپا ؎ (صائب ؎) در انتظار
صحبت پروانہ مشربان ؎ چون شمع تا بصبح بیکپا

ستادن ؛ (اردو) منتظر ہونا۔ دکن مین (ایک پاؤن پر ہونا) انھین معنون مین مستعمل ہے

بیک پا گریختن مصدر اصطلاحی۔ مبالغہ است در گریختن بمعنی بدحواس و بسرعت تمام گریختن کہ پای دیگر بر زمین قرار نگیرد از سرعت ؛ مؤلف عرض کند کہ (بیک پا گریختن) موافق و موافق قیاس (انوری ؛) دل و دین و می و معشوق تو خواست بر سر یک پای گریخت ؛ (اردو) سر پر پاؤن رکھنا۔ سر پہ پاؤن رکھکر بھاگ جانا سر پہ پاؤن رکھکر اڑ جانا۔ بقول آصفیہ نہایت بے تاب و بیقرار اور بدحواس ہوکر بھاگ جانا۔ جلد بھاگ جانا۔ (میر حسن ؛) پہنچے نہ برق دوڑ کو تیرے سمند کی ؛ ہر چند اپنے سر پہ رکھے شعلہ وار پا ؛ (حضر ؛) دھوپ مین جلتے جنون جون جون زمین پر پاؤن تھے ؛ جون بگولا بھاگتے ہم سر پہ رکھ کر پاؤن تھے ؛ (مومن ؛) بیخودی مین نہ بات کا سر پاؤن پہ آئر گئے ہوش رکھ کے سر پاؤن

بیک پرکار گذاشتن مصدر اصطلاحی بقول بہار بیک اندازہ و صاحب اندراج گذاشتن (اسمعیل ایما ؛) بیک پرکار ما را کی گذارد ؛ جنون دوری دیوانہ ما ؛ مؤلف عرض کند کہ (بیک پرکار) بمعنی بریک راہ راست و بریک قانون و معنی این مصدر (بریک قانون قائم داشتن) و این کنایہ ایست موافق قیاس (اردو) ایک طرز یا ایک رنگ پر قائم رکھنا۔

بیک پہلو افتادن مصدر اصطلاحی۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۱) در پی یک ؛ ربودن بجد و کد تمام (اشرف ؛) بستہ کمر کینم از قبضہ کمان او ؛ در کشتن من تغیش افتاد ؛ بہ یک پہلو ؛ صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند و بہار انیقدر اضافہ کند کہ (۲) بمعنی غیرت و حمیت ورزیدن ہم گفتہ مؤلف عرض کند کہ ہر دو معنی از ہمین یک شعر اشرف پیدا کردہ بمعنی اول کنایہ ایست لطیف و موافق قیاس

ومعنی دوم ہیچ وہیچ تعلق ازین مصدر اصطلاحی
ندارد و باسناد اشرف ہم آن را تعلقی نیست۔
(اردو) (۱) کد کے ساتھ کسی کام کے درپے ہونا
(۲) غیرت اور حمیت کا اظہار کرنا۔

بیک پیمانہ کشیدن مصدر اصطلاحی۔
بہار واندازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
مرادف (ازیک پیمانہ نوشیدن) است کہ بجایش
گذشت (صائب ؎) کم نہ از لالہ صاف و دردی
این میخانہ را کہ بالب خندان بیک پیمانہ می باید کشید
کہ (اردو) دیکھو (ازیک پیمانہ نوشیدن)

بیک چشم دیدن مصدر اصطلاحی خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ بمعنی تفاوت نکردن در
گدا و تونگر (تاثیر ؎) مرا از فطرت خورشید
تابان این پسند آمد کہ بایک چشم می بیند بزرگ
وخرد دنیا را کہ صاحب بحر ہمزبانش۔ بہار گوید
کہ بنظر مساوات دیدن درمیان دو چیز متضادین
وبینہما تفاوت نکردن۔ صاحب اند نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ در آخر این مصدر
اصطلاحی باید کہ (دو چیز را یا ہمہ را) زیادہ
کنیم یعنی

بیک چشم دیدن دو چیز را یا ہمہ را یعنی
مساوات ملحوظ داشتن در دو چیز یا دو کس یا ہمہ
وہیچ ضرورت گدا و تونگر یا دو چیز متضاد در
تعریف این درست نیست۔ خان آرزو صاحب
بحر (گدا و تونگر) را در معنی این نظر بر سند تاثیر
داخل کردہ اند و این تخصیص از شان تحقیق دور
است و زلہ بردارش بہار خواست کہ اصلاح
تعریف کند ولیکن (دو چیز متضادین) آن را
از راہ بر دفاتل و این مرادف (ازیک چشم
دیدن ہمہ را) باشد کہ بجایش مذکور شد (صائب
؎) ہمچو خورشید بیک چشم جہان را دیدن
نیست از نقص بصیرت کہ زر و سنگ یکسان
(اردو) ایک آنکھ سب کو دیکھنا۔ بقول
آصفیہ سب کو ایک نظر دیکھنا۔ سب کو مساوی

سمجھنا۔ سب سے ایک ہی طرح پیش آنا۔ اپنے بیگانہ کو برابر سمجھنا۔ دیکھو (از یک چشم دیدن ہمہ را)

بیکدست دو ہندوانہ نگنجد مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند چون بینند کہ کسی کار از حوصلۂ خود زائد می کند کہ درست نشود و طاقت سرانجامش ندارد (اردو) دکن مین کہتے ہین ایک ہاتھ مین دو خربزے نہین سماتے" یہہ کہاوت ترجمہ ہے اس فارسی مثل کا۔ مطلب یہہ ہے انسان کو چاہئے کہ ہر ایک کام اپنے حوصلہ سے زیادہ نہ کرے جس کی عہدہ برائی نہ ہو سکے جیسا کہ ایک ہاتھ سے دو خربزے نہین اٹھا سکتا۔

بیک دندانہ خندیدن مصدر اصطلاحی بہار ذکر این کردہ گوید کہ بیک وضع خندیدن است (صائب ؒ) اگر خار است اگر گل مایۂ خوشحالی دارد ؛ کلید و قفل این منزل بیک دندانہ می خندد ؛ صاحب اند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ایک وضع پر ہنسنا۔

بیک دندانہ سخن گفتن مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند بیک وضع سخن گفتن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؒ) خار دیوار تو با نظارگی و باغبان ؛ از دلازاری بیکدندانہ می گوید سخن ؛ (اردو) ایک طرز پر بات کرنا۔ کہنا۔

بیک دندانہ ناز کشیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند بیک وضع ناز کشیدن است (صائب ؒ) در بہارستان یکرنگی بلند و پست نیست ؛ ناز خار و گل بیکدانہ می باید کشید ؛ **مؤلف** عرض کند کہ برداشت ناز کردن بمساوات است یعنی ناز ہر کسی را بیک وضع برداشت کردن۔ (اردو) مساوات کے ساتھ ناز سہنا۔

بیکران استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی حد و بی نہایت۔ صاحب فدائی کہ از علمائے معاصرین عجم بود در فرہنگ خود گوید کہ ہر چیز کہ کنارہ و پایانش پدیدار نباشد (انوری ؎) لیک چون حکم شہنشہ در میان آمد چہ باک ؎ خود چنان پندار جرم بیکران آوردہ ام ؎ (اردو) بے حد و بے حساب۔

بیکرانہ استعمال۔ این ہمانست کہ اشارہ باینجا بر (بیکرانہ) گذشت مرادف (بیکران) کہ بجایش مذکور شد (انوری ؎) راہی است بیکرانہ غم عشق و مرا ؎ چون پای صبر نیست بپایان نمیرسم ؎ (اردو) بے حد۔ دیکھو بیکران اور بیکرانہ

بیکروزہ محتاج کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ بنان چاشت محتاج کردن مبالغۂ افلاس است (زلالی ؎) منطاعی بروز و یوم تاراج کرد ؎ سخن را بیک روزہ محتاج کرد ؎ صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) روٹی روٹی کو محتاج کرنا۔

(۱) بی کس اصطلاح۔ بی یار و مددگار را صاحب ؎ آنکس کہ کسش نیست کسِ اوست خداوند ؎ بی کس بود آن کس کہ درین خانہ کسی ہست ؎

(۲) بی کسانہ از ہمین است بمعنی (بحالت بی کسی و بی یاری) (ظہوری ؎) چہ بی کسانہ نہادیم سر ببالینش ؎ بغیر داغ جنون کس نماند بر سرما ؎ (اردو) (۱) بے کس بقول آصفیہ بی یار و مددگار۔ وہ شخص جس کا کوئی دوست نہو۔ عاجز (۲) حالت بے کسی مین۔ بے بسی مین۔

بی کس و کو اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند آنکہ قوم و برادران و رفیقان نداشتہ باشد (رہی شاپوری ؎) گریہ از نالیدن شاپور برمن زور کرد ؎ از غریب بی کس و کوئی بیاد آمد مرا ؎ (محمد یوسف یوسف ؎) بروز شادی و غم بی کس و کو نیستم یوسف ؎ چو بلبل نغمہ پردازے

چو تمری نوحه گر دارم ۔ مؤلف عرض کند که مرادف بیکس و موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بے کس۔

بیکسی استعمال ۔ یعنی بی یاری مؤلف عرض کند که یای مصدری بر بیکس زیاده کرده اند دیگر هیچ (ظهوری ؎) تا کس و کوی بیکسیان گرد و ۔ چقدر بیکسی علاوه دارد ۔ (صائب ؎) ز بیکسی مدل صاف من غباری نیست ۔ گهر غریز شود چون یتیم می گردد ۔ (اردو) بیکسی۔ مؤنث

بیک شاخ چادر افگندن مصدر اصطلاحی بقول واسته یکسو کردن زنان رعنای خود چادر خود را بجهت اظهار حسن ترکیب و اعضا۔ (صائب ؎) هر نخل پر شگوفه درین باغ لیلی است ۔ پاکیزه گی فگنده بیک شاخ چادرش ۔ (میر نجات ؎) اگر بناز بیک شاخ افگنی چادر ۔ دگر شگوفه نگردد بشاخسار سفید ۔ با صاحبان بحر و بهار عجم واسند هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که در کلام صائب و میر نجات بمعنی لازم است و در شعر میر نجات بمعنی متعدی حاصل هر دو برای این اصطلاح یکی است ۔ زنان رعنا که مقصودشان اظهار حسن خود است چون به سیر باغ می روند چادر بر شاخی بطریق پرده می اندازند و بر دو شاخ نمی بندند و عادت است که چادری که بر یک شاخ افگنده شود کار پرده نمی کند و پی پردگی می شود و همین باشد مقصودشان و از همین آئین این مصدر اصطلاحی قائم شد که معنی آن اظهار رعنائی کردن است محققین بالا تعریف خوشی نکرده اند و همین صراحت بر (بشاخ چادر افگندن) هم گذشت (اردو) عرض حسن کرنا اظهار رعنائی کرنا۔

بیک شاخ چادر انداختن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب بحر این را مرادف (بیک شاخ چادر افگندن) گفته سندی پیش نکرد مؤلف عرض کند که عیبی ندارد موافق قیاس است که در افگندن و انداختن فرقی نیست (اردو)

دیکھو بیک شاخ چادر انگندن کا ترجمہ۔

(الف) بیک قرار بودن

(ب) بیک قرار خفتن

مصادر اصطلاحی الف بیک طرز و بیک حالت بودن و (ب) بیک باز و خفتن و حرکت در خواب نکردن (صائب) دایم بیک قرار بود بیقراریم ؎ بی طاقتی سپند مراجستہ نیست (ولہ) رگ فسردۂ خود را بنیشتر بران ؎ چو خون مردہ ہمہ شب بیک قرار مخسب ؎ (اردو) الف ایک حالت مین رہنا (ب) ایک کروٹ سونا۔

بیک قلم

اصطلاح بقول بہار واند کنایہ از تمام و مجموع (ملا مفید بلخی) عالم بیک قلم شدہ در چشم من سیاہ ؎ تا زیر مشق خط شدہ روی چو ماہ تو دلہ خطش گرفتہ مغبۂ رو را بہ یک قلم ؎ یارب کسی مباد چو روز سیاہ من ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) یک قلم کہہ سکتے ہین۔ تمام ترکی مین یک قلم کا استعمال ہی جیسے "اس نے یکقلم میری استدعاؤن کو نامنظور کر دیا" یعنے میری تمام استدعائین نامنظور ہوئین اور اُن کا کوئی حصہ منظور نہوا

بیک کنار نہادن

مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار واند کنایہ از دور کردن (ظہوری) نہادہ است ظہوری ہوای بوس و کنار ؎ بیک کنار ہوس و کنار سوگند است ؎۔ **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بیک سو کردن و کنایہ از دور و نامنظور کردن است (اردو) دور کرنا۔ نامنظور کرنا۔

بیکم

بقول سروری بفتح با و کاف صفہ و ایوان کہ بشکم نیز گویند (ناصر خسرو) بسی رفتم پس آز اندرین پیروزہ گون بیکم ؎ کم آمد عمر و نامد مایہ آز و آرزو را کم ؎ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا تصحیف بشکم است صاحب جامع ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج با رشیدی اتفاق دارد و بشکم را اصل می پندارد **مؤلف** عرض کند کہ ما بر بشکم کہ گذشت اشارۂ اصلیت آن کردہ ایم و صفہ و ایوان شکم منزل را ماند و موحدہ اول

زائد پس دیگر لغات مرادف آن که گذشت مبدل همان است که صراحتش همدرا بجا کرده ایم و این مخفف آن که فارسیان شین معجمه را از بشکم حذف و پس ازان تحتانی باظهار کسره زیاده کردند (اردو) دیکھو بشکم۔

بی کم و کاست استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی نقصان یعنی کامل و متمم **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی چیزی که کمی و کاستگی ندارد۔ کامل است بعض عجم هم بر زبان دارند گویند "بی کم و کاست رایش را قبول کردم" و "در تحقیق و وزن بی کم و کاست برآمد" و "بی کم و کاست احوالش را بیان کردم" (اردو) بے کم و کاست بقول آصفیہ بغیر گھٹائے بڑھائے ٹھیک ٹھیک۔ جون کا تون۔ صحیح صحیح۔

بی کنار استعمال۔ (۱) صفت آب و دریا یعنی بحری و دریائی و آبی که کناره ندارد و (۲) مجازاً بمعنی بی حد و این کنایه باشد (صائب ۱۵) دو چشم روشن ماهی درون پرده آب ۔ دو شاهد است که در آب بی کنار خسپ ۔ (ولہ ۱۵) گوهر از گردنبی ساحل التفاتی کند ۔ ورنه آن دریای رحمت بی کنار افتاده است ۔ (ولہ ۱۵) ندارد از شکست خلق پروا دیدۂ حق بین ۔ که کشتی بی خطر باشد چو دریا بی کنار افتد ۔ (انوری ۵۲) باقی بدو امی که امتدادش چون عمر ابد بی کنار باشد ۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) (۱) بے کنار۔ دریا اور سمندر کی صفت مین استعمال کر سکتے ہین بمعنی بے ساحل یعنے وہ دریا جس کو کنارہ ہی نہو مبالغہ ہے۔ (۲) بے حد۔

بی کند اصطلاح۔ بقول رشیدی بفتح باو کاف نام شهری آباد کرده جمشید که پای تخت افراسیاب بود (ناصرخسرو ۵) منه دل بر جهان کز بیخ برکند ۔ جهان جم را که او آگند بیکند ۔ صاحبان

جامع و سراج و هفت هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد

(اردو) بیکند ایک شہر کا نام ہے جو جمشید کا آباد کیا ہوا اور افراسیاب کا پای تخت تھا

بیک نفس استعمال - بقول روزنامچہ بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی یکدم **مؤلف** عرض کند که یک نفس بمعنی یکدم است و موحده بر و زیاده کرده اند که افادهٔ معنی در کند پس معنی این به یکدم است نه یکدم (اردو) ایک دم مین - ایک لحظه مین -

موافق قیاس است (اردو) ایک نقطه پر نشانه باندهنا -

بیکوئی اصطلاح - بقول وارسته بکاف تازی بواو رسیده مرادف بیکسی که کس و کوی مرادف یکدیگر است (سنجر کاشی ؎) نسیم وار زآوازی و بیکوئی ؛ مرا صد ازده بلبل بآشیانهٔ خویش ؛ رسانیان بحر و بهار عجم و انند ذکر این کرده اند صاحب غیاث ذکر (بی کوی) بمعنی بیکس کرده **مؤلف** گوید که یای مصدری بر این زیاده کرده اند و بس (اردو) دیکهو بیکسی -

بیک نقطه نشانه زدن مصدر اصطلاحی بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار نشانه بستن بر یک نقطه **مؤلف** عرض کند که

بیک بقول لطائف برهان در ترکی زبان بمعنی صاحب و خداوند است صاحب بولچاق ذکر این بمعنی خان زاده و سردار زاده کرده **مؤلف** عرض کند که فارسیان هم استعمال این کرده اند و بگ بحذف تحتانی و (بی) بحذف کاف فارسی مخفف انیست و معنی حقیقی این بقول صاحب لغات ترکی بمعنی امیر و بلند مرتبه (اردو) - بی - بگ - بیک - ترکی مین بلند مرتبه کا لقب ہے

بیگاده اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالکسر و فتح دال مهمله و های زده (۱) آنکه از زبان تنفر باشد و (۲) بمعنی نامرد **مؤلف** عرض کند که گاده از مصدر گادن است که

بمعنی گائیدن بجای خود می آید و اصل این ہر دو
مصدر گائیدن است کہ اشارۂ این بر
(بادگان) گذشت پس گادہ افادۂ بمعنی اسم
مفعول کند بمعنی حقیقی پیوستہ و چسپیدہ و کنایہ
از جماع کردہ شدہ و بی برای نفی و بیگادہ بمعنی
جماع نکردہ شدہ و کنایہ از نامرد و بمعنی اول
مجاز آن **(اردو)** (۱) عورتوں سے نفرت
رکھنے والا (۲) نامرد (دیکھو بامون) کا نمبر (۱)

بیگار استعمال۔ بقول برہان باثانی مجہول
و بکاف فارسی بروزن بیزار کار فرمودن بی مزد
یعنی کار بفرمایند و اجرت ندہند صاحب سروری
گوید کہ (۱) بمعنی کار بی مزد باشد (شرف شفردہ
ہ) لعلت کہ چون نگین سلیمان فتادہ است ہ
جمشید را بسخرہ و بیگاری برد ہ صاحبان رشیدی
و جامع و ہفت و سراج و ناصری و انند ہم ذکر
این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ کار بہ کاف
فارسی بمعنی خداوند ہم آمدہ و آنچہ بحالت ترکیب
در آخر لفظی دیگر افادۂ معنی فاعلیت کند از ہمین
است پس معنی لفظی این بی خداوند و بی مالک و
حالت ناپرسانی دارندہ و کنایہ از کار بی مزد
و بی گاری ہم بہ ہمین معنی آمدہ چنانکہ صاحب
ناصری بدلیل این ذکرش کردہ (مثل) بی گاری
بہ از بی کاری) معاصرین عجم این را (۲) بمعنی اسم
فاعل ترکیبی ہم استعمال کنند یعنی کسی کہ از و کار
بی مزد گیرند **(اردو)** (۱) بیگار۔ بقول آصفیہ
فارسی اسم مؤنث۔ حاکمانہ کام جو رعایا سے جبراً
لیا جاے۔ بے مزد کام (۲) بیگاری۔ فارسی۔ اسم
مذکر۔ وہ مزدور جو حاکمانہ طور پر بلا اجرت بلایا جاے
۔ دکن میں اس کو بیگار بھی کہتے ہیں (بحر ہ)
بیگاریوں کی شکل بسر کی جہان میں ہے پتا رے
بندہ بندہ کے ہم نے اٹھائے رنج ہے

(الف) بیگانگان استعمال۔ بقول مؤید و
ہفت جمع بیگانہ **مؤلف** عرض کند کہ ضرورت
بیان این نداشت کہ بقاعدۂ فارسی جمع است

(انوری ص) این نه خلق است نور خورشید
است پاکه به بیگانگان رسد چونجویش پاکو از همان
بیگانه است ----------

(ب) **بیگانگی** زیادت یای مصدری که بقول
انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ مقابل بیگانگی است **مؤلف**
عرض کند که ترجمهٔ غیریت باشد وبس و ----

(ج) **بیگانه** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ
(۱) مقابل یگانه - صاحب فدائی که از علمای معاصر
عجم بود می فرماید که دوشمان آشنا و خویش است
وآن کسی است که ناشناخت باشد و از مردم و
کسان خود نباشد **مؤلف** عرض کند که مخفف بی
یگانه که یک یا حذف شده بیگانه باقی ماند و صاحب
غیاث این را (۲) بمعنی نادر هم گفته و ما بدون سند
استعمال تسلیمش نکنیم که از نظر ما نگذشت و اگر بنظر
آید مجاز معنی اول دانیم (اردو) الف بیگانه کی
جمع (ب) بیگانگی - بقول آصفیه - اسم مؤنث - فارسی
مغائرت - غیریت - یگانگی کے خلاف (ج) (۱)
بیگانه - دیکھو بے تاقه (۲) نادر -

بیگانه آشنانام اصطلاح - بقول انند
بحوالهٔ مظهر العجائب معشوق را گویند **مؤلف**
عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس (اردو)
معشوق - مذکر -

(الف) **بیگانه داشتن** استعمال الف
(ب) **بیگانه ساختن** بمعنی ناآشنا
(ج) **بیگانه شدن** داشتن وکنایه
از دور داشتن هم (ظهوری ص) بیگانه داشتم
زدو اندر دراولی پاشک آشنای گوشهٔ چشم
ترحمت پاکو (ب) مرادف (الف) (صائب ص)
فرنگی طلعتی کز دین مرا بیگانه می سازد پاگر در
کعبه رومی آورد بتخانه می سازد پاکو (ج) لازم
هردو (ظهوری ص) چه مغزها که شد از عقل و
هوش بیگانه پاشمیم نافهٔ چین از کجاست میدانم
مؤلف عرض کند که هرسه مصادر مرکب
موافق قیاس است (اردو) الف بیگانه رکھنا

(ب) بیگانہ کرنا (ج) بیگانہ ہونا۔

بیگانہ کیش اصطلاح۔ بقول صاحب فرہنگ فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود آنکہ از مردم کیش خود ہم آئین نباشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و مراد از وضع بیگانہ دارندہ و خود بیگانہ (**اردو**) بیگانے کی وضع رکھنے والا

بیگانہ وش استعمال۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب کنایہ از معشوق **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) معشوق۔ مذکر

بی گاہ استعمال۔ بقول برہان بروزن بیراہ (۱) بمعنی شام کہ در برابر صبح باشد و (۲) غیر وقت و (۳) درنگ را نیز گویند۔ صاحب بحر ذکر معنی اول و دوم کردہ نسبت معنی اول می فرماید کہ مقابل بگاہ است کہ صبح را گویند۔ صاحب فدائی بر معنی دوم قانع و صاحب جامع متفق با برہان در ہر سہ معنی۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ در اصل بمعنی بی وقت است و معنی اول مجاز آن **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی سوم مجاز آن و بہ معنی اول مخفف (بی بگاہ) (انوری ۵۲) اندر حریم پردۂ دوشیزگان غیب ہ رایش زراستی گہ و بیگاہ محرم است ہ۔

(**اردو**) (۱) شام۔ مؤنث (۲) بے وقت (۳) دیر۔ مؤنث۔

بی گاہان اصطلاح۔ صاحب بحر بتبدیل بیگاہ گوید کہ بمعنی وقت شب بالف و نون زائدہ باشد و صاحبان انند و غیاث ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ فرید علیہ بیگاہ بمعنی اول اوست و قیاس می خواہد کہ بہر سہ معنی (بی گاہ) باشد معاصرین عجم بہر سہ معنی بر زبان دارند (**اردو**) دیکھو بے گاہ کے تینوں معنے۔

(۱) **بیگ زادہ** استعمال۔ صاحب رہنما

(۲) **بیگزادہا** بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۱) بمعنی بزرگ زادہ و (۲) بمعنی اولاد میرزا و سردار زادہ **مؤلف** عرض

کہ موافق قیاس است فارسیان لغت ترکی (بیگ) را بقاعدۂ خود استعمال کردہ اند (اردو) (۱) امیرزادہ۔ مذکر (۲) امیرزادے سردارزادے مذکر

بیگلر بیگ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار لغت ترکی است بمعنی سردار و فارسیان استعمال این می کنند صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید کہ لغت ترکی است بمعنی امیرالامرا و سپہ سالار **مؤلف** عرض کند کہ معنی بیان کردۂ محققین آخرالذکر موافق قیاس است ولیکن استعمال معاصرین عجم ہمانست کہ ذکرش صاحب رہنما کردہ صاحب ملحقات برہان بر (بیگ لربیگی) گوید کہ بمعنی خداوند و امیر امیران است (اردو) سردار۔ امیرالامرا۔ سپہ سالار۔ مذکر۔

بیگم بقول انند (۱) بکسر کاف فارسی لغت ترکی است بمعنی زن بیگ و میم درین لغت برای تانیث است چنانکہ خانم زن خان و بفتح کاف فارسی (۲) امیرمن۔ صاحب ہفت ہم ذکر معنی اول کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم بہ ترکیب فارسی است و بمعنی اول فارسیان استعمال این بفتح کاف کنند و بدین تصرف مفرس خانم است (اردو) (۱) بیگم بقول آصفیہ ملکہ۔ خاتون لیڈی۔ امیرزادی۔ نواب زادی۔ شریف زادی۔ مؤنث (۲) میرے سردار۔

بی گمان استعمال۔ بقول ملحقات برہان بمعنی تحقیق و یقین صاحبان انند و ہفت و مؤید ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ چون شک و شبہہ نباشد مرتبۂ یقین دارد (انوری ۵) آب اگر بر آتش آید از نہیب عدل او ۔ بیگمان گردد بہ جوش و باد و خاک آمیزگار ۔ (اردو) بے شک۔ دیکھو بے شبہہ۔

بی گناہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی جرم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے گناہ۔ بقول آصفیہ

بے قصور ۔ بے خطا ۔

بی گناہ از درۂ عمر نترسد مثل جناب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مراد آن را کہ حساب پاکست از محاسبہ چہ باک (اردو) دیکھو (آن را کہ حساب پاک است از محاسبہ چہ باک)

بیگور کردن مصدر اصطلاحی بقول سروری در ملحقات ۔ کنایہ از پنہان کردن و بی نشان ساختن است (ابو الفرج ؎) رای بہ تدبیر پیر قلعہ بہ پرداخت ۔ خم زد و بیگور کرد نام و نشان را ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے نام و نشان کرنا ۔ مٹا دینا ۔

بیگہ بقول برہان با کاف فارسی بروزن بیرہ مخفف بیگاہ است کہ وقت شام و غیر وقت و در رنگ باشد ۔ صاحبان مؤید و ہفت و غیاث ہم ذکر این کردہ اند و خان آرزو در سراج بدیل بیگاہ این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مخفف ہمان بیگاہ است کہ گذشت بحذف الف ۔ (انوری ؎) بود ہ بر باد خواجہ بیگہ و گاہ ۔ جام ساقیست پر شراب چو رنگ ۔ (اردو) دیکھو بیگاہ

بیگہ و گاہ استعمال ۔ بمعنی وقت و نا وقت است (انوری ؎) اگر ز حاتم طائی مثل زنند بجود ۔ کہ نان چند بدادی بر سم بیگہ و گاہ ۔ مخفی مبناد کہ استعمال (گاہ و بیگاہ) بر زبان معاصرین عجم بیشتر است (اردو) وقت بے وقت بقول آصفیہ موقع پر اور بلا موقع ۔ ہر وقت ۔ علی الدوام ۔ ہمیشہ ۔ برابر ۔

بیل بقول برہان با ثانی مجہول بروزن فیل (۱) آلتی باشد آہنی کہ باغبانان و امثال ایشان زمین بدان کنند ۔ صاحبان سروری و رشیدی و ناصری بر معروف قانع صاحبان جامع و سراج ہمزبان برہان و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار ہم این را آوردہ صاحب بول چال ترجمہ

این بزبان ہندی کدال و پھاوڑا گوید و صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود صراحت مزید کردہ کہ تختۂ آہنی باشد پہن کہ یک سرش تیز است و سر دیگرش چوبی است سر و نہ یکی کہ درازیش از دو گز و نیم تا سہ گز است و آن را (بیل دستہ) گویند بہ دربندی استوار کردہ با آن زمین را برای کشت می کنند و آمادہ می کنند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (**اردو**) پھاوڑا بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر مٹی صاف کرنے کا اوزار۔ کسی۔ بیلچہ۔ گل صفا **مؤلف** خیال کرتا ہے کہ اس کا صحیح ترجمہ پھاوڑا نہین ہے بلکہ وہ آلہ ہے جو پھاوڑے کے مشابہ تبر قدیمن ہوتا ہے جس سے زمین کشت صاف کی جاتی ہے اس کا اردو نام معلوم نہو سکا۔ صاحب بول چال کی غلطی ہے کہ اس کے ترجمہ مین پھاوڑا لکھا۔

(۲) **بیل**۔ بقول برہان پارو ئی را نیز گویند کہ کشتی بانان بجہتہ راندن غراب سازند و بقول صاحب سروری چوبی کہ بہ آن کشتی رانند (امیر خسرو ؎) موج سوی جاریہ می برد دست ؎ بیل بسیلیش ہمی کرد پست ؎ صاحب رشیدی می فرماید کہ تختۂ بر ہیئت بیل کہ بر چوبی نصب کنند و کشتی بدان رانند و بہندی نیز بیل گویند صاحب ناصری ہمزبانش (سعدی ؎) کنونم کہ در پنجۂ اقبیل نیست ؎ نومیدیش تیرم کم از بیل نیست ؎ صاحبان جامع و سراج ہمزبان برہان۔ صاحب فدائی گوید کہ آنچہ بدان کشتی ہای کوچک را می رانند از تختہ ہای چوبین است پارو ہم می نامند و برف نیز ازان می روبند **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است و نظر بہ شباہت این را باین اسم موسوم کردند و فرق ہمین قدر است کہ روی پہنا این را بچوب می سازند و آن را از آہن (**اردو**) چپو۔ بقول آصفیہ ناو چلانے کا ڈانڈ۔ اور ڈانڈ پر فرمایا ہے "ناو کھینے کا بانس یا بلی"

(۳) **بیل** - بقول برہان وجامع نام میوہ ایست در ہندوستان مشابہ بہ بہی عراق - خان آرزو در سراج می فرماید کہ بدین معنی لغت ہندیست **مؤلف** عرض کند کہ ماحقیقت این را بر ابل بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو ابل کے پہلے معنے -

(۴) **بیل** - بقول برہان بلغت زند و پازند بمعنی چاہ باشد مطلقاً کہ بعربی بئر خوانند **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان قدیم ہمین بئر عربی را بقاعدۂ تبدیل مقرس کردہ اند کہ ہمزہ بیاورای مہمل بہ لام بدل می شود چنانکہ - اکدش ویکدش وچنار وچنال دیگر ہیچ (اردو) باولی - مؤنث -

(۵) **بیل** - بقول برہان وجامع سبد سرگین کشی وکناسی را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) مثل پہاوڑے کے ایک سر پہن جہاڑو جس سے کچرا اور موتر کا میلا صاف کرتے ہین - مذکر -

(۶) **بیل** - بقول جہانگیری در ملحقات بایای معروف ماہ باشد کہ در برابر سال است **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید این را ہم اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اردو) مہینہ - مذکر -

بیلابردار اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر مردی کہ برای تقسیم مال خیرات وصدقات پیش امرا مقرر باشد - دیگر کسی از محققین فرہنگ ذکر این نکرد ومعاصرین عجم گویند کہ حالا بر زبان نیست ولیکن فارسی قدیم است واز وجہ تسمیۂ این خبر ندارند **مؤلف** عرض کند کہ امرای قدیم کیسہ ہای کم عرض باریک یعنی بقدر عرض پول وپر از پول درست می کردند کہ درازی بود وملازم خاص شان آنچنین کیسہ ہا متعدد پر از پول وزر با خود می داشت وآن

کیسہ را بیلہ نام بود و بیلہ بردار بجکم ہوی بہر یکی
از سائلین یک بیلہ حوالہ می کرد اگرچہ اہل لغت
از بیلہ ساکت اند ولیکن قرین قیاس است کہ معنی
لفظی بیلہ منسوب بہ بیل و کنایہ از ہمان کیسہ پر از
پول باشد کہ در دراز می شبیہ بدستہ بیل
است آنچہ محقق ہندنژاد این را بہ الف نوشتہ
غلطی کتابت می نماید واللہ اعلم بحقیقۃ الحال

و جاہا اردکہ از لغت پیل کہ بہ بای فارسی ملفوظ
کیسہ می آید بہ تبدیل بای فارسی بہ وہ (چنانکہ
اسب و اسپ) و بزیادت الف زائد در آخرش
این مرکب وضع کردہ باشند و این بہتر از ماخذ
اول الذکر است۔ (اردو) بیلا بردار
بقول آصفیہ۔ مذکر۔ فارسی۔ وہ شخص جو
خیرات کے روپیہ کی تھیلی لیکر چلے۔

بیلاق بقول ملحقات برہان بکسر اول و سکون ثانی مجہول و لام الف و قاف ساکن جای مرد
کہ بجہت تابستان در زیر زمین کنند۔ صاحبان بعنت و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض
کند کہ بقول لغات ترکی در ترکی زبان بالاق بہ ہمین معنی آمدہ جادارد کہ فارسیان الف را بہ یا
بدل کردہ مغرس کردہ اند چنانکہ حساب و حسیب و ہمین است امالہ۔ ولیکن عجب است کہ محققین
اہل زبان این را ترک کردہ اند (اردو) تہ خانہ۔ مذکر۔ دیکھو بادغر۔

بیلاک صاحب انند بحوالہ فرہنگ وصاف گوید کہ بمغولی و ترکی (۱) ساعد و ساق دست
و (۲) معرفت و (۳) تحفہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت
صاحب لغات ترکی بلک بمعنی ساعد نوشتہ۔ بدون سند استعمال این را اسم جامد فارسی زبان
ندانیم (اردو) (۱) ساعد۔ دیکھو ارم (۲) معرفت۔ مؤنث (۳) تحفہ۔ مذکر۔

بیلای بقول برہان با اول بای رسیدہ و ثالث بالف کشیدہ و بتحتانی زدہ بلغت زند و پازند

چاہ باشد مطلقاً کہ عربان بئر خوانند صاحبان ناصری وہفت واند ہم ذکر این کردہ اند۔
مؤلف عرض کند کہ بئیل بر معنی چہارمش بہ ہمین معنی گذشت و بئلا بزیادت الف مزید علیہ آن باشد کہ بر ان یای آخر ہم زیادہ کردند و صراحت ماخذ بئیل بمعنی چاہ ہمدرانجا کردہ ایم **(اردو)** دیکھو بیل کے چوتھے معنے۔

بیلچہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر اوّل و فتح جیم فارسی بمعنی کلند خورد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگری از محققین لغات فرس ذکر این نکردہ لیکن موافق قیاس است از قبیل باغیچہ و امثال آن کہ کلمہ چہ افادۂ معنی تصغیر کند کہ مرکب است یا بیل بمعنی اوّلش **(اردو)** بیلچہ۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مذکر ایک اوزار کا نام ہے جس سے باغبان روئیں اور کیاریاں بناتے ہیں اسکی ٹونڈی بڑی ہوتی ہے اور پھل پھاوڑے کا سا ہوتا ہے۔

بی لحاظ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ غافل و بی التفات **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو)** غافل۔ بے التفات صاحب آصفیہ نے بے لحاظ کو اردو میں بمعنی بے شرم لکھا ہے۔

بیلدار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ آنکہ بہ بیل کار کند۔ صاحب فدائی گوید کہ کسی کہ کارش کندن زمین است از بیل و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است **(اردو)** بیلدار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ قلی جو اپنا ذاتی پھاوڑا اپنے پاس رکھے۔ پھاوڑے سے کام کرنے والا کھودنے والا

بیل زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کار از بیل کردن (بیل زن) اسم فاعل ترکیبی از ہمین است کہ صاحبان بحر و بہار عجم ذکرش

کردہ اند و گویند کہ آنکہ بہ بیل کار کند چون باغبان و دہقان و مانند آن (نظامی ۵) ہمان بیل زن مرد آلت شناس پ کند بیلکش را بہ بیلی قیاس پ۔ (اردو) بیلداری کرنا۔ بیل سے کام کرنا اور بیلدار بیل زن کا مرادف ہے۔

بیلژیک اصطلاح۔ بقول رہنما مفرس بلجیم است **مؤلف** عرض کند کہ جیم بدل شد بہ زای فارسی چنانکہ کج و کژ و میم بدل شد بہ کاف و ہمین مثال این قسم تبدیل معاصرین عجم است مخفی مباد کہ بلجیم لغت زبان لاطینی است و سلطنتی مختصری را نام است کہ در میان فرانس و آئرلند و جرمنی واقع است (اردو) بلجیم ایک سلطنت کا نام ہے جو فرانس اور آئرلنڈ اور جرمن کے درمیان واقع ہے۔

بیلستہ بقول برہان با ثانی مجہول بروزن بیستہ (۱) انگشتان دست را گویند و (۲) نوعی از گل ہم صاحب ناصری بذکر قول برہان و معنی اول گوید کہ تحقیق آنست کہ پیلستہ بہای فارسی است و پیل ہمان فیل و استہ مخفف استخوان و استخوان پیل عاج است و ساعد خوبان را در سفیدی بعاج تشبیہ کنند و چون انگشتان نیز از اجزای ساعد ند مجازاً بر انگشتان نیز اطلاق شدہ صاحب جامع ہم ذکر ہر دو معنی کردہ و خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی گوید کہ تحقیق آن در بای فارسی می آید و در انجامی نویسد کہ بمعنی دوم بہای تازی بیست (حکیم اسدی ۱۲) بہ بیلستہ سنبل ہمین دستہ کرد پ بدر نیز بیلستہ را خستہ کرد پ (ناصر خسرو ۱۳) آن قدح چون چنار چوبہ ی شد پ پر شوخ گشت دست چو بیلستہ پ **مؤلف** عرض کند کہ معنی حقیقی (پیلستہ) استخوان پیل و کنایہ باشد از انگشتان کہ مشابہ آنست و این بہ تبدیل بای فارسی بموحدہ مبدل آن چنانکہ اسپ و اسب و کیفیت مزید معنی دوم ہیچ بوضوح نپیوست کہ محققین مفردات طب ازین لغت سالک

فارسی زبان صراحت مزید نکرده اند عجبی نیست که آن هم سفید رنگ و شبیهه استخوان فیل باشد ولیکن نظر به صراحت خان آرزو و غیر صراحت دیگران این را یعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم نه مبدل پلیته و صراحت مزید بر پلیته به بای فارسی می آید (اردو) (۱) انگلیان مؤنث (۲) ایک پھول کا نام جس کی کامل تعریف معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔

بلیغت بقول شمس در فارسی زبان نام ستاره که او را زهره خوانند **مؤلف** عرض کند که همه محققین ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند مجرد قول شمس بدون سند استعمال اعتبار را نشاید و همین لغت به همین معنی به فای چهارم عوض غین معجمه می آید عجبی نیست که محقق بی تحقیق به تصحیف نقاش کرده (اردو) زہرہ۔ دیکھو ناہید۔

(۱) بلیغوس بقول صاحب شمس هرد و به اول مکسور و لام موقوف نام گلی که بر کناره اش

(۲) بلیغوش نقطه های سیاه باشد **مؤلف** عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد که (۱) مبدل (۲) که شین معجمه به مهمله مبدل شود چنانکه کشتی و کستی و (۲) مبدل پلیغوش که بای فارسی بجایش می آید چنانکه اسپ و اسب (اردو) دیکھو پلیغوش۔

بلیفت بقول برهان بر وزن ثالث گفت ستاره زهره را نام است صاحبان سروری و جامع و هفت هم ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید که (بی دخت) بهمین معنی گذشت اغلب که این تصحیف آن باشد **مؤلف** عرض کند که ما صراحت ماخذ (بیدخت) همدرانجا کرده ایم و آن را ازین هیچ تعلق نباشد و نه قاعده تبدیل بکارش می خورد چنین نیست که باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم

(اردو) زہرہ دیکھو اناہید۔

بیلقان بقول برہان وجامع وہفت بفتح اول وقاف بالف کشیدہ بروزن پہلوان شہریست از ولایت اران مابین شیروان وآذربایجان **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این معلوم نشد

(اردو) بیلقان ایک شہر کا نام ہے جو ولایت اران سے ہے اور شیروان اور آذربایجان کے درمیان واقع ہے۔ مذکر۔

بیلیک بقول برہان وسروری ورشیدی وناصری وجامع وسراج بفتح اول بروزن یعنی

(۱) منشور پادشاہان **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) منشور۔ بقول آصفیہ فرمان شاہی۔ پروانہ۔ مذکر

(۲) **بیلک**۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وناصری وجامع وسراج قبالۂ خانہ وباغ وامثال آن **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است (اردو) قبالہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ بکری پتر۔ سند ملکیت۔ مکان یا جاگیر وغیرہ کا وہ کاغذ جس سے ملکیت ثابت ہو۔ مکان کا کاغذ یا سند۔

(۳) **بیلک**۔ بقول برہان وجامع وسراج تیری را گویند کہ پیکان آن دو شاخ باشد۔ ضا سروری می فرماید کہ این را فیلک نیز گویند (شمس فخری ؎) ایا شہی کہ بدوزی بروز کین ومصاف ۔۔۔ بر آسمان مہ وخورشید را بیک بیلک ۔۔۔ (عمید لوکری ؎) بیلکش وقتی کہ از چرخ درشت آید برون ۔۔۔ نرمی موم آن نفس در سینۂ سندان نہاد ۔۔۔ (انوری ؎) شاہی کہ چو کردند قران بیلک ودستش ۔۔۔ البتہ بجان خصم ندہد حکم قران را ۔۔۔ **مؤلف** عرض کند

که مجاز معنی چهارم می نماید دیگر هیچ (اردو) وہ تیر جس کے پیکان مین دو شاخ ہون۔ مذکر

(۴) **بیلک** ۔ بقول برہان وجامع وسراج بکسر اوّل وثانی مجہول نوعی از پیکان که آن را مانند بلیل کوچکی سازند وپیکان شکاری نیز گویند وفرماید که بقول مؤید ہندیست ولیکن در فارسی مستعمل۔ صاحب سروری ذکر این کرده (شاه طاهر ؒ) هست در چشم شیاطین هوا جرم شهاب بی نفاد تو چو تیری که ندارد بیلک صاحب رشیدی هم ذکر این کرده صاحب ناصری گفته این را بیلیه نیز گویند **مؤلف** عرض کند که کاف تصغیر بر بیل زیاده کرده اند وبس (اردو) تیر کی ایک قسم جس کی نوک مثل پھاوڑے کے پھیلی ہوئی ہو۔ مذکر۔

بیلکان اصطلاح ۔ صاحب ناصری گوید که صاحب برہان این را بفتح اوّل بر وزن نهروان باقاف نوشته ظن غالب اینست که بکسر اوّل باشد ویقیناً با کاف عجم بوده وبیلقان نام شهریست از ولایات اران مابین شیروان وآذربایجان **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین قیاس ساکت صاحب اند نقل نگارش ووجه تسمیهٔ این هم ظاهر نمی شود (اردو) دیکھو بیلقان۔ مذکر۔

بیلکش بقول شمس لغت فارسی است بمعنی ابر سیاه **مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین فارسی زبان ومعاصرین عجم ازین لغت ساکت بدون سند استعمال مجرد قول صاحب شمس را معتبر ندانیم (اردو) ابر سیاه۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ کالی گھٹا۔ مؤنث۔

بیلوا بقول ملحقات برہان واننده وهفت ومؤید با ثانی مجہول بر وزن پیشوا۔ دار وفروش را گویند وبابای فارسی هم آمده **مؤلف** عرض کند که این اصل است وآن مبدل این چنانکه آب وآپ وترکیب این از قبیل پیشوا که کلمهٔ واو با افادهٔ معنی معیت وفاعلی هم کند

پس معنی لفظی این بیل دارنده و فروشنده بیل و مجازاً به تمیم دار و فروش دیگر هیچ (اردو) دوا فروش۔

بیلیه بقول برہان وجامع و ناصری وجہانگیری و رشیدی و سراج ثانی مجہول بروزن حیلہ (۱) خشکی و جزیرہ میان دریا و رودخانہ۔ صاحب رشیدی می فرماید کہ زمین کنارہ دریا و رودخانہ آرزو در سراج تردید رشیدی کردہ (عمق بخاری ۵) زعمان قدرت فلک یک حباب پر بدریای جاہت جہان بیلیہ ایست پ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد مخفی مباد کہ ہمین لغت بہای فارسی ہم می آید بچند معانی و تکمیل تعریف در انجا شود (اردو) ٹاپو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ جزیرہ۔ دیپ و خشک زمین جو دریا یا سمندر کے بیچ میں ہو (جزیرہ۔ دیکھو ار بو جینا کا نمبر ۲)

(۲) **بیلیه**۔ بقول برہان وجامع نوعی از دوائی صاحب ہفت این را گلی گفتہ صاحب محیط بر بیلیہ می فرماید کہ از قسم رای بیل است و بر (رای بیل) گوید کہ اسم گلی است۔ ہندی بتانی و بڑی کہ در شکل نبات شبیہ بہ موتیہ و موگرہ باندک فرقی ازان روغن و عطر ترتیب می دہند طبیعت آن گرم و تر و بوئیدن آن مفرح و مقوی دل و دماغ و بقول اطبای ہند مخت و سرد و دافع صفرا و مسکن حرارت و تب و منافع بسیار دارد **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم وجا دارد کہ نسبت این بزیادت ہای آخرہ بسوی میوہ بیل باشد کہ گذشت واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) بیلا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک چنبیلی کی قسم کا پھول

(۳) **بیلیه**۔ بقول برہان وجامع طبلہ و خریطہ عطار **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع

کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) طبلہ۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ ڈبا۔ صندوقچی جیسے طبلۂ عطار۔

(۴) **بیلہ**۔ بقول برہان و ناصری منشور پادشاہان **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است مرادف بیلک کہ بہ ہمین معنی گذشت جادارد کہ این مبدل آن باشد یا آن مبدل این ہمچون پروانہ و پروانک (اردو) دیکھو بیلک کا نمبر (۱)

(۵) **بیلہ**۔ بقول برہان و ناصری قبالۂ باغ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان و مجاز معنی چہارم ہم توان گرفت و مبدل بیلک ہم کہ بہمین معنی گذشت چنانکہ صراحت این بر معنی چہارم کردہ ایم یا آن مبدل این (اردو) دیکھو بیلک کا نمبر (۲)

(۶) **بیلہ**۔ بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری و رشیدی و سراج بمعنی رخسارہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ (خاقانی ع) بیلۂ تو کہ در روی مہر و زہرہ را خجل (اردو) رخسارہ۔ کلا۔ گال۔ مذکر۔

(۷) **بیلہ**۔ بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری و رشیدی و سراج بمعنی پہلو **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس (حکیم سوزنی ع) آن دل کہ در میان دو بیلہ بگین تست ہ در روی رسد ز قوس فلک تیر بیلکی ہ (اردو) پہلو۔ مذکر۔ دیکھو ابولیت۔

(۸) **بیلہ**۔ بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری و رشیدی و سراج پاروب کشتی بانان کہ بدان غراب رانند **مؤلف** عرض کند کہ بیل کہ بہ ہمین معنی گذشت مخفف ہمین است (اردو) دیکھو بیل کا نمبر (۲)

(۹) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع وسروری ورشیدی وسراج پیکانی کہ مانند بیل سازند (شمس فخری ؎) سالکان مسالک تحقیق ہ فارغند از شراب وتفشیلہ ہ دفع شیطان کفر راه ارند ہ درکان مجاہدت بیلہ ہ (استاد فرخی ؎) چنان چون سوزن آروشی وآب روشن از تو زنی ہ زرطوسی بیل بگذارد بآماج اندرون بیلہ ہ **مؤلف** عرض کند کہ ہای نسبت بر بیل زیادہ است بمعنی منسوب بہ بیل دیگر ہیچ (**اردو**) وہ پیکان جس کی نوک پھیلی ہوئی ہو ۔ مذکر ۔

(۱۰) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع چرک وریمی کہ از زخم آید ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی بہای فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ اگر بقولش پیلہ را کہ بہای فارسی بہمین معنی می آید اسم جامد فارسی زبان دانیم جادارد کہ این مبدل آن باشد کہ بای فارسی بہ موحدہ بدل میشود چنانکہ اسب واسپ ۔ براعتماد قول صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را صحیح دانیم (**اردو**) ریم ۔ مذکر ۔ پیپ ۔

(۱۱) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع پیلۂ ابریشم صاحب ناصری گوید کہ بمعنی ابریشم بہای فارسی است خان آرزو در سراج با ناصری متفق **مؤلف** عرض کند کہ اصلیت پیلہ بہای فارسی مسلم است ولیکن عیبی نیست کہ این را مبدل آن دانیم ۔ صاحب جامع محقق اہل زبانست کہ متصدیق این کردہ وبای فارسی بموحدہ بدل می شود چنانکہ اسپ واسب اگر صاحب ناصری استعمال این نہ شنیدہ باشد جادارد کہ بر مقامش مستعمل نباشد (**اردو**) بیلہ ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو بادامہ کا نمبر (۱)

(۱۲) **بیلہ** ۔ بقول ہفت نام گلی است سفید رنگ **مؤلف** عرض کند کہ بعضی این را دارد

گفته اند و ما صراحت این بر معنی دوم کرده ایم که این گل منافع بسیار دارد از اینجاست که این را دردوا بکار می برند (اردو) دیکھو بیلہ کے دوسرے معنے۔

بیلہ ور اصطلاح۔ بقول غیاث (۱) دارو فروش و (۲) آنکه دانه های آبگینه وغیره فروشد و فرماید که ببای فارسی هم آمده **مؤلف** عرض کند که صاحب برهان بای فارسی البته این را نوشته و دیگر کسی از محققین فارسی زبان غیر از صاحب غیاث به موحّده ننوشت اگر سند استعمال پیش شود این را مبدّل آن توانیم قیاس کرد چنانکه اسپ و اسب (اردو) (۱) دوا فروش (۲) منہار۔ مذکر بقول آصفیہ کاچ کی چوڑیاں بنانے اور بیچنے والا

بیم بقول برهان بر وزن میم ترس و واهمه را گویند صاحبان سروری و ناصری و جامع و هفت و بهار و انند و فدائی ذکر این کرده اند صاحب سخندان گوید که بزبان سنسکرت این را بهیم گویند (سعدی ؎) شنیدم که در روز امید و بیم ۔ بدان را به نیکان ببخشد کریم ۔ (فرّخی ؎) عشق رسم است ولیکن همه اندوه دل است ۔ خنک آن کو را از عشق نه ترس است و نه بیم ۔ بهار گوید که بالفظ آوردن و بردن و دادن و داشتن و کردن و کشیدن مستعمل **مؤلف** عرض کند که استعمال این در لغات می آید و این اسم جامد فارسی زبان می نماید و جا دارد که مفرّس باشد از لغت سنسکرت بحذف های موز (اردو) ڈر۔ خوف۔ مذکر۔

بیم آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خوفناک شدن است (اسیری لاهجی ؎) هر که از درد عشق بیم آرد ۔ نیست عاشق که مرد بیمار است ۔ (اردو) ڈرنا۔ خوف کرنا۔

بیمار بقول برهان بر وزن دیوار (۱) ناتوان

وخستہ را گویند و امر بہ ترسیدن است یعنی بہ ترس
صاحبان ناصری و مؤیّد و اتند و ہفت ذکر این
کردہ اند بہار گوید کہ آر کلمۂ نسبت است و معنی
ترکیبی آن منسوب بہ بیم و اطلاق آن بر مریض مجاز
است چرا کہ در مرض بیم مرگ می باشد صاحب
تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ (۲) وصف چشم
معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ تسامح و
بی غوری برہان است بیمار را امر ترسیدن گفت
بلکہ این امر مصدر (بیم آوردن) است و معنی
دوم استعارہ باشد از چشم معشوق کہ فارسیان
از مجرد بیمار ہم چشم معشوق ارادہ کردہ اند۔
(فرخی ۵) ز کوژی پشت من چون پشت پیران
ز سستی پای من چون پای بیمار (سلمان
ساوجی ۵) خبر صحت بیمار تو آوردہ نسیم
گرچہ باور نکند عقل خبرہای سقیم (اردو)
(۱) بیمار۔ مریض۔ مذکر (۲) معشوق کی آنکھ
کو بھی شعرای فرس نے بیمار کہا ہے اور اردو میں

بھی استعارۃً اس کا استعمال ہے۔ جناب امیر
مینائی نے آنکھ کی صفات میں اس کا اشارہ فرمایا ہے

بیمارانہ استعمال۔ بیمار ذکر این کردہ از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بقاعدۂ
فارسی بمعنی مثل بیمار است (قاآنی یحیی ۵)
زدورم یار دید و گفت کین یحیی است
پنداری کہ سخت افتان و خیزان ست و
بیمارانہ می آید (اردو) مثل بیمار کے

بیمار برآوردن مصدر اصطلاحی۔
بمعنی بیمار قرار دادن است موافق قیاس
(ظہوری ۵) مسیحا کو کہ آئین علاج عشق آموزد
کہ کتم تا از ہمہ پرہیز بیمارم برآوردی۔
(اردو) بیمار قرار دینا۔

بیمار بودن استعمال۔ بمعنی مریض شدن
است (انوری ۵) در آرزوِ شکّر و بادام
تو صد سال کہ بر بستر بیمار تو بیمار تو ان بود
مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بیمار ہونا

بیمارپرسی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند پرسش احوال بیمار کہ آن را بتازی عیادت خوانند (خواجہ آصفی ؎) دوش می پرسید حال چشم خود رفتم ز حال ؛ امشب آن بیمار پرسیہا مرا بیمار داشت ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بیمارپرسی بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عیادت۔ بیمار کا حال پوچھنا۔

بیمارخانہ استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ بمعنی دارالشفاست کہ بیمارستان نیز می گویند (کمال خجندی) باید حکیم را سوی بیمار خانہ برد ؛ صاحبان بحر و بہار عجم وانند ہم ذکر این کردہ اند (ولہ ؎) جانم ز غمزۂ تو بچشم تو می گریخت ؛ از خستگیش میل ز بیمار خانہ بود ؛ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ بیمار و موافق قیاس۔ (**اردو**) دارالشفا۔ مذکر۔ شفاخانہ۔ بیمارخانہ ہوسپٹل۔ صحت حاصل کرنے کا گھر۔

بیمارخیز اصطلاح۔ بقول بحر کسی کہ از بستر بیماری برخاستہ باشد صاحب ملحقات برہان ہم این را آوردہ۔ بہار بذکر معنی بالا گوید کہ اغلب کہ خیز در این ترکیب بمعنی خاستن است یعنی کسیکہ خاستن او مثل بیماران بود و این در حالت نقاہت باشد **مؤلف** عرض کند کہ بیمارخیز اسم مفعول ترکیبی بمعنی بیمار برخاستہ شدہ و مراد از کسی کہ برخاستہ است از بستر بیماری و مقصود از صحت یافتہ کہ برخاستن از بستر بیماری علامت صحت است (**اردو**) صحت یافتہ۔ بستر بیماری سے اٹھا ہوا۔

(۱) **بیماردار** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر وانند بمعنی آنکہ متعہد خدمت بیمار باشد (صائب ؎) ہر کجا باشد دلی می چیند از چشم تو درد ؛ ہر کجا نازی بود بیماردار چشم تست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است و۔

(۲) **بیماردارى** بزیادت یای مصدری بمعنی نگرانی بیمار است (میرزا رضی دانش ؎)

نپرداخت چشمت بحال دل ما پرسی بیمار بیمارداری نیاید ۔ (اردو) (۱) بیمار دار بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیمار کا خبرگیران۔ رنجوردار۔ بیمار کی خدمت کرنے اور اس کے علاج مین کوشش کرنے والا (۲) بیمار داری بقولہ۔ مونث۔ رنجوردار۔ بیمار کی خدمت کی ذمہ داری۔ خبرگیری۔

بیمار داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیمار کردن است (حسن غزنوی ؎) خبر بعتاب لبت بوی بہی نیست مرا پرسی تا چو خود جسم مرا چشم تو دارد بیمار ۔ (اردو) بیمار کرنا۔ بیمار بنانا۔

بیمارسان اصطلاح۔ بقول برہان (۱) بمعنی بیمار مانند چہ سان بمعنی مانند ہم آمدہ و (۲) بیمارستان را نیز گویند کہ بعربی دارالشفا خوانند بہار گوید کہ این مخفف بیمارستان است بمعنی دوم (حکیم فردوسی ؎) بدو گفت گودرز بیمارسان ۔ ترا جای زیبا تر آمد شارسان ۔ صاحب بحر ہمزبانش صاحبان جامع و رشیدی و ہفت و سراج ہم ذکر این کردہ اند صاحب سروری بذیل بیمارستان این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ فوقانی از بیمارستان حذف شدہ (اردو) (۱) بیمار کے مانند۔ مثل بیمار کے (۲) دیکھو بیمارستان

بیمارستان اصطلاح۔ بقول سروری (۱) بمعنی دارالشفا (سراج الدین راجی ؎) بیمارستان عشقت ای دلبر ۔ مجنون کردہ ہزار عاقل را ۔ و فرماید کہ بدین معنی بیمارسان بحذف تا نیز آمدہ و (۲) نام قصبہ از فارس۔ صاحبان بہار عجم و اند و خدائی ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری می فرماید کہ مخفف این مارستان ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل گلستان و بوستان است (اردو) دارالشفا۔ مذکر دیکھو بیمارستان

بیمار سنگین استعمال۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ مریضی کہ مرضش سخت و مہلک باشد معاصرین عجم بر زبان دارند۔

(اردو) سخت بیمار۔

بیمار شدن استعمال۔ بمعنی حقیقی مبتلای مرض شدن است (صائب ؎) عشق فگر دل افگار زمن دار دبیش ۔ دایه پرهیز کن طفل چو بیمار شود ؛ (اردو) بیمار ہونا۔

بیمار غنج اصطلاح۔ بقول برہان بفتح غین نقطه دار وسکون نا بعد (۱) بمعنی بیمار ناک و دردمند است یعنی بیشتر اوقات بیمار رنجور باشد و (۲) کسی را نیز گویند که بیماری او از روی ناز و غمزه باشد صاحب سروری از استاد رودکی سند آورده (؎) چو گشت آن پری روی بیمار غنج ؛ ببرید دل زین سرای سپنج ؛ صاحب رشیدی گوید که بیماری را گویند که از طول بیماری غنج شده باشد یعنی بهم آمده و گره شده و فرماید که در صراح در تفسیر امراض این را آورده صاحب ناصری بذکر هر دو معنی گوید که این لغت ماخوذ از غنچه است و صاحب جامع هنربان برهان۔ خان آرزو در سراج و زلّه بر دارش بهار هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که غنج بمعنی آغشته و ناز و غمزه می آید پس این بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی دوم مرکّب اضافی و کنایه (اردو) (۱) دردمند بیمار (۲) ناز و غمزے سے مصنوعی بیمار بیمارنا

(۱) **بیمار کردن** استعمال۔ هر سه بمعنی حقیقی است یعنی (۱)

(۲) **بیمار کردیدن**

(۳) **بیمار گشتن** بیمار نمودن کسی کسی را و لازمش (۲) و (۳) یعنی بیمار شدن کسی (انوری ؎) کنی از تقویت لطف عرض را جوهر ؛ کنی از تربیت مهر شفا را بیمار ؛ (صائب ؎) رخساره گلرنگ تو هر دم به هوا مست ؛ چون چشم گران خواب تو بیمار نگردد ؛ (ظهوری ؎) بیمار گشت چشم تو در دشمنان مبین ؛ از دوستان برای چه پرهیز می کنی ؛ (اردو) (۱) بیمار کرنا (۲) و (۳) بیمار ہونا۔

بیمارگین اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر کاف فارسی (۱) غذائی کہ بہ بیمار دہند و (۲) بیمار **مؤلف** عرض کند کہ (گین) در فارسی زبان کلمہ ایست کہ افادۂ معنی فاعلی کند چون غمگین پس معنی دوم موافق قیاس است و برای معنی اول طالب سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت **(اردو)** (۱) بیمار کی غذا۔ مؤنث (۲) بیمار۔

بیمارہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی علیل و ناتوان و بیمار **مؤلف** عرض کند کہ ہای زائد در آخر بیمار است و بس مشتاق سند استعمال می باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت **(اردو)** دیکھو بیمار۔

بیماری استعمال - بقول انند و بہار بمعنی رنجوری و مرض و فرمایند کہ بالفظ پیچیدن و دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ مرکبات این در ملحقات می آید و یای مصدری بالفظ بیمار مرکب است و بس (صائب ۵) در بادیہ ہا در دہ درمان نتوان یافت ۔ بیماری ہر شہر بمقدار حکیم است ۔ **(اردو)** بیماری بقول آنندراج فارسی۔ اسم مؤنث۔ علالت۔

بیماری باریک اصطلاح - بقول بحر مرض دق و تپ دق۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بیماری سل گوید **مؤلف** عرض کند کہ عجم این را بمعنی عام استعمال می کنند یعنی بیماری نازک کہ صعب باشد تخصیص دق و سل نقل سند استعمال می کند **(اردو)** مرض دق و سل۔

بیماری پیچیدن استعمال - صاحب آصف ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عارض شدن مرض است بہ شدت کہ بیمار را زود نگذارد (صائب ۵) بسکہ بیماری عشق بہ رگ جان پیچد ہ ساعدم رشتہ انگشت بہ بیمار پیچد ۔ **(اردو)** بیماری شدت کے ساتھ عارض ہونا۔

بیماری دادن مصدر اصطلاحی۔ صا

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که عارض کردن قضا و قدر بیماری را کسی (طالب آملی ؎) ضبط نگه مکن که بچشم تو داده اند ؎ بیماری که نیست به پرهیزش احتیاج ؎ (اردو) بیماری عارض کرنا۔ بیمار کرنا۔ بیمار بنانا۔

بیماری سنگین اصطلاح۔ بقول بحر و بهار مانند بیماری گران که زود زائل نشود (صائب ؎) بید ماغی باعث بیماری من گشته است ؎ بیشتر سنگین شود بیماری از پرسیدنم ؎ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) صعب بیماری۔ مؤنث۔

بیماری کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای بیماری شدن است (اهلی شیرازی ؎) وصل آن را به که از هجران گرفتاری کشد ؎ قدر صحت آن کسی داند که بیماری کشد

(اردو) بیمار ہونا۔ مبتلای بیماری ہونا۔

بیماری نهادن مصدر اصطلاحی بمناسب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی عارض کردن بیماری و مراد از بیمار کردن است (اشرفی سمرقندی ؎) بیماری که جهل نهد در نهاد کس ؎ نی در عجم علاج پذیرد نه در عرب ؎ (اردو) بیماری عارض کرنا۔ بیمار بنانا۔ بیمار کرنا۔

بی مانند استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بمعنی بی مثل و بی نظیر **مؤلف** عرض کند موافق قیاس است که مانند و مثل هر دو یکی است (اردو) بے مثل۔ بے نظیر۔

بی ماوا استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بالف مقصوره در آخر بمعنی بی خانمان۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است مرادف بی خانمان (اردو) دیکھو بے خانمان۔

بی مایه استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ

(۱) بمعنی چیزی بی قیمت وکم بہا معروف است وبحوالۂ ناصری (۲) آنچہ از مادہ متکون نشدہ مانند عقول ونفوس وامثال آن وآن غیر معروف است وفرماید کہ این لغت از دساتیر نقل شدہ واز ہمین است (بی مایگی) بمعنی افلاس واحتیاج۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) کم قیمت۔ کم بہا۔ ناچیز (۲) وہ شی جو کسی مادہ سے متکون نہو جیسے عقل۔ نفس وغیرہ۔

بیم بر اصطلاح۔ بقول بحر وطمعات برہان بفتح بای ابجد وسکون رای مہملہ (۱) بمعنی بہا و قیمت و (۲) ترسندہ را ہم گویند بہار بدکردہ معنی می فرماید کہ نسبت معنی اول وجہی معلوم نیست صاحب انند نقل نگار بہار صاحب ہفت ہم ذکر ہر دو معنی فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی متعلق این برندۂ بیم اسم فاعل ترکیبی است وکنایہ از معنی اول کہ بہای شی قابض را بی واہمہ ومطمئن کند از چگونگی آن ومعنی دوم مرادف بیم گیر است یعنی ترسندہ کہ بردن بمعنی حاصل کردن آمدہ وکسی کہ بیم حاصل کند ترسندہ باشد (اردو) (۱) قیمت۔ مؤنث (۲) ڈر پوک دیکھو بددل کے پہلے معنے۔

بیم بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بودن خوف وترس (سلمان ساوجی ؎) ہمہ بیم من ازان غمزۂ بیمار بود ہمہ تشویشم ازان زلف پریشان باشد۔ (اردو) ڈر ہونا۔

بیمثال استعمال۔ بقول بہار معروف صاحب انند گوید کہ بمعنی بی مانند است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد بمعنی بی نظیر و لاثانی (اردو) بے نظیر بقول آصفیہ لاثانی بے بدل۔ بے مانند۔

بیمجا اصطلاح۔ بقول طمعات برہان بمعنی بیدریغ۔ صاحب ہفت گوید کہ بی ترس ہم

وصاحب شمس می فرماید کہ بمعنی بی دریغ و بی منع و یکایک **مؤلف** عرض کند کہ محابا مفرس محابات عربی است کہ فارسیان بمعنی اندیشہ و ہراس استعمال کنند پس معنی این بی اندیشہ و بی ترس است و بس اختلاف بیان محققین بالا طبع آزمائی است (ظہوری ۵) چرخ دزدین ظہوری خوش میان بربستہ است یکبا دستہ محبت بی محابا می روم یکہ (اردو) بے دھڑک بقول آصفیہ۔ بے خوف۔ بے اندیشہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے۔ بے محابا بھی کہہ سکتے ہیں۔

بی محابا پلنگ اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از دنیا و روزگار است و (۲) کنایہ از موت ہم۔ صاحبان بحر و جامع و (طلحات جہانگیری و ناصری) و سراج و انند و مؤید ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) دنیا مؤنث (۲) موت۔ مؤنث۔

بی محابائی اصطلاح۔ بمعنی بیخوفی است۔ (ظہوری ۵) عجز من مایۂ مغروری طلبان است و بی محابائی خوبان زمدارای من است **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر (بی محابا ی) کہ مزید علیہ بی محابا است زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) بے خوفی۔ مؤنث۔

بی محل استعمال۔ بقول انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح میم بمعنی بی وقت و بیجا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے محل بقول آصفیہ۔ بے موقع۔ بے جا۔ نامناسب

بی محلی اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید و طلحات بزبان بمعنی بی اتفاقی **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین ہم بدین معنی بر زبان ہا دارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) بے اتفاقی۔ بے توجہی۔ مؤنث۔

بیم و اون مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

بمعنی ترسانیدن است (وحشی یافقی ؎) رقیبا
می دہی بیم کہ دارد قصد خونریزت ؎ ازین بہتر چہ
خواہد بود یارب اینچنین باشد ؎ (اردو) ڈرانا۔

بیم داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی
ترسیدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (سالک قزوینی ؎) این تیرہ نظر چہ بیم مردن
دارد ؎ پوشیدن چشم را تماشائی نیست ؎ (ظہوری
؎) ہر بیرونی بدرون آمد و جا تنگ شد است
؎ بیم دارم کہ بگیرند زمن بیرون را ؎ (اردو)
ڈرنا۔ خوف کرنا۔

بیمر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن دیگر بمعنی
بی حد و حساب و بسیار باشد۔ چہ مر بمعنی شمار ہم
آمدہ صاحبان ناصری و جامع و ہفت و انند ہم
ذکر این کردہ اند صاحب سفرنگ بضمن شرح
سی و چہارمی فقرۂ (نامۂ شت حی افرام) ذکر این
کردہ کہ بمعنی بی شمار و بی حصر است **مؤلف**
عرض کند کہ لغت زند و پازند است (انوری
؎) در پرسش من کہ از ہوایت ؎ بر عقل
ہوان بی مرآمد ؎ (اردو) بے حد بیحساب
بے شمار۔ بہت۔

بیم رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ خوف واقع شدن است و موافق قیاس
(والہ داغستانی۔ نشر) اگر اندیشہ از اطناب نمی بود
از مثنویات خمسہ قلیلی درین کتاب قلمی می کرد
ولیکن بیم رفت ؎ (اردو) ڈر ہونا خوف
ہونا۔ ڈرنا۔

بیمروت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ (بضم میم بمعنی بیرو) ناتراشیدہ **مؤلف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ
لحاظ و مروت ندارد (ظہوری ؎) حرف
مرہم گفتہ باشد بی رضای من لبم ؎ بیمروت
این قدر از دلنگاری بر نداشت ؎ (اردو)
بی مروت۔ بقول آصفیہ۔ انسانیت سے باہر

وہ شخص جس کو کسی کا پاس اور لحاظ نہو۔

بیم زدہ استعمال۔ بقول صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود آنکہ ترس و ہراس برش چیرہ شدہ کالیوہ اش ساختہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش غیر از خوفناک نباشد (اردو) خوف زدہ ڈرپوک

بیمزگی استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بی لطفی و بی ذائقگی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و مرادف بی خوانی کہ گذشت (اردو) بے مزگی۔ مؤنث۔ بے لطفی دیکھو (بے خوانی)

بیمزہ استعمال۔ بقول صاحب فدائی بی لطف و فرماید کہ آن ہر چیز و ہر سخن است کہ خوردن و شنیدنش مزہ نبخشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے مزہ۔ بقول آصفیہ۔ بدذائقہ۔ بے لذت۔ بے لطف۔

بی معنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح میم ہیچ و بیہودہ و باطل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے معنی۔ بقول آصفیہ۔ مہمل۔ بیہودہ۔

بی مغز اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ از مردم سبک و بی تمکین باشد صاحب (جہانگیری در ملحقات) و صاحبان رشیدی و ناصری و بحر و بہار و انند و سراج ذکر این کردہ اند (صائب ؎) ہر چند زشکر نتوان کرد بہ نی صلح ہا باوعدۂ بی مغز توخرسند توان بود **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) سبک بقول آصفیہ اوچھا۔ کم ظرف اور سبک سر بھی انھیں معنون مین مستعمل ہے (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑینگے ہم اپنی وضع کیون چھوڑین ہے سبک سر بنکے کیا پوچھین کہ ہم سے سرگران کیون ہو

بی مغزان تر دامن اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان و ہفت و انند بمعنی صاحبان خلل و فاسقان و فاجران **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس کنایہ باشد (اردو) فاسقان۔ فاجران وہ لوگ جو فسق و فجور مین مبتلا ہون۔ بدروشان اوباشان۔

بیمقال اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

گنگ و خاموش۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بی زبان باشد دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بے زبان۔

بیمقدار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی بی وقار و سبک سر **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و (۲) بمعنی بی حد و حساب ہم (ظہوری ۵۲) بر گدایان حشمت جمشیدی گردید طرح بخش اگر می کرد قدر خویش بی مقدار او **مؤلف** عرض کند کہ در ین شعر استعمال (بخش بیمقدار) بہ ترکیب توصیفی است و این محاورۂ فارسیان باشد کہ میان صفت و موصوف فصل آورند (اردو) (۱) بے وقار (۲) بے حد و حساب

بیم کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) بمعنی ترسانیدن **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس است و استعمال فارسیان ہم بمعنی لازم (۲) ترسیدن است (ہاتفی جامی ۵) از ان فتنۂ جان ستان بیم کرد ۔ از ان بیم شب را بدو نیم کرد ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت بدون سند استعمال معنی اول را تسلیم نہ کنیم کہ معاصرین عجم و دیگر محققین ازین ساکت (اردو) (۱) ڈرانا (۲) ڈرنا۔

بیم کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترسیدن است (مفید ملخی ۵) می کشم ہر نفسی بیم زبی برگی خویش ۔ کہ مراد ست ہمی پنجۂ قاتل باشد ۔ (اردو) ڈرنا۔

بیمگاہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی محل خوف و خطر (خواجہ نظامی ۵) بہر بیمگاہی حصاری کند ۔ ز بہر سرانجام کاری کند ۔ (ظہوری ۵) بر بیمگاہ راحت و محنت رہم فتاد ۔ سود و زیان ز گرمی سود اگر اختیم ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مقام خوف بندگر

بیمین بقول ملحقات برہان مرادف بین **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت و ماخذ این را ہمانجا بیان کردہ ایم کہ لغت زند و پاژند است و ہمین اصل است و آن مصحف (اردو) دیکھو بین۔

بیناک استعمال۔ بقول بہار و انند از عالم ترسناک **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ ناک بروزن خاک لفظی است کہ بجہت بیان اتصاف موصوف بصفتی در آخر کلمات می آورند چون طربناک و غمناک و امثال آن (کذا فی البرہان) (**اردو**) خوفناک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ ڈرکا بھرا ہوا۔ بھیانک۔ ڈراؤنا اندیشہ ناک۔

بی منّت استعمال۔ بقول انند بکسر میم و فتح نون مشدد نعمت دادن بکسی و با منت نہادن بر او و بی من و اذی۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل بالمصدر است و موافق قیاس (صائب ؎) اگرچہ گریہ شارمن ترکرد دریارا ۔ یعنی بی منت نیسان زگوہر کرد دریارا ۔ (انوری ؎) برجہان چون سایۂ ابر است و نور آفتاب ۔ بخشش بی وعدہ و بی منت طغرل تکین ۔ (**اردو**) بے منت بقول آصفیہ بے احسان۔ بے دریغ۔ جیسے (خدا سب کو بے منت دیتا ہے)

بیند اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر اول و فتح میم و سکون نون و دال مہملہ آلہ ایست کہ باغبان ازان طائران را از باغ بپراند **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل خردمند است و بمعنی لفظی منسوب بہ بیم و صاحب بیم یعنی چیزی کہ بدان پرندگان را می ترسانند (**اردو**) وہ جھنڈی جس سے پرندوں کو کھیتی سے اڑاتے ہیں اور آنے سے روکتے ہیں۔

بیموجب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی سبب و بی وجہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است و لیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و عوض این استعمال بی وجہ و بی سبب می گفتند (**اردو**) بے وجہ۔ بے سبب۔

بیموری اصطلاح۔ بقول برہان بضم ثالث بروزن بینوری بمعنی مہابت و صلابت و صاحب ناصری گوید کہ برہان بلا شبہہ خبط کردہ زیرا کہ بفتح واو صحیح است و بیگیری بروزن سیگیری باین معنی مناسب است یعنی ترساندہ صاحب جامع متفق با برہان

بهار گوید که ظاهرا مرکب است از بیم و ور که کلمه نسبت است از عالم رنجور و گنجور که یای مصدری بدان ملحق نموده بمعنی مذکور استعمال کرده اند۔ صاحب سفرنگ بشرح بستمی فقره (نامه دختور گلشاه) ذکر این کرده در اعراب و معنی با برهان و جامع تشفق **مؤلف عرض** کند که ماخذ بیان کرده بهار درست است و اصح به فتح واو باشد چنانکه صاحب ناصری گفته ولیکن مخارجه به ضم میم است و هم از بنیان رنجوری و گنجوری به ضم جیم عربی و سکون واو بر زبان فارسیان است عجب است از صاحب ناصری که باوجود یای مصدری این را بمعنی ترسانده گفته از قواعد زبان خود بیخبر است و قوت تعریف ندارد (**اردو**) صلابت۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ سختی۔ مضبوطی۔ **مؤلف عرض** کرتا ہے کہ بیموری کا ترجمہ۔ ڈر۔ دہشت۔ ہے۔

بی مهر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر میم بمعنی بی شفقت و بی رحم **مؤلف عرض** کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) خانهٔ بی مهر و بی پروا زبان زد شد کنون ۔ بار دیگر بی مروت بیوفا خواهم نوشت ۔ (انوری ؎) دایهٔ دهر نه پرورد کسی را که نخورد ۔ بینی ای دوست که این دایه چه بی مهر و وفاست ۔ مخفی مباد که از همین است بی مهری بزیادت یای مصدری بمعنی بی دردی (صائب ؎) سر و از بی مهری باد خزان آسوده است ۔ صائب آزاده را از سردی دوران چه باک ۔ (**اردو**) دیکھو بے درد اور بے دردی۔

(۱) **بی میل** (۲) **بی میلی** استعمال۔ بقول صاحب روزنامچه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار (۱) بمعنی بدون خواهش **مؤلف عرض** کند که به فتح میم است و موافق قیاس (انوری ؎) داده بی میل کرده بی کینه ۔ دور این مایه سوز صورت سوز ۔ (۲) بقول صاحب رہنما بمعنی بی دلی۔ صاحب بول چال می فرماید که بمعنی بی دلی و بی رغبت و بی خواهش است و بخیال ما بزیادت یای مصدریت بر (۱) و بمعنی بی رغبتی است نه بی رغبت (**اردو**)

(۱) بدون خواہش و رغبت (۲) بے دلی۔ بے زبانی مؤنث عنینی

بی می مست است مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون کسی را غافل در کاری بینند این مثل را بحق او زنند (اردو) دکن مین ایسے محل پر کہتے ہین "اپنے مین آپ مست ہے" "پی گیا ہے" "مدہوش ہے" ان تینون کہاوتون کا استعمال اُس شخص کے حق مین ہوتا ہے جو درحقیقت پیانہ ہو مگر اپنے کامون مین سخت غافل ہو۔

بین بقول فرہنگ جہانگیری بمعنی بیننده و امر به دیدن **مؤلف** عرض کند کہ بین در فارسی قدیم بمعنی بصارت است و بینتن مصدر زند و پازند بمعنی دیدن و بین امر حاضرش فارسیان معاصر و اسلاف استعمال امر حاضر این کردند و مصدرش را ترک کردند و مقننین فارسی دانستند کہ بین امر حاضر دیدن است و مبدل دین و قاعدۂ تبدیل وضع کردند از برای این تبدیل بہ بی خبری از حقیقت و معنی اول محض غلط کہ افادۂ معنی فاعل بدون ترکیب نمی شود چنانکہ (دوربین) و (ناتوان بین) اسم فاعل ترکیبی است۔ حیف است کہ لغات فرس (۱) بین بمعنی بصارت و بینتن مصدرش را ترک کردند زردشتان معاصر تصدیق وجودش می کنند پس (۲) بین امر حاضر آنست و اصلا امر دیدن نیست چنانکہ رشیدی ذکرش کردہ صاحبان موارد و غیاث ہم سکندری خوردہ اند (اردو) (۱) بصارت۔ بینائی۔ مؤنث (۲) دیکھ۔ دیکھنا کا امر حاضر۔

بینا بقول برہان بکسر اول بروزن مینا بمعنی (۱) دیدہ ور و صاحب بصیرت و بلغت زند و پازند (۲) بمعنی ماہ است کہ بعربی شہر گویند صاحب جہانگیری در لطمات بر معنی دوم قانع۔ صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی (۳) بیننده و صاحب چشم صاحب ناصری بذکر معنی اول و سوم گوید کہ (۴)

دیدہ وچشم ہم گویند چنانکہ فردوسی راست (۵)
بہ بینندگان آفریننده را ۔ نہ بینی مرنجان دو بیننده را
۔ صاحب جامع ہمزبان برہان ۔ خان آرزو در
سراج گوید معروف ومرادش معنی سوم باشد وذکر
معنی دوم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی سوم
حقیقی است کہ الف برامر حاضر مبنیتن زیادہ کردہ اند
کہ افادۂ معنی فاعلی کند کہ ذکرش ہذا الف واقسام آن
گذشت ومعنی اول مجاز آن ومعنی دوم ہم کنایہ
ومعنی چہارم بر نابینائی صاحب ناصری شہادت
می دہد کہ در بیننده وبینا لفظاً فرق نکرده ۔ بحث
از بینا می کند وسند بیننده می دہد ۔ ہیچ است و
ہیچ (انوری ۵۳) نہ ہیچ عقل بر اشکال دور او
واقف ۔ نہ ہیچ دیده بر اسرار حکم او بینا ست
۔ (ظہوری ۵۳) بی حدیث تو سخن گویا نیست ۔
بی جمال تو نگہ بینا نیست ۔ (اردو) (۱) صاحب
بصیرت (۲) چاند ۔ مذکر (۳) دیکھنے والا ۔

بیناب بقول برہان بر وزن سیماب چیزہائی

باشد کہ مردم را در حالت مکاشفہ دیدہ می شود و
در عرفی این را معائنہ می گویند صاحب جامع بر
معائنہ ومشاہدہ قانع ۔ صاحب ناصری وانند
ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند کہ بای
زائد بر لغت بنیان زیادہ کردہ اند چنانکہ ناشتا
و ناشتاب واین افادۂ معنی مصدری در مخارج
زبان می دہد یعنی حاصل دیدن (اردو) مشاہدہ
۔ معائنہ ۔ مذکر ۔

بیناس بقول برہان بانانی مجہول بر وزن
کیلاس دریچۂ خانہ را گویند ۔ صاحب سروری
بذکر این گوید کہ باضافۂ کاف ہم آمدہ کہ می آید
صاحبان رشیدی وناصری وجامع ہمزبانش ۔
خان آرزو در سراج می فرماید کہ این بمعنی دریچہ
و بیناسک تصغیر آن **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ
ہمان بیناست کہ گذشت واین زیادتی افادۂ
معنی خاص کند کہ بمعنی ظرف مشاہدہ باشد (اردو)
دریچہ ۔ مذکر ۔ دیکھو اغرہ کا نمبر (۳)

بیناسک بقول برہان وسروری ورشیدی
رجامع مرادف ہمان (بیناس) است کہ گذشت۔
صاحب برہان اینقدر را اضافہ کند کہ بیای فارسی
ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ محققین بالاجیف
است کہ در نزاکت معنی این فرق نکردہ اند معاصرین
عجم ہا اتفاق دارند کہ این نام دریچۂ خورد تر
است و کاف تصغیر در آخر (بیناس) زیادہ کردہ اند
خان آرزو در سراج بذیل بیناس اشارۂ این کردہ
است (اردو) بہت چھوٹا دریچہ یا جہروکہ
بقول آصفیہ۔ مذکر۔ کھڑکی۔ دریچہ۔ **مؤلف** عرض
کرتا ہے کہ دکن مین جہروکا اُس چھوٹے سوراخ
کا نام ہے جو بغرض ہوا و روشنی وتماشا بجاے
دریچہ قائم کرتے ہین جو دریچہ سے بہت چھوٹا
ہوتا ہے اور بیناسک کا یہی ترجمہ صحیح ہے (برق
سے) دیکھا جو حال زار جہروکون سے جھانک کر
گھر مین بلا لیا مجھے گھبرا کے سامنے کی دکن مین دریچے
سے دیکھنا اور جہروکے سے جھانکنا کہتے ہین ہمارا
قطعی خیال یہہ ہے کہ اردو مین بھی دریچہ اور جہروکے
مین یہہ نازک فرق ہے لیکن محقق دہلوی نے اس
پر غور نہین فرمایا۔

بیناسک بقول موید باکاف فارسی (۱) ہمان
بیناسک کہ بکاف تازی گذشت (کذا فی شرفنامہ
وہم او بر (بیناسک۔ بکاف تازی) گوید کہ صاحب
ادات باکاف فارسی آوردہ (کذا فی شرفنامہ) ولیکن
در نسخہ کہ بر کتابت است دران ذکر این نیست
(انتہی کلامہ) **مؤلف** عرض کند کہ قیاس غالب
است کہ غلطی کتابت باشد کہ کاف عربی را کاتب
مطبع کاف فارسی نوشت اگر سند استعمال بکاف
فارسی بنظر آید این را مبدل آن دانیم چنانکہ کند
و کُند۔ مخفی مباد کہ در نسخۂ مطبوعۂ نولکشور این را
(۲) بمعنی پای پوش چرمی نیز نوشتہ ولیکن این معنی
در دو نسخ قلمی نیست عجبی نیست کہ تصرف مطبع
باشد بدون سند استعمال بر مجرد اضافۂ مطبع این معنی
را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) دیکھو بیناسک (۲)

پیرمی جُراب ۔ مذکر ۔

بینا کردن استعمال ۔ بمعنی بینائی بخشیدن است (صائب ؎) از شکست گوہر خود شاد گشتن سہل نیست ؎ زین جواہر سرمہ تا چشم کرا بینا کنند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بینائی بخشنا ۔ بینا کرنا ۔ (۲۶۹۳)

بینا گردیدن استعمال ۔ لازم مصدر گذشتہ بمعنی بینا شدن است (ظہوری ؎) ہمہ چشمست ظہوری بتو بینا گردد ؎ بتو گویا ست زسر تا بقدم لب شدہ است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بینا ہونا ۔ (۲۶۹۴)

بین الطلوعین استعمال ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار وقت مابین طلوع صبح صادق و آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ این بترکیب عربی است ولیکن در عربی بدین معنی مستعمل نیست (اردو) طلوع صبح صادق اور آفتاب کا درمیانی وقت ۔ مذکر

بی نام استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی گمنام و مجہول الاسم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) گمنام و وہ شخص جس کا نام مشہور نہ ہو صاحب آصفیہ نے (بے نام و نشان) پر فرمایا ہے وہ شخص جس کا پتہ نہ ہو گمنام ۔

بی ناموس استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی لامذہب و ناپرہیزگار **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی بی عصمت و عفت است و از برای معنی اول کہ ظاہر اکنایہ ایست موافق قیاس ۔ طالب سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (۱) لامذہب ۔ بدکار (۲) بے ناموس ۔ بے عفت و عصمت ۔ پاکدامنی نہیں رکھنے والا ۔

بی نان توان زیست **و بی آب نتوان زیست** مثل ۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی

ذکر این کرده اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را
بجائی زنند که مقصود از بیان قلت چیزی باشد
که اکتفا نکند برای انسان مانکی از معاصرین عجم
را دیدیم که با حاکمی می گفت که "آغا مشاهره که
ما را عطا می کنی اینقدر قلیل است که چیزی نیست
" بی نان توان زیست ولی بی آب نتوان " مقصودش
همین قدر بود که ازین مشاهره نمی توانیم که آب هم
خرید کنیم تا بنان چه رسد و بعضی گویند که این مثل
نیست بلکه مقوله ایست صرف برای اظهار فرق آب
و نان که اگر نان میسر نیاید انسان نمی میرد ولیکن
بهم نرسیدن آب او را هلاک می کند حاصل اینکه استعمال
اول الذکر را لطیف دانیم (اردو) دکن میں
کہتے ہیں " روٹی نہ سہی اگر پانی بھی نہ ملے تو جینا کیونکر "

بینائش اصطلاح - بهار ذکر این کرده
از معنی ساکت و به نقل سند علی خراسانی حاطب اللیل
است (ت) می فروزد از چراغ دیده ما شمع طور
بینش اهل محبت داخل بینائیش است ؛ **مؤلف**
عرض کند که (بینش) حاصل بالمصدر مصدر متروک
(بینیدن) است که ذکرش بر (بین) گذشت و این
مخفف (بینائیش) بحذف یک یا است بمعنی بینائی
او به شین (ضمیر غائب) (اردو) اس کی بینائی
- اس کی بصارت اور بصیرت -

بینائی بقول برهان بروزن زیبائی (۱) بمعنی
دیده وری و بینندگی و فرماید که (۲) بمعنی چشم
صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (سعدی
ت) دیده را فائده آنست که دلبر بیند ؛ ورنه بیند
چه بود فائده بینائی را ؛ (ناصر خسرو ت) بر معصیت
بگماشته روز و شب ؛ جان و دل و دو گوش
و دو بینائی ؛ صاحب رشیدی همین گوید که
بینائی و بینش معروف و گاه چشم نیز ازان اراده
کنند صاحب ناصری هم ذکر هر دو معنی کرده - خان
آرزو در سراج گوید که بمعنی اول بصارت است
و معنی دوم مجاز آن **مؤلف** عرض کند که همین

اصل است بمعنی بصارت که بجایش گذشت و بینش مصدر ثرندو پاژند اشارهٔ آن همدر انجا مذکور و (بنیا) به الف آخر بر امر حاضرش افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه گذشت و (بینای) مزید علیه آن و (بینائی) بزیادت یای مصدری بر همین مزید علیه یعنی مصدری فارسیان (بینش) را بمعنی بصیرت استعمال کنند و (بینائی) را بمعنی بصارت و این فرق نازک می‌ورزد را محققین بالاترک کرده اند (اردو) (۱) بینائی بقول آصفیه - فارسی - اسم مؤنث - بصارت روشنی چشم - جوت - نظر (۲) آنکھ - مؤنث -

بینتن مصدر ریست ثرندو پاژند را مرادف دیدن که حالا متروک است و از مشتقات این امر حاضر (بین) در استعمال باقی است و صراحت کامل بر (بینندی) می آید (اردو) دیکھنا -

بیند بقول برهان بکسر اول و سکون ثالث و دال ایجد (۱) بمعنی هستند که از هستی و بودن باشد صاحب سروری هم این را آورده (انوری ۵) چه بزرگی بود دران نه بیند که هم درین آشیان و ماواجای کو صاحب ناصری گوید که بمعنی هستند و باشند و این را هیئند هم گویند صاحب جامع فرماید که بمعنی بوند و باشند که از بودن است صاحبان هفت و اند هم ذکر این کرده اند و صاحب هفت صراحت مزید کند که بسکون دوم و فتح سوم (۲) مضارع دیدن مؤلف عرض کند که مبدل بوند است و بس که واو بدل شد به تحتانی چنانکه آنگول و انگیل و معنی این باشند آنانکه این را بمعنی هستند گفته اند سکندری خورده اند و از قواعد صرف زبان خبر ندارند - هستند جمع هست است بمعنی بوده اند متعلق بزمانهٔ حال و بوند که اصل آنست جمع مضارع باشد و آنچه بمعنی دوم است مضارع (بینیدن) که صراحت آن بر (بینیدی) می آید و هیچ تعلق از مصدر دیدن ندارد (اردو) (۱) رہین (۲) دیکھے - دیکھنا کا مضارع -

بیندن مصدر ریست متروک مرادف (بینتن)

(دیدن) اسم این مصدر همان (بین) که بجایش گذشت فارسیان بقاعدهٔ خود بزیادت علامت مصدر دن بر اسم مصدر این را وضع کرده اند و (بیند) مضارع این و (بیننده) اسم فاعل و (بین) امر حاضر این و نیز امر حاضر (بینتن) و حاصل بالمصدر این (بینندگی) باقی مشتقات این نیامد که کمال التصریف نیست آنانکه مشتقات نیمصدر را متعلق بمصدر (دیدن) کرده قواعد تبدیل حروف را قائم کرده اند سکندری خورده اند و از حقیقت خبر ندارند (اردو) دیکھنا۔

بیندی بقول بهار و اند صیغهٔ ماضی است در جزا افادهٔ معنی مضارع کند (والهٔ هروی) ع) رخصت اشک فشانی دهی ار والله را / بیندی نوح که سیلابی و طوفانی هست (صاحب) نوادری فرماید که هرچند که این صیغهٔ ماضی است لیکن ازین مقطع و صیغهٔ حال مستفاد می شود و این را متعلق می داند بمصدر دیدن **مؤلف** عرض کند که این را هیچ تعلق با مصدر دیدن نیست بلکه با (بینیدن) که بجایش می آید و آن مزید علیه (بینیدن) است که گذشت بزیادت تحتانی معروف میان اسم مصدرش (بین) و علامت مصدر (دن) و (بینید) ماضی مطلق آن و (بیند) مخفف همین ماضی مطلق پس والهٔ هروی بر همین ماضی مخففه یای مجهول بقاعدهٔ فارسی زیاده کرده چنانکه (دیدی) بمعنی می دید۔ صاحب بهار عجم (بیندی) را که ماضی نوشت غلط کرد و استعمال این که بمعنی مضارع دانست سکندری خورد و بر معنی شعر از غور کار نگرفت ازین استعمال فارسیان متحقق شد که استعمال (بیند) در فارسی زبان بدو معنی یکی مضارع مصدر (بیندن) و (بینیدن) و دیگری مخفف ماضی مطلق بینیدن که بینید است فتأمل (اردو) دیکھنا۔ دیکھا ہوتا۔

بینش صاحب رشیدی (۱) بر معنی معروف قانع و فرماید که (۲) گاه چشم نیز از ان اراده کنند

صاحبان اند و نوادر هم ذکر هر دو معنی کرده اند

مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر (بینیتن) مصدر رشتنی و پاشتنی است از قبیل روش و طپش - چنانکه حاصل بالمصدر (بینیدن و بنیدن) بینش است فارسیان استعمال این اکثر بمعنی بصیرت کنند و کم برای بصارت و برای بصارت بینائی بنظر آمده و معنی دوم مجاز است و استعمالش از نظر ما نگذشت طالب سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان از تعریفش ساکت اند و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (ظهوری ۱) چه بینش است که این بال بستگان دارند ؛ بچشم دام تو خوش کرده اند دانهٔ تو ؛ (اردو) (۱) بصیرت (دیکھو بصیرت) مؤنث - بینش کا استعمال بھی بمعنی بصیرت کر سکتے ہین (۲) آنکھ - مؤنث -

(۱) بی نشان (۱) بمعنی بی نام و نشان و گمنام

(۲) بی نشانی و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی گمنامی (ظهوری ۵) نیست در گمنامی از من ناموتر دیگری ؛ بی نشان گردیده ام از نامه عنوان برگرفت ؛ (اردو ۵) روشناسان کنج عزلت را ؛ بی نشانی کند نشان دگر ؛ (اردو) (۱) بے نام و نشان بقول آصفیہ - گم نام (۲) گم نامی - مؤنث -

بینش بخشتن بر کسی مصدر اصطلاحی بمعنی بصیرت عطا کردن و متنبه کردن است چنانکه در کلام ظهوری استعمال این است (۵) غبار راه تو بر سرمه بخشت این بینش ؛ کمن ملاحظه در چشم تو تیا میگوی ؛ (اردو) بصیرت عطا کرنا متنبہ کرنا

بی نصیب اصطلاح - بمعنی بدقسمت و واژون طالع و بداختر (ظهوری ۵) بآن امید که سازند سیر حسرت شان ؛ بخوان کام نشانند بی نصیبان را ؛ (اردو ۵) بی نصیب اند از تغافل دیگران ؛ دیدن نادیدن از ما برنداشت ؛ (انوری ۵) خوان جودش زیر چرخ کاسه شکل آراست است ؛ این شناخوان بی نصیب از جور اخوان آمدهست ؛ -

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است

(اردو) بے نصیب۔ بقول آصفیہ۔ بدبخت بدقسمت۔ نربھاگا۔

بی نظیر استعمال۔ بہار بر معروف قانع بمناسبت مانند بجوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی بی مثل و بی مانند است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (انوری ۵) یک صراحی بادہ مان دہ بلبش را کہ در دہ باشد نیست کاری بی نظیر را۔

(اردو) بے نظیر (دیکھو بے مثال)

بی نعل بودن مصدر اصطلاحی۔ بقول ملحقات برہان و بحر کنایہ از بی برگ و بی سامان و بی سر انجام بودن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی این مخصوص است باسپ و مجازاً لمعنی عام مستعمل شد۔

(اردو) بے سروسامان ہونا۔

بی نفس استعمال۔ بقول بہار و انند آنکہ دم نداشتہ باشد (صائب ۵) نیست مارا بجز خموشی لذتی از زندگی ہا بیجان بی نفس مانند ہا زندہ ایم ہا **مؤلف** عرض کند کہ بفتح فاست و موافق قیاس (اردو) بے دم بقول آصفیہ بیجان مردہ

بینک بقول بہار و انند بجوالۂ ملحقات بمعنی مردمک چشم صاحب نوادر ہم بدیل مبین ذکر این کردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ کاف نسبت است کہ بر لفظ مبین زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ چنانکہ سنگ و معنی حقیقی این منسوب بہ بصارت و کنایہ از مردمک

(اردو) مردمک۔ مؤنث دیکھو انگورک کا نمبر (۱)

بینکِ چشم اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر بمعنی مردمک چشم **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بصارت چشم و کنایہ از مردمک۔ مرکب اضافی است

(اردو) دیکھو بینک۔

بی نم استعمال۔ چیزی کہ در و نم نباشد (ظہوری ۵) خوشم کہ دیدۂ بی نم در آب گرد یدہ است ہ کہ زریزش مژہ ہر سو حباب گردیدہ است ہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است

(اردو) بے نم کہہ سکتے ہیں وہ چیز جس میں نمی اور تری نہ ہو۔

(۱۳۱۷)

بی نماز استعمال - بقول بهار (۱) زن حائض و فرماید که این از اهل زبان بوضوح پیوست و (۲) کنایه از بی رحم و ناخداترس (صائب ۵)

خدر زرفتنهٔ آن چشم بی نماز کنید ۲ ز میزبان سیه کاسه احتراز کنید ۲ و شارحش می نویسد که ظاهرا تحریف است و صحیح (نیم باز) معلوم می شود - **مؤلف** عرض کند که معنی دوم اضافه مطبع نولکشور می نماید که این در دیگر نسخه بهار عجم مطبوعهٔ مطبع سراجی یافته نمی شود و طبع آزمائی شارح خبر میدهد از اینکه ذوق شعر ندارد و در کلام صائب همانا (بی نماز) است نه (نیم باز) و مضمون شعر و سیه کاسگی میزبان هم (نیم باز) را نمی خواهد و نظر برسند صائب ما (بی نماز) را دریغا بر سبیل مجاز بمعنی فاسق گیریم و جادارد که در کلام صائب هم بی نماز بمعنی اول باشد -

(اردو) (۱) وہ عورت جسکو حیض آیا ہو (۲) فاسق - فاجر - گنہ گار -

بی نمازی اصطلاح - بقول برہان و جانگیری کنایه از حیض آمدن زنان صاحب جهانگیری در ملحقات گوید که کنایه از حیض زنان (شرفشفرده ۵) ز مردی تو چنان شرم داشتند سباع ۲ که شرزه دیده چو خر گوش بی نمازی زن ۲ صاحب رشیدی هم این را آورده و است این را بمعنی حیض گوید (طغرا ۵) دیشب که دختر رز بی پرده جلوه گر شد ۲ نزدیک ما نیامد از دست بی نمازی ۲ صاحبان بحر و سراج و بهار عجم همزبانش **مؤلف** عرض کند که کنایه از حالت حیض است - تعریف همه محققین درست نیست **(اردو)** حالت حیض - مؤنث -

بلیم شتر کدام پهلو می نشیند مثل - صاحب محبوب الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که بجائی که انتظار برای تصفیهٔ چیزی می باشد این مثل را می زنند و معاصرین عجم هم این را بر زبان دارند

(اردو) "دیکھو اونٹ کس کل بیٹھے" اور "اونٹ کس کروٹ بیٹھے" (محبوب الامثال) جناب امیر مینائی نے امیر اللغات مین فرمایا ہے۔ "اونٹ دیکھیے کس کل بیٹھتا ہے" یعنے کسی معاملے کی نسبت کہتے ہین کہ دیکھا چاہیے کیا ظہور مین آئے اور انجام کار کیا ہو (جرأت ؎) کیا دکھاتا ہے یہہ چرخ بے مہار کہ بیٹھتا ہے اونٹ کس کل دیکھیے کہ آپ ہی نے فرمایا ہے کہ کل کی جگہ پہلو اور کروٹ بھی کہتے ہین (نصیر ؎) گرچہ مجنون نے کہا ناقہ سے یہ اے ساربان کہ ایکدن لیلی سے کہہ کچھہ تو ہمارے واسطے کہ دل مین اسکے پر یہی ڈبکا رہا اب دیکھیے کہ بیٹھتا ہے اونٹ کس پہلو ہمارے واسطے

(الف) بی نمک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) بیمزہ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ نامرغوب (صائب ؎) کنند بی نمکان در شراب کار نمک کہ مدہ بہ مجلس می راہ ہوشیاران را کہ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) اسم فاعل ترکیبی یعنی کسی کہ ذوق چیزی ندارد و شعر صائب سند ہمین است و بی نمکان کہ جمع بی نمک است بہ ہمین معنی مستعمل (ظہوری ؎) ہزار سینۂ بی کینہ ریش شد از رشک کہ بر دی بی نمکان خندہ چند شور مکن کہ و از ہمین است - - - - - - - - - - - -

(ب) بی نمکی کردن بقول برہان کنایہ از بی مزگی و بیوضعی و بی وفائی کردن صاحبان بحر و بہار و سراج و (جہانگیری در ملحقات) ہم ذکر این کردہ اند

(اردو) الف (۱) بیمزہ بقول آصفیہ۔ الونا پھیکا۔ بے مزہ (۲) وہ شخص جس کو کسی بات کا ذوق نہ ہو (ب) بے مزگی کرنا۔ بے وفائی کرنا۔

بیندہ بقول برہان با نون دیگر بر وزن بیندہ (۱) بمعنی شخص بینا و (۲) صاحب وقوف و عاقبت اندیش و (۳) چشم صاحب جہانگیری در ملحقات بر معنی سوم قانع (فردوسی ؎) مرآن را زونیست از مہر او کہ بیندہ بردارم از چہر او کہ صاحب رشیدی و بہار و انند و ہفت ہمزبانش **مؤلف** عرض کند

کہ اسم فاعل مصدر (بینیدن و بینیدن) است و معنی اول و سوم حقیقی است و معنی دوم کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھنے والا (۲) صاحب بصیرت۔ عاقبت اندیش (۳) آنکھ۔ مؤنث۔

بی ننگ استعمال۔ بقول برہان و ہفت (۱) بمعنی بی عیب و عار و (۲) بی وقار چہ ننگ بمعنی عیب و عار است **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن کہ کسی کہ ننگ و عار ندارد بی وقار می باشد (اردو) (۱) بے ننگ و ناموس۔ بقول آصفیہ بے شرم۔ بے حیا۔ بدچلن۔ بدوضع۔ آزاد (۲) بے عزت۔ بے آبرو۔

بینو بقول انند و مؤید بالکسر و ضم نون جغرات چک بستہ کہ ہنوز مسکہ از و بیرون نیاوردہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت۔ مشتاق سند استعمال می باشیم و اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) دہی جمایا ہوا دہی۔ مذکر۔ (دیکھو آصفیہ مین جمانا)

بی نوا اصطلاح۔ بقول بحر درویش و فقیر درماندہ۔ صاحب سفرنگ بشرح ہفتاد و ہفتی فقرہ (نامۂ شت حی افرام) ذکر این کردہ یعنی غیات و انند و شمس ہم این را آوردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی بی صدا است (۲) مجازاً بمعنی بی ساز و سامان مراد از درویش و مفلس۔ (صائب ۵) نی درین بستان ما تا برگ دارد بی نواست ۔ برگ را از خود بیفشان گر نوا می بایدت ۔ (انوری ۵) آن روز کہ گنج حسن کردی بنا این کنج وثاق بی نوا را ۔ (اردو) (۱) بے آواز۔ بے صدا (۲) بے نوا اور بے برگ و نوا مفلس۔ فقیر کے لیے کہہ سکتے ہین۔ درماندہ۔ بے سہارا۔ درویش۔

بی نوائی اصطلاح۔ بقول انند و بہار بی سامانی و بی آوازی و فرماید کہ بالفظ کشیدن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بزیادت یای زائد (بی نوای) مرادف (بی نوا) ست و این بزیادت یای مصدری بران موافق قیاس است

(صائب ؎) خرابی باعث تعمیر باشد بی نوائی را
پیاپی کهنه کوری کاسهٔ دریوزه می گردد گدائی را

(اردو) بے نوائی۔ مؤنث۔ بے سروسامانی مفلسی۔ تونگری کی ضد۔

بی نور استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی بی فروغ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است و بر زبان معاصرین عجم هم مستعمل و مراد از بی رونق است (اردو) دیکھو بے فروغ

بی نور کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر و ملحقات برهان (۱) کنایه از کشتن و فرو نشاندن شمع و چراغ و امثال اند و مؤید (بی نور کن) را بحوالهٔ قنیه بمعنی بمیران و بی آب کن و روشنائی دور کن نوشته اند **مؤلف** عرض کند که بقول شان معنی این مصدر (۲) بمیراندن و (۳) بی رونق کردن هم موافق قیاس است (اردو) (۱) چراغ بجهانا۔ گل کرنا (۲) مار ڈالنا (۳) بے رونق کرنا۔ بے نور کرنا۔

بی نوک اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی دوغی که در آفتاب خشک سازند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیم توان گفت سکوت محققین اهل زبان تقاضای سند می کند (اردو) خشک دہی۔ مذکر۔

بی نوکر صاحبان انند و غیاث گویند بفتح نون و کاف تازی بمعنی شخص نوکری پیشه که بجای نوکر بنا شد غلط است و نانوکر به همین معنی صحیح چه لفظ نا برای نفی بر مشتقات و صفات آید چنانکه نابالغ و ناسموع و لفظ بی بر اسمای غیر مشتق و صفات آید مثلاً بی شعور و بی هنر و بی زر **مؤلف** عرض کند که این کلیهٔ غیر مسلم است که محاورهٔ زبان برخلاف این هم بکثرت یافته شده چنانکه همدرین باب گذشت (ولانوکر) را از زبان معاصرین عجم هم نشنیدیم بلکه غیر ملازم مستعمل است (اردو) غیر ملازم۔ وہ شخص جو نوکر نہ ہو۔ دکن میں اسکو بے روزگار کہتے ہیں۔ مذکر۔

بلینہ بقول بہار واندو وارستہ جامہ کن حمام (شفیع اثر در ہجو حمام ؎) ندارد بلینہ آن تنگ ماوا ؎ بسان کفش بیش از یک قدم جا ؎ ود ہلیز عدم از بیش بلینہ ؎ رہ باریک تا پای خزینہ ؎ (افضل ثابت ؎) داغ دل از مردم چشم بروں آورد دود ؎ گرم شد از آتش گلخن ہوای بلینہ ام ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و مراد از جائی کہ بعد از حمام مذکر دران جامہ می پوشند (**اردو**) وہ مختصر مقام جو حمام سے متصل ملبوس پہننے کے لئے ہوتا ہے مذکر

بی نہایت استعمال۔ بقول انند بجواز فرہنگ بمعنی بی حد و بی پایان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است مدار بی نہایتی بر زیادت یای مصدری از ہمین است معنی بی پایانی (افونی ؎) بلکہ از بی نہایتی چوابد ؎ کہ گنجور در دو فیضی ؎ (**اردو**) بے پایانی۔ مؤنث۔

بینی بقول انند و بہار بالکسر ترجمہ انف و ظاہرا مرکب است از بین بمعنی بینش و یای نسبت زیرا کہ این عضو مرئی می شود یا انکہ متصل بچشم کہ محل بینش است واقع شدہ بہر تقدیر از تشبیہات اوست انف۔ انگشت۔ خامہ۔ قلم۔ نرگس (لاادری ؎) مابین دو عین یا راز نون تاسیم ؎ بینی فی کشیدہ بر صفحہ سیم ؎ بینی نی منظم کہ از کمال اعجاز ؎ انگشت نبی است ماہ را کردہ دو نیم ؎ محسن تاثیر ؎) چہ بینی خامہ معجز طراز ما ؎ بہانہ سرین رانیم بازی ؎ (لاادری ؎) قلم نرگس است بینی یار ؎ چہرہ او گل ہمیشہ بہار ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ما اسم جامد فارسی زبان دانیم و بزیادت یای نسبت برین کہ بمعنی بصارت است معنی لغوی این منسوب بہ بصارت گیریم کہ چیزی کہ نگاہ بدان اولی رسد بینی است (**اردو**) ناک۔ بقول آبھیہ۔ مؤنث۔

بی نیاز اصطلاح۔ بقول برہان (ا) بمعنی غیر محتاج و (۲) تونگر و بی احتیاج چہ نیاز بمعنی

احتیاج است صاحبان بحر و اند و بهار و هفت هم ذکر این کرده اند۔ صاحب بحر بمعنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و موافق قیاس و معنی دوم مجاز آن (صائب ۲) بی نیاز از نالہ ہا باشد چو نی ماہ تمام ہ ساق چون افتاد سیمین حاجت خلخال نیست ہ (ولہ ۲) آن مرد بی نیاز و دل ما نیاز مند ہ گوہر گران و طبع خریدار نازکست ہ (**اردو**) بے نیاز بقول آصفیہ (۱) بے پروا۔ لاطمع (۲) غنی۔ غیر محتاج۔

بی نیاز کردن استعمال۔ یعنی بی پرواو بی احتیاج و تونگر کردن است (صائب ۵) کرد صائب شعر تر از آب خضر م بی نیاز ہ مصرع آمد سبز از تر زبانی شد مرا ہ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است۔ (**اردو**) بے نیاز کرنا۔ بے فکر کرنا۔ تونگر کرنا۔

بی نیازی استعمال۔ بقول ہفت و مؤید (۱) بمعنی بی احتیاجی و (۲) غیر محتاجی و تونگری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که یای مصدری بر (بی نیاز) زیادہ کردہ اند و بس (صائب ۱) سبکسیر توکل کی پئی ہر رہنما گیرد ہ زمین بی نیازی نیست ممکن نقش پا گیرد ہ (انوری ۲) اگرچہ ہست بضاعت بضاعت مزجاۃ ہ بہ بی نیازی خود منگر این زمن بپذیر ہ (**اردو**) بے نیازی کہہ سکتے ہیں بمعنی (۱) بے احتیاجی (۲) تونگری۔ مؤنث۔

بینی بند اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ۔ بالکسر نوعی از نقاب زنان **مؤلف** عرض کند که آن نقاب کوچکی که در برقع بالای چشم باشد که بر بینی ختم شود یعنی زنان عجم برقعی می دوزند که ہمہ جسم را می پوشد و برای چشم پارہ جداگانہ از پارچہ مشبک درست می کنند که از جبین تا بینی آویزان می باشد و کنارہ زیرین آن را قریب بینی با برقعہ مذکور بواسطہ دو تکمہ واصل می کنند (**اردو**) بینی بند فارسیون نے جالی کے اس نقاب کو

کہا ہے جو برقع مین پیشانی سے لٹکایا جاتا ہے اور ناک پر ختم ہوتا ہے۔ مذکر۔

بینی دار اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ باضافت چوبیکہ بر تختۂ در نصب کنند تا ہر دو تختہ خوب بہم بستہ شود و مضبوط گردد و یکی بر دیگری باشد (تاثیر ہ) کار کشایان زحادثات مصونند ۔ بینی در آفت رعاف ندارد ۔ وی فرماید کہ بینی در را کارکشا گفتن خالی از تعدی نیست صاحبان بحر و اندوبہار عجم ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (دروازے کی بینی) دکن مین یہی استعمال ہے یعنی وہ تختہ جو ایک پٹ پر اس غرض سے نصب کیا جاتا ہے کہ دروازہ بند ہونے کے بعد دونوں پٹ کے درمیان تشگاف باقی نہ رہے۔ مذکر۔

بینی درہ اصطلاح۔ بقول انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح دال و رای مہملتین نامی بینی و بیرۂ بینی و منخر **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت درۂ بینی و موافق قیاس است (اردو) منخر بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ نتھنا۔ سوراخ بینی۔ ناک کا چھید جب دونون نتھنے کہنے مطور ہونگے تو منخرین کہینگے۔

بینیدن مصدر یست متروک کہ حقیقت ماخذ این بر (بینیدن) و (بینندی) بیان کردہ ناقص التصریف است (اردو) دیکھو بیندن و دیدن۔

بینی زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند کنایہ از انکار کردن (مولوی معنوی ؎) چون اشارت ہاش را برجان نہی ۔ در وفا آن اشارت جان دہی ۔ پس اشارتہای سرا دہد پیغامہا ۔ ناز بردارد ز تو کارت دہد ۔ در اشارتہا را بینی زنی ۔ در دہندہ داری و چون بینی زنی ۔ **مؤلف** عرض کند کہ عجمیان بحالت انکار چیزی بینی را حرکتی دہند و این علامت نفرت از انست

واز ہمین عادت این مصدر مرکب قائم شد (اردو) انکار کرنا۔ صاحب آصفیہ نے (ناک چڑھانا) پر فرمایا ہے ناپسند کرنا اور یہی معنے (ناک سکیڑنا) کے ہین۔

بینی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند کنایہ از غرور و تکبر کردن (مولوی معنوی ؒ) شکر کن غرہ مشو بینی مکن ہ گوش دار و ہیچ خود بینی مکن ہ ہر کسی کو از حد بینی کند ہ خویش را بی گوش و بی بینی کند ہ **مؤلف** عرض کند کہ این مخفف خود بینی کردن است دیگر ہیچ (اردو) ناک چڑھانا بقول آصفیہ غرور کرنا۔ نخوت سے خاطر مین نہ لانا۔ کراہت کی نظر سے دیکھنا

بینی کوہ اصطلاح۔ بقول وارستہ برآمدگی سر کوہ کہ آن را در تازی قلہ خوانند (سلیم ؒ) ہر دو بینی از بس ضعف واندوہ ہ کشیدہ تیغ ہمچون بینی کوہ ہ و فرماید کہ ہمین را تیغ کوہ گویند صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہم این را آوردہ و صاحب بول چال صراحت مزید کردہ کہ سنگی از سنگہای کوہ بیرون آمدہ باشد مثل ایوان آن را بینی کوہ گویند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پہاڑ کی وہ چٹان جو مثل برآمدے اور ایوان کے باہر نکلی ہوئی ہو۔

بیو بقول برہان و جامع بفتح اول و ضم ثانی و سکون واو مجہول (۱) بمعنی عروس باشد و بکسر اول و سکون ثانی مجہول و واو (۲) کرمکی باشد کہ جامہ پشمین و کاغذ را بخورد و ضائع کند صاحب سروری گوید کہ بمعنی اول (بیوک) بہ کاف ہم گویند (حکیم سنائی ؒ) بر ہی گرگنی بفروی خوی ہ از خلاف خسرہ ننگ بیوی ہ و ہم او ذکر معنی دوم کردہ می فرماید کہ بروزن دیو کرمی است کہ آن را بید ہم نامند (فخر الدین ابو المعالی ؒ) ز عدلش گرگ با صد حیلہ و ریو ہ

نهان گردد به پشم میش چون بیو ؛ صاحب رشیدی بذکر معنی اول فرماید که ویو و بیوک مرادفش (بیوگانی) بمعنی عروسی و ذکر معنی دوم هم کرده از پور بهاسندو دهد (ے) شهاب قلاورز تو دیو به ؛ به پشم زنخدانت در بیو به ؛ (آذری ے) زعنکبوت فلک رشتهای آتش رنگ ؛ بتافت و زتف آن برگلیم شب زد بیو ؛ صاحب ناصری هم ذکر هر دو معنی کرده خان آرزو در سراج بر معنی اول قانع مولف عرض کند که بمعنی اول بیو اسم جامد فارسی زبان است بمعنی زن عروس و زنی که در کم سنی کدخدا شود و آنرا به کاف تصغیر بیوک نامند و الحق به واو عوض موحده می آید مبدل این چنانکه آب و آو و بمعنی دوم مبدل بید باشد که بر معنی چارمش گذشت و اشاره این هم همدرانجا مذکور و مقنین فارسی برای سند تبدیل دال باو او همین را بسند گرفته اند و کالیده و کالیوه هم تمثیل همین تبدیل است و حقیقت این کرمک همانجا بیان کرده ایم (اُردو) (۱) دلهن بقول آصفیه - ہندی - اسم مونث - عروس - بہو - بنڑی - بانو (۲) دیکھو بید کے چوتھے معنے -

بیوار بقول برہان بروزن دیوار عدد ده هزار را گویند و بانیمعنی بحذف الف هم آمده صاحب سروری بذیل بیور از (سراج سکزانی) سند این آورده (ے) از همت تو کی سزد آخر که بنده را ؛ هر سال عشر الف ز بیوار می رسد ؛ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و انند و هفت و شش را هم ذکر این کرده اند مولف عرض کند که بیور که بهمین معنی می آید مخفف این است چنانکه معاصرین عجم می گویند ازین نیست اسم جامد فارسی قدیم است (اُردو) دس ہزار -

بیواره بقول برہان با ثانی مجهول بروزن بیچاره (۱) بیکس و غریب و تنها و بی مقدور و مرتبه و بی اعتبار را گویند و (۲) چوبی که بدان گلوله خمیرهٔ نان تنک سازند - صاحب سروری بر معنی اول قانع

(حکیم اسدی ؎) بدو گفت کز خانہ آوارہ ام ؛ ز ایران یکی مرد بیوارہ ام ؛ صاحبان رشیدی و
اند وہفت وسراج وجامع ہم ذکر این کردہ اند مولف عرض کند کہ بہر دو معنی اسم جامد فارسی
زبان است یکی از معاصرین عجم می فرماید کہ فارسیان الف اول (آوارہ) را بہ تحتانی بدل کردہ اند
چنانکہ (تازآنہ) را (تازیانہ) کردند ومعنی اول حقیقی است واثر این تبدیل باشد کہ در معنی اول ہم آوارگی باقی نماند
وبعضی گویند کہ وارہ در فارسی زبان مقدار را گویند پس معنی لفظی این بی مقدار است وکنایہ
از بیکس وبیچارہ وغریب ومعنی دوم مجاز معنی اول است وبس (اُردو) (۱) دیکھو بیچارہ (۲)
بیان مذکر۔ دیکھو (اسباب نورد مانند)

بیواز بقول برہان ورشیدی وجامع یای ثانی مجہول بروزن شیراز (۱) شپیرہ را گویند کہ آنرا
مرغ عیسی ہم خوانند وبعربی خفاش وبجای حرف اول بای فارسی ہم آمدہ صاحب ناصری می فرماید
کہ این را بیوازہ ہم گویند مولف عرض کند کہ اصل این (بی آواز) بود الف ممدودہ حذف شدہ
مخففش بیواز ماند معنی لفظی این چیزی کہ آواز ندارد وکنایہ از شپیرہ کہ پریدنش مطلق آواز نمی دہد
وانچہ بہ بای فارسی می آید مبدل این چنانکہ اسپ واسپ (اُردو) چمگادڑ۔ دیکھو بازپرہ کا نمبر ۲۔
(۲) بیواز۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وجامع بمعنی اجابت وقبول ہم آمدہ مولف عرض کند
کہ اسم جامد فارسی زبان است (استاد بہرامی ؎) بامید رفتم بدرگاہ او ؛ امید مرا جملہ بیواز کرد ؛
(مولوی معنوی ؎) در جہان روح کی گنجد بدن ؛ کی شود بیواز ہم فرہای ؛ (اردو) اجابت بقبول
آصفیہ قبولیت بیذیرائی۔ مونث۔

(۳) بیواز۔ بقول برہان وسروری وجامع بمعنی پاسخ وجواب وبا ہمعنی بجای حرف ثانی نون ہم

بنظر آمده **مولف** عرض کند که مجاز معنی دوم است و انچه به نون دوم مستعمل باشد مبدل این چنانکه اونج (اردو) جواب - مذکر -

بیواسطه استعمال - بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی بے وسیله و بی ذریعه **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (انوری ۵) بی واسطهٔ هدهش خبر ز از جنبش روم و قرار چین ز (اردو) بے وسیله بے ذریعه کهه سکتے هین -

بیوان بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالکسر بمعنی اجازت و پروانگی **مولف** عرض کند که وان بمعنی نگهبان می آید و این بمعنی لفظی بی نگهبان و بی مانع است و کنایه از اجازت - دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده و معاصرین عجم بر زبان ندارند بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم (اردو) اجازت - مونث -

(الف) بیوباریدن مصدر اصطلاحی بقول برهان بکسر اول و ثالث مجهول بروزن فرو باریدن ناچاریده فرو بردن را گویند که بعربی بلع خوانند و فرماید که بفتح ثانی هم آمده که بروزن شکم خاریدن باشد

و این اصح است چه در اصل این لغت (باو باریدن) بوده است همزه بیا بدل کرده اند بیو باریدن شده و (او باریدن) بفتح همزه بمعنی ناچاریده فرو بردن و بلع کردن باشد و هم او - - - - - - - -

(ب) بیوبرد را آورده گوید که بکسر اول و فتح با بروزن پی فشرد (۱) ماضی (بیو باریدن) و (۲) بمعنی مصدر هم و فرماید که درین لغت نیز همزه را بیا بدل کردند همچون بیداخت که اصلش (باندا خت) بود - صاحب رشیدی بر (الف) می فرماید که همان (او باریدن) که گذشت - صاحب ناصری ذکر الف و ب هر دو کرده و ب را ماضی الف قرار داده و برای الف از حکیم ناصر خسرو سند آورده (۵) یک گره از کریم طبعی خویش ۞ صد گره می را بجان خرید ز بندز همچو ماهی یکی گره از حرص ۞ یکدگر را همی بیاریدز صاحب جامع بذکر الف گوید که بمعنی کرمک کاغذ و

پشمینه خوار نیز - خان آرزو در سراج ذکر (الف) کرده گوید که بر (او باریدن) یای زائد آمده بسبب آن الف بیا بدل شد چنانکه قاعدهٔ فارسیان است صاحب بحر بر الف گوید بکسر اول و او مجهول است کامل التصریف که مضارع این (بیو بارد) آمده و فرماید که - - - - - - - - - - - -

(ج) **بیو بردن** هم بهمین معنی مصدر لیست کامل التصریف که مضارعش (بیو برد) باشد - صاحب نوادر همزبانش **مولف** عرض کند که حقیقت الف همان است که محققین بالا ذکرش کرده اند که اصلش (او باریدن) است و صراحت ماخذ (او باریدن) بجایش گذشت (ب) با الف هیچ تعلق ندارد که ماضی مطلق (ج) باشد به ضم موحده و سکون رای مهمله و مضارعش بفتح موحده و رای مهمله محققین بالاسکندری خورده اند که ب را متعلق به الف کرده اند و اصلا بمعنی مصدر نباشد و (ج) مصدر لیست مستقل و مخفف (الف) بحذف الف پنجم و تحتانی هفتم - و ظاهرا همین قدر است تحقیق (ج) بلحاظ ماخذی که بر (او باریدن) گذشت و لیکن یکی از معاصرین عجم نسبت (ج) گوید که (بیو) در فارسی قدیم بمعنی داخل است و لغت ژند و پاژند باشد و فرماید که بهمین معنی کرمکی را هم نام کردند که داخل پشمین و کاغذ جای اوست ما این را تسلیم نه کنیم و ماخذ بیو بمعنی دوم که گذشت بهتر ازین ماخذ است بالجمله مقصودش این است که (بیو بردن) یعنی (فرو بردن) بمعنی حقیقی است و خیال ما این را بدین وجه تسلیم نمی کند که بیو بمعنی داخل بجایش مذکور نشد و همه محققین ازین معنی ساکت اند اگر این را تسلیم کنیم بای اول زائد نباشد بلکه اصلی و الله اعلم بحقیقة الحال - و انچه صاحب جامع بذیل الف بمعنی کرمک کاغذ و پشمینه را نوشته غلطی اوست که عود بر لفظ کرده و خلاف قیاس است (اردو) الف وج دیکھو او باریدن (ب) ماضی او مضارع ہے ج کا -

بیوتات نویسی اصطلاح ہمان بوتات نویسی که اشارہ این در انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بوتات نویسی

بیور بقول برہان رشیدی و ناصری و جامع و سراج و انند و ہفت بروزن زیور بکسر اول و فتح ثالث (۱) بمعنی دہ ہزار صاحب سروری از حکیم فردوسی سند دہد (ے) کہ بیور از پہلوانی شمار او بود و زبان دری دہ ہزار ؎ **مولف** عرض کند کہ ما اشارہ این بر (بیوار) کردہ ایم (اردو) دیکھو بیوار

(۲) بیور۔ بقول برہان و سروری رشیدی و ناصری و جامع و سراج و انند و ہفت نام ضحاک مار دوش ہم ہست و او را (بیورسب) می خواندہ اند و بتخفیف (بیور) ہم خوانند لیکن صاحب فرہنگ بایجی بفتح و ضم ثانی آوردہ است (سراج سکزی ے) نہ من میش دارم ز جمشید فر ؎ کہ ببرید بیوراسپش بہ ار ؎ **مولف** عرض کند کہ در اینجا ہمین قدر کافی است کہ مخفف (بیوراسب) است کہ می آید (اردو) دیکھو (بیوراسب)

(۳) بیور۔ بقول برہان و سروری و جامع و سراج و انند و ہفت گردگان و بادام و پستہ را نیز گفتہ اند کہ مغز آنہا تیز و ضائع شدہ باشد **مولف** عرض کند اسم جامد فارسی قدیم است بعض گویند کہ تخصیص با مغز بادام و پستہ و گردگان نباشد ہمہ اقسام مغزیات ضائع شدہ را فارسیان بیور گویند (اردو) و مغزیات جن کے بگڑ جانے سے ذائقے مین تیزی پیدا ہو گئی ہو۔ مذکر۔

بیوراسب بقول ناصری بدیل (بیور) لقب ضحاک زیرا کہ دہ ہزار اسپ داشتہ صاحبان رشیدی و برہان ہم بدیل بیور ذکر این کردہ اند و صاحبان جامع و سروری ذکر مستقل این کردہ (ناصری ے)

آن بیوراسب تندخو کز کبر گل ننمود بو ؎ خار و خسک در چشم او اکنون بیا بیور نگر ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (حکیم خاقانی ے)

دوش محمد از در مہر نبوت است ؎ آن دوش بیوراسپ

بود بجای اژدها پ (اُردو) ضحاک کالقب فارسی
چین بیوراسب ہے - مذکر -

بیور پرموز اصطلاح - بقول شمس بفتح وقیل بضم اول بمعنی علف **مولف** عرض کند که پرموز بمعنی علف بجای خودش می آید و بیور بمعنی سوش گذشت

که مغزیات ناقص را نام است پس محقق بی تحقیق این مرکب را بمعنی حقیقیش دیده باشد وغور بر معنی ترکیبی نکرده باشد که بمعنی علف مجرد نوشت ازینجاست که دیگر همه محققین اهل زبان ازین مرکب ساکت اند (اُردو) ناقابل ترجمه -

بیورد بقول برهان باثانی مجهول بروزن بیدرد (۱) نام مبارز یست که افراسیاب بمدد پیران ویسه فرستاده (۲) نام شهر یست در خراسان مشهور به باورد صاحبان رشیدی و ناصری وجامع ذکر این کرده اند بدین صراحت که بیورد شهر معروف است بنا کرده او - خان آرزو در سراج می فرماید اگر نیصورت بیورد بمعنی دوم مخفف ابیورد باشد و شهر مذکور را منسوب به مبارز مذکور نمودن استبعادی دارد - **مولف** عرض کند که وجه تسمیه بمعنی اول متحقق نشد وحقیقت معنی دوم بر (ابیورد) گذشت و اشارهٔ این همه را نجا مذکور (اُردو) (۱) بیورد ایک پہلوان کا نام ہے جو افراسیاب کے زمانہ میں تھا - مذکر (۲) دیکھو ابیورد - مذکر -

بیورسب اصطلاح بقول برهان وهفت به بای عربی وبقول اند به بای فارسی دوم مرادف همان بیوراسب که گذشت **مولف** عرض کند که بجای

الف - تبدیل موحده به بای فارسی یا بالعکس آن مخففش چنانکه تب وتپ واسپ واسب (اُردو) دیکھو بیوراسب - مذکر -

بیوس بقول برهان بفتح اول بروزن عروس (۱) طمع وخواهش وامید و (۲) امیدواری و شد بهری از هر نوع که بوده باشد و (۳) بمعنی چاپلوسی و (۴) انتظار هم - صاحب سروری

برمعنی اول وسوم قانع صاحب ناصری ذکر هرسه معنی اول کرده فرماید که بیوسد بمعنی طمع کند و بیوسند بمعنی تواضع وچاپلوسی کننده وفرماید که اصل مصدر همه بیوسیدن است صاحب جامع متفق با یکدیگر بهرچهار معنی - خان آرزو در سراج می فرماید که بلوس به لام عوض تحتانی به همین معنی گذشت وظاهرا به تحتانی تصحیف است و به بای فارسی هم می آید وآن غالباً صحیح نیست **مولف** عرض کند که این اسم مصدر بیوسیدن است وانچه به لام عوض تحتانی گذشت تصحیف نباشد آن اصل است واین مبدّلش چنانکه نال ونای - هیچگاه تصحیف نباشد مخفی مباد که معنی سوم اصل باشد ودیگر همه معانی مجاز آن وصراحت ماخذ بلوس بجایش گذشت (ابن یمین ۱) هرکرا همت بلند بود نه راه یابد به منتهای بیوس ؛ صاحبان موارد ونوادر بذیل مصدر گویند که اصل وصحیح (بیوسی) است به یای مصدری نه تنها بیوس وبسند دعوی خود از انوری سند دهند (۲) افسوس که عمرم به بیهوسی بگذشت ؛ دین عمر چو جان عزیزم ازسی بگذشت ؛ اکنون چه خوشی وگر خوشی دست دهد ؛ صد کاسه بنانی چو عروسی بگذشت ؛ **مولف** عرض کند که غور نکرده اند وجود بیوس در فارسی زبان از تصدیق محققین اهل زبان وسند ابن یمین ثابت وبیوسی بیای مصدر هم چنانکه امید وامیدواری نمی دانیم که محققین بالا چرا بیوس را غلط وبیوسی را صحیح دانسته اند (اردو) (۱) طمع - خواهش امید - مونث (۲) امید واری - مونث (۳) چاپلوسی - مونث (۴) انتظار - مذکر -

بیوسپ بقول شمس مرادف بیوراسپ که مخفف همان بیوراسپ است بحذف رای مهمله والف - استعمال این از نظر نگذشت (اردو) یعنی لقب ضحاک **مولف** عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اند وخلاف قیاس نیست دیکھو بیوراسپ -

(الف) **بیوسد** الف بقول برهان بمعنی طمع
(ب) **بیوسنده** کند و امیدوار گردد و مشتق
(ج) **بیوسید** از بیوسیدن و هم او نسبت
(د) **بیوسیدن** (ب) گوید که تواضع و چاپلوسی
کننده و امیدوار شده و بر (د) می فرماید که بر
وزن خموشیدن بمعنی (۱) امید داشتن و امیدوار
گردیدن (۲) طمع کردن و (۳) چاپلوسی نمودن
صاحب سروری ذکر (الف) کرده متفق با برهان
(حکیم عنصری) نکند میل بی هنر به هنر ؛
که بیوسد ز زهر طعم شکر ؛ و ذکر (ب) هم کرده
(سنائی) سگ بیوسنده گرگ درنده است ؛
سفله سالوس دلوس خزنده است ؛ و بر
(د) می فرماید که امید داشتن و تواضع و
چاپلوسی کردن است - صاحب هفت (ج)
را یعنی (الف) آورده ظاهرا غلطی کتابت می نماید
صاحب بحر عجم که محقق مصادر فرس است ذکر
(د) کرده همزبان برهان بدین اضافه کرده

تواضع کردن هم و فرماید که سالم التصریف است
که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و صاحب
موارد المصادر باتفاق هر سه معنی بیان کرده
برهان این را کامل التصریف گوید و صراحت
مزید کند که اصل این بیوسی بیای مصدری صحیح است
نه تنها بیوس **مولف** عرض کند که ما تصفیه بیوس
و بیوسی بکاپیش کرده ایم و در اینجا همین قدر کافی است
که (د) مصدریست مرکب با اسم مصدر بیوس که
گذشت و جا دارد که بیوسی را هم اسم مصدر
گوئیم که علامت مصدر دن با آن مرکب کرده اند
و شک نیست که کامل التصریف است چنانکه صاحب
موارد گفته و بر هر چهار معنی بیان کرده صاحب بحر
شامل و ضرورت نداشت که از مشتقات این
مضارع و اسم فاعل و ماضی را بیان کنند
چنانکه محققین بالا کرده اند و حاصل بالمصدر
این هم (بیوسی) است بروزن اسم مصدر
(اردو) (د) (۱) امیدوار ہونا - امید رکھنا

(۲) طمع کرنا (۳) چاپلوسی اور خوشامد کرنا (۴) توقع کرنا

بی وضعی اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح واو و کسر عین مہملہ بمعنی بداطواری **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن بعض از معاصرین عجم عوض این استعمال (بدوضعی) می کنند مشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت (اُردو) بدوضعی کہ سکتے ہین - مونث - صاحب فرہنگ آصفیہ نے بدوضع بمعنی بداطوار و بدچلن کہا ہے دیکھو بدآئین -

(۱) بی وفا استعمال (۱) اسم فاعل ترکیبی است

(۲) بی وفا کردن کسی را بمعنی کسی کہ صفت وفا ندارد (صائب ؎) وفاداری زعمر بی وفا ہرکس کہ می جوید ؛ زسیلاب سبک رفتار خودداری طمع دارد ؛ (۳) خوگر بیوفائی کردن کسی را (ظہوری ؎) از جفا ہای تو خود را بی وفا کردیم و رفت ؛ از وفا دیگر گرو بر خود جفا کردیم و رفت ؛ **مولف** عرض کند کہ ہر دو موافق قیاس است (اُردو) (۱) بے وفا (۲) وہ شخص جو وفادار نہو - بدعہد (۲) بے وفا بنانا -

بیوفائی یای مصدری بر (بیوفای) کہ مزید علیہ بی وفاست زیادہ شد بمعنی مصدری (ظہوری ؎) نیستی قادر مگو ترک وفا دشوار نیست ؛ در جہان دشوار تر از بی وفائی کار نیست ؛ (اُردو) بیوفائی بدعہدی - مونث -

بیوگندن استعمال - بقول موید مطبوعۂ مطبع نولکشور بفتحتین با کاف فارسی مفتوح مزید علیہ بیگندن کہ فا را بواو بدل کردند چنانچہ بار ابواو بدل می کنند (کذا فی القینہ) **مولف** عرض کند کہ تحریف صاحب مطبع (بیوگند) را بیوگندن نوشت و در دیگر نسخ قلمی ہم (بیوگند) مرقوم فا بہ واو بدل می شود چنانکہ فرخ و ورخ - موحدۂ اول زائد است - ماضی مطلق از مصدر (بیوگندن) (اُردو) دیکھو بیوگندن یہہ اسکا ماضی مطلق ہے -

بیوقت استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی ہنگام **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است مرادف (بی گاہ) کہ گذشت (اُردو)

بے وقت بقول آصفیہ بے موقع۔

بی وقر استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح واو وسکون قاف ورا بمعنی بے اعتبار وبی تمکین **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) سبے وقر بقول آصفیہ۔ بے عزت۔ ذلیل۔ خوار۔

بیوک بقول سروری وجامع وانند اصل این بیوکہ بمعنی عروس گذشت **مولف** عرض کند کہ اشارۂ این ہمدرا انجا کردہ ایم (استاد رودکی ؎) بس عزیزم بس گرامی شاد باش ؛ اندرین خانہ بسان نو بیوک ؛ (فخر گرگانی ؎) ہمہ سالہ عروسی کرد شہرو ؛ بیوکش ویسہ دوماد ویرو ؛ وفرماید کہ بکاف فارسی نیز آمدہ (اردو) دیکھو بیو۔

بیوکانی بقول جامع بروزن خموشانی بمعنی عروسی **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بیوکان بزیادت الف ونون مزید علیہ بیوک است وبزیادت یای مصدری بمعنی عروسی است (اردو) عروسی۔ شادی۔ کتخدائی۔ مونث۔

بیوکندن بقول جامع مرادف بیفکندن بہ تبدیل فا بہ واو۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ ہا زائد است **مولف** عرض کند کہ دیگر محققین این را بکاف فارسی نوشتہ اند کہ بجایش می آید ماحقیقت ماخذ بر افگندن بیان کردہ ایم وتصفیہ

کاف عربی وفارسی ہم ہمدرا انجا کردہ ایم ودرینجا ہمین قدر کافی است کہ موحدہ زائد است وفا بدل شدہ بہ واو چنانکہ فرخ ودرخ (اردو) دیکھو افگندن یہ اسکے تمام معنون پر شامل ہے۔

(۱) **بیوگ** بقول برہان باکاف فارسی بفتح اول وضم ثانی (۱) بمعنی عروس (۲) بمعنی عروسی وفرماید کہ (۱) بضم اول وبای فارسی ہم آمدہ ونسبت (۲) فرماید کہ صاحب موید بجای حرف ثانی نون آوردہ۔ صاحب رشیدی بدیل بیوذکر (۱) و(۲) کردہ (عنصری ؎) ساخت انگہ یکی بیوگانی

ہم برآئین و رسم یونانی پیوارسته و بہار ہمزبان رشیدی
صاحب بحر بذیل (۲) ذکر (۱) ہم کرده معنی بارشیدی
متفق **مولف** عرض کند که بعض از محققین این را
به کاف عربی هم نوشته اند چنانکه گذشت و بیوه که بمعنی عروس
گذشت اصل این است و کاف تصغیر بران زیاده کرده
بیوک کردند برای عروسی که در صغر سنی عقد او شود و
آنانکه به کاف فارسی استعمال این کرده اند از ماخذ این
واقف نباشند و درینجا چاره جز ین نیست که مبدل
دانیم که کاف عربی بفارسی بدل شود چنانکه کند و گند
و بیوکان بزیادت الف و نون مزید علیه بیوک و (۲)
بزیادت یای مصدری بر مزید علیه افاده معنی مصدری
کند و بنو به نون عوض تحتانی در فارسی بدیمعنی نیامده
البته لغت هندی است به تشدید نون بمعنی عروس
در موید الفضلا که (بنوکانی) بنون گذشت ما هم بجایش
جا داده ایم و درینجا هرچه بفهم ما آمده همین قدر که عجبی
نیست که فارسیان بنو را که لغت هندی است بهمین
معنی به تخفیف مفترس کرده باشند و لیکن بدون وجود
سند استعمال بر مجرد قول موید این را تسلیم نه کنیم
وجا دارد که فارسیان از بانو بحذف الف بنو
کرده برای عروس استعمال کرده باشند و بزیادت
کاف تصغیر برای عروس خورد سال بنوک و مزید علیه
آن بنوکان و بزیادت یای مصدری (بنوکانی)
بای حال سند استعمال باید (اردو) (۱)
دیکهو بیوه کے پہلے معنے - چهوٹی دلہن - مونث -
(۲) شادی - دیکهو بنوکانی -

(۱) **بیوگند** (۱) بقول هفت بمعنی بیگند

(۲) **بیوگندن** و (۲) بقول بحر و سروری و
رشیدی بمعنی بیگندن **مولف** عرض کند که (۲)
همان بیوکندن که به کاف عربی گذشت و تصفیه
کاف عربی و فارسی برانگندن مذکور شد و این
مبدل بیگندن است و (۱) به سکون نون ماضی
مطلقش و بفتح نون مضارع آن (اردو)
(۱) دیکهو افگندن (۲) افگندن کی ماضی یا مضارع

بیون بقول برهان و جامع بفتح اول بروزن

زبون بمعنی تریاک و افیون صاحب سروری می فرماید که این را ابیون نیز گویند که گذشت خان آرزو در سراج گوید که بوزن زبون تریاک ظاهرا بای فارسی است مخفف اپیون که افیون مبدل آنست **مولف** عرض کند که پیون در محاورهٔ فرس نیامده و اگر استعمالش بنظر آید توانیم گفت که مخفف اپیون است که گذشت و از ینکه استعمال این بقول محققین اهل زبان مسلم است می توانیم عرض کرد که مخفف و مبدل اپیون باشد که الف حذف شد و بای فارسی بدل شد به بای عربی چنانکه تپ و تب دیگر هیچ (اردو) دیکھو افیون -

بیوند بقول برهان و جامع و ناصری و هفت و انند و سراج بروزن ریوند بمعنی غدر است که بیوفائی کردن باشد **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است - یکی از معاصرین عجم گوید و قرین قیاس است که وند بمعنی خواهش پس معنی لفظی این بی خواهش و نامرغوب - فارسیان برای غدر استعمالش کردند که مرغوب نیست بلکه مکروه موافق قیاس می نماید و الله اعلم بحقیقة الحال (اردو) غدر بقول آصفیه - عربی - اسم مذکر - بے وفائی - عہد شکنی - بدعہدی - بغاوت - سرکشی - انحراف

بیوه بقول برهان و ناصری و جامع بروزن میوه (۱) بمعنی غریب و تنها **مولف** عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید و درست گوید که این مرکب است از بی که افاده معنی نفی کند و وه که در فارسی زبان کلمه ایست که در محل انتعاش طبیعت استعمالش کنند و حاصل این مرکب بمعنی غمزده (اردو) غریب - تنها -

(۲) بیوه - بقول برهان و سروری و جامع و هفت و انند زنی را گویند که شوهرش مرده باشد یا او را طلاق داده چنانکه (امیر خسرو ؎) بود یکی کودک بیوه سرشت ؎ بر سر ره خفته نگهبان گشت ؎ صاحبان ناصری و فدائی بر زن شوهر مرده قانع - خان آرزو در سراج ذکر این کرده

مولف عرض کند که مجاز معنی اول است و در عرف و محاورهٔ عجم برای زن شوہر مردہ مخصوص (اُردو) بیوہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ بدھوا۔ رانڈ۔ تخصمی۔ وہ عورت جس کا خاوند مرگیا ہو۔ (۳) بیوہ۔ بقول برہان و جامع و ہفت دانند مردی را گویند کہ زنش مردہ باشد۔ خان آرزو ذکر این کرده می فرماید کہ این متروک الاستعمال است و بمعنی دوم مستعمل **مولف** عرض کند مجاز معنی اول باشد فقط نہائی (اُردو) رنڈوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ مرد بے زن۔ دیکھو آیم۔

(۴) بیوہ۔ بقول برہان و ہفت دانند و سراج نام داروی است کہ برگ آن ببرگ کبر ماند اما خار ندارد و ثمر آن بخیار دراز لیکن کوچکتر از ان کہ آنرا العربی قثاء البری خوانند و قثاء الحمار ہمانست صاحب جامع بر نام گیاہ قانع۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و بر قثاء الحمار فی فرماید کہ لغت عرب است و نیز بعربی مشط الذئب و صاب و بفارسی خیار زہ اسپند و خیار خروسماہنگ و خیار دشتی و بیونانی شقوشینا و بقول دیاسقوریدوس سفیس اغریوس یعنی خیار صحرائی و نیز اسفراغریوس و سندیوس اغریوس و قطوریون نامند و بہندی بندال و کہکر بیل خوانند۔ بالجملہ نبات آن شبیہ بہ نبات خیار زہ گرم و خشک در سوم و گویند گرم در دوم و ملطف محلل جالی و منقی دماغ و مسہل مرہ صفرا و بلغم و زرد آب و خون و منقی وجع فالج و لقوہ و صرع و کزاز و صداع و غیرہ نافع و منافع بسیار دارد **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) بندال۔ بقول محیط اسم ہندی قثاء الحمار اور بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مونث ایک قسم کی تلخ گھاس جسے تنگیرہ بھی کہتے ہیں۔

بیہدہ بقول برہان و جامع بکسر اول و ضم ہا بروزن و لشہ و دال مخفف بیہودہ بمعنی ناحق و باطل و بیہوع۔ چہ ہدہ بمعنی حق است صاحب سروری ہمانش (حکیم فردوسی ؎) مہر خواہی زمن و

بے مہری ؛ بدہ خواہی زمن و بیہدۂ ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ ہودہ ہم بمعنی حق است و لہذا بیہدہ و بیہودہ ہر دو بمعنی ناحق صاحبان ناصری و انند و بہنت و بہار و جہانگیری ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ بقول خان آرزو کہ بذیل بیہودہ در سراج گفتہ این مخفف بیہودہ است و ہدہ ہم مخفف ہودہ بمعنی حق (اُردو) بیہودہ بقول آصفیہ۔ فارسی ناحق۔ باطل۔ لغو۔

(۲) بیہدہ۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری بفتح اول جامۂ را گویند کہ از حرارت آتش زرد شدہ باشد خان آرزو در سراج گوید کہ تصحیف برہودہ باشد کہ بہمین معنی گذشت **مولف** عرض کند کہ دلیلی بہمین معنی کہ مخفف بیہودہ بجذف واو باشد کہ بہمین معنی می آید وجہ دارد کہ بیہودہ را کہ بہمین معنی می آید مبدل برہودہ دانیم کہ بہمین قسم تبدیل ہمین است و صراحت کامل ماخذ بر مصدر (برہودن) گذشت و تکمیل بحث بر بیہودہ می آید (اُردو) وہ کپڑا جو آگ کی حرارت سے پیلا ہو گیا ہو۔ مذکر۔

بیہدہ بال | اصطلاح۔ بقول وارستہ ہزہ گرد (شفائی ؎) تہمت آلود تماشا دیدۂ حیران ماست ؛ بیہدہ بال گلستان وفا افغان ماست ؛ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) ہرزہ گرد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیہودہ پھرنے والا۔ آوارہ گرد۔

(الف) **بیہدہ تاز** | استعمال۔ بمعنی بیہودہ گرد و آزاد (انوری ؎) بیوکب جاہ تو فلک بیہدہ تازے ؛ باحجت عدل تو ستم بیہدہ گوئی ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و از ہمین سند انوری استعمال

(ب) **بیہدہ گو** | بمعنی بیہودہ سخن و فضول گو پیدا ست ہر دو اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) (الف) دیکھو بیہودہ بال (ب) بیہودہ گو۔ ہرزہ سرا۔ غیر مہذب گفتگو کرنے والا۔ بک بک کرنے والا۔ فضول گو۔ صاحب آصفیہ نے (بیہدہ گوئی) کا فوکم

کیا ہے۔ بمعنی مصدری۔

بی ہراس استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسرہای ہوز بمعنی بی خوف و ترس **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے خطر دیکھو بے خار۔

بیہ سوز اصطلاح۔ بقول شمس جنسی از شمع کہ در و پیہ سوزانند **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت ظاہرا بیہ مبدل (پیہ بہ یای فارسی) باشد و این مرکب۔ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی سوزندۂ پیہ و کنایہ از شمع توان کرد۔ برای این اشتقاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت و مجرد قول شمس بدون سند اعتبار را نشاید (اُردو) شمع موتث۔ دیکھو اسپند کا نمبر (۱)

بیہق بقول برہان و جامع بفتح اول و ثالث و سکون قاف نام شہریست غیر معلوم صاحب ناصری می فرماید بروزن بیرق ناحیہ ایست از سبزوار و از مضافات آنست قریۂ موسوم بہ (خسرو گرد) (انوری ع) سدید بیہقی را دوش گفتم ؛ و فرماید کہ تاریخ بیہقی در آثار غزنویہ کتابیست پسندیدہ و معروف (اُردو) بیہق ایک شہر کا نام ہے جو سبزوار میں واقع ہے۔ مذکر۔

بی ہمال استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر اول و ثالث بمعنی بی نظیر و بی انباز و بی ہمتا **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی باشد (اُردو) بے نظیر۔ دیکھو بے مثال۔

بیہمان استعمال۔ بقول وارستہ مرادف ہمان بیہمان کہ گذشت (والہ ہروی ع) زیر نگین تو باد ملک سراسر ؛ زان نکنم عرض بیہمان و فلان را (اُردو) دیکھو بیہمان۔

بی ہمت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسرہا۔ آنکہ را سخ دم و ثابت قدم نباشد **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) بے ہمت۔ دیکھو بے جرات

بی ہمتا استعمال۔ بقول انند بفتح ہا وسکون میم و فوقانی بالف کشیدہ بمعنی بی مانند و بے مثل صاحب روزنامہ ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و بہار بر معروف قانع **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے ہمتا۔ دیکھو بے مثال۔

بیہن بقول برہان بکسر اول بروزن بیجن خار پشت بزرگ تیر انداز را گویند یعنی خارہای خود را مانند تیر انداز و صاحب ناصری گوید کہ ہمین است چولہ صاحبان انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر ہمزک بیان کردہ ایم بجز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان است (اُردو) خار پشت۔ دیکھو تشی اور ہمزک۔ مذکر۔

بی ہنجار اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند (۱) راہی کہ جادہ نداشتہ باشد **مولف** عرض کند کہ (۲) ہر فعل بی راہ و بی قاعدہ (شیخ اوحدی ؎) چون دلیلان مخالف اند بگرد ؛ زین کژ آہنگ راہ بی ہنجار ؛ (ظہوری ؎) رفت بی ہنجار باد آہم از خاطر غبار ؛ در زمین سینہ تخم صبر ما محکم نداشت ؛ (اُردو) (۱) ناہموار اور ٹیڑھا راستہ مذکر (۲) بے راہ بقول آصفیہ ، بد راہ ، بے موقع بیجا۔ جیسے ، بے راہ خرچ کرنا۔ دیکھو بے راہ۔

بی ہنر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ہا مقابل ہنرمند بمعنی بی وقوف و نا عاقل **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) نیست آسان شہر و ہر شہر بودن در ہنر ؛ بر جگر دندان نہ از ہر بی ہنر نازی مکش ؛ (اُردو) بے ہنر۔ دیکھو بے جوہر۔

بی ہنگام اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح ہا بمعنی بی وقت و بی موقع شیرازی ؎) موذن بانگ بی ہنگام برداشت ؛ نمیدانست کہ چند از شب گذشتہ است ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے ہنگام

کهه سکتے ہین (دیکهو بے وقت)

بیهود بقول برهان بفتح اول بروزن فرسود (۱) چیزی را گویند که نزدیک بسوختن رسیده و آتش آن را زرد کرده باشد و فرماید که بکسر اول هم آمده صاحب سروری فرماید مراوف برهود که بجایش گذشت (۲) خانه که آتش در آن گرفته ولیکن هنوز نسوخته باشد (شمس فخری ۲) گفتند بلا را که تن و جان عدو سوز ؛ گفتا که چه وقتست هنوز آنچه نه بیهود ؛ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که مبدل برهود است و این است سند ماضی بیهودن (اردو) دیکهو برهود -

بیهودن بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (۱) بالفتح بریان کردن (۲) بالکسر باطل گفتن **مولف** عرض کند که بمعنی اول مرکب است از بیهود که گذشت و علامت مصدر دن و برهودن هم بجای خودش گذشت و این را مبدل آن توان گرفت و بمعنی دوم مصدریست مرکب از بیهود که مخفف بیهوده باشد که علامت مصدر بران زیاده کرده مصدری وضع کرده اند محققین مصادر این را ترک کرده اند و نزدشان متروک است

(اردو) (۱) تلنا - بریان کرنا (۲) بیهوده باتین کرنا

بیهوده بقول برهان (۱) بکسر اول بروزن فیروزه بمعنی بیهده است که ناحق و بی نفع باشد و (۲) بفتح اول جامهٔ را گویند که نزدیک بسوختن رسیده باشد صاحب سروری بذیل بیهده ذکر این بمعنی اول کرده (سعدی ۱) مجال سخن تا نیابی زپیش ؛ به بیهوده گفتن مبر قدر خویش ؛ صاحب رشیدی هم بر معنی اول تابع صاحب ناصری گوید هوده بمعنی حق است و مخففش بده هم پس بیهوده مرکب ازان است و بیهده مخفف این و او هم بر معنی اول قناعت کرده صاحبان جامع و بهار ذکر این بمعنی اول کرده اند - خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که قوسی بمعنی جامهٔ نیم سوخته نیز آورده و در جهانگیری وغیره چیزی که نزدیک بسوختن رسیده و حرارت آتش آن را زرد ساخته باشد اغلب که

بدنمیعنی تصحیف برہودہ باشد **مولف** عرض کند کہ مبدل برہودہ چرانگوئیم کہ چنانکہ بر بیہودہ نوشتہ ایم

(اُردو) دیکھو بیہودہ

(۱) بیہودہ خند اصطلاح - بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ خندۂ بیہودہ کند

(۲) بیہودہ خندی بمعنی ضحک بیہودہ و خندۂ بیہودہ (صائب ۲) داشت دلتنگی مرا چون غنچہ در مہد امان ؛ چون گل از بیہودہ خندی خرجنم بر باد رفت ؛ (اُردو) (۱) بیہودہ ہنسنے والا (۲) بیہودہ ہنسی - مونث -

بیہودہ خواری اصطلاح - بقول بہار و بحر و انند اسراف و خرچ بیجا (نظامی ۵) چنان نیز کسیر مہر از گنج ؛ کہ آئی ز بیہودہ خواری برنج ؛ **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی این حاصل بالمصدر بیہودہ خوردن و مراد از ان است اسراف و خرچ بیجا (اُردو) اسراف بقول آصفیہ عربی - مذکر - فضول خرجی - خرچ بیجا -

بیہودہ دارو اصطلاح - بقول انند بحوالۂ غوا محض سخن بمعنی داروی بیہوشی (اسیر ۵) خرد بیہودہ داروی دماغ است ؛ حریفی را کہ در آشام عشق است ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) داروے بیہوشی - مونث - وہ دوا جس کے استعمال سے بیہوشی طاری ہو -

بیہودہ رو استعمال - **مولف** گوید کہ کسی کہ روش او بیہودہ باشد - اسم فاعل ترکیبی است (انوری ۵) باد را ہر دم بساطت گو بیای بیہودہ رو ؛ عرش داری زیر پا نا ہان بغفلت بسپری ؛ (اُردو) بیہودہ روش - وہ شخص جس کی روش اور چال بیہودہ ہو

(۱) بیہودہ گرد اصطلاح - بقول بہار و انند مرادف بیہودہ نال **مولف** عرض کند آنکہ سیر بیہودہ و بی کار کند و از ہمین است - - - - - - - - -

(۲) بیہودہ گردی بزیادت یای مصدری بمعنی گردش بیہودہ (صائب ۵) با سر آزادہ

این بیہودہ گردی تا بچند ؎ کوہ زیر تیغ در دامان خود
پا جمع کرد ؎ (اُردو) (۱) بیہودہ سیر کرنے والا (۲)
بیہودہ گردی بمعنی گردش بیہودہ - مونث -

بیہودہ گفتن استعمال - **مولف** گوید کہ سخن
بیہودہ کردن است بمعنی حقیقی (ظہوری ے) ظہوری
تا بکے بیہودہ گوئی ؎ زبان در مہر استغفار بنشین ؎
(انوری ے) گر زخاصت دہد از خاص تو بیہودہ گوئی
در زتو زیع ز تو زیع تو یاوہ مدرای ؎ (اُردو)
بیہودہ کہنا -

بیہودہ گوی استعمال - **مولف** گوید کہ اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ بیہودہ سخن کند و از ہمین است
(بیہودہ گوئی) بمعنی مصدری بزیادت یای مصدری
در آخر این (ظہوری ے) پند گو پرداخت فصلی
سخن می آیدش ؎ کردہ خوش بیہودہ گوئی ہا گرہ بر باد بست
(اُردو) بیہودگو - فضول گو - وہ شخص جو بیہودہ باتیں کرے

بیہودہ نال اصطلاح - بقول بہار و اند
مرادف بیہودہ گرد **مولف** عرض کند آنکہ کال
از غور نگرفت این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ نالۂ بیہودہ کند (صائب ے) مدار
از دست چون لیلی زمام محمل تمکین ؎ میفگن چون
جرس دنبال خود بیہودہ نالان را ؎ (اُردو)
نالۂ بیہودہ کرنے والا -

الف بی ہوش استعمال - الف بقول امند
ب بیہوش شدن بحوالۂ فرہنگ فرنگ
ج بیہوش کردن بالکسر بمعنی دیوانہ و
مدہوش **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و
(ب) لازم بمعنی دیوانہ و مدہوش و عاشق شدن
و (ج) متعدی آن (ظہوری الف ے) ہوش
آگاہی دگر دارد ؎ تا ظہوری شد است بیہوشت و
(ولہ ج ے) کردہ کیفیت تماشایت ؎ ہر طرف
صد نگاہ را بیہوش ؎ (اُردو) (الف) بے ہوش
بقول آصفیہ - بے سدھ - بے حواس - مدہوش
(ب) بے ہوش ہونا (ج) بے ہوش کرنا -

بی یار اصطلاح - بقول بہار (۱) بیعدیل

وبی نظیر و (۲) آنکہ از کسی امداد و اعانت نخواہد صاحب اند گوید کہ بی کس ہم صاحب بحرمی فرماید کہ (۳) مرادف بی آشنا **مولف** عرض کند کہ ہمین است بی کس و مقصودش ہمین کہ کسی کہ یاری ندارد۔ برای معنی اول و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت (**اُردو**) (۱) بے نظیر۔ بے مثال (۲) وہ شخص جو کسی سے اعانت اور مدد نچاہے (۳) بے یار کہہ سکتے ہین (دیکھو بے کس)

بای فارسی

پ بقول اند این حرفی است از حروف مخصوصۂ فارسی **مولف** عرض کند کہ بدل میشود (۱) با موحدہ چنانکہ پیغارہ و بیغارہ و اسپ و اسب و تپ و تب و (۲) با ی فوقانی چنانکہ پنجم و تنجم و (۳) با جیم عربی چنانکہ پالیز و جالیز و (۴) با غین معجمہ چنانکہ پرویزن و غرویزن و (۵) با فا چنانکہ سپید و سفید و گوسپند و گوسفند و کلپ و کلف و (۶) با کاف عربی چنانکہ پیچ و کیچ و (۷) با لام چنانکہ سراندیپ و سراندیل و (۸) با میم چنانکہ سپارو ک و سمارو ک و (۹) با او چنانکہ چارپا و چاروا و پام و وام مخفی مباد کہ انحصار این نباشد کہ بمقابلہ تبدیل بیان کردۂ مقننین فارسی بہ تحقیق ما اضافہ ہم شد کہ داخل بیان بالاست و جادارد کہ بضمن تالیف این کتاب تبدیلی تازہ ہم بنظر آید بالجملہ عدد این در جمل مثل موحدہ دو باشد و این را فارسیان بای فارسی گویند (**اُردو**) (پ) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث اُردو الف بے لتے کا تیسرا اور ہندی حروف صحیح کا اکیسوان۔ شفتی کا پہلا حرف جسے رسم خط مین بای فارسی یا عجمی اور ہندی مین پے کہتے ہین اور یہ حرف اردو مین بائے ابجد سے بدلا جاتا ہے اور ہندی مین جب الف کے ساتھہ کسی صفت کے اخیر مین آتا ہے تو اس کو اسم بنا دیتا ہے یا نسبت کے معنے دیتا ہے جیسے بڑا پا۔

باے فارسی با الف

پا بقول برہان وجہانگیری وناصری (۱) معروف است کہ بعربی رجل خوانند و (۲) تاب وطاقت وقوت وقدرت را نیز گویند (کمال اسمٰعیل ؎) شاد باش ای دل پُر دل کہ نداری پایت ؎ دشمن ار خود بمثل رستم دستان باشد ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ افادۂ معنی مقاومت ہم کند چنانچہ گویند فلانی پای ندارد یعنی با او مقاومت نمیتواند کرد یا قائم نمیتواند بود و این مجاز است **مولف** گوید کہ اسم جامد باشد (اردو) (۱) پاؤں بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ پیر۔ چلنے کا عضو۔ ٹانگ (۲) طاقت۔ قدرت۔ مونث۔

پا آہو اصطلاح۔ بقول برہان وبحر با الف ممدودہ وہا بواو رسیدہ باصطلاح بنّایان (۱) خانۂ شش پہلو وآنرا بعربی مسدّس خوانند و (خانہ گچ بری) را نیز گویند کہ بعربی آنرا مقرنس نام است و (۲) کنایہ از دنیا ہم باعتبار شش جہت صاحب جہانگیری ذکر معنی اول ودوم کردہ گوید کہ حکیم ناصر خسرو در مذمت دنیا نظم نمود ؎ زین دیو وفا چرا طمع داری ؎ ہمچو من ازین بنای پا آہو ؎ وہم او در ملحقات بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید کہ خانہ را ہم نام است کہ آنرا گچ بری کردہ باشند و (آہو پا) ہم نام دارد وہمین است مقرنس عربی۔ صاحب رشیدی گوید کہ ہمان (آہو پا) است کہ ممدودہ گذشت خان آرزو در سراج ہم ذکر ہر دو معنی کردہ صاحب ناصری ذکر معنی دوم نکرد **مولف** عرض کند کہ (آہو پای) ممدودہ گذشت کہ در انجا بر معنی اول اکتفا کردہ اند مبادا کہ صاحب ناصری نسبت مقرنس صراحت مزید کند کہ قرناس در لغت عربی دماغۂ کوہ آمدہ چون دران گچ بری در طاقہا و طاقچہا بترکیب دماغہ از گچ چیزی برآمدہ سازند لہذا تشبیہ بدماغۂ کوہ کردہ آنرا مقرنس گویند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق خیال ما می کنند کہ خانہ شش پہلو ومقرنس را بدینوجہ (آہو پا)

یا (پای آہو) گویند کہ بر ہر یک پہلو و طاقچۂ آن نقش سُم آہو می کنند و دنیا را آہو پا برای این گفتہ اند کہ ہمچون آہو زود سیر است و بس (اُردو) (۱) دیکھو (آہو پای) کے پہلے معنے (۲) دنیا۔ مونث۔

(الف) پا از پیش بدر رفتن مصادر اصطلاحی خان آرزو در چراغ ہدایت نسبت ہر دو گوید کہ (۱) بمعنی لغزیدن و بمجاز (۲) تقصیر و زلّت (سلیم ؎) ہزار سالہ نہم دور شد بہ یک تقصیر ؎ رود چو پای کسی از پیش در قفا افتد ؎ وارستہ بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ کنایہ از غِنا بعنا افتادن (سعید اشرف ؎) مفلسی کرد ز زندان وطن آزادم ؎ پایم از پیش بدر رفت و بہند افتادم ؎ (مخلص کاشی ؎) سودای سخن با سر و سامان نشود جمع ؎ این بود کہ پای قلم از پیش بدر رفت ؎ (شفائی ؎) رود تا پای دل از پیش ارباب سلامت را ؎ فریب سبزۂ خطّش سر چاہ ذقن پوشد ؎ (تاثیر ؎) و ست تہی است حاصل من از کمال خویش ؎ از پای پیش رفتہ بمنزل رسیدہ ام ؎ صاحب بحر نقل قول خان آرزو وارستہ کردہ **مولّف** عرض کند معنی اول درست است و حقیقی و معنی دوم درست نیست از ہمہ اسناد بالا تصدیق معنی اول می شود و اصلا معنی دوم پیدا نیست و انچہ کنایۃً پیدا می شود (۳) بر زمین افتادن است کہ حاصل پا لغزی است و ہمین است معنی دوم این ہر دو مصادر اصطلاحی خان آرزو وارستہ ہر دو طبع آزمائی کردہ اند و پی بحقیقت نبردہ و صاحب بحر کہ مقلد ہر دو ست۔ بہ پیروی و اعتبار شان سکندری خوردہ و از ہمین اصطلاح عام (پای قلم از پیش بدر رفتن) بمعنی لغزش پیدا شدن در قلم است چنانکہ از کلام مخلص کاشی پیدا ست و (پای دل از پیش رفتن) لغزش دل باشد چنانکہ شفائی آوردہ فتامل (اردو) (۱) پاؤں پھسلنا (۲) زمین پر گرنا۔

پا از جا بریدن مصدر اصلاحی۔ تعریف این

بر (پا از جای بریدن) می آید (اُردو) دیکھو (پا از جاے بریدن)

پا از جا رفتن مصدر اصطلاحی - استقلال قائم نماندن و لغزش پا باشد (ظہوری ؎) سر ازرا می رود در رزمگاہ عشق پا از جا نے بجز زخم تبر بر مغفر و جوشن نمی باشد **مولف** عرض کند کہ (از جا رفتن پا) در محاورہ گذشت (اُردو) لغزش واقع ہونا - دیکھو (از جا رفتن پا)

پا از جای بریدن مصدر اصطلاحی - دانستہ گوید کہ مرادف قدم از جای بریدن بمعنی ترک آمد و شد آنجا کردن (سلیم طہرانی ؎) پاے من ز کوی او چہ عجب گر بریدہ شد ؛ تا کی بروی شیشۂ دلہا توان گذشت ؛ صاحب بحر ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (پا از جا بریدن) مخفف این وجہ دارد کہ این را مزید علیہ آن دانیم (اُردو) آمد و رفت بند کرنا -

پا از حد برون بردن مصدر اصطلاحی بقول بہار (۱) کنا از حد خود بیرون آمدن (میرزا صائب ؎) پا منہ بیرون ز حد خود سعادتمند باش ؛ نیست کمتر از ہما تا چند درویزہ است ؛ صاحب بحر گوید کہ (۲) وضع قدیم خود گذاشتن و (۳) کردن کاری کہ نہ در خور او باشد صاحب اند ہمزبان بہار **مولف** عرض کند کہ سند ہاے متعلق معنی اول است معانی دوم و سوم اگرچہ موافق قیاس است ولیکن سندش از نظر ما نگذشت (اُردو) (۱) حد سے بڑھنا - دیکھو (از جا برآمدن) (۲) قدیم وضع ترک کرنا (۳) وہ کام کرنا جو اپنے لائق نہو -

(الف) **پا از دائرہ برون نہادن** مصدر

(ب) **پا از دائرہ بیرون نہادن** اصطلاحی بہار ذکر الف کردہ از معنی ساکت و صاحب اند ذکر ب کردہ او ہم از معنی سکوت ورزیدہ **مولف** عرض کند کہ مراد (پا از حد برون بردن) بمعنی اول است - برون مخفف بیرون است ہر دو مصدر یکی است (وحید ؎) ز تاب سیلی غم چون

صدای وف گاہی ؛ برون زدائرہ پامی نہم ولی باصول (اُردو) دیکھو (پا از حد بیرون برون) کے پہلے معنے۔

پا از سر ساختن مصدر اصطلاحی۔ در مقام احترام استعمال این می کنند چنانکہ (ظہوری ؎) دل بہ تحقیق خبر پای ز سر ساختہ بود ؛ اینک از پیش کسی رو بقفا می آید ؛ (اُردو) دکن مین کہتے ہین (سر سے چلنا) یعنی مخاطب کی تعظیم کے لئے باادب چلنا۔

پا از سر مطلب نہادن مصدر اصطلاحی۔ در ہر قدم مطلب خود نگاہ داشتن (ظہوری ؎) بہتر آنست کہ پا از سر مطلب بنہد ؛ در طلب گرچہ سالک گرد از ما نبرد ؛ (اُردو) ہر قدم پر مطلب کا خیال رکھنا۔

پا از شادی بر زمین نرسیدن مصدر اصطلاحی صاحب بحر درین مصدر اصطلاحی بعوض پا (پای) نوشتہ عیبی نیست کہ ہر دو یکی است وبقولہ کمال شادمانی و غائت خوشی نمودن **مولف** عرض کند کہ تعریف خوشی نکرد کہ این بمعنی خوش شدن بغایت است بجایش (غائت خوشی نمودن) فارسی ہند است و محاورہ نیست (اُردو) بے حد خوش ہونا (پاؤن زمین پر نہ ٹہیرنا) بقول آصفیہ۔ خوشی کے مارے تہر نہ رہنا۔ کمال خوش ہونا۔

پا از گلیم دراز کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ گوید کہ شیخ العارفین این را بمعنی از حد بیرون آمدن استعمال فرمودہ و این مخصوص ایشانست (؎) تا سر و را ہوای قدرت سر فراز کرد ؛ پا از گلیم ناز چو زلفت دراز کرد ؛ صاحب آنند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ ہیچ خصوصیت با شیخ العارفین نیست چرا کہ معاصرین عجم بر زبان دارند (صائب ؎) پا از گلیم خویش نباید دراز کرد ؛ تیغ ستم ببین چہ بزلف آیاز کرد ؛ (اُردو) چادر سے باہر پاؤن پہیلانا۔ بقول آصفیہ۔ اپنی حد یا بساط سے باہر قدم رکھنا۔

پا از میان کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر کنایہ از برآوردن خویشتن را از میان کاری (محسن تاثیر ؎) از میان تاثیر اگر پا دختر رزی کشد ؎ درمیان عاشق و معشوق کی دلالہ بود ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) کسی کام مین سے اپنا قدم نکال لینا" یہہ دکن کا محاورہ ہے (کسی کام سے کنارہ کرنا)

پا از وضع بیرون کشیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر مرادف (پا از حد بیرون بردن) **مولف** عرض کند کہ مرادف معنی دوم اوست و موافق قیاس (اُردو) دیکھو (پا از حد بروں بردن) کے دوسرے معنے۔

پا از وضع بیرون گذاشتن مصدر اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی وضع خود ترک کردن (میر ظاہر وحید ؎) برق آہش خویشتن را می زند بر خرمنش ؎ چون گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون ملال ؎ **مولف** عرض کند کہ مرادف مصدر گذشتہ (اُردو) دیکھو (پا از حد بیرون بردن) کے دوسرے معنے۔

پا از وضع خود بیرون گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (پا از حد بیرون بردن) **مولف** عرض کند کہ ہمان اصطلاح گذشتہ (اُردو) دیکھو (پا از حد بیروں بردن) کے دوسرے معنے۔

پا افزار اصطلاح۔ بقول برہان با فاوزای منقوطہ بروزن ناہموار کفش و پاپوش را گویند صاحب جہانگیری گوید کہ بحذف الف (پافزار) ہم گویند صاحبان سراج و رشیدی و ناصری و بحر و بہار و انند و بہار عجم ذکر این کردہ اند و (پای افزار) مزید علیہ انیست بزیادت یای تحتانی (والہ ہروی ؎) مسافران خرد منزلی بسر نبرند ؎ اگرچہ زابلہ در پا کنند پا افزار ؎ **مولف** عرض کند کہ قلب اضافت (افزار پا) است کہ بجایش گذشت و صراحت ماخذ ہمدانجا کردہ ایم

وتکمیل بحث این بر (پای افزار) می آید خان آرزو در سراج صراحت مزید کند که بعضی این را بمعنی پا افشار هم گیرند ولیکن اصح آنست که این همان کفش و جوراب است و پا افشار چیز دیگر که می آید تا می گوئیم که جراب ورای کفش است نباید که ذکرش در اینجا کرده خان آرزو از غور کار نگرفت - (اردو) دیکھو افزار پا -

پا افزار پیش نہادن | مصدر اصطلاحی - بقول بحر تہیۂ سفر کردن **مولف** عرض کند که کسی که ارادۂ رفتن بجائی کند ملازمش در ایران کفش اورا پیش او می نهد تا در پای کند و بهمین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شده باشد و تخصیص این با سفر البته بتقاضای سند استعمال می کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اهل زبان این را ترک کرده اند (اردو) تہیۂ سفر کرنا -

پا افشار | اصطلاح - بقول برہان باشین قرشت بروزن پا افزار (۱) دو تختۂ کوچک باشد بمقدار نعلین که بافندگان و جولاهگان چون یک پای بران افشارند نصفی از رشتهای که می بافند پائین رود و چون پای دیگر بفشارند نصف دیگر - صاحبان جهانگیری و سراج و رشیدی و سروری و وارسته و ناصری و بحر و انند ذکر این کرده اند بهار گوید که (۲) نعلین چوبین که مزارعان وقت شکافتن زمین در پا کنند **مولف** عرض کند که بدون سند استعمال معنی دوم را تسلیم نکنیم که خلاف همه محققین است و معاصرین عجم بر زبان ندارند (شیخ آذری ؎) نیست بافنده او بدست افزار ؛ نه بما کو نورد و پا افشار ؛ (سیفی ؎) دست بر سر میزند سیفی ازین غم چون نورد ؛ تا چرا پای تو میسوزند پا افشارها ؛ مخفی مباد که افشاردن بمعنی محکم کردن پای بجایش گذشت و این اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دو دو تختے جن کا عرض

طول پاؤن کے پنجے کے موافق ہوتا ہے جلّا ہے
اس پر پاؤن رکھکر اپنا کام کرتے ہین اور تانا انہین
سے متعلق ہوتا ہے - نذکر -

پاافشردن | مصدر اصطلاحی - ہمان افشردن
پاست کہ بجا یش گذشت (ظہوری ۵) ابر
در دعوی چشم نہ بجا پا افشرد ؛ رو بر و کردہ بہر
گوشہ دو صد جیحون را ؛ (ولہ ۵) بر غم پا
بہر غیر افشرد ؛ بضرب دست خود را بیو فا کرد ؛
(اُردو) دیکھو افشردن پا -

پاانداز | اصطلاح - بقول انند رشن وبساط
کہ برای تعظیم شان خود و تعظیم مہمان در رہگذر ش
بگسترند (طالب کلیم ۵) تا نباشد یک گلستان
خار پا انداز من ؛ کی ز کینہ غم قدم در باغ و
بستان می نہم ؛ صاحب بحر گوید کہ فرشیکہ برای
تعظیم زیر پا ی مہمان بگسترند و بالفظ افگندن
مستعمل مولف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی
بمعنی حقیقی چیزی کہ بزیر پا انداختہ شود و استعمالی

این بہ سہ طرز می شود (۱) وقتی کہ مہمانی معزز
می آید در راہش فرش کنند و آنرا ہمین نام است
و (۲) فرشی خاص کہ صاحب خانہ بدر خانہ
خود می اندازد تا صاحب وارد کفش خود را
بران صاف کردہ داخل آن بیاید و این
اکثر کلفت دار اقسام بافت کلفت دست کردہ
می شود و در بعضی جا ہا از تاز آہن ہم و (۳)
فرش مخملی خورد کہ بالای فرش خانہ پیش کرسی
می کنند تا کرسی نشین پای خود بران قائم کند
و این برای زینت فرش مکان است -
(اُردو) (۱) وہ فرش جو مہمان کے
اعزاز مین دروازہ مکان سے داخل مکان
تک تمام راستہ مین سفید چاندنی وغیرہ کیا جاے -
(۲) پاانداز - بقول آصف فارسی - وہ فرش
جو مکان کے اندر دروازہ پر پاؤن کی گرد
صاف ہو جانے کے واسطے بچھا دیتے ہین
(۳) وہ مخمل مکرر جس کو کرسیون یا صوفون کے

بغرض آرایش فرش پر بچهاتے ہین اور کرسی نشین کے پاؤن کے نیچے ہوتے ہین - مذکر -

پاورنجن اصطلاح - بقول برہان باہمزہ مفتوح و واو ساکن و فتح رای قرشت و سکون نون و جیم مفتوح بنون دیگر زدہ بمعنی خلخال باشد و آن حلقہ ایست از طلا و نقرہ و مانند آن کہ زنان در پای کنند - صاحب سروری ذکر این کردہ می فرماید کہ (پارنجن) و (پاورنجن) مخفف این (معروفی ؎) زپا اورنجن آن سرو نوشاد ؎ بگل درماندہ پای سرو آزاد ؎ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ انچہ در دست می کنند آنرا (دست اورنجن) نام است و این را (پابرنجن) نیز گویند صاحب بحری فرماید کہ ہمین است در عربی خلخال - خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ (اورنجن) بجای خودش گذشت و حقیقت ماخذش بر (ابرنجن) گذشت - آن عام است برای دست و پا و این مخصوص برای پا (اُردو) پازیب بقول آصفیہ - فارسی - اسم مونث - پانو کے ایک زیور کا نام -

پاوزار اصطلاح - بقول رشیدی مرادف (پا افشار) کہ گذشت - خان آرزو در سراج این را آوردہ می فرماید کہ آنانکہ این را بمعنی (پا افشار) گیرند غلط است و اصح آنست کہ این مرادف پا افزار بمعنی کفش و جراب است **مولف** عرض کند کہ مارا اتفاق است با خان آرزو کہ این مبدل (پا افزار) است بمعنی کفش چنانکہ فرخج و ورخج ولیکن بمعنی جراب نباشد و ما اشارہ این بر (پا افزار) ہم کردہ ایم و بدون سند استعمال این معنی را تسلیم نکنیم (اُردو) دیکھو پا افزار -

پاوژارہ اصطلاح - بقول سروری بازای فارسی چوبیکہ جولاہہ در وقت کارکردن پای بران نہد (کذا فی السامی) **مولف**

عرض کند که فارسیان برهمان (پا افزار) که بمعنی کفش گذشت های نسبت زیاده کردند و زای عربی را به زای فارسی بدل کردند چنانکه آزیر و آژیر معنی لفظی این منسوب به کفش پاوکنایه از آله جولاهگان که زیر پا دارند که (پا افشار) هم گویندش (اُردو) دیکهو پا افشار۔

پاپ بقول انند و برهان در فارسی زبان خلیفه دین عیسی علیه السلام را گویند و با ای فارسی سوم هم گفته اند **مولف** عرض کند که صراحت کامل این همانجا کنیم و درینجا همین قدر کافی است که این مبدل آنست چنانکه اسپ و اسب (اُردو) دیکهو (پاپ)

پابازشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر نو برفتار آمدن طفل و فرماید که حالا خصوصیت طفل نمانده (کلیم) بسیر کوی او تا بازشد پای سرشک من ؛ چه طفلان را باین امید از کتب رها کردم ؛ **مولف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که حالا هم این محاوره را باطفلان تخصیص است نمی دانیم که محقق بالاچرا خصوصیت این را برداشته سندش هم خصوصیت را ظاهر میکند که سرشک طفلی است استعارةً (اُردو) لڑکے کی رفتار کا آغاز۔ لڑکے کا چلنا۔

پابازکردن مصدر اصطلاحی۔ بهار این را مرادف (پابازشدن) گفته و سند ابوطالب کلیم را که بر پابازشدن گذشت برای این آورده نیز گوید که حالا در محاوره خصوصیتی برای طفل نمانده صاحب اند نقل نگارش وارسته هم ذکر این کرده معلوم می شود خصوصیت قائم کرده اوست حیف است که سند استعمال این پیش نکرد (اُردو) دیکهو (پابازشدن)

پابازی اصطلاح۔ بقول موید بمعنی سوزش و درد **مولف** عرض کند که در دیگر نسخ قلمی موید این لغت یافته نمی شود و اضافه مطبع منشی نولکشور می نماید و دیگر همه محققین فارسی زبان

ہم ازین ساکت بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم واگر سند بدست آید تو انیم گفت کہ چون سوزش و درد در اعضای انسان شود از بیقراری دست و پا زند و فارسیان آنرا پا بازی گفتہ باشند (اُردو) سوزش جلن۔ مونث۔ درد۔ مذکر۔

پا بالا کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ کنایہ از حالتی است امرد را کہ در وقت خاص رو دہد (نوقی یزدی ؎) چون روی در بزم ہا ای دلبر محبوب من ؛ سر بہ بالا کردنی سہل است پا بالا کن ؛ صاحب بحر ہمزہ باقی مولف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم تصدیق این اصطلاح نمی کنند و گویند از حالت خاص مراد از وقت احتلام بازی است کہ پای امرد بالا می شود برخلاف زن پس معنی این مصدر اصطلاحی مفعول شدن کون دادن است (اُردو) احتلام کرانا۔ دیکھو برخود کشیدن۔

پا بالا گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحبان اند و بحر و بہار و وارستہ دویدن و بشتاب رفتن (مخلص کاشی ؎) نیستی بیمار خود ای نالہ پا بالا گذار ؛ درد دل بیجا چرا پیش مسیحا می کنی مولف عرض کند کہ ہمان (پا بالا گذاشتن پا) است کہ بجایش گذشت (اُردو) دیکھو بالا گذاشتن پا۔

پا بالا نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و وارستہ و بحر و اند مراد ف (پا بالا گذاشتن) کہ گذشت (صائب ؎) داغ ناسور مرا گر بر د از بحر ا نہند ؛ از خجالت لالہ ہا بر کوہ پا بالا نہند ؛ مولف عرض کند کہ ہمان کہ بر (بالا نہادن پا) گذشت (اُردو) دوڑنا۔ جلدی چلنا۔ دیکھو بالا گذاشتن پا۔

پا بپا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی (۱) برابر بودن باکسی در سیر و سفر و (۲) در تعلیم و رسالت (محسن تاثیر ؎)

ہیچ در عشق ز کس پای کمی نیست مرا ؛ پا بپا ہمرہ مجنون چو سلاسل رفتم ؛ صاحب بحر گوید کہ معنی اول حقیقی و معنی دوم کنایہ باشد بہ مجاز۔ خان آرزو در چراغ متفق با بحر مولف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) قدم بقدم چلنا۔ بقول آصفیہ (۱) کسی کے پنڈے چلنا۔ پیچھے پیچھے چلنا۔ ساتہ ساتہ چلنا (۲) کسی کی پیروی کرنا کسی کی روش اختیار کرنا۔ لکیر پہ فقیر ہونا۔

پا بجساب نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از غایت حزم و احتیاط کردن (صائب ؎) خط شبرنگ کز حسن نہد پا بحساب ؛ شب نوروز من و روز حساب است ترا ؛ صاحبان بحر و اند ہمزبان بہار مولف عرض کند کہ آنکہ از لغزش خوفناک باشد قدم را بشمار رود آہستہ بر زمین نہد تا سکندری نخورد و از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد (اردو) گن گن کے قدم رکہنا۔ بقول آصفیہ۔ پہونک پہونک کر پاؤن رکہنا۔ کمال احتیاط سے قدم رکہنا۔ ہوشیاری اور عاقبت اندیشی سے کوئی کام کرنا۔

پا بجا رسیدن مصدر اصطلاحی۔ کنایہ باشد از مبتلای مصیبتی شدن (ظہوری ؎) گویدش دستم بہ گل در بوستان عافیت ؛ در بیابان بلا پایم بجا ری می رسد مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مصیبت مین مبتلا ہونا۔

پا بجلد نہادن مصدر اصطلاحی۔ داخل جلد شدن و این مخصوص بجلد نباشد بلکہ برای ہر ظرف مکان استعمال این توان کرد (پابجانہ نہادن) (ظہوری ؎) گل تفرج کوی تو حور اگر چیند ؛ چو پا بجلد نہد شرمسار برگردد ؛ (اردو) بہشت مین داخل ہونا۔

پا بدامان آوردن مصدر اصطلاحی۔ قانع شدن و باطمینان خاطر نشستن (ظہوری)

پابدامان عطر در مغز آورم ؛ یا د گلزار گریبان برنخورد ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) قانع ہونا ۔ اطمینان سے بیٹھنا ۔

پابدامن افشردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار مراد ف پابدامن پیچیدن وکشیدن یعنی ترک آمد وشد کردن (طالب آملی ؎)

طالب تو فیض گیر ز وصل بتان کہ ما ؛ پای طلب بدامن عرمان فشردہ ایم ؛ صاحب بحر تعریفی خوش کردہ کہ گوشہ گرفتن وصبر وقناعت نمودن است صاحب انند نقل نگار بہار **مولف** عرض کند کہ پای را در دامن گرفتن بمعنی باز آمدن از رفتار واحتراز از تک ودو باشد واز ہمین ہ ین اصطلاح قائم شد مخفی مباد کہ از سند طالب ؛ بدامن فشردن) پیدا می شود عیبی نیست کہ فشردن مخفف افشردن است (اردو) پاؤن سمیٹنا ۔ بقول آصفیہ ترک ملاقات کرنا ۔ علحدگی ۔ تنہائی اختیار کرنا ۔ کوچہ گردی سے باز آنا (پاؤن کھینچکر بیٹھ رہنا) (پاؤن کھینچنا) بھی کہہ سکتے ہین (صبر کرنا ۔ قناعت کرنا)

(الف) **پابدامن پیچیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **پابدامن جمع کردن** ہمہ مرادف

(ج) **پابدامن کردن** (پابدامن افشردن است)

(د) **پابدامن کشیدن** صاحبان بحر وبہار عجم وانند ذکر (الف) کردہ اند وصاحبان بحر وانند ذکر (ب) وصاحبان بحر وموید ذکر (ج) وصاحبان بحر وبہار وانند ذکر (د) **مولف** عرض کند کہ ہمہ موافق قیاس است (ملا قاسم مشہدی الف ؎)

محبت پای صبری گر بدامان یکنفس پیچید ؛ درد ۔ در پنجۂ یوسف گریبان زلیخا را ؛ (اردو) دیکھو (پابدامن افشردن)

پابدوسر کسی گردانیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر وانند وغیاث عاجز ساختن او **مولف**

عرض کند کہ طالب سند استعمال می باشیم محققین اہلزبان ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم ساکت بادی این صاحب غیاث ہند زاست و نقل نگارش بحر و اند (اُردو) عاجز کرنا۔

پابُر اصطلاح۔ بقول بہار و اند بضم بای موحدہ ترک کنندۂ آمد و شد (عارف تبریزی ؎) خلق را (پابُر) توان کردن بہ تیغ خلق کج؛ بی سپر خود را از ترک تندی خو کردہ ایم؛ **مولف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی پای بریدہ شدہ و مجازاً بمعنی (کنارہ کش) باشد و این تعریفی خوش است (اُردو) کنارہ کش کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے کنارہ کشی کا ذکر کیا ہے اور (کنارہ کش ہونا) بہی۔

پابرآمدن بسنگ مصدر اصطلاحی۔ مانع رفتار شدن سنگ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بسنگ مصلحت پابر نیاید تیز گامان را؛ پس افتادن بلای سالکان پیش بین باشد؛ (اُردو) مانع رفتار ہونا۔ کسی کی رفتار کو روکنا۔

پابراہ ماندن مصدر اصطلاحی۔ در طلب چیزی و کسی رفتن **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (عرفی ؎) فیض را نازم کہ ہر کس پابراہت ماندہ است؛ دل بدست آورد و جان را از میان انداختہ؛ (اُردو) کسی چیز کی طلب مین جانا۔

پابُر بہ تیغ کردن کسی را مصدر اصطلاحی صاحب بحر بدیل (پا از جائی بریدن) گوید کہ (پابُر بہ تیغ کردن) متعدی اوست **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی این پای کسی بہ تیغ بریدن است و (پابُر) در اینجا اسم مفعول ترکیبی است بمعنی پا بریدہ شدہ و سند این بز (پابُر) گذشت (اُردو) کسی کا پاؤن تلوار سے کاٹ دینا۔ پاؤن کٹا کر دینا۔

پا بر پی رسیدن مصدر اصطلاحی بقول بهار کنایه از متابعت کسی کردن صاحب انند با (پای بر پای کسی نهادن) ذکر این کرده **مولف** عرض کند که اگرچه معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اهل زبان ساکت و بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم که بگوش ما نخورد و از نظر ما نگذشت ولیکن موافق قیاس است (اُردو) متابعت کرنا (دیکھو پا بپا رفتن)

پا بر پی نهادن مصدر اصطلاحی. صاحب انند این را بزیادت تحتانی بر پا نوشته گوید که مرادف (پا بر پی رسیدن) است بمعنی متابعت کسی کردن که آنرا در عربی (طابق النعل بالنعل) گویند **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) کسی کی پیروی کرنا۔ متابعت کرنا (قدم بقدم چلنا۔ دیکھو پا بپا رفتن)

پا بر جا اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و انند و موید بفتح بای ابجد و سکون رای قرشت و جیم بالف کشیده بمعنی (۱) دائم و همیشه و (۲) ثابت قدم۔ صاحب رشیدی بر ثابت و همیشه قانع صاحب انند این را مرادف (پادار) گوید بهر دو معنی۔ صاحب جهانگیری در ملحقات ذکر هر دو معنی کرده (ظهوری ؎) شد زهر بدل بشهر کام اندائی ؛ داریم همین رنج برائت رائی ؛ از سینهٔ پاره پاره گردون دوزی ؛ و ز دست شکسته درد پا برجائی ؛ خان آرزو گوید که در اصل بمعنی ثابت است چنانکه دشمن پا برجا گویند یعنی کسیکه در دشمنی ثابت قدم و قائم باشد و گاهی بمعنی همیشه نیز مستعمل محقق مباد که بعض محققین این را بزیادت تحتانی در آخر (پا برجای) قائم کرده اند عیبی ندارد که مزید علیه انیست (صائب ؎) سرو پا بر جای را جستن خلاف عادت است ؛ نالهٔ قمری ز شوق قامت دلجوی کیست ؛

مولف عرض کند که معنی دوم اصل است و معنی اول مجازش (اُردو) (۱) همیشه - دائم (۲) ثابت قدم -

پا برداشتن مصدر اصطلاحی - بقول بحر بمعنی دویدن و شتاب رفتن و آرسته این را مرادف پا بالا گذاشتن و نهادن گفته (سالک قزوینی ؎) همچو مجنون پی آواز درائی بردارد ؛ سر ز بخیر بدوش افگن و پائی بردار ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پا بالا گذاشتن و نهادن -

پا بر زمین فشردن مصدر اصطلاحی - بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی ثابت قدمی **مولف** عرض کند که طرز تعریف خوب نیست معنی این ثابت قدم بودن است و ثابت قدمی اختیار کردن مجرد (ثابت قدمی) حاصل بالمصدر است مخفی مباد که این مرادف همان افشردن پا است که در الف مقصوره گذشت و پا افشردن هم درهمین باب مذکور شد (اُردو) ثابت قدم ہونا

پا بر سال و ماه نهادن مصدر اصطلاحی بقول انند زمانه را منکوب خود تصور کردن از جهت فراخی معاش (ظهوری ؎) وقتست که بر پای هوس بند نهی ؛ در صرفهٔ وقت کوش بر پند نهی ؛ در طی زمان فراخ رو چون تو کسی دید ؛ پائی بر سال و ماه تا چند نهی ؛ **مولف** عرض کند که هیچ ضرورت ندارد که فراخی معاش را در تعریف این مصدر داخل کنیم معنی این زمانه گذاشتن و بسر کردن عمر است و بس مخفی مباد که در نقل شعر غلطی را یافته و بلحاظ آن مصدر غلط قائم شده که صراحتش بر (پا بر سر سال و ماه نهادن) کنیم (اُردو) عمر گزارنا - زمانه گزارنا -

پا بر سر حرف کسی گذاشتن مصدر اصطلاحی - بقول بهار و انند و آرسته و بحر

بحرف او توجہ نکردن (حسن رفیع ۵) پا بر سر حرف من گذاری ؛ آری بمنت سر سخن نیست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ حرف کسی را زیر پا آوردن گویا بر سخنانش اعتنا نکردن است (اُردو) کسی کی بات کی پروا نکرنا۔ کسی کے کہے پر توجہ نکرنا۔ کسی کی نصیحت نہ سننا۔

پا بر سر سال و ماہ نہادن

مصدر اصطلاحی بقول بہار مرادف ہمان (پا بر سال و ماہ نہادن) است کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ سندی کہ از ظہوری در انجا گذشت بہار نقل آن در نیجا ہم کردہ کہ بمصرع آخرش (پائی بر) را (پا بر سر) نوشتہ و ہمین صحیح است صاحب انند در نقل شعر غلط کردہ بلحاظ آن مصدر بالا قائم نمود (اُردو) دیکھو (پا بر سال و ماہ نہادن)

پا بر سر لباس نو گذاشتن

مصدر اصطلاحی وارستہ و بہار و بحر و انند گویند کہ رسم عجم است کہ چون جامۂ نو خواہند کہ پوشند اول پا بران گذارند تا زیر دست و پا کہنہ شود و این مرسوم زنان آنجاست چنانکہ از اہلزبان شنیدہ شد (محسن تاثیر ۵) دولت ز تازہ دولت خواری کشد زاول ؛ پوشندہ پا گذارد بر سر لباس نو را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ معنی این مصدر اصطلاحی لباس نو پوشیدن است و مصدری کہ از کلام محسن تاثیر پیدا می شود (لباس نو را پا بر سر گذاشتن) است (اُردو) نیا لباس پہننا۔ اور (لباس نو پر پاؤں رکھنا) یہہ عجمی عورتون مین مروج ہے کہ وہ اول نئے لباس پر پاؤں رکھنے کے بعد اسکو پہنتی ہین تاکہ وہ گھس پس کر جسم سے اترے۔

پا بر سر ماہ و سال نہادن

مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ ہمان کہ بہ تقدیم سال بر ماہ گذشت دیگر ہیچ و سند این ہم ہمدر انجا مذکور (اُردو) دیکھو پا بر سر سال و ماہ نہادن

پا بر سنگ آمدن

مصدر اصطلاحی

صاحب انند ذکر این کرده مولف عرض کند که همان (بر سنگ آمدن پا) است که بجایش گذشت (اردو) دیکهو بر سنگ آمدن پا۔

پا بر سنگ خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند مراوف (پا بر سنگ آمدن) مولف عرض کند که همان (بر سنگ آمدن پا) که بجایش گذشت (وحید ۵) پایش بسنگ تا نخورد در ره طلب ؛ کی نقد سوی کیسهٔ صراف می رود ؛ (اردو) دیکهو بر سنگ آمدن پا۔

پا بر سنگ در آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند مراوف (پا بر سنگ آمدن) که گذشت (شیخ اوحدی ۵) نشگفت پای ما که در آید بسنگ غم ؛ زیرا که احتیاط نکردیم راه را ؛ مولف عرض کند که همان (بر سنگ آمدن پا) (اردو) دیکهو بر سنگ آمدن پا۔

پا بر کاب اصطلاح۔ بقول بهار (۱) آنکه آماده رفتن باشد و بقول حاشیه نگارش (۲) هر چیزی که قریب ضائع شدن باشد عموماً و مائل شدن شراب بترشی خصوصاً و فرماید که با لفظ داشتن و زدن و شدن و نهادن مستعمل۔ صاحبان بحر و انند بر معنی اول قانع مولف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است که پا در رکاب داشتن علامت سوار بر اسپ شدن است و سوار اسپ شدن علامت آمادگی است برای رفتن معنی اول کنایه باشد و معنی دوم مجاز آن برای غیر انسان هم (صائب ۵۲) غافل ز حال عاشق خونین جگر مباش ؛ مغرور حسن پا بر کاب اینقدر مباش ؛ (ولہ ۵۲) همه از درد طلب نعل در آتش دارند ؛ کوه چون ریگ روان پا بر کا بست اینجا ؛ (ولہ ۵۲) کمتر از جنبش ابروست مراد در نشاط ؛ خون می چون مه نو پا بر کاب است مرا ؛ (ولہ ۵۲) نقصان درین بساط بود خوشتر از کمال ؛

بدر از ہلال پابرکاب است بیشتر ؛ مخفی مباد
کہ تخصیصی کہ برای شراب مذکور شد فضول است
وتعمیم معنی دوم بران ہم شامل وتخصیص مصادر
بالا ہم نباشد کہ صراحتش در ملحقات می آید -
(اُردو) (۱) پابرکاب اس شخص کو کہہ سکتے
ہین جو روانگی پر آمادہ ہو - مذکر (۲) وہ چیز
جو قریب مین متغیر ہونے والی ہو - مونث -

پابرکاب باشیدن استعمال - آمادہ
بودن بہ رفتن - سند استعمال این از کلام صائب
بر (پابرکاب) مذکور شد مولف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است برای انسان وغیر آن کہ
صراحتش بر پابرکاب گذشت (اُردو) پابرکاب
ہونا - جانے پر آمادہ ہونا -

پابرکاب شدن استعمال - بہار ذکر
این بذیل پابرکاب کردہ از معنی ساکت مولف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرادف پابرکاب
باشیدن (صائب ؎) پیش ازان دم کہ
زمقراض شود پابرکاب ؛ چشم بکشای خط مشک
نشان را دریاب ؛ (اُردو) پابرکاب ہونا -

پابرکاب ماندن استعمال - بہار اشارہ
این بذیل پابرکاب کردہ از معنی ساکت مولف
عرض کند کہ مرادف پابرکاب باشیدن موافق
قیاس (صائب ؎) از حیاتم نفسی پابرکاب
ماند است ؛ میرود وقت کہ از من خبری
می گیری ؛ (اُردو) پابرکاب رہنا - جانے
پر آمادہ ہونا - دیکھو پابرکاب باشیدن -

پابرکاب نہادن استعمال - مرادف
پابرکاب باشیدن موافق قیاس است -
(ظہوری ؎) عشق خوبان نہادہ پابرکاب ؛
ماہ در حسن ہمعنان تو نیست ؛ مولف
عرض کند کہ در اینجا آغاز مراد است کہ
ارادہ رفتن ہم آغاز سفر است واین مجاز
معنی حقیقی است یعنی مجرد (آمادگی) (اُردو)
آمادہ ہونا - آغاز کرنا -

پا برگرفتن مصدر اصطلاحی۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی برداشتن پا باشد متعلق بمعنی اول (برگرفتن) کہ بجایش گذشت (ظہوری ؎) باظہوری در طلب شاید کہ ہمپائی کند ؎ ہر کہ در راہش بجای پا بیابان برگرفت ؎ (اردو) پاؤں اٹھانا۔ چلنا۔

پا برگلو افشردن مصدر اصطلاحی۔ جانوری را بعد ذبح پای بر گلویش نہادن تا زود بمیرد و دیر نہ طپد و دست و پا زدنش بزود۔ لباس ذابح را بخون ترنکند و این رسم عجم و ہند است کہ اکثر بر گوسپند یا گاؤ مذبوح مرعی است (ظہوری ؎) با مید ی کہ صیادی کند سر پنجہ را رنگین ؎ ظہوری آہو پا بر گلو افشردہ را ماند ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مذبوح کے گلے پر بعد ذبح پاؤں رکھنا تاکہ وہ دیر تک نہ تڑپے اور ہاتھ پاؤں زور سے نہ مارے۔

پا بر مصحف کشیدن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بحر کنایہ از کمال بی ادبی (زلالی ؎) چہ زلفی ہندوی ایمان بریدہ ؎ سیاہی پای بر مصحف کشیدہ ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معنی حقیقی این بی ادبی کردن بدرجۂ کمال است و معنی بیان کردۂ محققین بالاحاصل بالمصدرش (اردو) سخت بے ادبی کرنا۔

پا برنجن اصطلاح۔ بقول برہان با نون ساکن و جیم مفتوح بنون دیگر زدہ بمعنی پاانورنجن است کہ گذشت۔ صاحبان جہانگیری و بحر و انند و موید و سراج ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ صراحت کامل بر (پا برنجن) گذشت و (برنجن) مخفف ابرنجن کہ ترکیب یافتہ است با پاہمان خلخال کہ ذکرش بر (پا اورنجن) گذشت (اردو) دیکھو پا اورنجن۔

پا برہوا اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی (۱)

ہر چیز بی اصل عموماً و (۲) حرف بی اصل خصوصاً (میر یحییٰ ۵۲) منم آن نکتہ پروری کہ مدام ؎ صفت کون بچہ ہا گویم ؎ من و وصف جماع زن ہیہات ؎ حرف پا بر ہوا چرا گویم ؎ مولّف عرض کند (۳) کسی کہ پای خود در عالم خواب بردارد چنانکہ زن در جماع و سندی کہ محققین بالا برای معنی دوم از کلام میر یحییٰ شیرازی آوردہ اند برای معنی سوم بکار می خورد و اگر ازین سند (حرف پا بر ہوا) را بمعنی حرف فضول گیریم من وجہ معنی شعر درست می شود و لیکن معنی حرف بی اصل کہ درست نباشد چرا کہ جماع زن حرف بی اصل نیست بلکہ حرف اصل است حاصل اینست کہ معنی سوم اصل باشد۔ اسم فاعل ترکیبی و صفت برای انسانی کہ پایش بخواب بلند باشد و بمعنی اوّل صفت چیزی کہ بی اصل بود عموماً بر سبیل کنایہ و بمعنی دوم صفت حرف خصوصاً بمعنی حرف بی اصل و فضول ہم (اُردو) (۱) ہر بے اصل چیز۔ مونث (۲) ہوائی خبر۔ بقول آصفیہ۔ اسم مونث۔ بازاری گپ۔ بے سر و پا خبر۔ افواہ۔ گپ۔ اور بقول مولّف فضول بات (۳) وہ شخص جو لیٹ کر پاؤں بلند کیا ہو مرد ہو یا عورت ان معنون مین (پاؤں ہوا) کا استعمال بھی اُردو مین بقاعدۂ فارسی ہو سکتا ہے۔

پا بزمین نرسیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و انند (پای بزمین نرسیدن) کنایہ از خوشحالی مفرط و انتعاش طبیعت باشد کہ می آید مولّف عرض کند کہ موافق قیاس است و این اصل و آن مزید علیہ این بزیادت تحتانی بر پا ہمچون جا و جای فارسیان گویند کہ در خوشحالی و سرور پای انسان بر زمین قائم نباشد و این مبالغہ ایست بخیال فرضی و مصدر (پا از شادی بر زمین نرسیدن) بہ ہمین معنی

بجایش گذشت پس این را غلط آنهم توان گرفت
(اُردو) دیکھو پا از شادی بر زمین نرسیدن۔

پابست اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بنیاد عمارت و (۲) محکم و (۳) گرفتار و اسیر صنایع انند و غیاث هم ذکر این کرده اند (ظهوری ۵۵) رشک ورد اکردنی پابست کاخ دستی ایستاده
دای برجان من این بنیاد دل برکندنیست
عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است و برای
معنی موافق قیاس و (۴) بمعنی استحکام هم بنظر آمده
(ظهوری ۵۵) بنائی زبد را بایدزدای باده
پابستی ؛ ظهوری خانهٔ در کوچهٔ خماری باید۔
(اُردو) (۱) عمارت کی بنیاد۔ مونث (نیو
مونث۔ دیکھو بندیش) (۲) محکم۔ مضبوط (۳)
گرفتار اسیر (۴) استحکام۔ مذکر۔ بمعنی استواری
مضبوطی۔

پابستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) بند
شدن و بقول انند (۲) منتظر شدن نیز صاحب
موید ذکر هر دو معنی کرده نسبت معنی دوم
گوید منتظر ماندن باشد **مولف** عرض
کند که هر دو معنی موافق قیاس ولیکن بمعنی
دوم معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق
سند استعمال می باشیم که از نظر نگذشت
(اُردو) (۱) قید ہونا (۲) منتظر رہنا۔

پابستہ اصطلاح۔ بقول بحر (۱) گرفتار
و مجبور و (۲) اسیر محبت **مولف عرض**
کند که موافق قیاس است ولیکن استعمال
این بمعنی دوم از نظر ما نگذشت و معاصرین
عجم هم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی
زبان هم ازین ساکت۔ مشتاق سند استعمال
می باشیم (اُردو) (۱) گرفتار۔ مقید
(۲) اسیر محبت۔

پابسر ابنهادن مصدر اصطلاحی
داخل سر شدن **مولف** عرض کند که
این متعلق بظرف مکان است عموماً چنانکه

(پا نہادن بمیدان یا درِ خانہ وامثال آن) (ظہوری ے) آن بہ کہ خرابی نہند پا بسرائی ؛ گر رخنہ توان از گل تعمیر برآورد ؛ (اُردو) گھر مین پاؤن رکھنا۔ یعنی گھر مین داخل ہونا۔ دکن مین مستعمل ہے۔

(الف) **پا بسنگ آمدن** | مصادر اصطلاحی بقول انند

(ب) **پا بسنگ بر آمدن** | (۱) معروف و (۲) کنایہ از بلا و مکروہی پیش آمدن بہار و بحر (ب) را مرادفش گفتہ (طالب آملی ے) من و زیارت کوئی کہ پای دیدہ برامش ؛ اگر بسنگ برآید بسنگ سرمہ برآید ؛ صاحب انند (ج) را مرادف (الف) نوشتہ (وحید ے) پائی بسنگ تا نخورد در رہ طلب ؛ کی نقد سوی کیسۂ صرّاف می رود ؛ و (د) بقول انند و بحر مثلہ (شیخ

(ج) **پا بسنگ خوردن** | (د) **پا بسنگ در آمدن** | (ہ) **پا بسنگ رسیدن**

اوحدی ے) نشستگت پای ما کہ در آید بسنگ غم ؛ زیرا کہ احتیاط نکردیم راہ را ؛ و (ہ) بقول انند و بحر و موید از پای در افتادن و (۳) ہوشیار شدن **مولف** عرض کند کہ درین ہر پنج مصادر پا و پای مزید علیہش ہر دو مستعمل و ہمانست کہ در موحدہ بر (بر سنگ آمدن پا) گذشت بہر دو معنیش۔ معاصرین عجم می گویند کہ معنی سوم نیز در ہر پنج مصادر است (اُردو) (۱) و (۲) دیکھو (بر سنگ آمدن پا) (۳) ہوشیار رہونا۔ متنبہ ہونا۔

پا بقدر گلیم دراز کردن | مصدر اصطلاحی بقول بحر و غیاث و انند بقدر دسترس و استعداد خود کاری کردن صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) دکن مین کہتے ہین "جتنی چادر اتنا پاؤن پھیلاؤ" یعنی جتنا استعداد ہے اسقدر کام کرو۔

اس کہاوت کا تعلق مصدر (اپنی چادر کے موافق پاؤن پھیلانا) سے قائم ہو سکتا ہے۔ اردو مین (چادر سے باہر پاؤن پھیلانا) اس کا مقابل مستعمل ہے دیکھو (پا از گلیم دراز کردن) اس موقع پر اردو ترجمہ (حوصلہ کے موافق کام کرنا) ہو سکتا ہے۔

پا بکلات کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بکلاف تازی و فوقانی۔ فنی است از کشتی کہ حریف را از کمر گرفتہ چنان بردارند کہ پایش بلند شود (میر نجات ؎) کردہ پا بکلاتش کہ از رفت حیات ؎ بگذر از غیر چہ میخواہی ازین کہنہ کلات ؎ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید کہ کلات بکلاف تازی بروزن حیات قلعہ کہ بر سر کوہ و پشتہ باشد خواہ آباد بود خواہ ویران (کذا فی المنتخب) وارستہ ہم ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این پای بلند کردن از قلعہ کلات و کنایہ از (حریف را کمر فتہ پایش بلند کردن در کشتی) (اردو) کشتی مین حریف کی کمر پکڑ کے زمین سے بلند کرنا۔

پا بگنج فرو رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از دولت یافتن و مالدار شدن (صائب ؎) پای ویرانۂ ہر کس کہ فرو رفت بگنج ؎ نیست صائب سر معمار وغم تعمیرش ؎ (خواجہ نظامی ؎) مگر داد دولت مرا پای رنج ؎ کہ پائم فرو رفتہ زینسان بگنج ؎ صاحبان بحر و اند ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مالدار ہونا۔ دولت مند ہونا۔

پا بلند کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و برہان و رشیدی و (جہانگیری و ملحقات) بشتاب رفتن و دویدن (میر خسرو ؎) عزم تو پای باد بند کند ؎ باد ہر چند پا بلند کند ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ کسی کہ زود و شتاب زود پایش در رفتار زیادہ تر بلند شود بمقابلہ رفتار معمولی (اردو)

پاؤن اُٹھانا - بقول آصفیہ - قدم بڑھانا - جلد چلنا - پھرتی کے ساتھہ قدم رکھنا - تیز رفتار ہونا ڈگین بھرنا (پاؤن اٹھا کے جانا) بھی کہتے ہین دیکھو بالا گذاشتن پا -

پا بمیان نہادن مصدر اصطلاحی - درمیان کاری آمدن است **مولف** عرض کند که موافق قیاس و معنی حقیقی است (ظہوری ۲) بہجر جان بکناری چسان رود که امید پا بمیان کار مشکل افتاد است (اُردو) قدم درمیان ہونا - بقول آصفیہ - بیچ مین پڑنا - آڑے ہونا - کہن مین کہتے ہین قدم بیچ مین آنا جیسے "اون کا قدم بیچ مین آگیا اب تو تصفیہ ہو کر رہیگا"

پابند اصطلاح - بقول بہار (۱) رسنی که ہر دو پای اسپ بدان بندند چنانچہ افسار رسنی که ہر دو دست اسپان بدان بندند و در عرف اول را پچہاڑی و ثانی را اگاڑی نامند صاحب بحر نسبت معنی اول گوید که ریسمانی که بدان پای دو اسپ بندند و (۲) شخص گرفتار و (۳) متعلق - صاحب انند ذکر ہر دو معنی اول الذکر کرده و صاحب موید برای تائید فضلای فرماید که (۴) پای را به بندد و (۵) ضد مجرد **مولف** عرض کند که نسبت معنی اول تعمیم بیان صاحب بحر درست است اسم فاعل ترکیبی و معنی دوم موافق قیاس که گرفتار و مقید بسلاسل در پای دارد نسبت معنی سوم عرض می شود که کسی که مقید بکاری است - مجاز معنی دوم و معنی چہارم امر حاضر پا بند یدن - احسان صاحب موید است که برای تائید فضلا این معنی را بیان کرد که طفل مکتب صرف خوان ہم ازین واقف است و نسبت معنی پنجم عرض می رود که ضد آزاد است و مقصودش از ہمان معنی سوم که بالا گذشت (اُردو) (۱) پابند - بقول آصفیہ - فارسی اسم مذکر - گھوڑے کی پچھاڑی **مولف** عرض کرتا ہے که بلحاظ معنی بیان کردۂ بہار

(پچھاڑی) اور بلحاظ تعمیم صاحب بحر عجم وہ رسّی جس سے تہان پر چار پایون کے پاؤن کو باندہ دیتے ہین (۲) قیدی ۔ مقیّد (۳) کسی کام کا مقید (۴) پاؤن کو باندہ (امر حاضر) (۵) مجرّد اور آزاد کا مقابل

پابندکیش اصطلاح ۔ بقول انند وغیاث بکسر کاف تازی نام شہر و فرماید کہ بعض شارحین بوستان پابند بمعنی زمین گل ولای نوشتہ اند و کیش نام جزیرہ مولف عرض کند کہ زمینی را کہ گل ولای دارد و پای مردم دران فرورود پابند نام کردند استعارہ ایست و شہری را (پابندکیش) نام کردن در انحالت درست باشد کہ زمینش گل ولای دارد و جزیرہ باشد حیف است تعریف مزید این جزیرہ بیان نشد کہ کجا واقع است (اُردو) پابندکیش ایک شہر کا نام ہے جو ٹاپو ہے جسکی تعریف مزید معلوم نہ ہوسکی مذکر

(الف) پابوس

(ب) پابوسی اصطلاح ۔ الف ۔ بقول بحر بمعنی (۱) پابوسیدن و (۲) پابوسندہ صاحب انند بحوالۂ غیاث ذکر ہر دو معنی کردہ و ہم او (ب) را بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی قدم بوسی آوردہ صاحب موید نسبت الف مذکر معنی دوم گوید کہ (۳) بمعنی ابرہم مولف عرض کند کہ مقصود بحر از معنی اوّل اسم مصدر باشد کہ ازہمین وضع شد مصدر (پابوسیدن) و حاصل بالمصدرش ہم صاحب بحر تعریف خوشی نکرد و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی سوم امر حاضر است از ہمان مصدر و (ب) حاصل بالمصدرش (ظہوری ؎) نخل بی برگ و بار قدکسی ؛ کہ بپا بوس یار خم نہ شود ؛ (ولہ ؎) سرو را نیست رخصت پابوس ؛ گر نہ چون شاخ گل خمیدہ شود ؛ (ب) موافق قیاس است حاصل بالمصدر پابوسیدن (اُردو) (الف) (۱) قدم بوس ۔ (قدم بوسیدن) کا اسم مصدر (۲) پاؤن کو بوسہ دینے والا ۔ قدم بوس (۳) قدم کو بوسہ دے (ب)

قدم بوسی - مونث -

پابوک اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم بای موحدہ پاپوش را گویند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت جا دارد کہ مرکب باشد با پا بمعنی حقیقیش و بوک مجاز معنی پنجمش بمعنی مطلق جای پس معنی لفظی این جای پا و کنایہ از پاپوش و جا دارد کہ این را مبدل (پاپوش) گیریم کہ بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ تپ و تب

وشین معجمہ بدل شد بہ کاف و سند اول این تبدیل کہ بنظر رسیدہ ہمین است والاول اولی من الآخر ولیکن طالب سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو پاپوش اور پا افزار -

پابیش از گلیم کشیدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر مرادف پا از حد برون بردن **مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو) دیکھو پا از حد برون بردن -

پاپ بقول برہان بذیل (پاب بہ موحدہ آخر) مرادفش - صاحب ناصری می فرماید کہ بسکون بای ابجد خلیفۂ دین حضرت مسیح را گویند و این سلسلہ پس از زمان عیسی در روم معزز و معظم بودہ و ہر کس بعد از خود خلیفہ تعین کردہ کہ در مقام او قائم بود و ہمیشہ ہفتاد نفر در کلیسای بزرگ بعبادت اشتغال دارند و ہر وقتی کہ تعین خلیفہ لازم شود این ہفتاد نفر باید در تصدیق او متفق باشند و در عمارتی مخصوص تاج سر طبقہ بر سر او می گذارند و دختران صبیحہ کہ ترک دنیا کردہ طالب ثواب آخرت اند در خدمت گزاری پاپ در ہر باب مفاخرت می ورزند شہر سوم بہ رومۃ الکبری شہر ایشان است کہ بیونان مشہور است و جمعیت آن ملک تخمیناً دہ ملیان و ششصد ہزار است و بانی روم - رومولوس اول بادشاہ

روم بوده که هفصد و پنجاه سال قبل از عیسی آن ولایت را بنام خود بنا نهاده از جمله عمارات این شهر کلیسائی سنت پطرس است که در مدت صد و پنجاه سال باتمام رسید و پاپ تاج بر سر شاهان اروپا یعنی فرنگستان می نهاده در سال هزار و دویست و سیزده ناپلیان فرانسه لشکر بآن ملک کشید و متصرف شد و پاپ را تغییر داده از عزت آن طائفه کاست دیگر بارہ سلاطین بوریان آن طائفه را محترم داشتند و درین سنوات هنوز (پاپ پیوس) در آن شهر خلیفهٔ بزرگ و پاپ را پاپا نیز گویند - صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید مذهب رومن کیتهولک را خلیفه که آنرا پوپ گویند و هم او تکرار لفظ گوید که جانشین حضرت عیسی را گویند که سردار معبد باشد **مولف** عرض کند همین اصل است و پوپ که حالا بزبان نصرانیان است مبدل این باشد و جادارد که فارسیان همان پوپ را که لغت ایشان است به تبدیل واو بالف پاپ کرده باشند چنانکه دستاو و استا (اردو) پوپ بقول آصفیه - انگلش - پاپا - روم کا سردار پادری - رومن کیتهولک کے چرچ کا سرکردہ - مذکر -

پاپا بقول برهان با بای فارسی بروزن کاکا همان پاپ را گویند که خلیفهٔ دین عیسی باشد صاحبان انند و مویّد و بول چال ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که مزید علیه همان پاپ است که گذشت الف در آخرش زیاد

کرده اند (اردو) پاپا - بقول آصفیه - فارسی - دیکهو پاپ - مذکر -

پاپوش [illegible] همان پالوش است که [illegible] باشد صاحب موید گوید که مرادف پالوش [illegible] صاحب محیط

ہرچہ نسبت این نوشتہ ماذکرش بر (پابوش) کردہ ایم و آن را اصل قرار دادہ ایم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ این مبدل آنست کہ بای فارسی اول و سوم بدل شد بہ موحدہ و واو بدل شد بہ رای مہملہ چنانکہ کلا و وکلار و برمودبرمر (اردو) کافور غیر خالص - مذکر - دیکھو (پابوش کا نمبر ۱)

پاپژ اصطلاح - بقول برہان و ناصری بفتح بای فارسی و سکون زای عجمی (۱) زمین پست و ناہموار (۲) گل کہنہ و نرم را نیز گفتہ اند و بعربی طین صاحب انند ہم ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ در فارسی زبان زمین ناہموار را پژ گویند کہ می آید و گل کہنہ و نرم را ہم یکی از معاصرین زردشت گوید کہ معنی حقیقی پژ بزبان زند یا زند خراب و زبون و بمجاز زمین ناہموار را نام شد - اگرچہ این معنی در کتب لغات نیامدہ ولیکن موافق قیاس می نماید و معنی ترکیبی این پای را خراب کنندہ (اسم فاعل ترکیبی) و کنایہ از زمین ناہموار و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) ناہموار اور پست زمین - مونث (۲) پرانی اور نرم مٹی - مونث -

(۱) پاپس آمد اصطلاح - بقول انند و موید بمعنی گریخت و ہزیمت خورد و کم افتاد و ہم ادبر - - - - - - - - - - - -

(۲) پاپس آمدن گوید کہ کنایہ از ترک دادن و گذاشتن و منہدم شدن

مولف عرض کند کہ معنی لفظی این واپس شدن و کنایہ از منہدم شدن موافق قیاس است و (۱) ماضی مطلق ہمین مصدر است دیگر ہیچ مخفی مباد کہ صاحب انند ذکر (پای پس آمدن) کردہ عیبی ندارد کہ پا و پای

مزید علیہش ہرودیکی است (اُردو) (۱) بہاگنا۔ واپس ہوا۔ شکست پایا (۲) پیچھے ہٹنا۔ بہاگنا۔ واپس ہونا۔ شکست پانا۔

پاپس آوردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان دبحر (۱) کنایہ از ترک دادن و قطع نظر کردن و واگذاشتن و باز ماندن از طلب بعجز و (۲) منہدم شدن در رزم۔ بہار بر ترک کردن و گذاشتن قانع۔ و بقول رشیدی ترک دادن و بقول سراج و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از ترک دادن۔ صاحب انند ہم ذکرش کردہ مولف عرض کند کہ مرادف (پاپس آمدن) است موافق قیاس (اُردو) (۱) ترک کرنا۔ چھوڑنا۔ (۲) دیکھو پاپس آمدن۔

پاپس شد | اصطلاح۔ بقول (مؤید مطبوعہ مطبع نولکشور) پا برجای نماند و ہیجا یا نبرد گاہ

مولف عرض کند کہ در دیگر نسخ قلمی این لغت را نیافتیم۔ صاحب انند (پای پس شدن) را مرادف (پاپس آمدن) گفتہ کہ گذشت موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پاپس آمدن۔

پاپوش | اصطلاح۔ بقول بہار کفش و فرماید کہ بالفظ دریدن مستعمل (محمد قلی سلیم) (۲) باقتضای قضا کار خویش را بگذار و کہ سعی بیہودہ پاپوش می درد مثل است و صاحب بحر گوید کہ انچہ در پای پوشند و صاحب موید بحوالۂ قنیہ ہمزبانش بدین صراحت مزید کہ مثل موزہ و جزآن **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی و ہیچ خصوصیت با مصدر دریدن ندارد۔ فارسیان پاپوش پوشیدن و در پای کردن و از پای برآوردن وغیرہ استعمالش می کنند (اُردو) پاپوش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ جوتی۔ کفش۔

پاپوش دریدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول انند (بذیل پاپوش) کنایہ از سعی

...ر و ...ن ... ...ن این همان شعر سلیم نقل کرد
که بر پاپوش گذشت **مولف** عرض کند که
بمعنی حقیقی ضائع کردن پاپوش است که از
سعی بسیار ضائع میشود و کنایه از سعی بیهوده کردن
از این شعر ثابت نمی شود اگرچه مواقع قیاس
است و لیکن بدون سند استعمال این را نمی فهمیم
و نمی دانیم که محققین اهل زبان این را ترک کرده اند
و معاصرین عجم بر زبان ندارند (آرزو)
فضول و دروغ هم پیچیدن

پاپیاده اصطلاح - بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ بمعنی پیاده پا **مولف** عرض
کند که مقصود ش از غیر سوار است بعض
معاصرین عجم بر زبان دارند محققین فارسی
زبان ازین مرتکب سهو اند - و ازین که مجرد
جا و ... بهمین معنی آمده خلاف قیاس نمی نماید
(آرزو) پاپیاده - بقول آصفیه - فارسی
پیدل - بغیر از سواری -

پاپیچ اصطلاح - بقول وارسته پای بپا
پیچیدن از ضعف و ناتوانی (طغرا) ۵
کردون غلط فهم بسر منزل جانان ؛ پاپیچ
مرا پیچش دستار شمرده ؛ بهار همزبانش (زکی
ندیم ۵) نشد پاپیچ اشکم طرف دامن ؛ بره
افتاد این طفل از دویدن ؛ صاحبان بحر و
اند نقل نگارش **مولف** عرض کند که شایع
هر سه محققین است که تعریف غلط کرده اند
فارسیان پاپیچ پارچه بسیار کم عرض طولانی را
نام نهند که در انگلیسی زبان آن را (بایندیج)
نام است کودکان را در پای می بندند تا
از سیر باز مانند و بجای خود شان باشند
و جوانان لشکر از شتالنگ تا بزانو بر پای
خود می پیچند تا پای از و گرم باشد و قوت
رفتار تیز شود زکی ندیم در کلام خود استعمال
این بمعنی اول کرده و طغرا معنی دوم را آورده
(آرزو) و ۱ بایندیج جو عجم مین لڑکون کے

دونو پاؤن مین باندہ دیتے ہین تا وہ اپنی جگہ پر
رہین اور جوانان لشکر ہند وعجم ہر ایک پاؤن
پر کھنچنے سے گھٹنون تک لپیٹتے ہین تاکہ اس کی
حرارت قوت رفتار کو تیز کرے - مذکر -

پاپیچال اصطلاح - بقول بہار بابای
دوم فارسی بتحتانی رسیدہ وجیم فارسی بالف
کشیدہ ولام بناتیست از عالم عشق پیچان کہ
ساق ندارد و بدرخت دیگر پیچیدہ بالا رود
وچنین نبات را بیارہ گویند بیای تازی (محسن
تاثیر) چو پاپیچال دارم دست پیچ فاش
می گویم ؎ کہ باشد مصرف رنگین زری
بر خاک افشاندن ؎ یکی از معاصرین
عجم گوید کہ اصل این (پاپیچ دوال) است
بمعنی دوالی کہ پای را بپیچد) دال مہملہ
دو او حذف شدہ (پاپیچال) باقی ماند
واین نام نبات نیست بلکہ آن اقسام [illegible] است
کہ بیارہ عوض تنہ دارد **مولف** عرض کند کہ پیش
قرین بقیاس است کہ صاحب محیط محقق مفردات
طب ہم این را ترک کردہ است اگر نباتی خاص
می بود البتہ ذکرش می کرد و برارنج وعشق
پیچہ ولیلاب ہم اشارۂ این نشد پس جز این نیست
کہ این را مرادف بیارہ دانیم (اردو) دیکھو بیارہ

پات بقول برہان بسکون تای قرشت اورنگ وسریر وتخت را گویند صاحبان
سروری وناصری وجہانگیری ورشیدی وانند وموید ذکر این کردہ اند خان آرزو
در سراج گوید کہ مغیر پاد است کہ بمعنی تخت می آید وفرماید کہ رشیدی مرادف گفتہ وآن
خطاست **مولف** عرض کند کہ انچہ خان آرزو ومغیر گویند آنہم خطاست بلکہ مبدل است کہ
دال مہملہ بہ فوقانی بدل میشود چنانکہ زردشت وزرتشت اگر این مبدلہ را بمعنی مرادف
گوئیم چہ خطاست کہ پات را مرادف پاد ہم خوانیم کہ معنی ہر دو یکی است صاحب ناصری

صراحت مزید کند که از همین تبدیل لغت بعضی پادشاه را (پاتشاه) هم گفته اند که بجایش می آید بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است و مبدل پا و صراحت ماخذ بر پا دکنیم (اردو) تخت بقول آصفیه - نذکر - دیکهو ارشیا -

الف پاتابه بقول بهار و اند (الف) چیزی

ب پاتابیچ که زیر موزه پوشند و عیاران بدون موزه در پا کنند از نیجهت عیاران را (ب) پاتابه پیچ گویند (رفیع واعظ ب) سر ننگ مصر گوشه نشینی کنون منم ؛ پاتابه پیچ کوچهٔ عزلت زدامنم ؛ (مخلص کاشی ب ج) پاتابه پیچ و سرکش و طرف کله شکن ؛ مغرور تند و سرخود و بیجا عتاب کن ؛ صاحب بحر (ب) را بمعنی مکار و دغاباز گفته و خان آرزو در چراغ هم به همین معنی آورده **مولف** عرض کند که (الف) مرکب است با پا بمعنی خود ش و تابه بمعنی بافته شده پس معنی این کلمه هی که بافته شده برای پا بعضی گویند که تاب بمعنی گرمی و های آخره برای نسبت یعنی لباسی که منسوب بحرارت پاست و (ب) بمعنی مجازی پاتابه پوش است گویند در عجم شرفا عموماً عوض پاتابه موزه در پا می کردند که آن قسمی از کفش لطیف است و از چرم نرم ساخته می شود و بالای آن پاپوش در پا میکشیدند و در مقامات تبرکه کفش را دور می کردند و با موزه می رفتند برخلاف شان عیاران و اوباشان عوض موزه پاتابه در پا می کرده بدون موزه پاپوش استعمال می ساختند و این در زمانه سلف مروج بود حالا موزه مخصوص است بموسم سرما برای همه و پاتابه برای گرما که بنسبت موزه حرارت کم پیدا می کند از همین رواج قدیم عیاران و مکاران را (پاتابه پیچ) نام شد (اردو) (الف)

پاتابہ - بقول آصفیہ - فارسی - مذکر - وہ چیز جو پاؤن کو گرمی سے بچاے - موزہ - جراب (دیکھو ازار پاکے تیسرے معنے) **مولف** کی راے مین پاتابہ اور ہے اور جراب اور - درحقیقت چرمی پاتابون کا نام جراب ہے اور یہی ہے موزہ اور اونی یا سوتی یا ریشمی غلاف پاکو پاتابہ کہتے ہین لیکن زبان اردو مین یہہ امتیاز باقی نہین رہا ہے (ب) عیار - مکار - فریبی -

پاتابہ کشادن | مصدر اصطلاحی - بقول بہار دانند کنایہ از سفر باز آمدن و اقامت کردن **مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است کہ کسی کہ بخانۂ خود میرسد لباس مختصر قائم کردہ ملبوس زائدہ را از تن بیرون کند و پاتابہ را ہم دور کند ولیکن استعمال این از نظر مانگذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو) سفر سے واپس آنا - گھر آنا -

پاتابہ یتیمی | اصطلاح - بقول وارستہ مخصوص عیاران و یتیمان است و پاتابہ چیزیست کہ زیر موزہ پوشند و عیاران بدون موزہ در پا کنند (رفیع واغظ ؎) سر ہنگ مصر گوشہ نشینی منم کنون ؎ پاتابۂ یتیمی من عطف دامن آنم بہار و صاحبان بحر دانند نقل نگار و وارستہ **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین بالاتفاق ناخوشی کردہ اند چرا نمی گویند کہ این مرکب اضافی و کنایہ از پاتابۂ کہ (بی موزہ بالایش) باشد و این مخصوص یتیمان است کہ از فقر و فاقہ استطاعت خرید موزہ ندارند و بر پاتابہ قناعت میکنند اگر عیاران ہم بوجہ مفلسی ہمچنین کنند آنرا (پاتابۂ عیاری) توان گفت ولیکن از (پاتابۂ یتیمی) (پاتابۂ عیاری) مراد نباشد متامل (اُردو) یتیمون کا پاتابہ جو بغیر موزے کے ہوتا ہے - مذکر -

پاتاوہ | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ہمان پاتابہ کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ مبدل پاتابہ کہ موحدہ بہ واو بدل میشود چنانکہ آب و آو (اُردو) دیکھو پاتابہ -

پاپتراس اصطلاح - بقول برہان بکسر فوقانی وسکون بای فارسی ورای قرشت بالف کشیده ولسین بی نقطه زده بلغت ژند و پازند جزا و مکافات بدی را گویند صاحب ناصری هم ذکر این کرده گوید که به کیفر و باداش معروف صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک همین لغت به تحتانی سوم عوض بای فارسی هم می آید (اُردو) دیکھو باداش -

پاتت بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ بفتح فوقانی وسکون تا بمعنی لائق وشایسته **مولف** عرض کند که زردشتان معاصر تصدیق این می کنند که اسم جامد زند و پازند است وحالا از زبان معاصرین عجم متروک (اُردو) لائق - شایسته -

پاتخته اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ مرادف معنی اوّل پاافشار است **مولف** عرض میکند که موافق قیاس وبعض معاصرین عجم هم بر زبان دارند که پاافشار را از تخته درست می کنند ازین وجه این را پاتخته نام کردند (اُردو) دیکھو پاافشار -

(۱) **پاتر** اصطلاح - بقول بہار وانند (۱) گروہی (۲) **پاترباز** از زنان که در هندی باشند و در خوش سرائی ضرب المثل (نثر ملّا طغرا در جلوسیه) وبحرکات پاتر بازان بحر اصول زیاده از هفده توان گفت" **مولف** عرض کند که سند طغرا تقاضای آن می کند که این اصطلاح را (پاتر باز) قائم کنیم مخفی مباد که پاتر لغت هندی است بقول آصفیه بمعنی قحبه و لولی - ملّا طغرا همین لغت هندی را مفرّس کرده (پاتر باز) بمعنی واحد استعمال کرد که مفرّس است (اُردو) (۱ و ۲) پاتر بقول آصفیه - هندی - مونث - کسبی - بیسوا

قحبہ - رنڈی - کنچنی -

پاترگاہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکاف عجمی بمعنی بطریق است **مولف** عرض کند کہ ہیچ معلوم نشد کہ بطریق چہ چیز است ہمہ لغات فرس ازین ساکت و (پاترگاہ) را ہم غیر از انند دیگر کسی از محققین ذکر نکرد و بلحاظ لغت گذشتہ کہ مفرس است ہمچون (پاتر باز) این را بمعنی مقام زنان فاحشہ توانیم قیاس کرد اگر بطریق در فارسی زبان بہمین معنی می بود من وجہ قول صاحب انند درست می بود و ازینکہ بطریق در ہیچ لغت فارسی بہای فارسی یافتہ نمیشود و معنیٔ بطریق عربی با این لفظ ہیچ تعلق ندارد چارۂ نیست کہ با این را تصحیف دانیم و ناقابل قبول (اُردو) ناقابل ترجمہ -

پاتسند اصطلاح - بقول جہانگیری در ملحقات با نون مفتوح بمعنی پرسیدہ **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ازین ساکت - باشد کہ در فارسی قدیم لغتی بدین معنی بودہ باشد حالا متروک (اُردو) پوچھا ہوا - پوچھنا کا اسم مفعول -

پاتکیہ اصطلاح - خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ تکیہ کہ وقت خواب زیر پا گذارند (مفید ملخص) آسودگی زسیر گلستان نیافتیم پاتکیۂ زگوشۂ دامان نیافتیم؛ صاحبان بہار عجم و بحر و انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ محققین بالا از طرز عمل کار نگرفتہ اند این نام تکیہ ایست کہ در خواب ماز و زیر زانو دارند نہ زیر پا (اُردو) وہ تکیہ جو کروٹ سوتے وقت گھٹنے کے نیچے رکھتے ہیں - مذکر (پاتکیہ [illegible]

پاتلہ اصطلاح - بقول برہان بکسر ثالث و فتح لام مخفف پاتیلہ است [illegible] دیگ باشد عموماً و دیگ دہن فراخ حلوا پزی خصوصاً - صاحب سرور ہم بحوالہ

نسخۂ وفائی ذکر این کردہ (ابو العباس ؎) دمی چو باگندہ شدم یافتم ؛ آخر چون پاتلۂ سفلگان ؛ صاحب رشیدی بر معروف قانع وصاحب ناصری ذکر معنی خاص کردہ از تعمیم ساکت بہار گوید کہ باطیہ معرب این است و پاتیل ہم آمدہ دیگ حلوائیان را نام است کہ بصورت نصف کرہ بود۔ صاحب مؤید می فرماید کہ آلتی است حلوائیان را کہ ہندکراہی نامند۔ صاحب انند ہم این را آوردہ **مولف** عرض کند کہ پاتیلہ اصل اسم جامد فارسی زبان است بزیادت تحتانی و پاتلہ و پاتیل ہر دو مخفف (اردو) پتیلا۔ بقول آصفیہ (اردو) اسم مذکر۔ بڑے منہ کا دیگچہ۔ تانبے کا کہلے منہ کا دیگچہ۔ آپ فرماتے ہین کہ اگرچہ فارسی مین پاتیلہ۔ پاتلہ۔ پتیل عموماً ہر ایک دیگ کو کہتے ہین مگر اردو والون نے ایک خاص وضع کی بڑی دیگچی کا نام پتیلا رکھہ لیا۔ **مولف** عرض کرتا ہے کہ غالباً آپ نے فارسی مین محققین کے اقوال کو ملاحظہ نہین فرمایا یہہ لفظ ہندی ہے فارسی کے پاتیلہ کا بحذف الف دوم و تبدیل ہاے ہوز آخر بالف۔

پاتنی بقول سروری بکسر تا و نون یعنی طبق چوبین کہ بدان غلہ برافشانند و پتنی بحذف الف ہم آمدہ (سراج الدین راجی ؎) ہرچہ آیدت بدست برافشان چو پاتنی ؛ مانند مہم مباش کہ بر کشیش تنگ ؛ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ کہ آلتی است چوبین مانند پنجہ کہ بدان غلہ افشانند و کاہ از غلہ جدا کنند و پتنی و غلہ افشان نیز گویند **مولف** عرض کند کہ بقول معاصرین عجم پتنی اصل است و پاتنی مزید علیہ آن و حالا بزبان متروک و بجایش غلہ افشان مستعمل۔ اسم جامد فارسی زبان است

دبس (اُردو) دکن مین اس سوپ کو جو کسی قدر مستطیل اور لانبا ہوتا ہے پتنی کہتے ہین جس سے کاشتکار غلّہ کو بلندی پر سے گراتے ہین تاکہ ہوا کے ذریعہ سے خس و خاشاک سے صاف ہو جاے۔ (دیکھو باشہ جس پر اردو کا لفظ چھاج ہے)

پاتو بقول برہان و سراج با ثالث بواو رسیدہ (۱) خانہ و منزل عطارد را گویند و آن برج جوزا و سنبلہ است و بعضی (۲) منزل مرّیخ را گفتہ اند کہ برج حمل و عقرب باشد و (۳) ظرفی را نیز گویند کہ از گل سازند و گندم و جو در میان آن کنند صاحب ناصری و سروری بر ہر دو معنی اوّل الذکر قانع (شمس لمبسی ۵) گر تیر فلک عرض دہد منصب کلکت ؛ بی آب شود خنجر بہرام بپاتو ؛ صاحب رشیدی بر معنی دوم اکتفا کردہ **مولّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اُردو) (۱) منزل عطارد۔ مونّث یعنی برج جوزا اور سنبلہ (۲) منزل مریخ۔ مونّث یعنی برج حمل اور عقرب (۳) مٹی کا ظرف۔ مذکّر۔ جس میں اناج رکھتے ہین جس کو دکن مین گولی کہتے ہین۔

پاتیراس اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات باد افراہ و جزا صاحب موید گوید کہ جزا و مکافات **مولّف** عرض کند کہ این اسم جامد با بای فارسی عوض تحتانی سوم گذشتہ بخیال ما تصحیف کتابت باشد کہ در اینجا تغیر حرکت راہ یافتہ مخفی مباد کہ در دیگر نسخ قلمی متداولہ این لغت را نیافتیم و کتابت جہانگیری ہم مخدوشہ پس بخیال ما لغت گذشتہ اصح است کہ صاحب برہان در اینجا ذکر بای فارسی بصراحت کردہ (اُردو) دیکھو پاتیراس۔

(الف) پاتیل اصطلاح۔ صاحبان

(ب) پاتیلہ بہار عجم و انند و موید ذکر

(الف) کرده اند و صاحبان برهان و انند
وبهار و سروری و رشیدی و خان آرزو در
سراج (ب) را آورده **مولف** عرض کند
که ما پرپاتله که گذشت حقیقت این را عرض
کرده ایم (ملا طغرا الف) چو پاتیل گردون
سرا پرده ز حلوای غم چشم من سیر شد
(ملیان ب) خایگان او چو کابیله شد ست
روی او چون کون پاتله شد است (اردو)
دیکهو پاتله -

پاتیمار اصطلاح - بقول برهان و ناصری
و جهانگیری با میم بروزن شالیکار بمعنی تعجیل
و شتاب باشد و بزبان زند و پازند هم همین
معنی دارد - صاحب جهانگیری در لغات هم
این را آورده - صاحب رشیدی می فرماید که
معنی ترکیبی این رنج باد (۲) پا رنج و مزد پا
خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده برای
معنی دوم سندی خواهد **مولف** عرض کند که

صاحب رشیدی در معنی غلط کرده لفظ پا بمعنی خود است
و لفظ تیمار بمعنی غمخواری پس معنی لفظی این غمخواری
پاست و کنایه از شتاب که در شتاب رفتن غمخواری
است مخصوص به پا و مجرد و تعجیل و شتاب به مجاز
آن تعمیم این است حقیقت این لغت و معنی
دوم هم برین قیاس (اردو) (۱) تعجیل
جلدی - مونث (۲) مزدوری - مونث -

پاتینی اصطلاح - بقول برهان با فوقانی
بتحتانی رسیده و نون بیای حطی کشیده طبقی باشد
از چوب که غله بدان بیفشانند و پاک سازند
صاحبان جهانگیری و انند و ناصری و (خان
آرزو در سراج) هم ذکر این کرده اند **مولف**
عرض کند که مزید علیه همان پاتنی است که بدون
تحتانی سوم گذشت (اردو) دیکهو پاتنی -

پاجامه اصطلاح - بقول برهان با جیم
بالف کشیده و فتح میم شلوار و تنبان را گویند
صاحبان بحر و انند و موید هم ذکر این کرده اند

مولف عرض کند کہ قلب اضافت جامۂ پاست وموافق قیاس (اُردو) پاجامہ۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مذکر۔ ازار۔ ستہنا۔ شلوار۔

پاجایہ کردن اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح (شصت ویکمی فقرۂ نامۂ شت وخشور یاسان) نجاست کردن کہ پاجایہ نجاست را گویند چون بول وبراز **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ جا در پائی دارندۂ معنی حقیقی این است وکنایہ از بول وبراز (اُردو) ہگنا۔ موتنا۔

پاجفت دویدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبہار دانند بایکدیگر دویدن کہ یکی بر دیگری تقدیم نکند (میرزا طاہر وحید ۵) فگندند از شوق معشوق پوست ؎ دویدند پاجفت در راہ دوست ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دو شخصوں کا ایک ساتھہ دوڑنا۔

(الف) پاجفت کردن مصادر اصطلاحی۔

(ب) پاجفت نمودن وارستہ ذکر (الف) کردہ گوید کہ در تلاش کار سعی فوق مقدور بجا آوردن (طغرا ۵) زند تا لکد بر سر آن کلفت ؎ کمیت قلم پای خود کردہ جفت ؎ (ولہ ۵) زگنبد ابلق گردون زند بطاق دلم ؎ اگر کند بہ دو مہر پای خود را جفت ؎ صاحبان بحر وبہار مجم وانند ہم ذکر این کردہ اند وصاحب بحر (ب) را مراد این گفتہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) کسی چیز کی تلاش میں طاقت سے بڑھکر کوشش کرنا۔

پاجی بقول بہار دانش مجم تازی مرد م اجلاف وفرومایہ وفرماید کہ این در کلام قدما یافت نشدہ وگوید کہ جمع این پواج از تقرفات فارسی زبان متعرب وظاہر آنست کہ بجیم فارسی باشد مشتق از پاجیدن مبدل پاشیدن کہ بمعنی ازہم ریختن است پس معنی

ترکیبی آن زود از هم ریزنده بود و اطلاق آن بر مردم فرومایه از جهت کم حوصلگی باشد و میتوان گفت که مرکّب است از پا بمعنی تخت که مقابل فوق است و جی که کلمه نسبت است چنانچه میانجی و برین تقدیر معنی ترکیبی این منسوب به تخت بود پس اطلاق آن بر مردم فرومایه مجاز باشد و این اقوی است (محمد قلی سلیم ؎) دل شکسته ام از جور پاجبان خون شد ؎ چو هند هر نفر هند هم جگرخوار است ؎ خان آرزو در سراج پواج جمع انیز غلط گفته چه این وزن جمع عربی است و در فارسی نیاید و بذکر ماخذ بالا که متعلّق به مصدر است گوید که حق آنست که بی تکلّف لفظی است موضوع برای معنی مذکور بی ملاحظهٔ این مراتب **مولّف** عرض کند که ما این را باتّفاق خان آرزو اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر هیچ (اُردو) پاجی - بقول آصفیه - فارسی - کمینہ - فرومایہ - رذیل سفلہ شریر - بدذات - لچّا - شہدا - حرامزادہ -

پاجی لبطواف کعبہ حاجی نشود مثل

صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده اند از معنی و محلّ استعمال ساکت **مولّف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق اجلاف و فرومایه می زنند مقصودشان همین است که فرومایه و اجلاف اگرچه عبادت کند ولیکن از فرومایگی باز نیاید و اصلیّت آن

اور اباز بفرومایگی می آرد یعنی اگر او طواف کعبہ کند حق العباد که بذمّهٔ اوست زائل نمیشود (اُردو) دکن مین کہتے ہین " پاجی ہتے اب حاجی بہی ہین " اس کا یہہ مطلب ہے کہ ہو آئے ہین اور خدا سے منہہ پھیر آئے ہین یعنی حج کے بعد پہلے سے زیادہ بدذات اور پاجی بنے ہین

پاجی پرست اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ سفلہ پرور و فرومایہ دوست عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است اگرچہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن عیبی ندارد کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بر زبان دارند (اُردو) پاجی پرست - سفلہ پرور - اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو کمینون کے ساتھہ دوستی رکھتا ہو -

پاچال اصطلاح - بقول برہان و ناصری بروزن پامال (۱) کوی باشد کہ جولاہگان در وقت بافندگی پاہای خود دران آویزند و (۲) اِستاد - بقال دنانو او آش پزان کہ دران استادہ چیزی فروشند صاحبان سروری و جہانگیری بر معنی اوّل قانع (خاقانی ؎) بلوچ پای و بہ پاچال و غرغرہ بکرہ ؎ بنایژہ بکلوک و تبار و پود و ثیاب ؎ صاحب رشیدی این را مرادف (پاچاہ) و (پاچاہہ) گوید بمعنی اوّل کہ می آید خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید کہ چآل و چآہ بمعنی کو است **مولّف** عرض کند کہ چآل بقول برہان در فارسی زبان کوی و مغاکی را نام است کہ دران توان ایستاد یعنی زیادہ بر دو گز نباشد نیز کوی کہ جولاہگان پاہای خود دران آویزند پس جزین نیست کہ لفظ پآ مرکّب است باچآل و چآل بقیاس ما مبدّل چاہ است چنانکہ چاہ رنج و چآل رنج و افادۂ این تبدیل ہمین قدر است کہ چآل - چاہ حقیقی نیست (اُردو) (۱) پاچال - اس گڑہے کو کہتے ہین جس میں جولاہے پاؤن رکھہ کر بیٹھتے ہین اور اپنا کام کرتے ہین - مذکر - (۲) وہ جگہ جس مین نان بائی وغیرہ کھڑے ہوکر بیوپار کرتے ہین - مونّث -

پاچان اصطلاح - بقول ناصری بروزن معنی (۱) پاشان است یعنی پاشندہ - صاحب برہان گوید کہ (۲) بمعنی پاشیدن

صاحب جہانگیری ذکر ہر دو معنی کردہ (حکیم ناصر خسرو ؎) طاعت ارکان بہ بین مر چرخ و انجم را بطبع ؛ تا بطاعت چرخ و انجم شان ہمی پاچان کنند ؛ و فرماید کہ مصدر این پاچیدن صاحب رشیدی گوید کہ پاچان و پاشان معروف است صاحب انند ہمزبان ناصری **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین بالاجیف است کہ از قواعد فارسی زبان خبر ندارند ازینجاست کہ یکی ہم ازینان حقیقت این را بیان نکردہ پاچیدن بقول بحر بمعنی پاشیدن و نرم و آہستہ براہ رفتن بجای خودش می آید و این اسم حال ہمین مصدر است و تعریف اسم حال بجایش گذشت پس معنی اوّل درست است و معنی دوم ہیچ کہ صاحبان برہان و جہانگیری تسامح کردہ اند (اُردو) دیکھو پاچیدن یہہ اس کا اسم حال ہے۔

(۱) پاچاہ | **(۲) پاچاہہ**

اصطلاح (۱) بقول بحر چاپک جولاہگان۔ صاحب رشیدی ذکر (۱) و (۲) کردہ گوید کہ مرادف ہمان پاچال بمعنی اوّلش کہ گذشت۔ صاحب انند بذکر (الف) ہمزبان رشیدی صاحبان برہان و سروری (۲) را مرادف معنی اوّل پاچال گفتہ اند۔ خان آرزو در سراج ہر دو را مرادف پاچال قرار دادہ **مولف** عرض کند کہ (۱) کنایہ باشد کہ چاہی کہ دران پای نہند ہمان کو جولاہگانست و در (۲) ہای ہوز در آخر زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاچال کے پہلے معنے۔

پاچایہ

اصطلاح۔ بقول برہان بفتح تحتانی پلیدی و نجاست کہ بول و غائط باشد صاحب ناصری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرد و غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض فرمودہ گوید کہ اصل پاجانیہ بجیم عربی است

نہ فارسی و صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بترکی
دادہ **مولف** عرض میکند کہ خان آرزو را
اگر ہند نژاد خوانیم و معتبر تر از برہان ندانیم
صاحب ناصری را چہ گوئیم شک نیست کہ او
محقق اہل زبان است و در فرہنگ خود نجیم
فارسی آوردہ پس چرا این را مبدل پاجایہ
نگوئیم کہ بر (پاجایہ کردن) گذشت و سند
این تبدیل کاج و کاج است و صراحت
ماخذ ہمدرا نجا کردہ ایم۔ غالب خوب کاری
نکرد کہ اوقات خود را بزبان درازی ضائع
کرد برای شہر تش احتیاج این نبود کہ خود
از مشاہیر وقت بود (اکردو) بول و
براز۔ مذکر۔

پاچک اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
ناوک (۱) سرگین گاو را گویند کہ خشک شدہ
باشد یا (۲) بدست پہن کردہ بجہة سوختن
خشک کردہ باشد۔ صاحب سروری بذکر

معنی اول گوید کہ آنرا پاوچک و غوشا نیز
گویند۔ صاحب جہانگیری بذکر ہر دو معنی
نسبت معنی دوم می فرماید کہ این را غوشای
و غوشاک ہم نام است کہ بہندی اوپلی نامند
صاحب رشیدی بر معنی دوم قانع صاحبان
موئید دانند و سراج ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند
مولف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی چکیدہ بر پای و کنایہ از سرگین گاو
کہ بر پایش چکیدہ خشک می شود و معنی دوم
مجاز آنست و انچہ بہ واو سوم می آید مزید
علیہ انیست چنانکہ بر دمندہ تنومند (اردو)
(۱) گاے اور بیل کا گوبر جو ان کے پاؤں پر
گر کر خشک ہو جاتا ہے۔ مذکر (۲) اُپلا۔
بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ پاچک دستی
گوبر کا تھاپا ہوا بیدہن۔ دکن مین اسکے
گردون کو اُپلا اور چھوٹے گردون کو اُپلی
کہتے ہین۔ مونث)

پاچلہ اصطلاح - بقول برہان بروزن غافلہ چیزی باشد مانند غربال کوچکی کہ بجہت کوفتن برف بر پای بندند تا مردم قافلہ و لشکر وغیرہ بفراغت بگذرند - صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ (حکیم سنائی ؎)

در درون کعبہ رسم قبلہ نیست ؛ چہ غم ار غوّاص را پاچلّہ نیست ؛ صاحب انندہم ذکر این کردہ - خان آرزو در سراج این را مخفف پاچیلہ بزیادت تحتانی گفتہ کہ آید

مولّف گوید کہ آن مرکّب است از پا بمعنی حقیقی و چیلہ بمعنی بندہ و شاگرد و مرید - فارسیان این را کنایہ از آلہ کردند کہ بندۂ پاست و برف را دور می کند و می کوبد از راہ تا راہ را و انرا بسہولت رفتار بدست آید - آنانکہ در کلام حکیم سنائی چلّہ بہ تشدید خواندہ اند و برای چلّہ سند آوردہ اند سکندری خوردہ اند بلکہ سنائی استعمال ہمان چیلہ کردہ کہ بجایش می آید آن اصل است و این مخفف آن (اُردو) وہ آلہ جو مثل غربال کے مختصر سا ہوتا ہے جس کو پاؤن مین باندھکر برف پر چلتے ہین تاکہ برف کو توڑے اور دور کرے اور رفتار مین تکلیف نہ ہو - مذکر -

پاچنار اصطلاح - بقول بہار (مطبوعۂ مطبع سراجی دہلی) (۱) بمجاز خدمتگار دائم الحضور (قدسی ؎) نسیم پای چنار قدیمی چمن است ؛ کہ گہ مطیع خرابست و گہ مرید بہار ؛ وارستہ بر (پاچناری) گوید کہ (۲) پاچنار نام مقامی خاص در ایران و ساکنانش را پاچناری گفتہ میشود **مولّف** عرض کند کہ این مرکّب است از پا بمعنی حقیقیش و چنار کہ بمعنی حلقہ ہم می آید - پس معنی لفظی این حلقہ در پای دارندہ و بمجاز کنایہ از خدمتگاری کہ در زمانۂ پیشین و حال خدمتان مقبول را حلقہ از طلا یا نقرہ یا برنج در یک پای شان

می انداختند و این رسم عجم است و علامت مقبولیت
چاکر چنانکه حلقه بگوشی علامت غلامی است و لیکن
حلقه در پا خصوصیت انعام خدمتی است و حلقه
در گوش علامت عام غلامی یعنی در پای کسی که
حلقه باشد می دانند که این خدمتی مقبول مولی است
و دائم الحضور و همین دائم الحضوری وسیلهٔ مقبولیت
باشد مخفی مباد که از سند قدسی (پای چنار) پیدا است
عیبی ندارد که پا و پای هر دو یکی است اوّل
اسم جامد است و دوم مزید علیهش و معنی دوم
مجاز معنی اوّل باشد یعنی مقامی را که مسکن و
مقام خدمتیان یا جائی که تجار نگاه غلامان بود
(پاچنار) نام کردند دیگر هیچ (اُردو) (۱)
وہ خدمتگار جو ہمیشہ حاضر باش ہو۔ نذکر (۲)
ایران کے ایک مقام کا نام پاچنار ہے۔ نذکر۔

پاچناری اصطلاح۔ بقول وارسته
(۱) ساکنان مقام پاچنار که بمعنی دامش
گذشت۔ بهاری فرماید که نام محله ایست
در ایران که ساکنان آنجا همه نامقید و
اجلاف اند لهذا (۲) هر نامقید و فرومایه
را پاچناری گویند۔ صاحب بحر همزبانش
بهر دو معنی و نیز بقولش (۳) بمجاز خدمتگار
دائم الحضور را گویند۔ خان آرزو در چراغ
هدایت بر ذکر معنی دوم قانع و از سلیم برای
این معنی سند آورده (سلیم ۵۲) بهار بر
صفت سبزه پاچنارے باش ؛ سلیم می
روی از باغ همچو آب کجا ؛ صاحب انند
ذکر هر سه معنی کرده (طغرا ۵۲) کار
هر یک را که می بینی ز سرسبزان باغ ؛
همچو کار پاچناری بی ثبات و ابتر است ؛
(میر صیدی ۵۲) سروی تو و این بوالهوسان
پای چناری ؛ زنهار بر ایشان مفگن
سایهٔ یاری ؛ (محمد قلی سلیم ۵۳) حدیث
عهد گل و دور لاله از من پرس ؛ که همچو
آب روان پاچناری چمنم ؛ مولّف

عرض کند کہ سند اوّل سلیم متعلق بمعنی سوم است نہ دوم خان آرزو بر معنی شعر غور نکردہ میکند خورد و در معنی اوّل یای نسبت است و معنی دوم مجاز آن و در معنی سوم بلحاظ ماخذی کہ بر (پاچنار) گذشت یای زائد دانیم و جا دارد کہ یای نسبت گیریم یعنی منسوب بہ خدمتی کہ حلقہ در پای دارد و کنایہ از خدمتی مقبول مولی و دائم الحضور (اُردو) (۱) مقام پاچنار کا رہنے والا (۲) کمینہ آزاد (۳) دیکھو پاچنار کے پہلے معنے۔

پاچناریان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث جمع پاچناری بمعنی اوّلش مولف عرض کند کہ ہیچ خصوصیت با معنی اوّلش نباشد بہر سہ معنی جمع پاچناری است و ضرورت بیان این نداشت (اُردو) پاچناری کی جمع اسکے تینوں معنوں میں یعنے مقام پاچنار کے رہنے والے۔ کمینے آزاد خدمتیان دائم الحضور۔

پاچناری گری اصطلاح۔ بقول وارستہ (۱) بمعنی نامقیدی و فرومایگی (یحییٰ کاشی ؎)

نیم سایہ کز پاچنار یگیری ؛ بجائی روم ہر زمان سرسری ؛ و (۲) بمجاز بمعنی خدمتگار دائم الحضور اسنادی کہ برای انمعنی پیش کردہ ہمہ متعلق بہ پاچناری است و ہمدر انجام رقوم صاحبان بہار عجم و بحر و انند بر معنی اوّل قانع مولف عرض کند کہ تسامح وارستہ کہ معنی دوم را بتبدیل این قائم کرد کہ بر معنی سوم پاچناری گذشت و معنی اوّل موافق قیاس است (اُردو) (۱) آزادگی۔ آزادی کمینگی۔ مونث۔ (۲) ناقابل ترجمہ۔

پاچ نامہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن شاہنامہ (۱) لقب را گویند و (۲) بمعنی ہمال و قرین ہم صاحبان جہانگیری و ناصری ہم ذکر این کردہ۔ صاحب رشیدی

این را بهر دو معنی مرادف پاژنامه و پاشنامه گفته صاحب موید بر معنی اول قانع و خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده مولف عرض کند که همین لغت به موحده و جیم عربی هم بمعنی اول گذشت بخیال ما (بارنامه) به موحدهٔ اول و رای مهملهٔ سوم اصل است و باجنامه بموحدهٔ اول و جیم عربی سوم مبدلش دانست ماخذش همدرانجا کرده ایم و بهمین معنی بازای هوز سوم هم بجایش گذشته است - ما این را مبدل (باج نامه) دانیم که موحده بدل شد به بای فارسی همچون تب و تپ و جیم عربی بدل شد به جیم فارسی چنانکه چوچه و چوچه - نسبت معنی دوم ماخذش بهم نمی آید مشتاق سند استعمال می باشیم و معنی دوم ازین مرکب موافق قیاس نیست نظر براعتماد صاحب ناصری که محقق اهل زبان است این را جا داده ایم که استعمال خلاف قیاس باشد

(اُردو) (۱) دیکھو (باجنامہ) کے دوسرے معنے (۲) ہمتا - نذر -

پاچنگ اصطلاح - بقول برہان بروزن آہنگ (۱) دریچۂ کوچکی را گویند که در خانه و کوشک وغیره از پنجره و امثال آن سازند که بیک چشم ازان نگاه توان کرد و (۲) کفش و پا افزار و فرماید که پاشنگ و پاآهنگ مرادف این است - صاحب سروری بحوالهٔ تحفه ذکر معنی اول این کرده (شمس فخری ۵۱) هزار گونه گل از شاخ چهره نمود ؛ چو لعبتان گل اندام نازک از پاچنگ ؛ و بحوالهٔ نسخه میرزا ذکر معنی دوم - صاحب جهانگیری صراحت کاف فارسی آخر کرده هر دو معنی را آورده صاحب رشیدی بحوالهٔ سامانی می فرماید که پاژنگ بزای فارسی اصل است و این مبدلش بهر دو معنی صاحب ناصری

همزبان برهان - خان آرزو در سراج این را بهر دو معنی اصل قرار می دهد و پاژنگ و پاشنگ را مبدل شش مولف عرض کند که ما (پاژنگ) را که به زای فارسی می آید برای معنی اوّل اسم جامد فارسی زبان دانیم و پاشنگ را که به شین معجمه عوض جیم تازی می آید مبدل شش چنانکه باژگونه و باشگونه و این را مبدل پاشنگ خوانیم چنانکه پاشان و پاچان و برای معنی دوم این مرکب است با پا بمعنی حقیقیش و شنگ که بمعنی شاهد و زیبا می آید و معنی لفظی این شاهد پا و زیبای پا و کنایه از کفش (اُردو) (۱) جهرکا دیکهو بنیاسک (۲) دیکهو پا افزار -

پاچوک | اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بضم جیم فارسی همان پاچک است که گذشت مولف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و از نظر ما هم نگذشت اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که مزید علیه آنست که واو درین زائد است چنانکه مغل و مغول (اُردو) دیکهو پاچک -

پاچه | اصطلاح - بقول برهان بفتح ثالث (۱) تصغیر پای و بعربی کراع خوانند بسکون عین بی نقطه صاحب سروری گوید که (۲) پاچه زیر جامه (شاعر ؎) شلوار تو کهنه گنج روانست ای غلام ؎ از پاچه تا به نیفه بود پر زسیم خام ؎ و هر سر پا را گویند عموماً و پای گوسفندرا نیز که پزند و خورند و روغن آن در کمال لطافت باشد و اشکنهٔ آن نهایت لذّت بخش (بسحق ؎) آنکه منعم کند از عشق تر پاچه ؎ تا بخورد شش ندهم برمش انکاری هست ؎ و فرماید که پاژه نیز گویند صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم می فرماید که بمعنی شلوار پای نیز استعمال

شده (شاعر ۲) نگار پاچه پرسن که دل سرا پاچه اوست ؛ تمام لذّت عالم میان پاچه اوست ؛ صاحب موید برمعنی اوّل قانع - صاحب محیط گوید که آن اسم دست و پای چهارپایان است و بهترین آن پاچه بزرگوسپند جوان فربه و گرم تر و باعتدال اقرب مولد کیموس لزج غیر غلیظ ولیکن محمود کم فضول و جهت سرفهٔ مزمن بس نافع خصوصاً با کشک شعیر بهر انکه ملیّن است و منافع بسیار دارد **مولّف** عرض کند که پا بمعنی حقیقی اوست و چه علامت تصغیر و بمعنی اوّل حصهٔ خورد پا و همین است کراع در عربی و بمعنی دوم شلوار نباشد بلکه جزو شلوار است و شلوار از دو پاچه درست میشود و نیفه هم داخل شلوار و ذکر این بر (برپاچه رید) گذشت و پاچه هم گویند (اُردو) (۱) پاؤں کا چھوٹا حصّہ - یعنے گھٹنے کے نیچے کا حصّہ - مذکر (۲) پائینچہ دیکھو بداق - پاچہ بھی کہتے ہین یعنے ازار کا نصف حصّہ جس مین ایک ٹانگ رہتی ہے -

پاچیدن مصدر اصطلاحی - بقول برہان (۱) بروزن و معنی پاشیدن باشد که پاشانیدنست و (۲) نرم و آهسته براه رفتن هم صاحب رشیدی این را مرادف پاشیدن گفته صاحب بحر که محقق مصادر فارسی است نسبت معنی اوّل می فرماید که پریشان شدن و پریشان کردن و افشاندن و ریختن و ریخته شدن - سالم التصریف غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مولّف** عرض کند که اصل این پاشیدن است که می آید و این مبدل آن که شین معجمه به جیم فارسی بدل شده چنانکه کاشتی و کاچی و صراحت ماخذش همدر انجا کنیم و معنی دوم این مجاز معنی اوّل است که نرم و آهسته رفتن مماثل پاشیدن آب است دیگر هیچ (اُردو) (۱) دیکھو

پاشیدن (۲) آہستہ چلنا۔

پاچپلہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن پاتیلہ (۱) کفش و پا افزار۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (نظامی ؎) بردن کن پا ازین پاچپلۂ تنگ ؛ کہ کفش تنگ دارد پای را لنگ ؛ (مولانا رومی ؎) در درون کعبہ رسم قبلہ نیست ؛ چہ عجب ار خواص را پاچپلہ نیست ؛ و بحوالۂ فرہنگ می فرماید کہ (۲) چیز لیست مانند غربال کوچک کہ پیادہ ہا برای کوفتن برف بر پا بندند صاحب رشیدی بر معنی دوم قانع و سند دوم را متعلق بدان کند صاحب ناصری ذکر معنی دوم کردہ مولف عرض کند کہ ہمین سند دوم را کہ بہ مولانا رومی منسوب است صاحب جہانگیری بہ حکیم سنائی گفتہ و بدلیل پاچپلہ کہ مخفف این گذشت نقل فرمودہ ما ہمدرانجا اشارہ کردہ ایم کہ درین شعر پاچپلہ باشد و صراحت ماخذ این ہم ہمدرانجا کردہ ایم حالا عرض میشود نسبت معنی اول کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و تسامح برہان در تعریف است کہ صراحت کافی نکرد و پا افزاری خاص را پاچپلہ نام است کہ مخصوص است برای سفر بر برف پس معنی اول و دوم یکی است (اردو) (۱) دیکھو پا افزار (۲) دیکھو پاچپلہ۔

پاخاکی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ (۱) کنایہ از سفر کردن۔ صاحب انند نقش برداشتہ مولف عرض کند کہ پای مسافرین پر از گرد و غبار باشد ازین است این مصدر مرکب و ہم او گوید کہ (۲) طلب نمودن (مخلص کاشی ؎) ز دل ہر دم عزیزی ہمچو غم را عذر می خواہم ؛ کہ پاخاکی کنم جائیکہ پیکانش فرود آید ؛ بنسبت معنی دوم عرض میشود از سند مخلص کاشی ہم معنی رفتن بجائی پیدا است نمی دانیم کہ وارستہ چطور این معنی را ازین شعر قائم کرد و بر

(پای خاکی کردن) صاحب انند هم درمعنی دوم باستناد همین سند سکندری خورد و بر معنی شعر غور نکرد از اینجاست که تسامح واقع شد در تعریف بخیال ما تعریف معنی اول هم درست نیست که خصوصیت با سفر نباشد که در سیر کردن هم پاخاکی میشود و مجرد رفتن و سیر کردن معنی این باشد که سفر هم داخل همین است صاحب انند بر (پای خاکی کردن) تهیهٔ سفر کردن و رجوع آوردن بچیزی و قدم رنجه فرمودن نوشته و بحوالهٔ غوامض سخن گفته که پای خاکی کردن (۳) آنست که از روز سفر یک روز پیشتر اسباب را در خانهٔ دیگری نهند یا خود در خانهٔ او قرار گیرند در روز دیگر سفر کنند که این را در هندوستان پاتراب گویند مولف عرض کند که اگر سند استعمال این پیش شود این را مجاز معنی اول دانیم (اردو) (۱) سفر کرنا - چلنا - سیر کرنا (۲) طلب کرنا (۳) دکن کی بولچالمین (پاتراب کرنا) یعنے سفر سے ایک دن پہلے اپنے گھر سے نکل کر کسی دوسرے مکان مین قیام کرنا یہہ عمل اس حالت مین کیا جاتا ہے جب کہ تاریخ سفر غیر مبارک ہو اور تبدیل تاریخ سفر بوجوہ ممکن نہ ہو۔

پاخره اصطلاح - بقول برهان بفتح خای نقطه دار و رای بی نقطه صفه و نشیمنی را گویند که در پیش در خانه بسازند و فرماید که بکسر خای نقطه دار هم آمده و بسکون آن هم - صاحب سروری این را باخای موقوف و فتح رای مهمله گفته به معنی نشستگاه پیش در - صاحب رشیدی بفتح خا آورده صاحب ناصری اینقدر صراحت مزید کند که برین نشیمن نشسته پای بیاویزند صاحب موئیدی فرماید که بهندش ردیته خوانند خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا بحوالهٔ

قوسی گوید کہ بمعنی رکابخانہ وطشت خانہ و
تحقیق آنست کہ پاخیرہ و پاخرہ در اصل
بمعنی بناست مطلق۔ ازینجہت (پاخیرہ زن)
بنا را گویند و بمجاز بر عمارات اطلاق آن
آمدہ **مولف** عرض کند کہ این مخفف
(پاخیرہ) است و چنانکہ چشم از گرد خیرہ
شود فارسیان پای را ہم گویند یعنی پای
ہم بوجہ سفر و سیر از گرد خیرہ می شود عادت
ایشانست کہ چون از سیر و سفر بخانہ رسند
بر این جای بلند کہ بازوی در بہر دو جانب
ساختہ میشود می نشینند و پای بیاویزند و
آرام می گیرند و چاکر ایشان طشت حاضر
می دارد و پای را بوسیلہ آب گرم از گرد
و غبار صاف می کند ازینجاست کہ این
مقام را موسوم کردند بہ پاخرہ معاصرین
عجم تصدیق این ماخذ می کنند (اُردو)
وہ چبوترہ جو دروازۂ مکان کے دونون

جانب بنایا جاتا ہے جس پر پاؤن لٹکائے
ہوے بیٹھتے ہین۔ مذکر۔

پاخسہ اصطلاح۔ بقول انند و مؤید باخای موقوف
وسین مہملہ (۱) رستہ بنا کہ ہندش ردہ نامند و در فرہنگی
مرقوم است کہ (۲) چہچۂ بلند **مولف** عرض کند کہ این
مرکب است از پا بمعنی خود ش و خسہ بمعنی خس و
خاشاک و ہای نسبت و معنی لفظی این چیزی کہ منسوب است
بہ پا و خس و خاشاک و کنایہ از رستۂ بنا مخفی مباد کہ بنایان
قدیم برای عمارت۔ خاک را با خس و خاشاک
و آب بوسیلۂ پای لگدکوب می کردند
و پس ازان ازین مرکب یک حصہ دیوار
بنا می کردند و چون خشک می شد حصہ دیگر
بالاے آن قائم می کردند و برای عمارات امرا
و سلاطین ہمین کار را لگدکوبی از فیلان میگرفتند
گویند کہ ازین طرز عمل (خاک مخلوط با خس و
خاشاک) بسیار کار آمد برای رستۂ بنا
می شد و آن رستہ بیش از دیوار خشت و آہک

مستحکم می شد و ما این قسم بنا را مشاهده کرده ایم
که خیلی مستحکم بود و در انهدام آن نشد آهنی کار نمی کرد
و معنی دوم مجاز است و بس و لیکن برائے آن طالب
شد استعمال باشم که معاصرین عجم بر زبان ندارند
(اردو) (۱) رد آ - بقول آصفیه اردو - اسم
مذکر - پرت - ایک چنائی کے بعد دوسری چنائی
(۲) چھجا بقول آصفیه - اسم مذکر - دیکھو باران گریز

پاخطہ اصطلاح - بقول بہار بخای معجمه
و طای مهمله مشدده نام یکی از افزار حکاکان
(میرزا طاہر وحید در صفت حکاک ؎)
چو خاتم بود عشق در کار ما ؛ سر ما و پاخطہ یار
ما ؛ ز نقش نگین دانش آموختم ؛ بپای خطش
چشم خود دوختم ؛ صاحب بحر ہمز بانش خان
آرزو در چراغ ہدایت صراحت تشدید طای
خطی نکرد و حق ہمین است که بسند استعمال طالب
وحید که در ان طای مشدد است نباید که
تشدید را لازم گردانیم این محاورہ

اصطلاحی مرکب است از پا بمعنی خوش و خط
بمعنی حقیقیش و بای نسبت و معنی لفظی این چیزی
که نسبت دارد بپای خط و کنایه از آله نازکی
که بوسیلۂ آن خط نگین را عمیق کنند و نزاکت
سر و پای حروف را درست سازند و نیز
عمق حروف را صاف و پاک می کنند فارسیان
پای خط همان عمق حروف نگین را کنایتہً نام
کرده بزیادت بای نسبت (پاخطہ) آله را گفتند
که از آهن درست کرده میشود و مثل حکاک
سر آن تیز می باشد و آنرا حکاک هم گویند
(اردو) وہ آہنی نہرنی جس سے حکاک
مہرون کے حروف کندہ ہو جانے کے بعد
ان کے نوک پلک کو درست کرتے ہین اور
عمق حروف کی صفائی کرتے ہین -

پاخواست اصطلاح - بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ مرادف پاخوست بمعنی پائمال
شده صاحب برہان بر (پای خوست) که

می آید صراحت کرده که بمعنی چیزی است که در زیر پا کوفته شده باشد اعم از نیکه زمین باشد یا چیز دیگر و این مرادف آن باشد و آن مخفف این که الف پنجم حذف شد۔ صاحب بحر بضمن مصدر خواستن بذیل (فائده) صراحت مزید کرده که (خواست) سامان و راه کوفته شده را گویند مولف عرض کند که خواستن بدینمعنی نیامده، مصدر خوستن هم متروک است صراحت معنی مصدری بجا پیش کنیم در ینجا همین قدر کافی است که این مخفف (پاخواسته) است بحذف های هوز آخر (اردو) ده چیز جو پامال هوی هو۔ مونث۔

پاخوانی اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب اند نقلش برداشته و هر دو برای این از کلام ملا فوقی یزدی سند آورده اند (ے) لیلی بکر خیالم چون از ره پاکشد ؛ از فروغ جبهه برخورشید پاخوانی کند ؛ مولف عرض کند که از سند بالا (پاخوانی کردن) بمعنی بول و براز کردن است و از همین ثابت می شود که در کتابت این از کتاب تحریفی و تصرفی شده که (پاخانی) را (پاخوانی) بزیادت واو نوشته و از (پاخانی) ثابت است که (پاخانه) بمعنی بیت الخلا است و صاحب اند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بر (پاخانا) همین معنی نوشته پس فوقی یزدی از همین (پاخانه) بزیادت یای مصدری و حذف ها بمعنی مصدری ریدن پیدا کرده و (پاخانی کردن) را بمعنی ریدن آورده قیاس می خواهد که از (پاخانه یا پای خانه) مصدر (پاخانیدن) بمعنی ریدن هم آمده و (پاخانی) حاصل بالمصدرش و (پاخوانی کردن) مصدر مرکب بهمان معنی ریدن از ینجاست که صاحب فرهنگ آصفیه که محقق لغات اردوست (پاخانه) را لغت فارسی نوشته (اردو) ٹکنا

پاخوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت (۱) بمعنی فریب خوردن مطلقاً خواہ در کشتی و خواہ غیر آن (سلیم ؎) براہ شوق نشان تازنوک خاری ہست ؛ زموج لالہ و گل پانمی خورد پایم (ملا وحشی ع) ایکہ از کشتی خود باش کہ پائی نخوری ؛ (سالک قزوینی ؎) ہرگز فریب خواہش دنیا نخوردہ ایم ؛ از روی دست اہل کرم پانخوردہ ایم ؛ بہار نقل نگارش و صاحب بحر ہم برہمین معنی قانع (ظہوری ؎) ظہوری پای خوردی توبہ بشکستی غلط کردی ؛ ندانستی غنیمت کانچنان ساقی بدست آید (ابو طالب کلیم ؎) زاہد از افسون بخار توبہ داد از می مرا ؛ پانخواہم خورد تا دستم بمینا می رسد ؛ (باقر کاشی ؎) دل از ان زلف کج دغا نخورد ؛ کارش از دست رفت پانخورد ؛ (محسن تاثیر ؎) پا بر رخ شب خفتہ زد و خورد و برد ؛ کس در قمار عشق چو من پانخوردہ است ؛ **مولف** عرض کند (۲) معنی حقیقی این سکندری خوردن است و معنی اول مجاز باشد (اردو) (۱) فریب کھانا (۲) ٹھوکر کھانا۔

پاخوست اصطلاح۔ بمعنی ہمان (پاخواست) کہ بجایش گذشت و صراحت معنی این ہمانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو پاخواست۔

(الف) پاخیرہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن کاجیرہ بنای دیوار و خانہ و امثال آن و بعربی رہص خوانند ۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔

(ب) پاخیرہ زن بنا و گلکار و دیوارگر و بعربی رہاص صاحب جہانگیری ذکر الف کردہ بدیل آن ذکر (ب) ہم و صاحب رشیدی ہر دو را آوردہ صاحب بحر بر (ب) قانع مولف عرض کند کہ کسی کہ گل را با خاشاک و آب بواسطۂ پاہای خود مخلوط کردہ برای پاخیرہ دیوار درست کند پاہای او از کار خیرہ

می شود بنا بر این فارسیان این خاک مخلوط را پاخیرہ نام کردند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی خیرہ کنندۂ پا و (ب) موافق قیاس (اُردو) (الف) دکن مین اِس کو اصل کہتے ہین	یعنے وہ مٹّی جس کو پانی کچھرے کے ساتھہ گُھندل کر دیوار کا روا قائم کرنے کے لئے تیار کرین (کلائی ہوئی مٹّی۔ مونّث) (ب) معمار دیکھو پانیکار۔

پاد بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بروزن شاد بمعنی (۱) پاس خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی پاس و حفظ **مولّف** عرض کند کہ بدنمعنی اسم جامد فارسی قدیم است (اُردو) پاس۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکّر۔ نگہبانی۔

(۲) پاد۔ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بمعنی پاسبان و نگہبان **مولّف** عرض کند کہ جزین نباشد کہ مجاز معنی اوّل است کہ نگہبانی را بمعنی نگہبان استعمال کردند باعتبار سروری و جامع و ناصری کہ از اہل زبانند بدون سند ہم این را تسلیم کنیم و جا دارد کہ (پادشاہ) از ہمین مرکّب باشد بمعنی شاہ نگہبان قلب اضافت (اُردو) پاسبان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکّر۔ نگہبان۔ محافظ۔

(۳) پاد۔ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بمعنی پائیدن کہ از دوام و ثبات در نظر داشتن است خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مولّف** عرض کند کہ طرز بیان محقّقین نبلط می اندازد معنی این دوام است و ثبات و ہمین است اسم مصدر پائیدن کہ می آید کہ دال جملۂ آخر بدل شد بہ یا چنانکہ لاد و لای ترجمۂ این در فارسی زبان پایندگی است (اُردو) دوام بقول آصفیہ۔ ہمیشگی۔ دائمی۔

(۴) پاد - بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بمعنی سامان و دارندگی مولف عرض کند کہ باعتبار صاحبان ناصری و جامع کہ از اہل زبانند این را مجاز بمعنی سوم دانیم و ضرورت سند استعمال نیست کہ قول شان سندی را ماند (اُردو) سامان بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - اسباب - اٹالا - چیز بست - ساز - لوازمہ (مومن ؎) کس کام کے رہے جو کسی سے رہا نہ کام پڑا سر ہو مگر غرور کا سامان نہیں رہا ؛

(۵) پاد - بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و سراج بمعنی بزرگ و عمدہ و (پادشاہ) مرکب از ہمین است مولف عرض کند کہ نگہبان اصل است کہ بر معنی دوم گذشت و از نیمعنی را مجاز پیدا کردہ اند و سند استعمال مرکب (پادشاہ) متعلق از ہمان است باعتبار صاحبان سروری و ناصری و جامع کہ محقق اہل زبانند نیمعنی را ہم تسلیم کنیم (اُردو) بزرگ - دیکھو بزرگ -

(۶) پاد - بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بمعنی تخت و اورنگ و فرماید کہ در اصل این لغت پات بود و تای فوقانی بدل شد بدال مہملہ - خان آرزو در سراج ذکر این کردہ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است و اشارۂ این بر پات ہم گذشت (اُردو) دیکھو پات -

(۷) پاد - بقول سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت رمۂ گاوان - خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ مخفف پادہ مولف عرض کند کہ با خان آرزو اتفاق داریم کہ پادہ بہمین معنی می آید (اُردو) ریوڑ - دیکھو پادہ کے نوبن معنے -

پاد ادن	مصدر اصطلاحی - بقول بحر (۱) روان کردن و (۲) قوت و قدرت دادن

مولف عرض کند که هر دو معنی موافق قیاس است ولیکن ازین که محققین اهل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اند و استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق ہند استعمال می باشیم و سوقیان معاصرین عجم گویند که (۳) بمعنی کون دادن و آماده شدن زن برای جماع هم (اُردو) (۱) روان کرنا۔ چلانا (۲) قوت اور قدرت عطا کرنا (۳) گانڈ مرانا۔ عورت کا جماع کے لیئے آماده ہونا۔

پادار اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری و جامع و بہار و بحر بروزن داد دار (۱) بمعنی باقی و ہمیشه و برقرار صاحب سروری گوید که بمعنی باقی و مقاومت کننده (جلال نوائی) (۲) حکم و تمکینیت مخلد جاه و قدرت مستدام و عز و اقبالت مؤید ملک و عمرت پائدار و صاحب رشیدی گوید که مرادف پائدار بمعنی ثابت و محکم۔ خان آرزو در سراج حکم و ثابت را صفت اصلی گیرد و ہمیشه و باقی را مجازی و فرماید که احتمال دارد که مخفف پائدار باشد و احتمال دارد که مرکب باشد از پا بمعنی پائیدن و آر که کلمهٔ نسبت است مولف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی و اصل این پائدار مبدل پادوار است صراحت این تبدیل بر معنی سوم پا ذکر کرده ایم و جا دارد که از (پادوار) یک دال حذف شد و دار امر حاضر داشتن است نه کلمهٔ نسبت چنانکه خان آرزو خیال کرده بعضی این را اصل و پائدار را مزید علیه می گیرند ولیکن اول بهتر از آخر است (اُردو) پائدار۔ بقول آصفیه۔ فارسی (صفت) مضبوط۔ دیرپا۔ محکم۔ رساؤ۔

(۳) پادار۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و ناصری و جامع و سراج و بحر نام روزہیتم است از ماہای ملکی مولف عرض کند که معاصرین عجم گویند که فارسیان این تاریخ را بسیار مسعود و محمود دانند و عید کنند و لباس های نو می پوشند

می دانند که هرچه درین روز کنند بیمن آن پائدار
می باشد ازینجاست که این روز را بدین اسم
موسوم کردند مجاز معنی اوّل است دیگر هیچ (اُردو)
هر ماه فصلی و شمسی کا بیسوان روز۔ فارسی مین پادار
سے موسوم ہے۔ مذکّر۔

(۳) پادار۔ بقول برهان وجهانگیری ورشیدی
وناصری وجامع وسراج وبحر بمعنی اسب جلد و
وتند وتیز رو صاحب سروری بر مجرّد تند وتیز
رو قانع وتخصیص اسپ نکرده مولّف عرض کند
کند که مجاز معنی اوّل است که معنی لفظی این استعمال
دارنده متعلق به معنی اوّل وبمجاز تند رو وتیز پا
را گفته اند وکنایه از اسپ باشد (اردو)
تیز رو گھوڑا۔ مذکّر۔ جس کو فارسیون نے پادار
کہا ہے۔ اردو مین ہی پادار کہہ سکتے ہین۔

(۴) پادار۔ بقول برهان وناصری وبحر
امر پا داشتن صاحب رشیدی بذکر این گوید
که بمعنی پائین دار هم (از ناصری ؎) منصور

وار گر ببرندت بپای دار ؛ مردانه پای دار
که آن پائدار نیست ؛ خان آرزو صراحت مزید
کند که پا داشتن بمعنی راسخ بودن است مولّف
عرض کند معنی پائین داشتن که بیان کرده
رشیدی است بفهم ما نیامدی دانیم که تسامح
اوست وپا داشتن وپای داشتن بجایش می
آید (اُردو) دیکھو مصدر پا داشتن یہ اس کا
امر حاضر ہے۔

(۵) پادار۔ بقول روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ
ناصر الدین شاه قاچار نام قریه ایست مولّف
عرض کند که جا دارد که وجه تسمیهٔ این متعلق باشد
از معانی گذشته ولیکن از هیچو تعریف ترکش اولی
بود هیچ نه کشود که این موضع کجا واقع است
وچه خصوصیت دارد که فارسیان ذکر خاصش
دریغت کردند (اُردو) پادار۔ بقول روزنامہ
ایک قریہ ہے جس کی تعریف مزید افسوس ہے
کہ معلوم نہ ہوسکی۔

پاداش اصطلاح - بقول برہان بروزن آداش جزا و مکافات نیکی باشد و آنرا جزای خیر خوانند و بقول بعض مطلقاً بمعنی مکافات خواہ جزا و مکافات نیکی باشد خواہ بدی - صاحب جہانگیری این را مرادف پاداشت و پاداشن بمعنی مکافات نیکی گفتہ کہ می آید (انوری ؎)

دست عدلی دراز کردستی ؛ ہم بپاداش دہم بباد افراہ ؛ صاحب رشیدی گوید کہ پادش ہم بہمین معنی آمدہ و فرماید کہ مرکب است از پاد بمعنی ملاحظہ از باب پائیدن و داش مخفف داشت بمعنی حفظ پس معنی ترکیبی این حفظ و ملاحظہ نیکوئی صاحب سروری ہم ذکر این کردہ بمعنی جزای نیکی (انوری ؎) ای بتو زندہ سنت پاداش ؛ دے بتو مردہ رسم باد افراہ ؛ صاحب ناصری ہمزبانش صاحب جامع متفق با برہان - خان آرزو در سراج معنیٔ با جہانگیری متفق و قول قوسی را ہم با خود آرد و قوسی را بر خلاف تعمیم معنی بہتر از برہان می شمارد و با ماخذ بیان کردہ رشیدی ہم اختلاف دارد **مولف** عرض کند کہ باداش کہ بہ موحدۂ اول گذشت مبدل این کہ بای فارسی بموحدہ بدل شد و ماخذ خیال کردۂ ما ہمدرانجا مذکور و نسبت تعمیم معنی این عرض میشود کہ ما ہمدرانجا عرض کردہ ایم کہ تعمیم بلحاظ ماخذش درست است ولیکن در اینجا این قدر صراحت مزید کنیم کہ این لغت زند و پازند و بقول سفرنگ بشرح (ہفتاد و ہشتمی فقرۂ نامۂ شت حی افرام) بمعنی سزا است و حالا معاصرین عجم ہم بہمین معنی بر زبان دارند و برای جزا یعنی صلۂ نیکی استعمال نمی کنند نمی دانیم کہ خان آرزو چرا ترد ید تعمیم می کند اصل لغت تخصیص سزا دارد اگر در کلام قدما برای جزا ہم مستعمل شدہ باشد مجاز باشد (ظہوری ؎) زیادہ بود گناہ از عقوبت پاداش ؛ بشرمساری عفو از من انتقام کشید ؛ (اردو) دیکھو باداش -

پاداشت اصطلاح - بقول برهان وجامع بسکون تای قرشت بمعنی پاداش است صاحبان جهانگیری وسروری ورشیدی وناصری وسراج ذکراین کرده اند (استاد فرخی ؎) خدایگان جهان آنکه ازخدای جهان ؛ جهانیان راپاداشت است وباداده ؛ مولف عرض کند که ماخذ حقیقت این پاداشت عرض کرده ایم (اُردو) دیکھو پاداش -

پاداشن اصطلاح - بقول برهان وجامع وجهانگیری ورشیدی وناصری وسراج مرادف همان پاداش که بدون نون آخر گذشت مولف عرض کند که مزید علیه آنست که فارسیان درآخر بعض کلمات نون زائد می آرند چنانکه گزارش وگذارشن وانچه به موحده پاداشن بجایش گذشت مبدل این است چنانکه تپ وتبن (لاعی جرجانی ؎) یگانه که دوستش گه عطا بدهد ؛ هزار فائده باصد هزار پاداشن ؛ (اُردو) دیکھو پاداش

پادام اصطلاح - بقول برهان وناصری وبحر وانند وموید وجامع بروزن آرام (۱) حلقهٔ موی راگویند وآن دامی است که از دُم اسپ سازند ودرراه جانوران پهن گذارند (۲) پرنده رانیز گفته اند که نزدیک بدام بندند تا جانوران دیگر بهوای او آیند ودردام افتند واورا بعربی ملواح خوانند صاحب رشیدی گوید که پادام وپایدام هردو آمده ومعنی اول نوعی ازدام که بعربی حبالة نام دارد وآن چنان بود که سیخهای باریک ازچوب تراشند بمقدار یک وجب وبر یک سرآن دامی نصب کنند وسردیگرش تیز ساخته بزمین فرو برند وازجانب دیگر صیاد درپناه چیزی که از شاخهای سبز ساخته باشند درآمده پیش رود تاجانوران رم کرده بجانب دام بیایند وپای ایشان دران بند شود (نزاری ؎) دلی خلایق ازانست صید آب روان ؛ که باد

ر زبر آب می بند پا دام ؛ (حکیم سوزنی لہ)
اجل پای دامی نہاد است صعب ؛ بنا کام
ا ید همی در نتاد ؛ مولف عرض کند که بمعنی
اول قلب اضافت دام پاست بمعنی حقیقی و
بمعنی دوم اسم مفعول ترکیبی است یعنی دام
دہ پا گرفتہ شدہ (اردو) (۱) بال کا پھندا
جو طیور کے پکڑنے کے لئے لگاتے ہیں۔ مذکر
(۲) وہ پھندا جو پاؤں میں پھنسا کر جانور
پر چھوڑتے ہیں تاکہ اس کو دیکھ کر جانور آئیں۔ مذکر

پادام اصطلاح۔ بقول بحر جائی اگیندان و من
که بدین نزدیک باشد مولف عرض کند که
بدیگر محققین فارسی زبان این ساکت اند لیکن
موافق قیاس است مرکب اضافی ملک اضافت
پای و دام یعنی حلقہ یا دام (اردو)
دام کا حلقہ زمین جو زمین کے قریب ہو۔ مذکر

پادانیا اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر نون یعنی است مشابہ بگذر۔ صاحب

محیط ذکر این نکرد و بر گزرد و گاجر هم اشارۂ این
نقل نمود و دیگر محققین فارسی زبان هم ازین ساکت
مولف عرض کند که حیف است ما از تحقیق مزید
این قاصر یم و متحقق نه شد که چه چیز است ترک
این بر ذکرش تفوق داشت (اردو) ایک
نامعلوم درخت کی جڑ ہے جو گاجر سے مشابہ ہوتی ہے
مولف۔ افسوس ہے کہ اسکی کیفیت مزید معلوم نہو سکی۔

پادار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ (۱) زن سالخورده را گویند و (۲) نام
پاے است از اقطاع کازرون مولف عرض
کند که دیگر محققین و معاصرین عجم ازین اصطلاح
ساکت اند و آنچه معانی متعدده بجا یش می آید
واز انجمله یکی بمعنی هر چیزیه دو هر مرتبه دیوار کرده
باشد (کذا فی البرهان) پس پای مثل رده
دیوار دارنده کنایه کرده اند برای زن سالخورده
بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم نسبت معنی دوم
وجه تسمیه این و تعریف مزیدش هیچ متحقق نشد

(اُردو) (۱) بدّہی عورت (۲) ایک مقام کا نام جو اقطاع کازوین سے ہے جسکی تعریف مزید افسوس ہے کہ معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔

پادبان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پالہنگ و پای بند مولّف عرض کند کہ معنی لفظی این صاحب حفظہ کہ پاد بمعنی نگہبانی آمدہ و مراد از پالہنگ اسپ موافق قیاس (اُردو) باگ ڈور۔ دیکھو افسار۔

پادر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ رعشۂ دست و پا و امثال آن مولّف گوید دیگری از محققین ذکر این نکرد چنین نیست کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم۔ یکی از معاصرین عجم کہ سوتی است تصدیق این میکند و گوید کہ کسی را گویند کہ رعشہ در پا دارد پس عجبی نیست کہ مخفف (رعشہ در پا) بہ تخفیف و قلب بعض باشد و جا دارد کہ این معنی خاص را عام کردہ باشند واللہ اعلم بالصواب (اُردو)

ہاتھہ اور پاؤن وغیرہ کا رعشہ۔ مذکر۔

پادراز اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) آسودہ و آرمیدہ مولّف عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی کسی کہ پای خود دراز دارد۔ اسم فاعل ترکیبی است از فارسی و اول مجاز آن کہ در عالم آسودگی ہم پای را دراز کنند (اُردو) (۱) آسودہ۔ آرام لیا ہوا (۲) وہ شخص جس نے اپنے پاؤن کو دراز کیا ہو۔ پھیلایا ہو۔

پادراز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بر (پای دراز کردن) مرادف (پادراز کشیدن) (۱) کنایہ از غلطیدن و (۲) ہمسری کردن (حوالۂ ہروی ۵) نامبردہ ناخوش طعن خراشش نکنند ؎ سر دراز سایہ کند بر جیب جو پای دراز ؎ (میر خسرو ۵) بباغ مانو ہمی کرد سرو پای دراز ؎ بیک طپانچہ پادش بزد دراز بخفت ؎ (ولہ ۵) بیخردان را

زنخیبان چہ ناز ؛ خرچہ کند باشتران پادراز؛
مولف عرض کند کہ معنی حقیقی این (۳) دراز
کشیدن پاست ومعنی اوّل ودوم مجاز آن و(۴)
بمعنی آسودہ شدن بلحاظ معنی پادراز کہ بجایش
گذشت (اُردو) (۱) لیٹنا ۔ لوٹنا پوٹنا (۲)
ہمسری کرنا (۳) پاون لمبا کرنا (۴) آسودہ
ہونا ۔ آرام لینا ۔ پاون پہیلانا ۔ آرام سے سونا

پادرازکشیدن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بہار (بذیل پای درازکشیدن) مرادف معنی
اوّل ودوم پادرازکرن کہ گذشت (جمال الدین
سلمان لہ) سرو بردامن جو پای کشیدہ است
دراز ؛ راستی خرّم وآراستہ جائی دارد ؛
مولف عرض کند کہ مرادف ہمان معانیش
وانچہ بہار سند سلمان را متعلق بمعنی اوّل کند
ما ورا بامعنی چہارم متعلق کنیم فتامّل ۔ صاحب
بحر متفق با بہار (اُردو) دیکھو پادرازکردن

پادررکاب | اصطلاح ۔ بقول برہان
وانند وبحر وموید (۱) بمعنی سوارہ بہار برہمان
(پابرکاب) قانع کہ بجایش گذشت **مولف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ
پای خود در رکاب کردہ سوار اسپ شد (اُردو)
گھوڑے پر سوار ۔
(۲) پادررکاب ۔ بقول برہان وانند وبحر وموید
بمعنی سواری سفر ۔ **مولف** عرض کند خلاف
قیاس وتعریف ناخوشی ۔ بدون سند استعمال
ہرگز این معنی را پسند وتسلیم نہ کنیم تسامح محققین
می نماید (اُردو) سفر کی سواری ۔
(۳) پادررکاب ۔ بقول برہان وانند و
بحر وموید کنایہ از مہیا بودن ومستعد شدن
اسباب سفر **مولف** عرض کند کہ تعریف
ناخوشی است بہ تحقیق ما وتصدیق معاصرین
عجم کسی را گویند آمادۂ سفر باشد دیگر ہیچ
(اُردو) پابرکاب اس شخص کو کہہ سکتے ہین
جو سفر پر آمادہ ہو ۔

(۴) پادررکاب - بقول برہان و بحر و موید دم نزع کہ ابتدای سفر آخرت مولف عرض کند خوش تعریفی نکردند البتہ قریب المرگ را بطریق مجاز معنی سوم میتوان گفت - اسم فاعل ترکیبی است (اردو) قریب المرگ یعنی وہ شخص جو حالت نزع مین ہو -

(۵) پادررکاب - بقول برہان و بحر و موید چیزی کہ نزدیک بضائع شدن باشد عموماً و شرابی کہ مائل تیرشی شدہ باشد خصوصاً (صائب ؎) چون مو برآتش است دمی پیچ و تاب خط ؛ غافل مشو ز دولت پادررکاب خط ؛ (ولہ ؎) نیست چندانی کہ سازد گرم چشم روزنی ؛ جلوۂ پادررکاب آفتاب زندگی ؛ (ولہ ؎) زندگی گردید از قد دوتا پادررکاب ؛ برد از عالم برون این اسپ چوگانی مرا ؛ (ولہ ؎) تا مہش در ہالۂ خط رفت شد پادررکاب ؛ باعث آوارگی گردد کمر گلدستہ را ؛ (ولہ ؎) نالۂ آتش عنانم رخنہ در گردون کند ؛ گر نہ پادررکاب شہر را ہامون کند ؛ (ولہ ؎) جلوۂ پادررکاب خط دور روزی بیش نیست ؛ غافل از فرصت مشو وقت تماشا نازکست ؛ مولف عرض کند کہ مجاز معنی اول است و بس کہ برای غیر انسان ہم مستعمل (اردو) ہر چیز جو ضائع اور زائل ہونا چاہتی ہو - ہماری راے مین اس موقع پر غیر انسان کے لئے بھی (پا بر کاب) کہہ سکتے ہین جیسے "آپ کا حسن پا بر کاب ہے" یعنی عنقریب زائل ہونا چاہتا ہے -

پادررکاب باشیدن مصدر اصطلاحی بمعنی پادررکاب بودن است بہمہ معانی (پادررکاب) بہار سند این از صائب بدیل پادررکاب نقل کردہ (؎) با قامت خم از عمر استادگی مجو ؛ پادررکاب باشد تیری کہ در کمان است ؛ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پا بر کاب رہنا -

پا در رکاب رفتن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی سوار رفتن۔ بہار سند این بذیل (پا در رکاب) آورده که متعلق به (پای در رکاب) است عیبی نیست که هر دو یکی است (میر منزی ؎) خدمت کنان عنان در رکاب ترا قدر ؛ چون دست در عنان رود و پای در رکاب ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است و شامل بر همه معانی (پا در رکاب) (اُردو) سوار جانا۔

پا در رکاب شدن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی پا در رکاب گردیدن متعلق به همه معانی پا در رکاب سند این بہار بذیل (پا در رکاب) آورده (واله هروی ؎) تو زود از زود همچون مهر بگرفتی جهان دل ؛ ز رشکت بدرشد پا در رکاب آهسته آهسته ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎) تا مهش در هاله خط رفت شد پا در رکاب ؛ باعث آوارگی گردد کمر گلدسته را (اُردو) پا بر کاب ہونا۔

پا در رکاب کردن مصدر اصطلاحی بمعنی آماده کردن کسی را برای روانگی و آماده سفر شدن هم که پای را در رکاب کردن معنی لازم پیدا میکند (ظهوری ؎) کند چون شه عقل پا در رکاب ؛ فتد در جهان شکیب انقلاب ؛ **مولف** گوید که موافق قیاس و شامل بر همه معانی (پا در رکاب) بہار بذیل (پا در رکاب) بر نقل همین سند قانع (اُردو) پا بر کاب کرنا۔ پا بر کاب ہونا۔

پا در رکاب گردیدن مصدر اصطلاحی۔ مرادف پا در رکاب شدن و آماده شدن به روانگی که گذشت بہار سند این بذیل پا در رکاب نقل کرده (صائب ؎) زندگی گردید از قند دوتا پا در رکاب ؛ برد از عالم برون این اسپ چوگانی مرا ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است و شامل بر همه معانی (پا در رکاب)

(اُردو) روانگی پر آمادہ ہونا۔

(الف) پا در زمین آمدن مصدر اصطلاحی بقول بحر بمعنی (۱) بسیار افتادن صاحب اند بذکر معنی اوّل می فرماید کہ نیز (۲) کنایہ از کم افتادن صاحب موید (مطبوعہ مطبع نولکشور) بحوالہ قنیہ ذکر ہر دو معنی کردہ مولف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی موید معنی اول و دوم را بہ

(ب) پا در زمین آوردن نوشتہ بخیال ما معنی دوم موافق قیاس است و برای معنی اول طالب سند استعمال می باشیم کہ موافق قیاس نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان ہم این را نہ نوشتہ اند (اُردو) الف و ب (۱) کثرت سے گرنا (۲) کم گرنا۔

پا در گل از اصطلاح۔ بقول بہار (۱) کنایہ از مقید و گرفتار۔ (صائب ۵) ز شرم جلوۂ مستانۂ او سرو پا در گل ز طوق قمریان چون دود از روزن ہوا گیرد (عرفی ۵) ز شوق

گوی تو پا در گلم ز عمر چہ سود ہزار جان گرامی و یکقدم رفتار۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) دام و (۳) استوار و (۴) بنیاد۔ عبارت صاحب اند بہ معنی اوّل قانع مولف عرض کند کہ معنی حقیقی این (۵) کسی کہ پای او در گل فرو رفتہ باشد اسم فاعل ترکیبی است و معنی اوّل مجاز آن و دیگر معانی ہم بر سبیل مجاز موافق قیاس باشد ولیکن استعمالش بگوش ما نخورد مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان ہم ذکرش نکردہ اند (اُردو) (۱) مقید۔ گرفتار (۲) دام۔ مذکر (۳) استوار بقول آصفیہ مضبوط مستحکم۔ پائدار (۴) عمارت کی بنیاد۔ سوتنث (۵) وہ شخص جس کے پاؤں کیچڑ میں پھنس گئے ہوں۔

پا در رکاب آمدن مصدر اصطلاحی۔ رکاب فرو رفتن بجای (ظہوری ۵) خیال غمزہ کی

در لالہ زار داغ دل گردد ؛ اگر در سینہ پای صبر در نشتر نمی آید ؛ مولف عرض کند کہ در سند ظہوری استعمال پای - عوض پاست کہ مزید علیہ است یعنی ندارد و این مصدر اصطلاحی موافق قیاس است (اردو) پاؤن مین نشتر کیا جانا -

پادرنگ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) نوعی از خیار باشد (۲) بمعنی ترنج - دیگر کسی از محققین ذکر این نکرد مولف عرض کند کہ (بادرنگ) بموحدۂ اول بہ ہمین دو معنی بجا پیش گذشت و صراحت ماخذش ہم ہمدرانجا مذکور جز این نیست کہ این مبدل آن باشد چنانکہ تب و تپ و از نیکہ دیگر ہمہ محققین ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم نیز بر زبان ندارند طالب سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما ہم نگذشت (اردو) دیکھو بادرنگ کے پہلے اور دوسرے معنے -

(الف) پادرہوا اصطلاح - بقول بہار مراد ف پا برہوا کہ بجا پیش گذشت (محسن تاثیر ؎) لب پا در ہوا کو صاحب دانش نمیدارد ؛ گمان کودکان پیش افگند تیر ہوائی را ؛ (ولہ ؎) خوشم بوعدۂ پا در ہوای سیم بران ؛ بچشم تشنہ لبان موجۂ سراب خوش است ؛ (ملا طغرا ویجوی مشتی ؎) سخن ہای آن لغو شیخ ریا ؛ بود چون الف لام پا در ہوا ؛ (ولہ ؎) زبس میزند حرف پا در ہوا ؛ بود سقف مسجد پر از نقش پا ؛ (حکیم زلالی ؎) نزاکت آنچنان دست آزما بود ؛ کہ تعریف ہوا پا در ہوا بود ؛ صاحب بحر ہمزبان بہار و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ مولف عرض کند کہ موافق قیاس بہر سہ معنی آن و صراحت کامل این ہمدرانجا مذکور و از ہمین است (پا در ہوائی) بزیادت یای مصدری در آخر مزید علیہ این بمعنی مصدری یعنی لغویت و فضولی (شاعر ؎) با زنان یک صحبت (پا در ہوائی) ماند است

مخفی مباد کہ درین مصرع شاعر نظر بر معنی سوم (پا بر ہوا) کہ گذشت صنعت ایہام ہم باشد خصوصاً از لفظ صعبت کہ دران ہم ایہام است فتامّل و خان آرزو در چراغ ہدایت بذیل این سندی از محسن تاثیر آوردہ کہ ازان ---------

(ب) پا در ہوا گفتن بمعنی لغو گفتن گرفتہ (وہو ہذا ۵) تمیز نیک و بد پیوستہ در دست کسی باشد کہ باشد چون ترازو کار او پا در ہوا گفتن ؛ ما بحدیکہ بر معنی این شعر غور کردہ ایم (پا در ہوا گفتن) را درین شعر خلاف ادّعای محقّقین بالا می دانیم و نمی توانیم کہ پا در ہوا گفتن را بمعنی (سنجیدہ گفتن) گیریم کہ معنی لفظی آن اجازتش نمی دہد پس چارۂ جز ین نمی نماید کہ در مصرع اوّل تحریف خیال کنیم کہ کاتب مطبع (نبود) را (باشد) نوشت حالا بحث در تشبیہ ترازو ست نسبت این عرض می شود کہ فارسیان ترازو را در مثال سنجیدگی ہم می آرند و در تمثیل پا بر ہوائی ہم کہ ہر دو پایۂ آن کہ پای ترازو ست طابع ہوا ست و از اثر ہوا زیر و بالا می شود۔ فتامّل **(اُردو)** **(الف)** دیکھو پا بر ہوا کے تینوں معنے اور (پا در ہوائی) بمعنی لغویت۔ فضولی۔ مؤنث **(ب)** ہوائی باتین کرنا۔ فضولی کرنا۔ لغو باتین کرنا۔

پادری اصطلاح۔ بہار گوید کہ بفتح وال و کسر رای مہملتین در اکبر نامہ بزبان فرنگ عالم و فاضل (خان آرزو ۵) ہر یک را پادری و مغ و شیخ و برہمن ؛ و ارو زبان دیگر و محو بیان تست ؛ **مولّف** عرض کند کہ در کلام قدما استعمال این یافتہ نشد۔ وارستہ ہم ذکر این کردہ۔ محقق ہندنژاد استعمال این کردہ است و معاصرین عجم ہم بر زبان دارند **(اُردو)** پادری بقول آصفیہ۔ پرتگالی۔ اسم مذکر۔ عیسوی مذہب کا پیشوا۔

پادزہر اصطلاح - بقول سروری مرادف (پای زہر) و (پازہر) مخففش بحذف یا (کہ همدرین باب می آید و آن مخفف همین (پادزہر) است و (پاے زہر) مزید علیہ آن) صاحب رشیدی گوید کہ همین است یعنی پاس زہر دارنده و پازہر مخففش بحذف دال مہملہ و بحوالۂ جہانگیری گوید کہ او توہم کرده کہ پادزہر به واو سوم عوض دال مہملہ باشد یعنی شنونده زہر کہ پاد یعنی شستن و پاک کردن می آید مولف عرض کند کہ درینجا ماخذ بیان کردۂ رشیدی درست است و ماخذ دوم برای (پادزہر) است کہ با واو عوض دال مہملہ می آید و (پای زہر) غلط است کہ پا درینجا یعنی پای نیست بلکہ مخفف پاد است تأمل مخفی مباد کہ (پادزہر) کہ بموجب بجایش گذشت مبدل این است و اشارۂ این در انجا کرده ایم (اردو) فازہر - مذکر - یہہ مخفف ہے (فادزہر) معرب کا دیکھو بادزہر

پادست اصطلاح - بقول برہان بفتح تالث بروزن پابست یعنی نسیه باشد و آن خریدن چیزی است امروز کہ فردا قیمت بدہند صاحب بحر و انند و موید ہم ذکر این کرده اند - خان آرزو در سراج گوید کہ ضد نقد است و بس و ہمین است نسیه در عربی مولف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم نسبت وجه تسمیه می فرماید کہ این لفظ اضافت پای دست است یعنی ضد (دست بدست) کہ نقد باشد و از پا درینجا پشت دست وزیر دست مراد است یعنی فردا ضد امروز ہم او گوید کہ چون معامله بیع منعقد شود فارسیان تا جر دست بائع گرفته از انگشت شہادت بر پس دست اشاره کنند و ازین اشاره مراد ہمین است کہ معاوضۂ قیمت فردا ادا کنیم پس معامله را پادست نام شد کہ تکمیل آن یعنی ادای زر قیمت بروز دوم شود (اردو) وہ معامله بیع جس کی قیمت دوسرے دن ادا ہو ناقرار

پاسے ۔ مذکر ۔

پادش اصطلاح ۔ بقول ناصری و رشیدی و سراج و انند مخفف همان پاداش که بجایش گذشت بحذف الف **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (فخر گرگانی ع) ترا پادش دهد ایزد بمینو ۔ ماصراحت کافی بر پاداش کرده ایم (اردو) دیکھو پاداش ۔

(الف) پادشا اصطلاح ۔ (الف) بقول بهار مرادف (ب) و بخیال ما مخففش صاحب انند نقل نگار بهار و صاحب موید هم ذکر این کرده **مولف** عرض کند که (۱) اصل همان بادشا و بادشاه که بموحده گذشت این اصل است و آن مبدل این و صراحت ماخذ همه را نجا مذکور شد (کمال اسمعیل الف ۵) من و ملازمت درگهت کزین معنی ۔ شداست محرم اسرار پادشا پرده (محمد قلی سلیم ب ۵) چشم خویشان را حسد از بس بدولت شور کرد ۔ شد چو یوسف پادشاه اقلیم را کور کرد ۔

(ب) پادشاه مرادف (ب) و بخیال ما و پادشه که بجایش می آید هم مخفف (ب) باشد بحذف الف دوم و به تحقیق ما (۲) مالک و حاکم و خود مختار و مطلق العنان و فارغ البال و نهایت متمول و این بر سبیل مجاز است و صراحت انیمعانی در ملحقات می آید (اردو) (۱) الف و ب دیکھو بادشا و بادشاه (۲) (بادشاه بقول آصفیه مالک ۔ حاکم ۔ خود مختار ۔ جیسے (اپنے گھر کے سب بادشاه ہیں) فارغ البال نهایت مالدار ۔

پادشاه است مقوله ۔ بقول بهار یعنی در حکم کسی نیست (محمد قلی سلیم ب ۵) گر روند همه بگلشن و رجا نهند بگلخن ۔ چه جزین میتوان گفت دیوانه پادشاه است ۔ و در اسناد بحر و انند هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که معاصرین بجز تصدیق خیال ما می کنند که اصلا این مقوله نیست و ضرورت ندارد که کلمه است در داخل اصطلاح

کنیم لفظ پادشاہ بمجاز بمعنی مطلق العنان مستعمل شدہ فتامّل (اُردو) مطلق العنان ہے کسی کے حکم مین نہین۔ بادشاہ ہے جیسے وہ اپنے گھر کا بادشاہ ہے یعنے حاکم ہے۔ مختار ہے۔

(الف) پادشاہ چین | اصطلاح۔ بقول

(ب) پادشاہ ختن | برہان ورشیدی و بحر و انند وجہانگیری و ملحقات (۱) ہرود کنایہ از آفتاب جہانتاب است صاحب موید بر (ب) بذکر (الف) می فرماید کہ (۲) روز ہم مولّف عرض کند کہ استعارہ باشد و ہیچ بفہم ما نیامد کہ درین استعارہ خصوصیت چین و ختن چہ باشد۔ جزین کہ ہرود شہر در مشرق واقع عجب است کہ محققین اہل زبان یعنی ناصری و سروری و جامع ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم ہم این استعارہ را بر زبان ندارند و بدان سند استعمال ما این را تسلیم نہ کنیم و معنی دوم را مجاز معنی اوّل دانیم (اُردو) (۱) دیکھو آفتاب (۲) دن۔ مذکّر۔

پادشاہ خود | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از غایت صاحب سامان و فارغ البال (محمد قلی سلیم ؎) سرم زمی چو شود گرم پادشاہ خودم ؛ چو شمع افسرین شد کلاہ شب پوشیم ؛ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ مولّف عرض کند کہ ہیچ ضرورت ندارد کہ لفظ پادشاہ را با لفظ خود مرکّب کردہ این معنی گیرند حق آنست کہ لفظ پادشاہ بمجاز این معنی دارد چنانکہ اشارہ آن ہمدرانجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پادشاہ کے دوسرے معنے۔

پادشاہ گردش | اصطلاح۔ بقول بہار زمان انتقال سلطنت از پادشاہی بہ پادشاہی دیگر مادام کہ نظم و نسق این پادشاہ بروجہ اتم و اکمل صورت گیرد (محمد سعید اشرف ؎) رفت از خرابی دل جمعیت حواسم ؛ لشکر شود پریشان از پادشاہ گردش ؛ صاحبان بحر و

انند نقلش برداشته اند مولف عرض کند که
معاصرین عجم تصدیق خیال ما می کنند که این
بمعنی واپسی پادشاه است از کارزار یعنی
گریختش از مصاف رزم وهمین است گردش
بخت او دیگر هیچ وانتقال سلطنت نتیجهٔ لازمی
آنست در کلام اشرف استعمال این بمعنی
حقیقی است پس ضرورت ندارد که معنی مجازی
پیدا کنیم از کلام اشرف (اُردو) لڑائی سے
بادشاه کی واپسی اور فراری - مونث -

پادشاه نیمروز اصطلاح - بقول برهان
وبحر ورشیدی وموید و (جهانگیری در ملحقات)
وسراج (۱) کنایه از آفتاب است مولف
عرض کند که عروج آفتاب تا نصف النهار
است وپس ازان زوالش ازینجاست او
را بدین اسم موسوم کردند (اُردو) دیکھو آفتاب
(۲) پادشاه نیمروز - بقول برهان وبحر وموید
و (جهانگیری در ملحقات) پادشاه سیستان
که نیمروز نام سیستان است - صاحب برهان
بر نیمروز گوید که سیستان را باین سبب نیمروز
گویند که چون سلیمان با لشکر بسیار زمین آن پر آب
دید دیوان را فرمود تا خاک بریزند و در نیمروز
پر از خاکش کردند و بقول بعض خسرو چین تا نیمروز
آنجا را لشکرگاه کرده بود و وجوهات دیگر نیز
دارد مولف عرض کند که مرکب اضافی است
(اُردو) سیستان کے بادشاه کو شاه نیمروز
کہتے ہین - مذکر

(۳) پادشاه نیمروز - بقول برهان وبحر وموید
مردم نیک پی ومبارک قدم مولف عرض
کند که جزین نیست که بلحاظ معنی اول برسبیل مجاز
مردم نیک پی ومبارک قدم را بدین اسم
موسوم کرده باشند (اُردو) مبارک قدم -
وہ شخص جس کے آنے کو میمنت خیال کریں -
(۴) پادشاه نیمروز - بقول برهان وبحر ورشیدی
وموید و (جهانگیری در ملحقات) وسراج کنایه

از حضرت آدم ہم بسبب آنکہ تا نیمروز در بہشت
بود مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اُردو) آدم علیہ السلام کو فارسیون نے
پادشاہ نیمروز کہا ہے۔ مذکر۔
(۵) پادشاہ نیمروز۔ بقول برہان و بحر و رشیدی
و موید و (جہانگیری در ملحقات) و سراج اشارہ
بحضرت رسالت پناہ صلوات اللہ علیہ بجہۃ
آنکہ شفاعت امتان خود تا نیم روز خواہد کرد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو)
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کو فارسیون نے
پادشاہ نیم روز کہا ہے۔ مذکر

پادشاہ وقت خود اصطلاح۔ بقول
بہار و بحر بمعنی (۱) پادشاہ خود (صائب ؎)
در اقلیم تجرد پادشاہ وقت خود بودم ؎ ندیدم
چہ کردم تا برندان بدن رفتم ؎ خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ این و (پادشاہ خود)
ہر دو (۲) کنایہ از نہایت فارغبال و صاحب
جمعیت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پادشاہ عہد
خود است و بمعنی حقیقی و معنی دوم مجاز آن کہ صراحت
انیمعنی ہم بر لفظ پادشاہ گذشت (اُردو) (۱) اپنے
عہد کا بادشاہ (۲) نہایت فارغبال۔ بے فکر
خود مختار۔ حاکم۔

پادشاہی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) معروف و (۲) بمعنی تحکم کردن و ظلم
نمودن **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول حقیقی است
و معنی دوم مجاز آن کہ برای غیر پادشاہ ہم می
آید چنانکہ گویند "درین معاملہ از رای خود کار
می گیری و پادشاہی می کنی" (اُردو) (۱)
پادشاہی کرنا (۲) پادشاہی کرنا بمعنی حکومت
اور ظلم کرنا۔

پادشہ استعمال۔ بقول بہار و انند و موید
مرادف ہمان پادشاہ کہ بجایش گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ مخفف اوست بحذف الف دوم
شامل بر ہمہ معانیش (اُردو) دیکھو پادشاہ۔

پادکّان اصطلاح - بقول بہار مرادف (پادکّانی) و (پای دکّانی) (۱) بمعنی مردم کم مایہ وقلیل البضاعت کہ در پای دکّان دیگری نشستہ بامداوش سود وسودا کنند چنانکہ در بازارہا دیدہ می شود و (۲) دلّال را نیز گویند صاحب انند نقل نگارش **مولّف** عرض کند کہ (پای دکّانی ومخفف آن پادکّانی) اصلست بہ ترکیب توصیفی واین بہ ترکیب اضافی اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ تحت دکّان لب راہ نشستہ دکانداری خود کند ومعنی دوم مجازاست کہ دلّالان ہم بہ تحت دکّان چیزی حاصل کنند خان آرزو در چراغ ہدایت بدیل پادکّانی نسبت ماخذ معنی دوم گوید کہ دلّال پای دکّان استادہ آیندہ وروندہ را آواز کند (اُردو) (۱) وہ غریب دکاندار جو لب سڑک بڑی دکانوں کے تحت مین بیٹھہ کر اپنا سامان فروخت کرتے ہین (۲) دلّال بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر بچولیا - سودا کرانے والا - بائع اور مشتری مین واسطہ ہو کر خرید وفروخت کرانے والا - اڑتیا

پادکانہ اصطلاح - بقول برہان بکسر ثالث بروزن شادیانہ (۱) بام بلند و (۲) دریچہ را نیز گویند وبسکون ثالث ہم بنظر آمدہ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ دریچہ را بدین اسم موسوم کردہ اند کہ بربام بلند است مرادف (بادگیر) کہ آن را بادخن یعنی خانۂ باد ہم گویند و (پادکانہ) در اصل ہمان معنی بادخانہ بودہ بای عربی را ببای پارسی وخا را بکاف بدل کردہ اند از معنی اصلی دور افتادہ چنین شد الحمد للہ علی فہم المعانی والمبانی صاحب انند نقلش برداشتہ وخان آرزو در سراج گوید کہ (بادکانہ) بہ ہمین معنی گذشتہ میتوان گفت کہ آن صحیح باشد ببای تازی مرکب از باد وکانہ کہ کلمۂ نسبت است **مولّف** عرض کند کہ طبع آزمائی خان آرزو در ماخذ

پی بحقیقت نبرد۔ گانہ کلمۂ نسبت نباشد بلکہ ہمان مبدّل خانہ و ما صراحت کامل بر (پادگانہ) کردہ ایم ومعنی اوّل مجازش موحّدہ بدل شدہ بہ بای فارسی چنانکہ اسب و اسپ (اُردو) (۱) بلند مکان۔ مذکر (۲) دیکھو پادگانہ بہ کاف فارسی اور دیکھو پادگانہ بکاف عربی۔

پادکانی اصطلاح۔ بقول بہار و دارستہ وبحر مرادف ہمان (پادکان) کہ گذشت بہر دو معنیش (حکیم شفائی لہ) نقد جان بر کف ببازار تو می آئیم ما ؎ کول خوردن از حریف پادکانی زدن بود ؎ (ولہ ۲ہ) پادکانی شود بلند آواز ؎ کہ بدامان بہ برمتاع نیاز ؎ مولّف عرض کند کہ بہ تحقیق ما (۳) بیای مصدری بمعنی دلّالی ہم (ولہ ۴ہ) زہی نگاہ ترا فتنہ پای دکانی ؎ بسطرۂ تو مقیّد دل پریشانی ؎ (اُردو) (۱) و (۲) دیکھو پادکان (۳) دلّالی۔ بقول آصفیہ اردو۔ اسم مونّث۔ دلّال پنے کا کام۔ آڑھت۔

پادگانہ اصطلاح۔ بقول سروری بحوالۂ زفانگو یا بوزن شادمانہ (۱) بام بلند و بحوالۂ شرفنامہ می فرماید کہ (۲) دریچہ مولّف عرض کند کہ ما حقیقت این بر (پادکانہ) بیان کردہ ایم کہ بکاف عربی گذشت (اُردو) دیکھو پادکانہ۔ کاف عربی کے ساتھ۔

(الف) پادنگ اصطلاح۔ بقول برہان

(ب) پادنگہ (الف) بکسر ثالث وسکون نون و کاف فارسی چوبی باشد بہیئت سروگردن اسپ و بدان شلتوک را بکوبند تا از پوست برآید و (ب) بفتح کاف فارسی ہمان پادنگ صاحب جہانگیری بذکر ہر دو گوید کہ چوبی بدان غلّہ بکوبند علی الخصوص شلتوک و آن را چنان سازند کہ چون پا بر یکسر آن چوب بزورنہند سر دیگرش بلند شود و ہمین کہ پا را بردارند آن سر بر غلّہ بخورد بنوعی کہ سبوس از غلّہا جدا شود و از شلتوک جدا شود و آن را دنگ نیز خوانند

صاحب رشیدی ہم ذکر ہر دو کردہ۔ صاحب ناصری بر ذکر (الف) قانع و اینقدر صراحت مزید کند کہ شخصی کہ این کار کند آنرا دنگی نام است و بذیل (الف) اشارہ (ب) ہم کردہ۔ خان آرزو در سراج بر (الف) (ب) را ہم آوردہ مولف عرض کند کہ دنگ اسم جامد است بہ ہمین معنی کہ بجایش می آید و چون آنرا بقدر ازدرست کردہ بپا استعمال کنند آن را (پا دنگ) گویند یعنی دنگی کہ بپا کار گرفتہ میشود و در (ب) ہای ہوز آخر زائد است یکی از معاصرین عجم گوید کہ دنگ در فارسی زبان مطلق آلہ چوبیں را نام است کہ بواسطہ آن کار صاف کردن غلہ از پوست و مخلوط کردن آہک باریگ برای تیاری گچ از و کار گیرند و انچہ خصوصاً برای مقصد اول بکار می آید آنرا پا دنگ نام است (اُردو) وہ چوبی آلہ جس کا سر مثل گھوڑے کے ہوتا ہے جس کے ساتھہ ایک ڈنڈا لگا ہوتا ہے جس مین ایک ستون بھی ہوتا ہے جس پر یہہ ڈنڈا قائم کیا جاتا ہے اسی سے چڑوے کوٹتے ہین اور دہان بھی تاکہ اس کا پوست جدا ہو جاے اکثر بھٹیارہو نجے اس سے کام لیتے ہین۔ مذکر۔ دکن مین اس کو گھڑ کہتے ہین معلوم ایسا ہوتا ہے کہ اس کی اصل گھڑ کوب تھی یعنے وہ لکڑی کا گھوڑا جس سے چڑوے یا دہان کوٹتے ہین دہلی مین اسی کو ڈھینکلی اور ڈھینکی کہتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے دونون کا ذکر کیا ہے۔ مؤنث

پادو اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند بفتح دال آنکہ پیادہ در رکاب کسی دود مولف عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی (اُردو) آقا کے ہمرکاب پیدل دوڑنے والا شخص۔ مذکر۔

پادہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن سادہ (۱) گلہ خر و گاو را گویند و (۲) چراگاہ اسپان و شتران و گاوان را نیز و (۳) بمعنی چوبدستی

ہم آمدہ صاحب سروری بذکر ہر سہ معانی بالا گوید
کہ این را بمعنی (۴) چوپان ہم نوشتہ اند (فرالادی
لہ) مادہ گاوان پادہ اش ہریک ؛ شاہ پرور
بود چو پژمایون ؛ صاحب جہانگیری برمعنی اوّل
وسوم قانع (حکیم سنائی لہ) خصم در دست قہرت
افتادہ ؛ پایہا در رکاب چون پادہ ؛ صاحب
رشیدی بذکر معنی اوّل وسوم می فرماید کہ شبان
وچوپان را (پادہ بان) ہم گویند کہ می آید صاحب
ناصری ہم برمعنی اوّل ودوم قناعت کردہ خان
آرزو در سراج ذکر معنی اوّل ودوم کردہ نسبت
معنی سوم گوید کہ بدنمیعنی بموحدہ وزای تازی
گذشت پس در یکی تحریف باشد مولف عرض
کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است
و پاد بدون ہا مخفف این کہ برمعنی ہفتمش گذشت
وجا دارد کہ این را مبدل پادہ گیریم کہ بمعنی
نہمش گذشت موحدہ بدل شد بہ بای فارسی
چنانکہ تب وتپ ورای مہملہ بدل شد بہ دال مہملہ
چنانکہ باردان وبادوان اگر بمعنی سوم بازہ را
اصل گیریم این مبدل آن کہ موحدہ بدل شد
بہ بای فارسی چنانکہ اسب واسپ وزای ہوز
بدل شد بہ دال مہملہ چنانکہ سرخ مرد وسرخ مرد
ودیگر ہمہ معانی مجاز معنی اوّل (اردو) (۱)
دیکھو پاد کے ساتوین معنے (۲) چارپایون کی
چراگاہ۔ مونث (۳) ہانہہ کی لکڑی۔ مونث
چرواہا۔ مذکر۔

پادہ بان | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
سائبان (۱) گلہ بان وچوبان و (۲) پاسبان
صاحب رشیدی وانند ہمزبانش مولف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ پادہ بمعنی
مادہ گاوان بجایش گذشت ومعنی دوم مجاز
آن (اردو) (۱) چرواہا۔ بقول آصفیہ۔
اسم مذکر۔ چارپایون کا محافظ۔ گلہ بان (۲)
پاسبان دیکھو پاد کے دوسرے معنے۔

پادیاب | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع

بایای حطّی بروزن ماهتاب بمعنی شستن و پاکیزه
ساختن چیزها بود و با دعا خواندن صاحب ناصری
بذکر معنی بالا می فرماید که آن درمیان پارسیان متعارف
مستعمل بوده و آنرا (پا و یا) بروزن آب سا
نیز گفته اند و لغت زند و پازند است صاحب
انند نقل نگارش مولّف عرض کند که طرز بیان
محققین بالا بغلط می اندازد معنی لفظی این عمدگی
آب است و پاکیزگی آب که پا بمعنی عمده بجایش
گذشت و یای مصدری و لفظ آب با او مرکّب
شد و کنایه باشد از پاکیزگی چیزها که بآب شسته
برای عبادت (اُردو) اشیاے عبادت
کی پاکیزگی جو دھونے سے حاصل ہو۔

پا دیاو اصطلاح - بقول برہان و انند
بمعنی همان پادیاب که گذشت مولّف عرض
کند که این مبدّل آنست که دال به واو بدل
میشود همچون آب و آو (اُردو) دیکھو پادیاب

پادیر اصطلاح - بقول برہان بروزن

جاگیر چوبی که بجهت استحکام بر پشت دیوار شکسته
بزنند تا نیفتد و با ذال نقطه دار هم گفته اند و
این اصح بنا بر قاعدهٔ کلیه که هرگاه ما قبل دال
حرف علّت ساکن باشد ذال است و بازای
نقطه دار نیز با نیمعنی آمده صاحب ناصری همزبان
و فرماید که اصل این بادویر یعنی بادویر پا. صاحب سروری
هم ذکر این کرده (استاد رودکی ؎) نه پایه
باید ترا نه ستون ؛ نه دیوار خشت و نه زاهن
درا ؛ مولّف عرض کند (بادیر) بجایش
گذشت و ما صراحت ماخذ همدرا نجا کرده ایم
که این اصل است و آن مبدّل این و دیگر
لغات مبینهٔ بالا هم ازین قبیل که صراحتش بجایش
کنیم (اُردو) دیکھو بادیر۔

پاذیر اصطلاح - بقول جهانگیری همان
پادیر که گذشت و سندش هم همان که از کلام
رودکی همدرا نجا مذکور صاحب سروری آنرا
برای (پادیر - بدال مهمله) آورده و صاحب

جهانگیری در اینجا بذال معجمه نقل کرده - صاحب رشیدی بحوالهٔ سامانی گوید که بمعنی مطلق پشتیبان وجهانگیری تخصیص بچوب خاص کرده وآن نامتحقق لیکن بدال مهمله بهتر است بمعنی دیرپا - خان آرزو در سراج به نقل همین قول رشیدی می فرماید که درین نظر است چرا که قاعده تفرقهٔ دال مهمله وذال معجمه می خواهد که در اینجا معجمه بود لیکن میتوان گفت که آنجا شرط است که از جزو کلمه باشد و این مرکب است از دو کلمه وبحوالهٔ فرهنگ قوسی گوید که به زامی تازی است و این اصح است

مولف عرض کند که خان آرزو چرا بر رشیدی اعتراض کند و همان جواب را خود می دهد که جواب اوست شک نیست که اصل این بدال مهمله باشد و این مبدل آن چنانکه آدر و آذر وجادارد که بعض عربان فارس این را بموحده و ذال معجمه (بازیر) استعمال کرده باشند و فارسیان ببای فارسی خود استعمالش باذال معجمه هم کردند و این اختلاف زبان مخصوص مقام است دیگر هیچ (اردو) دیکهو پاویر -

پار بقول برهان بروزن خار (۱) بمعنی سال گذشته و پیش ازین صاحبان جهانگیری وسروری ورشیدی وناصری وجامع ذکر این کرده (سعدی ؎) سال دیگر را که می داند شمار ؟ تا کجا رفت آنکه با ما بود پار ؟ (فرخی ؎) پار آن اثر مشک نبود است بدیدار ؟ امسال دمید آنچه همی خواسته ام پار ؟ مولف عرض کند که مخفف (پارسال) است که می آید و صراحت ماخذ همدر اینجا کنیم (اردو) پارسال - بقول آصفیه - فارسی - گزشته سال پچهلا برس - (۲) پار - بقول برهان وجهانگیری وسروری ورشیدی وناصری وجامع مخفف پاره (حکیم سنائی ؎) دین زردشت آشکار شده ؟ پردهٔ رحم پار پار شده ؟ (عماد سلطانی ؎)

زینت باغ بیشتر گردد ؎ چون گل سرخ جامہ پارکند ؎ صاحب سروری ہمین شعر عماد سلطانی را مال عماد شہریاری گفتہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و استعمال این بامصدر شدن و کردن از ہر دو اسناد بالا پیداست کہ بجای خودش می آید (اُردو) پارہ بقول آصفیہ ٹکڑا (دیکھو برخ)

(۳) پار۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی چرم و باغت کردہ **مولف** عرض کند اسم جامد فارسی زبان است باعتبار سروری و ناصری و جامع کہ اہل زبانند بدون سند استعمال ہم این معنی را تسلیم کنیم کہ قول شان سند را ماند (اُردو) دباغت کیا ہوا چمڑا۔ مذکر۔

(۴) پار۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی پرواز و پرش چہ پاریدن بمعنی پریدن آمدہ (مولوی معنوی ؎) از خوف و رجا پارد و برد اشت دل من را امسال چنانم کہ پرا ز پارندانم **مولف** عرض کند کہ ہمین است اسم مصدر پاریدن کہ بجایش می آید و حاصل بالمصدرش ہم (اُردو) اڑان بقول آصفیہ۔ اسم مونث۔ پرواز۔ آپ نے پرواز کو اس کی جگہ پر ترک فرمایا ہے اردو میں پرواز کا استعمال بھی ہو سکتا ہے۔ مونث۔

پاراب اصطلاح۔ بقول رشیدی (۱) مرادف پاراو۔ پاریاب۔ پاریاو۔ مراد آنزراعتی کہ بآب چشمہ و کاریز و رود خانہ و مانند آن مزروع شود ضد (دیمی) و (۲) نام شہر طرف ترکستان و آنسوی سمرقند و معرب آن فاراب۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ غالب کہ زراعت آن ملک آب جوی و کاریز باشد و لہذا بدین

اسم موسوم شده فرماید که نسبت شهر طرف ترکستان
محل نظر **مولف** عرض کند که (باراب) بموحده
اول به همین دو معنی بجایش گذشت و آن اصل است
و این مبدل آن چنانکه اسب و اسپ و معنی
لفظی آن ثمر آب یعنی زراعتی که از آب نهر و چشمه
وغیره مزروع شود و نسبت ماخذ معنی

دوم ما را با خان آرزو اتفاق است و
وجه تسمیه همین باشد و اصل این هم همان
به موحده اول و این را بهر دو معنی غیر از
سند استعمال تسلیم نکرده که معاصرین عجم و محققین
اهل زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو
باراب کے دونون معنے۔

پاراج اصطلاح بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی هدیه و پیشکشی که به بزرگان و
مهتران و امرا بدهند **مولف** عرض کند که دیگر محققین اهل زبان و زباندان ازین
لغت ساکت و معاصرین عجم هر زبان ندارند و استعمال این از نظر ما نگذشت و بگوش ما
نخورد و مشتاق سند استعمال می باشیم که مجرد قول محقق هند نژاد اعتبار را نشاید (اردو)
پیشکش۔ نذکر۔ بقول آصفیه۔ نذر۔ تحفه۔ هدیه۔ سوغات۔

پاراچ اصطلاح۔ بقول خان آرزو در سراج به باء و جیم فارسی (۱) قابله و (۲) مرضعه
که ماما چه وزن شیرده باشد و فرماید که این است در برهان و در فرهنگ قوّاس و غیره
پس انچه صاحب جهانگیری نوشته که تنها بمعنی ماما چه است و آنکه بمعنی شیرده بسته سهو کرده
خطاست **مولف** عرض کند که خان آرزو سکندری خورده است که قول برهان و جهانگیری
نقل کرده هر دو محققین اصلا این لغت را قایم نکرده اند و قول شان به پاراج به زای هوز
عوض رای مهمله می آید و مارّه و قدحش همدر انجا کنیم البته همین لغت به همین معنی با موحده

اوّل وجیم عربی گذشت ودرانجا هم مجرّد قول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ است درینجا میتوانیم گفت که این مبدّل آنست که موحّده به بای فارسی بدل میشود چنانکه اسب واسپ وجیم عربی هم بفارسی تبدیل می یابد چنانکه چوجه وچوچه ولیکن قیاس ما این است که اصل این لغت همان بازای هوّز است. صاحب انند درانجا وخان آرزو درینجا هر دو در نقل لغت غلط کرده اند که بارای مهمله نوشته اند صراحت کامل بر پازاچ کنیم (اُردو) دیکهو بازاچ.

پارار اصطلاح. بقول انند وغیاث سه سالهٔ گذشته را گویند **مولّف** گوید که از همان پار باشد که گذشت معاصرین عجم برزبان ندارند ومحقّقین اهل زبان ازین ساکت اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اُردو) گذشته تین سال کو فارسیون نے پارار کہا ہے

پاراو اصطلاح. بقول برهان وجامع (۱) زن پیر وپیره زال را گویند و (۲) نام بلوکیست از بلوکات قزوین صاحب جهانگیری میفرماید که این را پارو. پاروب نیز گویند که بمعنی پیر باشد وذکر معنی دوم بهم کرده. صاحب سروری باجهانگیری اتّفاق دارد. صاحب ناصری بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل پیر وپیرزال گفته. صاحب رشیدی بذکر معنی دوم گوید که آن را پاراب هم گویند وفاراب معرّب آن و ابو نصر فارابی از همین شهر است و (۳) زراعتی که به آب چشمه ورود خانه وکاریز وما نند آن شود. خان آرزو در سراج نقل ازنگار رشیدی وهر دو محقّقین معنی اوّل را ترک کرده اند صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم می فرماید که (۴) مقام جائزه لشکر ومیدان قواعد مولّف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان دانیم وازینکه این معنی را صاحبان سروری وجامع ذکر کرده اند که صاحب

زبانند اسم جامد فارسی قدیم دانیم و بمعنی دوم وسوم این را مبدّل (باراب) گوئیم که گذشت موحّده اوّل بدل شد به بای فارسی چنانکه اسب واسپ و موحّده آخر بدل شد به واو چنانکه آب وآو و بمعنی چهارم اسم جامد فارسی جدید که زبان معاصرین عجم است (اُردو) (۱) بڈّہا۔ مذکر۔ بدّہی عورت ۔ مونث (۲) و(۳) دیکھو باراب (۴) وہ میدان جس مین فوج کا جائزہ ہو۔ قواعد فوج کا مقام۔ مذکر۔

پاربد اصطلاح ۔ بقول انند و مؤید بارای موقوف نام سرودگوی پرویز که سرود مسبّع گفتی وقبل با بای تازی است **مولّف** عرض کند که مبدّل همان باربد که بجایش در موحّده گذشت وبهمدرانجا صراحت کافی کرده ایم که نام مطربی است (اُردو) دیکھو باربد۔

پاربودی قطبک وامسال گشتی قطب دین سال دیگر گرمبانی قطب دین حیدشوی

مثل ۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده ازمعنی ومحلّ استعمال ساکت **مولّف** عرض کند که (۱) فارسیان چون کسی را درمراتب علوم وکمالات ترقی کنان بینند این مثل رامی زنند و(۲) طنزاً بحق کسی هم مستعمل که هرسال برنگی دیگر باشد مرادف (سال اوّل شیخ بودی رفته رفته خان شدی ؛ غلّہ گرارزان شود امسال سیّد می شوی ؛) (اُردو) (۱) کل تہا ستارہ رات ہے چاند صبح کرے سورج کو ماند" اہل دکن اس کا استعمال اس شخص کے لئے کرتے ہین جو اپنے علم وفضل اور جاہ ومرتبہ مین جلد جلد ترقی کرے (۲) بمقام طنز وہی فارسی مثل دکن مین بہی مستعمل ہے جس کا ذکر تعریف بالا مین ہوا۔ صاحب محاورات ہند نے کہا ہے (سال اوّل جلّہ بود م سال دیگر میرزا ؛ غلّہ چون ارزان شود امسال سیّد میشوم ؛) دکن مین اس موقع پر یہہ بہی کہا رتے ہے " شیخ سے

پٹھان ہوے سید ہونا کیا مشکل "

پارچہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) پارہ وقطع و (۲) ثوب و پوشاک **مولّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی اوّل اصل باشد و پارہ کہ بہ ہمین معنی می آید مخفّف این و بمعنی دوم مجاز آن کہ ثوب و پوشاک را ہم پارچہ گفتند معاصرین عجم ہر دو معنی بر زبان دارند (ظہوری ؎) روزی نشود منّت اغیار کشیدن ؛ منّت کشی از پارچہ مقدار گرانست ؛ (اُردو) پارچہ - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر (۱) ٹکڑا ریزہ - پارہ - قاش (۲) کپڑا - پوشاک - لباس ملبوس -

پارچۂ پینہ اصطلاح - بقول بہار و بحر و انند (۱) کنایہ از محبوبۂ یک سال و گویند (۲) کنایہ از فرخ الثانی ہو الاقوی (محمد سعید اشرف ؎) شد پارہ لباس طافتم از غربی ؛ یک پارچہ پینہ خدایا برسان ؛ و فرماید کہ عرب مرد بی زن و زن بی مرد را گویند و در اینجا معنی اوّل مراد است - و ارسته نسبت معنی اوّل گوید کہ معشوقۂ خرد سال باشد و صراحت کند کہ بہ رای مہملہ و جیم و بای فارسی و یای حطّی و نون است **مولّف** عرض کند کہ مرکّب است از پارچہ بمعنی اوّلش و پینہ کہ بقول برہان پوست اعضا کہ بسبب کار کردن سخت شدہ باشد و معنی لفظی این یک پارۂ پوست سخت و کنایہ از فرج کوچک و تنگ و معنی اوّل مجاز آن کہ محبوبۂ خرد سال فرج تنگ دارد (اُردو) (۱) کم عمر محبوبہ - مونّث (۲) چھوٹی سی فرج - تنگ فرج - مونّث - فرج کی تعریف (بیاض نمدین) پر گزری ہے

پارچہ کار اصطلاح - بقول بہار بسکون ہا - شوخ و شنگ و عیّار و فرماید کہ بدین معنی پارۂ کار با ضافت نیز آمدہ (میرزا عبد الغنی قبول ؎) شوخ بزّاز نگاری کہ ترا ست ؛ ہست خود پارچہ کاری عجبی ؛ صاحبان بحر و انند و

وارسته ذکر این کرده اند وارسته صراحت مزید
کند که فک اضافت است مولف عرض کند
که یکی از معاصرین عجم گوید که فارسیان (پارچه
کار) پارچه را گویند که سوزن کار باشد که
بران گلهای رنگارنگ از سوزن دوست
کنند پس در اینجا استعاره باشد (اردو)
معشوق عیار جو شوخ ہو۔ مذکر۔

پارچهٔ مفتول اصطلاح۔ بقول رهنما بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار۔ پارچه که از تار نقره
وطلا ساخته باشند مولف عرض کند که مرکب اضافی
است مراد از پارچه که زرین وزرکار باشد یا تارکش
یا پارچه که بران از تار طلا و نقره گلکاری
کرده باشند (اردو) زرین اور زرکار
کپڑا۔ مذکر۔

پارد بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم مرادف بیل که بمعنی دوش گذشت اسم
جامد فارسی جدید است۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دیکھو بیل کے دوسرے معنے

پاردان اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بارای موقوف (۱) جوال را
گویند و (۲) بمعنی آب خورده و (۳) پیالهٔ شراب
صاحب موید بذکر معنی اول نسبت معنی سوم
گوید که آوند شراب را گویند مولف عرض کند که
آوند شراب بمعنی ظرف شراب است و این
مرکب است از پار که مخفف پاره است
و مجازاً بمعنی قدری و دان کلمه که بحالت ترکیب

بالفظی افادهٔ معنی ظرف و بدین معنی لفظی این
ظرفی که باقدری تعلق دارد یعنی ظرفی که بدان
آب خورند و پیالهٔ شراب هم بمعنی اول مجاز
آن که جوال هم برای نقل غله و سامان ظرفی
است خورد مخفی مباد که در فارسی زبان
آب خورده نیامده (اردو) (۱) خرجی۔ دیکھو
ایرغنج (۲) دیکھو آب خور کے دوسرے معنے
(۳) شراب کا پیالہ۔ مذکر۔

پاردم اصطلاح - بقول برہان بضم دال وسکون میم رانکی را گویند و آن چرمی باشد پہن کہ بر پس پالان چارواداران دو بر پس ران چارواانداز ند و بقول بعض چرمی کہ بر پس زین اسپ بندند و بر زیر دم اسپ اندازند و این اصح است صاحب رشیدی گوید کہ مرادف پالدم است کہ بترکی قشقون گویند و معنی ترکیبی این ریسمان دم یعنی ریسمانی کہ در دم حیوانات کنند چہ پال بمعنی ریسمان آمدہ صاحب سروری با برہان متفق و گوید کہ بعربی ثفر گویند (حافظ شیرازی) واعظ شہر بین کہ چون لقمہ بشبہہ می خورد ؛ پاردمش دراز باد این حیوان خوش علف ؛ و فرماید کہ بلام پالدم ہم آمدہ - صاحب ناصری بذکر تعریف بیان کردہ برہان و رشیدی قانع دارستہ می فرماید کہ بند اسپ و گاو خر کہ از مصالح زین و پالان است (حکیم شفائی) ے) ای خرقۂ آلودہ بخون زن حائض ؛ وی پاردم کون خر گم شدہ افسار ؛ صاحب موید آوردہ کہ دوالی را نام است کہ زیر دم اسپ بود - صاحبان بہار عجم و بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ پالدم اصل است و ماخذ بیان کردۂ رشیدی درست و پاردم مبدل آن کہ لام بدال شد بہ رای مہملہ چنانکہ الوند و اروند و ریسمانی را گویند کہ برای قیام زین قدیم بر پشت اسپ و خر و امثال آن زیر دم قائم کنند و بجای کون بر ان رسن پارۂ چرمی ہم تا کہ از سختی رسن در انجا زخم نہ شود (اردو) دمچی بقول آصفیہ - فارسی - اسم مونث - ساز کا وہ تسمہ جو گھوڑے کی دم کے نیچے رہتا ہے پارۂ دم -

پارژرو اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای فارسی وسکون دال مطلق

دوار اگویند مولف عرض کند که (بارزد) بموحده وزای هوز بمعنی داروی خاص گذشت اگر سند استعمال این بدست آید توانیم قیاس کرد که این مبدل آنست بمجاز که تخصیص معنی بوجه تبدیل مبدل شد به تعمیم مخفی مباد که موحده ببای فارسی وزای هوز به زای فارسی بدل میشود چنانکه اسب و اسپ - آزیر و آژیر - دیگر همه محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند (اُردو) دوا - مونث -

پارس بقول برهان (ا) بسکون ثالث بروزن و معنی فارس که شیراز و توابع آن باشد وصفاهان و کرمان و یزد را نیز گفته اند - صاحب سروری بر ولایت معروف قانع و فرماید که فارس معرب است (سعدی ؎) اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست ؛ تا بر سرش بود چو تو امی سایهٔ خدا ؛ صاحب ناصری فرماید که تمام ایران موسوم بنام پارس پسر هوشنگ است که بر معنی سوم مذکور است و زبان پارسی منسوب بدوست (حافظ شیراز ؎) عراق و پارس گرفتی بشعر خود حافظ ؛ بیا که نوبت بغداد و وقت تبریز است ؛ صاحب موید صراحت مزید کند که در پارس شیراز و سپاهان و کرمان و یزد داخل است - خان آرزو در سراج گوید که ولایت مشهور که شیراز دار السلطنت آنجاست و در قدیم اصطخر بود و عمارت چهل منار که بزعم بعضی منسوب به جمشید و بزعم بعضی بار دشیر بابکان در اصطخر است و پاس بحذف را نیز آمده به همین معنی و آن مخفف پارس است و فارس بکسر رای مهمله معرب آن مولف عرض کند موافق قیاس (اُردو) فارس - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر (اصل پارس) ملک ایران جس مین شیراز - اصفہان - کرمان - یزد وغیرہ داخل ہین -

(۲) پارس - بقول برہان نام جانوریست شکاری کوچک از پلنگ واورا یوز ہم گویند خان آرزو در سراج گوید کہ بدنمعنی لغت ترکی است **مولف** عرض کند کہ آن بموحدہ است (کذا فی لغات ترکی) واین مفرسش بہ بای فارسی ومبدل آن چنانکہ تب وتپ (اردو) یوز۔ بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - چیتا -

(۳) پارس - بقول برہان نام پسر پہلو بن سام کہ اصطخر بنا کردہ اوست صاحب ناصری می فرماید کہ نام پسر ہوشنگ شاہ مشہور وبنام او ایران تمامی را پارس خواندند خان آرزو در سراج ذکر این کردہ بابرہان متفق **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست وعجبی نیست کہ در وجہ تسمیۂ این معنی دوم را دخل باشد وجا دارد کہ این را فارسیان بمعنی نگہبان گرفتہ باشند بزیادت رای مہملہ در لفظ پاس کہ گذشت چنانکہ شنا وشنارو (براہ وبرراہ بمعنی خوبی) و تصدیق مزلغت پارسامی شود (اردو) پارس ایک بادشاہ کا نام ہے جو ہوشنک کا لڑکا تھا جسکے نام سے سلطنت پارس موسوم ہے - مذکر - صاحب آصفیہ نے بذیل معنی اول اسکا ذکر فرمایا ہے -

پارسا اصطلاح - بقول برہان بارابع بالف کشیدہ (۱) بمعنی پرہیزگار ودور از معاصی وذمائم و (۲) بمعنی پارسی ہم آمدہ جمع آن پارسیان است صاحب جہانگیری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ (حافظ شیرازی) گر مطرب حریفان این پارسی بخواند در رقص وحالت آرد پیران پارسارا ؛ صاحب سروری بر معنی اول قانع وصاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی بنسبت معنی اول گوید کہ مرکب است از پارس کہ لغتی است در پاس بمعنی حفظ ونگہبانی والف کہ چون لاحق شود افادہ معنی فاعلیت کند

ومعنی ترکیبی حافظ و نگهبان - چه پارسا پاسدار
نفس خواست صاحب ناصری بذکر هر دو معنی
می فرماید که (۳) هم بمعنی لغت ولفظ پارسی است
و فرماید که پارس بمعنی نگهبانی آمده یعنی چون شبها
سگان فریاد کنند فارسیان گویند پارس میکنند
یعنی نگهبانی خانه وحفظ آن ازدزد و بیگانه می
نمایند - خان آرزو در سراج ماخذ بیان کرده
رشیدی را که صاحب ناصری هم با آن متفق
است غلط گوید چه پارس که لغتی است در پاس
یا پاس مخفف آنست بمعنی ملک فارس است
نه نگهبانی پس صواب آنست که گوئیم ماخوذ است
از پارسه که بمعنی گدائی است پس برین تقدیر
بمعنی گدا خواهد بود و بر پرهیزگار و زاهد بطریق
مجاز اطلاق کرده باشند چنانکه لفظ درویش و فقیر
که بر صوفیان و زاهدان ریاضت پیشه صاحب کمال
اطلاق کرده می آید بعد ازان مشهور شده باشد
و انکه الف آنرا الغی گفته که افادهٔ معنی فاعلی

کند خطاست چرا که آن الف در الفاظی می آید
که مشتق باشد چنانکه کوشا و نیوشا بخلاف جامد
پس صحیح آنست که گوئیم الف برای نسبت است
که گاهی افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه در کوشا و
نیوشا و گاهی افادهٔ مصدری کند چنانکه در فراغا
و پهنا و ژرفا و گاهی افادهٔ معنی صاحب بخشد چنانکه
پارسا و میتواند که قلب پاسار باشد که مرکب است
از پاس و آر که کلمهٔ نسبت است و این بهتر است
(هذا غایة من فضله سبحانه) و فرماید که در برهان
بمعنی پارسی نیز آورده و گفته که جمع آن پارسیان است
و این هم غلط - هم ازروی لفظ و هم ازروی معنی
(ازوجه غلطی صراحتی نکرده) و فرماید که (۴)
لقب خواجه محمد پارسا که مرید خواجه بهاؤ الدین
محمد نقشبند اند قدس الله تعالی سرهما و این لقب
ایشان ازان قرار گرفت که چون اول بر در
دولت سرای حضرت خواجه آمد و دستک زد
کنیز خواجه قدس سره برآمد و احوال پرسید ایشان

عرض کردند بگو مشتاق زیارت شخصی آمده کنیز
مذکور رفته عرض نمود که جوانی پارسا بر دروازه
استاده حضرت خواجه برون تشریف آورده پرسید
که جوان پارسا شما بوده اند از ان روز این لقب
برای خواجه محمد مذکور مقرر شد (انتهی کلامه)
مولف عرض کند که خان آرزو ذوق محاوره
زبان ندارد ازینجاست ماخذ بیان کرده رشیدی
را غلط می شمارد - صاحب ناصری که محقق این
زبانست نسبت لفظ پارس صراحت کرده که
بمعنی نگهبانی بزبان است و مقولهٔ فارسیان
راهم بسند آن نقل کرده پس اینقدر متحقق که لفظ
پارس بمعنی نگهبانی آمده و عجبی نیست که پاسبان
معنی مخفف آن باشد یا این مزید علیه آن و خیال
اول بهتر از آخر - پس لفظ پارس را مرکب با
الف کردند و این همان الف است که بقول
خان آرزو افاده معنی صاحب کند پس معنی لفظی
این صاحب نگهبانی باشد و کنایه از کسی که نگهبان

نفس خود است و همین است پارسا پس صاحب
رشیدی چه غلط کرد که این الف را مفید معنی
فاعلی گفت و خان آرزو چه جدت پیدا کرد که همان
الف را مفید معنی صاحب گفت - شک نیست که
فارسیان این الف فاعل را مخصوص باصیغهٔ امر
حاضر کرده اند چنانکه دانا که الف آخر بالفظ دان
مرکب شد که امر حاضر دانستن است و این
تخصیص برای الفی هم باشد که افادهٔ معنی صاحب
کند و بدین لحاظ الف آخر (پارسا) ظاهرا غیر
این نمی نماید ولیکن حقیقت آنست که (پارسیدن)
مصدری بود در فارسی زبان بمعنی نگهبانی کردن
که حالا متروک و عوض آن مخففش (پاسیدن)
بحذف رای مهمله بزبان است و از امر حاضر
همین مصدر متروک که پارس بود (پارسا) یادگار
در محاورهٔ زبان دانانست (اعلموا ایها المحققون)
این است حقیقت پارسا - پس هر چه صاحبان
رشیدی و ناصری نسبت ماخذ این بمعنی اول

گفته اند اصح است وانچه خان آرزو سخن آرائی کرده است هیچ. حالا عرض میشود نسبت معنی دوم بیان کرده برهان که خان آرزو آن را هم غلط می گوید. صاحب ناصری که محقق زبان خود است ذکر انمعنی کرده و خان آرزو الف نسبت را تسلیم فرموده پس باشندهٔ پارس را پارسی و پارسا گفتن غلط نیست نمی دانیم که خان آرزو بچه وصول این را غلط ازروی لفظ و معنی گوید در حالیکه لفظاً و معنیً صحیح است متامل (اردو)

(۱) پارسا بقول آصفیه - فارسی متقی - پرہیزگار - نیک - صالح - جتنی - زاہد - پاکدامن - درویش - باخدا فقیر (۲) پارسی - بقول - فارسی - اسم مذکر - آتش پرست - مجوسی - فارس کا رہنے والا (۳) فارسی زبان کا لفظ - مذکر (۴) پارسا - خواجہ محمد کا لقب جو خواجہ بہاء الدین محمد نقشبند کے مرید اور خواجہ محمد پارسا سے مشہور تھے - مذکر -

پارسا کرد اصطلاح - بقول ناصری نام شہریست از پارس و معنی ترکیبی آن شہر پارسایان یعنی پرہیزگاران و پاکان بوده زیرا که کرد بمعنی شہر است و بتدریج آنرا تخفیف کرده پارسا خواندند و آنرا نیز حذف کردند و پسا گفتند و ازانجا بوده (پسا شیری) که عربان (بسامیری) گفته اند و ابوالحارث کنیت او بوده و بترکی ارسلان می نامیدند و آخر بدست خلیفه کشته شد و شیخ روزبهان بقلی فارسی ازپسا بوده و از مشائخ معروف است و پسا را معرب کرده فسا خواندند و منسوب بدان جا فسائی و فسوی مانند لحصائی و لحصوی که منسوب به لحصاست و آن را احسا نیز خوانده اند صاحب اتند نقلش برداشته مولف عرض کند که محقق اہل زبان تعریف خوشی نکرد و ترکیب لفظی این متقاضی آنست که پارسا نامی کسی یا پارسائی این شہر را آباد کرد یا بنایش نہاد و بیان

ماخذ ناصری بر ہر قدم خلاف قیاس فتامل دیگر محققین ساکت حیف است کہ از تعریف مزید این شہر بحثی نہ شد کہ ترکش بر ہمچو بیان تفوق داشت (اُردو) پارسا کرد۔ ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

پارسال اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ و موید سال گذشتہ را گویند مولف عرض کند کہ پار بمعنی گذشتہ و سال بمعنیش پس آنچہ پار بمعنی سال گذشتہ مذکور شد محقق این است (اُردو) دیکھو پار کے پہلے معنے۔

پارسائی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی عفت و پرہیزگاری مولف عرض کند کہ یای مصدری بقاعدۂ پارسی بر پارسا زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (ظہوری ؎) نیست جز می کشی و رندوشی چارہ مرا ۔ پارسائی شد رہبر تو میخوارہ مرا (اُردو) پارسائی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ پرہیزگاری پاکدامنی۔ عفت۔ عصمت۔ زہد۔

پارسنگ اصطلاح۔ بقول برہان بسکون ثالث بروزن آبرنگ بمعنی پاسنگ است و آن چیزی باشد کہ در یک کفہ ترازو نہند تا با کفہ دیگر برابر شود صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (مولانا کابتی ؎) بست دوران بر رکوی چرخ چندین سنگ و خاک ۔ لیک در میزان حکمت کم نمود از پارسنگ ۔ صاحب رشیدی در مصرع ثانی سند بالا بجای (پارسنگ) (پای سنگ) نقل کردہ ذکر (پارسنگ) ہم بہمین معنی می کند۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ ظاہرا (پارسنگ) اصل و (پاسنگ) مخفف آنست یا (پارسنگ) تصحیف (پای سنگ) مولف عرض کند کہ (پارسنگ) بمعنی پارۂ سنگ است کہ پار مخفف پارہ بجایش گذشت و ہمین است اصل آنانکہ استعمال (پای سنگ) درست دانند

مقصودشان از مزید علیه (پاسنگ) است که پا را پای کرده اند و نمی دانند که پا در اصطلاح (پاسنگ) بمعنی قدم نیست بلکه مخفف پاراست پس در کلام کاتبی تصرفی است که در نقل رشیدی است بوجه بی خبری از ماخذ (اردو) پاسنگ دیکھو (پارسنج)

پارسه | اصطلاح - بقول برهان بروزن پارچه بمعنی گدائی صاحب سروری گوید که بجای الف پرسه هم گویند صاحبان جهانگیری و رشیدی ذکر این کرده اند صاحب ناصری صراحت میدهد که گردش و گدائی درویشان در بازارها و درخانهای شهر - و آرسته می فرماید که اهل لغت این را بمعنی گدائی مطلق نوشته اند و نزد اهل ایران گدائی هنگامه گیرانست خصوصاً و آن چنانست که این جماعه درعین گرمی هنگامه دست از کار برداشته بدرویزه پردازند چنانکه صاحب دستور العمل سیر صفاهان آورده (فقره) هرگاه آن ملائم حرکات خود متوجه پارسه گشته بغمزه جانگداز از دلها دریوزه آرام و قرار نماید نقد جان نیز در خطر است" بهار نقل نگارو ارسته و خان آرزو در سراج ذکر این و تخفیش کرده مولف عرض کند که مرکب است از همان پارس که ماخذ پارسا است با های هتوز بمعنی منسوب به نگهبانی نفس و مجازاً برای گدائی مستعمل - اسم جامد فارسی زبان (اردو) گدائی بقول آصفیه - فارسی - اسم مونث - فقیری - بهیک مانگنا - حاجت خواهی -

پارسی | استعمال - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (پارسیان) آتش پرستان را گویند مولف عرض کند که جمع پارسی و پارسی مرکب از پارس و یای نسبت یعنی منسوب به پارس (۱) باشندهٔ پارس و کنایه از آتش پرست که بعالم جاهلیت آتش را پرستیدن خاصه ایشان بوده و (۲) زبان فارس (حافظ ۲)

خوبان پارسی گو بخشندگان عمر اند ؎ ساقی بده
بشارت پیران پارسا را ؎ (اُردو) پارسی
(۱) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ گبر۔ آتش
پرست۔ اس کی جمع بھی بقاعدہ اُردو پارسی
ہے (۲) مونث۔ فارسی زبان۔

(الف) پارش اصطلاح۔ الف۔ بقول انند
(ب) پارشک بحوالۂ فرہنگ فرنگ بسکون
رای مہملہ وشین معجمہ بمعنی یزدہ پلنگ وب بقولش
بہ رای زدہ وشین مفتوحہ وسکون کاف تازی
(۱) معزز و موقر و (۲) دلیر و شجاع و (۳) بمعنی
حاسد ہم **مولف** عرض کند کہ الف مبدل پارس
کہ بہ سین مہملہ گذشت ہمچون کستی و کشتی و (ب) بہ کاف
تعظیم چنانکہ مانک و بانک مجاز آن بہ معنی دوم
و معنی اول مجاز مجاز و لیکن برای معنی سوم کاف
تحقیر گیریم کہ حاسد ہم دلیر و لیل است (اُردو)
(الف) دیکھو پارس (ب) (۱) معزز۔ موقر۔
عزتمند۔ صاحب عزت (۲) دلیر شجاع (۳)
حاسد۔ حسد کرنے والا۔

پارکاب اصطلاح۔ بقول انند و موید
بمعنی پادرکاب **مولف** عرض کند کہ مخفف
پابرکاب و پادرکاب است دیگر ہیچ و
صراحت این در ملحقات می آید (اُردو)
دیکھو پابرکاب و پادرکاب یہ اسکا مخفف ہے

پارکاب برداشتن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر بمعنی سواری کردن صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بر اسپ سوار
شدن **مولف** عرض کند کہ مخفف (برداشتن
پابرکاب) است موافق قیاس (اُردو)
پابرکاب ہونا۔ گھوڑے پر سوار ہونا۔
سواری کرنا۔

پارکابی اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی مقدار
قلیل صاحب انند بحوالۂ غیاث ہمزبانش
گوید کہ پا بمعنی ذلیل و خوار و زبون است
و رکابی طبقہ خورد **مولف** عرض کند کہ از

تعریف ماخذ برنخورده ازینجاست که بسوی رکابی وطبقچه خورورفت معنی لفظی این پای بردن برکاب (حاصل بالمصدر) وازینکه پابرکاب بردن درآنی ودقیقه می شود فارسیان کنایتًا این را بمعنی مقدار قلیل استعمال کردند دیگر هیچ معاصرین عجم ماخذ بیان کرده نه را پسند کنند که موافق ذوق زبان شان است (اُردو) قلیل مقدار - موئنث -

پارگین اصطلاح - بهار (مطبوعهٔ نولکشور) ذکر این کرده ازمعنی ساکت و برنقل سند ظهوری اکتفا می کند ودرنسخهٔ دیگرش بکاف فارسی بمعنی ناوان وجائے که آب غسالہ وآب گنده جمع شود (ے) تشنه گرمیری مبین درپارگین ؛ راه میدانی بسوی کوثر آی ؛ مولف عرض کند که همان پارگین است که می آید ودر شعر ظهوری هم استعمال همان پارگین به کاف فارسی است صراحت کامل بجایش کنیم درینجا همین قدر کافی است که اگر سند استعمال به کاف عربی بدست آید این را مبدل آن دانیم چنانکه کند - کند (اُردو) دیکهو پارگین -

پارگی اصطلاح - بقول برهان وسروری بسکون ثالث وکاف فارسی به تحتانی رسیده (۱) قحبگی را گویند صاحب ناصری ذکر این بحوالهٔ برهان کرده گوید که نیافتیم صاحب جامع ذکر این کرده میفرماید که (۲) حیل وحیله گر واز معنی اول ساکت صاحب موید متفق با برهان مولف عرض کند که مبدل پارگی که بموحده بجایش گذشت چنانکه اسب واسپ ومعنی دوم این مجاز معنی اول (اُردو) (۱) قحبگی - موئنث - دیکهو پارگی کا نمبر (۳) (۲) حیله باز بقول آصفیه مکار - فریبی - وغاباز متفنی

پارگین اصطلاح - بقول برهان باکاف فارسی بروزن آستین (۱) گوی را گویند که آبهای کثیف وچرگین همچو زیر آب حمام ومطبخ وامثال

آن بدانجا رود و (۲) آب گندہ و بدبوی را نیز گفتہ اند و معرب آن فارقین است صاحبان جہانگیری و ناصری و جامع بر ذکر معنی اول قانع (حکیم سنائی ؎) گرچہ سوی صورتیان گاہ شکل پ زیر تک خامہ چو دین است دین پ نیک در است که داند خرد پ چشمۂ حیوان زنم پارگین پ (کمال اسمٰعیل ؎) گر با تو دشمن تو زند لاف ہمسری پ باشد حدیث چشمۂ حیوان و پارگین پ صاحب موید بذکر ہر دو معنی بحوالۂ فتنیہ می فرماید که چیزی است که بچون حوض بزرگ است و در زمستان آب در وی جمع کنند و اکثر در ولایت ماوراء النہر یافتہ میشود خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و قول برہان گوید که خطاست و صحیح به بای موحده است یعنی نجاست آلود چنانکه گذشت **مولف** عرض کند که محققین اہل زبان بر معنی اول قناعت کرده اند و بمعنی مقابل پارگین بموحده باشد چنانکه تب و تپ و ذکر معنی دوم غیر از برہان کسی نکرد ولیکن آنہم موافق قیاس است اگر در کلام کمال اسمٰعیل عطف پارگین بر حیوان گیرند معنی دوم حاصل می شود و اگر بر (چشمۂ حیوان) عطف قرار دہیم معنی اول معلوم می شود که ہمین یک شعر که در عطف دو پہلو دارد بر ہان را بر معنی دوم رجوع کرد و از انکه (پارگین) بموحده اصل است و معنی دوم این زبان یافتہ نمیشود ضرورتی ندارد که در اینجا قائمش کنیم - سکوت دیگر محققین ہم متقاضی این است (اردو) (۱) دیکھو پارگین کے دوسرے معنے (۲) گندہ پانی - مذکر -

پارلمنت بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ چار جلسہ یا مجلس ارکین سلطنت صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم این را (پارلمنتو) نوشتہ **مولف** عرض کند که مفرس است از لغت انگلیسی زبان به تبدیل تای ہندی به فوقانی دیگر ہیچ (اردو) پارلیمنٹ

بقول آصفیہ - انگلش - اسم مونث - موجدین قانون - قانون بنانے والوں کی جماعت
تجویزان قانون - اراکین ملک وملت ومختاران رعایا کی مجلس - مجلس وزراوامرا - پابعالی

(الف) **پارنج** اصطلاح - بقول برہان بروزن آرنج زری باشد کہ بر شاعران و مطربان وامثال ایشان دہند تا در جشن وبیہمانی حاضر شوند وزری را نیز گویند کہ باجرت قاصدان دہند - صاحب جہانگیری برمعنی اوّل الذکر قانع (نظامی ۵) معنی را کہ پارنجی بدادی ؛ بہر دستان کم از گنجی مدادی صاحب سروری (بذکر معنی اوّل بحوالۂ فرہنگ) گوید کہ بخاطر این ضعیف میرسد کہ آن زر کہ بشعرا دہند کہ بجائی فرستند مثل قاصد و پیک و امثال ایشان را نیز پارنج توان گفت صاحب رشیدی گوید کہ بقول سامانی مطلق (پامزد) است وتخصیص ندارد وصاحبان ناصری وجامع برہان متفق - بہار گوید کہ انچہ عوض محنت پای بکسی دہند مقابل (دست رنج) واطلاق آن بر مطلق اجرت حتی کہ بر انعام مطربان وصلۂ شاعران مجاز است وبالفظ دادن وکشیدن مستعمل (میر خسرو ۵)
گر افشانم ہزاران کان وگنجت ؛ نباشد نیم مزد پای رنجت ؛ صاحب بحر نقلش کردہ - خان آرزو در سراج متفق اللفظ با ناصری مولف عرض کند کہ ما ہم تخصیص را نمی پسندیم وبا تعمیم اتفاق داریم (پای رنج) مزید علیہ این است وہر دو یکی است و.....

(ب) **پارنج دادن** ہر دو بمعنی واحد

(ج) **پارنج کشیدن** است کہ مخفف (پارنج پیش کشیدن) است وبہ نسبت (ب) معزز (نظامی ۵) بفرمود تا شہ رقیبان گنج ؛ کشند از پی میہمان پای رنج ؛

(اُردو) (اسم) وہ روپیہ یا معاوضہ جو قدم

جو مہمان وغیرہ کو دیا جاے - تذکر (ب وج)
پارنج دینا - پارنج پیش کرنا -

پارنجن اصطلاح - بقول برہان بروزن آگندن میل طلائی باشد کہ در پای کنند و آنرا بعربی خلخال گویند صاحب جہانگیری با (پابرنجن) این را مرادفش گوید و (پاورنجن) ہم بہمین معنی می آید صاحبان رشیدی و سروری و بحر ہم ذکر این کردہ اند - خان آرزو در سراج می فرماید کہ (ابرنجن) اصل است و (پارنجن) متغیر آن یا برعکس - مولف عرض کند کہ ما حقیقت این بر (ابرنجن) بیان کردہ ایم آن عام است برای دست و پا و این مخصوص برای پا و ظاہر است این مخفف (پابرنجن) بحذف موحدہ و یا ہم خالی از خصوصیت بالطا ہم نباشد (اردو) پازیب - تذکر دیکھو پابرنجن

پارندگی اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح رای ہملہ و کسر کاف فارسی بمعنی (۱) ظرافت و (۲) ناملائم و ناگوار و (۳) باران و (۴) شبنم - دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و مولف عرض کند کہ این مبدل (بارندگی) است کہ بہ موحدہ گذشت و آن حاصل بالمصدر باریدن چنانکہ تب و تپ و کنایہ از معنی سوم و ہمین اصل است و معنی چہارم مجاز آن و برای معنی اول و دوم طالب سند می باشیم کہ موافق قیاس نیست و معاصرین عجم ہم برزبان ندارند (اردو) (۱) ظرافت دل لگی - موقوف (۲) ناملائم - ناگوار (۳) دیکھو باران (۴) شبنم - دیکھو اپشک -

پارو اصطلاح - بقول برہان باواو مجہول بروزن جادو (۱) پیرہ زال و زن (۲) پیرو (۳) بیل ماندی از چوب کہ بدان برف بر و بند صاحب جہانگیری شبہ کرد معنی اول بصراحت معنی دوم میفرماید

که سرگین اسپ و امثال آن را هم بدان
گفتند صاحب سروری بر ذکر معنی دوم
قانع و معنی اوّل را ترک فرموده صاحب
ناصری با صاحب جهانگیری متّفق و صاحب
رشیدی بذکر معنی اوّل گوید که (۳) بلوکیست
از بلوکات قزوین و بقول بهار معنی (۴)
چوبی که بدان پای اسپ از کاه پاک کنند
از عالم جاروب صاحبان بحر و دارسته
همزبانش صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین
شاه قاچار (۵) چوبی را گفته که بدان کشتی
می رانند - خان آرزو در سراج متّفق با برهان
در هر دو معنی و صاحب جامع بذکر هر دو معنی
با برهان اتّفاق دارد و در معنی دوم بر سبیل
مانند چوبی معروف) قانع مولّف عرض کند
که به تحقیق ما (پاروب) اصل است اسم
مفعول ترکیبی بمعنی روبیده شده از پا و
کنایه باشد با پیرزال که معنی اوّل است

و اسم فاعل ترکیبی بمعنی دوم و چهارم و پنجم - و
نسبت معنی سوم عرض می شود که طرز بیان
رشیدی این معنی را متعلّق باین کرده و نظر بسبکو
همه محقّقین اهل زبان تسامحش خیال می کنیم
که مقصودش از (پارارو) است - مخفی مباد که
ذکر معنی چهارم وارسته کرده و صاحبان بهار
عجم و بحر نقلش برداشته اند اگرچه موافق قیاس
می نماید ولیکن سند استعمال پیش نشد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند بدون سند تسلیمش نه کنیم
و بمعنی پنجم فارسی جدید معاصرین عجم دانیم و
و موافق قیاس است که این چوب از
پای خود آب را می روبد و کشتی را می راند
(اُردو) (۱) بڈھی عورت - مونّث (۲) دیکھو
پاچلہ (۳) قزوین کا ایک شہر (۴ دیکھو پارارو)
(۴) وہ مختصر سی لکڑی جس سے گھوڑے
کے سمون کو کچرے کوڑے سے صاف کرین
مونّث (۵) دیکھو بیل کے دوسرے معنے -

پاروا بقول رشیدی (۱) بمعنی زن پیرو (۲) بلوکیست از قزوین مولّف عرض کند که دیگر همه محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر سند استعمال معنی اوّل پیش شود این را مزید علیه (بارو) دانیم به معنی اوّل ونسبت معنی دوم وهم برای معنی اوّل خیال ما این است که رشیدی (پاراو) را (پاروا) نوشته که بهمین هر دو معنی گذشت واگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که قلب بعض باشد (اُردو) دیکھو پاراو کے پہلے اور دوسرے معنے۔

پاروا بمعنی پاروا است که (۱) زن پیرو (۲) میل چوبین باشد صاحب جهانگیری همزبانش وصاحب رشیدی این را مرادف پاروگفته که بجایش گذشت بمعنی میل چوبین که برف بدان روبند وبقول بعض (۳) چیزی که دسته دراز دارد که روبنده بپا ایستاده جاروب مطلق جاروب نیست چنانکه بعضی گمان برده اند۔ صاحب سروری برمعنی دوم قانع بصراحتی که صاحب رشیدی کرد وصاحب ناصری همزبان برهان وبصراحت معنی دوم گوید که بدان برف و سرگین پاک کنند۔ وارسته گوید که (۴) چوبی که بدان پای اسپ پاک کنند بهار همزبانش صاحب بحر همزبان بهار وصاحب موید برمعنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل ودوم کرده همزبان ناصری **مولّف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزی که روبنده است پاراو بپا وکنایه باشد و

این اصل است و پارو کہ بدون موحدہ گذشت مخفف این و ہر چہار معانی بالا موافق قیاس و صراحت بر (پارو) ہم گذشت

(اُردو) (۱) بڈھی عورت - مونث (۲) لکڑی کا ڈنڈا - مذکر - جس سے برف اور میلا صاف کرتے ہین (۳) وہ جھاڑو جس کو ایک لکڑی کا دستہ ہوتا ہے جس سے کھڑے ہو کر جھاڑو دیتے ہین - مونث (۴) وہ لکڑی جس سے گھوڑن کے سمون کا میل اور کچرا پاک و صاف کرین - مونث -

پاروت اصطلاح - بقول رشیدی بمعنی (۱) زن پیر (۲) نام بلوکیست از بلوکات قزوین صاحب جامع بذکر معنی اوّل گوید (۳) بمعنی بیل مانند چوبی ہم **مولّف** عرض کند کہ خیال ما این است کہ ہمان پاروب را کہ بموحدۂ آخر گذشت کاتبین تصحیفاً بہ فوقانی تحریر نوشتہ اند یا باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است توانیم گفت کہ مبدّل پاروب باشد چنانکہ تبکوب و تبکوت و تخصیص معانی بالا ہیچ تعجب خیز نیست کہ از بعض تبدیلات ہمین گونہ عمل بنظر آمدہ (اُردو) (۱) دیکھو پاروب کے پہلے معنے (۲) دیکھو پارو کے تیسرے معنے (۳) دیکھو پاروب کے دوسرے معنے -

پارودن بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ غلّہ را در ہوا افشاندن **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان عموماً و محققین مصادر فرس خصوصاً ذکر این نکردہ اند اگر سند استعمال این بدست آید توانیم قیاس کرد کہ اسم این مصدر پارو است کہ بمعنی بیل مانندی از چوب گذشت کہ بدان برف برو بند و آن چوبی است کہ سرش پہن باشد و مشابہ این آلۂ دیگر ہم کہ در پہنائی سرش سوراخ ہا و مزارعین آن را بدست گیرند و بوسیلۂ سرپہنش غلّہ را در ہوا بردارند خس و خاشاکش از

سورا خہامی ریزد و غلّۂ خالص دران باقی
می ماند کہ آنرا در انبار خالصہ می اندازند
و پس ازان ہمین کار کنند و لیکن فارسیان
این را پارو نہ گفتہ اند بلکہ پاتینی نام کردہ اند
چنانکہ گذشت یکی از معاصرین عجم کہ طہرانی است
تصدیق این مصدر می کند و می فرماید کہ پارودن
مرکّب است از پارو ب و علامت مصدر دن
اصل این مصدر (پارو بیدن) بود بمعنی رو بیدن
غلّہ از پای ستوران کہ عادت کاشتکاران است
کہ خوشہ ہای غلّہ را بر زمین فرش کنند و رمۂ گاو انرا
بالای آن بدفعات می رانند تا از لگد کوب
شان دانہ از خوشہ ہا جدا شود و سوقیان ہمین
را بہ تخفیف موحّدہ و تحتانی پارودن ہم گویند
و ہمین است زبان و اصطلاح زبان و ہرگاہ
آن غلّہ را بالپاتینی بر دارند و در ہوا از خس و خاشاک
پاک کنند این را ہم بمجاز پارودن میگویند (اُردو)
غلّہ کو پتنی کے ذریعہ سے ہوا مین کچرے
سے پاک کرنا۔

پارو زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ
قاچار کشتی را روان کردن **مولّف**
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ پارو
بمعنی چوبی گذشت کہ بدان کشتی می رانند
(اُردو) ناو چلانا۔

پارولہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بضمّ رای مہملہ و فتح لام
و سکون ہای ہوّز بمعنی تراشہ و لاف زن
و خود فروش و بذلہ باز و نقّال **مولّف** عرض
کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگری
از محقّقین فارسی زبان ذکر این نکرد اگر سند
استعمال بدست آید اسم جامد فارسی زبان و نیم
دیگر ہیچ (اُردو) مسخرہ۔ دیکھو الواط۔

پارہ بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و وارستہ بروزن

چارہ (۱) مصروفست کہ در مقابل درست باشد و بعربی قطعہ خوانند بہار بر قدری از چیزی قانع و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ قطعہ از چیزی است مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و پارہ کہ بہمین گذشت مخفف این (اردو) پارہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ ٹکڑا۔ ریزہ۔ (۲) پارہ۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ناصری و ارستہ و بہار و سراج بمعنی گرز آہنین (مسعود سعد سلمان ؎) بری را کوفتہ پارہ دل را دوختہ روئین ؎ سری را خارہ خس بالین تنی را خاک و خون بستر ؎ مولف عرض کند کہ این را ہم اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) آہنی گرز۔ صاحب آصفیہ لئے گرز پر فرمایا ہے فارسی۔ اسم مذکر ایک ہتیار کا نام جو سر پر مارا جاتا اور اوپر سے موٹا ہوتا ہے۔ (۳) پارہ۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و بہار بمعنی رشوت (عنصری ؎) ہر انجا کہ پارہ شد از در درون ؎ شود استواری ز روزن برون ؎ (سوزنی ؎) قاضی دعوی مرا نشنود ؎ تا نبرم سوی زنش پارہ کیر ؎ (مولوی معنوی ؎) مکن ای دوست زجور این دلم آزردہ مکن ؎ جان پی پارہ بگیرو جگرم پارہ مکن ؎ وارستہ گوید کہ (پارہ خوار) بمعنی رشوت خوار می آید۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ معنی سوم و چارم نزدیک بہم مولف عرض کند کہ تحفہ چیزی دیگر است و رشوت چیز دیگر فارسیان این را پارہ از ان گفتند کہ قدری می آید از مقدار مقصود یعنی کاری و پولی کہ متعلق از مقدمہ باشد گویا پارۂ آن را بہ حاکم می دہند برای کامیابی خود

ہمین است وجہ تسمیۂ این کہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند و بارہ بہ موحدہ ہم گذشت کہ مبدل این است چنانکہ تپ وتب (اُردو) رشوت - مونث - دیکھو بارہ کا نمبر ۱۳-

(۴) پارہ - بقول برہان وسروری وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج بمعنی تحفہ وتبرک (ناصرخسرو ؎) بہ ازنیکوسخن چیزی نیابی ؛ کہ زی دانا بری بررسم پارہ ؛ مولف عرض کند کہ بلحاظ مقداری قلیل کہ اکثر برای تحفہ می باشد فارسیان این را بدین اسم موسوم کردند (اُردو) تحفہ - دیکھو ارسال -

(۵) پارہ - بقول برہان وسروری وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج نوعی ازحلوا باشد کہ بشکر پارہ مشہور است (ناصرخسرو ؎) پندی بمزہ چوقند بشنو ؛ بی عیب چو پارۂ سمرقند ؛ مولف عرض کند اسم جامد فارسی زبان ومجاز معنی اوّل است یعنی پارۂ از شکر (اُردو) شکر پارہ بقول آصفیہ (اُردو) اسم مذکر - ایک قسم کی مٹھائی جو بہ شکل مربع پارہ پارہ ہوتی ہے - شکر برگ - شکر پرہ - فارسی مین صرف پارہ بہی کہتے ہین (بحر ؎) واہ کیا یار کے ہونٹون کی مین تعریف کروں ؛ جان پیاری نہین جس سے وہ شکر پارے ہین ؛

(۶) پارہ - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج بمعنی پریدن وپرواز کردن (حکیم سنائی درصفت اسپ ؎) گربہ پرّدبہ پرہمای بود ؛ پارۂ او بدست وپای بود ؛ مولف عرض کند کہ طرز بیان محققین بالاغوب ہنیست مقصود شان از پرواز است وپارہ بدنیمعنی اسم جامد فارسی زبان وہمین است اسم مصدر پاریدن کہ می آید بحذف ہای ہوّز (اُردو) پرواز - دیکھو پار کے چوتھے معنے -

(۷) پارہ - بقول برہان و ناصری جزو را نیز گویند چنانکہ سی جزو قرآن را سی پارہ گویند (مولوی معنوی ؎) سی پارہ بکفت در چلّہ شدی ؛ سی پارہ منم ترک چلہ کن ؛ (ولہ ؎) آن قبلۂ مشتاقان دیران نشود ہرگز ؛ وان مصحف خاموشان سی پارہ نخواہد شد ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ بعد نوشتن معنی قطعہ بمعنی جزو نیز سہو است مولّف عرض کند کہ در پارۂ چینی و جزو کتابی فرق بیّن است خان آرزو غور نکرد موافق قیاس و مجاز معنی اوّل باشد (اُردو) پارہ بقول آصفیہ - جُز - حصّہ - مذکّر -

(۸) پارہ - بقول برہان نادوشیزہ را ہم گویند کہ دختری بکارت باشد - خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ اغلب کہ بدنیمعنی مجاز باشد مولّف عرض کند کہ استعمال این بدنیمعنی بدون ترکیب از نظر ما نگذشت و بدنیمعنی (خام پارہ) تواں گفت کہ معاصرین عجم دختری را گویند کہ قبل از بلوغ بکارتش زائل شدہ باشد پس نادوشیزہ و بی بکارت را پارہ گفتن اگرچہ موافق قیاس است ولیکن محتاج سند باشد کہ محقّقین اہل زبان ازین ساکت اند و برای قول برہان غیر از سند (خام پارہ) کہ زبان سوقیان است سندی دیگر بدست نیامدہ (اُردو) وہ لڑکی جس کی بکارت زائل ہوگئی ہو - مونّث -

(۹) پارہ - بقول برہان بمعنی زادہ ہم چنانکہ گویند (مخدوم پارہ) یعنی مخدوم زادہ - صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ گوید کہ ما این را در فرہنگ ہا نیافتیم - خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ اغلب کہ بمجاز باشد چنانکہ مہ پارہ مولّف عرض کند کہ (مخدوم پارہ) کنایہ باشد و استعمال این ہم بدون ترکیب نیاید و (مہ پارہ) متعلّق بدنیمعنی نباشد بلکہ

متعلق بمعنی اوّل است فتامّل (اُردو) لڑکا - مذکّر -

(۱۰) پارہ - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری بزبان رومی زرمی است کہ درہمان ولایت رائج صاحب سروری گوید کہ قسمی از درم است در بلاد روم و بقول ناصری باندک مایہ بہا (فصول ے) اکثر پسران شہر بغداد ؛ کانند نہان و آشکارہ ؛ کونیکہ ازان درست تر نمیست ؛ باشد بدو پارہ یا سہ پارہ ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ لغت رومی است **مولّف** عرض کند کہ فارسیان این لغت رومی را ہم برزبان دارند وہمین سکہ در بغداد رائج است وکم کم در ایران ہم چنانکہ معاصرین عجم گویند (اُردو) پارہ ایک رومی سکّہ کا نام ہے جو مثل درم کے کم قیمت ہے جیسے ہندمین دوانّی اور چوانّی - مذکّر -

(۱۱) پارہ - بقول برہان وجہانگیری وسراج بہندی سیماب راگویند **مولّف** عرض کند کہ چون فارسیان استعمال این بطور تفریس نمی کنند ضرورت بیان این نداشت ولیکن بعضی از معاصرین عجم گویند کہ در لغات ہندی بالف آخر است وفارسیان بہای ہوّز آخرہ برزبان دارند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اُردو) پارہ - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مذکّر - دہات کا نام - زبیق - سیماب -

پارۂ آرد اصطلاح - بقول برہان باہمزہ بالف کشیدہ وبہ وال بی نقطۂ زدہ آش آردی است کہ باوماج شہرت دارد	وآنرا بقدر گندمی از خمیر سازند وپزند صاحبان سروری ورشیدی وناصری ہم ذکر این کردہ - خان آرزو در سراج

گوید که صاحب رشیدی که این را مخصوص به فقرا کرده بیجاست مولّف عرض کند که صاحب موید هم برای تائید فضلاء صراحت این تخصیص کند و معنی ترکیبی این موافق قیاس و کنایه باشد (اُردو) دیکھو اوماج -

پارۂ تن اصطلاح - بقول وارسته (۱) خویش و نزدیک که حکم پاره تن دارد (۲) جزو تن (مخلص کاشی ؎) نایدلکار پارۂ تن روز احتیاج ؎ کی شانه یاد طرّۂ شمشاد می کند ؎ (میر نجات ؎) در جهان هر که هست دشمن تست ؎ غیر کونت که پارۂ تن تست ؎ صاحبان بهار عجم و بحر هم زبان وارسته و صاحب اند نقل نگار بهار مولّف عرض کند که معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجازش بر سبیل کنایه (اُردو) (۱) قرابت دار (۲) بدن کا ایک حصّه جزو بدن - مذکّر -

پارۂ جا اصطلاح - بقول رهنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی بعض مقامات و بعض مساکن مولّف عرض کند که بمعنی حقیقی است و موافق قیاس (اُردو) بعض مقامات - مذکّر -

پاره خوار اصطلاح - بقول بحر و بهار دانند بمعنی رشوت خوار مولّف عرض کند که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (مفید ملخی ؎) ایرت که بشب خیزی او آدم نیست ؎ وز کبر بهیکس سر او خم نیست ؎ بی قطعه کس نظر نسازد با کس ؎ چون ایر تو پاره خوار در عالم نیست ؎ (اُردو) رشوت خوار -

پاره دادن استعمال - بقول بحر بمعنی رشوت دادن مولّف عرض کند که موافق قیاس و متعلّق بمعنی سوم پاره که گذشت بمعنی حقیقی (اُردو) رشوت دینا -

پارہ دوز اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) آنکہ جامہ ہای کہنہ و دریدہ را دوزد و (۲) بمعنی خیمہ دوز مولف عرض کند کہ معنی اول حقیقی و موافق قیاس و معنی دوم مجاز آن (اسم فاعل ترکیبی) (اُردو) (۱) وہ شخص جو پہٹے پرانے کپڑوں کو پیوند لگائے (۲) خیمہ دوز - مذکر - ڈیرا بنانے والا -

پارۂ زرد اصطلاح - بقول برہان بفتح زای نقطہ دار و سکون راء و دال بی نقطہ پارچۂ زردی باشد کہ یہود ان برای امتیاز بر دوش جامہ دوزند و آنرا بعربی غیار و غیارہ خوانند - صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ این را بعربی عسلی گویند صاحب سروری ہم این را آورده (خاقانی ؎) گردون یہود یانہ بکتف کبود خویش ؎ آن زرد پارہ بین کہ چہ عمد ابر افگند ؎ صاحب ناصری ہمزبانش - خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی مجازی است کہ شہرت گرفتہ مولف عرض کند کہ مقصودش چنین نباشد کہ نظر بمعنی حقیقیش استعارہ ایست (اُردو) وہ زرد کپڑا جس کو یہودی اپنے امتیاز کے لئے لباس کے کندھے پر لگایا کرتے ہیں - مذکر -

پارہ کار اصطلاح - بقول برہان با کاف بروزن لالہ زار شوخ و شنگ را گویند صاحب جہانگیری در ملحقات میفرماید کہ کنایہ از ماہ روی دانا و چست و چالاک (شیخ نظامی ؎) چو شاپور آمد اندر چارۂ کار ؎ دلم را پارہ کرد آن پارۂ کار ؎ صاحب ناصری میفرماید کہ برہان در وزن لفظ خطا کردہ و ہمان سند نظامی پیش کردہ کہ بالا مذکور شد صاحب رشیدی ہم با ضافت ہای ہوز نوشتہ صاحب انند نقل نگار ناصری و صاحب جامع متفق با برہان در وزن لفظ - خان آرزو در سراج بذکر این بروزن لالہ راز گوید کہ بمعنی

معشوقی کہ دل را پارہ پارہ سازد و فرماید
کہ این مجاز است **مولف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است یعنی معشوقی کہ پارہ
پارہ کردن دل کار او ست و بقاعدۂ فارسی
ہمان وزن لالہ زار صحیح است اگر نظامی
استعمال این با ضافت ہای ہموز کردہ تصرف
او ست در لغت حیف است از ناصری
کہ از قواعد زبان خود خبر نداشت و باعتماد
استعمال نظامی اعتراض بر برہان کرد
(اُردو) معشوق - مذکر۔

پارہ کردن استعمال - یعنی چاک کردن
است و حصہ حصہ کردن ہم (ظہوری ۹) (۲۷۲۲)
چون چنار از جلوۂ شمشاد قدش سرو را
در گریبان پارہ کردن دستیاری می رسد
(اُردو) پارہ پارہ کرنا - چاک کرنا ٹکڑے کرنا

پارۂ کمترک اصطلاح - بقول بہار بمعنی
قدری کمتر و این مبالغہ در مقدار قلیل است
(میر یحیی شیرازی ۹) کو امتلای غصہ مکش
اہل حرص را ؛ پابست پارۂ غم زر کمترک
خورد ؛ صاحبان بحر و اند ہمزبانش **مولف** گوید
کہ موافق قیاس است (اُردو) بہت چھوٹا
حصہ - ٹکڑا - قدر قلیل -

پاریاب اصطلاح - بقول برہان بروزن
فاریاب (۱) زراعتی کہ با آب رود خانہ و امثال
آن مزروع شود و صاحب جہانگیری گوید کہ
(پاریاو) ہم گویند و فاریاب و قاریاو ہم
صاحب سروری میفرماید کہ فاریاب معرب این
صاحبان رشیدی و موید ہم ذکر این کردہ اند
کہ صند دیہی باشد - خان آرزو در سراج بذکر
معنی اول گوید کہ (۲) نام دو شہر ہم اول
نزدیک بلخ و دیگر در اقصای ترکستان و
اشارۂ این بر پاراو ہم گذشت **مولف**
عرض کند کہ ظاہرا اصل این باریاب بہای
موحدہ یافتہ می شود و بمعنی حاصل کنندۂ ثمر

وزراعتی که با آب رود خانه وامثال آن سیراب
شود شاداب می شود وحاصلش بهتر وزیاده تر
دیمی است واین مبدل آن به تبدیل موحده
بابای فارسی وپارآو که گذشت مخفف ومبدل
این که تحتانی حذف شد وموحده بدل شد
به واو چنانکه آب وآو بمعنی دوم مجازش
که زراعت. این هر دو شهر تمام تر پاریاب
باشد که موسوم شد به همین اسم (اردو)
دیکهو پاراب -

پاریاو اصطلاح - بقول صاحبان برهان
وسروری وناصری وجهانگیری ورشیدی
وسراج مرادف پاریاب مولف عرض کند
که مبدلش همچون آب وآو دیگر هیچ (اردو)
دیکهو پاریاب -

پاریدن بقول برهان بروزن خاریدن
بمعنی پرواز کردن صاحب ناصری همزبانش
صاحب بحر که محقق مصادر است می فرماید
که بمعنی پریدن وپرواز کردن است (سالم التصریف
که غیر از ماضی ومستقبل واسم مفعول نیاید
مولف عرض کند که اسم مصدر این همان
پار که بمعنی پرواز گذشت وپریدن که می
آید مخفف این (اردو) اڑنا - پرواز کرنا -

پارسیس اصطلاح - بقول رهنما بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار مرادف
پیرس - دارالسلطنت فرانس مولف
عرض کند که مفرس پیارس باشد به قلب
بعض دیگر هیچ (اردو) پیرس - ملک فرانس
کے دارالسلطنت کا نام - مذکر -

پارین اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بکسر رای مهمله (۱) سالگذشته
مولف عرض کند که معنی لفظی این (۲)
منسوب به سال گذشته ومجازاً بمعنی کهنه
ومزید علیه این پارینه که می آید برای معنی
اول طالب سند می باشیم که استعمالش از

نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و معنی دوم موافق قیاس که یاونون نسبت بر لفظ پار زیادہ کردہ اند (اُردو) (۱) دیکھو پار کے پہلے معنے (۲) پرانا۔ دیکھو پارینہ۔

پارینہ اصطلاح۔ بقول سروری انچہ منسوب باشد بسال گذشتہ (سعدی ؎) چند خرامی و تکبر کنی ۔ دولت پارینہ تصور کنی ۔ صاحب انند گوید کہ بمعنی کہنہ و چیزی کہ سال تمام بر وگذشتہ (سعدی ع) کہ تقویم پارینہ نماید بکار ۔ **مولف** عرض کند کہ ہای ہوز در آخر این زائد باشد و یا و نون نسبت بالفظ پار مرکب شدہ است معنی لفظی این ہمان کہ صاحب سروری ذکرش کرد و معنی بیان کردۂ صاحب انند صحیح است کہ کنایہ باشد واز ہر دو سند سعدی ہمین معنی پیدا است (اُردو) پُرانا۔

پاز بقول برہان بسکون زای نقطہ دار بمعنی (۱) بخشش و (۲) نازک ولطیف صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (پنجاہ و ششمی فقرۂ نامۂ سشت حی افرام) ذکر این فرمودہ مولف گوید کہ این فارسی قدیم و اسم جامد زندو پازند است وحالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اُردو) (۱) خالص (دیکھو ادمن) (۲) نازک۔ لطیف۔

(الف) پازاج اصطلاح (الف) بقول سروری (۱) **(ب) پاز اچ** وایہ باشد (منصور شیرازی ؎) بناز مادر ایام طفل بخت ترا ۔ بزرگ می کند اندر کنار چون پازاج ۔ و فرماید کہ در فرہنگ بمعنی (۲) قابلہ آوردہ کہ (نام ف)

و (ماماچه) نیز گویند (سوزنی ؎) گفتهٔ من
حلال زاده بطبع ؛ نبود مرخشوک را پازاج ؛
و فرموده که منصور شیرازی سهو کرده که بمعنی دایه
نظم کرده امّا بخاطر این بی بضاعت میرسد که
چون زآج زن زائیده باشد پازآج بمعنی
زنیکه خدمت او می کند پس دایه را نیز پازاج
توان گفت که او نیز تعهّد خدمت زن زائیده
می کند - صاحب موید این را به جیم عربی و فارسی
هر دو نوشته می فرماید که با جیم فارسی درست
تر است و اشارهٔ پاراج هم کند که به رای مهمله
گذشت و زای معجمه را صحیح داند و معنی این (دایه
ناف) گفته که مقصودش غیر از قابله نیست صاحب
برهان ذکر (الف) نکرد و بذکر (ب) از معنی اوّل
مرضعه مراد گیرد و ذکر معنی دوم هم - صاحب
جهانگیری بذکر (ب) ذکر معنی اوّل بحوالهٔ منصور
شیرازی کرده گوید که بعربی مرضعه خوانند و فرماید
که همانا منصوری درین سهو کرده و بذکر معنی دوم
می طراز د که قابله و مامناف و همین را
ماماچه هم مانند صاحب سراج بر (پاراج
به رای مهمله) ذکر هر دو معنی کرده و اعتراض
جهانگیری منسبت معنی دوم هم نقل کرده گوید
که خطای اوست مولّف عرض کند که (پا
راج) به موحّده و رای مهمله و جیم عربی گذشت
و ما خیال خود هم در انجا ظاهر کرده ایم و
(پازاج) به موحّده و زای هوّز و جیم فارسی
هم بجایش مذکور شد و ما در انجا اشاره
(ب) کرده ایم و (پاراج) به بای فارسی
و رای مهمله و جیم فارسی هم بجایش نوشته شد
که آنرا مبدّل (ب) گفته ایم و (ب) را
اصل قرار داده ایم و حق همین است که
این مرکّب است از پا بمعنی خودش و زآج
بمعنی زن نوزائیده و مبدّل آن زآج
به جیم عربی پس کسی که پیش پای زن نوزائیده
می نشیند همان قابله است و معنی اوّل

مجاز باشد که مرضعه را هم به همین یک اسم
خوانده اند صاحب جامع هم که محقق اهل
زبان است ذکر (ب) بهر دو معنی بالاکرده
غالب دهلوی در قاطع برهان ذکر (ب) کرده
نسبت معنی دوم بر برهان اعتراض می کند
وصاحب قاطع القاطع جواب ترکی به ترکی می دهد
و ما بحد یکه غور کردیم فضولی غالب است
و این اعتراضش پیدا کردهٔ او نیست بلکه
مال صاحب جهانگیری است که او هم مثل
غالب بر معنی دوم زبان اعتراض کشاده
و به تحقیق ما نظر بر صراحتی که صاحبان جامع
و سروری کرده اند هر دو معنی را درست می دانیم
و همین که معنی دوم اصل است و معنی اوّل
بمجاز که دایه هم بضمن رضاعت نومولود
خدمت زن نوزائیده می کند و هرگاه
محققین اهل زبان هر دو معنی را تسلیم کنند
غالب دهلوی را نمی رسد که دخل در منقولات
کند که من وجه معقول هم هست (اُردو)
(۱) قابله دیکھو بازاج (۲) انّا - بقول آصفیہ
اسم مونث - دودھ پلانے والی عورت - دایہ -

پازار اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ نوعی از کفش که مزارعان پوشند صاحب موید
برافزار و کفش قانع و تارک خصوصیت بیان کردهٔ
انند مولّف عرض کند که اصل این (پازار)
بود الف دوم حذف شده (پازار) شد مخفی
مباد که (ازارپا) بسه معنی گذشته که دران معنی
کفش و افزار داخل نیست اگرچه خلاف
قیاس نیست لیکن بدون سند استعمال این
را تسلیم نه کنیم که معاصرین عجم بر زبان
ندارند و دیگر محققین زباندان و اهل زبان
ازین ساکت ما تخصیص را نمی پسندیم (اُردو)
دیکھو پا افزار -

پازبا اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ زهر مهره را گویند مولّف عرض

کند اسم جامد فارسی قدیم یعنی زند و پازند باشد دیگر محققین ازین ساکت - معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو) زہر مہرہ (دیکھو با دہرہ)

پازتاری اصطلاح - بقول برہان باتای قرشت بروزن آبیاری بمعنی جزئی که در برابر کلی است و بازتاریان بمعنی جزئیات - صاحب ناصری هم ذکر این کرده گوید که این لغت از دساتیر است صاحب انند نقلش برداشته صاحب سفرنگ بشرح دهمی فقره (نامه شت ساسان نخست) این را به زای ششم عوض رای مهمله نوشته و استعمال جمع این هم کرده صراحت حروف هم کند **مولف** عرض می کند که هر دو محققین اول الذکر یا انیکه در کتابت غلط کردند که زای هوز را به رای مهمله نوشتند یا این مبدلش باشد چنانکه بزغ و برغ - بهرحال قیاس می خواهد که (پازتاز) اسم جامد فارسی قدیم باشد بمعنی جزو و بزیادت یای مصدری این لغت بمعنی جزئی مستعمل شد (اُردو) جزئی - کلی کی ضد - مونث - ناکامل - ناتمام - منطق مین وہ جسکا نفس مفہوم زیادہ چیزون پر صادق نہ آئے جیسے زید جزئی ہے انسان کا -

پازدن مصدر اصطلاحی - بقول بہار بمعنی بازی دادن (فطرتی ؎) جلوۂ آن ساق سیمین دل زقمری می برد ۔ قدر آن دربردن دل سرو را پامی زند ۔ و ترک کردن (صایب ؎) دست چون در کمر موج تہیدست زنم ۔ منکہ چون رشتہ مکرر بگہر پازدہ ام ۔ و ارستہ ذکر معنی دوم کردہ صاحب بحر ہمزبانش و صاحب انند نقل نگار بہار بہر دو معنی **مولف** عرض کند کہ از شعر اول ہم معنی دوم حاصل میشود مخفی مباد کہ در نسخۂ بہار مطبوعۂ سراجی دہلی بر معنی اول الذکر قناعت شدہ و مطبع نولکشور

معنی آخر الذکر ہم نوشتہ و نظر بہ معنی ترکیبی (۱)
بمعنی حقیقی زدن پا بر چیزی است (محمد سعید
اشرف ے) از تغافلہای پی در پی مگر بارش
کنم ؎ پا زنم چندان بجہت خود کہ بیدارش کنم ؎
و (۲) کنایہ باشد از ترک کردنش چنانکہ از کلام
صائب کہ بالا مذکور شد پیدا است (ولہ ے)
صد گل بنخار دارد و در قفا ہر زخم خار ؎ پای
زد بر دولت خود ہر کہ خار از پا کشید ؎ (اردو)
لات مارنا۔ بقول آصفیہ (۱) خفگی سے
ٹھوکر مارنا (۲) ترک کرنا (جرأت ے)
مواہون جس کے لئے مین ہزار حیف وہ
شوخ ؎ کبھی نہ لات بہی اگر مزار پر مارے ؎
(لااوری۔ از آصفیہ ے) مع قارون زمین
مین دہس گیا گنج زر قارون ؎ کسی نے
دولت دنیا پہ ایسی لات ماری تہی ؎

پازدہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بمعنی پائمال مولف عرض
کند کہ موافق قیاس است و متعلق بمعنی اوّل
(پازدن) اسم مفعولش (اردو) پائمال
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روندا ہوا۔ پامال۔

پازش اصطلاح۔ بقول برہان بکبر زای
ہوّز بروزن خواہش گیاہ و علف زیادتی
را از میان غلّہ زار کندن و دور افگندن
ہمچنانکہ پیرایش شاخہای زیادتی درخت
را بریدن صاحبان ناصری و انند ہم ذکر
ہمین معنی کردہ اند مولف عرض کند کہ این
حاصل بالمصدر (پازیدن) بود مبدّل
پاچیدن بمعنی بیان کردۂ محقّقین بالا یعنی
خس و شاک از بن پای غلّہ زار چیدن و
صاف و پاک کردنش۔ حالا مصدر (پازیدن)
بر زبان نیست و محقّقین مصادر آنرا ترک
کردہ اند و این حاصل بالمصدرش خبر میدہد
از وجود آن و اصلش پاچیدن مستعمل است
بدیگر معانی چنانکہ گذشت این است

حقیقت این لغت که معاصرین عجم تصدیقش میکنند (اُردو) دکن مین اس کو کلچائی کہتے ہین اور محاورۂ زبان مین (نلائی) بقول آصفیہ۔ اسم مونّث۔ کہیت نلانے کا کام۔ صفائی۔

پازگیر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ دُم مار واژدہا مولّف عرض کند که اگرچہ دیگر محققین این را ترک کردہ اند ولیکن معاصرین عجم تصدیق این می کنند که اصل این (از پاگیر) بود بحذف الف وقلب بعض پا گیر شد یعنی چیزی که کسی را از پا می اندازد و گیرد و قید کند دم مار واژدہا ست و این کنایہ باشد (اُردو) سانپ اور اژدہا کی دُم۔ مونّث۔

پازن اصطلاح۔ بقول برہان بروزن دادن (۱) بزکوہی را گویند۔ صاحب ناصری چہ خوش صراحت کردہ که بمعنی پازدن است و اصطلاحاً معنی بالا قرار یافت نیز فرماید که (۲) یعنی رقّاص که در ہند آنرا پاتر گویند مولّف عرض کند که اشارۂ این بر معنی دوم برون گذشت و این بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پای زننده و مطلقاً برای بُز که چون او را برای ذبح می گیرند پاہای خود زند و ہمین است عادت او وبخیالش علاج رستگاری و در بزان کوہی این عادت بیشتر است بحدّی پاہای خود می زنند که اکثر از دست گیرنده جدا و رہا می شوند از ینجاست که فارسیان این را بدین اسم موسوم کردند که کنایہ باشد و ماخذ معنی دوم ہم ہمین که چون رقّاص را از پرہایش گیرند پاہای خود می زند بدین امید که او را بگذارند (اُردو) (۱) بزکوہی۔ مذکّر۔ جنگلی بکرا (۲) پتنگا۔ بقول آصفیہ۔ مذکّر۔ پروانہ۔ پروار کیڑا۔ اسی کو دکن مین پاتر کہتے ہین۔

پازنامہ اصطلاح۔ بقول ناصری و انند ہمان

پاچ نامہ بمعنی لقب و قرین و ہمال گذشت
مولف عرض کند کہ صراحت ماخذش
ہمدرا نجا کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی
است کہ مبدل آنست چنانکہ پشک و
و پزشک (اردو) دیکھو پاچنامہ۔

پازند اصطلاح۔ صاحب برہان گوید کہ
بروزن پابند تفسیر زند باشد و زند کتاب
زردشت است و برعکس این ہم گفتہ اند
یعنی زند تفسیر پازند است بعضی دیگر گویند
کہ (زند و پازند) دو کتاب اند از تصنیفات
ابراہیم زردشت در آئین آتش پرستی و دیگری
گوید کہ ترجمہ کتاب زند است و بازای فارسی
ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ
(انوری ؎) حرف صوت از قضا بگزاندہ
مرحبا زند عبد اپازند ؛ صاحب سروری
بذکر معنی بالا صراحت مزید کند کہ زند و پازند
نام تفسیر کتاب ایستا باشد صاحب رشیدی
می فرماید کہ چیزی کہ بر آتش زنہ زنند تا ازان
آتش بر آید و معنی ترکیبی آنکہ ہمپائی و معاونت
با آتش زنہ در بر آوردن آتش کند و بدین
مناسبت شرح زند را گویند چہ احکام آتش
کہ در زند مکنون است باعانت آن شرح
ظاہری شود صاحب ناصری متفق با برہان
(حکیم ناصر خسرو ؎) ای خواندہ کتاب زند و
پازند ؛ زین خواندن زند تا کی و چند ؛ دل
پر ز فضول و زند بر لب ؛ ز ردشت چنین
نوشتہ در زند ؛ خان آرزو در سراج بذکر قول
برہان و رشیدی گوید کہ تحقیق این در آبستا
گذشت **مولف** عرض کند کہ اسم جامد
فارسی قدیم است کہ آن را زند و پازند
گویند (اردو) دیکھو آبستا جو بمعنی شرح زند
گزرا اور بعضوں نے خود پازند کو کتاب
کہا ہے جو ابراہیم زردشت کی مصنفہ ہے
دونوں حالت میں مونث۔

پازوپرمی اصطلاح - بقول جهانگیری نوعی از انگور - دیگر از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده - پاز بمعنی بغیش و نازک و لطیف بجایش گذشت و پرمی پر از شراب از انگور است که می آید **مولف** عرض کند که ازین مرکب هم کنایه از قسم خاص انگوری توان گرفت که شیره وار و لطیف باشد - موافق قیاس (اردو) انگوری ایک خاص قسم کو فارسیون نے پازوپرمی کہا ہے

پازوم اصطلاح - بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بضم زای هوز بمعنی طعام و غذا **مولف** عرض کند که دیگر همه محققین ازین ساکت - معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود تو انیم گفت که اسم جامد فارسی قدیم است یکی از معاصرین زردشت که دستورشان است این را لغت ژند و پاژند گوید که اعتبارش کنیم (اردو) غذا موثث

پازهر اصطلاح - بقول برهان بفتح زای هوز و سکون ها و رای قرشت معروف و اصل این پاوزهر بوده یعنی شونده زهر و پاو بمعنی شستن و پاکیزه کردن آمده واو حذف شده و معرب آن فادزهر است و آن را تریاق نیز گویند و بعربی جعر الذیب خوانند اگر با آب رازیانه تر بسایند و بگزندگی مار ملا کنند نافع باشد صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری و (ناصری بدیل پازهر) ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج اصل این را به دال مهمله عوض واو داند یعنی (پادزهر) که بجایش گذشت و قول برهان و جهانگیری را به واو غلط می پندارد **مولف** عرض کند که پاو بمعنی شست و شو و پاکیزگی بجایش می آید اگر بقول جهانگیری اصل این را (پادزهر) قرار دهیم این مخففش آنست و خیال ما ماخذ بیان کردن رشیدی را می پسندد که بر (پادزهر) به دال مهمله عوض واو گذشت ولیکن ماخذ

اوّل الذکر را غلط ندانیم (اُردو) دیکھو پاوزہر۔

پازی بقول سفرنگ بشرح (رسفد ہمی فقرۂ نامہ شت ساسان نخست) بمعنی لختی وجزوی **مولّف** عرض کند کہ پاز بمعنی بخیش ونازک ولطیف بجایش گذشت بازای ہوز وپار بمعنی پارہ بہ رای مہملہ قیاس می خواہد کہ درینجا پاری بہ رای مہملہ باشد بمعنی لختی وجزوی واگر باعتماد صاحب سفرنگ این را بہ زای معجمہ صحیح دانیم تواں گفت کہ مبدل آنست کہ رای مہملہ بہ زای معجمہ ہم بدل میشود چنانکہ بسمخ وبزغ تمتانی آخرہ برای وحدت است ویس وجاوارد کہ اصل این در فارسی قدیم پاذیژ است کہ ذکرش بر پاذیژہ می آید واین مخفف آن بحذف زای فارسی واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اُردو) ایک ٹکڑا۔ ایک جزو۔

پازیب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر زای ہوّز زیوری است مرپای را **مولّف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی زیب دہندۂ پا واین زیور خلخال ہم نام دارد (اُردو) پازیب (دیکھو پا اور بخن)

پازیر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن جاگیر چوبی را گویند کہ در زیر سقفی یا دیواری کہ قصور کردہ باشد نروزند تا نیفتد صاحبان ناصری دانند ہم ذکر این کردہ اند **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس وچیزی کہ زیر پای چیزی است قلب اضافت زیر پاو (بادیر) بہ موحّدہ ودال مہملہ عوض زای ہوّز ہم بہ ہمین معنی گذشت (اُردو) وہ ستون یا لکڑی جو ضائع سقف کے نیچے سہارے کے لئے قائم کرتے ہیں تاکہ وہ گرنے سے محفوظ رہے اسی کو دکن میں پونٹ اور ٹہنی کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے ٹہونی پر یہی معنے لکھے ہیں۔ اڑواڑ (دیکھو بادیر)

پازیژه اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بکسر زای هوز حصهٔ از شب باشد **مولف** عرض کند که همین لغت به همین معنی با موحده و رای مهمله عوض زای فارسی گذشت که ذکر ماخذش همدر انجا کرده ایم و درینجا همین قدر کافی است که پازیژ بقول دستوران معاصر زردشت بمعنی حصه و جزو است و های نسبت بران زیاده شده مخصوص شد برای حصهٔ شب (اُردو) رات کا ایک حصه

پاژ بقول برهان بسکون زای فارسی نام دهی است از بلوکات طوس - صاحبان انند و ناصری هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که باژ به موحده بر معنی چارمش به همین معنی گذشت و جزین نیست که این را اصل دانیم و آن را مبدل این چنانکه اسپ و اسب (اُردو) دیکهو باژ کے چوتهے معنے -

(الف) **پاژخ** بقول برهان و موید بروزن آزخ بمعنی نالش و آزار صاحب جهانگیری این را بمعنی نالش گفته (عماد و زوزنی ؎) ای کرده دلم غم تو رخ رخ ؛ تا چند کنم ز عشق پاژخ ؛ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع همزبانش - خان آرزو در سراج متفق با جهانگیری و زخ را مخفف این گوید صاحب انند صراحت مزید کند که به زای هوز هم به همین معنی آمده **مولف** عرض کند که ما تعریف بیان کردهٔ محققین آخر الذکر را درست دانیم و معاصرین عجم هم اتفاق دارند گویند که فارسی قدیم است و از کلام عماد هم مصدق

(ب) **پاژخ کردن** بمعنی نالش کردن ثابت (اُردو) (الف) نالش بقول آصفیه فریاد - شکایت (ب) نالش کرنا - شکایت کرنا - فریاد کرنا -

پاژگر اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بکاف فارسی بمعنی باج گیر است

مولف عرض کند که پاژ در ینجا مبدل باج است یا برعکس این که پاژ معنی باج اصل باشد که جیم عربی به زای فارسی و بالعکس آن بدل میشود چنانکه کج و کژ و کژک و کجک و گرمخفف گیر بحذف تحتانی و صراحت معنی باج گر بحذف تحتانی و صراحت معنی باجگیر بجایش مذکور شد اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) دیکھو باج گیر۔

پاژگین اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ همان پارگین که گذشت **مولف** عرض کند که درین اصطلاح هم پاژ را مبدل پارو انیم۔ چنانکه برکم و بژکم و صراحت ماخذ بر بارگین مذکور که به موحدهٔ اول و رای مهمله اصل هر دو است (اُردو) دیکھو بارگین اور بارگین۔

پاژنامه اصطلاح۔ بقول برهان مرادف همان بارنامه و باج نامه که گذشت صاحبان جهانگیری و موید و رشیدی و انند هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که این مبدل آن چنانکه تب و تپ و برکم و بژکم و اشارهٔ این هم همدر انجا مذکور و از ماخذ این هم همدر انجا بحث کرده ایم (اُردو) دیکھو بارنامه کے پانچوین معنے۔

پاژند بقول ناصری (۱) مرادف همان پاچنگ است که گذشت صاحب انند میفرماید که بفتح زای فارسی (۲) آلتی است آهنی که بدان آتش را بشکنند و بگیرند و بمناسبت همین معنی (۳) نام تفسیر ژند که کتاب زرتشت است در بیان دین آتش پرستان (کذا فی الغیاث) و بحوالۂ ناصری ذکر معنی اول هم کرده صاحب موید تبرک معنی اول و دوم نسبت معنی سوم می فرماید که کتابی است مغانرا در احکام دین آتش پرستی و قیل صحف ابراهیم **مولف** عرض کند که معنی اول این را مبدل پاچنگ گیریم که جیم

فارسی بدل شد به زای فارسی چنانکه نائچه و نائژه و کاف فارسی بدل شد به دال مهمله چنانکه اورنگ و اورند و بمعنی دوم اسم جامد فارسی قدیم و بمعنی سوم این را اصل پازند دانیم که به زای هوزگذشت و آن را مبدل این که زای فارسی بدل میشود به زای عربی چنانکه مژده و مزده دیگر هیچ (اردو) (۱) دیکهو پاچنگ (۲) دیکهو آتش گیر (۳) دیکهو پازند

پاژنگ اصطلاح - بقول برهان بازای فارسی بروزن آهنگ مرادف پاچنگ است صاحبان جهانگیری و رشیدی و اند هم ذکر این کرده اند صاحب رشیدی صراحت مزید کند که بقول سامانی اصل همین است و پاچنگ که گذشت مبدل این مولف عرض کند که ما اشارهٔ این همه را انجا کرده ایم (اردو) دیکهو پاچنگ -

پاژو اصطلاح - بقول اند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بروزن مازو (۱) نوعی از تره و (۲) بازوی درو (۳) لب در را گویند مولف عرض کند که دیگر همه محققین ازین ساکت و خصوصاً سکوت صاحب محیط از معنی اول بتقاضای آن میکند که بدون وجود سند استعمال معنی اول را تسلیم نکنیم و بمعنی دوم جا دارد که این را مبدل بازو دانیم که بموحده و زای هوز گذشت چنانکه اسب و اسپ و باز و باژ و همین تبدیل این معنی خاص را پیدا کرد که مخصوص به در است و جا دارد که همین را اسم جامد بمعنی دوم گیریم به همین ماخذ و پس ازان بازو را که به همین معنی گذشت مبدل این دانیم و انچه در معنی سوم لب در گفته تصحیف محقق می نماید که بی خیر پیش از ماخذ لب در را داخل معنی کرد و اگر برای آن سند استعمال بدست آید مجاز معنی دوم دانیم (اردو) (۱) ایک ترکاری

کا نام فارسی مین پاژوہے جس کی تعریف مزید افسوس ہے کہ معلوم نہ ہوسکی۔ مؤلف (۲) دیکھو بازو کے دوسرے معنے (۳) لبِ دریندکر۔

پاژوہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضمّ زای فارسی وفتح واو (۱) اسپی کہ سہ یا چہار پای او سفید باشد و (۲) مرضی کہ بر بدن پیدا شود **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل مرکّب است از پا بمعنی حقیقیش وژدہ کہ مبدّل جوہ است بمعنی سپید محقّقین فارسی زبان از جوہ بدنمعنی ساکت ومعاصرین زردشت گویند کہ جوہ بمعنی سپید لغت زند و پازند است وجوہی نام گلی سپید از ہمین لغت قرار یافت پس معنی لفظی این (پاسپید) واستعارہ از اسپی کہ ہر چہار پایش سپید باشد ومجازاً برای اسپی ہم کہ سہ پایش سفید است ونیز برسبیل مجاز مرضی را بدین اسم موسوم کردند کہ بر بدن داغ ہای سپید پیدا کند چنانکہ در آغاز مرض برص۔ بالجملہ تبدیل جیم بہ زای فارسی موافق قیاس چنانکہ کج وکژ واز نیکہ معاصرین عجم این لغت را بر زبان ندارند ودیگر محقّقین فارسی زبان ہم ازین سکوت ورزیدہ اند ما برای ہر دو معنی مشتاق سندی باشیم خصوصاً برای معنی دوم (اُردو) (۱) وہ گھوڑا جس کے چارون پاؤن یا صرف تین پاؤن سفید ہون۔ مذکّر (۲) ایک مرض جس مین جسم پر سپید دہبے پیدا ہون از قسم برص۔ مذکّر۔

پاژہ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح زای فارسی بمعنی پاچہ کہ بعربی کراع خوانند۔ صاحبان سروری وجہانگیری وناصری ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این مبدّل آن است چنانکہ نایچہ ونایژہ۔ صراحت ماخذش ہمدر انجا مذکور (اُردو) دیکھو پاچہ۔

پاس بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری ومؤید وجامع بروزن طاس (۱) بمعنی نگاہداشتن ونگاہبانی وحراست کردن (فخر گرگانی ؎) کشایم یکی راز نکشودہ را ؎ سپارم یکی جنس نسودہ را ؎ بشرطی کہ داری ز اغیار پاس ؎ نیاری در معنوی را قیاس ؎ صاحب سروری بر نگاہبانی وحراست قانع (انوری ؎) ای برسم دولت از آغاز دوران داشتہ ؎ طارم قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ پاس ؎ بہار باتفاق صاحب سروری گوید کہ بدنیمعنی بالفظ داشتن ونگہ داشتن مستعمل ہرچند لفظ نگہ دران مستدرک۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بمعنی نگاہداشت است وپاسبان ازہمین ماخوذ **مولف** عرض کند کہ این اسم جامد است بہ معنی بیان کردۂ سروری ومخفف پارس کہ بجایش گذشت بحذف رای مہملہ ومصدر پارسیدن کہ حالا متروک است ازہمان پارس وماصراحتش بر لفظ پارسا کردہ ایم کہ گذشت وپاس اسم مصدر پاسیدن باشد کہ بجایش می آید سند گرگانی با این تعلق ندارد بلکہ متعلق بہ معنی ہشتم است کہ مجازہمین باشد محققین بالا غور بر نزاکت معنی نکردہ اند واز سند انوری کہ بالا مذکور شد مصدر (پاس داشتن) پیدا است کہ بجایش مذکور شود وہیچ تخصیص دو مصادر بیان کردۂ بہار نیست استعمال این با مصدر متعدوہ در ملحقات می آید (اُردو) حفاظت ۔نگہبانی۔ مونث۔

(۲) پاس۔ بقول برہان ومؤید وجامع بمعنی استوار داشتن **مولف** عرض کند کہ مقصود محققین بالا از استواری است کہ حاصل بالمصدر (استوار داشتن) باشد طرز بیان شان از معنی مصدری بغلط می اندازد۔ وبدنیمعنی مجاز معنی اوّل دانیم وباعتبار قول جامع کہ محقق

اہل زبان است انیمعنی را بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اُردو) استواری۔ مونث۔ مضبوطی۔ پائداری۔

(۳) پاس۔ بقول برہان بمعنی نوبت مولف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال می باشیم کہ دیگر محققین زباندان این را ترک کردہ اند و مجاز معنی چہارم می دانیم کہ من وجہ ازان نوبت را تعلق است (اُردو) نوبت۔ مونث۔ دیکھو بنانہ۔

(۴) پاس۔ بقول برہان وجہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع یک حصہ از ہشت حصۂ شب و روز چہ شبانہ روزی را بہ ہشت حصہ کردہ اند و ہر حصہ را پاسی نامیدہ اند (حکیم فردوسی ؎) یکی گفت صدرہ زیزدان سپاس ؛ نیایش کنم روز و شب در سہ پاس ؛ (ولہ ؎) چو یک پاس بگذشت از تیرہ شب ؛ ز پیش اندر آمد خروش چلیپ ؛ صاحب سروری بحوالۂ حسین وفائی می فرماید کہ پاس یک بخش شب باشد و آن کس کہ در انوقت بیدار باشد آن را پاسبان گویند (نظامی ؎) چو پاسی از شب دیجور بگذشت ؛ ازان درشاہ دل رنجور بگذشت ؛ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی صراحت مزید کند کہ حصۂ روز و شب را ازان پاس گویند کہ نگاہداشت ہر پہر بہ پاسبانی متعلق است و باقی پاسبانان خفتہ باشند و پس از پہر دیگر خفتگان پاس دارند و لہذا البطریق مجاز پاس گویند۔ صاحب موید گوید کہ چہارم حصۂ روز و شب است کہ شب و روز ہشت پاس دارد۔ خان آرزو در سراج باتفاق موید می فرماید کہ بدنمعنی مجاز است مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و معنیٔ با محققین

اوّل الذّکر اتّفاق داریم (اُردو) پاس - بقول آصفیہ پہر یعنی تین گھنٹہ کا وقفہ۔

(۵) پاس - بقول برہان وجامع شخصی را نیز گویند کہ در وقت پاس عمداً بیدار باشد یعنی پاسبان - صاحب جہانگیری بر پاسبان ونگاہبان قانع (حکیم اسدی ؎) کہ دارند روز وشب از پس ہراس ؛ بہر کوہ دیدہ بہر دیر پاس ؛ صاحب سروری بذکر قول جہانگیری می فرماید کہ بواسطۂ مناسبت دیدہ کہ دیدبان باشد پاس را پاسبان گفتہ والّا پاس بمعنی حراست خوب است خان آرزو بذکر این معنی بحوالۂ برہان گوید کہ خطاست **مولّف** عرض کند کہ با خان آرزو اتّفاق داریم محقّقین بالا در معنی سند حکیم اسدی سکندری خوردہ اند کہ پاس دران بمعنی نگہبانی وحفاظت است نہ بمعنی نگہبان اگرچہ بنظر بر قول جامع کہ محقّق اہل زبان است انمعنی را مجاز معنی اوّل توانیم گفت ولیکن نہ باستناد قول اسدی بلکہ طالب سند دیگر باشیم کہ از نظر ما استعمال این بدنمعنی نگذشت (اُردو) دیکھو پاسبان۔

(۶) پاس - بقول برہان وجامع وسراج بمعنی حصّہ وبخش مطلقاً اعم از نیکہ از شب وروز باشد یا غیر آن - خان آرزو در سراج ذکر انمعنی بحوالۂ قوسی کردہ **مولّف** عرض کند کہ با عتبار صاحب جامع کہ محقّق اہل زبان است بدنمعنی مجاز دانیم از معنی چہارم کہ این تقسیم از ہمان تخصیص پیدا کردہ اند (اُردو) حصّہ - جزو - مذکّر۔

(۷) پاس - بقول برہان وجہانگیری وسروری وجامع بمعنی تنگی واندوہ دل (حکیم فردوسی در صفت شب ؎) فرشتہ گرفتہ ز شب بیم پاس ؛ پری در نہیب اہرمن در

ہراس ؛ صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی اندوہ و بیم۔ باس است بموحدہ و آن عربی است و فرماید کہ در جہانگیری کہ بمعنی تنگدلی آوردہ اصلی ندارد و سند آن ظاہر نیست و ظاہرا باس بباے موحدہ را پاس خواندہ صاحب ناصری می فرماید کہ جہانگیری ہمانا سہو کردہ باس عربی را بباے پارسی دانستہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ انیمی را سند باید مولف عرض کند کہ شک نیست کہ سند فردوسی بکار این نمی خورد و از ان معنی تنگی و اندوہ و دل یا بیم یا تنگدلی پیدا نیست ولیکن با عتبار صاحبان سروری و جامع کہ محقق اہل زبانند این را بدنمعنی مفرس و مبدل باس عربی دانیم۔ عیبی ندارد (اُردو) دیکھو باس کے دوسرے معنے۔

(۸) پاس۔ بہ تحقیق مولف بمعنی حق و لحاظ ہم آمدہ چنانکہ پاس ایمان و پاس نمک کہ بجایش می آید و مجاز معنی اوّل است (ظہوری ؎) منشور مہربانی خود مہر کردہ ایم ؛ پاس وفا بعہدۂ عہد الست ماست ؛ (ولہ ؎) در پاس ننگ و نام بغفلت نمیزنند ؛ آری ہمیشہ در دل آگاہ گشتہ است ؛ (ولہ ؎) آبروی پاس ہر چیزی ظہوری بر منست ؛ گریہ شیرین شد بچشم و شور عمان کم شد است ؛ (اُردو) پاس بقول آصفیہ۔ لحاظ۔ خیال۔ تذکر۔

(۹) پاس۔ بقول بہار بمعنی ترصد و انتظار (نظامی ؎) چو آگاہ شد مرد ایزد شناس ؛ کہ دزدان و ران قلعہ دارند پاس ؛ مولف عرض کند کہ ما شعر نظامی را متعلق بمعنی اوّل دانیم و از ہمین شعر نظامی (پاس داشتن) پیدا است کہ بجایش می آید

(اُردو) امید - انتظار (دیکھو پاس کے پہلے معنے)

پاس آمدن استعمال - صاحب آصفی بذکر ان ازمعنی ساکت **مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی ہشتم پاس است یعنی لحاظ آمدن ولحاظ عائد حال شدن (راقم مشہدی ؎) بیش ازین پاس دل بدخوئی مرا ؛ گرچہ با این دلنشین پہلو نشین خو کردہ ام ؛ (اُردو) لحاظ آنا - بقول آصفیہ - شرم آنا - خیال آنا لیکن استعمال شعرا سے معنی مطلوب حاصل ہوتے ہین (ناظم ؎) سچ ہی تہا عہد وفا لیکے دل اسکو دیا ؛ آگیا وقت پہ کرتے ہوئے تکرار لحاظ ؛ (ولہ ؎) جیب ودامن کو کیا سرسبر آلودۂ خون ؛ کچہ نہ آیا تجھے اے دیدۂ خونبار لحاظ ؛ **مولف** عرض کرتا ہے پاس کرنا کا لازم ہے - پاس رہنا بہی کہہ سکتے ہین جیسے (ان کو ہمارا مطلق پاس نہ رہا)

پاساخت اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی مستعد وآمادہ **مولف** عرض کند کہ فارسی قدیم باشد کہ حالا برزبان معاصرین عجم نیست ومحققین اہل زبان ہم ازین ساکت اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف (پاساختہ) باشد یعنی برخاستہ وکنایہ از آمادہ کہ درآمادگی ومستعدی عادت است کہ برخیزند (اُردو) دیکھو آمادہ -

پاساد استعمال - بقول برہان وموید وناصری وانند وسراج وجامع بروزن آزاد بمعنی صیانت وآن محافظت کردن است خود را از سخنان ہزل وقبیح وافعال شنیعہ وقبیحہ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ پاسد کہ مضارع پاسیدن است چنانکہ کناد از کندن وشواد از شودن وباد از بودن کہ بوجہ زیادتی این الف معنی دعائیہ پیدا

میشود کہ ذکرش بر (الف دعا) گذشت
محققین بالا در تعریف این از صراحت
ماخذ کار نگرفتہ اند و برنز اکت معنی غور
نفرمودہ معاصرین عجم با ما اتفاق دارند
و گویند کہ معنی بیان کردۂ محققین بالا درست
نیست (اُردو) خدا کرے کہ حفاظت کیا
جاے۔ محفوظ رہے۔

پاسار اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
آزار (۱) بمعنی لکد باشد۔ صاحب جہانگیری
این را مرادف پاسپار بہمین معنی گفتہ کہ می
آید و صاحب رشیدی پاسپار بہای فارسی چہارم
و پاسار ہر دو را (۲) بمعنی لکد کوب و
پائمال گفتہ و بقول سامانی فرماید کہ مرکب
از پای معروف و سار بمعنی ماندن و مان از
ماندن بمعنی گذاشتن و معنی ترکیبی این بپا
گذاشتہ شدہ و فرماید کہ آنانکہ بمعنی مجرد لکد
گفتہ اند خطاست۔ صاحب موید (پاسپار
و پاسپار) ہر دو را بمعنی لکد گوید و صاحب
جامع پاسارد (پاسبار) بزیادت موحدہ
بعد سین مہملہ را بمعنی لکد گفتہ۔ خان آرزو در
سراج ہمزبان برہان **مولف** عرض کند
کہ شک نیست کہ پاسار مخفف است از
پاسبار بمعنی لکد کوب و پاسبار مبدل (پاسپار)
بہ بای فارسی چہارم کہ می آید چنانکہ اسپ
و اسب و صراحت ماخذش بجا یش کنیم و
شک نیست کہ مجرد لکد معنی لفظی این نیست
پس معنی دوم حقیقی است و معنی اول باعتبار
قول جامع کہ محقق اہل زبانست مجازش و قویش
سندی را ماند و جا دارد کہ معنی لفظی (پاسپار)
را کہ می آید سپارندۂ پا گیریم کہ اسم فاعل
ترکیبی است و کنایہ از لکد کہ لکد سپارندۂ
پاست و برای لکد کوب ہمین مرکب را
اسم مفعول ترکیبی دانیم کہ پای بدو سپردہ
شدہ این است حقیقت ہر دو معنی محققین

ہند نژاد را نمیرسد کہ از غور کار نگیرند و معنی
بیان کردۂ اہل زبانرا یکلخت غلط گویند۔ فتامل
(اُردو) (۱) لات۔ بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مونث۔ لکد۔ لت۔ لج۔ پاؤن کی ضرب
آپ ہی نے لکد کو بھی اردو مین انہین معنون
مین مستعمل کہا ہے (۲) پائمال۔ دیکھو پازدہ
پاس ایمان | استعمال۔ بمعنی لحاظ ایمان
باشد متعلق بہ معنی ہشتم پاس و سند این بر معنی
اوّل پاس گذشت (اُردو) پاس ایمان
ایمان کا پاس کہہ سکتے ہین جیسے "افسوس
ہے آپ کو مطلق پاس ایمان نہین۔ یا ایمان
کا پاس نہین"
پاسبار | بمعنی کہ بدیل پاسار ذکرش گذشت
(اُردو) دیکھو پاسار۔
پاسبان | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
آسمان شب زندہ دار و محافظت کنندہ
صاحبان بحر و بہار عجم و سروری و رشیدی

ذکر این کردہ اند (اُردو) برفراز
بارۂ او پاسبان در نیم شب ؎ ماہ را چون
چشم ماہی بیند از سوی مغاک ؎ مولف
عرض کند کہ از قبیل نگہبان و (باغبان) کہ
گذشت متعلق بمعنی اوّل پاس (اُردو)
پاسبان۔ دیکھو پاس کے دوسرے معنے۔
پاسبان خطۂ اوّل | اصطلاح۔ بقول
اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی فرشتگان
مولف عرض کند کہ از خطہ اوّل آسمان
اوّل مراد است اگرچہ موافق قیاس است
ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین
اہل زبان این را ترک کردہ اند (اُردو)
فرشتے۔ دیکھو اولی اجنحہ۔
پاسبان طارم نہم | اصطلاح۔ بقول
برہان و بحر و موید کنایہ از کوکب زحل و
مرادف مطلق (پاسبان فلک) کہ می آید
صاحبان بحر و موید و اند ہم ذکر این کردہ اند

غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض میکند
کہ مقام زحل فلک ہفتم است و فلک ہشتم کرسی و
نہم عرش پس چگونہ زحل پاسبان فلک نہم باشد
مولف عرض کند کہ ضرورت ندارد کہ پاسبان
عرش متصل آن بر فلک نہم باشد پس عیبی نیست
کہ پاسبان عرش بر مقام خود یعنی بر فلک ہفتم
پاسبانی عرش و کرسی کند و این را پاسبان طارم
نہم گوئیم (مرکب اضافی است) و مقصود از پاسبانی
نیست کہ خود بر فلک نہم باشد۔ حق آنست کہ
غالب در اکثر تردیدات برہان سکندری خود
و تضییع اوقات خود نمود وای بر و (اُردو)
زحل۔ دیکھو برید فلک۔

پاسبان طارم ہفتم اصطلاح۔ بقول
رشیدی ہمان زحل۔ صاحب جہانگیری در ملحقات
این را آوردہ و خان آرزو در سراج ہم **مولف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است یعنی پاسبانی
کہ بر فلک ہفتم است کہ نگہداشت عرش و کرسی
می کند (اُردو) دیکھو پاسبان فلک نہم اور
(برید فلک)

پاسبان فلک اصطلاح۔ بقول برہان
و رشیدی و بحر و (جہانگیری در ملحقات) و خان
آرزو در سراج و موید ہمان ستارۂ زحل کہ بر
فلک ہفتم برای پاسبانی عرش قائم است **مولف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است و در سبعہ
سیارہ این را پاسبان ازین گفتند کہ بر فلکی
قائم است کہ زیر عرش و کرسی است۔ خلاف
قیاس نیست (اُردو) دیکھو پاسبان فلک
ہفتم و نہم۔

پاسبانی استعمال۔ فارسیان بر پاسبان
یای مصدری زیادہ کردہ بمعنی نگہبانی استعمال
کردہ اند کہ موافق قیاس است (ظہوری
ے) پاسبانی بہ ظہوری نازان ؛ خواب
بیدار تر از بیداریست ؛ (اُردو) پاسبانی
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ چوکیداری

محافظت - رکھوائی - چوکسی - دربانی -

پاسبز اصطلاح - بقول وارستہ (۱) بمعنی میانجی (واعظ ؎) کندہ صفای چمن خلق را بی تکلیف ؛ شدہ است دختر رز راہنمال گل پاسبز ؛ و (۲) شوم قدم و آن بمعروفست خان آرزو در چراغ بذکر معنی اول می فرماید کہ (۳) دلیل راہ و راہ نما ہم باشند (وحید ؎) بعاشق می نماید آشنا خط لعل یار ان را کہ بہ از خضر پاسبزی نباشد آب حیوان را و بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ (۴) دلال ہم و سمسار (لالہ دری) پیش می کند (؎) نماید شمع شبہا عارض اورا بغیر ؛ کشتن پاسبز فرض آمد بہر مذہب کہ ہست ؛ نیز صراحت کند کہ بمعنی دوم (سبز پا) ست صاحب بحر بر معنی اوّل و دوم و سوم قانع مولّف عفی عنہ کندکہ از معنی اوّل قاصد مراد است و بمعنی دوم قلب اضافت سبز پا کہ فارسیان سبز پا وسبز قدم شوم و بد قسمت را گویند از نیکہ پای کسی کہ سبز میشود علامت بیماری است وقوت سیر ندارد و قاصد و راہ نما را ہم سبز پا مجاز گفتند کہ از تعب و کثرت سیر خون زائد در پاہای شان ہم جمع شدہ رنگ پاسبز می نماید معنی چہارم ہیچ است کہ سندش خود متقاضی معنی دوم است پس ضرورتی ندارد کہ معنی تازہ پیدا کنیم (اُردو) (۱) قاصد دیکھو اسک (۲) سبز قدم بقول آصفیہ - سبز پا - منحوس قدم - شوم - بدبخت منحوس - نامبارک - وہ شخص جس کا آنا مبارک نہ ہو - جس کے آنے سے نقصان یا تکلیف یا خرابی ہو جاے (رنگین ؎) آکے وہ پہر بہی گئے دیکھیو ابتک نہ پہری ؛ لینے بازار جو وہ سبز قدم پان گئی ؛ (عشمت ؎) خط نے ترے حسن سب گنوایا ؛ یہہ سبز قدم کہان سے آیا ؛ (۳) راہ نما

بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ہادی۔ راستہ دکھلانے والا (۴) دلّال۔ دیکھو پادکان کے دوسرے معنے۔

پاسبک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ وضمّ بای موحّدہ (۱) تیز گام وتیز قدم و (۲) نوعی از تیر۔ **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محقّقین فارسی زبان ومعاصرین عجم ازین ساکت وبلحاظ معنی ترکیبی اسم فاعل ترکیبی وموافق قیاس (اُردو) (۱) تیز قدم۔ جلد چلنے والا (۲) تیر کی ایک قسم۔ مذکّر۔

پاسپار اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری یعنی ہمان پاسار کہ مخفف این گذشت۔ صاحب برہان بحوالۂ موئید صراحت مزید کند کہ لگد بازی طفلان در آب ودرخشکی (از جہانگیری۔ لاآدری ۷) چون شندی چو بہشان درخواب پاسپاری بہ پاسبانش زد ؛ صاحب موئید این را مرادف پاسار گفتہ بحوالۂ فرہنگ قواس گوید کہ این را در بیان بازیہا آوردہ ازین معلوم میشود کہ آن لگد بازیست کہ بچگان در آب ودر سایہ می بازند **مولّف** عرض کند کہ حقیقت ماخذ این بر پاسار گذشت ومعنی بیان کردۂ موئید را محقّقین زباندان ترک کردہ اند مجرّد قیاسش ہیچ وتکمیل بحث این بر پاستار می آید (اُردو) دیکھو پاسار اور بلحاظ بیان موئید الفضلا لڑکون کا وہ کھیل جو پانی اور خشکی مین کھیلتے ہین۔ مذکّر۔

پاستادہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف بپاستادہ کنایہ از مستعد وآمادہ **مولّف** عرض کند کہ بسین مہملہ موافق قیاس است کہ ہر مستعد وآمادہ کاری برخیزد برای سرانجام آن کار معاصرین عجم برہان ندارند محقّقین زباندان

ذکر این نکرده اند (اُردو) دیکھو آمادہ۔

پاستار اصطلاح۔ بقول رشیدی مرادف همان پاسپار که گذشت وسندش همان سند لاادری که صاحب جهانگیری بر پاسپار نقلش کرد رشیدی در اینجا به فوقانی عوض بای فارسی نقلش کرده وخان آرزو در سراج بذیل پاسپار وپاسپار گوید که قوسی پاسپار را بمعنی پی سپر وکلکوب تنها آورده وهمین صحیح است چرا که پی سپر در اصل پاسپار بود که الف اول را امالہ کرده اند والف دوم را حذف از جهت تخفیف وپی سپر خود بی شبہ بمعنی لکدکوب است واین نیز بهمان معنی باشد وپاسار مخفف پاستار است به فوقانی چنانکه جهانگیری گفته پس این لفظ جدا باشد وازین باب نبود مولف عرض کند که جهانگیری ذکر این نکرد بلکه ذکر پاسپار به هر دو بای فارسی کرده نمیدانیم که خان آرزو چگونه پاستار را در جهانگیری یافت عجب است که شعری از قدماکه نقلش در جهانگیری است ومانقلش بر پاسپار کرده ایم در سراج اللغات خان آرزو هم به تای فوقانی عوض بای فارسی است۔ بالجمله چنان معلوم میشود که خان آرزو نسخه جهانگیری که داشت غلطی کتابتش او را در غلطی انداخت۔ ما اشارۂ ماخذ بین هم بر پاسار کرده ایم (اُردو) دیکھو پاسار۔

پاستان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ نرنگ بمعنی پیشین وسابق وپاستانیان بمعنی پیشینیان **مولف** عرض کند که پاستان به موحده به همین معنی گذشت وصراحت ماخذش همدرانجا بر معنی اولش کرده ایم ودر اینجا همین قدر کافی است که مبدل آنست چنانکه تب وتپ (فردوسی ؎)

یکی نامه بد از گه پاستان ؎ فراوان بدو اندرون داستان ؎ (اُردو) دیکھو پاستان

کے پہلے معنے۔ متعلق بہ معنی ہشتم پاس کہ بجایش گذشت (صائب ۵)

پاس حسبتن اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ولیل جوہر مرد ایست پاس اہلیت حسبتن ؛ زنا محرم
از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی لحاظ داشتن است نگہدارند ابکار معانی را ؛ (اردو) لحاظ رکھنا۔ لحاظ کرنا

پاسخ بقول برہان بضم ثالث وسکون خای نقطہ دار جواب را گویند کہ در مقابل سوال است صاحب سروری از شیخ نظامی سند آوردہ (سند) زبانش کرد پاسخ را فرامشت ؛ نہاد از عاجزی بر دیدہ انگشت ؛ صاحبان جہانگیری و رشیدی ذکر این کردہ اند صاحب ناصری گوید کہ بمعنی جواب مطابق سوال معروفست ولی اصل لغت پاسنج بودہ چہ سختن بمعنی سنجیدن آمدہ چنان معلوم می شود کہ آنکہ در پایان صفحہ راست می نگارند کہ مطابق اول سطر صفحہ چپ است کہ آن را پاورقی می گویند۔ پاسخ بودہ وبتدریج بمعنی جواب مستعمل ومطابقت آن سوال را جواب دہی گویند و پاسی رس و پی رس و پی رس بہمین معنی۔ پاسخت و پہرس نیز گفتہ اند و پہرس را فہرست معرب است و پاسخ بفتح سین صحیح باشد نہ بضم۔ چہ سختن مفتوح است خان آرزو در سراج بر مطلق جواب قانع۔ بہار گوید کہ بالفظ آوردن و دادن و کردن و نمودن مستعمل و این ظاہرا ماخوذ از پاس است کہ جواب ہم مجیب را محافظت و نگاہبانی می کند وسائل را از باز گفتن باز میدارد و این مجازی است کہ مشہور شدہ و حکم حقیقت بہم رسانده واللہ اعلم بحقیقۃ الحال **مولف** عرض کند کہ طبع آزمائی ہر دو محققین در تلاش ماخذ اسم جامد مضحکہ خیز است وحق آنست کہ تلاش ماخذ اسمای جامد

رفتن همدرانجامی زبید که اجزای لفظ مرکّبه معنی خیز باشد ماخذ بیان کرده هر دو محقّقین هیچ است بعض معاصرین عجم گویند و اشارهٔ آن در تعریف ناصری هم که جوابی که موافق و منظوری سوال است نه برخلاف آن پاسخ باشد و استعمال عام مجاز آن و ازین تصدیق اینقدر واضح میشود که در ترکیب و وضع این لفظ - پاس معنی لحاظ داخل است و خای معجمه زائد چنانکه سیاوش و سیاوخش البتّه این ماخذ قرین قیاس است - انحصار استعمال این بصراحت چار تا مصادر بیان کردهٔ بهار در ملحقات این باتی نماند -

(اُردو) جواب - بقول آصفیه - عربی - اسم مذکّر - سوال کا نقیض - اثر - پاسخ -

پاسخ آوردن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی جواب دادن است (فردوسی ؎) برایشان چنین پاسخ آورد شاه ؛ کز ایشان بدیده ندیدم گناه (اُردو) جواب دینا -

پاس خاطر اصطلاح - بقول بهار بمعنی خاطر داشت (میرزا رضی دانش ؎) در چمن عمرم بپاس خاطر بلبل گذشت ؛ دست بر سر میزدم گر گل بدامن داشتم ؛ صاحب انند نقل نگارش **مولّف** گوید که متعلّق به معنی هشتم پاس و موافق قیاس است (ظهوری ؎) نمی رنجم ظهوری یار را معذور میدارم ؛ ز پاس خاطر من خاطر اغیار می ماند (اُردو) پاس خاطر کہہ سکتے ہین بمعنی لحاظ - خاطر سے

پاسخت کردن مصدر اصطلاحی - بقول آصفیه با آهستگی کردن **مولّف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) پاسخت کرده ام نتوان زود در گذشت ؛ بیچاره سائلی که جوابش نمیدهند (اُردو) پاؤں اینٹھا لینا - آہستہ چلنا -

(۳۶۲۵)

پاسخ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب سوال دادن است (نظامی ؎) چنین داد پاسخ کہ عمر اینقدرؔ بغم خوردنش چون رسانم بسرؔ (اُردو) جواب دینا۔

پاسخ شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ یافتن جواب باشد (اسدی طوسی ؎) قوس گفتا بسکہ گفتی یاوہ اکنون یک بیک ؛ پاسخ از من بشنو و غفلت بہ نظم برگمار ؛ (اُردو) جواب سننا۔ جواب پانا۔

پاسخ کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ جواب قرار دادن و قائم مقام جواب کردن است (زلالی خوانساری ؎) چنان در حق من اہل تناسخ ؛ جوابِ شرع را کردند پاسخ ؛ (اُردو) جواب قرار دینا۔

پاسخ گذاردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب دادن موافق قیاس است (اسدی طوسی ؎) رمح گفت ای شوخ خامش یکزمان تا فضل خویش ؛ من بگویم چون بگفتم آنزمان پاسخ گذار ؛ (اُردو) جواب دینا۔

پاسخ نمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب دادن است و موافق قیاس (نظامی ؎) بپاسخ نمودن زن ہوشمند ؛ زیاقوت سربستہ بگشاد بند ؛ (اُردو) جواب دینا۔

پاس دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول اللہ بحوالۂ غوامض سخن بمعنی نگہبانی کردن (فیضی

فیاضی ؎) زین پیش مده مجاز را پاس ☆ عشقی که حقیقی است بشناس ☆ **مولف** عرض کند که بمعنی لحاظ کردن متعلق بمعنی هشتم پاس (اردو) نگهبانی کرنا - لحاظ کرنا -

(الف) **پاسدار** | اصطلاح - (الف)

(ب) **پاسداشتن** | بقول بهار و انند و بحر بمعنی پاسبان (استاد فرخی ؎) گفتم بگرد مملکتش پاسدار کیست ☆ گفتا سخا و فتنش نه پسندید پاسدار صاحب آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که (۱) لحاظ داشتن است (شفائی اصفهانی ؎) پاس خود دارای نگاه گرم و بی روی مکن ☆ تاب اظهار محبت نیست محجوب ترا ☆ (سعدی ؎) رضای حق اول نگهداشتی ☆ وگر پاس فرمان شه داشتی (ظهوری ؎) تو خودی دار پاس عزت تو ☆ نزکوته دستیم همت بلند است ☆ و بلحاظ معنی پاسدار (۲) نگهبانی کردن هم

و سند این از نظامی بر معنی اول پاس گذشت

(اردو) (الف) دیکھو پاسبان (ب) (۱) پاس کرنا - لحاظ رکھنا (۲) نگہبانی کرنا

پاس داشتن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند واقف بودن از لحاظ کسی (خسرو دہلوی ؎) اگرچه پاس دلها نازنین من نمیداند ☆ دعای عاشقان هرجا که باشد پاسبان باشد

(اردو) پاس و لحاظ سے واقف ہونا -

پاسره | اصطلاح - بقول برهان و ناصری و مؤید و جهانگیری و جامع بفتح ثالث بروزن ناصره زمینی را گویند که صاحب زراعت در وجه اخراجات جدا کرده بمزارعان دهد تا ایشان حاصل آن را صرف اخراجات دیوانی وغیره کنند - خان آرزو در سراج گوید که این به همین در موحده گذشت **مولف** عرض کند که تخصیصی که در معنی این قائم است

نتیجۂ تبدیل است کہ فارسیان موحدہ را
بہ بای فارسی بدل کردہ این را مخصوص کردند
بزمینی کہ در وجہ اخراجات دیوانی جدا کنند
یعنی بادشاہان سلف اراضی مفوضہ مزارع را
بر دو حصہ منقسم میکردند یکی برای مصارف کاشت
داہل حقوق و معاوضۂ محنت مزارع و دیگری
برای حقوق انتفاعی کہ داخل خزانہ شاہی

می شد جا دارد کہ فارسیان اوّل را بدین وجہ
بہ پاسرہ موسوم کردہ اند کہ مرکب است از سر
و پا و ہای نسبت یعنی منسوب بہ محنت کاشکار
(اُردو) وہ حصہ زمین جو زمین مفوضہ کاشتکار
مین مصارف کاشت اور کاشتکار کی محنت
کے معاوضہ مین جدا کی جاتی ہے جسکا محاصل
خزانہ شاہی مین نہین آتا۔ مونّث۔

پاسق بقول موید مطبوعۂ مطبع نولکشور بمعنی پوست مولّف عرض کند کہ در دیگر نسخ
قلمی ما این را نیافتیم و باسق با موحدہ عوض بای فارسی در عربی زبان دراز و بالیدہ
را گویند و نام میوۂ ہم کہ زرد رنگ است اگر سند استعمال فارسیان پیش شود توانیم
قیاس کرد کہ فارسیان بہ تبدیل اوّل (چنانکہ تب و تپ) این را برای پوست
اسم جامد قرار دادہ اند کہ مثل میوہ باشد از نیکہ ہر قسم پوست را از گوشت لذیذ تر
دانند واللہ اعلم (اُردو) پوست۔ مذکّر۔

پاسک بقول برہان بضمّ ثالث بروزن
نازک خمیارہ و دہان دریدہ و فرماید کہ بفتح ثالث
ہم آمدہ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ
(شاعر) از خمارمی چون عطسہ زند مغز

تفنگ ؛ آید از حسرت آن بادہ کمان را
پاسک ؛ و فرماید کہ با موحدہ ہم گذشت
صاحبان ناصری و موید و انند ہم ذکر این
کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ بفتح

شین معجمه هم می آید ظاهر ایکی ازین دو تصحیف
باشد و میتواند که باشد **مولف** عرض کند که ما
صراحت ماخذ بر (باسک) کرده ایم که بوحدهٔ
اول گذشت جزین نیست که این مبدل آن باشد
چنانکه اسب و اسپ و انچه بشین معجمه عوض
سین مهمله می آید نیز مبدل این چنانکه کستی و کشتی
(اردو) دیکهو باسک .

پاسن اصطلاح . بقول انند بحوالهٔ غیاث
بکسر سین مهمله بمعنی پاشنه صاحب غیاث گوید که
ما این را از شرح قران السعدین یافته ایم
مولف عرض کند که مرکب است از پا بمعنی
خودش و سن بالفتح که بمعنی مثل و مانند می آید
فارسیان این مرکب را وضع کرده اند برای
پاشنه (اردو) دیکهو پاشنه .

پاسنگ اصطلاح . صاحبان برهان و
ناصری و سروری و بحر و رشیدی و بهار و موید
و سراج ذکر این کرده اند **مولف** عرض
کند که باحقیقت این بر پارسنگ بیان کرده ایم
(ظهوری ؎) از ان مشم که مشی را بپاسنگ
کمی آرم ؛ کسی این پله گر خواهد ز سنجیدن
برون آید ؛ (اردو) دیکهو پارسنگ .

پاسنگی استعمال . بزیادت یای مصدری
بر پاسنگ است بمعنی برابری که مجاز باشد
صاحب سروری بر پاسنگ سند این آورده
(اثیر الدین اخسیکتی ؎) وجود خصم چه
وزن آورد دران میزان ؛ که بوقبیس
نیابد مجال پاسنگی ؛ **مولف** عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) برابری . موث

پاس نمک اصطلاح . بقول بحر نگاه
داشتن حق نمک و این کلمه باکلمهٔ داشتن و
نگاه داشتن مستعمل **مولف** عرض کند که
موافق قیاس است و سند این بر معنی اول
پاس گذشت و متعلق بمعنی هشتم اوست و مرکب
اضافی باشد (اردو) پاس نمک .

نمک کا پاس۔

پاسوار اصطلاح۔ بقول برہان جامع بمعنی سوار پاست کہ پیادہ و جلد و چابک است صاحبان بحر و بہار عجم و انند ایشاں ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) پیادہ پا۔ پیدل۔ جلد چلنے والا۔

پاسوان اصطلاح۔ بقول انند بجوالہ فرہنگ فرنگ مبدل پاسبان است **مولف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کہ موحدہ بہ واو بدل می شود چنانکہ آب و آو (اُردو) دیکھو پاسبان۔

پاسوختہ اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکنت و در نسخۂ دیگرش (۱) ہرزہ گرد و بیقرار **مولف** عرض کند کہ (۲) کنایہ باشد از کسی کہ معذور باشد و در فتاد۔ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (میر الٰہی ہمدانی ۱۰۲۱ھ) شعر ابیدل

و پاسوختہ در کوچہ دوان ؛ بدل جیفہ پرست و بلبب نالہ گداز ؛ (اُردو) (۱) دیکھو بیقرار (۲) پاسوختہ اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کے پاؤن جلے ہوے ہون اور چلنے سے معذور ہو۔

پاسودن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند کنایہ از راہ رفتن (درویش والہ ہروی ۹۵۰ھ) سر خاری نبود در ہمہ راہ طلب ؛ کہ بدریوزہ نسودم بدر او پائی ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ کہ در رفتار۔ پای سودہ میشود (اُردو) چلنا۔

پاسوز اصطلاح۔ بقول بول چال بجوالۂ معاصرین عجم (۱) بمعنی بی قرار و مضطرب۔ و (۲) عاشق **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت و لیکن موافق قیاس است و فارسی جدید و کنایہ ایست

پرمعنی (اُردو) (۱) بیقرار مضطرب (۲) عاشق بیقرار

پاسہ اصطلاح - بقول برہان وجامع بروزن کاسہ (۱) بمعنی تاسہ وتلواسہ کہ میل کردن بہر چیز است و (۲) غم واندوہ و (۳) فشردن گلو و بانیمعنی بجای حرف اوّل تای فرشت ہم آمدہ - صاحب انند نقلش برداشتہ - خان آرزو در سراج بذکر قول برہان گوید کہ تحقیق آنست کہ تاسہ بقوقانی است چنانکہ شہرت دارد وبجای فارسی تصحیف

مولّف عرض میکند کہ بخیال ما برای معنی اوّل ہمین اصل است بترکیب پاس بمعنی ہشتمش وہای نسبت مخفی مباد کہ معنی اوّل میل است نہ میل کردن وبرای معنی دوم باسہ بموحّدۂ اوّل اصل است وتصرّف بہ ترکیب پاس عربی وہای نسبت واین مبدّل آن چنانکہ اسب واسپ ومعنی سوم فشردگی گلوست کہ حاصل بالمصدر معنی بیان کردۂ محققین بالاست ومجاز معنی دوم وانچہ بہ قوقانی اوّل عوض بای فارسی بمعنی دوم می آید ظاہرا مبدّل این می نماید چنانکہ تخم وتخم وجادارد کہ آنرا مرکّب از تاس وہای نسبت گیریم کہ تعلّق ازین ندارد وباشد کہ این را بمعنی دوم مبدّل آن دانیم (اُردو) (۱) میل بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکّر - رجحان طبع - رغبت میلان (۲) غم - اندوہ - مذکّر (۳) فشردگی گلو کا ترجمہ - گلا گھوٹنا کا حاصل بالمصدر

پاسیدن مصدر اصطلاحی بقول برہان وسروری وناصری بروزن مالیدن بمعنی (۱) نگاہبانی وبیدارخوابی و (۲) پاس داشتن وبقول بحر بمعنی نگاہبانی کردن وپاس داشتن (سالم التصریف) کہ غیر ماضی ومستقبل واسم مفعول نیاید

مولّف عرض کند کہ مرکّب است از اسم مصدر پاس کہ گذشت بزیادت تحتانی معروف وعلامت مصدر دن ظاہرا باصول متقنین

فارسی زبان مصدر جعلی است و باصول
ما مصدر حقیقی که صراحت هر دو بر (اسم مصدر)
گذشت و ما این را کامل التصریف دانیم
که مضارع این پاسد باشد و هر دو معنی بیان
کردهٔ صاحب بحر درست است و معنی
اوّل بیان کردهٔ محققین اوّل الذکر برای
حاصل بالمصدر (اُردو) (۱) نگاہبانی
کرنا (۲) پاس رکھنا۔

پاش بقول برہان و ناصری بروزن
ماش (۱) بمعنی پریشان و افشان و (۲)
بمعنی از هم پاشیدن و برافشاندن هم و (۳)
امر بانیمعنی نیز یعنی پریشان کن و از هم جدا ساز
و برافشان (سعدی ؎) جوانمرد و خوش
خوی و بخشنده باش ٭ چو حق بر تو پاشد تو
بر بنده پاش ٭ صاحب سروری گوید که
(۴) بمعنی افشاننده و نثار کننده (سراج الدین
راجی ؎) زلفش از بوی گشته عنبر پاش ٭
رویش از زلف گشته عنبر پوش ٭ و ذکر معنی سوم
هم کرده صاحب موید بذکر معنی سوم و چهارم
برای تائید فضلا صراحت مزید کند که (۵)
پای او پای او را۔ همان آرزو در سراج می فرماید
که بمعنی افشان است بجمیع معانی و بمعنی از هم
ریختن هم **مولف** عرض کند که مقصود از معنی
اوّل اسم جامد و اسم مصدر پاشیدن است
که می آید و مقصود از معنی دوم که محققین بالا التعریف
خوشی نکرده اند حاصل بالمصدر پاشیدن است
بمعنی پاشندگی باشد و معنی سوم درست است
و معنی چهارم غلط محض و خبر مبتدا از بی خبری
محققین که این معنی غیر از ترکیب امر حاضر با اسمی
حاصل نمی شود و سند سراج الدین راجی سند
تحقیق ماست و بمعنی پنجم مخفف پاپش۔ صراحت
صاحب موید الفضلا برای تائید طفلان مکتب
درست باشد و فضلا ازین بی خبر نباشند
(اُردو) (۱) دیکھو افشان (۲) چھڑکاؤ

بقول آصفیہ۔ آبپاشی۔ پانی وغیرہ کا زمین پر چھڑکنا (۳) چھڑک (۴) چھڑکنے والا (۵) اُسکا پاؤن۔ اس کے پاؤن کو۔

پاشا اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ لغت ترکی است بمعنی خداوند معظم و سرور بزرگ **مولف** عرض کند کہ در فارسی زبان ہم این را مخفف پادشاہ بحذف دال مہملہ و ہای ہوز تواں گرفت و معنی بالا ہم مجازِ بادشاہ کہ بمعنی سلطان باشد (اُردو) بڑا سردار۔

پاشامہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ بروزن و معنی پاجامہ **مولف** عرض کند مبدل پاجامہ باشد کہ گذشت چنانکہ کاج و کاش۔ معاصرین عجم بربان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت صاحب موید بر پاجامہ ذکر این بحوالۂ زفانگو یا کردہ بالجملہ لغت متروک می نماید (اُردو) دیکھو پاجامہ۔

پاشان اصطلاح۔ صاحب رشیدی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف پاجان است کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ ہمین اسم حال است از پاشیدن و پاجان کہ گذشت مبدل این چنانکہ ہمدرا نجا اشارہ کردہ ایم و حقیقت (اسم حال) بجایش گذشت (اُردو) زمانۂ حال مین چھڑکنے والا۔

(الف) پاشانی استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ مشتق است از پاشیدن و باصطلاح خطاطان برابر نبودن و بی قرینہ نوشتن مدات و دوائر حروف بسیار کشادہ نوشتن چنانکہ تاثیر گوید (ے) افزونی قدر است پریشانی خاطر و پاشانی خطہا سبب جمع کتاب است و بہار بسند ہمین شعر تاثیر

(ب) پاشانی خط را نوشتہ بذکر معنی بیان کردۂ خان آرزو گوید کہ ازین سند محسن تاثیر مستفاد میشود کہ عبارت از دور دور نوشتن حرف است **مولف** عرض کند کہ بہار درست

گوید و بہ تحقیق ما (الف) حاصل بالمصدر (پاشیدن) است کہ می آید و (پاشانی خط) کہ مرکب از ہمان است بمعنی تحریر پریشان و دور دور است برخلاف تحریر گنجان - خان آرزو غلط کرد کہ (الف) را متعلق بہ مصدر پاشیدن دانست

(اُردو) (الف) دور دور گنجان کی ضد صاحب آصفیہ نے چہدرا پر لکھا ہے فرق فرق سے (ب) تحریر کی غیر گنجانی تحریر کا چہدرا پن - ندکر -

پاشانیدن بقول بحر متعدی پاشیدن کہ می آید و کامل التصریف است کہ مضارع این (پاشاند) آمدہ و شامل بر ہمہ معانی پاشیدن بر سبیل متعدی (اُردو) دیکھو پاشیدن یہہ اس کا متعدی ہے جیسے چہڑکنا سے چہڑکوانا -

(الف) پاش پاش اصطلاح بقول بحر و بہار و انند بمعنی (۱) متفرق و پراگندہ (خواجہ آصفی ۵) در گلستان ہر کہ نام دفتر حسنت بردہ صرصر آہم کند اوراق گل را پاش پاش (مولف) عرض کند (۲) فارسیان استعمال این بمعنی ریزہ ریزہ و پارہ پارہ ہم می کنند چنانکہ گویند "او دلم را پاش پاش کرد" یعنی پارہ پارہ کرد و نیمعنی مجاز معنی اول است و بس و در ہیچ اصطلاح تکرار اسم مصدر پاشیدن است دیگر ہیچ و از ہمین شعر خواجہ آصفی مصدر -----

(ب) پاش پاش کردن بمعنی (۱) متفرق و پراگندہ و پریشان کردن پیدا است و (۲) پارہ پارہ کردن ہم (اُردو) (الف) (۱) پراگندہ - پریشان (۲) پاش پاش بقول آصفیہ - فارسی - پارہ پارہ - ریزہ ریزہ - ٹکڑے ٹکڑے - پرزے پرزے (ب) (۱) پراگندہ کرنا - پریشان کرنا (۲) پاش پاش کرنا - بقول آصفیہ پارہ پارہ کرنا -

پاشندن معدر اصطلاحی - بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی

برخاستن **مولف** عرض کند که محاورهٔ جدید است و معاصرین عجم بزبان دارند و موافق قیاس و کنایه ایست لطیف بمعنی ایستادن بپا و مخفف بپاشدن است که موحده حذف شده پاشدن باقی ماند استعمال این در کلام قدما نیست البته بپاشدن بجای خودش به همین گذشت که اصل این است (اردو) کھڑا ہونا۔

پاشک اصطلاح۔ بقول برهان بفتح ثالث بروزن ناوک بمعنی خمیازه باشد صاحب ناصری گوید که همان پاسک است که پیش ازین گذشت

مولف عرض کند که این مبدل آنست و بس چنانکه فرستد و فرستد (اردو) دیکھو پاسک۔

پاشمرده گذاشتن مصدر اصطلاحی بقول بهار کنایه از غایت حزم و احتیاط کردن (ع) ای برق بی مروت پا را شمرده بگذار (ع) هر خار این بیابان رزق برهنه پاییست

مولف عرض کند که کسی که باحتیاط راه رود گفتا

دارد بر قدم خود که برجای ناهموار سکندری نخورد از همین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شد و معنی لفظی این سیر باحتیاط کردن است و مجازاً غائت حزم کردن عموماً (اردو) نہایت احتیاط کرنا۔

پاشنا اصطلاح۔ بقول برهان و جامع بروزن آشنا (۱) پاشنهٔ پا را گویند و (۲) خیار و خربزه و هندوانه و کدو و امثال آن را نیز که بجهة تخم نگاهدارند۔ صاحب جهانگیری بذکر این از امیر خسرو سند دهد (ع) چنان هم دیده ام کافسرده پائے پتخت زر دریده پاشنائے پ صاحبان رشیدی و سروری و ناصری و بهار بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول می فرماید که بعید نیست که یای مختفی بالف بدل شده

مولف عرض کند که (پاشنه) که اصل این است مرکب است از (پا و شنه) و معنی لفظی این مرکب

اضافت اسپ پا و کنایه از عقب که پای بر و سوار است و حامل پا. یکی از معاصرین عجم می گوید که سوار اسپ را پاشنه می راند ازینجاست که فارسیان عقب عربی را پاشنه نام کردند بمعنی پای اسپ یعنی پائے که بدان اسپ می رانند ولیکن بخیال ما ماخذ اول الذکر بهتر ازین است مخفی مباد که معنی دوم مجاز معنی اول است که خیار و خربزه وغیره که برای تخم نگاهدارند خشک و سخت همچون عقب می باشد و انچه به پای عربی گذشت مبدل این همچون اسپ و اسب (ولد سه) نسبت مدبر اهل ترک ارخو ندارد و کفش از انکه هر فرسنگ از پاشنایش دین و دولت را دریست (اردو) (۱) دیکھو پاشنہ (۲) سوکھا ہوا خربزہ وغیرہ جس سے کاشت کے لئے تخم لیتے ہین۔

پاشنامه اصطلاح - بقول برهان بروزن شاهنامه بمعنی لقب و قرین و همال صاحبان جهانگیری و رشیدی هم ذکر این کرده اند مولف عرض کند که مبدل (بارنامه) که گذشت چنانکه اسب و اسپ و انگاردن و انگاشتن - صراحت ماخذ همدرا نجا کرده ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کا نمبر ۵

پاشنگ اصطلاح - بقول برهان و جامع باکاف فارسی بروزن آونگ (۱) خوشهٔ کوچک انگور و (۲) خیار و خربزه و هندوانه و کدو و امثال آن را نیز گویند که بجهت تخم نگاهدارند و (۳) با (پاهنگ و پاچنگ) مترادفست صاحب جهانگیری هم ذکر هر دو معنی اول الذکر کرده (حکیم اسدی لہ) تو گوئی درخشنده پاشنگ بود ۔ ۔ ۔ بود ۔ ۔ ۔ و یا در دل شب شب آهنگ بود ۔ ۔ ۔ صاحب ناصری بذکر هر دو معنی بالا گوید که در فرهنگ سامانی گفته که بمعنی دوم مخفف پاوشنگ است مرکب از پا و بمعنی پاینده و شنگ که نوعی است از خیار که برای تخم نگاهدارند و معنی ترکیبی خیار محفوظ و خوشهٔ خشک انگور هم در معنی دوم داخل باشد - خان آرزو در سراج بذکر قول

سامانی گوید که عجب از سامانی چرا که هرگاه شنگ
بمعنی خیاری باشد که برای تخم نگاهدارند لفظ پا
بمعنی پاینده مستدرک وزائد محض خواهد بود پس
صحیح همان است که بمعنی مطلق ثمری است که
برای تخم نگاهدارند ولهذا پاشنگ و پاشنگه بمعنی
خوشهٔ انگوریست که برتاک خشک شود وحق
تحقیق آنست که پاشنگه در اصل پاشنده بدال
بود و دال به کاف فارسی بدل شده چنانکه
در استخوان رند و استخوان رنگ وچون ثمری
برای تخم نگاهدارند خوب آن همانست که از
هم نپاشند بدین نام موسوم شده و پاشنگ
بحذف ها مخفف آنست و پاچنگ مبدل آن
چنانکه پاشیده و پاچیده پس مرادف نیست
چنانکه بعضی گمان برده اند **مولف** عرض کند
که شک نیست که پاشنده اصل است بمعنی انگور
خشک که برای تخم نگاهدارند و در تاک خشک
شده می پاشد یعنی می ریزد و پاشنگه مبدل

آنست چنانکه خان آرزو خیال کرده و همین
است معنی اصلی و مطلق خوشه انگور و خربزه
وغیره که برای تخم نگاهدارند مجاز آن و تراوف
در معنی سوم برسبیل تبدیل است که جیم فارسی
به شین معجمه بدل شد چنانکه کاچی و کاشی و
سند تبدیل های هوز بشین در همین لغت که
مرادف پاهنگ است پس متحقق شد که این
مخفف پاشنگه باشد بحذف های هوز آخره و انچه
بموحده اول به همین معنی گذشت مبدل این
چنانکه اسپ و اسب. خان آرزو بتعریف
پاشنده صحیح نکرد (اُردو) (۱) و
(۲) دیکهو باشنگ (۳) دیکهو پاچنگ و پاهنگ

پاشنگه اصطلاح - بقول برهان وجهانگیری
و موید همان پاشنگ بمعنی اول و دومش **مولف**
گوید که ما صراحت معنی و ماخذش و اشارهٔ
این همه را انجا کرده ایم که این اصل است
و آن مخفف این (اُردو) دیکهو پاشنگ

پہلے اور دوسرے معنے جن کی صراحت پاشنگ پر گزری ہے۔

پاشنہ اصطلاح۔ بقول بہار و سروری و موئیدو انند مرادف پاشنا کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ این اصل است و آن مبدل این و صراحت ماخذ این ہمہ را انجا کردہ ایم (**اُردو**) دیکھو پاشنا۔

پاشنۂ در اصطلاح۔ بقول وارستہ چیزی است کہ تختۂ در را بگردانند و در ہند آن را چول گویند (شفیع اثر) خانہ صاحب دولت زسنجامی گردد ؎ این در از پاشنۂ پای گدامی گردد ؎ بہار این را مرادف (پای در) گوید و بر (پای در) ہمین معنی می نویسد (ناصر خسرو) نیست مدبر اہل ترک ار خود ندارد کفش از آنکہ ؎ ہر شگاف از پاشنایش دین و دولت را درست ؎ صاحب بحر ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین

بالا تعریف خوشی نکردہ اند حق آنست کہ در سنگین را مجرد بر حلقۂ آہنی (چوب آستانہ) نمی گذارند کہ عامل درمی باشد بلکہ بہ پائین در یک پارۂ چوبین ملحق و چسپیدہ بہ در قائم کنند تا در بر (چوب زیرین آستانہ) قائم باشد و تحمل وزن سنگین درمی کند ہمین پارۂ چوب پاشنۂ انسان را ماند کہ قیامش بر انست پس (پاشنۂ در) مرکب اضافی است و کنایہ باشد (**اُردو**) دروازے کی وہ ایڑی جو چوکھٹ کی نیچے کی لکڑی مین قائم رہتی ہے تاکہ دروازہ کا وزن صرف (زمادون) یعنی (انگون) پر نہ رہے اسی کو وکن مین دروازے کی چول کہتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے چول پر فرمایا ہے۔ مونث۔ پاشنۂ در یعنی لکڑی کا وہ سرا جو دوسری لکڑی مین داخل کیا جائے **مولف** عرض کرتا ہے کہ آپ سے تعریف مین تسامح ہوا ہے۔ چول بے شک لکڑی کے اسی سرے کو کہتے ہین جو دوسری لکڑی مین

داخل ہو لیکن (پاشنۂ در) فارسی مین پٹ کے اس سہرے کا نام ہے جو چوکھٹ پر صرف اسلئے قائم رہتا ہے کہ دروازے کے وزن کو سنبھالے رہے۔ ہماری راے مین اس کو (دروازے کی چول) کہنا چاہیے یا (پٹ کی چول)

پاشنہ کوب اصطلاح۔ بقول بہار (۱) تعاقب نمودن و پی در پی رسیدن بحیثیتی کہ پاشنۂ گریزندہ را بسر انگشت پای خود گرفتہ و ملاصق نمودہ می رسیدہ باشد۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب بحر درست گوید کہ (۲) کسی را گویند کہ در پس گریختہ بدود و آنرا در عربی متعاقب گویند و برای معنی اوّل می فرماید کہ پی در پی رسیدن ہم **مولف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی است یعنی تعاقب کنندۂ کہ بر نشان پاشنۂ گریزندہ می دود و آنرا می کوبد بمعنی اوّل (پاشنہ کوب شدن) یا حاصل بالمصدر پاشنہ کوبی۔ درست باشد و معنی اوّل از (پاشنہ کوب) ہرگز پیدا نیست پس محققین بالا غور بر لفظ و معنی نہ کردہ اند و سکندری خوردہ اند و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند و معنی اوّل را برای این اصطلاح غلط می نگارند (اردو) (۱) تعاقب کرنا (۲) تعاقب کرنے والا۔

پاشو اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضمّ شین معجمہ (۱) عصای چوپانان و مسافران و بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۲) بفتح شین بمعنی برخیز **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و لیکن موافق قیاس است کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاشونده و قائم مقام پای یعنی ہمان عصا است کہ با مدادش چوپانان و مسافران برخیزند و کار خود در رفتار می گیرند و بمعنی دوم امر حاضر مصدر مرکب (پاشدن) کہ بجای گذشت مخفی مباد کہ فتح شین در معنی دوم

تصرف محاورہ باشد (اُردو) (۱) چرواہوں اور مسافروں کا عصا۔ مذکر (۲) اُٹھہ۔ کہڑارہ۔ (پاشدن) کا امر حاضر۔

پاشیب اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری بروزن آسیب نردبان و زینۂ پارا گویند۔ (مولانا منظہر ؎) ساحت بستان سرای و بام قصرش کز علو ؛ کاخ دوّارہ فراز لامکان آوردہ اند ؛ از عمود صبح پاشیبی برین بربستہ اند ؛ وز بنات نعش آنرا نردبان آوردہ اند ؛ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ شیب بمعنی زیر است صاحب رشیدی بر (پای شیب) میفرماید کہ عقبہ ایست و شوار برای رمی حمار و بجذف پای اوّل زینہ پایہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی زینہ پایہ و بمجاز عقبۂ و شوار گذار کہ برای رمی حمار است و فرماید کہ انچہ صاحب رشیدی بمعنی ثانی حقیقت فہمیدہ خطاست **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی پا در نشیب آورندہ و شیب مخفف نشیب است (اُردو) سیڑہی۔ مونث۔ دیکھو ارچین۔

پاشیدن بقول بہار بمعنی (۱) پریشان شدن و کردن (صائب ؎) دل روشن بہم می پاشد آخر جسم صائب را ؛ کتان کی پردۂ آن ماہ سیما میتواند شد ؛ صاحب رشیدی ذکر این کردہ بر معروف قانع و صاحب مؤید گوید کہ (۲) ریختن و ریختہ شدن و (۳) پر کردن و پر کردہ شدن صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ (۴) افشانیدن ہم میفرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این پاشد **مولف** عرض کند کہ پاشانیدن کہ گذشت متعدی این بد و مفعول و این مصدر یست اصلی کہ مرکب شد از اسم مصدر پاش و یای معروف و علامت مصدر دن و معنی اوّل لفظی است و معنی دوم و چہارم مجازش و معنی سوم مجاز مجاز کہ از پاشیدن آب پر می جام

ممکن است و این نتیجهٔ آن است و این معنی را
غیر از موید دیگری از محققین فارسی زبان ذکر
نکرد (ظهوری ؎) زهر شهد آنجا که پاشید است
تلخی بر شکر ؛ کاه کوه آنجا که هجرانش گرانی کرده
است ؛ (اُردو) (۱) پریشان ہونا۔ پریشان
کرنا (۲) ڈالنا۔ پڑنا۔ جیسے پانی ڈالنا (۳) بہر دینا
بہرا جانا (۴) چھڑکنا۔

پاشیدن صحبت مصدر اصطلاحی بقول
بہار از هم متفرق و پراگنده شدن مردم و فرماید
که لازم و متعدی هر دو آمده یعنی (پراگنده کردن
مردم) صاحب بحر همزبانش۔ خان آرزو در
چراغ گوید که تمام شدن صحبت و رفتن اهل
بزم بجای دیگر **مولف** عرض کند که بمعنی حقیقی
است و معنی بیان کردهٔ خان آرزو نتیجهٔ آن
(تاثیر ؎) گوشه گیری با حضور دل عجائب
دولت است ؛ دانهٔ دام هماکن صحبت
پاشیده را ؛ (صائب ؎) بهشتی بیدماغان

را به از خلوت نمی باشد ؛ گلابی بهتر از
پاشیدن صحبت نمی باشد ؛ **مولف** عرض
کند که متعلق به معنی اول پاشیدن است
(اُردو) صحبت برہم ہونا۔ صاحب آصفیہ
نے (صحبت برخاست ہونا) پر کہا ہے
یاروں کا جلسہ برخاست ہونا مجلس اٹھنا
(داغ ؎) تیری محلس مین رسائی نہی ہوئی
تو کیا ہوا ؛ ہم گئے اوسوقت جب برخاست
صحبت ہو گئی ؛

پاعلم اصطلاح بہار گوید که بدون اضافت
و از بعضی استفسار کرده شد گفتند که در ولایت
رسم است که چون خواهند هنگامهٔ کشتی گرم
نمایند پهلوانان هر جانب علمی بر پای
کنند و زیر آن می ایستند و بعضی گویند (با علم)
بموحده نام فنی از کشتی و فرماید که سند این
بذیل (زمین نواختن) گذشت **مولف**
عرض کند که از سند محوله هم معنی بالا پیداست

ومعنی لفظی این (علم برپا) یعنی قیام علم است وبس ومقصود از ہمان عادت کشتی گیران باشد حاصل بالمصدر (پاکردن علم) یعنی پاعلمی و این مخفف آن (اردو) علم کا قیام۔

پاعلم خوان اصطلاح۔ بقول بہار (۱) کسیکہ در عاشورا پای علم تابوت خصوصاً یا در زیر علم مردہ عموماً چیزی بخواند (میر نجات ۵) نہ عشور و نہ عزا ایست و نہ بزم نقارہ پاعلم خوان زبرای چہ شدی ای ملا۔ صاحب بحر می فرماید کہ کسی را نام است کہ پای علمی در عاشورہ چیزی بخواند و نیز (۲) کسی کہ زیر علم پہلوانان چیزی بخواند۔ دارستہ بمعنی اوّل قانع۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر ہر دو معنی کردہ و صراحتی کند کہ بہار نقش زیر (پاعلم) کرد **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و مخفف (پاعلم خوان) بحذف موصوفہ اوّل (اردو) (۱) وہ شخص جو علموں کے پاس مرثیہ پڑھے (۲) وہ شخص جو پہلوانوں کے علم کے نیچے اونکی تعریف پڑھے۔

پاعلم رنگین کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید و صاحب انند ہم کہ (۱) چون در رزمگاہ تقابل صفین روی دہد۔ جمعی یکہ تاز از یک جانب سبقت کردہ یکی یا چندی را از فوج غنیم بگیر آوردہ بہ پای علم خود گردن زنند و گویند پاعلم رنگین کردیم (میر نجات ۵) جان من خون بدل دشمن بدآئین کن ۔ بنوازش بزمین پاعلمی رنگین کن ۔ و فرماید کہ (۲) باصطلاح لوطیان کنایہ از اغلام بود **مولف** عرض کند کہ بیچارہ قوت بیان ندارد معنی اوّل رنگین کردن پای علم بخون دشمن است و بمعنی دوم کنایہ باشد کہ کبیر را استعارہ کردند بہ علم و رنگینی پای علم کنایہ باشد از رنگ برآوردن کہ کبیر را رنگین کند و کنایہ از لواطت کردن است۔ امّا معنی دوم را از زبان معاصرین عجم

نشنیدیم و برای آن طالب سند استعمال می باشیم
(اردو) (۱) دشمن کے خون سے اپنے علم کے
پاؤن کو رنگین بنانا (۲) لواطت کرنا۔

پاغر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن لاغر
ستونی را گویند کہ سقف خانہ بدان قرار گیرد و
صاحبان رشیدی و ناصری و موید ہم ذکر این
کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ظاہرا این مخفف
پاغرہ کہ بہای ہوز آخری آید و ماخذش ہمدرا
بیان کنیم و معنی آن فیلپاست کہ مرضی است
از امراض پای انسان فارسیان بحذف
ہا (پاغر) نام کردند چوبی و ستونی سطبر را
کہ برای حفاظت سقف ناقص زیر آن گذارند
و این استعارہ باشد (اردو) دیکھو پازیر۔

پاغرہ اصطلاح۔ بقول برہان بضم ثین
نقطہ دار و فتح رای بی نقطہ مرضی است کہ
پای آدمی مقابل کخیکی میشود و آن را بعربی
داء الفیل خوانند و بعضی گویند کہ زحمتی و

آزاری است کہ بسبب دیگر بہم رسیدہ باشد مانند
غلوکہ تا زحمت اول برطرف نشود آن ہم
برطرف نگردد۔ صاحب ناصری برداء الفیل
قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این
مرکب است از پا و غرکہ بمعنی ستون است
و ہای نسبت کہ پا را مثل ستون می سازد
و بعضی گویند مرکب است از پا و غرکہ بمعنی
است در گرو معنی ترکیبی آن کنندۂ پا مثل
پای فیل و بقول رشیدی بحوالۂ جہانگیری
غر بمعنی گرہ و ورم است در اینصورت بکسر
غین خواہد بود **مولف** عرض کند کہ غر
در فارسی زبان برآمدگی اعضا را گویند
پس معنی لفظی این برآمدگی پاست و سطبری
و کندگی آن و ہای نسبت در آخر مرض
داء الفیل را نام کردند دیگر ہیچ (اردو)
فیل پا۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ایک مرض
کا نام جو اکثر پاؤں اور مرطوب ملکوں میں ہوتا

اور اس سے پاؤن ہاتھی کے پاؤن کے مانند موٹا ہوجاتا ہے۔ فارسی مین پاغر کہتے ہین

(الف) **پاغند** اصطلاح الف بقول برہان

(ب) **پاغندہ** بضم ثالث وسکون نون گلولۂ پنبہ حلاجی کردہ ونسبت (ب) میفرماید کہ بفتح ثالث ہم صاحب سروری نسبت (الف) برپنبۂ زدہ قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در موحدہ گذشت صاحب موید بذکر ہر دو فرماید کہ ہندش گالہ گویند کہ پنبہ برزدہ وگرد کردہ باشد (شمس فخری الف) چہ لاد برتیغ سپاہیش چہ پولاد ؛ چہ کوہ برگرز فلاخنش چہ پاغند ؛ صاحبان جہانگیری وناصری و رشیدی وجامع ہم ذکر این کردہ اند (مولوی معنوی ب) ہجو منصور تو بردار کہن ناطقہ را ؛ چون زنان چند برین پنبۂ پاغند زنی ؛ (بدر چاچی ب) تا وقت شام بیوہ زنی پنج شویہ را ؛ پاغندہ برکنار نہد چرخ اغشش

(شمس فخری ب) فلکہ ریسیان بکرفکر مرا ؛ باشد از مہر و ماہ پاغندہ ؛ **مولف** عرض کند کہ پاغندہ بموحدۂ اول بجایش گذشت وصراحت ماخذش ہمدرانجا کردہ ایم پس (ب) مبدل آن باشد ہمچون تنب وتپ و(الف) مخفف (ب) بحذف ہاے ہوز آخر (اردو) دیکھو پاغندہ

(الف) **پاغوش** اصطلاح (الف)

(ب) **پاغوش خوردن** بقول برہان

(ج) **پاغوش زدن** وجہانگیری وسروری ورشیدی وبہار وسراج باواو مجہول بروزن آغوش بمعنی غوطہ باشد یعنی سر بآب فرو بردن۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ قدری در زیر آب توقف کردن **مولف** عرض کند کہ ہمین لغت بموحدۂ اول بجایش گذشت وصراحت ماخذ این ہمدرانجا کردہ ایم کہ این اصل است وآن مبدل این و(ب) بمعنی

غوطہ خوردن و (ج) بمعنی غوطہ زدن مصدر لازم و متعدی
از ہمین الف است (شمس فخری الف) زہرہ
غوطہ خورد و در برآورد زبحار ؛ بسا کسا کہ بود مردن
دی از پا غوش ؛ (فردوسی ب) درین آب
پا غوش خوردن رواست ؛ کہ یک تیر بالا بود
آب راست ؛ (استاد رودگی ج) بود زود
اگر آئی نیک خاموش ؛ چو مرغابی زنی در خاک
پا غوش ؛ (اُردو) (الف) دیکھو با غوش
(ب) غوطہ کہانا (ج) غوطہ لگانا۔

پافتہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بر آن تافتہ میخہای طلا و نقرہ بہن سر
کہ بالای اسپ و لگام و مانند آن نصب سازند
مولف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی
زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد فارسی
زبان دانیم و معنی ترکیبی این ظاہر نمیشود و جزین
کہ این را مبدل بافتہ گیریم کہ بہ موحدہ گذشت
چنانکہ تب و تپ و آن اسم مفعول مصدر بافتن
است کہ بمعنی آراستن ہم آمدہ پس بافتہ بمعنی
آراستہ کنایہ باشد از معنی بالا کہ برای آراستگی
اسپ و لگام بکار برند قیاس می خواہد کہ این
نام چیزی را نہند کہ از بن میخہا آراستہ شدہ
ولیکن فارسیان ذریعۂ آراستگی را مجازاً نام
نہادند (اُردو) چاندی اور سونے کی وہ
میخین جن کو لگام اور زین وغیرہ مین خوبصورتی
کے لئے نصب کئے ہون۔ مونث۔

پافزار اصطلاح۔ بقول برہان مخفف
ہمان پا افزار کہ گذشت۔ صاحبان سہ وری
و بحر و انند و موید ہم ذکر این کردہ اند **مولف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (کمال اسمٰعیل
ب) دست انعام بر سرش می دار ؛ ورنہ
ترتیب پافزار کند ؛ (نزاری قہستانی ب)
بندہ بی ترتیب و بی برگ و نوا ؛ نوکران
بی جامہ و بی پافزار ؛ (اُردو) دیکھو پا افزار

پافشردن مصدر اصطلاحی بمعنی ثابت قدم بودن (ظہوری ؎) عاشقان چون نظر براندازند ؛ پافشارند و بر سر اندازند ؛ (اردو) دیکھو پافشردن و افشردن پا۔

مولف عرض کند کہ مخفف پافشردن است کہ بجایش گذشت وہمان (افشردن پا) کہ در الف مقصورہ مذکور شد

پاک بقول برہان بروزن خاک (۱) بمعنی صاف و بیغش و پاکیزہ و (۲) بمعنی ہمہ و تمام و (۳) بمعنی باقی ہم چنانکہ گویند کہ حساب ما پاک شد یعنی تمام شد و چیزی نماند صاحبان جہانگیری و جامع بذکر معنی اوّل و دوم گویند کہ مقصود معنی دوم از بی باقی است صاحبان رشیدی و سروری و مؤید ہم بر معنی اوّل و دوم قانع و ناصری ذکر معنی سوم ہم کردہ (حکیم ناصر خسرو ؎) ہمہ بگذشت بر تو پاک چو باد ؛ مال و ملک و تن درست و شباب ؛ (شاعر ؎) بادہ بیار ای پسر خوش کہ پاک ؛ بادہ بر د زین دل غمگین غبار ؛ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم و ترک معنی سوم گوید کہ (۴) بمعنی انفصال معاملہ ہم و راست معاملگی نیز آمدہ چنانکہ گویند (حساب فلانی پاک شد) یعنی معاملہ او فہمیدہ شد و چنانکہ شیخ فرماید (آنرا کہ حساب پاک است از معاملہ چہ باک) یعنی کسیکہ حساب او درست است و راست و صاحبان فرہنگ ہا درین قسم مواقع بمعنی تمام گفتہ اند و آن خالی از ضعفی نیست و بہار گوید کہ ترجمہ طاہر است و بالکل و تمام چنانکہ گویند پاکش انداز یعنی تمامش انداز و فلانی خانہ ما پاک رفت و یا متاع ما پاک برد و یا پاک باخت و پاک سوخت و استعمال این با مصادر فارسی ہم بیان می کند

مولف عرض کند کہ معنی حقیقی این (۵) طاہر و پاکیزہ کہ دران طہارت و پاکیزگی باشد و ہمین اسم جامد فارسی زبان است ترجمہ طاہر عربی و معنی اوّل مجاز این یعنی بیغش و خالی

از آلودگی و معنی سوم فی الحقیقت بی باقی است نه باقی که داخل معنی دوم است آنانکه بجایش معنی سوم یعنی باقی قائم کرده اند سکندری خورده اند و انچه خان آرزو معنی چهارم پیدا کرده معلوم میشود که بر معنی اوّل غور نکرده و ما ضرورت معنی چهارم نداریم و سند شیخ را متعلق بمعنی اوّل پنداریم یعنی آنرا که حساب او بی غش است از مواخذه باکی نیست (اُردو) (۱) پاک بقول آصفیه۔ صاف۔ بے غش (۲) تمام۔ کامل (۳) باقی (۴) معاملہ کا انفصال۔ تذکر (۵) پاکیزہ۔ بقول آصفیہ۔ پاک۔ ستھرا۔

پاک آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی ظاهر پیدا شدن است متعلق بمعنی پنجم پاک (فغانی شیرازی ۵) دلا بگوشه آن چشم خوابناک نگر؛ تو پاک آمدۂ پاک باش و پاک نگر؛ (اُردو) پاک اور ظاہر پیدا ہونا۔

پاکابوی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بمعنی بی غش **مولّف** عرض کند که مرکب از پاک و بوی و میان هر دو لفظ الف زائد اصل این (پاک بوی) بود که بمعنی بی غش است فارسیان پاک را با الف زائد پاکا کردند و با این را بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم و ظاهرا متعلق بمعنی اوّل پاک است (اُردو) بی غل و غش۔ صاف و پاک۔

پاکار اصطلاح۔ بقول برهان برورن ناچار (۱) کسی را گویند که تحصیل داری چون بجای بیاید او زر از مردم تحصیل کند و به تحصیل دار دهد و (۲) شخصی را نیز گویند که مستراج و او بخانه را جاروب کند و پاکیزه سازد که بعربی ترجمۂ آن کناس است و (۳) مطلق خدمتگار۔ صاحب جهانگیری ذکر هر دو معنی اوّل کرده می فرماید که بمعنی دوم

پای کار ہم آمدہ صاحب رشیدی ذکر ہر سہ
معنی کردہ گوید کہ بہ ہمین ہر سہ معنی پایکار ہم
صاحب سروری ہمزبانش۔ صاحب ناصری
بر معنی اوّل و دوم قانع و می فرماید کہ شخصی کہ
از مردم زر تحصیل کند در پی آن دو دواز نیجاست
کہ آنرا پاکار گفتہ اند۔ وارستہ نسبت معنی
اوّل میفرماید کہ شخصی کہ در شہرہا و قریات محصلان
دیوانی را جای مردم نشان دہد و ذکر معنی
دوم ہم کردہ گوید کہ ترجمۂ کنّاس است
صاحب بحر بذکر ہر سہ معنی بالمامی فرماید کہ (۴)
جائی کہ مزدوران مصالح را فراہم آوردہ
انبار کنند و نسبت معنی اوّل متّفق باتعریف
وارستہ۔ صاحب مؤیّد بر معنی اوّل و دوم
قانع و صاحب جامع متّفق با برہان بہر سہ
معنی۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ یعنی
اوّل خانہ نماست و بذکر معنی دوم گوید کہ خدمت
خانہ نمائی مردم دہ ہم بہ کنّاس تعلق دارد

و فرماید کہ این و پای کار مرادف یکدیگر۔ بہار
ہم بر معنی اوّل و دوم قانع و بہ تعریف معنی دوم
متّفق با وارستہ و از حکیم شفائی سند دہد (۵)
چگویم از پدر و منصبش کہ بود دو روز ؛ بکوچۂ
ز محلات کازران پاکار ؛ **مولّف** عرض
کند کہ معنی لفظی این کسی کہ از پای کار گیرد و
کنایہ از کسی کہ در وصول تحصیل دیوانی سعی
کند و کنّاس را بدین وجہ نام است کہ کار او
ہم بہ سعی پای تعلّق دارد و مطلق خدمت گار
مجاز معنی اوّل و نسبت معنی چہارم عرض میشود کہ
معاصرین عجم بر خلاف این گویند۔ یعنی پاکار
کسی است کہ از موضع دیگر آمدہ کار زراعت
کند و باز بخانہ خود رود و اگر سند استعمال معنی
چہارم بیان کردۂ صاحب بحر بدست آید
ما معنی آخر الذکر را معنی (۵) گوئیم (اُردو)
(۱) وہ شخص جو وصول زر مالگزاری مین مدد
کرے (۲) خاک روب۔ بقول آصفیہ۔

فارسی - اسم مذکر - جاروب کش - مہتر - کناس - حلال خور (۳) خدمت گار (۴) وہ جگہ جہان مزدور مال مسالا کسی کام کا جمع کرین - مونث (۵) پائکار - دکن مین اس شخص کو کہتے ہین جو کسی دوسرے موضع سے آکر زراعت کرے اور مقام مزروعہ مین مستقل سکونت نہ رکھے -

پاک اصل اصطلاح - بقول بہار و انند معروف **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و بمعنی چیزی کہ بنیاد او پاک و طاہر است اسم فاعل ترکیبی (سلمان ؎) از آب گوہری کہ حسامش پدید شد ؛ این دین پاک اصل کہ با ملک توام است ؛ (اُردو) پاک اصل - اس چیز کو کہہ سکتے ہین جس کی بنیاد پاکیزہ ہو -

پاکان اصطلاح - بالف و نون جمع مراد از زاہدان و پرہیزگاران **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این آنانکہ پاکیزہ باشند و کنایہ از معنی بالا (ظہوری ؎) از ہمت پاکان است

کہ در عہدہ گرفتست ؛ مژگان ترم شستن دامان ترم را ؛ (ولہ ؎) خستہ ام بسیار پاکان کمتر اند ؛ ہست بحر و بحر ہم تر دامن است ؛ (اُردو) پاکان اون لوگون کو کہہ سکتے ہین جو پاکباز نہ ہون جیسے زاہد اور پرہیزگار -

(الف) پاکان حصہ اوّل اصطلاح

(ب) پاکان خطہ اوّل الف و ب بقول انند کنایہ از ملائکہ و کرّوبیان و حاملان عرش معلّی صاحب برہان بر (ب) ذکر ہمین معنی کردہ و صاحبان رشیدی و (جہانگیری در ملحقات) و بحر ہمزبانش (خاقانی ؎) بدان خدای کہ پاکان خطہ اوّل ؛ زشوق حضرت او والہ اند چون عشّاق ؛ **مولف** عرض کند کہ حصہ اوّل در (الف) و خطہ دوم در (ب) بمعنی آسمان است و موافق قیاس و معنی این بر سبیل کنایہ فرشتگان باشند بخصوصیت

حاملان عرش که عرش فلک نهم را نام است
وهمین فلک نهم بلحاظ شمار از بالا فلک اوّل است
(اُردو) فرشتے جو حاملان عرش ہین - مذکر

پاک انداختن مصدر اصطلاحی بحث
این بر (پاکش انداز) می آید (اُردو)
دیکھو پاکش انداز -

پاک انداختن کیسه مصدر اصطلاحی -
بقول آصفی خالی کردن کیسه بتمام از انچه درو است
مولّف عرض کند که موافق قیاس است
وصاحب انند هم ذکر این کرده و بهار بدیل
انداختن این را آورده (اُردو) تهیلی کو
بالکل خالی کر دینا - جو چیز اس مین ہے وہ
بتمامہ اس سے باہر ڈالدینا -

(الف) پاک باختن متاع وغیر آن

(ب) پاکباز مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر (الف) کرده گوید که پاک درین مصدر
مرکب بمعنی تمام و بالکل است و (ب) بقول
برهان بروزن خاکسار (۱) کسی را گویند که در
بازی کردن دغلی نکند و (۲) شخصیکه اسباب
خود را تمام ببازد و (۳) زاهد و مجرّد و (۴) و
عاشقی که معشوق را بنظر پاک بنگرد - صاحب بحر
همزبانش - بهار بند کر معنی دوم و سوم قانع صاحب
موید ذکر معنی دوم و سوم و چهارم کرده (ظهوری
۵۲) پاکبازان که بروی تو نظر باخته اند ؛ هر چه
غیر تو باقبال تو در باخته اند ؛ (سعدی ۵۳)
جوانی پاکباز و پاک رو بود ؛ که با پاکیزه روئی
در گرو بود ؛ **مولّف** عرض کند که پاک بمعنی
تمام و باختن بمعنی حقیقیش پس معنی (الف)
موافق قیاس است یعنی متاع و امثال آنرا
بتمامه باختن و (ب) اسم فاعل ترکیبی است
و معنی دوم حقیقی است و پاک در دیگر معانی بمعنی
طاهر و پاکیزه و باز امر حاضر بازیدن که بمعنی
بازی کردن است پس معنی لفظی این بازی
کننده به پاکی و پاکیزگی کنایه باشد بمعنی اوّل

ومعنی سوم وچہارم مجازآن (اُردو) (الف) تمام متاع کا ہار دینا (ب) (۱) وہ شخص جو بغیر دغا اور فریب کے بازی کرے (۲) وہ شخص جو اپنی تمام متاع ہار دے (۳) زاہد (۴) وہ عاشق جو معشوق کو پاک نگاہ سے دیکھے۔ صاحب آصفیہ نے پاکباز پر فرمایا ہے وہ شخص جو کھیل مین چیند نکرے۔ ایماندار۔ زاہد۔ عاشق بے غرض وہ عاشق جو پاک محبت سے معشوق کو دیکھے (ذوق ۴۵) اس بت پہ گر خدا بھی ہو عاشق تو آئے رشک ؛ ہر چند جانتا ہون کہ وہ پاکباز ہے۔

پاکبازان استعمال۔ جمع پاکباز است بجملہ معانیش کہ گذشت (ظہوری ۵) آخری ہست پاکبازان را ؛ بردل از ما ست باختن برگشت ؛ (اُردو) پاکباز لوگ دیکھو پاکبازہ کے تیسرے معنے جن کی یہہ جمع ہے۔

پاکبازِ چرخ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ کنایہ از ماہ است **مولف** عرض کند کہ طالب سند استعمال می باشم کہ معاصرین عجم ومحققین زباندان ذکر این نکردہ اند اگرچہ من وجہ موافق قیاس است (اُردو) چاند۔ مذکر۔

پاکبازی داشتن استعمال یعنی پاکباز بودن است شامل برہمہ معانی پاکباز (ظہوری ۵) نداری پاکبازی در قمار دوستی چون من ؛ نیابم دادا گر با دشمنان از من وغا آید ؛ **مولف** گوید کہ در پاکبازی یاے مصدری است (اُردو) پاکباز ہونا۔ پاکبازی اختیار کرنا۔

پاکبر اصطلاح۔ بقول بہار روا نند از اسمای محبوب است **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاکیزہ دارندہ وبمعنی محبوب کنایہ باشد (میر معزی ۵) ناز گری خوش زبان پاک بری شوخ چشم ؛

عشوہ دہی و لفریب بوالعجبی اوستاد۔ (اُردو) پاک بر فارسیون نے محبوب کو کہا ہے اردو مین بقاعدۂ فارسی اس کا استعمال کر سکتے ہین۔ مذکر۔

پاک بردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید پاک درین مصدر بمعنی تمام و بالکل است **مولف** عرض کند کہ بمعنی بردن چیزی بتمامہ و چیزی ازان نگذاشتن موافق قیاس (اُردو) سب لیجانا۔ کوئی حصہ نہ چھوڑنا

پاک بوم | استعمال۔ بقول انند و بہار بمعنی پاکیزہ بوم **مولف** عرض کند کہ بمعنی باشندۂ زمین پاکیزہ و مقام پاکیزہ متعلق بمعنی سوم بوم کہ بجایش گذشت۔ اسم فاعل ترکیبی (اُردو) پاکیزہ مقام۔ وہ شخص جو مقام پاکیزہ پر رہنے والا ہو۔

پاک بین | اصطلاح۔ بہار بر معروف قانع و صاحب انند از معنی ساکت صاحب آصفی گوید کہ مرادف پاک نظر و پاک دیدہ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاکیزہ نظر دارندہ و عاشقی کہ معشوق خود را بہ نظر پاک مشاہدہ کند مرادف پاکباز (ظہوری ؎)

ہان ظہوری نگر بہ کار افتاد ۔ پاک بینان نگاہ شویانند (اُردو) پاک بین۔ اس شخص کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین جو پاکباز ہو یعنی اس کی نگاہ بے لوث ہو۔ وہ عاشق جو پاک نظر سے معشوق کو دیکھے۔ پاک محبت رکھنے والا

پاکپاش | اصطلاح۔ بقول بحر آنکہ ہر چہ داشتہ باشد بباد دہد **مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین فارسی زبان و اہل زبان ازین ساکت (اُردو) وہ شخص جو اپنی متاع کو بتمامہ برباد کرے۔

پاکت بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی (۱) کیسہ و (۲) جیب۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ صاحب رہنما (پاکتی لاک زدہ) را بمعنی لفافۂ یا کیسۂ لاک زدہ می گوید پس پاکت مقرر پاکٹ انگلیسی زبان است کہ کیسہ و امثال آن را گویند جزین نیست کہ تاتی ہندی را بہ فوقانی بدل کردہ اند (اردو) بڑا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ چوڑی سی دو پلڑی تھیلی جس میں بن الائچی اور نقدی وغیرہ رکھتے ہیں

پاکج گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر گناہ یا زنا ہوا رزق و گستاخی کردن (صائب سے) ہر کہ پاکج می گذارد ما دل خود می خوریم پاشیدۂ ناموس عالم و بخل دارد **مولف** عرض کند کہ کج رفتاری۔ نظر بر انسان راست و بد روشی ہم ہمین باشد مقصود صاحب بحر کہ گستاخی کردن حاصل آن باشد (اردو) گستاخی کرنا۔ بقول آصفیہ۔ بے ادبی کرنا شوخی کرنا۔ شرارت کرنا اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے کج رفتار ہونا۔ صاحب آصفیہ نے کج رفتار کا ذکر کیا ہے۔

پاک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ داشتن چیزی بحالت پاکیزگی و طہارت است (عالی شیرازی سے) عالی دل و دماغ و لب خود پاک توان داشت ؛ ہمت زدن تدعیان را چہ کند کس ؛ (اردو) کسی چیز کو پاک و صاف رکھنا۔

(الف) پاکدامانی اصطلاح۔ (ب)

(ب) پاکدامن بقول بہار و انند کنایہ از عفیف و پارسا **مولف** عرض کند کہ کسی کہ دامن خود از مناہی پاک دارد۔ اسم فاعل ترکیبی است و (الف) بمعنی بیگناہی و پاکبازی۔ پس پاکدامنی بزیادت یای

مصدری بر (ب) بمعنی مصدری مخفی مباد
کہ دامن و دامان ہر دو یکی است کہ تعریفش
بجای خودش می آید (حافظ شیرازی) حافظ
بخود نپوشید این خرقہ می آلود ؛ ای شیخ پاکدامن
معذور دار مارا ؛ (ظہوری) درخمار زہد
خشکم ساقی تر دست کو ؛ خرقہ آلود و سازم
پاکدامانی بس است ؛ (اُردو) (الف)
پاکدامنی بمعنی پارسائی - پرہیزگاری - بیگناہی
کہہ سکتے ہین جیسے " یہ ان کی پاکدامنی تہی کہ
آگ مین کودنے کے لئے آمادہ ہوگئے (ب)
پاکدامن بقول آصفیہ - پارسا -

پاک دہان اصطلاح - بقول بہار و
انند معروف **مولف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ دہان او پاک
وصاف است و عفونت ندارد (صائب
ے) از لبش بای سخن عقد گہر می ریزد ؛
ہر کہ صائب چو صدف پاکدہان افتاد است ؛
(اُردو) پاک دہن اس شخص کو کہہ سکتے ہین
جس کا منہ صاف پاک ہو اور جس کے منہ سے
بدبو نہ آتی ہو -

(۱) پاک دیدن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ (پاک بین) اسم فاعل ترکیبی از
ہمین مصدر است کہ بجایش گذشت و معنی
این دیدن بہ پاک نظری - بہار بر ------

(۲) پاک دیدہ گوید کہ بمعنی پاک بین است
(صائب ے) بی حسن نیست خلوت آئینہ
مشربان ؛ معشوق در کنار بود پاکدیدہ را ؛
ہر دو موافق قیاس (اُردو) (۱) پاکیزہ نگاہ
سے دیکھنا (۲) دیکھو پاک بین -

پاک رای استعمال - بقول بہار و بحر
وانند آنکہ عقل صحیح و فکر رسا داشتہ باشد
(شیخ شیرازی ے) حقت گفتم ای خسرو پاک
رای ؛ تو ان گفت حق پیش مرد خدای ؛

مولف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است وموافق قیاس (اُردو) پاک رائے کہہ سکتے ہین اور صائب الرائے بہی یعنی وہ شخص جسکی رائے صائب اور اچہی ہو۔ نیک رائے۔

(الف) پاک رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وگوید کہ پاک درینجا بمعنی تمام وکمال است گویند" فلانی خانۂ مارا پاک رفت" **مولف** عرض کند کہ بدنیمعنی بضمّ رای مہملہ باشد وارسدش کہ بر زبان معاصرین عجم است ----------

(ب) پاک رفتن خانہ کنایہ باشد از برون ہمہ اسباب خانہ و ----------

(ج) پاک رو بفتح رای مہملہ (۱) بمعنی کسی کہ روش ورفتار تمام وکامل داشتہ باشد صاحب بحر وبہار ہم این آوردہ و (۲) بضمّ رای مہملہ بمعنی چہرۂ پاکیزہ دارندہ وبہ رو معنی اسم فاعل ترکیبی است (سعدی ؒ)

جوانی پاکباز و پاک رو بود ؛ کہ با پاکیزہ روئی در گرو بود ؛ (**اُردو**) (الف) جہاڑ دینا ایسا صاف کرنا کہ کچہ کچرا کوڑا نہ رہے (ب) گہر کا تمام سامان لیجانا۔ صاحب آصفیہ نے (جہاڑو پہیرنا) پر فرمایا ہے۔ لوٹ لینا۔ تنکا نہ رکہنا **مولف** عرض کرتا ہے کہ (گہر مین جہاڑو پہیر دینا) (ب) کا ترجمہ ہے (ج) (۱) نیک روش۔ وہ شخص جس کی روش نیک ہے (۲) پاکیزہ رو خوبصورت۔

پاک زاد اصطلاح۔ بقول بہار و اینند مرادف (پاک سرشت) کہ می آید **مولف** عرض کند کہ کنایہ باشد از شریف ونجیب ونسب وحسب پاکیزہ دارندہ کہ فطرتًا پاک باشد (سعدی ؒ) چہ خوش گفت فردوسی پاک زاد ؛ کہ رحمت بران تربت پاک باد ؛ میازار موری کہ دانہ

کش است ؎ که جان دارد و جان شیرین
خوش است ؎ (اُردو) شریف نجیب۔
جس کا حسب و نسب صحیح ہو۔ نیک نہاد۔
نیک طینت۔

پاک ساختن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف
عرض کند کہ صاف و پاک کردن است
(حیاتی بخاری ؎) خاک رہت اشکم اگر
با خون نیامیزد مرنج ؎ گو ہم بچشم خویشتن
تا پاک سازد راہ را ؎ (میر حاج مصرع)
پاک سازد رہ سیارہ زماشاک ہلال ؎ (اُردو)
صاف و پاک کرنا۔

پاک سرشت | اصطلاح۔ بقول بہار
و انند مرادف ہمان پاک زاد کہ بجایش گذشت
مولف عرض کند کہ بمعنی مرد نیک نیت و
نیک طینت باشد و فرقی نازک است میان
این و پاک زاد کہ از تعریف ہر دو ظاہر

عجم بزبان دارند۔ (اُردو) نیک نہاد۔ بقول
آصفیہ پاک طینت۔ پاک سیرت۔ پاک باطن۔

پاک سوختن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ گوید کہ پاک در نیجا بمعنی تمام
است چنانکہ گویند ؎ متاع ما را پاک سوخت
مولف عرض کند کہ موافق قیاس است
(از قبیل پاک رفتن جانا) کہ گذشت (اُردو)
بالکل جلا دینا۔ کوئی چیز باقی نہ رکھنا۔

پاکش | اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح
ذہی فقرہ (نامۂ دستور گلشاہ) بمعنی تقدس
و تنزہ **مولف** عرض کند کہ بکسر کاف عربی
لغت زند و پازند است بمعنی پاکیزگی بزیادت
شین معجمہ بر لفظ پاک کہ افادۂ معنی نسبت کند
چنانکہ بالش و پوشش کہ منسوب بہ بال و پوپ
است (اُردو) پاکی۔ بقول آصفیہ صفائی
ستھرائی۔ طہارت۔ پرہیزگاری۔

پاکشادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول

انند (۱) کنایہ از باز آمدن یعنی انیکہ قبل ازین نمی آمد۔ حالا می آید و فرماید کہ (۲) کنایہ از طلاق دادن و (۳) گریختن **مولف** عرض کند کہ بمعنی سوم موافق قیاس است و برای معنی اوّل و دوم بدون سند استعمال تسلیمش نہ کنیم معاصرین عجم برزبان ندارند و محققین زباندان ہم ازین ساکت (اُردو) (۱) پھرانا (۲) طلاق دینا (۳) بھاگنا۔

پاکشادہ رواق اصطلاح۔ بقول انند کنایہ از آسمان **مولف** عرض کند کہ بلحاظ معنی سوم (پاکشادن) کہ بجایش گذشت معنی لفظی این رواق گریزندہ و کنایہ از آسمان می توان گرفت کہ موافق قیاس است نظر بر قول حکمای قدیم کہ آسمان را دوّار گفتہ اند ولیکن دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و معاصرین عجم ہم برزبان ندارند۔ طالب سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو آسمان۔

پاکش انداز اصطلاح۔ صاحبان بحر عجم و انند گویند کہ چون کشتی گیر حریف را نزدیک بانگکندن رساند کہنہ سوار گوید پاکش انداز بمعنی تمامش بینداز (میر نجات) کنگاش را بکش و بر سر خاکش انداز؛ بعد ازان مخالف کش و پاکش انداز؛ **مولف** عرض کند کہ صاحبان بحر و ارستہ باستناد یک شعر میر نجات (پاکش بینداز) قائم کردہ اند تسامح ہر دو باشد کہ عوض مصدر (پاکش انداختن) این مقولہ را قائم کردہ اند و حق آنست کہ (پاکش انداختن) مصدر ریست مرکب بمعنی بر زمین انداختن کسی را چنانکہ پشت بر زمین شود و ایمعنی از معنی حقیقی (انداختن بتمامہ) پیدا شود و عادت کشتی گیران است کہ حریف خود را چون بر زمین می زنند پشت او را بر زمین می کنند و این تعریف غالب است در کشتی (اُردو) اُس کو چت گرا۔ اور اس کا مصدر

(چت گرانا) بقول آصفیہ۔ پچھاڑنا۔ پیٹھ کے بل گرانا۔ ہرانا۔

پاک شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ (۱) از عذاب فارغ و رستگار شدن است **مولف** عرض کند کہ (۲) بمعنی پاکیزہ و صاف و پاک شدن کہ معنی حقیقی است (اسدی طوسی لہ) جہان زیر فرمان ضحاک شد ؛ زہر نامہ نام جم پاک شد ؛ (نجات اصفہانی لہ) چہ بہشتی است کہ آنشوخ غضبناک شود ؛ از نگاہی بکشد کشتی ما پاک شود ؛ (فغانی ۵۲) آئینۂ دل پاک شد و یار در آمد ؛ صد شکر کہ کارم ہمہ بر وجہ حسن شد ؛ مخفی مباد کہ معنی اول مجاز معنی دوم باشد کہ نجات یافتن است و صراحت کامل این در ملحقات می آید (اردو) (۱) نجات پانا۔ چھوٹنا (۲) صاف و پاک ہونا۔

پاک شدن از عذاب و عقاب مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند فارغ و رستگار شدن است **مولف** عرض کند کہ نجات یافتن و خصوصیت عذاب در اینجا درست نیست بلکہ (پاک شدن از چیزی) بہتر است و این مصدر خاص ہم داخل ہمان تعمیم باشد چنانکہ سند این از کلام اسدی طوسی و نجات اصفہانی بر معنی اول (پاک شدن) گذشت (اردو) عذاب سے نجات پانا۔

پاک شدن کشتی مصدر اصطلاحی۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بضم کاف دوم عمل معروف و تمام شدن معرکۂ کشتی است و سندش ہمان کہ از میر نجات بر (پاک شدن) گذشت صاحب بحر ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ بہ معنی مجازی ختم شدن کشتی است یعنی نجات یافتن از کشتی (اردو) کشتی سے فارغ ہونا نجات پانا۔ کشتی ختم ہونا۔

پاکشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول دارستہ

(۱) بمعنی آہستہ رفتن (طالب آملی ؎) ز ملک
معصیت سامان غربت کرده ام اکنون ؛ بصد
افتادگی در راه جانان می کشم پائے ؛ و فرماید
که چون بصلهٔ آزارند بمعنی (۲) باز رفتن است
(سلیم ؎) بلبلان پای کشیدند ز اطراف چمن ؛
میرود هر که درین باغ سراسر باد است ؛
بهار ذکر هر دو معنی کرده (میرزا جلال اسیر
؎) لنگ لنگان در رکاب چشم تر پا می کشم ؛
تا نفس دارم سر زنجیر در پا می کشم ؛ کام میگیرد
اسیر آخر ز دریا همچو موج ؛ گرچه گریان در رکاب
چشم تر پا می کشم ؛ (صائب ؎) تا بسیر گلشن
آن سرو خرامان پا کشید ؛ شد نسیم صبح را
هر غنچه زانوی دگر ؛ (ملا طغرا ؎) سبو در
سر خود کلاهی ندید ؛ خجل گشته از برگه پا کشید ؛
(محمد قلی سلیم ؎) فغان من ز رکاب هلال پای
کشید ؛ که از ستاره رهش در میان گله شده است ؛
(مولانا نبائی ؎) دست از حیات خود من

بیمار شسته ام ؛ تا آن طبیب از سر من پا کشیده
صاحب بحر هم ذکر هر دو معنی کرده **مولف** عرض
کند که (از چیزی پا کشیدن) بمعنی بیزار
کردن ازان بجا پیش گذشت و بهمان است
معنی دوم این **(اردو)** (۱) آہستہ چلنا۔
دکن میں پاؤں کھینچکر چلنا کہتے ہیں (۲) دیکھو
از چیزی پای کشیدن

پاک طینت استعمال بهار و امثله ذکر این
کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که
مرادف پاک سرشت است که بجا پیش گذشت
(میرزا رضی دانش ؎) پاک طینت را
بد نیا میل آمیزش کجاست ؛ گوشتگی گهر
با وسعت دریا گرفت ؛ **(اردو)** دیکھو پاک سرشت

پاک عیار اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و
انند زر خالص را گویند **مولف** عرض کند که
معاصرین عجم بر زبان دارند و موافق قیاس است
(اردو) زر خالص۔ وہ طلا جو بغش اور کھاد سے

(الف) پاک فروختن مصدر اصطلاحی۔
(ب) پاک فروش صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت و بذکر (ب)
گوید کہ آنکہ ہرچہ داشتہ باشد بہ باد دہد و فرماید
کہ بد بمعنی است پاکباز۔ وارستہ ذکر (ب)
کردہ در نفس معنی متفق با آصفی (سالک یزدی)
۵) سالک رند کہ اسباب ورع داشت
بسی ؛ رفتہ در میکدہ و پاک فروش آمدہ است
؛ صاحبان بصر و اند ہمزبان وارستہ (صائب)
۵) از ہر دو جہان حاصل من ناوک آہ است
؛ مانند کمان پاک فروشم زدو خانہ ؛ و صاحب
بہار عجم باتفاق آصفی این را مرادف پاکباز
گوید **مولف** عرض کند کہ (الف) (۱) بمعنی
ہمہ سامان دکان فروختن و دکان را خالی
کردن است و (۲) مجازاً بمعنی برباد دادن
متاع و (ب) ہر دو معنی اسم فاعل ترکیبی
ازہمین مصدر (الف) و (۳) امر حاضر ش

(اُردو) (الف) (۱) دکان کی تمام متاع بیچ دینا۔
(۲) اپنی متاع کو برباد کرنا (ب) (۱) کل متاع
کو بیچ دینے والا (۲) اپنی متاع کو برباد کرنیوالا۔
(۳) کل متاع کو فروخت کردے اور برباد کردے
پاک کردن استعمال۔ بقول صاحب
آصفی (۱) چیدن و صاف کردن و (۲) تمام
کردن (نوعی جنوشانی لہ) تا روی تو بینم
مژہ ام پاک کن از اشک ؛ کز گریہ نگاہم چو نفس
در تہ آب است ؛ (اسدی طوسی لہ) گہ
دیبۂ کبود م از و پاک کردہ گرد ؛ گہ باغ سبز و
ریختہ گل گرد او صبا ؛ (صائب ۲ہ) میکند زود
حساب من و ہستی را پاک ؛ ہمچو صبح این نفس پا بر گلی
کہ مراست ؛ **مولف** عرض کند کہ ما بر لفظ
پاک از جملہ معانی آن بحث کردہ ایم و این مصدر
شامل است بر ہمہ معانیش (اُردو) (۱)
پاک کرنا (۲) تمام کرنا۔ دیکھو پاک جس کے تمام
معنون پر یہہ مصدر شامل ہے۔

پاک گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک شدن است کہ گذشت (طالب آملی ؎) خرقۂ زاہد نگردد پاک از میل ریا ۔ جبرئیلش گر بآب زمزم و کوثر کشد ۔ (ناظم ہروی ؎) سراپا شستہ شد چون موج کوثر ۔ ز کلفت پاک گشت آن حور پیکر ۔ غنی میبادکہ سند دوم متعلق از پاک گشتن است کہ مرادف ہمین است حیف است کہ محققین فارسی در ہر دو لفظاً فرق نکردہ اند (نگ گردد) را مضارع ہر دو دانند و ما بجایش صراحت کنیم کہ گردد مضارع گردیدن باشد کہ کامل التصریف است و گشتن مضارع ندارد کہ سالم التصریف باشد (اُردو) دیکھو پاک شدن۔

پاک گریختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی یک لخت گریختن و گریختن بعجلت و خیال چیزی نکردن (اسدی طوسی ؎) سپہ و خیل نجوم تو کہ باشند کہ پاک بگریزند چو خورشید من افراخت علم ۔ (اُردو) جلد بہاگنا۔ رفو چکر ہونا۔

پاک گشتن استعمال۔ مرادف پاک گردیدن کہ بجایش گذشت و سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پاک گردیدن۔

پاک گوہر اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک اصل است کہ بجایش گذشت (صائب ؎) سر چشمۂ فشاط دل پاک گوہر است ۔ تا دل شگفتہ است سخن تازہ و تر است ۔ (اُردو) دیکھو پاک اصل۔

پاک ماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک بودن است کہ بجایش گذشت (محتشم کاشی ؎) مجنون چو افشاند

انتشی بیرو وصل تا روز جزا ؛ دامان لیلی پاک
ماند از تهمت آلودگی ؛ (اردو) پاک رہنا۔
دیکھو پاک بودن۔

پاک مغز اصطلاح۔ بقول بہار دانند آنکہ
عقل صحیح و فکر رسا داشتہ باشد (خواجہ نظامی
سہ) چو بیند دلکش دیدہ آن پاک مغز ؛ ندادش
باین کار دریای لغز ؛ صاحب بحر گوید کہ مراد
(پاک رای) باشد **مولف** عرض کند کہ ہر کہ
پاک مغز می باشد رای او ہم پاک می باشد پس
پاک رای مرادف پاک مغز نباشد۔ این معنی
روشن دماغ باشد و بس (اردو) روشن
دماغ۔ دیکھو آئینہ ہوش۔

پاکسند اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
بروزن پازند مطلق یاقوت اعم از نیکہ سرخ
باشد یا زرد و سفید و با میم بجای حرف اول یای
تحتانی ہم آمدہ۔ صاحب سروری این را مخصوص
بہ یاقوت سرخ (بخاری سہ) کجا تو باشی

گردند بی خطر خوبان ؛ چیست را چہ خطر ہر کجا
بود پاکند ؛ صاحب ناصری این را با تحتانی
اول اصح می داند۔ صاحب موید ہم ذکر این
بکاف فارسی کردہ با تعمیم برہان متفق **مولف**
عرض کند کہ ما بر با کند کہ بہ موحدہ اول گذشت
صراحت این بر معنی اولش کردہ ایم خیال ما
این است کہ (پاکند) بہ تحتانی اول اصل است
و اسم جامد فارسی زبان و فارسیان بہ تبدیل
تحتانی بموحدہ با کند کردند چنانکہ یوب و بوب
و پس ازان موحدہ بہ بای فارسی بدل شد چنانکہ
تب و تپ آنانکہ بکاف فارسی نوشتہ اند صراحت
معروف نکردہ اند۔ غلطی کتابت باشد (اردو)
دیکھو با کند کے پہلے معنے۔

پاک نظر اصطلاح۔ بقول بہار دانند
معروف **مولف** گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است
کنایہ از کسی کہ نظر او پاک باشد یعنی بہ نگاہ پاک
بنگرد۔ مقابل بد نظر (اردو) پاک نظر۔ پاک نگاہ

بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین ۔ صاحب آصفیہ نے پاکباز پر فرمایا ہے کہ "وہ عاشق جو پاک نظر سے معشوق کو دیکھے" اگرچہ آپ نے (پاک نظر) کو اپنے لغت مین قائم نہین فرمایا ہے لیکن زبان اُردو مین اس کا استعمال موجود ہے (اسم فاعل ترکیبی)

پاک نگریستن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ دیدن کسی را بنظر پاک باشد (فغانی شیرازی ؎) دلا بگو بشۂ آن چشم خوابناک نگر ؛ تو پاک آمدۂ پاک باش و پاک نگر ؛ (اُردو) پاک نگہ سے دیکھنا ۔

پاک نمودن استعمال ۔ مرادف پاک کردن است **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) افتادہ است خرقہ شیخان چہ جرعہ گیر ؛ لب پاک نا نمودہ ردا برگرفتہ اند ؛ (اُردو) دیکھو پاک کردن ۔

(الف) پاکوب اصطلاح ۔ الف بقول

(ب) پاکوبی انند بحوالۂ فرہنگ

(ج) پاکوبیدن رقاص را گویند

(د) پاکوفتن بحوالۂ غیاث می فرماید کہ (ب) پاکوبی بمعنی رقص است و (د) پاکوفتن (۱) بمعنی رقص کردن (لا ادری ؎) افشردہ خوشا وقت قدح پیمائی ؛ کہ شود مست و زند دست و بکوبد پائی ؛ (ظہوری ؎) گر از دستک زنی ہای غمش آہ ؛ نفیرآسا بپاکوبی چہ می کرد ؛ صاحب برہان بر ذکر (د) بمعنی بالا قانع ۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل می فرماید کہ (۲) نزدیک شدن بہ رفتن و (۳) مردن و صاحب ناصری ہم ذکر معنی اوّل (د) فرمودہ و نقل سند (لا ادری) کردہ ۔ صاحب جہانگیری در ملحقات بذکر معنی اوّل (د) سند (پای کوفتن) دہد عیبی ندارد کہ پا و پای ہر دو یکی است خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل

کردہ مؤلف عرض کند کہ (کوب) در فارسی
زبان بمعنی ضرب و آسیب باشد کہ از چوب
و سنگ و مشت و امثال آن بکسی رسد کہ آزار در
عربی صدمہ گویند (کذا فی البرہان) و مصدر
(کوبیدن) از ہمین اسم مصدر است بزیادت
یای معروف و علامت مصدر دن کہ می آید
و کوف مبدل ہمین کوب است چنانکہ زبان
و زفان و مصدر کوفتن از اسم مصدر کوف
و منع شد پس (الف) اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر مرکب (ج) کہ کنایہ از رقص کردن
است و (ب) حاصل بالمصدر ش بزیادت
یای مصدری - و ہر دو اسناد با لا متعلق است
از (ج) نہ بہ (د) چنانکہ محققین بالا خیال
فرمودہ اند و معنی دوم و سوم مجاز معنی اوّل
و لیکن بدون سند استعمال تسلیمش نہ کنیم کہ غیر
از صاحب بحر دیگری از محققین ذکرش نکرد و
سند استعمال آن ہم پیش نہ شد (اردو)

(الف) ناچنے والا (ب) ناچ - مذکر (ج
و د) (۱) ناچنا (۲) جانے کا ارادہ کرنا (۳) مزا

پاکی استعمال - بقول برہان بروزن خاکی
(۱) استرۂ سر تراشی را گویند و (۲) تمام شدن
و (۳) صفا و طہارت صاحب ناصری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی سوم می فرماید کہ غسل و طہارت
باشد و راست بذکر معنی اوّل و بترک معنی دوم
نسبت معنی سوم بہ معروف قانع (طغرا)
چون نکردم لالہ وش از پاکی اصلاح داغ
گر خط نو خیزد او گلدستہ بندنوش شد
بہار
و ہر دو معنی متفق با ناصری و نسبت معنی دوم
گوید کہ بدنیمعنی سر شار از صفات اوست
خان آرزو در سراج بذکر معنی طہارت نسبت
معنی اوّل می فرماید کہ بنا بر رعایت معنی
حقیقی است صاحب جامع بذکر معنی اوّل
نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی تمامی (ظہوری
(۳) بصارت تو مبادا این ستم روا دارد

حباب پاکی چشم ترم کجا دارد ۔ مؤلف عرض
کند کہ برای معنی دوم وسوم یای مصدری برلفظ
پاک زیادہ کردہ اند ونسبت معنی اول خیال ما
اینست کہ (پاکی اصلاح) بمعنی استرۂ سرتراشی
است نہ مجرد پاکی ۔ وسند طغرا ہم تائید خیال ما
میکند وباعتبار صاحبان جامع وناصری کہ محققین
اہلزبانند این را بمعنی اول مخفف (پاکی اصلاح)
دانیم وازین مرکب ہم معنی استرہ برسبیل مجاز
پیدا کنیم کہ معنی حقیقی تقاضای آن نمی کند وجاوارد
کہ (پاکی) را بمعنی منسوب بہ پاک گیریم وکنایہ از
استرہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) استرہ
(بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم ۔ مذکر ۔ بال مونڈنے
کا اوزار ۔ پاچہنا (۲) تمامی ۔ بقولہ ۔ فارسی ۔
اسم مونث ۔ آخر ۔ انجام (۳) پاکی ۔ دیکھو پاکش ۔

پاکیز اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ غیاث
نام داؤ از کشتی کہ بیکدست پای حریف گرفتہ
بدست دیگر زور برگردن آوردن است

مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی
زبان ازین اصطلاح کشتی گیران ساکت اند
اگر سند استعمال این پیش شود تو انیم قیاس کرد
کہ این مرکب است از پا بمعنی خوش وپاکیز
بمعنی نمد ولبد بمعنی لفظی این نمد پاوکنایہ ازہمان
داؤ کشتی کہ نتیجۂ آن گردن را برای غلبہ
برزمین رساندن است وجا دارد کہ این را
مخفف پاکیزہ گیریم کہ می آید وکنایہ ازہمان
داؤ نظر برپاکیزگیش (اردو) کشتی گیرون
کے ایک داؤ کو فارسیون نے پاکیز کہا ہے
جس مین حریف کا پاؤن ایک ہاتھہ سے
پکڑ کر دوسرے ہاتھہ سے گردن پر روز ڈالتے ہین
تاکہ وہ زمین پر آرہے ۔ مذکر ۔

پاکیزہ بقول بہاروانند منسوب بپاک
زیرا کہ مرکب است از لفظ پاک وپیزہ
(کہ لبد نمد است) ونظیر انیست آتشیزہ
بمعنی گرم شب تاب ودوشیزہ بمعنی دختر بکر

فرماید کہ چون کلمۂ نسبت زائدہ نیز می آید جنوند
کہ پاکیزہ مزید علیہ پاک بود و می تواند مرکب از
پاکی و زہ بود یعنی چیزی کہ زادہ و آفریدہ شدن
آن از پاکی باشد **مولف** عرض کند کہ ماخذ
آخر بہتر است و میدانیم کہ ہمین است حقیقت
پاکیزہ کہ زہ بمعنی زائیدگی و پیدایش بجای
خودش می آید و بد نیمعنی بفتح زای ہوز ہم آمدہ
و بمعنی نطفہ و بچہ ہم (کذا فی البرہان) پس معنی
لفظی این پاکی پیدایش و استعمال این بمعنی
پاک ہم۔ ہر دو ماخذ بیان کردۂ محققین بالاہیچ
است و یزہ اصلا کلمۂ نسبت نیست و حقیقت
آتشیزہ ہم بہمین ماخذ است بعض محققین
در آتشیزہ ہم۔ یزہ را کلمۂ نسبت دانستہ اند
چنانکہ بجایش گذشت و ما آنرا درست ندانیم
و حقیقت دوشیزہ بجایش عرض کنیم کہ می آید
(اُردو) پاکیزہ۔ دیکھو پاک کے پہلے معنے۔

پاکیزہ اعتقاد استعمال۔ بہار از معنی
ساکت **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است و موافق قیاس مراد از کسی کہ اعتقاد
او پاک باشد (اُردو) پاکیزہ اعتقاد مقابل
ہے بد اعتقاد کا۔

پاکیزہ اعتماد استعمال۔ صاحب انند
بذکر این از معنی ساکت **مولف** عرض کند
کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است
مراد از کسی کہ اعتماد او پاک و پاکیزہ باشد
(اُردو) پاکیزہ اعتماد کہہ سکتے ہین۔

پاکیزہ بوم اصطلاح۔ بقول بہار و انند
معروف **مولف** عرض کند کہ بمعنی وطن
پاکیزہ دارندہ و پیدا شدہ در زمین پاکیزہ
اسم فاعل ترکیبی است (شیخ سعدی ؒ)
شنیدم کہ مرد بیست پاکیزہ بوم ؛ شناسا و
رہرو در اقصای روم ؛ (اُردو) پاکیزہ بوم
اس شخص کو کہہ سکتے ہین جسکا وطن مقدس ہو جیسے
مکہ معظمہ یا مدینۂ منورہ وغیرہ کا رہنے والا۔

پاکیزہ پیکر استعمال - بقول بہار واند از اسامی محبوب است **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این پاکیزہ رو و خوبصورت و خوشرو موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (سعدی ؎) دو پاکیزہ پیکر چو حور و پری ؛ چو خورشید و مہ از نکو اختری ؛ (اُردو) پاکیزہ پیکر خوبصورت کو کہہ سکتے ہین - بقاعدۂ فارسی اسم فاعل ترکیبی -

پاکیزہ دامن استعمال - بقول بہار واند کنایہ از عفیف و پارسا **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است مرادف پاکدامن یعنی کسی کہ دامن او از گناہ پاک است (صائب ؎) از حدیث دلکشا صائب دہن را دوختن ؛ یوسف پاکیزہ دامن را بزندان کردن است ؛ (اُردو) پاکیزہ دامن - پاکدامن - پارسا کو کہہ سکتے ہین اسم فاعل ترکیبی - بقاعدۂ فارسی -

پاکیزہ دل استعمال - بقول اند - معروف **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاک دل و زاہد کہ دل او از گناہ پاک باشد (فردوسی ؎) کنون ای خردمند پاکیزہ دل ؛ مشو بدگمان پای برکش ز دل ؛ (اُردو) پاک دل اور پاکیزہ دل اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کا دل گناہون سے پاک و صاف ہو -

پاکیزہ روی استعمال - بقول بہار و اند از اسامی محبوب **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این خوشرو و خوبصورت و مجازاً بمعنی محبوب (شیخ شیراز ؎) خاتون خوب سیرت و پاکیزہ روی را ؛ نقش و نگار خاتم فیروزہ گو مباش ؛ (اُردو) پاکیزہ رو - خوبصورت اور خوش رو کو کہہ سکتے ہین بقاعدۂ فارسی - اسم فاعل ترکیبی - معشوق مذکر

(الف) پاکیزہ سرشت استعمال - الف

(ب) پاکیزہ طینت بقول بہار معروف وصاحب انند ذکر (ب) کردہ و بہار ہم این را بدون تعریف آوردہ **مولف** عرض کند کہ ہر دو مرادف پاک سرشت کہ بجایش گذشت (خواجہ حافظ شیرازی ؎) عیب رندان مکن ای زاہد پاکیزہ سرشت ؛ کہ گناہ دگران برتو نخواہند نوشت ؛ (اُردو) دیکھو پاک سرشت

پاکیزہ قول استعمال - بقول بہار و انند معروف **مولف** عرض کند کہ کنایہ باشد از راست گو کہ قولش پاک و صاف باشد (سعدی ؎) پدر بارہا گفتہ بودش بہ ہوش ؛ کہ شایستہ رو باش و پاکیزہ قول ؛ مخفی مباد کہ این اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) پاکیزہ قول - بقاعدۂ فارسی - راست گو کہ کہہ سکتے ہین -

پاکیزہ نظر استعمال - بقول بہار و انند معروف **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ نظر او پاک باشد یعنی معشوق خود را بنظر پاک بہ بیند (ناصر خسرو ؎) یک عاشق پاکیزہ نظر نیست چو محمود ؛ ورنہ ہمہ اطراف جہان پر ز ایاز است ؛ (اُردو) پاکیزہ نظر - پاک بین - اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو اپنے معشوق کو پاک نگاہ سے دیکھے -

پاکیزہ نفس استعمال - بہار و انند ذکر این کردہ از معنی پاکیزہ سرشت **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک طینت باشد کہ بجایش گذشت (سعدی ؎) چو پاکیزہ نفسان صاحب دلان ؛ در آمیختہ جملہ با جاہلان ؛ (اُردو) پاک نفس دیکھو پاک طینت -

پاکی گرفتن مصدر اصطلاحی - بقول بحر بمعنی موی زہار تراشیدن **مولف** عرض کند کہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مشتاق سند استعمال می باشیم حیف است کہ سند ہم پیش نہ شد موافق قیاس است

(اُردو) پاکی لینا - بقول آصفیہ - موے زہار مونڈنا - زیر ناف کے بال مونڈنا - جہانٹین لینا دکن مین نورے کے استعمال کو بھی کہتے ہین -

پاگاہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکاف عجمی (۱) جای طہارت را گویند و (۲) بمعنی زینہ و نردبان باشد - صاحب رشیدی گوید کہ (۳) بمعنی طویلہ این را (پایگاہ) ہم نامند **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این مقام پا و ہر سہ معنی موافق قیاس است امّا برای معنی اوّل طالب سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہلزبان ہم ازین ساکت و بمعنی سوم مجاز باشد (ظہوری ۵۲) پاگاہ تماشای تو از دور ضرور است ؛ می بود بہ بینائی من کاش کسی چند ؛ (اُردو) (۱) طہارت خانہ - پاخانہ - مذکر (۲) زینہ - مذکر (۳) طویلہ - مذکر - دکن مین اس علاقہ کا نام ہے جس کے تفویض منجانب سرکار سوار ان کی فوج ہو اور اس کے مصارف کے لئے جاگیر عطا ہوئی ہو

پاگرفتن مصدر اصطلاحی - بقول انند وبہار (۱) بمعنی بند شدن پا و (۲) مردن و فرماید کہ بر نیقیاس است پاگیر (مرزا عبدالغنی قبول ۵) اغیار راہ آمدن ما گرفتہ اند ؛ تا ہمچو سگ دران سر کو پا گرفتہ اند ؛ و (۳) بمعنی قیام و استقامت گرفتن (محمد جعفر مذہب تخلص ۵) تا چشم نیم مست تو مارا ز ما گرفت ؛ از بیخودی و لم نتوانست پا گرفت ؛ (تاثیر ۵) فارغ ز سوختن نیست تا شمع پا گرفتہ ؛ سر مشق بیقراری گویا ز ما گرفتہ ؛ (ابو طالب کلیم ۵) صد برق نا امیدی کردہ کمین ز ہر سو ؛ تخل امید واری ہر جا کہ پا گرفتہ ؛ صاحب بحر بر معنی سوم قانع - و آرستہ ہم بر ذکر معنی سوم قناعت کردہ **مولف** عرض کند کہ فضولی بہار است کہ معنی اوّل و دوم را قائم کردہ سند عبدالغنی قبول ہم برای معنی سوم است - غور بر معنی شعر نکردہ و محققین اہلزبان و معاصرین عجم ہم از

معنی اوّل و دوم سکوت و رزیده اند بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم (اُردو) (۱) پاؤں بند ہونا (۲) مرنا (۳) قیام اختیار کرنا۔ قائم ہونا۔

پاگرفتن طفل مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند قوت رفتار بہم رسانیدن طفل و بپا آمدن و از ممسن تاثیر سند دہد کہ بر (پاگرفتن) گذشت **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این قائم و استادہ شدن طفل است و این آغاز رفتار اوست کہ اوّل استادہ می شود پس بمعنی حقیقی باشد (اُردو) لڑکے کا کھڑا ہونا (چلنے کا آغاز)

پاگرم کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان بہار عجم و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت و از علی خراسانی استناد کردہ اند (ے) پیش ما قطع بیابان طلب آسان است ؛ آنقدر نیست رہ شوق کہ پاگرم کنم ؛ **مولف** عرض کند کہ اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ کنایہ باشد کہ زمین خوش آیند

عرض کند کہ کنایہ باشد از آمادہ رفتار شدن کہ در وقت رفتار پا تابہ و موزہ می پوشند و پای را گرم کنند (اُردو) دیکھو آمادہ رفتار ہونا۔

پاگستاخ شدن استعمال۔ قلب اضافت گستاخ شدن پا ست بمعنی حقیقی (ظہوری ے) شد براہش قدم ما گستاخ ؛ بیم سر ہست کہ شد پاگستاخ ؛ **مولف** عرض کند کہ گستاخ شدن چیزی و کسی بجای خودش می آید کہ از حیطۂ ادب بیرون شدن و گستاخی کردن است و این مصدر خاص است از ہمان تعمیم (اُردو) پاؤں کا گستاخ ہونا۔ بے ادب بننا۔ گستاخی کرنا۔

پاگیر اصطلاح۔ بقول انند بمعنی زمین خوش آیندہ۔ صاحب موید بحوالۂ لسان الشعرا ذکر این کردہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند **مولف** عرض کند کہ اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ کنایہ باشد کہ زمین خوش آیند

وخوش آب وہوا ساکنین آنرا نمی گذارد کہ نقل مقام کنند (اُردو) خوش آب وہوا زمین۔ مونث۔

پال بقول ناصری (۱) نام دیہی از گرم سیرات فارس قریب باسیر وہرمز واز توابع قصبہ کلہ دار است و بہ بندر کنکان دو سہ منزل و معرب این فال واز ینجا بود قطب الدین فالی مولف تقریب وغیر آن صاحب رشیدی می فرماید کہ (۲) بمعنی ریسمان واز ہمین مرکب است پالدم کہ می آید صاحب انند ہمزبان ناصری **مولف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم جامد فارسی قدیم دانیم ووجہ تسمیۂ معنی اول ہیچ بوضوح نہ پیوست و بہ تحقیق ما (۳) صاف وپاک کہ اسم جامد فارسی قدیم واسم مصدر پالائیدن و پالادن و پالودن و پالیدن است کہ می آید معاصرین عجم تصدیق انمعنی میکنند ووجود ہر چہار مصادر بالا تائید انمعنی میکنند (اُردو) (۱) پال فارس کے موضع کا نام ہے۔ مذکر (۲) رسی۔ مونث (۳) صاف وپاک۔

پالا بقول برہان وجہانگیری وناصری وجامع بروزن کالا (۱) اسپ کوتل (حکیم اسدی ؎)

ز دروازہ تا درگہ شہ دو میل ؛ دو رویہ سپہ بود پالا وپیل ؛

صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی پالاد و پالاده ہم آمده و بقول بعض مطلق اسپ و فرماید کہ حق ہمین است و اطلاق اسپ کوتل بقرینۂ مقام خواہد بود۔ خان آرزو در سراج این را متعلق بہ پالا دمی داند و صراحت ماخذ بیان کرده اش ہمدرانجا کنیم وبخیالش اسم کوتل ومطلق اسپ مجاز آن **مولف** عرض کند کہ ما این را مبدل بالا دانیم کہ بہمین معنی در موحده گذشت و اشارۂ این ہم ہمدرانجا کرده ایم ونسبت معنی حقیقی ومجازی ہم باخان آرزو اتفاق داریم (اُردو) کوتل گھوڑا۔ مذکر مطلق گھوڑا۔ مذکر۔

(۲) پالا۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع بمعنی صاف کنندہ وفرماید کہ بدون ترکیب گفتہ نمیشود ہمچون ترشی پالا۔ ومی پالا۔ صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ مرکب است از پال والف کہ چون لاحق کلمہ شود افادۂ فاعلیت کند واسم آلہ نیز وہر چیز بدان مضاف شود افادۂ آن کند مثل ترشی پالا ومی پالا۔ صاحب ناصری بر مجرد صاف کنندہ قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ تسامح ہمہ محققین است کہ این را بدین معنی جا دادند یعنی ذکر مفرد این بدنمعنی تحصیل حاصل است زیرا کہ ذکر امر حاضر بر معنی سوم می آید وہمان امر است کہ بحالت ترکیب اسم فاعل ترکیبی میشود (اُردو) ناقابل ترجمہ (دیکھو تیسرے معنے)

(۳) پالا۔ بقول برہان ورشیدی وسراج امر پالودن بمعنی صاف کن صاحب جامع بذکر این گوید کہ مصدر این پالادن است **مولف** عرض کند کہ این امر حاضر پالادن است چنانکہ صاحب جامع گفتہ واو از نزاکت ہر چہار مصدر کار نگرفتہ کہ بجایش می آید ومصدر (پالودن) را ازین ہیچ تعلق نیست کہ آن سالم التصریف است کہ غیر ماضی ومستقبل واسم مفعول دیگر مشتقات از سالم التصریف نمی آید وصراحت کامل بر پالادن می آید وشامل است بر ہمہ معانی پالادن (اُردو) پالودن کا امر حاضر۔ صاف کر۔ نیز ان تمام معنون مین امر حاضر ہے جو مصدر پالادن پر بیان ہون گے۔

(۴) پالا۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وجامع وسراج بمعنی آویختہ **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین ہمچون معنی دوم درین معنی ہم سکندری خوردہ اند وانمعنی را بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم وقول مجرد محقق اہل زبان

اعنی صاحب جامع را هم کافی ندانیم که اهل زبان
در قواعد فارسی اکثر غلط می کنند. حق آنست که
در حاضر چون با اسمی مرکب می شود افادهٔ معنی اسم
فاعل و اسم مفعول می کند و همان است اسم
فاعل ترکیبی و اسم مفعول ترکیبی پس لفظ غیر مرکب
را چنانکه ایشان بمعنی اسم فاعل برنشان دوم
قائم کرده اند و کار از تحقیق قواعد زبان نگرفته اند
همچنان در اینجا هم بمعنی اسم مفعول آورده اند دیگر
هیچ. مخفی مباد که معنی آویختن تعلق دارد از صاف
و پاک کردن که چیزی رقیق را که صاف و پاک
می کنند اکثر آنرا می آویزند پس انیمعنی من وجه
از پالوده پیدا میشود که صراحت آن بر مصدر
پالودن می آید و در اینجا همین قدر کافی است
که اگر سند استعمال این بمعنی آویخته پیش شود
ما این را مخفف و مبدل پالوده دانیم بحذف
دال مهمله و های هوز و تبدیل واو به الف چنانکه
توغ و تاغ (اردو) لٹکا ہوا - لٹکایا ہوا -

(۵) پالا - بقول برهان و جهانگیری و جامع
و سراج بلغت زند و پازند بمعنی فریاد و فغان
مولف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان
است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست
(اردو) فریاد - فارسی - بقول آصفیه -
مونث - واویلا - دہائی - مظلوموں کی آہ و
زاری - آہ و نالہ (زندہ) تهرا ئینگے اچرخ
فرشتے ترے سنکر ؛ تا عرش جو پہنچی کبھی فریاد ہماری

پالاپال اصطلاح - بقول برهان و جامع
بروزن مالامال (۱) چیزی سخت را گویند
که بسیار بمانده (۲) فالوده سخت شده را
نیز - صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع (وقتی
لہ) بفر و هیبت شمشیر تو قرار گرفت ؛ زمانه
که پر آشوب بود و پالاپال ؛ صاحب سروری
ذکر هر دو معنی کرده برای معنی دوم حوالهٔ تحفه
کند - صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که این
در فرهنگ های معتبره نیامده ظن غالب آنست

که مالا مال بود به میم و آنرا پالا پال خوانند
نیز فرماید که از شعر دقیقی معنی بسیار پیدا می شود
نه بمعنی چیزی سخت صاحب رشیدی همزبان
ناصری - صاحب (مؤید مطبوعهٔ نولکشور) بذکر
معنی دوم فرماید که (۳) حربه باشد که زنگیان
دارند و دیگر نسخ قلمی این لغت نیست نهان آرزو
در سراج با صاحب رشیدی اتفاق کرده
مولف عرض کند که چنین نیست که در پین
تکرار پال است بزیادت الف الصاق چنانکه
مالا مال و دمادم پس معنی لفظی این بلحاظ معنی
سوم پال بسیار صاف و پاک و هموار دکه پالوه
را نام نهیم و تخصیص سختی با او خلاف ما خذ و
باعتبار صاحب جامع که از اهل زبان است
میگوئیم که فالودهٔ سخت را بدین اسم مخصوص
کردن باختیار اهل زبان است و این قدر
متحقق که فالوده را پالا پال گفتن موافق قیاس
است و معنی اول مجاز معنی دوم بلحاظ سختی

فالوده وجهی نیست که در سند و قیقی تصرف لفظی
کنیم که معاصرین عجم هم درین شعر پالا پال را بر
زبان دارند و لفظ مالا مال بلحاظ معنی مصرع
اول درین شعر هیچ لطف ندارد آنانکه اصلاح
در شعر استادی پسند کرده اند فرق سخن ندارند
و آنانکه در رای این تصرف این لغت زبان فارسی
را غلط دانند فضولی می کنند معنی سوم نصیر
مطبع نولکشوری نماید والله اعلم (اردو)
(۱) بہت سخت چیز - مونث (۲) سخت فالودہ
مذکر (۳) ایک ہتیار کا نام - مذکر -

پالاد اصطلاح - بقول برهان بروزن آباد
اسپ جنیبت را گویند که مرادف پالا باشد
صاحب جهانگیری هم ذکر این کرده (شمس
فخری ص) شنیدم که کشند بخت در مواکب
او ز چهل نقره خنگ سمند فلک و صد پالاد
صاحب رشیدی گوید که پالاد و پالاده و پالوده
هر سه لغت به همین معنی است و بعضی گفته اند

که بمعنی مطلق اسپ وحق همین است و بمعنی مطلق
مرکوب نوشته اند لیکن از اساتذه خصوص اسپ
مفهوم می شود - خان آرزو در سراج می فرماید
که مرکب است از پال که مبدل پار است
به رای مهمله بمعنی ریسمان در سن و آنکه کلمه نسبت
است پس باز بمعنی مطلق اسپ چرا که بمعنی مطلق مرکوب
آمده و می فرماید که صاحب رشیدی ازین غافل
مانده **مولف** عرض کند که صراحت ماخذ
بر پالا کرده ایم و در ینجا جز ین نیست که دال
مهمله آخر زائد است چنانکه پیدا و پیدا آدو
اشارهٔ این بر بالا گذشت که به بای موحده
بجایش مذکور شد (اردو) دیکهو بالا و -

پالادن | بقول برهان بروزن و اوادن
بمعنی پالودن و پالایش و صاف کردن شراب
بحر همزبانش و فرماید که سالم التصریف است
که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول می آید **مولف**
عرض کند که اسم مصدر این همان پال است
که برمعنی سودمش گذشت و پالا امر حاضر این
که بجایش مذکور شد و حاصل بالمصدر این پالا
که می آید و صراحت کامل معنی بر پالودن کنیم
(اردو) دیکهو پالودن -

پالاده | اصطلاح - بقول برهان بروزن
آماده (۱) اسپ جنیبت و (۲) مفسد و اهل
غیبت - صاحب جهانگیری همزبانش صاحب
سروری بذکر معنی اول نسبت معنی دوم حوالهٔ
رسالهٔ حسین وفائی دهد (حکیم عنصری لہ)
ابلق ایام را تا بر نشیند میرود ۔ سبز خنگ
چرخ پیش قدر او پالادهٔ ۔ صاحب رشیدی
این را بمعنی اول مرادف پالا و پالاد گفته
و ذکر معنی دوم هم کرده صاحب جامع همزبان
برهان - خان آرزو در سراج نسبت معنی
اول گوید که پالاد و پالاده بدو معنی از قبیل
خان و خانه و (۳) بمعنی کشنده اسپ کوتل
مولف عرض کند که همه محققین اهل زبان

ازمعنی سوم ساکت که پیدا کردهٔ خان آرزوست یعنی های هوّز را های نسبت قرار داده این معنی پیدا کرد و ماهای هوّز زائد دانیم و مزید علیه پالا و که آنهم مزید علیه پالاست و صراحت ماخذ پالا بجایش گذشت و جاء اردو که در معنی دوم های هوّز را های نسبت گیریم که معنی لفظی این منسوب به اسپ کوتل و کنایه از مفسد و شریر است که اسپان کوتل همیشه درتندی و تیزی می باشند و همچون اسپی که زیر سواری است مطیع نمی باشند و ازهمین عادت معنی دوم پیدا شد یکی از معاصرین عجم گوید که اسپان کوتل را دائماً از سواری و محنت محفوظ می دارند تا درغائت تازگی و خوشنمائی باشند و وجود ایشان در جلوی پادشاه محض رونق راست (اُردو) (۱) دیکهو پالا (۲) شریر شخص (۳) کوتل گهوڑے کا مالک جس کے ساتهه کوتل گهوڑا هوتا ہے۔

پالار اصطلاح - بقول برهان بروزن سالار (۱) درخت و (۲) ستون بزرگ را گویند - صاحب سروری این را مرادف بالار گوید که بموحده اوّل گذشت صاحبان ناصری و جامع همزبان برهان **مولف** عرض کند که مبدّل پالار است و صراحت ماخذ همدر انجا کرده ایم و معنی حقیقی این شهتیر باشد و معنی ستون مجاز آن و معنی درخت مجاز مجاز پس درینجا هر دو معنی مجاز معنی اوّل (بالار) است که به موحده مذکور شد (اُردو) (۱) جهاڑ - مذکر (۲) ستون دیکهو بالار کے دوسرے معنے۔

پالارنگ اصطلاح - بقول انندراج برهان بفتح رای مهمله آهن و فولاد هندی را گویند **مولف** عرض کند که ما این لغت غریبه را در برهان نیافتیم و دیگر همه محققین فارسی زبان هم ازین ساکت و ماخذ این هم

هیچ بفهم نمی آید و نظر بمعانی پالا ترکیب این
بالفظ رنگ هم متقاضی معنی آهن و فولاد هندی
نمی شود و بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم
اگر این را به رای مهمله گیریم البته فولاد و آهن
... مستعمل می شود که رنگ بالای آن زود
می آید (اردو) لوہا - فولاد - مذکر -

پالاری بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ
بکسر رای مهمله (۱) شهتیر و (۲) ستون بزرگ
مولف عرض کند که پالار بهمین معنی
گذشت و پالار بهای فارسی مبدلش و صرف
... مذکور پس جزین نباشد که صاحب
... فرنگ استعمال این با یای وحدت
... باشد و غور بر معنی نکرده - اگر سند استعمال
پیش میشد تصفیهٔ آن می کردیم حالا چاره جزین
نیست که این را تصحیف دانیم که دیگر همه محققین
ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
اگر سند استعمال پیش شود این را امر دیگر

و مبدل بالار دانیم که تحتانی زائد در آخر و وسط الفاظ
می آید چنانکه پاو و پای و بست و بیست و انگشت
و انگشتری (اردو) دیکھو بالار بهای موحدہ
کے پہلے اور دوسرے معنے -

پالاش اصطلاح - بقول برهان بروزن
شاباش آلوده شدن با گل و لای - صاحب
ناصری و انند و رشیدی و جامع و سراج ذکر
این کرده اند (خسرو سه) چو پالغز و پالاش
دارد گلت ؛ مرنجان دلی تا نرنجد دلت ؛
مولف عرض کند که معنی این آلودگی پا باشد
که حاصل بالمصدر است و اصل این
(پاآلایش) بود بحذف همزه و تحتانی
ششم (پالاش) باقی ماند و این قلب اضافت
باشد بمعنی آلودگی با گل و لای و استعمال
این در ... است یعنی شاعر
... گوید که ... از انست صفت
... دل ... رنجیده مکن تا

دل تو نرنجد پس پالآش حاصل بالمصدر آلودہ شدن و کردن ہر دو باشد (اُردو) کیچڑ مین پاؤن کی آلودگی اور آلودہ سازی فاعلی اور مفعولی دونون معنون مین - مونث -

پالاگر | اصطلاح - بقول انند بفتح کاف فارسی بمعنی ستون **مولف** عرض کند کہ اصل این (بالاگر) بموحدۂ اول باشد کہ اشارۂ آن در ماخذ بالآ کردہ ایم معنی لفظی این بلند کنندہ و کنایہ از ستون کہ بلند کنندۂ خانہ است (اُردو) دیکھو بالا کے دوسرے معنے

پالان | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ غیاث بروزن کاشان پلاسی کہ بر پشت خر اندازند بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و می فرماید کہ بالفظ کشیدن بمعنی برداشتن مستعمل (انظامی) کہ بالفظ کشیدن بمعنی برداشتن مستعمل (انظامی) خر از زین زربہ کہ پالان کشد ؎ کہ تاریخت خربندہ آسان کشد **مولف** عرض کند کہ تخصیص یک مصدر کشیدن درست نباشد کہ استعمال این با مصادر متعددہ در بلغات می آید و این اسم حال است از مصدر پالادن و پالیدن کہ بمعنی بزرگ گردانیدن و افزودن می آید پس معنی لفظی این افزودن و بزرگ کنندہ در زمانۂ حال و کنایہ از پلاس پشت خر کہ افزون کنندۂ اوست و جمیع البدن دیگر ہیچ حیف است دیگر محققین فارسی زبان ازین لغت سکوت ورزیدہ اند (اُردو) پالان - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - وہ گدڑی یا کپڑا جو گدہے یا اونٹ کی پیٹھ کے بچاؤ کے واسطے اس کی پشت پر ڈالدیتے ہین - گدی - خوگیر - **مولف** عرض کرتا ہے کہ بلحاظ معنی بیان کردۂ محققین فارسی خرجی مونث - دیکھو ایزغنج -

پالان دوختن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی درست کردن پالان است

بوسیلہ دوختن از قبیل کفش دوختن (عالی شیرازی
ے) یکی گفت کہ پالان بدوزای ظالم ؛ چپیر
شگافتم این است چوب کاہ رسید ؛ (اُردو)
خوگیر سینا۔

پالان دوز اصطلاح۔ بقول بہار وانند
مرادف پالان گر و ہیچ صراحت معنی نہ شد **مولف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ
پالان را دوزد و درست کند از ہمان (پالان
دوختن) کہ گذشت (اُردو) خوگیر بنانے والا۔
خوگیر سینے والا۔

پالان کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ کنایہ از بار کشیدن ہست (نظامی
ے) خر از زین زر بہ کہ پالان کشد ؛ کہ تا
رخت خر بندہ آسان کشد (اُردو) بوجھ
اٹھانا۔ بار کش ہونا۔

پالان گر اصطلاح۔ بقول بہار وانند
مرادف پالان دوز کہ بجایش گذشت (نظامی
ے) شبی نعلبندی و پالانگری ؛ حق خویش
می خواستند از خری ؛ (میرزا طاہر وحید ے)
خورش گرچہ باشد فلاطون شعار ؛ کشید است
پالان گرش زیر بار ؛ **مولف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
(اُردو) دیکھو پالان دوز۔

پالانہ اصطلاح۔ بقول۔ جہانگیری و برہان
(۱) مخارجہ کہ در بالاخانہ سازند صاحبان
جامع وانند ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو
در سراج می فرماید کہ این مرکب است از
پال کہ بمعنی رسن است و آنہ کہ کلمہ نسبت
است و چون بہ مکان مذکور برسن می توان
رسید پالانہ گفتند و بقول ناصری کہ بذیل
(پالادان) آوردہ (۲) مرادف پالادان
(حکیم سنائی ے) بسپار ہمہ زنگ بپالانہ آہن ؛
بگذار ہمہ رنگ بپالودۂ بازار ؛ **مولف**

عرض کند که اصل این بمعنی اوّل همان بالانه
که بموحده گذشت و این مبدّل آن چنانکه تب
و تپ و اثر این تبدیل در معنی همین که برآمده
بالاخانه را نام نهادند - خان آرزو در ماخذ
سکندری خورد که رسن را متعلّق باین کرد
و صراحت ماخذ بمعنی دوم - بر (پالاوان) کنیم
(اُردو) (۱) دیکھو برآمده (۲) دیکھو بالاوان

پالانی اصطلاح - بقول رشیدی مراوف
(پلانی) که (۱) اسپ کُندرو باشد که لائق
پالان بود - صاحب موئید بر (۲) اسپ بارگیر
قانع - خان آرزو در سراج گوید که اسپ
زیر پالان و مجازًا اسپ کُندرفتار را هم گویند
و فرماید که صاحب رشیدی خطا کرده که این را
حقیقت دانست **مولّف** عرض کند که
یای نسبت بر پالان زیاده کرده اند دیگر
هیچ معنی لفظی این منسوب بپالان و کنایه از
اسپی یا خری که بر پشت او پالان بندند
برای بارکشی و معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد
(اُردو) (۱) سُست گھوڑا جو جلد نہیں چلتا
مذکّر (۲) بارکش ٹٹّو - صاحب آصفیہ نے
(بھاڑیکا ٹٹّو) پر فرمایا ہے - اسم مذکّر کرایہ
پر چلنے والا ٹٹّو - دکن میں اُس ٹٹّو کو کہتے
ہیں جس پر بوجھ لاڈا جاے -

پالانیدن بقول انند، نون پنجم صاف
و روشن کردن از کدورت ها صاحب شمس بذکر
معنی بالا گوید که بمعنی خلاص شدن هم **مولّف**
عرض کند که همین معنی بر پالائیدن می آید که
عوض نون پنجم تحتانی است و نظر بر اینهم مصدر
این که پالا است همان صحیح معلوم می شود
و نون پنجم درین بلحاظ معنی غلط می نماید اگر
پالان را اسم مصدر این و انیم خلاف معنی
است و محقّق مصادر اعنی صاحب بحر
این را ترک کرده و صاحبان موارد و نوادر
هم ساکت پس جزین نیست که این را تصحیف

دانیم و بدون سند استعمال بر مجرد قول صاحب شمس که محقق بی تحقیق است این را تسلیم نکنیم و صاحب انند نقل نگارش چنانکه عادت اوست معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو) دیکهو پالائیدن -

(الف) پالاوان اصطلاح - بقول برهان هردو

(ب) پالاون بمعنی ظرفی است مانند کنگیر که چیزها دران صاف کنند و آن را (ترشی پالا) گویند صاحب جهانگیری اینقدر صراحت مزید کند که طبقی است که دران سوراخهای بسیار باشد مثل کنگیر که طبّاخان و حلوائیان آن را بر سر دیگ نهاده روغن و شیر و ترشی ها و امثال آن را بدان صاف کنند - صاحب رشیدی بذکر هردو گوید که پالایش و پالونه هم مرادف این است که می آید و فرماید که این چهار لغت اسم آله است از پالودن صاحب سروری بر (ب) سندی پیش کرده (ابو شعیب ه) افشرهٔ خون دل از چشم او ؛ ریخته پالاون مژگان او ؛ صاحب موید بر الف قانع و گوید که این را بهندی هانگه گویند صاحب ناصری بذکر الف ضمناً ذکر ب هم کرده گوید که در کلام خود استعمال (پالاونا) هم بهمین معنی کرده ام و (پالادند) نیز گفته اند و (پاپونه) و (پالانه) و (پالوانه) همه بدین معنی است خان آرزو در سراج می فرماید که پالایش حاصل بالمصدر است که مجازاً بمعنی ترشی پالا می آید و پالاوان و پالاون مرکب اند از پالا بمعنی پالانیده و دان و ون کلمهٔ نسبت است یعنی چیزی که بپالانیده منسوب دارد **مولف** عرض کند که درینجا نسبت این هر دو لغت زیر تعریف عرض کنیم که پال بمعنی صاف و پاک بر معنی سومش گذشت و دان مبدل بان است چنانکه آب و آو که افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه باغبان نگهبان

پس معنی لغطی (پالوان) صاف کننده وکنایه
از آلهٔ که ذکرش بالا گذشت و پالون بحذف
الف مخفف این و (پالادن) قلب بعض که
تقدیم و تاخیر در واو و الف شد و پالوانه که
می آید مزید علیه بزیادت های هوز در آخر
(پالوان) و پالانه که به همین معنی گذشت مخفف
(پالوانه) بحذف واو و صراحت ماخذ بوانی
بجایش می آید (اُردو) چهلنی مونث (دیکهو آردبیز)

پالادنا اصطلاح - بقول ناصری بذیل
پالادن مرادفش (از ناصری ص) زخون
هر زرهٔ همچو پالادنا ؛ که پالائی از آن می در دنا
مولف عرض کند که مزید علیه پالادن است
الف آخر این زائد باشد دیگر هیچ (اُردو)
دیکهو پالادن -

پالاوند اصطلاح - بقول ناصری که
بذیل (پالادن) آورده مرادف همان **مولف**
عرض کند که مزید علیه آن است که دال مهمله
در آخرش زیاده کرده اند چنانکه شفتالو و شفتالوند
دیگر هیچ مخفی مباد که صراحت ماخذ پالادن
بجایش کرده ایم و این لغت را باعتبار ناصری
که صاحب زبان است جاداده ایم (اُردو)
دیکهو پالادن -

پالاهنگ اصطلاح - بقول برهان بفتح
های هوز بروزن بالاتنگ (۱) کهکشان را
گویند و آن سفیدی است که شبها در آسمان
نماید - فرماید که این لغت در اصل (پالاآهنگ)
بوده یعنی جنبیت کش چه پالا اسپ جنیبت است
که اسپ کوتل باشد و آهنگ بمعنی کشیدن و
چون در میان علمای فرس مقرر است که
هرگاه خواهند دو کلمه را باهم ترکیب کنند اگر
حرف آخر کلمهٔ اول با حرف اول کلمهٔ آخر از یک
جنس باشد یک حرف را ساقط کنند بنابران
یک الف را حذف کرده پالاهنگ خواندند
صاحب سروری گوید که پالهنگ هم به همین

معنی می آید۔ صاحب موید ہم ذکر این معنی کرده مولف عرض کند که این بمعنی دوم اصل است و معنی کهکشان مجازش که صورت کهکشان هم از طولانی سفیدی بارسن مشابهت دارد (اُردو کهکشان۔ ذکر (دیکهو اژدهاے فلک) کے دوسرے معنے۔

(۲) پالاهنگ۔ بقول برهان کمندی را گویند که بریک جانب لجام اسپ بندند و اسپ را بدان بکشند۔ صاحب جهانگیری ذکر این کرده همان صراحت ماخذ کند که صاحب برهان نقلش کرد که ذکرش بذیل معنی اول کرده ایم (حکیم سنائی ؎) درگه خسروان همه دریاست ؛ یک گهرنی و صد هزار نهنگ ؛ در پناه خردنشین که خرد ؛ گردن آزرست پالاهنگ ؛ صاحب سروری گوید که دوالی است که برکنار لگام بسته باشند (استاد معزی ؎) کشتی زرد رم بخوارزم بت پرستان را ؛ فسار در سر و در دست نیز پالاهنگ ؛ صاحبان رشیدی و ناصری و موید ذکر این کرده اند۔ خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از پال بمعنی ریسمانی و آهنگ بمعنی کشنده مولف عرض کند که آهنگ بمعنی کشنده نیست بلکه بمعنی بکش امر حاضر آهنگیدن و (پالاهنگ) اسم فاعل ترکیبی بمعنی رسنی که کشنده باشد و کنایه از رسن اسپ۔ خان آرزو برقواعد فارسی غور نکرد (اُردو) باگ ڈور۔ ذکر۔ دیکهو افسار

(۳) پالاهنگ۔ بقول برهان کمندی که گناهگار را بدان محکم ببندند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده۔ مولف عرض کند که مجاز معنی دوم است دیگر هیچ (اُردو) وہ رسی جس سے مجرمون کے ہاتھ پاؤن باندهتے ہین۔ مونث۔

(۴) پالاهنگ۔ بقول برهان نزد مجردین

انچہ باعث تعلّق باشد **مولّف** عرض کند
کہ طالب سند استعمال می باشیم و مجاز معنی
دوم دانیم کہ سلسلۂ تعلّق ہم رسنی را ماند
معنیٔ (اُردو) تعلّق کا سلسلہ۔ مذکّر۔
(۵) پالاہنگ۔ بقول مویّد بحوالۂ دستور
کمندی دو شاخہ و چوبی کہ بر گردن سگ
نہند **مولّف** عرض کند کہ مجاز معنی دوم است
مخفی مباد کہ تعریف مویّد از تصرّف کاتبین
مطبع چوب را داخل این کردہ و مقصود صاحب
دستور از کمندی است دو شاخہ کہ دران
چوب کوچکے ہم باشد و ہیچ تخصیص سگ ندارد
و این چوب کوچک در بینی یا بر گردن چارپایان
قائم شود و ہر دو شاخ رسنش بدست کسی
و این را اکثر برای شتران استعمال کنند
(اُردو) دو شاخہ کمند یا رسّی جو چارپایون
کے گلے مین باندہتے ہین اور اونٹ کی
ناک مین بہی جس مین ایک نازک لکڑی ہوتی
ہے جس کے دونون سرون پر دو رسّیان
مثل لگام اسپ۔ مونّث۔

پالای اصطلاح۔ بقول برہان بسکون
یای حطّی (۱) صاف کنندہ و افزایندہ را
نیز گویند و (۲) امر بہ صاف کردن ہم ہست
و (۳) اسپ جنیبت را ہم گفتہ اند۔ صاحب
سروری ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ (شیخ عطّار رح)
گہی از نرگست خونناب پالای ؛ گہی بیخواب
دگہ مہتاب پیمای ؛ (انوری رح) زانکہ پالودہ
سرکہ بیست ؛ امتحانش کن و فرو پالای ؛
صاحبان مویّد و انند ہمزبانش **مولّف**
عرض کند کہ (۴) این حاصل بالمصدر (پالودن)
است کہ بمعنی صاف شدن و صاف کردن
لازم و متعدی ہر دو است و حق آنست کہ
پالا اسم جامد است بمعنی صاف و روشن و
برای ہر چہار مصدر کہ درین باب می آید
و ہر یکی را حاصل بالمصدر خاص است

یعنی (پالای) حاصل بالمصدر (پالاودن) کہ گذشت
و پالش حاصل بالمصدر (پالیدن) و پالایش
حاصل بالمصدر (پالائیدن) و پالودگی حاصل
بالمصدر (پالودن) حیف است کہ محققین مصادر
درین نزاکت فرقی نکردہ اند و ما صراحت این
بر ہر یک مصدری کنیم بالجملہ درینجا ہمین قدر
کافی است کہ این بمعنی اوّل بدون ترکیب
نمی آید و بمعنی دوم امر حاضر است از پالائیدن
و بمعنی چہارم حاصل بالمصدر است از پالودن
و بمعنی سوم مزید علیہ پالا کہ بمعنی اوّلش گذشت
تسامح محققین است کہ مجرد این را بمعنی اسم
فاعل گفتند و در سندشان (خونابِ پالای)
اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) (۱) صاف
کرنے والا (۲) صاف کر (۳) دیکھو پالا کے
پہلے معنے (۴) صفائی۔ مونث۔ واضح ہو کہ
معنی اوّل و دوم و چہارم مین یہ مصدر پالا
اور پالودن کے کل معنون پر شامل ہوگا۔

پالایش اصطلاح۔ بقول سروری
(۱) ظرفی کہ دران سورا خہا کنند بجہة صاف
کردن چیزہای مائع (سراج الدین راجی
زدہ) جوش دریای در دو از درون ؛
ز پالایش دیدہ پالودخون ؛ صاحب رشیدی
بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) بمعنی مصدری
ہم آمدہ۔ خان آرزو بذکر معنی اوّل نسبت
معنی دوم صراحت مزید کند کہ حاصل بالمصدر
است کہ مجازاً بمعنی اوّل مستعمل شد **مولف**
عرض کند کہ چرا نمی گوید کہ بمعنی دوم مخصوص
است از (پالائیدن) چنانکہ بر پالای
صراحت کردہ ایم و حق آنست کہ ازین نزاکت
خبر ندارد (اُردو) (۱) دیکھو پالاوان
(۲) صفائی وغیرہ۔ مصدر پالائیدن کا
حاصل بالمصدر اور اُس کے تمام معنون پر
شامل۔ مونث۔

پالائیدن بقول برہان بروزن آسائیدن

(۱) زیاده کردن وزیاده شدن و (۲) صاف نمودن صاحب سروری برمعنی دوم قانع و صاحب موید متفق با برهان صاحب بجز بذکر معنی اول بذکر معنی دوم گوید که صافی و روشنی از کدورت پاکردن و (۳) خلاص شدن هم وفرماید که (پالاید) مضارع این (کامل التصفیه) وصاحب موارد بذکر معنی اول نسبت معنی دوم برلازم اکتفا کرده که صاف و پاک گردیدن است وفرماید که بمعنی زیاده کردن هم۔ و پالائش و پالش هر دو را حاصل بالمصدر این گوید۔ صاحب نوادر گوید که بمعنی دوم صاف ومتعدی هر دو و بحوالهٔ خان آرزو می فرماید که در کلام شیخ نظامی بسیار است که اکثر مصادر متعدی بمعنی لازم استعمال کرده اند وکتب لغت بران مساعدت نمی کند چنانکه درهمین لفظ (پالاینده) بقول موید بمعنی افزاینده **مولف** عرض کند که این مصدر است که مرکب شد از اسم مصدر پال که بجالیش گذشت وبقاعدهٔ فارسیان متعدی پالیدن است که می آید ما پالیدن را لازم گوییم وتصرف فارسیان است که در مصادر لازم متعدی فرق نکرده هر دو را (یعنی لازم ومتعدی) استعمال می کنند معنی اول بلحاظ ماخذ اصلی است ومعانی اول وسوم را چارهٔ نیست که مجاز معنی دوم دانیم ولیکن هیچ تعلق مجازی ظاهر نمی نماید وقیاس می خواهد که بمعنی پالانیدن بنون پنجم صحیح باشد که اسم مصدرش پالان راگیریم۔ عجب آنست که پالانیدن بمعنی نیامده انچه صاحب موارد پالش را حاصل بالمصدر این نوشته بر نزاکت بیان کردهٔ ماکه بر پالای گذشت قادر نشده همانا پالائش حاصل بالمصدر است و پالاید و پالاینده شامل باشد بر همه معانی این مصدر (نظامی ۵۲) پدید آمد از چشمهٔ سیم رنگ ؛ چو سیمی که

پالاید از ناف سنگ ؛ (ظهوری ؎) ساقی ما چو باده پالاید ؛ دوش زیاد بی ردا باشد ؛ (اردو) (۱) زیادہ کرنا۔ زیادہ ہونا (۲) صاف کرنا صاف ہونا (۳) خلاص ہونا۔ رہا ہونا۔ چھوٹنا۔

پالتو صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ (۱) بمعنی چرم پشم دار است کہ از ان پوستین سازند و صاحب بول چال (۲) بر پوستین قانع و فرماید کہ مفرس است از لغت انگلیسی پیلیٹ ؎ کہ بہ بای فارسی و تحتانی و لام و تای ہندی و الف و تای آخرہ ہم ہندیست **مولف** عرض کند کہ جا دارد کہ بہ تبدیل و تخفیف بعض مفرس شدہ و نسبت معنی این قول صاحب رہنما را معتبر دانیم کہ معاصرین عجم ہم تصدیق آن می کنند (۱) پشم دار چمڑا۔ مذکر (۲) پوستین۔ مونث۔ دیکھو برخان۔

پالدم اصطلاح۔ بقول برہان بضم دال مہملہ بروزن و معنی پاردم است و آنرا ترکان قوسقون می گویند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ما ہمدرانجا اشارۂ این کردہ ایم کہ این اصل است و آن مبدل این چنانکہ الوند و ارونند (مولوی معنوی ؎) ابروان چون پالدم زیر آمدہ ؛ چشم را نم آمدہ تازی شدہ ؛ (اردو) دیکھو پاردم۔

پالش اصطلاح۔ بقول برہان بروزن بالش بمعنی افزون شدن و بالیدن و افزایش صاحب سروری این را بحوالۂ نسخۂ میرزا بمعنی افزایش گفتہ می فرماید کہ بدنیست بجای تازی باید و بمعنی صاف کردن بجای فارسی و بمعنی تفحص و تجسس نیز۔ صاحب موید بر افزونی قانع **مولف** عرض کند کہ ما بر پالای ماشارہ این کردہ ایم کہ حاصل بالمصدر پالیدن است و شامل بر ہمہ معنی پالیدن تحقیق

بالا برین نزاکت غور نکرده اند از ینجاست
که در معانی بعض را بموحده درست دانند
وبعض معانی را به بای فارسی وبخیال ما همه
معانی این به بای فارسی باشد (اردو)
افزایش - تلاش - خلاصی - زیادتی - مونث
مشاهده - مذکر - یهه سب معانی بلحاظ مصدر
پالیدن هین جو آینده آئیگا یه اسی کا حاصل بالمصدر ہے

پالغ اصطلاح - بقول برهان بضم
ثالث وسکون غین معجمه (ا) پیمانهٔ شرابی
را گویند که از شاخ کرگدن وگاو واستخوان
فیل وچوب سازند - صاحب جهانگیری
هم ذکر این کرده (حکیم اسدی ؎) بدیدش
همانجای بر تخت خویش ؛ یکی پالغ وکاله
می به پیش - صاحب ناصری همزبان برهان
صاحب رشیدی می فرماید که همین لغت
در موحده گذشت ولیکن همین صحیح است
نیز می فرماید که تخصیص در معنی باچوب وغیره
درست نیست بلکه مطلق پیمانه باشد چنانکه از اشعار
مفهوم می شود (عمارهٔ ؎) باچنگ سغدیانه
وبا پالغ شراب ؛ آمد بخان چاکر خود خواجه
باصواب ؛ صاحب موید گوید که انهمی بکسر
وبفتح است وبفتح لام (۲) نام ولایت
شمال - خان آرزو در سراج می فرماید
که همان بالغ است که بضم لام در موحده
گذشت **مولف** عرض کند که ما در موحده
صراحت ماخذ کرده ایم واین را اصل و
آن را مبدل این قرار داده ایم وتخصیص
در ساخت پیاله متفق علیه محققین است
واین را با اشعار سند هیچ تعلق نیست که
شعرا در استعمال الفاظ ذکر حقیقت معنی
نمی کنند ومعنی دوم هم در موحده گذشت
(اردو) دیکهو بالغ کی معنی اول ودوم -

پالغز اصطلاح - بقول برهان بفتح ثالث وسکون
وغین وزای نقطه دار (ا) خطا وجرم وزلت

باشد کہ بعربی عثر خوانند ۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) زمینی کہ پادران لغزد (نظامی ۵) شہ از پند آن پیر پا لودہ مغز ؛ ہراسان شد از کار آن پای لغز ؛ صاحب جہانگیری در ملحقات بذکر معنی اوّل قانع ۔ صاحب ناصری نسبت معنی اوّل گوید کہ بمعنی خطا و جرم و زلت و لغزش و افتادن و از معنی دوم ساکت **مولف** عرض کند کہ معنی اوّل لغزش پاست کہ حقیقی است و خطا و جرم و زلت مجاز آن کہ متعلق از انست و معنی دوم بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم کہ استعمال این بد بمعنی از نظر ما نگذشت بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ بالفظ خوردن و دادن و رسیدن مستعمل ما می گوئیم کہ صراحتش در ملحقات می آید (اُردو) (۱) پاؤن کی لغزش ۔ مونث صاحب آصفیہ نے صرف (لغزش) پر فرمایا ہے (مونث) خطا ۔ سہو ۔ بھول چوک ۔ غلطی ۔ گمراہی ضلالت (۲) وہ زمین جس مین پاؤن پھسلے ۔ مونث

پا لغز خوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ لغزش واقع شدن از کسی شامل بر معنی اوّل و دوم پا لغز (طغرای مشہدی ۵) کدوئی اگر خوردہ پا لغز عقل ؛ زبادہ بدستش دہد مغز عقل ؛ (اُردو) لغزش واقع ہونا ۔

پا لغز دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ باعث لغزش کسی شدن است حیف است کہ سند استعمال این پیش نہ شد و ما از زبان معاصرین عجم (پا لغزی دادن) شنیدہ ایم معلوم می شود کہ صاحب آصفی نظر بہ صراحت بہار کہ بر (پا لغز) کردہ این را قیاس کردہ باین حال مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) کسی سے لغزش کرانا مبتلا سے لغزش کرنا ۔

پالغزرسیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده ازمعنی ساکت **مولف** عرض کند که لغزش واقع شدن (نظامی ؎) مبادا که شه را رسد پای لغزش که گردد سر ملک شوریده مغزش (اُردو) لغزش واقع ہونا۔

پالک اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ بفتح لام وسکون کاف تازی بمعنی کفش باشد **مولف** عرض کند که ہمه محققین غیر ازین ہر دو ساکت معاصرین عجم برزبان ندارند ولیکن موافق قیاس است که بامعنی خود است ولک بقول برہان بمعنی جامه ولتّه کہنه پاره پاره شده ولباسی که رؤسا پوشند خواه نو باشد خواه کہنه پس معنی لفظی این لباس پا وکنایه باشد از کفش وجا دارد که برای پا تا به موزه ہم استعمال این شود ولیکن تخصیص کفش را محاوره دانیم بحالی که سند استعمال این بدست آید (اُردو) دیکھو پا افزار۔

پالکی اصطلاح - بقول بہار مرکبی است مخصوص ہند که امرا واغنیا بران سوار شوند ونالکی بنون در رتبه انزون تر از انست و مخصوص بسواری پادشاه زادگان صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که این مرکب را اقلاً چہار کس بردوش خود بردارند وسیر کنند - یکی از معاصرین عجم گفت که جا دارد که ہندیان فارسی دان این اسم وضع کرده باشند در فارسی زبان معنی لفظی این ابلهی در پاست یعنی از پای خود کار نگرفته بر انسانان سوار شدن خالی از حماقت نیست - پا بمعنی او ولک بمعنی ابله واحمق ویای آخر مصدریست دیگر ہیچ - بخیال ما شک نیست که این لغت ہندیست مرکب از پال وکی معنی این مرکب از خیمه خورد - که پال خیمه خورد را گویند - مغلان

ولایت این را بہمین نام خوانند کہ علم است واستعمال این در فارسی زبان درست باشد کہ ترجمۂ فارسی ندارد (اُردو) پالکی بقول آصفیہ۔ اسم مونث۔ ایک قسم کی خمدار ڈنڈون کی ڈولی۔ پنیس۔ فنس۔ محافہ (ناسخ ؎) ایسے گرے ہین ہم کہ نہ اٹھین گے حشر تک تابوت ہی نچاہیے ہم کو نہ پالکی ؛

پالگانہ اصطلاح۔ بقول برہان باکاف فارسی بروزن آشیانہ (۱) بام بلند و (۲) دریچہ خانہ و (۳) شروع در غلہ درو کردن و (۴) پاسنگ ترازو۔ صاحب جہانگیری بر معنی دوم قانع (کمال اسمعیل ؎) ترسم ز پالگانۂ دیدہ برون جہد ؛ این چند قطرہ خون کہ محل وفای تست ؛ (خواجہ شمس الدین محمد درکانی ؎) مشبکات رواق سپہر پیروزہ ؛ ز پالگانۂ ایوان تست پنجرۂ ؛ صاحب رشیدی ہم ذکر معنی اول کردہ گوید کہ غرفہ باشد نہ دریچہ صاحب ناصری گوید ہمین لغت در موحدہ گذشت و بحوالۂ برہان ذکر معنی سوم کردہ گوید کہ اصل این لغت (بالاخانہ) بود و تبدیل و تصحیف شدہ و ذکر معنی چہارم ہم کند و فرماید کہ خاقانی این را بمعنی غرفہ و بالاخانہ آورد۔ صاحب جامع ہمزبان برہان در ہر چہار معنی۔ صاحب موید بحوالۂ زفانگو یا تصدیق معنی اول کند و بحوالۂ شرفنامہ تصدیق معنی دوم۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر چہار معنی بیان کردۂ برہان بذکر قول رشیدی گوید کہ معنی دوم غرفہ درست است نہ دریچہ و فرماید کہ پالانہ مخفف آنست مولف عرض کند کہ ما حقیقت این را بر پالگانہ بیان کردہ ایم کہ بموحدۂ و کاف عربی گذشت و این را مبدل آن دانیم چنانکہ استب و اسپ و کند و گند عجب آنست کہ بمین سند کمال

را که بالا مذکور شد بعض محققین فارسی برای
بالکانه هم آورده اند که بموحده گذشت و
در اینجا بالکانه را بموحده نقل کرده اند و
در اینجا به بای فارسی بالجمله این بمعنی اول مبدل
است از (بالاخانه) که الف چهارم حذف
شد و موحده به بای فارسی و خای معجمه به کاف
فارسی بدل گردید چنانکه اسب و اسپ
و فرسخ و فرسنگ و بمعنی دوم مجاز آن که
غرفه هم بالای خانه می باشد و بارشیدی
و خان آرزو اتفاق داریم که بمعنی دوم
غرفه است نه دریچه که غرفه خرد از دریچه
و پنجره های آهنی پنجره را مانند که برای روشنی
و هوا اکثر بالای دریچه و در و دیوار قائم
کنند - صاحب منتخب غرفه را پروارهٔ فارسی
زبان گوید و همین را فارسیان پروار هم نامند
و جا دارد که این را بدل بادگانه گیریم که
دال مهمله بدل شد به لام چنانکه دغ و دلغ

و معنی لفظی این لائق باد و کنایه از غرفه که باد
از ان داخل خانه می آید و بادگانه بجایش
گذشت و بمعنی سوم مرکب است از پال که
بمعنی صاف و پاک گذشت و گانه افادهٔ معنی
لیاقت و قابلیت کند پس معنی لفظی این لیاقت
صاف و پاک دارنده و کنایه از وقتی و موسمی که
آغاز درو کردن غله دران شود و بمعنی سوم
مجاز معنی اول باشد که پاسنگ ترازو هم
بلند باشد از زمین مثل بالاخانه و برای
معنی سوم و چهارم مشتاق سند استعمال
می باشیم و باعتبار صاحب جامع که محقق
اهل زبان است این را جا داده ایم و بدون
سند هم ما معنی را تسلیم کنیم (اُردو) (۱) دیکھو
بالاخانه (۲) دیکھو بادگانه - صاحب آصفیہ
نے غرفہ پر دریچہ اور جھروکا فرمایا ہے اور
ہماری راے مین صحیح ترجمہ جھروکا ہے
نہ دریچہ (۳) فصل کاٹنے کا آغاز - وقت -

نذکر (۴) دیکهو پانگ .

پالنگ اصطلاح . بقول برهان بروزن شالنگ (۱) کفش و پاافزار چرمی و (۲) دریچهٔ کوچکی که بیک چشم ازان نگاه کنند . صاحب جهانگیری بذکر معنی اوّل گوید که در فرهنگ هندوشاه پالیک بکسر لام و بتحتانی موقوف نون بکاف فارسی آمده . صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و ذکر فرهنگ هندوشاه هم کند و فرماید که در سروری بفتح لام و سکون نون و کاف فارسی آورده و اکثری بتحتانی هم گفته اند و نسبت معنی فرماید که پاافزار و (۳) پایتابه هر دو را گویند نیز می فرماید که صحیح بضمّ لام و نون ساکن است بمعنی سوم چنانکه در فرهنگ سامانی نوشته . صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که اصل این پاهنگ است یعنی پاکش چه هنگ بمعنی کشیدن آمده و فرماید که از هندوشاه سهو شده که بتحتانی آورد و ذکر معنی دوم کرده گوید که (۴) بمعنی پای لنگ نیز

(رودکی ـه) از خر پالنگ آنجای رسیدم
که همی ؛ موزه چینی ای خواهم و اسپ تازی
و بحوالهٔ رشیدی ذکر معنی سوم هم کرده صاحب
موتمنی فرماید که همان پاچنگ که مسطور شد
(یعنی اوّل و دوم) صاحب جامع بذکر معنی اوّل
نسبت معنی دوم گوید که سوراخ دریچه باشد
خان آرزو در سراج گوید که ظاهر آنست که
بضمّ لام یعنی پاتابه باشد و بمجاز کفش را نیز
گفته باشند و بمعنی دریچه پالیک بتحتانی عوض
نون باشد که بیک چشم ازان نظر توان کرد
مولف عرض کند که نسبت معنی اوّل و
سوم با خان آرزو اتفاق داریم که لنگ پا
همان پاتابه باشد و بمجاز کفش پاهم لنگ را
ماند و بمعنی دوم مبدّل پاشنگ بمعنی سوش
که گذشت چنانکه آشپوش و اسپغول و پاشنگ
مبدّل . پاژنگ که اسم جامد است بهمین
معنی و اشارهٔ این بر پاچنگ کرده ایم و

بہ معنی حقیقی است یعنی لنگ در پا وارندہ اسم فاعل ترکیبی (اُردو) (۱) دیکھو پا افزار (۲) دیکھو بالکانہ کے دوسرے معنے (۳) دیکھو پا پیتا بہ (۴) لنگڑا۔

پالو اصطلاح۔ بقول برہان بروزن خالو دانہای سخت مانند عدس کہ از اعضای آدمی برمی آید و بعربی ثولول می گویند صاحب جہانگیری گوید کہ این دانہا در دنہ کند و پختہ شود و ہمین را آژخ و ژخ نیز گویند و در بعضی ولایات فارس عراق عجم گوک ہم خوانند و ہترکی کوینک و بزبان تبریز سکیل و ہندی مسا (شمس فخری ۵) بر دو بیت ہر کہ روشن نیست چشمش بود مقلہ بچشمش در چو پالو صاحبان سروری و رشیدی و اندرونامہ ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بہ بای تازی ہم گذشت و بعضی گویند کہ صحیح بہ بای فارسی است **مولف** عرض کند کہ ما بر بالو کہ بہ بای موحدہ گذشت صراحت ماخذ این کردہ ایم و ہمان اصل است و این مبدل آن ہمچون سب و اسپ (اُردو) دیکھو بالو۔ آژخ۔

پالواسہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن شاہ کاسہ غم و اندوہ و تاسہ و تلواسہ۔ صاحب سروری بحوالہ تحفہ بکسر عنی بالا گوید کہ در اکثر نسخ بتای قرشت آمدہ **مولف** عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ ہمین اصل است و انچہ بہ ثوقانی اول می آید مبدل این چنانکہ پخم و تخم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال و درین شک نیست کہ درین ہر دو یکی اصل است و دیگری مبدلش پس خیال معاصرین عجم درست می نماید (اُردو) غم۔ اندوہ۔ فکر۔ دیکھو بند کے آٹھویں معنے۔

پالوانہ اصطلاح۔ بقول برہان بانون بروزن کارخانہ (۱) مرغی است سیاہ و

گوچک که پیوسته در پرواز باشد وچون به نشیند
نتوانست برخاست وآنرا (بادخورک) هم میگویند
وبعضی گویند ابابیل همان است و (۲) ترشی پالا
راهم گفته اند - صاحب جهانگیری می فرماید که
مرادف پالوانست که مرقوم شد - صاحب
سروری بذکر معنی اوّل گوید که در تحفه پالوایه
به یای حطّی ششم آمده وگفته که اورا پیلوایه هم
گویند اما شمس فخری بازمانه قافیه کرده ودر
رساله میرزا بنون ویای حطّی هردو آمده ودر
فرهنگ به بای تازی - صاحب رشیدی
گوید که مرادف پلوایه وفرماید که بیای موحّده
هم - صاحب ناصری هم ذکر این کرده وصاحب
موید (مطبوعهٔ نولکشور) گوید که مرادف پالونه
وهمان بالاون که گذشت وقیل (۲) شراب
وبحوالهٔ ادات بابای فارسی ذکر معنی اوّل کند
ودر دیگر نسخ قلمی ذکر معنی سوم نیست - خان
آرزو در سراج بذکر معنی دوم گوید که این
در اصل پالاوانه بود که الف آن حذف شد
از جهت تخفیف وبذکر معنی اوّل گوید که این
تصحیف پالوایه باشد که به تحتانی عوض نون
می آید وآنکه شمس فخری بنون قافیه کرده
قابل اعتماد کلّی نیست تصحیفات بسیار دارد
مولّف عرض کند که ماحقیقت این معنی
اوّل بر (بالوانه) بیان کرده ایم که بموحّده
گذشت واین مبدّل آنست چنانکه تب
وتپ و پالوایه راکه به تحتانی می آید مبدّل
دانیم چنانکه بالوایه به موحّده وتحتانی هم مبدّل
بالوانه بموحّده ونون است واشاره اش
بر بالوانه کرده ایم ونسبت معنی دوم صراحت
کامل بر پالاوان کرده ایم ومعنی سوم بیان
کرده موید تصرّف مطبع نولکشوری نماید که
در نسخ قلمی یافته نمی شود (اُردو) (۱)
دیکھو بالوانه (۲) دیکھو پالاون -

پالوایه اصطلاح - بقول برهان بای

حطی بروزن چارخایه پرستوک باشد صاحب
رشیدی ذکر این کرده گوید که بنون عوض تحتانی هم
آمده - خان آرزو در سراج همین را صحیح
داند و بالوانه را تصحیف می شمارد و انچه بر
بالوایه بموحده اول گذشت آنرا صحیح می پندارد
مولف عرض کند که ماخذ این را بر بالوانه
بیان کرده ایم که بموحده و نون گذشت و
بالوایه را که بموحده و تحتانی گذشت مبدل
آن قرار داده ایم و در اینجا همین قدر کافی است
که این مبدل بالوانه است که نون به تحتانی
بدل شد چنانکه اونج و اویج و انچه صاحب
موید بالوایه به تحتانی عوض نون را صحیح داند
حجتی بران ندارد و ماخذ بیان کرده ما که
بر (بالوانه) به موحده اول و نون ششم گذشت
تائید خیال ما و تردید خان آرزو می کند
(اردو) دیکهو بالوانه اور بالوانه -

(الف) پالود (الف) بقول برهان بروزن

(ب) پالودن آسود ماضی پالودن است
بمعنی صاف کردو از غل و غش پاک ساخت صاحب
سروری از ناصر خسرو سند آورده (ب) اگر
نخواهی گاهی بحشر آلوده ؛ ز جهل جان و دل
بدبیا بدیت پالود ؛ (ب) بقول برهان
بروزن آسودن بمعنی (۱) صاف و پاک کردن
و روشن گردیدن و صاف گردیدن از کدورتها
و (۲) خلاص شدن و نجات داون و (۳)
افزون و زیاده گشتن و بزرگ شدن و بزرگ
گردانیدن - صاحبان سروری و رشیدی
بر صاف کردن قانع - صاحب ناصری بذکر
پاک و صاف کردن گوید که مصدر این پالایش
است که ضد آلایش باشد صاحب موید
گوید که صافی و روشن شدن از کدورتها و
صاف کردن و خلاصه شدن و کردن صاحب
بحر که محقق مصادر است بذکر معنی اول و
سوم - معنی دوم را داخل معنی اول کند و گوید

ازکدورتها خلاص شدن و نجات دادن باشد
و صراحتاً مزید کند که کلام ما تشریف است
و مضارع این پالاید - صاحب موارد در هیچ
معنی متفق با برهان و پالائش و پالش را اصل
بالمصدر گفته - مولف عرض کند که اسم مصدر
انهم همان پال است که بجایش مذکور شد فارسیان
آنرا بزیادت واو بعد اسم مصدر باعلامت
مصدر دون مرکب کردند - دیگر هیچ در میان
دو کلمه انیقسم زیادتی نمی کنند چنانکه پرورنده
و شنونده و مضارع این پالود است به بضم
لام و فتح دال مهمله - صاحب بحر تسامح کرد که
پالاید را مضارع نوشت و خیال نکرد که آن
مضارع پالائیدن است و صاحب موارد
غلط کرد که پالائش و پالش را حاصل بالمصدر
این دانست و ما بر پالای صراحت کرده ایم
که حاصل المصدر این پالودگی است و پالائش
حاصل بالمصدر پالائیدن و پالش حاصل بالمصدر

پالیدن باشد و صاحب ناصری بی خبر است
از قواعد فارسی که پالائش را مصدر پالودن
می داند مخفی مباد که این در اصل مصدر
لازم است فارسیان در محاورهٔ خود بمعنی
متعدی هم استعمال کردند و بمعنی اول این
اصل است و حقیقی و معنی دوم هم من وجه
مجاز آن که خلاص شدن از کدورت است
نتیجهٔ آن همان پاک و پاک شدن و لیکن
معنی سوم را هیچ تعلق قیاسی ازین مصدر
نیست بلکه با پالائیدن تعلق دارد که اسم
مصدرش پالان گیریم نمیدانیم که فارسیان
چگونه انیقسم تصرف کرده اند اگر سند استعمال
پیش می شد تصفیه آن می کردیم بعض معاصرین
عجم گویند که (۴) بمعنی آویختن هم **مولف**
عرض کند که چیزی را که پاک و صاف کنند
آنرا اکثری آویزند و ازین خیال معنی
آویختن پیدا کرده باشند و ما اشارهٔ این

بر معنی چہارم پالا کردہ ایم و از معنی سوم پالودہ کہ می آید تصدیق انیمعنی می شود۔

(اُردو) (۱) صاف و پاک ہونا۔ صاف و پاک کرنا (۲) خلاص ہونا۔ نجات پانا۔ نجات دینا (۳) زیادہ ہونا۔ بزرگ ہونا۔ زیادہ کرنا۔ بزرگ قرار دینا (۴) لٹکانا۔

پالودہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن آلودہ (۱) معروفست و آن چیزی باشد کہ از نشاستہ پزند و با شربت قند خورند و معرب آن فالوذج و (۲) پاک و صاف کردہ شدہ از غش و (۳) بمعنی کفہ ترازو ہم آمدہ صاحب جہانگیری ہمزبان برہان و صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ (۴) بمعنی خلاصہ و برگزیدہ ہم آمدہ لیکن راجع بمعنی صاف کردن۔ صاحب سروری برای معنی اوّل از انوری سند آوردہ (لہ) زانکہ پالودۂ سرکویست ؎ امتحانش کن و فرو پالای ؎

و برای معنی دوم از (شمس فخری سہ) زپردۂ زجاجیش راوق نبی ؎ مہابت تو نہیزوی تیغ پالودہ ؎ (حکیم سنائی سہ) زر آلودہ کم عیار بود ؎ زر پالودہ پائدار بود ؎ صاحب رشیدی برای معنی چہارم از مولوی معنوی سند دادہ (سع) از شہنشاہان مہ پالودہ لست ؎ بہار بر معنی اوّل و دوم قانع و صاحب موید ذکر معنی اوّل و سوم کردہ صاحب جامع ہمزبان برہان **مولف** عرض کند کہ اسم مفعول است از مصدر پالودن و ہمہ معانی بالا از معانی مصدر پالودن تعلق دارد مخفی مباد کہ انچہ صاحب رشیدی مصرع مولوی معنوی را برای معنی چہارم سند آوردہ ما آنرا متعلق بمعنی دوم گنیم کہ (مہ پالودہ) دران بمعنی روشن کردۂ ماہ است و با معنی اوّل مصدر پالودن تعلق دارد و از مجرد پالودہ درین مصرع معنی خلاصہ و برگزیدہ پیدا نیست و

ضرورت ندارد کہ معنی چہارم قائم کنیم (اُردو) (۱) فالودہ (دیکھو برگ پالودہ) (۲) پاک وصاف کیا ہوا۔ مصدر پالودن کے تمام معانی مفعولی پر شامل (۳) پلڑا۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ پلّہ ترازو۔ کفّہ (۴) خلاصہ۔ برگزیدہ۔

پالودہ بند | اصطلاح۔ بقول انند و بہار بفتح موحّدہ مرادف پالودہ پز و پالودہ فروش (طاہر وحید ؎) چو خون شہد پالودہ گردد زفند ؛ در و تلخ بیند چو پالودہ بند ؛ **مولّف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) فالودہ بنانے والا۔ فالودہ پکانے والا۔

پالودہ پز | اصطلاح۔ بقول بحر ندیل۔ پالودہ بند معروف **مولّف** عرض کند کہ آنکہ پالودہ می پزد و درست کند۔ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری ؎) شہد را غربال کردم در طلب ؛ دونگہی پالودہ پز پیدا نشد ؛ (اُردو) دیکھو پالودہ بند۔

پالودہ فروش | استعمال۔ بقول انند معروف **مولّف** عرض کند کہ آنکہ پالودہ را بفروش می دہد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) فالودہ بیچنے والا۔

پالودہ گشت | اصطلاح۔ بقول انند و موبد یعنی از بدی گم گشت و پاک شد **مولّف** عرض کند کہ ماضی مطلق پالودہ گشتن یعنی صاف و پاک شدن از غش ولیکن استعمال این مصدر مرکّب از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ساکت (اُردو) کدورتوں سے صاف و پاک ہوا۔

پالودہ مغز | اصطلاح۔ بقول بہار و انند مرادف پاک مغز (خواجہ نظامی ؎) شہ از پند آن پیر پالودہ مغز ؛ ہراسان شد از کار آن پای لغز ؛ **مولّف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق

قیاس (اُردو) دیکھو پاک مغز۔

پالودی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال بی نقطہ جامۂ کہ از پوست گوسپند سازند **مولّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد و من وجہ موافق قیاس یعنی منسوب بہ صاف و پاک و کنایہ از پوستین کہ چرم را صاف و پاک کردہ درست می کنند ولیکن بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اُردو) دیکھو برفان۔

پالوزہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم لام و فتح زای ہوز و سکون ہا ہمان پالوست کہ بجایش گذشت **مولّف** عرض کند کہ اگر سند استعمال این بدست آید اسم جامد فارسی زبان دانیم۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اُردو) دیکھو پالو۔

پالوس اصطلاح۔ بقول موید ہمان پالوسہ است کہ در موحدہ بمعنی کافور مغشوش گذشت و قیل باشین معجمہ **مولّف** عرض کند کہ مبدل (پالوس) کہ در موحدہ گذشت بہ ہمین است و اسب و صر[illegible] دیکھو پالوس۔

پالوسہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ بضم لام و فتح سین مہملہ غم و اندوہ و عرض و فریاد کہ آنرا پالواسہ ہم گویند **مولّف** عرض کند کہ پالواسہ بجایش گذشت و ما تا لواسہ را مبدلش قرار دادہ ایم کہ بجایش می آید ولیکن در اینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف آنست چنانکہ راہ و رہ (اُردو) دیکھو پالواسہ

پالوش اصطلاح۔ بقول برہان بروزن آغوش کافور مغشوش را گویند و با سین بی نقطہ ہم۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (شمس فخری ص) حسود ار نبود با تو خالص اندر مہر[illegible]

عجب مدار که ویژه نیاید از پالوش ؛ صاحب موتید گوید که همان بالوش است که بموحده اوّل بجایش گذشت مولّف عرض کند که همین لغت در موحده به سین مهمله عوض شین معجمه به همین معنی گذشت در اینجا همین قدر کافی است که این مبدّل آنست چنانکه تب و تپ و کشتی و کشتی (اُردو) دیکهو بالوس اور بالوش ۔

پالونه اصطلاح ۔ بقول برهان بروزن و اژونه بمعنی پالوانه است که ترشی پالا باشد صاحب جهانگیری هم ذکر این کرده (حکیم خاقانی ؎) هری که ریخت بخت به پالونه مژه ؛ یاد خیال انس رسان تو می خورم ؛ (وله ؎) گر نه جانم آهنین بودی ز آه آتشین ؛ دیده چون پالونه آهن فرو پالودمی ؛ صاحب رشیدی این را مرادف پالاوان و پالاون گفته صاحب سروری هم ذکر این کرده (جمال الدین عبد الرزاق ؎) دیده پالونه سرشک امل ؛ طبع پیمانه عذاب

شده است ؛ صاحب ناصری هم این را مرادف پالاون گوید مولّف عرض کند که خان آرزو در سراج الخه نوشته ما نقلش بر پالاون کرده ایم و اشاره پالوانه هم باین مخفف پالوانه باشد که بجایش گذشت (اُردو) دیکهو پالوانه ۔

پالهنگ اصطلاح ۔ بقول برهان همین پالاهنگ است که بجایش گذشت صاحب جهانگیری و رشیدی و سروری و موتید و بهار و انند و سراج هم ذکر این کرده اند (فخر گرگانی ؎) نه از زر ساختم ابتام و تنگت ؛ نه از زر بریشم فشاردو پالهنگت ؛ (حکیم اسدی ؎) بهر جای از اسپ گذار جنگ ؛ همیشه عنان دار با پالهنگ ؛ مولّف عرض کند که ما بحقیقت این بر پالاهنگ بیان کرده ایم و صراحت ماخذش هم در اینجا همین قدر کافی است که این مخفف آنست

(اردو) دیکھو پالاہنگ۔

(الف) پالید صاحب رشیدی بر (الف)

(ب) پالیدن گوید کہ برقیاس پالیدن وصاحب موید فرماید کہ بمعنی صافی شدو کرد وافزون شدو کرد و (ب) بقول برہان بمعنی (۱) جستجو و تفحص نمودن و (۲) صاف و پاک کردن صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) دیدن ہم صاحب رشیدی بر معنی اوّل قانع صاحب ناصری ذکر ہر سہ معنی کردہ وصاحب سروری وبہار بر معنی اوّل قناعت کردہ وصاحب موید بذکر صاف کردن گوید کہ (۴) بمعنی افزون شدن و (۵) بزرگ شدن و کردن ہم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید کہ بمعنی دوم پالودن و پالائیدن است نہ پالیدن و صاحب جامع ذکر معنی اوّل و دوم و سوم فرموده صاحب بحر کہ محقق مصادر است می فرماید کامل التصریف باشد و پالد مضارع این بمعنی دیدن و جستجو کردن و صاف و پاک کردن و شدن و خلاص شدن از کدورتہا۔ صاحب موارد بذکر معنی اوّل و دوم پالائش و پالش را حاصل بالمصدر این گوید صاحب نوادر بذکر معنی اوّل می فرماید کہ صاحب برہان معنی سوم ہم نوشتہ و (۲) بمعنی پروردن ہم مولف عرض کند کہ اسم مصدر این ہمان پال بمعنی سومش کہ بجای خود گذشت فارسیان بقاعدۂ خود تمنائی معروف بر وزیادہ کردہ باعلامت مصدر دن مرکب کردند و مصدری ساختند کہ معنی حقیقی آن صاف و پاک شدن است و معنی متعدی یعنی صاف و پاک کردن۔ تصرف شان کہ بعض مصادر لازم را ہم بمعنی متعدی استعمال کردہ اند و دیگر معانی بیان کردۂ محققین را بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم و معنی دوم و سوم را باعتبار ناصری کہ صاحب

زبان است مجاز معنی اوّل توانیم گفت
ولیکن هیچ تعلّق مجازی با معنی اوّل ندارد
و تسامح صاحب ناصری می نماید که اکثر نقل
قول برهان می کند و نسبت معنی ششم عرض
میشود که از اسم مصدر هندی وضع شده
و بدون سند استعمال مجرّد بر قول بهار مفرّس
تسلیم نه کنیم و نسبت حاصل بالمصدر این عرض
میشود که ما بر پالای صراحت کرده ایم که پالش
است صاحب موارد سکندری خورده که
فرق در حاصل بالمصدر پالیدن و پالائیدن
نکرده (اُردو) (۱) جستجو کرنا (۲) صاف و
پاک ہونا۔ کرنا (۳) دیکھنا (۴) زیادہ ہونا (۵)
بزرگ ہونا۔ بزرگ کرنا (۶) پالنا۔

پالیده اصطلاح۔ بقول برهان (۱) صاف
کرده و صاف شده و (۲) خلاصه و (۳) افزوده
و (۴) جستجو کرده و تفحّص نموده صاحب سروری
بر معنی چهارم قانع (سراج الدین راجی ؎)

جهان را سراپای پالیده ام ۔ بفضل و هنر
چون تو کم دیده ام ۔ صاحب موید بر معنی
اوّل و دوم و سوم کرده **مولّف** عرض
کند که شک نیست که این اسم مفعول است
به همه معانی متعدی پالیدن و بزیادت
های مخفی ماضی مطلقش هم و در شعر سراج الدین
بهمین معنی مستعمل است نه بمعنی مفعولی۔ صاحب
سروری سکندری خورد که این را بمعنی
(تفحّص کرده شده) نوشت و برای اینی
سند بالا پیش کرد و حق آنست که بر معنی شعر
غور نکرد مخفی مباد که معنی دوم مجاز معنی اوّل
است اگرچه پالیدن بمعنی خلاصه کردن نیامده
(اُردو) (۱) صاف و پاک اور صاف و
پاک کیا ہوا (۲) خلاصہ۔ دیکھوا رو ند (۳)
زیادہ کیا ہوا۔ بڑھایا ہوا (۴) ڈھونڈا ہوا۔

پالیز اصطلاح۔ بقول برهان بروزن
کاریز (۱) بمعنی باغ و بوستان و کشت

باشد عموماً و (۲) خربزہ زار و خیار زار و ہند
دانہ زار را گویند خصوصاً صاحب جہانگیری
بذکر ہر دو معنی برای معنی اوّل اسناد ذیل
پیش می کند (فردوسی ؎) یکی دختری دارد
آن نامدار ؎ ببالا چو سرو و برخ چون نگار ؎
شہنشاہ بیند پسند آیدش ؎ بپالیز سرو بلند
آیدش ؎ (ولہ ؎) بگستر دکافور بر جای مشک ؎
گل ارغوان شد بپالیز خشک ؎ صاحب
سروری بذکر ہر دو معنی برای معنی دوم از حکیم
[illegible] جائی سند آوردہ (؎) بازار رنگ
[illegible] ؎ پالیز زبوی او چون خانۂ
[illegible] ؎ (ادیب صابر ؎) پالیز میان پای
اورا ؎ پیوستہ خیار کشتہ دیدم ؎ صاحبان
رشیدی و ناصری و مؤید و جامع ہم ذکر این
کردہ صاحب جامع گوید کہ درین روزہا
تنہا بستان را گویند بہار بذکر این گوید کہ فالیز
مبدل است و در عرف حال بر خربزہ زار
و خیار زار و امثال آن اطلاق کنند۔ خان آرزو
در سراج بحوالۂ قوسی می فرماید کہ در اصل معنی
مطلق کشت زار چنانکہ بوستان است و
کشت زار خربزہ و خیار خصوصاً مولف
عرض کند کہ مرکب است از پا بمعنی خودش
و لیز امر حاضر لیزیدن کہ بمعنی لغزیدن و آمیختن
می آید پس این اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی (پا لغزیدہ) و کنایہ از زمینی کہ از نرمی
آن پا بلغزد و کنایہ باشد از بستان و کشت زار
خربزہ و امثال آن کہ زمینش بغایت نرم
می باشد (اردو) (۱) باغ۔ مذکر۔ کہیتی
مونث (۲) خربزون یا کہیرون وغیرہ
کا کہیت۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے
فالیز پد فرمایا ہے (فارسی) اسم مونث
(۱) لغوی معنے کشت زار۔ باغ و بستان
(۲) خربزون کا کہت۔ ککڑی۔ کہیرے
تربوز کا کہیت۔

(الف) پالیزبان اصطلاح (الف) بقول
(ب) پالیزوان برہان (۱) باغبان وبستان بان
دہقان ونگاہدارندۂ فالیز و (۲) نام صوتی
است از موسیقی۔ صاحب جہانگیری الف وب
را بہر دو معنیٔ بالا گفتہ (منوچہری ۲ے) این زند
برچنگہای سغدیان پالیزبان ؛ وان زند بر
نایہای لوریان آزادوار ؛ صاحب رشیدی
بذکر ہر دو لغت برمعنی دوم قانع و فرماید کہ ظاہرا
این نو اساختہ پالیزبانی بودہ۔ صاحب سروری
بذکر (الف) برای ہر دو معنی از شاعر سند
دہد (۳ے) رونق پالیز رفت اکنون کہ بلبل
نیم شب ؛ بر سر پالیزبان کمتر زند پالیزبان ؛ و
صاحب ناصری ہمزبانش۔ بہار ذکر (الف)
بہر دو معنی و بدلیل آن ذکر (ب) ہم فرمودہ
خان آرزو بذکر ہر دو لغت می فرماید کہ بعضی
(۴) بمعنی بلبل ہم آوردہ اند۔ صاحب جامع
بذکر ہر دو لغت برمعنی دوم قانع **مولف**
عرض کند کہ از قبیل باغبان است کہ کلمۂ بان
افادۂ معنی فاعلیت و محافظ کند و در (ب)
موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو۔ معنی
اول اصل است و معنی دوم مجاز آن۔ یکی از معاصرین
عجم گوید کہ این نوا مخصوص است برای
باغبانان کہ وقت صبح چون آب از چاہ میکشند
در آنوقت این نوا می زنند و نسبت معنی
سوم عرض می شود کہ مجاز معنی دوم باشد
(اُردو) الف وب (۱) باغبان۔ مالی۔ دہقان
فالیز کا محافظ (۲) ایک راگنی کا نام فارسی
مین پالیزبان ہے جس کو مزارع صبح مین اوسوقت
گاتے ہین جب کہ وہ سوٹ چلاتے ہین (۳) دیکھو بلبل

پالیک اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
باریک (۱) پاتابہ و پاپیچ را گویند و لفافہ را
نیز و (۲) پای افزار چرمین ہم۔ صاحب جہانگیری
بذکر معنی اول فرماید کہ با بای تازی بمعنی پافزار
صاحب سروری بذکر معنی سوم بحوالۂ تحفہ گوید

که بمعنی پای تا به هم که آنرا لفافه نیز گویند **مولف** عرض کند که همین لغت اصل است بمعنی دوم وانچه بموحده گذشت مبدل این چنانکه اشارهٔ این همدر انجا کرده ایم ومعنی اوّل مجاز این مخصوص با این (**اُردو**) (۱) پایتابه (۲) دیکهو بالیک.

پالیه اصطلاح - بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار (۱) درخت خرما و(۲) خرما - صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بر درخت خرما قانع **مولف** عرض کند که این لغت جدید وضع کردهٔ معاصرین عجم از مصدر پالودن می نماید که معنی چهارمش آویختن است ومعنی لفظی این آویخته شده وکنایه از خوشهٔ خرما وبمجاز برای درخت خرما هم استعمال کرده اند مخفی مباد که ظاهرا این مخفف پالیده می نماید که اسم مفعول پالیدن است - دال مهمله حذف شده پالیه باقی ماند ولیکن پالیدن بمعنی آویختن نیامده بلکه معنی چهارم پالودن آویختن است معلوم می شود که معاصرین عجم پالیدن را هم مثل پالودن بمعنی آویختن گرفته اند واللہ اعلم بحقیقة الحال (**اُردو**) (۱) کهجور کا درخت - مذکر (۲) کهجور - خرما - مذکر -

پام بقول برهان (۱) بروزن ومعنی وام است که قرض باشد و (۲) بمعنی شبیه ومانند و (۳) رنگ ولون هم - صاحب ناصری صراحت مزید کند که بمعنی دوم وسوم فام هم می آید **مولف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که بمعنی اوّل اصل است واین مبدّلش متقنین فارسی همین را سند این تبدیل قرار داده اند وبمعنی سوم فام است واین مبدّل آن چنانکه اسفهان واسپهان ومعنی دوم مجاز معنی اوّل مخفی مباد که فام هم بمعنی وام آمده آنهم مبدّل وام است وبام بموحده هم بمعنی اوّل بر معنی سومش گذشت ووام وفام اسم جامد فارسی زبان باشد (**اُردو**) (۱) دیکهو بام کے تیسرے معنے (۲) شبیه - بقول آصفیه

عربی - اسم مونّث - نظیر - مشابہ - مانند - مثال - ہمشکل (۳) رنگ - دیکھو اوام -

پامال اصطلاح - بقول انند بحوالہ غیاث مرادف پائمال بمعنی خراب وخوار **مولّف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی مالیدہ شدہ در پای وکنایہ از چیزی ضائع وخراب شدہ (ظہوری ۵) اعدا بچشم کم مبین پامال حسرت اینچنین ؛ بر شاہد کام آستین افشاند دست ناز ما ؛ (اُردو) پامال - بقول آصفیہ - فارسی - برباد شدہ - تباہ شد - خراب شدہ -

(الف) **پامال شدن** استعمال - الف (ب) **پامال کردن** خراب وضائع شدن است از ہمان پامال کہ گذشت و (ب) متعدی آن یعنی خراب وضائع کردن **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری الف۵) از پای مردی بخت اینچنین شدم پامال ؛ فلک اگر نشود دستیار مفت منست ؛ (ولہ ب۵) پامال کند عشوۂ رنگین نگہا نرا ؛ آن سرکہ نگاہ تو بہ نیرنگ برآورد ؛ (اُردو) الف - پامال ہونا (ب) پامال کرنا -

(الف) **پامحکم داشتن** مصدر اصطلاحی (ب) **پامحکم کردن** ہر دو بمعنی (۱) ایستادن باستقلال است و (۲) ارادۂ مستقل کردن در کاری (ظہوری الف۵) رفت بی ہنجار باد آہم از خاطر غبار ؛ در زمین سینہ نخل صبر پامحکم نداشت ؛ (ولہ ب۵) کردہ پامحکم ظہوری بر سر کوی کسی ؛ کز سر میدان او ہر روز سرہا رفتہ اند ؛ **مولّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم مجاز آن (اُردو) (الف وب) پاؤں جمانا - بقول آصفیہ (۱) استقلال اور مضبوطی کے ساتھہ قیام کرنا (۲) ثابت قدمی کے ساتھہ رہنا -

(الف) **پامرد** استعمال - بقول بہار وانند (ب) **پامردی** مرادف پای گذار ور (پای گذار

گوید که کنایه از مددگار است و صاحب انند
بر (ب) می فرماید که بمعنی قوّت پا و دستگیری
مولّف عرض کند که (الف) اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی دستگیر و مدد دهنده و (ب) به یای
مصدری بمعنی اعانت باشد (ظهوری ـه)
شاه ما پامرد شب گردیده اند ؛ هیچ صبحی دستبان
روز نیست ؛ (ولهـه) دستگیریش بپامردی
گردون نتوان ؛ هر که افتادهٔ طاق دل ویرانی
است ؛ (**اُردو**) الف پامرد بمعنی مددگار
اور (ب) پامردی بمعنی اعانت اردو مین استعمال
کرسکتے ہین۔

پامزد اصطلاح ۔ بقول بهار مرادف پای مزد
و پارنج مقابل دست مزد ۔ صاحبان سراج
وانند و بحر هم ذکر این کرده اند **مولّف**
عرض کند که قلب اضافت مزد پاست صراحت
معنی بر پارنج گذشت (**اُردو**) دیکهو پارنج۔

پامژه اصطلاح ۔ بقول انند همان که در
پاژند گذشت ۔ صاحب ناصری گوید که مرادف
پاژند و همان پاچنگ و پاچه باشد **مولّف**
عرض کند که پاژند بچهار معنی گذشت (۱) دریچهٔ
کوچکی که ترجمهٔ آن در اردو جهروکه باشد و (۲)
کفش و پاافزار و (۳) آتشگیر و (۴) نام تفسیر ژند
و این مرکّب می نماید از پا بمعنی خودش و مژه
بمعنی خودش که واحد مژگان است و معنی ترکیبی
این مژه پای یا مژه پر پای دارنده و ازین
معنی ترکیبی هر چهار معنی بالا هیچ تعلّق مجازی
ندارد جز این که کفش و پاافزار را من وجه مژه پا
توان گفت **معاصرین عجم** ازین لغت نابلد اند
و دیگر محقّقین فارسی زبان و اهل زبان هم ازین
ساکت نظر بر اعتبار صاحب ناصری که محقّق
اهل زبان است این را اسم جامد دانیم (**اُردو**)
دیکهو پاژند۔

پامس اصطلاح ۔ بقول برهان و جامع
بفتح میم بروزن ناکس بمعنی پای بند باشد یعنی

یعنی شخصی که در شهر خود یا جای دیگر بسبب امری گرفتار باشد و نتواند بطرف دیگر رفت و در انجا نیز نتواند بود - صاحب ناصری ذکر این بحوالهٔ برهان کرده گوید که در فرهنگ ها نیافتیم و برهان نیز برهانی ندارد **مولف** عرض کند که همین لغت در موحده به همین معنی گذشت و صراحت ماخذ همدر انجا کرده ایم و در نیجا همین قدر کافی است که این اصل می نماید و آن مبدل این (اُردو) دیکهو باس -

پان بقول برهان بروزن جان برگی باشد که در هندوستان با آهک و فوفل خورند تا لب ها را سرخ گرداند و الله اعلم - صاحب ناصری گوید که معلوم است که این لغت هندی است - بهار گوید که چون آن را در برگی دیگر برسم معهود به پیچند بیره بروزن خیره خوانند و هر دو لفظ در اشعار میر خسرو و بعض متاخرین آمده (صائب) بوی گلزار شهادت هر کرا بیتاب کرد چون لب پان خورده می بوسد دهان شمشیر را؛ **مولف** عرض کند که لغت هندی است و مستعمل در فارسی - مفرّس توان گفت (اُردو) پان - بقول آصفیه - هندی - اسم مذکر - ایک قسم کا خوشبودار پتّا جس کو هندوستان مین روزمرّه یا بیاه شادی وغیره مین کهاتے هین - برگ تنبول - ناگربیل کا پتّا جسکے کهانے سے منهه سرخ هوتا هے -

پان رخصت اصطلاح - صاحب بحر گوید که در بعض بلاد هند رسم است که بوقت رخصت کردن پان به شخص رونده می دهند صاحب غیاث هم ذکر این کرده و صاحب انند هم نقلش برداشته **مولف** عرض کند که فارسیان بر زبان ندارند البته پان که لغت هندی است در فارسی زبان صورت تفریس گرفته که فارسیان استعمالش کرده اند و بدین لحاظ اگر (پان رخصت) را که مرکب

اضافی است بفکّ اضافت استعمال کنند عیبی ندارد (اُردو) رخصتی پان - مذکّر -

پانزده اصطلاح - اسم عدد است که صراحت ماخذ این بر (اسم عدد) کرده ایم (اُردو) پندرا - دیکھو (اسم عدد)

پان زہر اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ ہمان پاذزہر است **مولّف** عرض کند که دیگر محقّقین ازین ساکت و معاصرین عجم برزبان ندارند اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که مبدّل ہمان (پاذزہر) است که گذشت دال ہملہ بدل شد بنون چنانکه نمودہ و نمونہ (اُردو) دیکھو پاذزہر -

پانسند اصطلاح - بقول برہان و جامع بفتح نون و سین بی نقطہ بروزن بالوند بمعنی پرسیدہ و احوال گرفتہ - صاحبان موید و آنند ہم ذکر این کرده اند - خان آرزو در سراج بر نقل قول محقّقین قانع **مولّف** عرض کند که چاره نیست جزین که اسم جامد فارسی زبان دانیم و ازینکه صاحب جامع ہم این را نوشته بدون سند استعمال تسلیم کنیم که از محقق الزبان است (اُردو) پوچھا ہوا شخص -

پانصد ذات اصطلاح - صاحبان انند و غیاث گویند که بدانکه صاحب منصب پانصدی ذات را ہشت لک دام مقرر باشد چون ہیل دام را یک روپیه میشود بدین حساب ہشت لک دام را بست ہزار روپیه شد **مولف** عرض کند بیان این خالی از فضولی نباشد و این اصلا فادرهٔ عجم نیست بلکه ---------

پانصدی کسی را نامند که منصبهٔ او در سرکار پانصد روپیه مقرر باشد البتّه این محاورهٔ زبان است و مغولان پانصدی را ملازم معزز دانند و ذکر پانصدیان اکثر از زبان شان شنیده ایم و پان در این اصطلاح مبدّل پنج است که نون بالف بدل شد

چنانکہ نقل و اغل و جیم عربی بدل شد بنون
چنانکہ بوتجدر و بلنگدر (اُردو) پانصدی
اس معزز ملازم کو کہتے ہیں جس کی تنخواہ مہینہ
پانسو روپیہ ہو۔

(الف) پانگرفتن مصدر اصطلاحی۔ الف
(ب) پانگیرد بقول بحر بنون نفی (۱) قوت
و استقامت نگرفتن و (۲) زور مردن (ضا)
(ا) سر تنبیہ شوخ من دارد ؎ یارب استاد
او نگیرد پا ؎ بہار بدکر (ب) گوید کہ نفرینی است
یعنی قوت و استقامت نگیرد و زور و میرود (میرنجات
(ا) ہرگز اقوت بازوت زہم می پاشد ؎ پانگیرد
بجہان گرہمہ رستم باشد ؎ **مولف** عرض
کند کہ این لغزش پای تحقیق بہار است کہ
مصدری را بشکل مضارع قائم کردہ از اینکہ
در سند شعر را استعمال مضارع آنست معاصرین
عجم تصدیق این می کنند کہ این مصدر لیست
اصطلاحی و معنی اول حقیقی است و معنی دوم
مجاز آن (اُردو) الف (۱) قوت اور استقامت
پیدا کرنا (۲) جلد مرنا (ب) الف کا مضارع

پانورامہ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار نقشہ
شہر یا عمارت و کوچکی بطریقی کہ از (ذرہ بین)
ہیئت اصلیش بملاحظہ رسد صاحب بول
چال صراحت مزید کند کہ در انگلیسی زبان
(پینورامہ) بمعنی دور نما۔ نقشہ را مانند کہ
در قدکوچک درست کردہ باشند **مولف**
عرض کند کہ مفرس است کہ فارسیان تختانی
را بالف بدل کردہ اند چنانکہ یرمغان
را ارمغان (اُردو) چھوٹے اسکیل کا نقشہ
جس کو خوردبین سے دیکھنے سے اصلی قد
نظر آئے۔ مذکر۔

پانہ اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
بروزن شانہ (۱) چوبک تنکی باشد کہ در
زیر دریخانہ نہند تا روی دریچہ کشودہ نگردد

و (۲) درودگران بشگاف چوبی دارند تا
دربریدنش سهولت دست دهد و (۳) کفش
دوزان در فاصله کفش و قالب گذارند.
صاحب جهانگیری بذکر هر سه معنی بالا گوید
که (۴) در زیر ستون بگذارند تا راست
بایستد و آنرا فانه و پهانه و فهانه نیز گویند. حکیم
ناصرخسرو (۵) ترا خانه دین است و دانش
درون شو بدین خانه و سخت کن دریچه
صاحب رشیدی بذکر هر چهار معنی بالا میفرماید
که (۵) بمعنی انتظار باشد بلغت دری و
بصراحت معنی اوّل می فرماید که چوبکی است
بر یک طرف آن سوراخی باشد و میخی باریک
دران کنند چنانچه آن چوب بآسانی حرکت
کند و آن طرف که سوراخ دارد در دیوار
کنند و چون خواهند که در خانه بسته شود آن
را به پشت در باز افگنند و آنرا چلمر و هم
خوانند از انرو که قوت چهل مرد بآن وفا
نمیکند. صاحب سروری بر معنی اوّل و دوم
و سوم قانع. صاحب ناصری بذکر هر سه
معنی مذکور نقل صراحت قول رشیدی نسبت
معنی اوّل کند. صاحب موید بر معنی اوّل
قانع. خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی
بیان کرده برهان و صراحت مزید رشیدی
بترک معنی پنجم گوید که غالب آنست که صراحت
مزید رشیدی و معنی اوّل یکی است و آنچه
صاحب برهان نوشته به تحقیق نرسیده **مولف**
عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است بمعنی نهاده
شده در پا و کنایه از چوب کوچکی که در آستانه در
یا در دیوار قائم کنند بغرضی که بالا مذکور شد
و معنی دوم و سوم مجاز آن و از معنی چهارم
پاره چوبی مراد است که در زیر ستون نهند
و در عمارات زمانه حال عوض این پاره
چوب سنگ مسطح و صاف قائم کنند و بمعنی پنجم
اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد انیم

وبدون سند تسلیمش نکنیم کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان
ازان ساکت اند انچہ کسرہ نون را بہ فتح بدل
کردہ اند تصرف محاورۂ زبان باشد دیگر ہیچ
(۱) بلّی۔ بقول آصفیہ۔ مونث۔ وہ لکڑی جو کواڑ
کے اندر کنڈی کی بجاے لگاتے ہین مولف
عرض کرتا ہے کہ یہی ترجمہ مسکلہ پر بھی گزرتا ہے
یہان وہ لکڑی کا دراز ٹکڑا مراد ہے جس کو دروازے
کی نیچے کی چوکھٹ یا دیوار مین اسکرو کے
ذریعے سے قائم کرلیتے ہین اور دونون پٹون
کے بند کرنے کے بعد اندر سے اس کو پٹون
پر چڑھا دیتے ہین جس کی وجہ سے پٹ کھل نہین سکتے
اس کو دکن مین ریّان کہتے ہین اور مسکلہ کا نام
دکن مین اڑنڈا ہے۔ اڑنڈا ہمیشہ دونون
پٹون کے بیچ مین قائم ہوتا ہے اور ٹیّان نیچے
دونون کا مقصد ایک ہے (۲) وہ لکڑی کا
ٹکڑا جو نجار شگاف چوب مین رکھتے ہین تاکہ آرہ
چلانے مین آسانی ہو۔ مذکر (۳) وہ لکڑی

کا ٹکڑا جو موچی جوتی مین سانچے کے ساتھ رکھتے
ہین تاکہ سانچے کو نکالنے مین آسانی ہو۔ مذکر
(۴) وہ لکڑی کا ٹکڑا یا صاف اور مسطح پتھر
(مذکر) جو تہم کے نیچے قائم کرتے ہین جس کو
دکن مین گررائی کہتے ہین (۵) انتظار
دیکھو انتظار۔

(الف) پانہادن بچیزی | مصادر اصطلاحی
(ب) پانہادن برچیزی | (ب) بقول
(ج) پانہادن درچیزی | بحر ترک کردن
آن (ج) بذیل (ب) بقولش درآمدن
و داخل شدن دران مولف عرض کند
کہ ہر دو موافق قیاس است و (الف) مرادف
(ج) (فہوری الف) آن بہ کہ خرابی نہ نہد
پا بسرائے کہ نگرخنہ توان از گل تعمیر آورد
(ولہ ہ) دل کشائی کہ بہ بستان شہان پا
نہ نہد ۔ دست پرورۂ سر منزل درویشان
است ۔ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند عیبی

ندارد که معاصرین عجم برزبان دارند (اُردو) الف | پاؤں رکھنا - داخل ہونا (ب) ترک کر (ج) دیکھو الف -

پانی صاحب رشیدی گوید که بمعنی آب اگرچه لغت ہندی است ولیکن چون سنائی در کلام خود آورده بنابران قائم کرده شد (ه) نه دران معده خدرهٔ میده ٭ نه دران دیده قطرهٔ پانی ٭ خان آرزو در سراج گوید که صاحب جهانگیری این را بکسر نون و یای معروف بمعنی آب نوشته و هیچ معلوم نشد که این لغت مخصوص ہندی است یا در زبان فارسی نیز آمده ولیکن حکیم سنائی استعمال این فرموده و صاحب رشیدی جزم ہندی بودن این کرده تحقیق آنست که آوردن کلمهٔ ہندی در شعر فارسی بچند وجهه بنظر آمده یکی آنکه اشعار بدان کنند و دوم آنکه التزام آوردن الفاظ ہندی در اکثر اشعار با اشعار معهودهٔ خود کرده باشند سوم آنکه لفظی که آرند علم باشد و سوای این آوردن لفظ ہندی در شعر صحیح و درست نباشد درین صورت شعر سنائی درست نیست ولیکن حق آنست که این لفظ مشترک است در ہر دو زبان از عالم توافق اللسانین پس صاحب رشیدی خطا کرده و صاحب جهانگیری غافل است از تحقیق (تتمهٔ کلامه) **مولف** عرض کند که ما این لغت را در جهانگیری نیافتیم نسخهٔ که پیش ماست معتبرترین نسخه هاست پس چاره جزین خیال نباشد که یا اینکه در نسخهٔ ما ترک شد یا در نسخهٔ خان آرزو تحریف است و انچه صاحب رشیدی این را ہندی داند درست است و انچه خان آرزو این را مشترک در ہر دو لسان می پندارد و باستناد استعمال سنائی درست باشد و معاصرین عجم ہم تصدیق این می کنند که در کلام قدما استعمال این بگوش خورده خان آرزو فضولی می کند که رشیدی را خطا دارد اند و جهانگیری را غافل از تحقیق می پندارد

وخود دانی داند که غیر از سخن آرائی درین لغت کاری نکرد (اُردو) پانی۔ بقول آصفیہ ہندی۔ مذکّر۔ دیکھو آب کے پہلے معنے۔

پانی پت اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر نون وفتح بای فارسی وسکون فوقانی نام شہری است در ہند کہ از دہلی بفاصلۂ پنجاہ میل واقع است **مولّف** عرض کند کہ مرکّب از ہر دو لغت ہندی است (اُردو) پانی پت۔ ایک شہر کا نام ہے جو دلّی کے مضافات مین واقع ہے۔ مذکّر۔

پانید بقول جہانگیری بانون مکسور و یای معروف نوعی از حلوّا یاقست مانند شکر لیکن از شکر فروتر و غلیظ باشد و معرّب آن فانیذ و آنرا بتازی کعب الغزال خوانند۔ صاحب رشیدی ہم این را آوردہ گوید کہ سخت تر باشد صاحب مویّد گوید کہ شکریست مثل شکر برگ و شکر قلم و فرماید کہ با ذال معجمہ عوض دال مہملہ ہم آمدہ و از روی قاعدہ خود ذال فانیذ تعریب این است کذا فی الشرفنامہ و در قنیہ مذکور است کہ پانید شکر برگ و آن شکریست کہ در کہسار برگ شکل راست کنند و شکر قلم ہمان برگ شکر را گویند و آن حلوا از ان قند یعنی عصارہ چون منجمد شود پانیذ از و سازند (کذا فی زفانگویا) **مولّف** عرض کند کہ شیرینی کہ سخت می باشد روز ہا و ماہ ہا خراب نشود جادارد کہ اصل این پاینده بہ تحتانی سوم باشد ہای ہوز آخرہ حذف شدہ پاینده شدہ و بہ قلب بعض پانید معاصرین عجم این را قرین قیاس دانند۔ صراحت کامل ماخذ این بر پانیذ بہ ذال معجمہ می آید (اُردو) ایک مٹھائی کا نام فارسی مین پانید ہے اور شکر پارے کے قریب قریب ہے جو سخت ہوتی ہے۔ مذکّر۔

پانیذ بقول برہان وجامع (۱) قند سفید باشد

و (۲) بقول بعض شکر برگ و فانیذ معرب آن صاحب سروری ذکر معنی اوّل کرده (بستان ۵) زبنگاه حاتم یکی پیر مرد ۵ طلب ده درم سنگ پانیذ کرد ۵ زراوی چنین یاد دارم خبر ۵ که پیشش فرستاد تنگ شکر ۵ و بذکر معنی دوم فرماید که نوعی از حلوا که کعب الغزالش گویند. صاحب ناصری بذکر هر دو معنی بالا گوید که منسوب بدان را پانیذی گویند و ازینجاست علی پانیذی از شعرای آل خاقان که در چهار مقالهٔ نظامی عروضی مرقوم است خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی بالا گوید که تحقیق آنست که همان شکر برگ است پس این را از حلوا نوع دیگر قرار دادن درست نباشد **مولف** عرض کند که شکر برگ بجای خودش می آید که شکر پاره ها بصورت برگ می سازند و (پانید) بدال مهمله اصل این است که بشکل پان ساخته می شود مرکب از پان و یای نسبت و دال زائد همچون شفتالو و شفتالود هرگاه تعریب این فانیذ قرار یافت عجمان عربی دان پانیذ را هم بذال معجمه استعمال کردند و ما باخان آرزو اتفاق داریم که معنی حقیقی است و استعمال این بمعنی اوّل بر اعتماد محققین زباندان بسبیل مجاز

(اُردو) (۱) قند سفید ۔ مؤنث ۔ دیکھو پانید

پانیز اصطلاح ۔ بقول انند و مؤید (۱) زمین پست (۲) طناب بلند و ہموار را نیز گویند **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و ما این را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم که هر دو محققین بالا هند نژاد اند و محققین اہل زبان خصوصاً و دیگر همه محققین عموماً ازین ساکت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند **(اُردو)** (۱) پست زمین مونث (۲) بلند اور ہموار رسی ۔ مونث ۔

پاؤ بقول برہان و جہانگیری بسکون واو (۱) بمعنی شستن و پاکیزه کردن ۔ صاحب رشیدی

بذکر این گوید که از همین ماخوذ است پازهر که بجایش گذشت که در اصل (پاد زهر) بود که می آید
صاحب ناصری هم ذکر این کرده **مولف** عرض کند که ما تعریف بالا را پسند نکنیم بلکه شوئیدگی
و پاکیزگی باشد و با همین معنی اسم جامد دانیم - صاحب دلیل ساطع که محقق سنسکرت است می فرماید
که بزبان سنسکرت ربع را گویند و (۲) بفارسی هم به همین معنی مستعمل و ما هم این را بر زبان معاصرین
عجم یافته ایم که یک و ربع را یک و (پاو بالا) گویند و در مکاتیب قدیمه هم استعمال این یافته ایم
کاتبین آن عجمی الاصل بودند و از زبان سنجر طهرانی هم این را شنیده ایم (**اردو**) (۱) پاکیزگی
شوئیدگی - مونث (۲) چوتهائی - مونث -

(۱) **پاواشدن** مصدر اصطلاحی (۱) بقول بهار عجم و
(۲) **پاو اگردن** (۲) بمعنی نو برفتار آمدن طفل
و فرماید که حالا در محاوره خصوصیتی نمانده (سعید
اشرف ؎) زاهد آخر بدر میکده پا پیش داشت؛ دختر آخرت آخر پسر دنیا شد؛ (بیانا ؎)
با که بودی شب کجا رفتی حنایت را که بست؛ بیوفا گویا ببزم غیر پاو اکرده؛ وارسته هم ذکر
این کرده - صاحب بحر گوید که مرادف (پا باز شدن)
است که گذشت **مولف** عرض کند که ما صراحت
کامل همدر انجا کرده ایم (**اردو**) دیکھو پا باز شدن

پاو اکشیدن از چیزی مصدر اصطلاحی
کناره کردن ازان **مولف** عرض کند که
موافق قیاس است (ظهوری ؎) پا چرا
واکشید از ره جنگ؛ با ظهوری نه باز داند
سر صلح؛ (**اردو**) پاؤن کھینچنا - بقول آصفیہ
ترک کوچہ گردی کرنا - چلنے پھرنے سے ہاتھہ
اٹھانا - **مولف** کی راے مین اس فارسی
مصدر کا ترجمہ کنارہ کرنا - باز آنا - دکن مین
(پاؤن کھینچنا) بھی عام معنون مین مستعمل ہے
جیسے ہم نے اس کام سے پاؤن کھینچ لیا - یعنی

ہم نے کنارہ کیا۔

(الف) **پاوپر** اصطلاح۔ بقول برہان بفتح بای فارسی بروزن داد گر بمعنی قدرت وتوانائی وتاب وطاقت۔ صاحب ناصری ذکر این کرده از فردوسی سند دهد (ے) ستودان همی خواهش زال زر ؛ ندارد همی جنگ را پاوپر ؛ صاحب مؤید هم ذکر این کرده وخان آرزو در سراج (ب) **پاوپر داشتن** را بمعنی تاب وطاقت داشتن آورده **مولف** عرض کند که معنی لفظی این خصوصیت دارد با پرند ولیکن در محاورهٔ زبان مستعمل است بطور عام وموافق قیاس (اُردو) (الف) طاقت۔ قدرت۔ مونث (ب) طاقت رکھنا۔ قدرت رکھنا۔

پاوچک اصطلاح۔ بقول برہان وجامع بفتح جیم فارسی بروزن چاریک سرگین گاو خشک شده را گویند اعم از انکه خود خشک شده باشد یا بدست پهن ساخته خشک کرده باشند صاحبان مؤید وجهانگیری گویند که بمعنی پاچک است که بجایش گذشت۔ صاحب ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده **مولف** عرض کند که صراحت ماخذ بر (پاچک) کرده ایم واین مزید علیه آنست بزیادت واو میان دو کلمه چنانکه برومند وتومند (اُردو) دیکھو پاچک کے دونوں معنے۔

پاورق اصطلاح۔ بقول بهار کلمهٔ که پائین صفحهٔ کتاب نویسند مطابق سر صفحهٔ آینده وآنرا در عرف رکابک گویند (ملا طغرا ے) گوشه گیر اوراق گردون را بود چون پاورق ؛ پاورق سازد درست اوراق را گر ابتر است ؛ صاحب بحر هم ذکر این کرد وخان آرزو در چراغ هدایت هم این را آورده **مولف** عرض کند که مخفف (پائین ورق) که فارسی دانان هند آنرا ترک گویند (اُردو) ترک۔ بقول آصفیه۔ اردو مونث۔ وہ کلمہ یا لفظ جو صفحہ تمام ہو جانے کے بعد جدول سے باہر صفحے کے اخیر کونے پر

صفحۂ آیندہ کے شروع کی عبارت مین سے لکھدیے
ہین یہہ ہندسہ کی جگہ کام دیتا ہے - پا ورق -
خارجہ (اسیر ۵) بہر تسکین دیکھتا ہون ہجر مین
جب مین کتاب ؛ ترک ایک اک جزو کی دو دو پہر
ملتی نہین ؛

پاورنجن اصطلاح - بقول برہان بفتح ثالث
ورای قرشت وسکون نون وجیم مفتوح بہ نون
دیگر زدہ - خلخال را گویند وآن حلقہ ایست از طلا
ونقرہ وامثال آن کہ زنان در پای کنند - صاحبان
جہانگیری ورشیدی وبحر وسروری وناصری ذکر
این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ مخفف
(پا اورنجن) کہ گذشت (**اردو**) دیکھو پا اورنجن -

پاوزہر اصطلاح - این ہمان است کہ
اشارۂ این بر (پادزہر) بہ دال مہملہ سوم گذشت
(**اردو**) دیکھو پادزہر -

پاوقدم ازجا بریدن مصدر اصطلاحی -
بقول انند ترک آمد وشد کردن (سلیم ۵) پایم
زکوی او چہ عجب گر بریدہ شد ؛ تا کی بردی
شیشہ زدلہا توان گذشت ؛ (قدسی ۵)
بریدہ شد قدمش ساعتی ازان در وبام ؛
بآفتاب گرفتن خوشم برای ہمین ؛ **مولف**
عرض کند کہ (پا ازجای بریدن) بجایش گذشت
و (قدم ازجای بریدن) بجایش خواہد آمد
ضرورت نداشت کہ این را بیموقع جا دہند
(**اردو**) دیکھو (پا ازجای بریدن)

پاولون اصطلاح - بقول صاحب
بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی کلاہ عمارت
وسقف عمارت وخانہ - ہم او فرماید کہ این
مفرس (پیویلین) لغت انگلیسی است بحذف
بعض حروف مفرس - ہم او گوید کہ فارسیان
(پادیلون) ہم گویند - صاحب رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (پاویون لین)
را ہم بمعنی مطلق خانہ آوردہ کہ بجایش می آید
وآن ہم مزید علیہ وبہ (قلب بعض) مفرس است

کلاه عمارت وسقف خانه را در معنی این داخل کردن ضرورت ندارد ودر انگلیسی زبان پیویلین خیمه یا شامیانه یا مکانی را گویند که سقف فراخش همچون خیمه باشد (اُردو) بنگله. مذکر

پاوند اصطلاح. بقول برهان بروزن پابند (۱) بندی باشد که در پای گنه گاران ومجرمان گذارند. صاحبان جهانگیری وجامع هم ذکر این کرده اند. صاحب رشیدی صراحت مزید کند که پابند مغیر آنست نه لغتی دران صاحب ناصری گوید که (۲) بند ستوران هم و (۳)

کنایه از گرفتاری کسی باشد که نتواند از معشوق بخود شکیبا شود. خان آرزو در سراج گوید که مبدل پابند است بمعنی مطلق بند پا وتخصیص پای گنه گاران از خصوصیت مقام ناشی شده چنانکه ذات کلمه دلالت بران دارد **مولف** عرض کند که صراحت کامل بر پابند گذشت در اینجا همین قدر بکافی است که این مبدل آنست چنانکه آب وآو دیگر [illegible] رادر کل معانی مرادف آن دانیم (اُردو) دیکھو پابند

پاویلون اصطلاح. همان پاولون که اشارة این همدرانجا کرده ایم (اُردو) دیکھو پاولون.

پاه بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بروزن باه در فارسی زبان بمعنی طعام وغذا باشد **مولف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند ودیگر محققین اهل زبان هم ازین ساکت فارسی قدیم باشد (اُردو) غذا. مونث.

پاهک بقول برهان بروزن آهک بمعنی شکنجه باشد وآن اوزاری است که دزدان را کنند صاحبان جهانگیری ورشیدی وناصری وجامع وسراج ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که باهک به همین معنی بجایش گذشت که مبدل این است وصراحت ماخذ این همدرانجا کرده ایم (اُردو) دیکھو باهک.

پاهکیدن بقول برهان بروزن وارسیدن

بمعنی شکنجه کردن (صاحبان رشیدی و سروری ذکر این کرده اند. صاحب بحرین را سالم الشتر گوید که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید. **مولف** عرض کند که از اسم مصدر پاک که گذشت این مصدر را وضع کرده اند و الچه بموجده گذشت مبدّل همین باشد چنانکه تپ و تب (اگذشت) دیکهو باهکیدن.

پاهنگ اصطلاح. بقول برهان بروزن و معنی پاشنگ است و فرماید که پاچنگ و پاشنگ مرادف این و بمعنی خلخال هم مرادف پاورنجن و بمعنی دریچهٔ کوچک هم. صاحب جهانگیری بر مرادف پاچنگ و پاشنگ قانع. صاحب ناصری صراحت کند که بمعنی پاشنگ ترازو و بمعنی خلخال و بمعنی کفش و موزه و فرماید که پاهنگ مرادف این که می آید صاحب جامع گوید که مرادف پاچنگ و پاشنگ کما مرّ و بمعنی پارسنگ ترازو. خان آرزو در سراج گوید که مرادف پاشنگ و فرماید که بعضی گفته اند که مخفف پاوآهنگ مرکب از پا و بمعنی پائیدن و آهنگ بمعنی قصد یعنی چیزی که قصد پائیدن آن کرده باشند. **مولف** عرض کند که پاچنگ (۱) بمعنی دریچهٔ کوچک و (۲) بمعنی کفش گذشت و پاشنگ بمعنی (۳) خوشهٔ کوچک انگور و (۴) خیار و خربزه وغیره که برای تخم نگاهدارند و بلحاظ مماثلت پا (۵) بمعنی خلخال و (۶) بمعنی پارسنگ ترازو و ظاهر این مبدّل پاچنگ و پاشنگ و پاشنگ است. مخفی مباد که برای تبدیل جیم فارسی به های هوز همین یک مثال اوّل است و تبدیل سین مهمله به های هوز چنانکه خروس و خروه و همچنین تبدیل شین معجمه با های هوز چنانکه گذارش و گذاره و برای معنی پنجم این را لغت مستقل دانیم که مرکب است از پا و آهنگ (اردو) او ۲ دیکهو پاچنگ (۳) و (۴) دیکهو پاشنگ (۵) دیکهو پاورنجن (۶) دیکهو پاشنگ.

پاہنگہ اصطلاح - بقول برہان بفتح کاف فارسی بروزن آیندہ (۱) کفش و پای افزار راگویند و (۲) بمعنی پابرنجن وخلخال صاحب جہانگیری برکفش قانع (نظامی لہ) برون کن پا ازین پاہنگہ تنگ ؛ کہ کفش تنگ دارد پای را لنگ ؛ (فردوسی لہ) بدستان دستینہ در راز شد ؛ باہنگ پاہنگہ دمساز شد ؛ صاحب جامع ہمزبانش - صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی گوید کہ در اکثر فرہنگہا بجای پاہنگہ پاچیلہ مرقوم است - صاحب ناصری این را مرادف پاہنگ داند بہ ہمہ معانیش وخان آرزو در سراج گوید کہ بزیادت ہا بر پاہنگ بمعنی چیزی کہ در پا کنند پس این مخفف پاآہنگہ بود یعنی چیزی کہ پا آہنگ او کند ازین جہت برکفش و پابرنجن و پاچیلہ اطلاق یافتہ ہذا ہو التحقیق **مولف** عرض کند کہ پاچیلہ بمعنی کفش گذشت و معنی دوم (۳) آلۂ برف کوبی کہ بر پای بندند پس بقول خان آرزو استعمال پاہنگہ بسہ معنی آمدہ نسبت ماخذ بیانکردۂ او مارا اتفاق است ولیکن برای معنی سوم طالب سند استعمال می باشیم کہ محققین زباندان ازان ساکت اند (**اُردو**) (۱) دیکھو پا افزار (۲) دیکھو پا برنجن (۳) دیکھو پاچیلہ کے دوسرے معنے -

پای بقول برہان وجہانگیری ورشیدی و سروری وناصری وجامع وسراج بسکون تحتانی بروزن جای (۱) ہمان پاکہ گذشت و بعربی آنرا رجل خوانند - بہار گوید کہ پے مخفف این است یا پای مشبع پی و فرماید کہ آبلہ پرور[۱] - آبلہ پرورد[۲] - آبلہ ریز[۳] - آبلہ فرسا[۴] - آبلہ فرسود - بخواب رفتہ[۶] - پرآبلہ[۷] - خفتہ[۸] - خواب آلود[۹] - خواب گزین[۱۰] - خوابیدہ[۱۱] از صفات و قلم[۱۲] و مقراض[۱۳] از تشبیہات اوست (اسیر لہ) کی می شود شکنجہ کش دامن وطن ؛ پای طلب کہ آبلہ پرورد

غیر نمیست ؛ (صائب ۵۳) بپای آبله ریز آنقدر
ترا جستم ؛ که غوطه زد بگهر رشته های موج سراب ؛
(ولہ ۵) صائب چه کنی پای طلب آبله فرسود ؛
هر کس بمقامی که رسید است رسید است ؛ (نعمت خان
عالی ۵۱۲) جاده خط نقطه زهر قطرهٔ خونست مرا ؛
قلم پا قلم مشق جنونست مرا ؛ (حکیم زلالی ۵۱۳)
پریدی گر نگه پیش از جنایش ؛ بریدی راه را
مقراض پایش ؛ **مولف** عرض کند که پا که بدون
تحتانی زائده گذشت اصل است و این مزید علیه
آن همچون جا و جای - اسم جامد فارسی زبان برای
رجل و همه مرکبات آن برین صادق می آید و همه
ملحقات این بران تسامح محققین است که هر دو
را بدو جای جا داده اند (اُردو) دیکهو پا کے
پہلے معنے -

(۲) پای - بقول برهان و جهانگیری و ناصری و
جامع بمعنی تاب و طاقت و قدرت (مولوی معنوی
۵) ما درین فن صفدریم و پهلوان ؛ کس ندارد
پای ما اندر جهان ؛ خان آرزو در سراج ذکر
این کرده (طاهر غنی ۵) نی جای درون رفتن
و نی پای برون شد ؛ درماندهٔ این دائره ام
همچو جلاجل ؛ بهار گوید که بد نیمعنی مجاز است -
مولف عرض کند که مجاز معنی اوّل باشد
(اُردو) دیکهو پا کے دوسرے معنے -

(۳) پای - بقول برهان و ناصری بمعنی صبر
کردن **مولف** عرض کند که بمعنی تحمّل باشد
و نظر براعتبار صاحب ناصری که اهل لسانست
انیمعنی را جای داده ایم و استعمال این از نظرما
نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو)
صبر - تحمّل - مذکّر -

(۴) پای - بقول برهان و سروری و ناصری
بمعنی مقاومت چنانکه گویند با فلان پای
نداری (نظامی ۵) برآنم میاور که جنبم زجای
ندارد پرستنده با پیل - پای ؛ صاحب جامع گوید
که بمعنی ثبات است - خان آرزو در سراج ذکر

این کرده گوید که حق آنست که این معنی مجازی
است نه حقیقت - بهار گوید که بمعنی استعارہ
باشد (ولہ ؎) بشرطے کنم جان خود جای او
که هرگز نتابم سر از پای او ؛ **مولف** عرض کند
که مجاز معنی اوّل و متعلّق بمعنی دوم است که از
سند دوم نظامی معنی مقابله و مقاومت پیداست
(اُردو) مقابله - مذکّر - مقاومت - مونّث -
(۵) پای - بقول برهان بمعنی پایندگی و باقی و
همیشه بودن - صاحب جامع گوید که بمعنی بقاء
دوام است - بهار گوید که بمعنی تمکّن و استقرار
باشد **مولف** عرض کند که مجاز معنی اوّل است
که از پا - پایندگی مراد گرفته اند و همین باشد اسم
مصدر پائیدن که بمعنی جاوید بودن می آید
(اُردو) پایندگی - دیرپائی کہہ سکتے ہین - مونّث -
(۶) پای - بقول برهان رشیدی و سروری
امر بمعنی پایندگی و همیشه بودن یعنی پاینده باش
(مسعود سعد ؎) ز ملک خویش بتاز و ز عدل
خود برخور ؛ بکام دولت پای و بعزّ و حشمت
مان ؛ **مولف** عرض کند که چرا نمی گویند که امر
حاضر پائیدن است که بجا لیش می آید تا شامل بر
همه معانی او (اُردو) ہمیشہ قائم رہ پائیدن
کا امر حاضر اس کے تمام معنون پر شامل (دیکھو
پائیدن -
(۷) پای - بقول برهان بمعنی فرود بر چیز همچون
پای کوه و پای حصار و پای دیوار - صاحب
جامع گوید که کنایه از پائین کوه و حصار وغیره - بهار
گوید که بمعنی بیخ و بنیاد است و بمعنی تحت مجاز باشد
چون پای دیوار و پای مسند و امثال آن -
(مولانا لسانی ؎) لسانی از سر کویش مکن هوای
بهشت ؛ که رشک باغ بهشت است پای دیوارش
(حکیم زلالی ؎) بپای مسندش عاشق برد رخت
کند اقبال را هم خدمت بخت ؛ **مولف**
عرض کند که مجاز معنی اوّل و موافق قیاس
است چنانکه سر را هم مجازاً برای آغاز هر چیز

استعمال می کنند (اُردو) ہر چیز کی انتہا۔ مونث
حصّہ زیرین جیسے دیوار کا پایہ۔ بیخ و بنیاد۔ مونث
(۸) پای۔ بقول رشیدی بمعنی پاینده و همپائی
کننده و مقاومت نماینده۔ ازینجاست که گویند
فلان پای ندارد یعنی برابری با او نمی تواند کرد
و برابر او قائم نیارد کرد۔ صاحب سروری هم ذکر
این کرده (نظامی ؎) کیست درین دشت و درنگ و درپای
کو لمن الملک زند جز خدای ؛ خان آرزو در سراج
ذکر هیچ نمیکند (دیر پا) دهد **مولّف** عرض کند
که همه محقّقین بالاسکندری خورده اند که معنی فاعلی
اصلا از پای پیدا نیست و سند بالا متعلّق به اسم
فاعل ترکیبی است که بدون ترکیب بالفظی دیگر
اینمعنی حاصل نمی شود و ما صراحت کاملش بر (اسم
فاعل ترکیبی) کرده ایم (اُردو) ناقابل ترجمه۔
(۹) پای۔ بقول بهار در بعض مواضع استعاره
است (ظهوری ؎) به پروانه پای شمع و چراغ ؛
برنگینی لالهٔ باغ و داغ ؛ سرموش در پای مینای

اوست ؛ رودای ورع لای در پای اوست ؛
مولّف عرض کند پای شمع شمع باشد و پای
مینا مینا که نظر به شباهت شمع و مینا به پای ترکیب
اضافی و تشبیهی کار گرفتند و شمع و مینا را پای قرار داده اند
چنانکه خارشگان و امثال آن و صراحت آنقسم
مرکّبات در ملحقات می آید ضرورت نداشت که بدیل
معانی پای ذکرش کنیم درینجا پای حقیقةً بمعنی اوّل است
و دیگر هیچ (اُردو) دیکھو پاے کے پہلے معنے۔

پای آدم بند شدن مصدر اصطلاحی
صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه
قاچار (پای آدم بند نمیشد) را بمعنی (پای
قائم نه شد) آورده **مولّف** عرض کند که
بمعنی پابند شدن کسی باشد۔ موافق قیاس
است و لیکن استعمال این در کلام قدما بنظر
نیامد (اُردو) [illegible] جمنا۔ پابند ہونا۔

پای آمدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از

صائب پیش کند متعلق بہ (پای بر سنگ آمدن) است **مولف** عرض کند کہ سکندری خورد و مجرد (پا آمدن) چیزی نیست (اُردو) ناقابل ترجمہ۔

پای آن پیچید مقولہ۔ بقول صاحب انند یعنی (۱) فوت سر نیافت و گریخت و قتیل (۲) ترک کردن و عزلت گرفتن **مولف** عرض کند کہ می بایست کہ (پای پیچیدن) قائم کند ماضی مطلق را برنگ مقولہ قائم کردن دلیل آن معنی مصدری آوردن فضولی است صراحت کامل بر (پای پیچیدن) می آید و در نیجا ہیچ (اُردو) دیکھو پای پیچیدن۔

پای آن ندارد مقولہ۔ بقول بہار و بحر و مویدو انند۔ ای مقدور و امکان آن ندارد **مولف** عرض کند کہ پای بمعنی طاقت و قدرت گذشت و (پای داشتن) بجای خود می آید پس ضرورت نداشت کہ این را بطور مقولہ قائم

کند (اُردو) دیکھو پای داشتن۔ یہہ اس کا مضارع ہے۔

پای آور اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی قادر و توانا **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اُردو) توانا۔ قادر۔ قوتمند کہہ سکتے ہیں

پای آوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار قیام و استقامت گرفتن (انوری ؎)

با کفش ابری نیارد پای ؛ با دلش بحری نگیرد نام ؛ صاحب بحر (پای آوردن بر چیزی) را بہمین معنی آوردہ **مولف** عرض کند کہ نظر بر معانی پای موافق قیاس است (اُردو) قیام اور استقامت اختیار کرنا۔ قائم ہونا

پایا بقول برہان با تحتانی بالف کشیدہ (۱) بمعنی قائم باشد ہمچنانکہ گویند عرض پایا بجسم است یعنی قائم بجسم است۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ (۲) بمعنی ثابت قدم باشد

(منہ ۵) بوس کنند بسی پویہ در طریق سلوک ؛
ولی بباید در پویہ مردہ پایا ؛ صاحب موید ہم
ذکر این کردہ ۔ صاحب سفرنگ بشرح چہل وشوین
فقرۂ (نامۂ ہشت افرام) ذکر این بمعنی پایندہ
و برقرار کردہ **مولف** عرض کند کہ از مصدر
پائیدن پای امر حاضرش و بزیادت الف در
آخرش افادہ معنی فاعلی کند چنانکہ از گوی ۔ گویا
و از جوی جویا (اُردو) (۱) قائم (۲) ثابت قدم ۔

پایاب اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری
و سروری و ناصری و موید و جامع و بحر بروزن
شاداب (۱) آبی را گویند کہ پای بر زمین آن برسد
و از انجا پیادہ توان گذشت برخلاف غرقاب ۔
(حکیم سنائی ؎) ای ز جودت سحاب بحر محیط ؛
دل را دو تو بحر بی پایاب ؛ (خاقانی ؎) بحر بی پایاب
دارم پیش و میدانم کہ پاست ؛ در جزیرہ باز مانم
ز آتشین پل نگذرم ؛ صاحب سروری گوید کہ
در بیت حکیم سنائی ہم پایاب بمعنی قعر آب معلوم میشود
کہ بر معنی ششم می آید ۔ خان آرزو بذکر معنی بالا
گوید کہ قوسی می فرماید کہ آبی کہ عمیق نباشد و
شناور دران نتوان کرد و در چراغ ہدایت
ہم این را آوردہ **مولف** عرض کند کہ صاحب
سفرنگ بشرح سی و ششمی فقرہ (نامۂ ہشت افرام)
ذکر این معنی کردہ ۔ ظاہرا قلب اضافت آب پای
باشد یعنی آبی کہ بوسیلہ پای آن را عبور توان کرد
و ما با سروری اتفاق داریم کہ در کلام سنائی
کہ بالا مذکور شد پایاب بمعنی قعر آب است
(اُردو) پایاب ۔ بقول آصفیہ ۔ اتار و پانی
کم گہرا ۔ دریا کی وہ جگہ جہاں سے آدمی اپنے
پیرون سے اتر جاے ۔ گہاٹ ۔
(۲) پایاب ۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی
و ناصری و موید و جامع و بحر بمعنی پایندگی و ہمیشگی
و باقی بودن (فردوسی ؎) امید من آنست
کاندر بہشت ؛ دل پاک من بدرود ہر چہ کشت
مرا سخت از انست کان باب من ؛ بگیتی نمی خواہد

پایاب من ؛ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالۂ جہانگیری کردہ **مولف** عرض کند کہ انیمعنی را بالفظ ہیچ تعلق نیست و چارۂ جزین نیست کہ این را مزید علیہ (پای بمعنی پنجم او دانیم کہ الف و نون در آن زائد است و جا دارد کہ این را بمعنی مجاز پایاب دانیم و موحدہ را زائد چنانکہ ناشتا و ناشتاب (اُردو) ہمیشگی - بقا - مونث - دیکھو پاے کے پانچوین معنے -

(۳) پایاب - بقول برہان و جہانگیری و سروری و مویّد و جامع و بحر و بہار تاب و طاقت و توانائی (سعدی ؎) بافراغت چند سازم ترک تنہائیم نیست ؛ دستگاہ صبر و پایاب شکیبائیم نیست ؛ (حکیم اسدی ؎) ز ایران جز او نیست ہم تاب من ؛ ندارد ہم او نیز پایاب من ؛ (فردوسی ؎) کہ این راہ را نیست پایاب او ؛ درنگی کند چرخ را تاب او ؛ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالۂ جہانگیری کردہ **مولف** عرض کند کہ ما این را مجاز معنی دوم دانیم دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاے کے دوسرے معنے -

(۴) پایاب - بقول برہان و مویّد و بحر بمعنی مقاومت بہار بذکر این گوید کہ از عہدۂ حریف بر آمدن است و حق آنست کہ این بمعنی مزید علیہ پای است خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ این ہم متعلق بہ معنی دوم و مجاز معنی سوم باشد (اُردو) دیکھو پاے کے دوسرے معنے

(۵) پایاب - بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و مویّد و جامع و بحر بمعنی چاہی و آب انباری کہ زینہ پایہا بر ان ساختہ باشند تا مردم بآسانی آب از ان بردارند (حکیم نزاری قہستانی ؎) می حیات منست و ممکن نیست ؛ ز و میسر بہیچ سا بم ؛ ای دریغا گر آب زر بودی ؛ و اخریدی ز آب پایابم ؛ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ پایاب دیر آب باشد و آن راہی است

که ازان بچاه در توان شد بجهت آب برداشتن۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالهٔ جهانگیری کرده وبقول بعض راهی که ازان بچاه توان شد بجهت برداشتن آب **مولف** عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی پایه های آب واز آب چاه وامثال آن مراد باشد وخود انیقسم چاه را پایاب گفتن که زینه دران باشد بمجاز باشد (اردو) وہ باولی جس مین سیڑہیان بنی ہون۔ مونث۔ یا باولی مین اترنیکا راستہ۔ مذکر۔

(۶) پایاب۔ بقول برہان وسروری ومؤید وبحر وبہار بمعنی تہ حوض ودریا را نیز گویند که بعربی قعر خوانند (خاقانی ؎) جاہل نرسد در سخن ژرف تو آری ؛ کف بر سنر بحر آید وپیرایهٔ پایاب ؛ (لطفی ؎) گل کبود که بر تافت آفتاب بران ؛ ز چشم دیده نہان گشت در بن پایاب ؛ (طغرا ؎) سبک روان طریقت چو بگذرند از آب ؛ حباب وار شود روی آب شان پایاب ؛ (علی خراسانی شود خصم او غرق دریای غیرت ؛ نہ بیند در بن بحر پر شور پایاب ؛ خان آرزو در سراج این را بمعنی قعر دریا ورود گوید وحوضی که در زیر زمین وسردابہا سازند وغالبًا دوجا بمعنی پایان اب است یعنی خود آب که در پایان است یا جای که پایان آب است ودر چراغ ہدایت ہم ذکر این کرده بذکر سند طغرا گوید که درینجا باندک تکلف معنی اوّل ہم راست می آید **مولف** عرض کند که پای بمعنی ہفتمش گذشت پس انہم مرکب اضافی است بمعنی تہ آب (اردو) تہاہ۔ بقول آنہیں دریا۔ سمندر۔ کنوے کی تہ کی زمین۔ مونث۔

(۷) پایاب۔ بقول رشیدی بمعنی گذرگاہ آب **مولف** عرض کند معاصرین عجم ومحققین البزبان از نیمعنی ساکت۔ پای آب را گذرگاہ آب گفتن بہ وجہ موافق قیاس است بسبیل مجاز واین فک اضافتست باشد به تبدیل ممدوده بامقصوره۔ بدون سند استعمال آنہمی را

تسلیم نہ کنیم (اُردو) پانی کی راہ مونث۔ گزرگاہ آب
(۸) پایاب۔ بقول رشیدی بمعنی مخلص از مہالک
و بسند این ہمان سند فردوسی آوردہ کہ بر معنی دوم
گذشت۔ خان آرزو در سراج بحوالہ رشیدی ذکر
این کردہ گوید کہ این محل تعجب است چرا کہ بدینمعنی
در فرہنگ ہای معتبرہ نیست۔ مولف را باخان
آرزو اتفاق است و سند محولہ متعلق بدین معنی نباشد
و معنی ترکیبی ہم ہیچ تعلق ازین ندارد۔ طالب سند
دیگر می باشیم و سکوت معاصرین عجم محققین اہلزبان
ہم تقاضای این می کند (اُردو) تہلکون سے
بچنے کا ذریعہ۔ مذکر۔

پای ابرنجن اصطلاح۔ بقول رشیدی و
انند مرادف پابرنجن کہ گذشت مولف عرض
کند کہ صراحت این بر اورنجن گذشت و حقیقت
ماخذ برابرنجن آن عام است برای دست و پا و
این مخصوص برای پا (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای ازپیش بدر رفتن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ مولف عرض کند کہ
(پا از پیش بدر رفتن) بجایش گذشت۔ صراحت کامل
و سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا از
پیش بدر رفتن۔

پای ازپیش رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان
آصفی و انند ذکر این کردہ اند مولف عرض
کند کہ ہمان (پا از پیش رفتن) کہ گذشت و سند ہم
ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا از پیش رفتن۔

پای ازجا بردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار کنایہ از بیجا کردن پای مولف عرض کند
کہ قائم نبودن پای بر جای خودش (خواجہ شیراز
ع) دوش دست طرہ سلسلہ عشق تو بست
پای خیل خردم لشکر غم از جا برد صاحب انند
نقل نگار بہار (اُردو) پاؤں اس کی جگہ پر
قائم نہ رہنا۔ لغزش ہونا۔

پای ازجا بریدن مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار و انند ہمان (پا از جای بریدن) کہ

گذشت **مولف** عرض کند که درینجا تحتانی زائده برلفظ پا زیاده کرده اند دیگر هیچ سند استعمال این همدر انجا مذکور (**اُردو**) دیکهو پا از جاے بریدن

پای از خط حکم بیرون کردن مصدر اصطلاحی بقول بهار و انند کنایه از عدم امتثال و اطاعت نکردن (میر مغزی ـه) بس خصم که پای از خط حکم تو برون کرد ؛ کز میغ سر تیغ تو از پای در افتاد ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است و برون و بیرون هر دو یکی است (**اُردو**) اطاعت نکرنا ـ امتثال حکم نکرنا ـ

پای از دائره بیرون نهادن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کرده **مولف** عرض کند که همان که بدون تحتانی زائده با لفظ پا گذشت (**اُردو**) دیکهو (پا از دائره بیرون نهادن)

پای از دیده کردن مصدر اصطلاحی ـ مرادف (پا از سر ساختن) است که در مقام احترام استعمال این می کنند **مولف** عرض کند که این کنایه باشد (ظهوری ـه) تیز شوقان بره کعبه پئ راحت خود ؛ پای از دیده کنند و بمنزلان نجنبند ؛ (**اُردو**) دیکهو پا از سر ساختن

پای از شادی بر زمین نرسیدن مصدر اصطلاحی ـ صاحبان رشیدی و انند و (جهانگیری در خاتمه) و بهار عجم و خان آرزو در چراغ هدایت ذکر این کرده اند و این مزید علیه همان (پا از شادی بر زمین نرسیدن) است که گذشت (تاثیر ـه) زدیده ترمن آب خورده پنداری ؛ که پای ابر ز شادی نمیرسد بزمین ؛ **مولف** عرض کند که مصدر اصلی (پا بزمین نرسیدن) است و استعمال این در محل شادی و امثال آن میشود (از شادی) را در اصطلاح داخل کردن ضرورت ندارد محققین بالا نظر بهند تاثیر اینچنین کرده اند و غور بر موضوع نکرده اند (صائب ـه) پائم نمیرسد بزمین از شگفتگی ؛ تا سوده ام بپای تو همچون رکاب چشم ؛ معنی مبارکم

بعض محققین هندشرا و همین مصدر اصطلاحی را (پاز شادی برزمین نرسیدن) قائم کرده اند و این تصرف هندیان است که (از شادی) را داخل اصطلاح کرده اند (اُردو) دیکهو (پاز شادی برزمین نرسیدن)۔

پای از میان کشیدن مصدر اصطلاحی صاحب انند ذکر این کرده **مولف** عرض کند که همان (پا از میان کشیدن) است که گذشت و تحتانی بر پای درین زائد است (اُردو) دیکهو پا از میان کشیدن۔

پایازی اصطلاح۔ بقول برهان و انند بروزن ناسازی بمعنی سوزش و درد باشد و آنرا بعربی جوی گویند **مولف** عرض کند که درین مرکب پا بمعنی خود است و یازی که بزیادت یای مصدری از یاز است و یاز بمعنی نمو بجایش می آید و یازی بمعنی بالیدگی و همین است اسم مصدر یازیدن که بمعنی بالیدن و نمو کردن بجایش می آید پس (بالیدگی پا) علامت مرض پا و درد پا است معنی حقیقی این مخصوص با پا ولیکن فارسیان بسبیل مجاز برای مطلق سوزش و درد استعمال این کرده اند (اُردو) درد۔ مذکر۔ سوزش۔ مونث۔

پای استدلالیان چوبین بود مثل **پای چوبین سخت بی تمکین بود** صاحبان خزینه الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده اند و از معنی و محل استعمال ساکت **مولف** عرض کند که فارسیان این مثل را بتعریف غیر استحکام و بی دلیلی تقریر کسی می زنند یعنی آنکه در تقریر خود استحکام ندارد و از دیگری استدلال کند تقریرش مستند نباشد (اُردو) دکن مین کہتے ہین "بے دلیل بات دلائل کی تلاش"

پای افزار اصطلاح۔ صاحبان انند و برهان و سروری ذکر این کرده بذکر معنی (۱) کفش پای فرمایند که (۲) چوبی را نیز گویند باندام

نعلین کہ جولاہگان و بافندگان بوقت بافندگی
پای بران گذارند و ببرند۔ صاحب جہانگیری
برمعنی اوّل قانع (امیر خسرو ؒ) طرب زانگونہ
برشہ اشتلم کردہ کہ پای افزار جست و پای گم کردہ
مولّف عرض کند کہ بمعنی دوم مرادف پا افشار
بمعنی اوّلش و معنی اوّل این بر (پا افزار) گذشت
و ما معنی دوم را باعتبار سروری تسلیم کنیم معاصرین
عجم ہم بدنمیبینی بزبان دارند تو انیم گفت کہ مجاز
معنی اوّل باشد و تحتانی بر پا زائد است و بس
(**اُردو**) (۱) دیکھو پا افزار (۲) پا افشار کے
پہلے معنے۔

پای افزاه اصطلاح۔ بقول موید الفضلا
ای افزاینده مرتبه **مولّف** عرض کند کہ این
لغت برای تائید فضلا می نماید کہ صاحب موید
پیش کرد پای بمعنی مرتبہ و افزا امر حاضر از افزایدن
مجرّد (پای افزا) بدون ہای ہوّز در آخر اہم
فاعل ترکیبی است بمعنی مرتبہ افزاینده ولیکن
ہای ہوّز از کجا پیدا شد۔ تا آنکہ سند استعمال این
پیش نشود ما این را مزید علیہ (پا افزا) نگوئیم
کہ محقّقین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت
اند (**اُردو**) مرتبہ بڑھانے والا۔

پای افشار اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ ہمان معنی اوّل کہ بر (پا افشار) گذشت
مولّف عرض کند کہ مزید علیہ آنست بزیادت
تحتانی بر لفظ پا (**اُردو**) دیکھو پا افشار کے
پہلے معنے۔

پای افشردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
آصفی ہمان افشردن پا کہ بجایش گذشت و بر
(پا افشردن) ہم مذکور (ظہوری ؒ) ہر آئیم
بر سینہ افشردہ پای ؛ بدہ آن شراب تہوّر
فزای ؛ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس
است و (پای فشردن) ہم ہمین کہ می آید
بہار ذکر (پای افشردن در چیزی) کردہ۔
(**اُردو**) دیکھو (افشردن پا)

پایان بقول برہان وسروری ورشیدی ونا صری وجامع بروزن مایان (۱) آخر وانتہا ونہایت وکرانۂ ہر چیز (مسعود سعد ؎) نیست پایان شغل من پیدا ؛ ہست یک شغل کش نہ پایانست ؛ (سعدی ع) بپایان آمد این دفتر حکایت ہمچنان باقی ؛ **مولف** عرض کند کہ مرکب است از پای والف ونون کہ افادۂ معنی نسبت کند وذکرش بر (ان) گذشت پس معنی لفظی این منسوب بہ پا وکنایہ از آخر ہر چیز کہ پای ہم آخر جسم انسانست (اُردو) پایان - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - آخر - انتہا - انجام - (۲) پایان - بقول برہان وجامع پائین مجلس وصاحب موید این را بمعنی آخر مجلس گفتہ **مولف** عرض کند کہ مجرد پایان بدنیمعنی نیست بلکہ بمعنی حقیقی خود کہ بر معنی اوّل گذشت وچون این را مضاف کنند بسوی مجلس انمعنی پیدا می شود ازینجاست کہ غیر از برہان وجامع دیگری از محققین ذکر این نکردہ وظاہراً ہر دو سکندری خوردہ اند - صاحب جامع از اہل زبانست اگر باعتبارش انمعنی را از مجرد لفظ پایان تسلیم کنیم مخفف (پایان مجلس) دانیم بر سبیل مجاز ولیکن معاصرین عجم بدنیمعنی بزبان ندارند (اُردو) مجلس کی آخری صف - موثث مجلس کا آخر - مذکر -

(۳) پایان - بقول برہان وجامع صف نعال وکفش کن **مولف** عرض کند کہ انہم متعلق بمعنی اوّل است ومعنی صف نعال از پایان مجلس پیدا میشود اگر باعتبار جامع کہ از اہل زبان است مجرد پایان را بدنیمعنی گیریم مخفف پایان مجلس باشد کہ صف نعال در پایان مجلس می باشد (اُردو) جوتیون کی صف - جوتیونکی جگہ - موثث

(۴) پایان - بقول برہان وموید - سر حد ملک **مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی اوّل وبدون سند استعمال از مجرد لفظ پایان انمعنی را تسلیم نہ کنیم واگر سند استعمال پیش شود مخفف (پایان ملک

دانیم (اُردو) ملک کی سرحد - مونث -

(۵) پایان - بقول برہان و موید - آخر کار **مولف** عرض کند کہ از مجرد پایان خصوصیت کار پیدا نیست ہمان پایان است کہ بمعنی اول گذشت کہ برای انجام ہر چیزی و ہر کاری استعمال این می شود و از مجرد پایان معنی پایان کار پیدا نیست بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم معاصرین برزبان ندارند و تا آنکہ قرینۂ بیان نباشد انہمی پیدا نمی شود (اُردو) ہر کام کا آخر - مذکر -

(۶) پایان - بقول برہان بمعنی پائین کہ نقیض بالا باشد **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است و موافق قیاس و حق آنست کہ یا و نون ہم در آخر کلمات افادۂ معنی نسبت کند پس این مرکب ہم از لفظ پای وضع شد و بمعنی تحت مستعمل گردید (اُردو) نیچے - تحت - مذکر -

(۷) پایان - بقول برہان - نزد و اصلان پیوستن نقطہ آخرین دائرہ سیر است بہ نقطۂ اول در اتحاد و قوسین **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است دیگر ہیچ (اُردو) دائرے کے پہلے نقطہ کا نقطۂ آخر سے الحاق - مذکر -

پایان پذیرفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** گوید کہ بمعنی ختم شدن و باختتام رسیدن است (نظامی) ؎ چو پایان پذیرد حد کائنات ؛ نماند در اندیشہ دیگر جہات ؛ (اُردو) ختم ہونا -

پایان خوردن مصدر اصطلاحی - بر (پایان روزی بخوردن) می آید (اُردو) دیکھو (پایان روزی خوردن)

پای انداز اصطلاح - ہمان پاانداز است بجایش گذشت - بہار ذکر این کردہ (واله ہروی) ؎ شکوہ حسن و محبت بہای مرد نیاز ؛ براہ زابلہ افگندہ اند پای انداز ؛ (صائب) ؎ دران محفل کہ نبود روی گرمی پای نگذارم ؛ سپندم از حریر شعلہ پای انداز میخواہم ؛ **مولف**

عرض کند کہ مزید علیہ (پا انداز) است (اُردو) دیکھو پا انداز۔

پایان داشتن اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی انتہا داشتن است (سالک یزدی ؎)

رہ سرگشتگان پایان ندارد ؛ کہ باشد گرد بادش میل و فرسنگ ؛ (اُردو) انتہا رکھنا۔ انتہا ہونا جیسے "ان کے ظلم کی کوئی انتہا نہیں رہی۔ ان کی مہربانی کی کوئی انتہا نہیں ہے"

پایان دیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی انتہا بودن است و موافق قیاس (باقر کاشی ؎) بیابان محنت را ندیدم ہیچ پایانے ؛ خبر نشنیدم از مجنون بصحرائیکہ من بودم ؛ (اُردو) انتہا ہونا۔

پایان روزی بخوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر انقطاع حیات و بآخر رسیدن روزی

مولف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند مخفی مبادکہ (پایان خوردن) مصدر اصطلاحی است کہ گذشت و این بمعنی بپایان رسیدن است (اُردو) ختم ہونا

پایانگاہ پای اصطلاح۔ بقول بہار و انند (۱) کنایہ از خاک و فرماید کہ اگر مراد از پای مجموع قدم و ساق و ران باشد (۲) مراد از پایانگاہ پای۔ قدم خواہد بود (خواجہ نظامی ؎) نہ پیچد کسی کردن از رای تو ؛ سر ما و پایانگہ پای تو ؛

مولف عرض کند کہ گاہ و گہ ہر دو یکی است و معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل مجاز آن۔ (اُردو) (۱) خاک۔ مونث (۲) پاؤں کا انتہائی مقام۔ مذکر۔

پای اورنجن اصطلاح۔ صاحب رشیدی ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ ہمان پا اورنجن است کہ گذشت (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای اوزارہ اصطلاح - بقول برہان بفتح ہمزہ وسکون واو وزای فارسی بالف کشیدہ وراے بی نقطہ مفتوح بمعنی دوم (پای افزار) است کہ گذشت صاحب بحر بر مرادف پا انشار قانع۔ صاحب جہانگیری متفق با برہان **مولف** عرض کند کہ این مبدل ومزید علیہ آنست کہ فا بدل شد بہ واو چنانکہ فام وڈام وہای ہوز در آخر زائد یا برای نسبت (اُردو) دیکھو پای افزار کے دوسرے معنے

پای باختن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی گوید کہ پای باز کہ بمعنی رقاص می آید از ہمین مصدر **مولف** عرض کند کہ موافق نیست چرا کہ (پای باز) از مصدر پای بازیدن است کنایہ از رقص کردن کہ بازی پای کردن ہمان رقص است (اُردو) ناچنا۔

پای باخود نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از بی راہنما راہ رفتن (خواجۂ شیرازے) پا منہ باخود کہ مقصد گم کنی ؎ پا منہ پاانداین رہ بی دلیل ؎ صاحبان بحر واند ہمزبان بہار **مولف** عرض کند معنی لفظی این نہا رفتن وخود سرانہ رفتن است وکنایہ از بی رہنما رفتن (اُردو) بے رہنما۔ راستہ چلنا۔ بے رہنما جانا۔

پای باز اصطلاح - بقول بہار واند وبحر رشیدی وسراج بمعنی رقاص **مولف** عرض کند کہ (پای بازی) کہ بمعنی رقص می آید سندش برای این ہمہ میتوان قیاس کرد و (پاے بازیدن) بمعنی رقص کردن - این اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) رقاص - ناچنے والا۔

(۱) **پای بازی** اصطلاح - صاحبان

(۲) **پای بازیدن** بحر وبہار عجم واند و رشیدی ذکر (پای باز) بمعنی رقاص کردہ اند **مولف** عرض کند کہ پای بازی بمعنی رقص ہم آمدہ کہ حاصل بالمصدر (پای بازیدن) است یعنی رقص کردن (فخر گرگانی لہ) گروہی بانشاط و اسپ تازی ؎ گروہی باسماع و پای بازی ؎

(اُردو) (۱) رقص - ناچ - مذکر (۲) ناچنا - رقص کرنا

پای باف اصطلاح - بقول برہان با ای ابجد بالف کشیدہ و بفای زدہ جولاہہ و بافندہ را گویند و بعربی حائک خوانند - صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و سروری و بحر و سراج و جامع ہم بہمین معنی آوردہ (استاد عنصری ؎) گفتم از جود او غنا برگیست ؛ گفت بر پای باف و بر منراب ؛ (حکیم آذری ؎) دانہ خرد کہ پای نیاید بروز رزم ؛ با حملۂ رکاب کز انجملہ پای باف ؛ (ابو شکور ؎) کشاورز و آہنگر و پای باف ؛ چو بیکار باشند و سرشان بکاف ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی بمعنی بافندہ از پای (اُردو) جلاہا - دیکھو آہنوحشی -

پای بافتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ بسندش ہمان شعر ابو شکور بلخی آوردہ کہ بر پای باف گذشت **مولف** عرض کند کہ حرف حقیقی است یعنی بافتن از پای وجاوار (اُردو) - ایضاً - بمعنی بجرد بافتن ہم گیرند و این در اصل مخفف از پای بافتن است کہ کلمۂ آن در محاورہ حذف شد (اُردو) ایضاً -

پای باقی اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرد حساب باقی **مولف** عرض کند کہ ہر دو محققین سکندری خورد و انند فارسیان پای باقی تعداد بقایا را گویند کہ در فرد حساب بعد وضع خرج از جمع باقی ماند کہ در اصطلاح سیاق آنرا سلک ہم نامند (اُردو) سلک - وہ رقم جو فرد حساب کے آخر پر آمدنی سے خرچ کو وضع کرنے کے بعد باقی نکلے - مونث -

پای بدامان پیچیدن مصدر اصطلاحی بقول آصفی ترک آمد و شد کردن (قاسم مشہدی ؎) محبت پای صبری گر بدامان یک نفس پیچد ؛ فرود در بیخ یوسف گریبان زلیخا را ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو)

ترک آمد و رفت کرنا۔ آنا جانا بند کرنا۔

(الف) پای بدامن افشردن مصادر

(ب) پای بدامن پیچیدن اصطلاحی

(ج) پای بدامن کشیدن بقول

انند ہر سہ بمعنی ترک آمد و شد کردن (طالب آملی

لمعنف) طالب تو خیش گہر وصل بتان کہ باز پای

طلب بدامن سرمان نشردہ ایم و برای (ب)

ہمان شعر قاسم مشہدی آوردہ کہ بر (پای بدامان

پیچیدن) گذشت **مولف** عرض کند کہ ہر سہ

مصادر موافق قیاس است و در سند آملی استعمال

مصدر فشردن است عیبی ندارد کہ فشردن و

افشردن ہر دو یکی است و ہمین است پابدامن

افشردن و پیچیدان و کشیدن کہ بجایش گذشت

و این مزید علیہ آنست کہ گمانی بر پا زیادہ کردہ اند

و سندی از طالب آملی بر (پا بدامن افشردن)

ہم گذشت کہ مخالف بالا است **(اردو)**

دیکھو پای بدامان پیچیدن۔

پای بر پای نہادن مصدر اصطلاحی

بقول بحر متابعت و پیروی کردن۔ بہار و

انند ہمین را (پای بر پای کسی نہادن) نوشتہ

مولف عرض کند عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است

(اردو) پیروی کرنا۔ قدم پر قدم رکھنا۔ بقول

آصفیہ کسی کی پیروی کرنا کسی کے ڈھنگوں پر چلنا

(الف) پای بر پشت اسپ درآوردن

(ب) پای بر پشت اسپ نہادن

مصادر اصطلاحی۔ بہار بند کرد (الف) گوید بمعنی

سوار شدن بر اسپ (عبداللہ ہاتفی ؎) بہ پشت

آنگاہ در آورد پای ؎ بر آورد از روی آئینہ

نامی ؎ صاحب بحر (ب) را آوردہ **مولف**

عرض کند کہ ہر دو موافق قیاس است و

برای (ب) مشتاق سند استعمال ہا نیم

کہ مصادر [illegible] ندارند **(اردو)**

گھوڑے پر سوار ہونا۔

(الف) پای بر پی رسیدن مصادر

(ب) پای بر پی نہادن اصطلاحی۔ بقول بحر ہر دو بمعنی متابعت و پیروی کردن صاحب رشیدی و (صاحب جہانگیری در ملحقات) (ب) را آورده۔ خان آرزو در سراج ذکر الف کرده **مولف** عرض کند که ہر دو مرادف (پا بر پای نہادن) است که گذشت و ہمین است (پا بر پی نہادن و رسیدن) که بجایش مذکور شد (**اُردو**) الف و ب دیکھو (پای بر پای نہادن)

پای برجا اصطلاح۔ صاحبان برہان و موید گویند که بمعنی ثابت قدم بودن است **مولف** عرض کند که ہمان (پا برجا) که بجایش گذشت صحیح است که برہان معنی اولش را برای این ترک کرد و بخیال ما اینہم بر ہر دو معنیش شامل و مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا معنی مباد که معنی این ثابت قدم است و بودن را در معنی داخل کردن درست نباشد (**اُردو**) دیکھو پا برجا

پای برچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند (۱) بمعنی گریختن (نور الدین ظہوری ۵) بافشاندن دست پیچند گوش ؛ ببرچیدن پای وزدند ہوش ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است۔ صاحب بحر بند کر معنی بالا گوید که (۲) بمعنی شتاب رفتن ہم که مجاز معنی اول است (**اُردو**) (۱) دوڑنا (۲) جلد چلنا۔

پای برداشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی مرادف (پا برداشتن) که گذشت **مولف** عرض کند که مزید علیہ آن و سند این از سالک قزوینی ہمدرانجا گذشت (ظہوری ۵) در بیابان حرم رنج نگردد ضائع ؛ پای بردار که مزد قدمی می باشد ؛ (**اُردو**) دیکھو پا برداشتن۔

پای بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (جمال اصفہانی ۵) شعر فرستادنت با تو چنان است راست ؛ مورکه

پای ملخ نزد سلیمان برد ؛ (اُردو) پاؤن لیجانا جیسے " چیونٹی سلیمان کے پاس ٹڈی کا پاؤن لے گئی "

پای بر زمین نرسیدن مصدر اصطلاحی بحر گوید کہ کمال شادمانی و غایت خوشی نمودن صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج ہم ذکر این فرمودہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و (پا از شادی بر زمین نرسیدن) ہم بہمین معنی گذشت (اُردو) دیکھو پا از شادی بر زمین نرسیدن۔

پای بر سر حرف کسی گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا بر سر حرف کسی گذاشتن) گذشت این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا (اُردو) دیکھو پا بر سر حرف کسی گذاشتن۔

پای بر سر زدن مصدر اصطلاحی۔ کنایہ باشد از ترک کردن **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (عرفی ؎) طرب را پای بر سر زن کہ جنت را بجل یابی ؛ ہوس را دست بر دل نہ کہ دوزخ را بتپان بینی ؛ (اُردو) ترک کرنا۔

پای بر سنگ آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان (۱) کنایہ از پیش آمدن مخاطرہ صاحبان رشیدی و بہار و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند (صائب ؎) اگر سیل سبک رفتار در دنبال من باشد ؛ ہمان از خواب سنگین پای من بر سنگ می آید ؛ (ظہوری رباعی) از درد نماندہ در دلم جای دوا ؛ تا چند خورم غوطہ بدریای فنا ؛ در کوزہ ز حرف بخت ناہموارم ؛ بر سنگ آید ہزار جا پای صدا ؛ صاحب بحر بند کر معنی بالا گوید کہ (۲) بمعنی مشہور و ہمین مرادف (پای بر سنگ خوردن)

است **مولف** عرض کند که همین مصدر بر (برسنگ آمدن پا) که گذشت بمعنی سکندری خوردن هم وهمین است معنی مشهور که ذکرش صاحب بحر کرد وهمین است اصل معنی ومعنی اوّل مجاز این وسند ظهوری که بالا مذکور شد معنی دوم را می تواند گرفت (اُردو) دیکهو برسنگ آمدن پا۔

پای برسنگ خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (پای برسنگ آمدن) **مولف** عرض کند که همان (پا برسنگ خوردن) که گذشت واین مزید علیه آنست بزیادت تحتانی برپا (اُردو) دیکهو پا برسنگ خوردن۔

پای برکاب اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کرده **مولف** عرض کند که همان (پا برکاب) که گذشت واین مزید علیه آنست بزیادت تحتانی برپا (اُردو) دیکهو پا برکاب۔

پای برکاب است مقوله۔ صاحب آنند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ گوید که آمادهٔ سفر است

مولف عرض کند که اصلا این مقوله نیست (پا برکاب بودن) هم توان گفت وحقیقت این پا برکاب گذشت (اُردو) پا برکاب ہے یعنی آمادهٔ سفر ہے۔

پای برکاب ماندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی آمادهٔ سفر بودن است (صائب ؎) از حیاتم نفسی پا برکابی ماند است چو می رود وقت گر از من خبری می گیری ؎ مخفی مباد که این سند (پا برکاب ماندن) است ومحاورهٔ زبان هم همین اگرچه بزیادت تحتانی برپای خلاف قواعد نیست ولیکن درین مصدر تحتانی از زبان معاصرین عجم نه شنیدیم (اُردو) پا برکاب رہنا۔ یعنی آمادهٔ سفر رہنا۔

پای برکندن مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار وانند بمعنی پای بریدن **مولف** عرض کند که همین بر (برکندن پای) گذشت وسند استعمال

ہم ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو برکندن پای۔

پای برگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بہار وانند ذکر این کرده مولّف عرض کند که همان که بر (پا برگرفتن) گذشت وکنایه از فرار شدن هم که مجاز معنی مذکور است (میر خسرو) تا شحنهٔ غم ترا در بین راه سر برنگرفت پای برگیرد (اُردو) دیکھو پا برگرفتن۔

پای برلباس نوگذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید که رسم است که چون خواهند جامه نو پوشند اوّل پارا بران گذارند یعنی در زیر دست و پا کهنه شود و بحوالهٔ بهار گوید که این مرسوم زنانست مولّف عرض کند که همان است که بدون تحتانی بر (پا بر سر لباس نوگذاشتن) گذشت (اُردو) دیکھو پا بر سر لباس نوگذاشتن۔

پای برمصحف کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بہار وانند ذکر این کرده مولّف عرض کند که همان که بر (پا بر مصحف کشیدن) گذشت وسند این هم همدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا بر مصحف کشیدن۔

پای برنجن اصطلاح۔ صاحب رشیدی و خان آرزو در سراج ذکر این کرده مولّف عرض کند که همان که بر (پا برنجن) گذشت واصل این پا اورنجن (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای برنهادن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر بمعنی متابعت کردن مولّف عرض کند که (برنهادن) بمعنی واپس کردن وآواره نمودن ودفع کردن گذشت ومعنی این مصدر مرکب موافق قیاس نیست ومعاصرین عجم هم برزبان ندارند ودیگر محققین فارسی زبان هم ذکر این نکرده اند وسند استعمال هم پیش نه شد مجرّد قول صاحب بحر که هندزاد است برای انیمعنی کفایت نمی کند (پای برپای نهادن) البتّه به همین معنی گذشت که موافق قیاس است عجبی نیست که در کتابت تحریفی راه یافته یک پای حذف شد واللہ اعلم۔ مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو (پای

بر پای نهادن۔

پای برهنه اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده گوید وصاحب انند بدنبالش می پوید که همچنین سر برهنه وفرماید که پایش از وی محذوف می باشد (محمد قلی سلیم ؎) پای برهنه گرم سراغم که شعله را ؛ از خار زحمتی بکف پا نمیرسد ؛ **مولف** عرض کند که حذف کلمهٔ با محاورهٔ زبان است (اُردو) ننگے پاؤں۔

پای بریدن استعمال۔ بهار بر معروف قانع۔ صاحب انند گوید که بمعنی (پای کندن) است که گذشت **مولف** عرض کند که تعریف این بر (کندن پای) گذشت (اُردو) دیکھو برکندن پای

پای برافگندن مصدر اصطلاحی۔ بقول برهان وناصری وجامع بضم با ی ابجد وسکون زای هوز (۱) کنایه از بی طاقت و بی آرام شدن مانند نعل در آتش نهادن و (۲) سحر کردن باشد چه گویند که قصابان انسونی خوانند و بر پای بزی بدمند یا چیزی بنویسند و به بندند و آن بز را بصحرا سر دهند۔ تمام گله گوسپندان و بزها پیش آن بز آیند و قصابان هر کدام را که خواهند بگیرند۔ صاحب رشیدی بذکر هر دو معنی گوید که در نسخهٔ سروری (پای بز آگندن) بمعنی سحر کردن برای حب کسی آورده و در کلام نظامی هم که می آید حسب مقصود خود افگندن را آگندن نقل کرده (نظامی ؎)

مرا در کویت ای شمع نکوئی ؛ فلک پای بز افگندست گوئی ؛ که گر چون گوسپندم می بری سر ؛ ببای خود دوم چون سگ برین در ؛ و ارسته ذکر عادت قصابان کند و از ارادت خان واضح سند آرد که در تعریف کوه نوشته (فقره) شکار جویان را در کوی محبتش پای بز افگنده ؛ (صاحب جهانگیری در ملحقات) این را آورده۔ صاحبان بحر و موید ذکر هر دو معنی کرده اند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که بمعنی بی آرام کردن است و فات کلمه هم دلالت دارد و برای معنی

دوم نقل قول برہان و رشیدی کند **مولف** عرض کند کہ (۱) سحر کردن قصابان بر پای بز و معنی دوم مجازاً صورت تعمیم گرفتہ و معنی اوّل مجاز مجاز است و مادر معنی اوّل باخان [illegible] اتفاق داریم (اُردو) (۱) پریشان کرنا (۲) جادو کرنا (۳) بکرے کے پاؤں کے ذریعہ سے بکرے پر سحر کرنا۔

پای بزمین کشیدن مصدر [illegible] بناتوانی و ضعف قدم نہادن **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس کہ قدم ناتوان در رفتار بلند نمی شود (ظہوری ۵) نالہ پائی بزمین گرکشند از ضعف چہ غم ؎ نیست توان دست فغانم کہ بجائی نرسید ؎ (اُردو) ناتوانی سے پاؤں زمین پر کھینچتے چلنا۔

پای بزمین نرسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان برہان و انند ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ہمان است کہ بدون تحتانی با مجرد پا بجایش گذشت و این مزید علیہ آنست

(اُردو) دیکھو پا بزمین نرسیدن۔

پای بست اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از بی کار۔ صاحب بحر این را بہمین معنی مرادف پای بستہ گوید **مولف** عرض کند کہ شک نیست کہ اصل این پای بستہ اسم مفعول مصدر (پای بستن) است کہ می آید و بحذف ہای ہوز آخر پابست شد و برای معنی کہ بالا مذکور شد طالب سندی باشیم کہ معاصرین عجم بہ زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند و با معنی حقیقی ہم نسبتی ندارد (اُردو) بے کار۔

(۲) پای بست۔ بقول برہان و سروری و مؤید و بہار بمعنی گرفتار و مقید۔ صاحب بحر این را بہمین معنی مرادف پای بستہ گوید (از بہار لاادری ۵) کہ بدخواہ را چون در آرد شکست تا بد چرخ را چون کند پای بست ؎ (خواجہ آصفی ۵) چہ حاجت بند آہن ہمچو من آشفتہ

حالی را ؛ که از دست دل خود پای بست بند سود ایم ؛ **مولّف** عرض کند که حقیقت ماخذ این بر معنی اوّل گذشته و گرفتار و مقیّد هم پابسته می باشد یعنی زنجیر در پایش و فارسیان بند در دست را هم پای بست گفته اند یعنی مقصودشان مجرّد از گرفتار است برسبیل مجاز و پابست که بهمین معنی گذشت اصل این است (اُردو) گرفتار مقیّد دیکھو پابست کے تیسرے معنے -

(۳) پای بست - بقول برهان و مؤیّد بمعنی ایستاده صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف پای بسته گوید **مولّف** عرض کند که مجاز معنی دوم است که شخص ایستاده هم سیر نمی کند و پابند قیام است - معاصرین عجم بدنیمعنی استعمال این نمی کنند و دیگر محقّقین اهل زبان هم این را ترک کرده اند - مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) کھڑا ہوا - ایستاده -

(۴) پای بست - بقول برهان و مؤیّد بمعنی منتظر - صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف پای بسته گوید **مولّف** عرض کند که مجاز معنی دوم است که منتظر هم من وجهٍ مقیّد انتظار است و موافق قیاس معاصرین عجم بدنیمعنی بزبان ندارند و دیگر محقّقین اهل زبان هم ذکر این نکرده اند (اُردو) منتظر - انتظار کرتا ہوا -

(۵) پای بست - بقول برهان و مؤیّد بمعنی اسیر محبّت - صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف پای بسته گوید (محمد سعید اشرف ۵) بصفاهان رسید اشرف و باز ؛ پای بسته بتان لاهور است ؛ **مولّف** عرض کند که مجاز معنی دوم است که گرفتار محبّت هم مجازاً مقیّد است که محبّت آنرا پابند دارد اگرچه معاصرین عجم بدنیمعنی بزبان ندارند و دیگر محقّقین اهل زبان هم این را ترک کرده اند ولیکن استعمال سعید اشرف اعتبار را شاید که کنایه از عاشق باشد (اُردو) اسیر محبّت - محبّت کا گرفتار - عاشق -

(۶) پای بست - بقول سروری و بہار بمعنی بن دیوار (سعدی ؎) خواجہ در بند نقش ایوانست ؛ خانہ از پای بست ویران است ؛ صاحب بحر بمعنی بنیاد عمارت گفتہ - مرادف پای بستہ **مولف** عرض کند کہ مخفف پای بستہ و این کنایہ ایست برای پائیہ دیوار کہ انہم مفید است مجاز معنی دوم و پابستہ بمعنی اولش اصل است و این مزید علیہ آن (اُردو) دیکھو پابست کے پہلے معنے -

(۷) پای بست - بقول بحر و بہار مرادف پای بستہ بمعنی دوم **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی بمعنی گرفتار کنندہ پا - کنایہ از دام - بقول معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو) دام - بقول آصفیہ - مذکر - جال - پھندا (مومن ؎) ہان جوش تپش چھیڑ چلی جاے کہ پرتو ؛ جھڑ جائینگے فرسودہ اگر دام نہ ہوگا ؛

(۸) پای بست - بقول بحر و بہار مرادف پای بستہ بمعنی استوار (ظہوری ؎) نخواہی بنای بقا را خراب ؛ بکن پای بستش ز لای شراب ؛ (ولہ ؎) بنای طلب کردہ ام پای بست ؛ کہ دانی درین کار دستیم ہست ؛ **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی ششم است کہ پایہ ہم مستحکم می باشد (اُردو) استوار - مضبوط - پائدار - مذکر -

(۹) پای بست - بقول بحر مرادف پای بستہ بمعنی زنی کہ او را شوہر طلاق نداوہ بگذارد و خود برود **مولف** عرض کند کہ قرین قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال این می باشیم کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و معاصرین عجم ہم استعمال این نمی کنند (اُردو) وہ عورت جس کو مرد نے چھوڑ دیا ہو مگر طلاق نہ دی ہو - مونث -

(۱۰) پای بست - بقول بہار بمعنی زنجیر و مانند آن کہ بر پای بندیان نہند **مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی ہفتم است و خصوصیت زنجیر ندارد و خصوصیت دام ہم نباشد مراد از چیزی است کہ بوسیلۂ آن کسی را مقید و گرفتار کنند - اسم فاعل

ترکیبی است و دیگر همه محققین فارسی زبان و معاصرین
عجم ازین معنی ساکت مشتاق سند استعمال می باشیم
(اُردو) زنجیر یا اور کوئی چیز جس کے ذریعہ سے
ملزم کو مقید کریں۔

(۱۱) پای بست۔ به تحقیق ما پابندکاری (ظهوری)
ے) یکی در حرم پای بست نماز ؛ یکی در خرابات
مست نیاز ؛ **مولف** عرض کند که مجاز معنی
دوم است که پابندی در کاری هم قیدی است
(اُردو) دیکهو پابند۔

(۱۲) پای بست۔ به تحقیق ما استحکام (ظهوری)
ے) پای بستی ز عقل باید کرد ؛ چار دیوار عقل محکم
نیست ؛ **مولف** عرض کند که من وجه متعلق بمعنی
هشتم است و بلحاظ معنی حقیقی پای بست این کنایه
ایست که پای بستن هم استحکام چیزی کردن است
(اُردو) استحکام بقول آصفیه۔ مذکر مضبوطی استواری

پای بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت۔ صاحب بحر نسبت
(پابستن) هر دو معنی محبوس شدن و منتظر شدن
قانع **مولف** عرض کند که معنی حقیقی این بستن پای
کسی است و بس و هر دو معنی بالا بلکه جمله معانی پابست
در مصدر نباشد و آنکه از مصدر [illegible] (پای بسته و
پای بست) معانی گوناگون پیدا شد نتیجه محاوره باشد
دیگر هیچ (اُردو) پاؤں باندهنا۔

پای بسته اصطلاح۔ بقول برهان و بحر مرادف
پای بست۔ صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی
بی کار و گرفتار قانع **مولف** عرض کند که (پابسته)
بجایش گذشت بمعنی گرفتار و اسیر محبت و حق آنست
که بر همه معانی (پای بست) شامل است و این
اصل آن است (اُردو) دیکهو پای بست۔

پای بسته مادر اصطلاح۔ بقول انند اسیر
محبت مادر **مولف** عرض کند که هیچ خصوصیت
با مادر ندارد۔ خیال سطحی صاحب انند است
که این را در اصطلاحات جا داد که (پای بست
و پای بسته) به معنی اسیر محبت گذشت و این مرکب

اضافی است و میتوان اضافت (پای بست و پای بستہ) بسوی غیر مادر هم کنند (اُردو) مان کا اسیر محبت۔ مان سے زیادہ محبت رکھنے والا۔

پای بسر بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که کنایه از بی ادبی کردن (جامی ؎) پای دعوے بسر او مبر ای خواجه مباد ؛ که ازین بی ادبی دین تو برباد رود ؛ (اُردو) بے ادبی کرنا۔

پای بسنگ آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول خان آرزو در سراج بمعنی آفت رسیدن شاعر ؎) من کیستم از خویش بتنگ آمدۂ ؛ دیوانۂ باخرد بجنگ آمدۂ ؛ دوشینه بکوی دوست از رشکم کشت ؛ نالیدن پای دل بسنگ آمدۂ ؛ **مولف** عرض کند که (پا بجنگ آمدن) بجایش گذشت۔ اصل است و این مزید علیه آن بهمه معانیش (اُردو) دیکهو پا بسنگ آمدن۔

(الف) **پای بسنگ خوردن** مصدر اصطلاحی

(ب) **پای بسنگ در آمدن** بقول بحر هر دو مرادف پای بسنگ بر آمدن است که گذشت و مرادف (پای سنگ آمدن) بهار هم ذکر هر دو کرده (طاهر وحید الف) پایش بسنگ تا نخورد در ره طلب ؛ کی نقد سوی کیسۂ صراف می رود ؛ (نظیر اربـ) وانکو ترا بسنگدلی کرد رهنمون ؛ پای کاشکی که پایش بسنگی در آمدی ؛ **مولف** عرض کند که (پا بسنگ خوردن و در آمدن) بجایش گذشت و این مزید علیه آنست (اُردو) دیکهو (پا بسنگ خوردن و در آمدن)

پای بکلات کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی گوید که فنی است از کشتی **مولف** عرض کند که حقیقت این بر (پا بکلات کردن) بیان کرده ایم (اُردو) دیکهو پا بکلات کردن

پای بند اصطلاح۔ بهار گوید که بمعانی (پای بست) است که گذشت۔ صاحب سروری می فرماید که بمعنی دام باشد۔ صاحب

رشیدی گوید که مرادف (پابند) و (پای وند) صاحب موید می فرماید که همان پابند **مولف** عرض کند که پابند و پابست و پای بست هر سه بجایش گذشت قیاس هم متقاضی همین است که این را مزید علیه پابند دانیم و مرادف پای بست (خواجهٔ شیراز ؎) دل من بدو و رویت ز چمن فارغ دارد ؛ که چو سرو پای بند است و چو لاله داغ دارد ؛ (شیخ شیراز ؎) ای گرفتار پای بند عیال ؛ دگر آسودگی مبند خیال ؛ (وله ؎) چو کرکس بر دانه آمد فراز ؛ گره شد برو پای بند دراز ؛ (لطفی ؎) بفرمود کز زریکی پای بند ؛ نهادند بر پای آن پیل بند ؛ (اُردو) دیکھو پابند۔ پابست۔ پای بست

(الف) **پای بوس** اصطلاح ۔ بهار ذکر

(ب) **پای بوسی** این کرده و صاحب انند نقلش برداشته **مولف** گوید که همان (پابوس و پابوسی) است که بجایش گذشت (بابا فغانی ؎) بپای بوس تو دست از حیات خود شستم ؛ نثار جوهر جان است ساق سیمین را ؛ (علی خراسانی ؎) هر که بر براق سعادت شود سوار ؛ آید بپای بوس تو از خاور آفتاب ؛ (مفید بلخی ؎) جز اشک خود مفید ز کس رفتگی ندید ؛ هر چند پای بوسی اهل زمانه کرد ؛ (اُردو) دیکھو پابوس و پابوسی۔

پای بوسیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده بسند این از همان اسناد کار می گیرد که بر پای بوس گذشت **مولف** عرض کند که بوسه بر پای دادن بمعنی حقیقی است (اُردو) پاؤں کو بوسہ دینا۔ پابوسی کرنا۔

پای بیرون نهادن از خود مصدر اصطلاحی ۔ بی خود شدن باشد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ایدل ز خود برون نه نهادی هنوز پای ؛ شرمی که سالکان به ازین جستجو کنند ؛ مخفی مباد بیرون و برون هر دو یکی است (اُردو) بے خود ہونا۔

(۴۷۹۴)

پای بیش از گلیم کشیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده **مولف** عرض کند که همان (پا بیش از گلیم کشیدن) است که گذشت و در انجا مشتاق سند بودیم و در نیجا سندش بدست آمد و این مزید علیه آنست بزیادت تحتانی بر پا (حافظ شیرازی ؎) آن سرزنش که کرد ترا دوست حافظا ؛ بیش از گلیم خویش مگر پا کشیده ؛ (**اردو**) دیکھو (پا بیش از گلیم کشیدن)

پای بی کفش دویدن مصدر اصطلاحی - بقول انند کنایه از بسیاری شوق و تعجیل در کار داشتن (حکیم سنائی ؎) شاه کین مژده بر سریر شنید ؛ پای بی کفش سوی خانه دوید ؛ **مولف** عرض کند که اصل این (با پای بی کفش دویدن) است کلمهٔ با در استعمال حذف شد صاحب ناصری هم در ملحقات ذکر این کرده (**اردو**) کسی کام کی عجلت یا شوق مین ننگے پاؤن بہاگنا -

پای پاچان اصطلاح - صاحب انند بحوالهٔ کشف گوید که رسمی است درویشان را که چون کسی از ایشان گناهی کند او را بصف فعال که مقام غرامت است بیکپای ایستاده کنند و گوش او هم بدست او بگیرانند **مولف** عرض کند که پاچان از مصدر پاچیدن اسم حال است بمعنی پاشان پس پای پاچان بمعنی پای پاشان است و کنایه از استادگی که از تعب آن عرق از جسم ریزد و همین اصطلاح به میم عوض بای فارسی چهارم می آید (**اردو**) ایک پاؤن پر استادگی - مونث - جو سزاۤ یا ریاضۃً معمول ہے -

پای پس آمدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر مرادف (پای پس شدن) بمعنی گریختن و هزیمت نمودن و کم آمدن از حریف خود - صاحبان موید انند هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند کنایه باشد از مغلوب شدن و همین مصدر بدون تحتانی بر (پا پس آمدن) گذشت (**اردو**) بہاگنا - مغلوب ہونا - پیچھے ہٹنا -

پای پس آوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی کنایہ از ترک کردن و گذاشتن **مولف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا پس آوردن) گذشت این مزید علیہ آن (اُردو) دیکھو پا پس آوردن۔

پای پس شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول گرگیختن و ہزیمت نمودن مرادف پای پس آمدن صاحبان موید و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم (پسپا شدن) را بر زبان دارند و معنی این ہزیمت یافتن است و پس گریختن را ازین تعلق نیست (اُردو) پسپا ہونا۔ بقول آصفیہ پیچھے ہٹنا۔ پیٹھ دکھانا۔ شکست کھانا۔ بھاگ جانا۔

(الف) **پای پلہ** اصطلاح۔ صاحب رہنما

(ب) **پای پلہ کشتی** بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر الف کردہ گوید کہ بمعنی زیر زبان یا زیر زینہ باشد و صاحب روزنامہ ہم بحوالۂ سفرنامہ مذکور (ب) را آوردہ گوید کہ زیر زبان کشتی باشد **مولف** عرض کند کہ پای بمعنی زیر است و پلہ بمعنی زبان بجایش می آید۔ مرکب اضافی است و کشتی در (ب) چیزی نباشد کہ کہ برای غیر کشتی ہم استعمال این میتوان کرد (اُردو) سیڑھی کے نیچے یا زینے کے نیچے۔

پای پوزان اصطلاح۔ بقول برہان ما زای تازی بروزن پای کوبان آواز مہیب سہمناک را گویند صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی ذکر این کردہ گوید کہ این لغت جای دیگر بنظر نرسید خان آرزو در سراج بہ نقل قول برہان گوید کہ معلوم نیست کہ این لفظ مجاز است یا حقیقت **مولف** عرض کند کہ فوزان بہ فاء و زای فارسی بروزن سوزان بمعنی فریاد و صدا و بانگ عظیم می آید و پای بمعنی خود است پس معنی لفظی این آواز مہیب پای و فارسیان مجازاً برای مطلق آواز مہیب استعمال کردہ اند پس ازین صراحت معلوم شد کہ مجاز است (اُردو) ڈراونی آواز۔

مهیب آواز - مونث -

پای پوش اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ کفش باشد **مولف** عرض کند که مزید علیه همان پاپوش که گذشت و صراحت ماخذ همدرا نجا کرده ایم (اردو) دیکهو پاپوش -

پای پوش به نیه زده اصطلاح - بقول موید بحوالهٔ رسالهٔ علمی بازاری که در هند آنرا اپنهی گویند و در نسخهٔ دیگر (پاپوس بنیه زده) به سین مهمله عوض شین معجمه نوشته **مولف** عرض کند از نسخ متعدده موید صحت حلیهٔ لفظ نمی شود و ظاهرا بحسب کتابت معلوم میشود که این بازاری را نام است که در انجا پاپوش بفروش می دهند - بنه به موحدهٔ مضموم ونون مفتوح و های ساکن بمعنی دکان گذشت و معنی لفظی این (پاپوش به دکان نهاده) باشد و کنایه از جائی که در دکانها پاپوش بغرض فروخت نهاده باشند معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) جوتیون کا بازار - مذکر - جهان جوتیان فروخت کیجاتی ہیں

(الف) **پای پیچید** صاحب موید نسبت

(ب) **پای پیچیدن** الف گوید که یعنی سرتافتن

(ج) **پای پیچیدن از چیزی** و (ب) بقول جامع و برهان و بحر کنایه از (۱) سرتافتن و (۲) رفتن و (۳) گریختن و (۴) جان کندن صاحبان رشیدی و (صاحب جهانگیری در ملحقات) برمعنی دوم وسوم قانع (سعدی ۳۵) الا تا نه پیچی سر از عدل و رای ۲ که مردم ز دستت نه پیچند پای ۲ صاحب موید برمعنی اول وسوم قانع - خان آرزو در سراج بر نقل قول برهان قانع بهار بذکر (ج) گوید که سرتافتن است وکنایه از گریختن و جان کندن و نقل سند سعدی کند که بالا مذکور شد **مولف** عرض کند که الف ماضی مطلق است از مصدر (ب) و (ب) بمعنی حقیقیش پیچ دادن یک پای به پای دیگر و کنایه باشد به معنی اول و دوم وسوم و چهارم صاحب بحر به (جان کندن) می فرماید که سکرات الموت را گویند

مامی گوئیم کہ غلط کردہ در تعریف کہ آن جانکندنی است و جانکندن واقع شدن سکرات الموت باشد و چون در سکرات الموت از تعب آن پای می پیچد فارسیان (پای پیچیدن) را بمعنی جانکندن استعمال کردند (اُردو) (۱) سرکشی کرنا نافرمانی کرنا (۲) جانا (۳) بھاگنا (۴) سکرات الموت مین مبتلا ہونا۔

پای پیش آمد است و پس دیوار مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مولف** عرض کند کہ چون کسی کار بے اصولی کند فارسیان این مثل را بحق او زنند یعنی انسان را باید کہ اول بنیاد کاری قائم کند و پس از ان تکمیل آن مثلاً اگر خواہند کہ بہ بالا خانہ روند باید کہ اول زربان سازند و پس از ان بہ بالا روند۔ بدون زربان ارادۂ بالا خانہ کردن ابلہی است (اُردو) دکن مین کہتے ہین "راستہ بنالو تو آگے بڑھو۔ سیڑہی پالو تو گھر پر چڑھو" اس سے مراد یہی ہے کہ ہر کام کو اصول سے کرو اور اول اسکے سامان مہیا کرو ایسا نکرنا حماقت کی دلیل ہے۔

پای پیش از گلیم کشیدن مصدر اصطلاحی

بہار ذکر این کردہ از حافظ شیراز سند دہد و صاحب آنند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ این ہمان سند است کہ بر (پای پیش از گلیم کشیدن) گذشت۔ ذوق زبان تقاضای آن می کند کہ درین مصدر پیش را بہ موحدہ بہتر از (پیش بہای فارسی) دانیم (اُردو) دیکھو (پا پیش از گلیم کشیدن)

(الف) **پای پیش کسی داشتن** مصادر اصطلاحی

(ب) **پای پیش کسی نہادن** بقول بہار

و بحر و آنند مقرر پہلوانانست کہ در وقت کشتی گرفتن باہم یک پای را پیش می نہند و این کنایہ از تمکین و استقرار و قدرت و قوت بود (حسین ثنائی الف) چون کوہ پیش با دہ بیداشت پا اگر ہ میر و حمایت تو بہ پشت غبار و ست ؎ (نظامی

ب ۵) بهنگام سرپنجه روباه لنگ ؛ چگونه نهد پای پیش پلنگ ؛ **مولف** عرض کند که در سند سنائی استعمال پاست بدون تحتانی عیبی ندارد که پاو پای هر دو یکی است معنی حقیقی این ایستادن برای مقابله مقابل دیگر هیچ (**اُردو**) کسی کے روبرو مقابلہ کے لئے کھڑا ہونا۔

پای پیل اصطلاح - بقول برهان بروزن نارجیل (۱) حربه باشد که اکثر و اغلب زنگیان دارند و (۲) نوعی از قدح و پیاله شراب خوری صاحبان بحر و جهانگیری و سروری و رشیدی و ناصری ذکر هر دو معنی کرده اند - صاحب موید و خان آرزو در سراج بر ذکر معنی دوم قانع (خاقانی ۱ه) من صید آنکه کعبهٔ جانها ست منظرش ؛ با من به پای پیل کمند جنگ عبهرش ؛ (وله ۲ه) تا بپای پیل می بر کعبهٔ عقل آمد است ؛ پیل پایان نقد جان بر گوهرش افشانده اند ؛ **مولف** عرض کند حربه که بالا مذکور شد از قسم گرز است که از سر تا پا کلفت می باشد بشکل پای پیل و پیاله مخصوص هم گاؤدم نباشد بلکه از سر تا پا یکسان ازینجاست که استعارةً این هر دو را پای پیل گفتند (**اُردو**) (۱) ایک حربۂ آہنی - مذکر (۲) ایک گلاس یا ساغر جو مثل ہاتھی کے پاؤں کے یکسان ہو اور گاؤدم نہ ہو - مذکر۔

پاپیتابه اصطلاح - بقول بهار و انند همان پاتابه که بجایش گذشت **مولف** عرض کند که این مزید علیه آنست بزیادت تحتانی بر پا و دیگر هیچ و صراحت ماخذ این بر پاتابه کرده ایم و همین را پیتاوه هم گویند که بجایش می آید (میرزا عبدالغنی قبول ۵ه) ز بازگشت کسی آگه است چون طاوس ؛ که جز دنبالهٔ دمش پای تابهٔ سفری ؛ (**اُردو**) پاپیتابه - بقول آصفیه - چمڑے کا موزہ اور وہ چمڑا جو جوتے کے اندر خاک یا گرمی کے بچاو کے واسطے رکھہ لیتے ہیں - دیکھو پاتابه -

پای تابه کشادن مصدر اصطلاحی -

بقول بحر و (جہانگیری در ملحقات) و موید و برہان از سفر باز ماندن و اقامت کردن - صاحب رشیدی گوید که بر جای مقیم شدن است و خان آرزو در سراج بر ترک کردن سفر قانع **مولف** عرض کند که این ہمان است که بر (پا تابہ کشادن) گذشت (**اردو**) دیکھو پا تابہ کشادن -

پای تا سر اصطلاح - بقول بہار و انند کنایہ از تمام و مجموع مخفف از پای تا سر (ابو طالب کلیم ؎) کیستم من پای تا سر نسخۂ از زلف او ؎ تیرہ روزی بیقرار آشفتہ حالی درہمی ؎ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) سر تا پا بقول آصفیہ - از سر تا پا - سر سے پاؤں تک -

(۱) **پای تخت** اصطلاح - بقول بہار و انند مکان بودن سلاطین چنانچہ حضرت دہلی ماوای سلاطین ہند و صفاہان ماوای اکثر سلاطین صفویہ و استنبول که از مدتی پای تخت سلاطین روم است (صائب ؎) ز تاج پادشہان پای تخت می سازد کسی که ہمچو گہر پاس آبرو دارد ؎ (محسن تاثیر ؎) حسن فقد داغ تاگیر و خراج خسروی ؎ عشق را در پای تخت سینہ والی می کند ؎ صاحب بحر گوید که ترجمۂ این در عربی دار السلطنت است **مولف** گوید که بمعنی جائی که تخت شاہان در انجا باشد و مقام و مستقر پادشاہان - مخفی مباد که از سند صائب استعمال -

(۲) **پای تخت ساختن** پیداست که بمعنی پای تخت قرار دادن است (**اردو**) (۱) پای تخت - بقول آصفیہ - اسم مذکر - پادشاہ کے رہنے کی جگہ - دار الخلافہ - دار السلطنت - راجدھانی (۲) پای تخت قرار دینا -

پای تراب اصطلاح - بہار گوید که مغیر پیرہ بفتح بای فارسی و سکون تحتانی و نون غنہ و فتح مثناہ فوقانی و رای مہملہ و باء در آخر و این غلط عوام فارسی گویان ہند است در کلام استادان چہ نظم و چہ نثر یافت نشد و صحیح نقل مکان که عبارت از جای خود

(جلد سیزدہم ختم شد)

۴۹۱/۵۳ ع — آ
آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار ۱۳
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

۵۳ ف ۹۱۴ ع - آ جلد ۳

آصف اللغات

عزیز صفیہ بہادر

کتب خانہ
جامعہ عثمانیہ